

Р. ҲАСАНОВ, А. УТАМУРОДОВ,
М. ҚИРҒИЗБОЕВ

Ф

УҚАРОЛИК
ЖАМИЯТИ

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТУРОН ФАҢЛАР АКАДЕМИЯСИ
ЎЗБЕКИСТОН БАДИИЙ АКАДЕМИЯСИ**

**КАМОЛИДДИН БЕҲЗОД НОМИДАГИ МИЛЛИЙ
РАССОМЛИК ВА ДИЗАЙН ИНСТИТУТИ**

**Раҳмонали Ҳасанов, Акбар Утамуродов,
Муқимжон Қирғизбоев**

**ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ:
МАЪРУЗАЛАР КУРСИ**

Ўқув-услубий қўлланма

ТОШКЕНТ – 2019

Рахмонали Ҳасанов, Акбар Утамуродов, Муқимжон Қирғизбоев. Фуқаролик жамияти: маърузалар курси. Ўқув-услубий қўлланма // Турон ФА академиги, фалсафа фанлари доктори, проф. Одил Мусаввининг умумий тахрири остида. - Тошкент, 2019, 400 бет.

Тақризчилар: Қутлуғжон Иноятв – т.ф.д., профессор (МРДИ);
Турсунбой Султонов – ф.ф.н., доцент (ГДИУ).

Мазкур Ўқув-услубий қўлланма Олий таълим муассасаларида “Фуқаролик жамияти” фанини ўқитишда - талаба-ёшларда фуқаролик жамиятига доир билимлар тизими ва тасавурларини, жамиятни ривожлантиришга доир мустақил фикрлаш кўникмаларини шакллантириш, фуқаролик жамияти ҳақидаги ғоялар - концепциялар, фуқаролик жамияти куриш жараёни, муаммолари ва ечимларига доир билимларни умумлаштира олишга, тараққиётнинг “Ўзбек модели” ва унинг узвий давоми ҳисобланган “Ҳаракатлар стратегияси” ҳамда фуқаролик жамиятини барпо этишнинг илмий-методологик асосларига доир билимларни ўзлаштиришларига амалий ёрдам беради. Мазкур қўлланма Олий таълим муассасаларининг талабалари, узлуксиз таълим тизимининг барча босқичларида фаолият юритаётган педагоглар ҳамда фуқаролик жамияти масаласи билан кизиқувчилар учун мўлжалланган.

Ўқув-услубий қўлланма Камолиддин Бехзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институти Ўқув услубий кенгашининг 2019 йил 23 январдаги 6-сонли қарори ҳамда Турон Фанлар Академиясининг 2019 йил 28 апрелдаги 1-04-19-сонли қарорига мувофиқ нашрга тавсия этилган.

КИРИШ

Қадим даврлардан бошлаб жаҳон цивилизацияси ривожига катта ҳисса қўшган Ўзбекистон халқи фақат мустақиллик даврига келиб янада кенгрок ривожланди. Мустақилликнинг чорак асрдан ортик даври ичида мамлакатимиз юз йилликларга тенг бўлган ривожланиш йўлини босиб ўтди.

Мустақиллик туфайли Миллий давлатчилик шаклланди, собиқ иттифок даврида топталган миллий маданият ва маънавият қайтадан тикланди, халқ хақиқий эркинликни ўз ҳаётида чуқур ҳис эта бошлади. Мамлакатда бозор иқтисодиётига ўтиш даврининг бошланиши, хусусий мулкчиликнинг тикланиши, бутунлай янги ижтимоий қатлам – ўрта синфнинг шаклланиши каби ўзгаришлар демократик кадрятларни ўсишига замин яратди, фуқароларнинг дунёқарашида туб ўзгаришлар рўй берди.

Ўзбекистон Республикаси ўз мустақиллигига эришган дастлабки кунлардаёқ давлат томонидан мамлакатда ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти қуришни асосий стратегик пировард мақсад деб эълон қилди. “Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари” тамойили бу соҳада олиб бориладиган ислохотларнинг асосий ғояси сифатида қабул қилинди. Натижада мустақиллик даврида мамлакатда фуқаролик жамиятининг иқтисодий, ҳуқуқий ва сиёсий асослари шаклланди, унинг институтлари жадаллик билан ривожлана бошлади.

Ўзбекистон барча соҳаларда ривожланган мамлакатларга хос бўлган тараққиёт босқичига кирди.

2016 йилнинг сўнги чорагида Ш.М.Мирзиёев давлат раҳбари сифатидаги фаолияти бошланганидан кейин Ўзбекистонда фуқаролик жамияти қуриш ислохотлари жараёнида туб бурилиш даври бошланди. Ўз фаолиятининг дастлабки кунларидаёқ Президент Ш.М. Мирзиёев фуқаролик жамиятини ривожлантиришга куч бағишлайдиган, унинг ривожланишига кенг шарт-шароитлар яратадиган демократик принцип - “Халқ давлат органларига эмас, балки давлат органлари халқимизга хизмат қилиши керак” деган ғояни эълон қилди.¹ Бу ғоя фуқаролик жамиятини қуришнинг асосий куч-қуввати манбаи сифатида намоён бўла бошлади.

Президент ташаббуси билан қабул қилинган “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”да фуқаролик жамияти қуриш дастури сифатида қуйилган вазифалар илгари сурилди: “давлат ва жамият

¹ Шайхат Мирзиёев Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз - I-Жилд – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – Б.152

қурилишини такомиллаштиришга йўналтирилган демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва мамлакатни модернизация қилишда парламентнинг ҳамда сиёсий партияларнинг ролини янада кучайтириш, давлат бошқаруви тизимини ислох қилиш, давлат хизматининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини ривожлантириш, «Электрон ҳукумат» тизимини такомиллаштириш, давлат хизматлари сифати ва самарасини ошириш, жамоатчилик назорати механизмларини амалда татбиқ этиш, фуқаролик жамияти институтлари ҳамда оммавий ахборот воситалари ролини кучайтириш»², таълим муассасаларида ҳуқуқбузарликлар ва коррупцияга қарши кураш чора тadbирлари юзасидан бир қатор Ҳукумат қарорлари, Президент фармонлари эълон қилинди ва унинг ижроси назоратга олинди.

Кўриб турибдики, мамлакатда фуқаролик жамияти стратегик мақсад сифатида эълон қилиниши натижасида янги долзарб вазифалар пайдо бўлди. Маълумки, бу каби жамиятлар ривожланган мамлакатларда бир неча юз йилликлар ичида назария сифатида шаклланиб, XX асрнинг ўрталаридан бошлаб амалиётда намоён бўлди. Бу мамлакатлар тажрибасини ўрганиш, мамлакатимиз тарихида шаклланган фуқаролик жамиятининг миллий унсурларини демократлаштириш ва уларни хорижий тажриба билан уйғунлаштириш давр талаби сифатида ўзлигини намоён қила бошлади.

XXI аср Ўзбекистонда маданият, иқтисодиёт, фан ва техника, ижтимоий-сиёсий инновациялар асри сифатида бошланди ва ана шундай шароитда баркамол шахс, юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш нафақат педагогик, балки ижтимоий заруриятга айланди.

Таълим соҳаси давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Республикамизда узликсиз таълим тизими жорий этилди, унлаб янги олий таълим муассасалари очилди, интеллектуал салоҳиятга эга бўлган кадрлар тайёрлашга эътибор кучайтирилди. Илғор хорижий тажрибалар таълим жараёнига татбиқ этилди.

Мустақил тараққиёт йўли давомида мамлакатимизда янги фанлар шаклланиши ва ривожланиши учун кенг имкониятлар яратилди. Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 10 сентябрдаги 07/1-616-сонли топшириғи ва Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2015 йил 18 сентябрдаги «Олий таълим муассасаларида «Фуқаролик жамияти» фанини ўқитилишини жорий этиш тўғрисида»ги 352-сонли буйруғига асосан 2016 йилдан бошлаб, барча олий таълим муассасаларида мазкур фанни ўқитиш амалиётга татбиқ этилди.

---

2 Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Харакатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

Шуни алоҳида таъкидлашимиз жоизки, умумтаълим мактаблари, лицей ва касб-хунар коллежлари, шунингдек, олий ўқув юртларидаги ўқитиш сифатини яхшилаш, ўқув-услубий қўлланмалар, дарсликлар яратиш ва уларни молиялаштириш, замонавий ўқув режа ва услубларни жорий этиш ҳозирги куннинг энг долзарб масалаларидан биридир.

Бу борада Республикамиз Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йил 14 январь куни Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузасида: «Ҳозирги кунда "...таълим-тарбия ишига эътиборни кучайтириш... тажрибала педагог ва мутахассисларни жалб этган ҳолда, ўқув режа ва дастурларини тубдан қўриб чиқиш, ...замонавий ўқув режа ва услубларини жорий этиш... турли дарсликларни яратиш, уларни чоп этиш ва молиялаштириш... Олий ўқув юртларидаги ўқитиш сифати..."³ ни янада яхшилаш масаласига алоҳида эътибор қаратиб, йўл қўйилган камчиликларни бартараф этиш юзасидан бир қатор устувор вазифаларни белгилаб берди.

Мазкур устувор вазифаларни амалга ошириш мақсадида, республикамиз олий таълим муассасаларида зудлик билан чора-тадбирлар ишлаб чиқилди. Етакчи профессор-ўқитувчилардан иборат ишчи гуруҳлари тузилиб, олий ўқув юртларида ўқитиладиган фанларни интеграциялаш, ўқув режалари ва дастурларини ҳозирги замон талабига жавоб берадиган услубда яратишга жалб этилди. «Фуқаролик жамияти» фанига доир маъруза матнлари, дарс ишланмалари, дарслик ва бошқа ўқув қўлланмаларини яратиш амалга оширилаётган ислоҳотларнинг маънавий-ижтимоий омили сифатидаги заруриятга айланди

Ҳозирги кунда кенг илмий жамоатчилик томонидан мазкур фанни узлуксиз таълим тизимида ўқитиш сифатини ошириш мақсадида бир қатор ўқув-услубий қўлланма ва рисолалар, монография, дарслик лойиҳалари, дарс ишланмалари, маърузалар курси ишлаб чиқилиб амалиётга таъбиқ этилмоқда⁴. Мазкур ўқув-услубий қўлланма ҳам юқорида қайд этилган сўйи-ҳаракатлардан биридир.

3 Шавкат Мирзиёев Танқидий таҳлил, катъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Т.: «Ўзбекистон» -2017., 45-47-бетлар.

4 Қаранг Фуқаролик жамияти. Дарслик лойиҳаси. – Т.: 2016 Ziyonet.uz. Муаллифлар жамоаси; А.Жалилов ва бошқ Фуқаролик жамияти асослари. – Т.: Baktria press, 2015, Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: генезиси, шаклланиши ва ривожланиши. – Т.: Ўзбекистон, 2010.; Р.Ҳасанов, А.Ўтамуродов Фуқаролик жамияти: назария ва амалиёт. – Т.: «BROK CLASS SERVICES», 2016. – 224 б.;

Ҳасанов Р. Фуқаролик жамияти фанини ўқитишда интерфаол таълим технологияларидан фойдаланиш. Услубий қўлланма. –Т.: 2016 122 бет, Фуқаролик жамияти: 300 саволга 300 жавоб //тузувчилар: Р.Ҳасанов,А.Ўтамуродов –Т.: 2016, - 112 б., Фуқаролик жамияти фанидан амалий машғулотлар//туз.: Р.Ҳасанов - Т.: МРДИ, 2016, - 64 бет; Р.Ҳасанов, А.Ўтамуродов. Фуқаролик жамияти фанининг предмети, объекти, мақсади ва вазифалари. - Т.: МРДИ, 2017, 96 бет; Ўтамуродов А., Ҳасанов Р. Фуқаролик жамияти: ғоялар эволюцияси. Услубий қўлланма-Т.: МРДИ, 2017 - 88 б.; Фуқаролик жамияти фанидан тушунча ва атамалар//тузувчилар: А.Ўтамуродов.

Ушбу ўқув-услубий қўлланма талабаларни фуқаролик жамияти фанини ўрганиш ҳамда мазкур фан бўйича назарий билимларини бойитишда муҳим омиллардан бири бўлади деган умиддамиз.

Албатта, мазкур ўқув-услубий қўлланма илк бор яратилаётганлиги боис, унда барча муаммолар ўз ечимини топган деб бўлмайди. Унда баъзи бир камчилик ва нуқсонлар бўлиши табиий. Шу нуқтан назарда муаллифлар қўлланманинг назарий ва услубий савиясини янада оширишга доир таклиф-истакларини билдирган муштарийларга чуқур миннатдорчилик билдиради.

А.Муминов ва бошқ. -Т.: «Турон замин зиё».2017. - 300 бет; Утамуродов А. Фуқаролик жамияти –ғоялари эволюцияси: монография. – Т.:“Адабиёт учқунлари”2018 -192 бет; Утамуродов А., Ҳасанов Р., Алимова М. Фуқаролик жамиятининг ҳуқуқий асослари. Услубий қўлла ма. -Т.: МРДИ. 2018 - 94 б.; Утамуродов А. Фуқаролик жамияти ғоялари эволюцияси (монография Т.: “Adabiyot uchqunlari”, 2018. – 192 б.

1-МАВЗУ: ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ, ОБЪЕКТИ, МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ

Режа:

- 1.1. Кириш: фуқаролик жамияти-фан сифатида.
- 1.2. Фуқаролик жамияти фанининг предмети ва объекти.
- 1.3. Фуқаролик жамияти фанининг тушунчалари, қонуниятлари ва бошқа ижтимоий-гуманитар фанлар билан ўзаро боғлиқлиги.
- 1.4. Фуқаролик жамияти - таракқиётнинг юқори босқичи.

Таянч ўзлар: фуқаро, фуқаролик жамияти, давлат, давлат ҳокимияти, ҳуқуқий давлат, сиёсий институтлар, фуқаролик жамияти институтлари, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинлиги, инсон ҳуқуқлари.

1.1.
Кириш:
фуқаролик
жамияти-фан
сифатида

Биринчи масала баёни. Мустақилликка эришганимиздан кейин бозор иқтисодиётига асосланган мустақил демократик давлат барпо этиш, инсон манфаатлари, ҳуқуқ ва эркинликлари, қонун устуворлиги ҳамда мамлакатимиз барча фуқаролари учун қонун олдида тенглик таъминланадиган фуқаролик жамиятини шакллантириш стратегик мақсад сифатида белгиланган.

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислом Каримов «Бизнинг бош стратегик мақсадимиз қатъий ва ўзгармас бўлиб, бозор иқтисодиётинг асосланган эркин демократик давлат барпо этиш, фуқаролик жамиятининг мустаҳкам пойдеворини шакллантиришдан иборат»⁵ деб таъкидлаган эди.

Фуқаролик жамияти тушунчаси – кишилиқ жамиятининг асрлар мобайнида шаклланган тафаккур маҳсули бўлиб инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг ҳолати билан белгиланади. Фуқаролик жамиятининг пойдеворини яратиш ва уни амалда шакллантириш учун аввало у ҳақдаги ғоялар генезисини асосларини билиш лозим. Фуқаролик жамияти маълум асослар (иқтисодий, ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий, маънавий) яратилгандагина шаклланиши мумкин. Булар қуйдагилардан иборат:

иқтисодий асос - шахс ва жамият манфаатларининг умумийлигига асосланган мулк шакллариининг хилма-хиллиги, иқтисодий плюрализм, қўп укладлилиқ, эркин бозор муносабатлари. Қайсики жамиятда унинг ҳар бир аъзоси, қандайдир мулкка эга бўлиши, ўз хоҳиши билан тасарруф этиш,

⁵Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т.: Ўзбекистон. 2000. 8-жилд. -Б-331.

сарфлаш ҳуқуқига эга бўлиши, хусусий мулк дахлсизлиги, давлат томонидан кафолатланган тадбиркорлик, меҳнат ва истеъмол фаолияти эркинлигининг таъминланганлиги.

ижтимоий-сиёсий асос – мустакил давлатларнинг ташкил топиши, иктисодий ва сиёсий ҳокимиятнинг ажратилиши. Инсонларнинг ўз мақсадларини ҳимоя қилиш мақсадида маълум ташкилотларга бирлашиши ҳокимиятлар турли-туман марказлар, ташкилотлар, сиёсий институтлар кўлида жамланган бўлса, улар бир-бирини чеклайди ва мувозанатга солиб туради. Сиёсий плюрализм, давлат ҳокимияти функцияларининг секин-аста фуқаролик жамияти институтларига бериб борилиши. “Кучли давлатдан – кучли жамият сари” тамойилининг намоён бўлиши. Биринчи Президент И.А. Каримов таъкидлаганидек, “Фуқаролик жамияти куриш бир қанча ваколатли вазибаларни давлатдан маҳаллий ҳокимият органларига, жамоат тузилмаларига ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич топширишни кўзда тутди”⁶.

ҳуқуқий асоси – инсон учун аҳамиятли бўлган озошлик, тенглик, адолат кадриятларининг қарор топиши юридик тенгликнинг таъминланиши ва уларга ҳуқуқ ва эркинликлар бериш орқали қонун йўли билан тан олинishi. “Қонун ҳуқумрон бўлган жойда эркинлик ҳам бўлади” (А.Томур). “Адолат – қонун устуворлигида” тамойилининг амал қилиниши. ...“Фуқаролар билан давлат ўзаро ҳуқуқлар ва бурчлар орқали узвий боғлиқдирлар. Фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликлари дахлсиз бўлиб, ҳеч ким уларни суднинг қарорисиз маҳрум этиши ёки чеклаши мумкин эмас. Айни вақтда фуқароларнинг ўз ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишлари бошқа фуқароларнинг давлат ва жамиятнинг қонуний манфаатларига эйд бўлмаслиги лозим”⁷.

маънавий асос – инсонлар ўз кадр-қимматига, жамиятнинг асосий кадриятлари ҳимоясига тура оладиган зарурият туғилганда улар учун қураша оладиган бўлишлари, виждон эркинлиги, ахлоқий нормаларга риоя қилиш, ягона мафкура дунёқарашнинг яқка ҳокимлигининг мавжуд эмаслиги, ижтимоий жараёнларни демократлаштиришда бевосита ва билвосита иштирок этишлари фуқаролик бурчига эга эканлиги. “Тафаккур озод бўлмаса онг ва шуур тазйикда, қулликдан қутулмаса инсон тўла озод бўлолмайди. Тараққиёт тақдирини маънавий жиҳатдан етук одамлар ҳал қилади”⁸.

Ўзбекистонда янги жамиятни ривожлантириш ислохотлари жараёнида жаҳондаги турли мамлакатларда фуқаролик жаияти асосларининг

⁶ Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз Тошкент. “Ўзбекистон”, 1999, 7-жилд 388-бет.

⁷ Каримов И.А. Ўзбекистон миллий истиқилол, иктисод, сиёсат, мафкура.-Тошкент, “Ўзбекистон”, 1996, 1-жилд.126-бет.

⁸ Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир Тошкент, “Ўзбекистон”, 1996, 3-жилд.34-бет.

яратилиши турли даражада ва даврларда амалга оширилганлигининг назарий ва амалий жиҳатларини, тажрибаларини ўрганиш муҳим аҳамиятга эгадир. Чунки, фуқаролик жамиятининг жадал жиҳатлари (тамойиллари ва белгиларини) сигналган тажриба сифатида ўтиш даврини ўз бошидан кечираётган мамлакатларда фуқаролик жамияти қуришда эътиборга олишга имкон беради. Шу нуқтаи назардан фуқаролик жамияти фанини олий таълим тизимида ўқитиш долзарб вазибалардан бири ҳисобланади.

**1.2. Фуқаролик
жамияти
фанининг
предмети ва
объекти**

Фуқаролик жамияти фанини ўқитиш асносида мамлакатда “Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари” тамойили асосида ислохотларни янада чуқурлаштиришга доир тажрибалар ва бошқа ижтимоий-гуманитар фанлар билимлари ёрдамида нафақат янги жамиятда яшайдиган, балки бу жамиятни ривожлантиришда бевосита фаол иштирок эта оладиган ёш авлодни шакллантиришга қаратилган билимлар бериш назарда тутилади.

Аслини олганда “фуқаролик жамияти” атамаси турли хорижий адабиётларда алоҳида мазмун касб этган тушунча бўлиб, у ҳозирги давр талқинида жамиятнинг муайян шакли (ҳолати ва хусусияти)ни, унинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва ҳуқуқий табиатини, ривожланиш даражасини ифодалайди. Фуқаролик жамиятини шакллантириш масалалари доимо давлатни такомиллаштириш, ҳуқуқ ва қонуннинг ролини юксалтириш муаммолари ҳал этиш билан чамбарчас тарзда ўзаро боғлиқдир.

Фуқаролик жамияти фанининг предмети фуқаролик жамиятининг шаклланиши, ривожланиши, ҳар бир миллий давлатда фуқаролик жамияти қарор топишининг умумий, ўзига хос қонуниятларини ва тамойилларини ўрганишдан иборатдир.

Фуқаролик жамияти фанининг **объекти** – бу ривожланган мамлакатларда ва Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини шаклланиш ва ривожланиш жарғени ҳисобланади. Бу жараён ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маънавий соҳалардаги туб ўзгаришларни ифодалайди ва бир неча ўн йилликларни ўз ичига олиб, унда фуқаролик жамиятининг ҳуқуқий давлат билан ўзар уйғунликда ривожланиш босқичлари назарий ва амалий нуқтаи назарлардан ўрганилади.

Фуқаролик жамияти фанининг **предмети** – бу узок ва босқичма-босқич тарздаги тарихий ривожланиш натижасидан иборат бўлиб, фуқаролик жамияти шаклланган ва ривожланган оралик давр – бир неча авлодларнинг янги жамият қуришдаги иштироки, жамиятшунос олимларнинг бу жамиятни ривожлантиришга доир назарий ишланмалари, Ўзбекистон Республикасининг

Биринчи Президенти Ислом Каримов томонидан Ўзбекистонда фуқаролик жамияти қуришнинг “Ўзбек модели”га хос назарий қарашлар, мамлакатда фуқаролик жамиятининг ривожланиш жараёнидан иборатдир.

Фанни ўқитишдан мақсад-талаба ёшлар онгида фуқаролик жамиятига доир тасавурларни сингдириш, уларда жамиятни ривожлантиришга доир мустақил фикрлаш кўникмаларини шакллантириш, Ватанга садоқат ҳис-туйғуларини юксалтириш кабилардан иборатдир. Фаннинг вазифалари куйидагиларда намоён бўлади:

- жаҳон тажрибаси ва миллий воқеликларни ўрганиш асносида фуқаролик жамиятига доир концепциялар мазмун-моҳиятини очиб бериш;
- талабаларга фуқаролик жамиятига доир тушунчаларни таҳлил қилишда, унга доир назарияларни ўрганишда ҳар томонлама кўмаклашиш, уларнинг жамиятга доир қарашларини бойитиш;
- фуқаролик жамияти қуриш ислохотларида шахснинг ролини очиб бериш асносида талабаларда шахсий фуқаролик нуктаи назарларни шакллантиришга ёрдамлашиш;
- талабалар онгига фуқаролик жамияти қуриш жараёнида пайдо бўладиган муаммолар ва уларнинг ечимларига доир билимларни сингдириш;
- талабаларга фуқаролик жамиятига доир назарий ишланмаларни таҳлил қилиш кўникмаларини шакллантиришларида уларга ҳар томонлама кўмаклашиш;
- тараққиётнинг “Ўзбек модели” ва фуқаролик жамиятини барпо этишнинг илмий-методологик асосларига доир билимларни ўзлаштиришларига кўмаклашиш;
- талабаларга ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятининг асосий белгилари ва ўзаро таъсир этиш механизмларига оид билимлар бериш;
- фуқаролик жамиятини барпо этишнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий, маънавий асосларини очиб бериш;
- фуқаролик жамиятининг иқтисодий таянчи – нодавлат ва шахсий мулкчилик, тадбиркорлик ва фермерликни ривожлантиришга доир билимлар бериш;
- талабалар онгини фуқаролик жамиятининг маърифий ва руҳий асоси – миллий маънавиятни тиклаш ва уни ривожлантиришга доир билимлар билан бойитиш;
- “Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари” тамойилининг мазмун-моҳиятини тушунтириш;
- “Адолат – қонун устуворлигида” тамойилининг моҳияти ва аҳамиятига доир билимлар бериш;

- сайлов ҳуқуқи эркинлиги - фуқаролик жамиятининг муҳим мезони шаклини асослаш;
- фуқаролик жамияти институтлари ривожланишида жаҳон тажрибасининг ўрнини очиб бериш;
- ижтимоий инновацияларнинг фуқаролик жамияти шаклланиши ва ривожланишига таъсири тўғрисида билимлар бериш;
- сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва бошқа соҳаларни эркинлаштириш ислохотларини фуқаролик жамиятини ривожлантиришдаги аҳамиятини очиб бериш;
- жамиятда фуқаролар манфаатлари мувозанатини таъминлаш масаласи ҳақида тушунчалар бериш;
- фуқаролик жамиятини ривожлантиришда сиёсий партияларнинг ўрни ва аҳамиятини кўрсатиб бериш;
- нодавлат нотижорат ташкилотларининг фуқаролик жамияти институти сифатидаги ўрнини очиб бериш;
- оммавий ахборот воситаларини эркинлаштиришга доир билимлар бериш;
- фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини ёритиб бериш;
- жамоатчилик назорати ва давлат органлари фаолиятининг очиқлигини таъминланиш масалаларини ёритиш;
- ижтимоий шериклик тўғрисида билимлар бериш ва ёшларда фаол фуқаролик позицияларини шакллантириш механизмларига доир билимлар бериш.

Фуқаролик жамияти фанини ўзлаштириш жараёнида амалга оширилган масалалар базасида талабаларда қуйидаги билим, кўникмалар шакллантирилади:

– Фуқаролик жамияти тўғрисида назарий билимлар ва уларнинг Ўзбекистон ва жаҳон тажрибасида намён бўлишининг ўзига хос жиҳатлари тўғрисида; талабаларда фуқаролик жамияти тўғрисидаги назарий билимлар ва кўникмалар; жаҳонда фуқаролик жамиятининг шаклланиш ва ривожланиш тажрибалари; фуқаролик жамияти институтларининг шаклланиши ва ривожланиши тўғрисида; ўтмиш, бугун ва келажак воқеаларини баҳолашда билишнинг турли услубларидан фойдаланиш; фуқаролик жамиятида давлат бошқарув органларини демократлаштириш ва модернизациялаш жараёнлари; давлат ҳокимияти органлари тизими ва фуқаролик жамиятида давлат бошқаруви тузилмасини билиш; фуқаролик жамияти қуришнинг мазмун моҳияти ҳақида муайян билимларга эга бўлиши;

– фуқаролик жамият куришнинг миллий ва умуминсоний демократик тамойилларини; хорижий мамлакатларнинг фуқаролик жамият куриш буйича илғор тажриба ва усулларини; ривожланган мамлакатларда мамлакатни демократлаштириш ва модернизациялашнинг асосий тамойиллари ҳамда уларнинг “Ўзбек модели” тамойиллари билан киёсий тахлилини; демократик давлат ва фуқаролик жамиятини куришнинг ҳуқуқий асосларини; тараққиётнинг “Ўзбек модели” тамойиллари моҳиятини билиши ва улардан фойдалана олиши;

– марказлашган режали иқтисодиёт ва ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётининг фаркли томонларини аниқлаш; мамлакатни демократлаштириш ва бозор иқтисодиётига ўтишининг инқилобий ва тадрижий (эволюцион) йўлларининг ютуқ ва камчиликларини баҳолаш; мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтишининг моҳияти ва босқичлари; мамлакат иқтисодиётини модернизациялаш ва диверсификациялаш, ижтимоий ҳаётни янгилаш қўниқмаларига эга бўлиши керак;

– мамлакатда амалга оширилаётган ислохотлар моҳиятини англаган ҳолда улардан ўз касбида фойдаланиш; “Ўзбек модели” эришаётган натижаларидан ўз ишларида фойдаланиш; мамлакатни демократлаштириш ва фуқаролик жамиятини куриш буйича ўз хулосаларини бера олиш; мамлакатимизнинг жаҳон буйича эришаётган ютуқларини тахлил қилиш малакаларига эга бўлиши керак.

1.3. **Фуқаролик жамияти фанининг тушунчалари, қонуниятлари ва бошқа ижтимоий-гуманитар фанлар билан ўзаро боғлиқлиги**

Учинчи масала баёни. Фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланиши тўғрисидаги умумэтироф этилган қонуниятларни икки гуруҳга ажратиш мумкин.

1-гуруҳ. Фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланиши тўғрисидаги умумэтироф этилган қонуниятлар.

2-гуруҳ. Ҳар бир мамлакатларининг миллий ва тарихий ривожланишидаги ўзига хос жиҳатларини ҳисобга оладиган қонуниятлар.

Фаннинг асосий тушунчалари: фуқаро, жамият, фуқаролик жамияти, давлат, ҳуқуқий давлат, сиёсий институтлар, фуқаролик жамияти институтлари, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинлиги, инсон ҳуқуқлари, жамиятининг ижтимоий тузилмаси, жамиятининг иқтисодий асослари, демократик институтлар, қонун устуворлиги, сайлов, сайлов ҳуқуқи, фуқаровийлик, фуқаро фаоллиги, юрт тинчлиги, ваган раvнақи, халқ

фаровонлиги, юксак маънавият, дахлдорлик хисси, оммавий ахборот воситаларини эркинлаштириш, ўзини ўзи бошқариш. Миллатлар ва конфессиялараро тотувлик, жамоатчилик назорати, давлат органлари фаолиятининг очиқлиги, ижтимоий шериклик кабилардир.

Фуқаролик жамияти фанини ўқитиш жараёнида илмийлик, тарихийлик, мантикийлик, тизимлилик, қиёсий таҳлил методларидан фойдаланилади.

Илмийлик – фуқаролик жамияти тўғрисидаги ғоялар, назариялар, замонавий концепцияларни таҳлил қилиш асосида унинг методологик назарий асосларини кўрсатиш.

Тарихийлик - фуқаролик жамиятининг шаклланишининг тарихий босқичлари, уларнинг ўзига хос хусусиятларини таҳлил қилган ҳолда жаҳон тажрибасида эришилган ютуқлардан фойдаланиш асосида таҳлил этиш.

Мантикийлик – фуқаролик жамияти шаклланишининг генезисидан то бутунги ҳолатигача бўлган жиҳатларини (асосий белгилари, омиллари, тамойиллари, функциялари) узвийлик асосида таҳлил қилиш.

Тизимлилик – фуқаролик жамиятини бир бутун тизим сифатида ва ҳар бир белгиларнинг пайдо бўлиши, ривожланиши ва тизимдаги ўрни ва ролни кўрсатиш.

Қиёсий таҳлил методи – фуқаролик жамияти шаклланиш ва ривожланиш тажрибаларини солиштириш, ҳар бир давлатдаги ўзига хос жиҳатларини кўрсатиш.

Фуқаролик жамияти фани бакалаврият босқичи ўқув режасидаги Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти, Ҳуқуқшунослик, Социология, Ўзбекистон тарихи, Фалсафа, Миллий ғоя: асосий тушунча ва тамойиллар, Иқтисодиёт назарияси, Маънавият асослари, Маданиятшунослик каби фанлар билан ўзаро боғлиқдир. Бу фанларда фуқаролик жамияти шаклланиши ва ривожланишининг турли йўналишларидаги ҳолати, қонуниятлари, тамойиллари ўрганилади. Фуқаролик жамияти фаннинг ўзига хослиги шундан иборатки, у жамиятни ривожланиб боровчи бир бутун яхлит тизим ва тизимнинг таркибий қисмлари сифатида ўрганади.

Фуқаролик жамияти фанининг методологик функцияси ижтимоий фанларнинг ривожланиши ижтимоий жараёнларни ўрганишнинг умумий йўналишларини белгилашда, ишлаб чиқилган меъёрларнинг дастурий амал сифатида фойдаланишда яққол кўзга ташланади.

Фуқаролик жамияти фанининг прогностик функцияси жамиятнинг ривожланиш истиқболларини олдиндан кўришга инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг намоён бўлишида кўринади. Жамиятнинг ҳар бир фуқароси ўз касби-кори ва ихтисослигидан қаътий назар жамият

ривожланиши тўғрисидаги билимларни чуқур эгаллаши оркалигина ён атрофида рўй бераётган воқеа ҳодисаларнинг келиб чиқиш сабаблари ва оқибатларини билиши, уларни бошқаришда бевосита ёки билвосита иштирок этиш, бунёдкор кучга айланиши мумкин.

«Эркин фуқаролик жамиятига дунёдаги кўп-кўп давлатлар асрлар давомида тупланган тажриба ва демократик анъаналарни ривожлантира бориб етиб келган, - деб таъкидлайди И.А.Каримов. – Биз бундай жамиятни куришни, барпо этишни орзу қилмоқдамиз ва шунга интилоқдамиз»⁹.

Шуни таъкидлаш лозимки, инсоният тараққиётининг Аристотель, Платон, Цицерон ва бошқа мутафаккирлар яшаган тарихий босқичида фуқаролик жамияти деганда давлатни тушунган. Бу ҳол анча узоқ вақт мавжуд бўлган ва иқтисодий ҳамда ижтимоий-сиёсий муносабатларнинг ривожланиш даражаси (меҳнат тақсмотининг примитив шакллари, товар-пул муносабатлари ривожланишининг дастлабки босқичи, жамият ҳаётини давлат тасарруф этиши, ижтимоий тузилманинг табақавийлиги) билан боғлиқдир.

Ижтимоий-сиёсий фанларда фуқаролик жамияти ва «давлат» тушунчалари узоқ вақт учалик фарқланмай келди, улар айнан тушунчалар сифатида қабул қилинди. Бирок, XVII аср ўрталаридан бошлаб, жамиятнинг турли жабҳаларини табақалашини, уларни давлат ҳокимияти бошқарувидан чиқариш, узвий ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлган эркин ва мустақил индивидни камол топтириш жараёни ижтимоий тараққиётнинг икки тамойилиниюзгага келтирди ва Уларни ижтимоий онг ва фанда акс эттириш зарурати пайдо бўлди.

Давлатда ҳокимиятнинг учга бўлиниши, сиёсий партиялар, манфаатлар гуруҳлари (касаба уюшмалари, оммавий ахборот воситалари ва ҳ.к.) пайдо бўлиши билан жамият ҳаёти, мазмуни, энди фақат давлат ҳокимияти билан чекланиб қолмасликни тақозо этди. Жамият бошқаруви дунёсига янги иштирокчи институтлар кириб кела бошлади, улар сиёсий қарорлар қабул қилиш, фуқаролик жамияти стратегиясини ишлаб чиқиш, шахс фаолиятининг умумий мақсад ва мазмунини шакллантириш жараёнига сезиларли даражада таъсир кўрсата бошлади.

Кўриб турганимиздек, Фуқаролик жамияти категорияси тарихан инсоният ривожланишининг шундай бир алоҳида йўналишини акс эттирадики, у ҳар бир даврнинг ўзига хос мутафаккирининг оқилоналик, эркинлик, фаровонлик ва адолат ҳукм сурувчи идеал жамият моделини яратишга интилиши билан тавсифланади. Давлат, оила, қабила, миллат тушунчалари, диний ва бошқа бирликлардан фарқ қилувчи фуқаролик

⁹ Каримов И. А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Тошкент, «Ўзбекистон», 1999, 7-жилд. 304-б.

жамияти категорияси, юқорида қайд этиб ўтганимиздек, XVIII-XIX асрларга келиб ўрганила бошланди.

Европа ва Америка мамлакатларининг, катта минтакаларида фуқаролик жамиятининг шаклланиши янги даврда бошланди. Олимлар ва мутахассислар фикрига кўра, фуқаролик жамиятининг ривожланишини уч босқичга ажратиш мумкин. Бунда бир босқичдан кейинги босқичга ўтишда жамият ва давлат тузумида катта ўзгаришлар, ижтимоий ва сиёсий тангликлар, оммавий ҳаракатлар, синфларнинг тўқнашувлари, жамият мафқурасида туб ўзгаришлар юз берган.

Биринчи босқич шартли равишда XVI-XVII аср. Бу даврда фуқаролик жамиятининг иқтисодий, сиёсий ва мафқуравий асослари яратилди. Улар жумласига саноат ва савдонинг ривожланиши, ишлаб чиқариш турларининг ихтисослашуви, меҳнат тақсимотининг теранлашуви, товар-пул муносабатларининг ривожланишини киритиш мумкин. Шунингдек, ягона марказлашган давлатларнинг ташкил топиши билан феодал тарқоқлик даврида мавжуд бўлган тенгсизлик, ҳуқуқсизликларга барҳам беришга эътибор берила бошланди.

Иккинчи босқичи XVIII аср охиридан XIX аср охиригача давом этди. Бу даврда энг ривожланган мамлакатларда умумий юридик тенглик ва эркинликка, тадбиркорлик эркинлиги ва шахсий ташаббусга асосланган дастлабки капитализм кўринишидаги фуқаролик жамияти шаклланди.

Учинчи босқич (XIX аср охири ва кейинги давр) вертикал феодал тузилмалар ўрнини эркин одамларнинг ҳуқуқий тенглиги ва ўзаро битимларига асосланган горизонтал муносабатлар эгаллагани билан тавсифланади. Инсониятнинг кўп асрлик тарихида барча одамлар, ижтимоий келиб чикиши ва мавқеидан қатъи назар, жамият ҳаётининг ҳуқуқий жиҳатдан тенг иштирокчилари деб эътироф этилиши муҳим ижтимоий аҳамият касб этди. Улар ҳар кимга ўзини эркин хоҳиш-иродага эга бўлган, ўз ҳаракатлари ва уларнинг ҳуқуқий оқибатлари учун жавоб беришга қодир шахс сифатида намоён этиш имкониятини берувчи қонунлар билан эътироф этилган қатор ҳуқуқлар ва эркинликларга эга бўла бошлади.

Фуқаролик - бу нафақат шахснинг ҳуқуқий мақоми, балки унинг ижтимоий ҳолати ҳамдир. Ҳуқуқий давлатда қонун олдида тенглик ва бу билан боғлиқ ҳолда фуқаролик ҳуқуқларига сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқлар қўшилади. Жамиятда ҳақиқий эркинликни таъминлаш ҳар бир инсон нафақат юридик ва сиёсий маънода, балки иқтисодий ва ижтимоий маънода ҳам фуқарога айланишини назарда тутди.

XX асрда фуқаролик жамияти ғояси янада муҳимроқ аҳамият касб этди. Бунга аввало тоталитар ва авторитар тузумларнинг пайдо бўлиши ва уларга

карши демократия учун кураш олиб бориш зарурияти сабаб бўлди. Плурализм назарияси кенг тарқалди. Бу назарияга биноан, демократик жамиятнинг асосий вазифаси куйидагилардан иборат:

- фуқаролар тотувлигига эришиш йўлларини излаш;

- аҳолининг турли гуруҳлари манфаатларини ҳисобга олиш;

- қарама-қаршиликларга барҳам бериш ва низоларнинг олдини олиш.

Табақавий имтиёзларнинг тугатилиши ва фуқаролик ҳуқуқларининг пайдо бўлиши фуқаролик жамияти шаклланишининг муҳим омили ҳисобланади. Шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминловчи ҳуқуқий давлат фуқаролик жамиятининг сиёсий негизи бўлиб хизмат қилади.

Шундай қилиб, “ҳуқуқий давлат” ва “фуқаролик жамияти” тушунчалари жамият ҳаётининг турли томонларини акс эттирувчи тушунчалардир. Улар гуруҳлар, индивидлар, жамиятнинг умумий аҳамиятга молик манфаатлари ўраладиган қобик ҳисобланади ва уларни рўёбга чиқариш усулларидан ташкил топади.

Шуни таъкидлаб ўтиш лозимки, фуқаролик жамиятининг давлатдан ажралиши айнан табақалар ўртасидаги тенгсизликни тугатиш ва ижтимоий муносабатларни давлат тасарруфидан чиқариш жараёнида юз берган. Бу жараёнга бугун аҳоли номидан иш кўрувчи вакиллик давлатининг шаклланиши асос бўлган.

Бунинг учун одамларнинг юридик тенглиги уларга ҳуқуқ ва эркинликлар бериш орқали қонун йўли билан тан олинди. Табақавий тенгсизлик ўрнини эгаллаган умумий юридик тенглик шахснинг мураккаб янги ижтимоий ҳолатини белгилаб берди. Энди индивидлар, уларнинг ижтимоий келиб чиқишидан қатъий назар, эркин ҳамда ижтимоий ҳаётнинг тўлақонли иштирокчилари деб эътироф этилди.

Фуқаролик жамияти – ўзини ўзи ривожлантирувчи ва ўзини ўзи бошқарувчи тизим. Индивидлар ҳар хил ташкилотларга бирлашиб, бир-бири билан рағбат-баранг муносабатлар ўрнатиб, ўзларининг баъзан қарама-қарши манфаатларини рўёбга чиқариб, жамият сиёсий ҳокимият қучига эга бўлган давлатнинг аралашувисиз уйғун ва изчил ривожланишини таъминлайдилар. Фуқаролик жамияти ўзининг давлатдан мустақил ўзини ўзи ривожлантириш ички манбаларига эгадир.

Фуқаролик жамияти – ҳуқуқий демократик давлат билан уйғунликда яшайди. Бу ерда инсон ва фуқаронинг табиий ва ўзлаштирилган ҳуқуқларини тан олиш, таъминлаш ва ҳимоя қилиш боғловчи омил сифатида амал қилади.

Фуқаролик жамиятининг асосий омили шахс бўлса, фуқаролик жамияти институтлари, ташкилотлар, гуруҳлар ва ҳоказолар уни шакллантирувчи қучлардир. Улар шахс, унинг манфаатлари, мақсадлари,

ниятлари ва хоказоларни рўёбга чиқаришга кўмаклашади. Шу сабабли иктисодий ва сиёсий ҳокимиятни ажрагиш, ҳақиқий фуқаролик жамиятининг юзага келиши ва қарор топишининг бош мезони ҳисобланади. Иктисодий ҳокимият сиёсий ҳокимият билан қўшилганида муқаррар тарзда иктисодий ҳокимиятнинг бир марказ, бир одам ёки шахслар гуруҳи қўлида жамланиши юз беради. Агар сиёсий ва иктисодий ҳокимиятлар турли марказлар, қўлларда жамланса, улар бир-бирини назорат қилиб, чеклаб туради.

**1.4. Фуқаролик
жамияти
тараққиётнинг
юқори босқичи.**

Учинчи масала баёни. “Фуқаролик жамияти” ва “ҳуқуқий давлат” тушунчаси биргаликда XVIII асрда пайдо бўлган. Одамлар ҳаёти ва фаолиятининг икки томони: уларнинг шахсий манфаатлари, ташаббуси, ихтиёрий фаолияти жабҳаси ва одамлар ҳулқ-атвори давлатнинг хоҳиш-иродасига бўйсунувчи халқ ҳокимияти жабҳаси шу тушунчалар билан ифодаланди.

Фуқаролик жамияти ҳокимиятнинг оқилоналиги ва одилоналиги, шахс эркинлиги ва фаровонлиги ҳақидаги ғояларнинг ҳуқуқий устунлиги, ҳуқуқ ва қонуннинг бирлиги, давлат ҳокимиятининг турли тармоқлари фаолиятини ҳуқуқий чегаралаш ғоялари билан муштаракдир.

Ҳуқуқий давлатни фуқаролик жамияти ривожланишининг натижаси ва унинг ўзини ўзи янада такомиллаштириши омили деб ҳисоблаш мумкин. Ҳуқуқий давлатчилиқнинг шаклланиш жараёни, ҳеч шубҳасиз, анча узоқ вақт давом этади. У фуқаролик жамияти шаклланиши билан бирга такомиллашиб боради. Ҳар бир давлатда бўлганидек, ҳуқуқий давлат ҳокимиятининг суверенлиги ҳам мамлакат ичида унинг барча фуқароларга ва улар ташкил этувчи нодавлат ташкилотларига нисбатан устунлигида ва ундан ташқарида давлатнинг ташқи сиёсатни юритиш, бошқа давлатлар билан муносабатлар ўрнатишда ва мустақиллигида намоён бўлади.

Етук фуқаролик жамиятисиз ҳуқуқий демократик давлат қуриш мумкин эмас, чунки онгли эркин фуқароларгина кишилик жамиятининг энг оқилона шакллари яратишга қодирдирлар. Шундай қилиб, фуқаролик жамияти эркин индивид ва марказлашган давлат хоҳиш-иродаси ўртасида боғловчи бўгин ҳисобланса, давлатнинг вазифаси парчаланиш, тартибсизлик, танглик, таназзулга қарши иш қўриш, эркин шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини рўёбга чиқариш учун шарт-шароитлар яратишдан иборат.

Ҳуқуқий давлат – бу шундай бир давлат ҳокимиятдирки, у ҳуқуқ нормаларига биноан, ва уларнинг доирасида иш қўради, бу нормаларни бузиш, бекор қилиш ёки чеклашга журъат этмайди, фуқаролар ва уларнинг бирлашмаларининг узвий табиий-тарихий ҳуқуқларини эътироф этади.

Тоталитар давлатда хавфсизликни таъминлаш ҳуқуқий тарғиботни муҳофаза қилиш, одамлар ҳулқ-атвори давлат белгилаган ҳуқуқий қоидаларга мувофиқлигини таъминлаш фаолиятдан иборат бўлади, давлат ҳокимиятига татбиқан хавфсизликни давлат хавфсизлиги ва фуқаролик жамияти хавфсизлигига ажратиш муаммоси юзага келмайди.

Фуқаролик жамиятининг хавфсизлиги (жамоат хавфсизлиги) қуйидаги кўрсаткичлар билан тавсифланиши мумкин:

- ижтимоий адолат;
- давлат билан ўзаро муносабатларда фуқароларнинг ва умуман жамиятнинг ҳуқуқлари;
- қонунийлик тартиби;
- фуқароларнинг иктисодий фаровонлиги;
- демократик плюрализм;
- жамиятнинг очиклиги;
- фуқаролик жамиятининг миқдлий жиҳатдан муайянлиги.

Фуқаролик жамиятининг юзага келиши инсон ҳуқуқлари ва фуқаро ҳуқуқларининг фарқланишини белгилаб берди.

Инсон ҳуқуқларини фуқаролик жамияти, фуқаро ҳуқуқларини – давлат таъминлайди. Иккала ҳолатда ҳам шахс ҳуқуқлари тўғрисида сўз юритилади, бироқ биринчи ҳолатда айрим инсон сифатидаги шахснинг яшаш, эркинлик ҳуқуқлари назарда тутилса, иккинчи ҳолатда – унинг сиёсий ҳуқуқлари назарда тутилади.

Инсон ҳуқуқлари ва фуқаро ҳуқуқлари ўртасидаги фарқ муайян асосларга эга бўлиб, улар қуйидагилардан иборат:

1) инсон ҳуқуқлари давлат томонидан эътироф этилгани ва қонун йўли билан мустаҳкамланганидан, уларнинг эгаси - инсон у ёки бу давлатга мансублигидан қатъий назар мавжуд бўлиши мумкин. Фуқаро ҳуқуқлари эса мазкур шахс қарашли бўлган давлат томонидан ҳимоя қилинади;

2) дунёда ҳали анчагина одамлар умуман фуқаролик мақомига эга эмас (фуқаролиги бўлмаган шахслар, апатридлар). Бинобарин, улар расмий даражада фуқаро ҳуқуқларига эмас, балки инсон ҳуқуқларига эгадирлар. Фуқаролик жамиятининг вазифаси ижтимоий ҳаётнинг ривожланишини таъминлашдан иборат. Шу сабабли, унинг асосий таркибий қисмларини вазифалари қаторига бу жараён нормал кечиши учун шарт-шароит яратиб берувчи институтлар фаолияти ташкил этади.

Фуқаролик жамиятининг асосий кадриятларини оила, мулк, шахс, эркинлик, ҳуқуқ, маънавият, тартиб, давлатчилик ташкил этади. Бунда ҳаммани ва мажбурий тартибда мулкдорларга айлантириш назарда тутилмайди – уларнинг кўпчилиги буни хоҳламайди, бироқ бундай имконият

ҳар ким учун сақланиши лозим. Мулк ҳар доим шахс ва бутун ҷамият эркинлигининг бош омили сифатида амал қилади. Мулкка нисбатан ҳурмат мавжуд бўлмаган жойда шахсга нисбатан ҳурмат ҳам мавжуд бўлмайди.

Фуқаролик ҷамияти шахс эркинлигисиз бўлмайди. Эркинлик меъёрий кўринишга эга бўлгани учун, бундай шундай хулоса келиб чиқадики, бир томондан инсон эркинликка унинг норматив талабларига бўйсунуш қобилияти натижасида эга бўлади, бошқа томондан, шахс эркинлиги борлигининг ташқи шакли бу эркинликнинг чегараларини белгиловчи ижтимоий меъёрлар ҳисобланишини англатади. Ва фақатгина, ҷамият учун ёки инсоннинг ўзи учун энг муҳим аҳамиятга эга, энг асосий ҳисобланган соҳалардагина давлатнинг ўзи эркинликнинг ўлчовини, меъёрини белгилаб беради. Бу эса ҳуқуқий меъёрлар, қонунлар, конституция ёрдамида амалга оширилади.

Бунда ҳуқуқий ва эркинликларнинг ўзи, жумладан конституционлари бир томондан фуқаролик ҷамиятининг ривожланганлик даражаси билан унинг иқтисодий, ижтимоий, ижтимоий-сиёсий ташкилланганлигининг етуқлиги даражаси билан белгиланади. Бошқа томондан инсон ва фуқаронинг ҳуқуқ ва эркинлигининг тўлиқлиги кафолатланганлиги даражаси уларнинг кетма-кетлиги ҳамда фуқаролик ҷамиятининг ҳуқуқий демократик ҷамият сифатидаги, ҳақиқий эркинлик ва ижтимоий адолат муҳимлигининг чуқурлашуви, ривожланишга қўл томондан боғлиқ бўлади. Бу ўринда инсон ва фуқаро ҳуқуқлари фуқаролик ҷамиятининг ўз воситаси намоён бўлади. Ушбу муҳим жиҳатлари билан бирга фуқаролик ҷамияти қатор муҳим вазибаларни ҳам бажаради:

1. Қонунчиликнинг тадрижийлик асосида фуқароларнинг шахсий ҳаёт соҳасини, давлат ва бошқа сиёсий структураларнинг асосланмаган қатъий мувофиқлаштирилишидан ҳимоя қилишни таъминлайди.

2. Фуқаролик ҷамияти уюшмалари асосида ижтимоий (жамоатчилик) ўзини – ўзи бошқариш механизмлари яратилади ва ривожлантирилади.

3. Фуқаролик ҷамияти давлатнинг демократик органларини, унинг барча сиёсий тизимини шаклланиши ва содда кўринишга келтиришга қўмақ беради; бунинг учун у турли воситалардан фойдаланади: сайлов кампанияларидан ва референдумларда, норозилик ёки бу ёки у талабларини қўллаб-қувватлаш акцияларида, у ёки бу масаладар бўйича ҷамиятни шакллантиришда фаол иштирок этади.

4. Фуқаролик ҷамиятининг институтлари ва ташкилотлари инсонларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини реал кафолатлашда давлат ва жамоат ишларида тенг иштирокчини таъминлашга қаратади.

5. Фуқаролик ҷамияти ўз аъзоларига нисбатан ижтимоий назорат функцияларини бажаради: у давлатдан мустақил равишда восита ва

санкциялар беришга эга бўлиши билан бирга, уларнинг ёрдамида у индивидларнинг жамоа талабларига роя қилишларига мажбурлаши, фуқароларнинг ижтимоийлашувини ва тарбияланишини таъминлага эътибор беради.

6. Фуқаролик жамияти коммуникациявий вазифани бажаради. Бу жамият давлат органларига фуқароларнинг аниқ манфаатлари ҳақида хабардор қилиб туради, бу манфаатларни амалга ошириш эса фақат давлат органларига тегишли бўлади.

7. Фуқаролик жамияти ўз институтлари ва ташкилотлари билан барқарорлаштирувчи вазифасини бажаради. У давлат олдида танг ҳолатлар юз берганида унга ёрдам беради, жамият ҳаётини яшашини таъминлайдиган мустаҳкам структураларини яратади.

Маълумки, Ватанимиз мустақилликка эришганидан сўнг, бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик давлат барпо этиш, фуқаролик жамиятининг мустаҳкам пойдеворини шакллантириш бош стратегик мақсад сифатида белгиланди. Шу каби жамиятгина Ўзбекистон халқининг муносиб турмушини, ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатлаши, миллий анъаналар ва маънавийтимизни қайта тиклаши, шахс сифатида инсоннинг маънавий-ахлоқий камол топишини таъминлай олиши эътироф этилди.

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислоҳ Каримов ўзининг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: ҳавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» китобида шундай деб таъкидлайди: «Биз учун фуқаролик жамияти - ижтимоий макон. Бу маконда қонун устувор бўлиб, у инсоннинг ўз-ўзини камол топтиришига монелик қилмайди, аксинча, ёрдам беради. Шахс манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари тўла даражада рўёбга чиқишига қўмақлашади. Айни вақтда бошқа одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари қамситилишига йўл қўйилмайди. Яъни эркинлик ва қонунга бўйсуниб бир вақтнинг ўзида амал қилади, бир-бирини тўлдирди ва бир-бирини тақозо этади».¹⁰

Фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг асосий мезонларидан бири - бу унинг ҳуқуқий негизини яратишдан иборат бўлганлиги боис, биринчи навбатда Ўзбекистон Республикаси Конституциясида фуқаролик жамиятининг ҳуқуқий пойдеворини ўрнатишга, унинг асосий қонда ва талабларини ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамловчи ҳуқуқий нормаларининг ўз ифодасини топишига алоҳида эътибор берилди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида фуқаролик жамиятининг асосий қонда ва талабларини ақс эттирувчи принциплал аҳамиятга эга бўлган

---

¹⁰ Каримов И. А. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: ҳавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» Т.: Ўзбекистон, 1997.

нормалар сифатида давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилиши, давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдига масъул эканлиги (2-модда., халқ давлат ҳокимиятининг бирдан бир манбаи ҳисобланиши (7-модда., Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимиятининг тизими - ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўйиниши принципига асосланиши (11-модда., Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафқуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланиши, ҳеч қайси мафқура давлат мафқураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмаслиги (12-модда. кабиларда фуқаролик жамиятининг асосий принциплал масалалари юридик жиҳатдан мустаҳкамланганлигини кўришимиз мумкин.

Мустақиллик йилларида фуқаролик жамиятини ривожлантириш бўйича Конституциямизда қайд этилган асосий принциплар ва нормалар асосида давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш, суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ этиш, ахборот соҳасини ислоҳ қилиш, ахборот ва сўз эркинлигини таъминлаш, сайлов ҳуқуқи эркинлигини таъминлаш, фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантириш, демократик бозор ислохотларини ва иқтисодийтни либераллаштиришни янада чуқурлаштириш бўйича тадрижий ислохотлар амалга оширилди.

Ўзбекистонда фуқаролик жамияти асосларини яратиш ва ривожлантириш бўйича амалга оширилган ишларни Фуқаролик жамияти шаклланишини мониторинг қилиш мустақил институтти томонидан уч босқичга бўлиб таҳлил қилиш тавсия этилади.¹¹

Биринчи босқич ўз ичига 1991-2000 йилларни камраб олади. Бу даврда, биринчи навбатда фуқаролик жамияти шаклланишининг асослари яратилди

Иккинчи босқич (2000-2010 йиллар) да мамлакатни демократлаштириш ва модернизациялаш бўйича фаол жараёнлар давом эттирилди.

2010 йил 12 ноябрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Мамлакатда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси” эълон қилинди. Бу Концепция мамлакатимизда фуқаролик жамиятини ривожлантириш бўйича олиб борилаётган ишларнинг иккинчи босқичига яқун ясади ва яъни – учинчи босқични бошлаб берди.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг мазмун моҳиятидан келиб чиқиб фуқаролик жамияти тушунчасига турли хил даражада таърифлар берилмоқда. Фуқаролик жамияти шаклланишини мониторинг қилиш мустақил институти томонидан фуқаролик жамиятига қуйдагича

¹¹ Фуқаролик жамияти шаклланишини мониторинг қилиш институти жорий архиви. 2013 й. яқунлари бўйича маъруза. -Б.3-5.

таъриф берилган: “Фуқаролик жамияти – бу конун устуворлиги амал қиладиган; инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва конуний манфаатларини химоялашни таъминладиган, шахснинг ривожланиши ва ўзлигини намोён қилиш учун қулай шарт-шароитлар яратилган; аҳолининг кенг катламлари томонидан қўллаб-қувватландиган мустақил ва барқарор институтлар воситасидаги ижтимоий макондир”.

Юртимиздаги жамиятшуно олимлар ҳам фуқаролик жамиятини “.....бу - эркин, демократик, ҳуқуқий цивилизациялашган жамият бўлиб, унда якка ҳокимлик режимига, волюнтаризмга, синфий адоватга, тоталитаризмга, одамлар устидан зўравонлик қилишга ўрин йўқ. Бундай жамиятда фақат ва фақат конун, ахлоқ, инсонпарварлик, адолат устуворлик қилади. Бу жамиятда кўп укладли рақобатга асосланган бозор иқтисодиёти, ташшаббускор тадбиркорлар иқтисодий ривожланишнинг асосини ташкил этади, турли ижтимоий катламлар манфаатлари мувозанатга келтириб турилади”¹² ёки “Фуқаролар ўртасидаги муаайян компромисс, давлат ва нодавлат ташкилотлар ўртасида консенсус маданияти вудулга келганда, шунингдек, дунёқарашлар плюрализм, давлат ҳокимияти органлари билан ўзаро таъсирга киришишга лаёқатли жамоатчилик институтлари вужудга келганда шаклланиши мумкин”¹³ дея тарифлайди. Фуқаролик жамияти тушунчасига тарифларнинг турли-туманлиги фуқаролик жамияти шаклланиши ва ривожланишининг мураккаб, кўп қиррали жараён эканлиги билан характерланади.

Истиклол йилларида мамлакатимизда демократик жамият барпо қилишнинг устувор йўналишлари изчиллик билан амалга оширилмоқда. Буни биз конунчиликнинг демократик тамойиллари, фуқаролик институтларининг ҳуқуқий кафолати ривожланиши, милдий ғоя мафқурасининг шаклланиши ҳаётимиз ва яшаш тарзимизда муҳим аҳамият касб этишида кўрамыз. Биринчи Президент Ислом Каримов Олий Мажлиснинг Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисида (2010 йил 12 ноябрь) устувор йўналишлардан бири сифатида фуқаролик жамиятининг шаклланиши ҳамда раванқ топишига алоҳида эътибор қаратиб, “**Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари**” тамойилни амалда тўлиқ татбиқ этишнинг аниқ ва равшан қирраларини белгилаб берди.

Ислом Каримов таъкидлаганидек, “Фақатгина биз танлаган босқичма-босқич, тадрижий ривожланиш йўли халқимиз кўзлаган эзгу ниятларга

---

12 Шарифхўжаев М. Ўзбекистонда очик фуқаролик жамиятининг шаклланиши. - Т.: Шарк, 2003. Б-20.

13 Бегматов А. Мустақиллик даврида фуқаролик жамияти асосларининг яратилиши ва эволюцияси.

Ўзбекистоннинг энг янги тарихи масалалари. 2015 №1 66-бет.

эришишга, замонавий демократик талабларга жавоб берадиган давлат, инсон манфаатлари, ҳуқуқ ва эркинликлари энг олий кадрият бўлган, конун устуворлигини таъминлайдиган жамият барпо этишга олиб келиши муқаррар”¹⁴.

Фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланиши бўйича қўйидаги хулосалар чиқариш мумкин:

- фуқаролик жамиятининг шаклланиши узок давом этиб келаётган мураккаб тарихий жараёндир. Фуқаролик жамиятининг баъзи бир унсурлари қадимги Юнонистон ва Римда намоён бўлган вақтдан бошлаб Янги даврда шаклланиш элементлари ва ҳозирги кунда бир бутун тизим сифатида пайдо бўлиши.

- фуқаролик жамияти ғояси инсониятнинг антик даврдан бери давом этиб келаётган тафаккури махсулидир. Авесто манбаларида, Қадимги юнон файласуфлари фикрларида, Ўрта аср мутафаккирларининг қарашларида, Уйғониш ва Реформация даври ғоялари ва бугун ХХI аср жаҳон ҳамжамияти томонидан умуминсоний ижтимоий маданий кадриятлар сифатида эътироф этилиши. Ҳар қандай фан, ўз моҳиятига кўра умумбашарийдир. Дунёнинг барча халқлари катта-кичиклигидан катъий назар унинг ривожига турли хил даражада ҳиссаларни қўшган. Шу нуқтаи назардан фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланиши тўғрисидаги ғоялар қарашларни бир ёқлама бўрттириш ёки камситиш хато ёндашувдир.

- фуқаролик жамиятининг хусусиятлари, белгилари, тамойиллари ҳар қандай ижтимоий тизимда мавжуд, бироқ уларнинг ривожланиш даражаси турли хил бўлиши мумкин.

- фуқаролик жамиятининг шаклланиш жараёнлари ҳолати ижтимоий ҳаётнинг ва давлат ҳокимияти бошқарувининг демократлашиб бориши билан биргаликда кечади.

- фуқаролик жамиятининг шаклланиши ҳуқуқий давлатчиликнинг шаклланиш босқичи жараёни билан такомиллашиб боради.

- ҳар бир давлатда фуқаролик жамиятининг ривожланиши ва шаклланиши ўзига хос узвий хусусиятларга боғлиқ ҳолда тадрижий ривожланиш моделлари асосида амалга оширилади.

- ҳозирги дунёда бирон бир мамлакат фуқаролик жамият куришнинг етуклик босқичига эришмаган ва бу узулуксиз давом этадиган жараёндир.

14 Каримов И.А. Она юртимиз бахту инқоли ва буюк келажаги йулида хизмат қилиш — энг олий саводатдир. -Т.: Ўзбекистон. 2015. -Б.126.

Такрорлаш учун саволлар:

1. Фуқаролик жамияти фанининг предмети ва объекти деганда нимани тушунасиш?
2. Фуқаролик жамиятининг фан сифатидаги вазифалари нималардан иборат?
3. Фуқаролик жамияти фанининг асосий тушунчалари мазмуни тўғрисида қандай тасаввурларга эгасиз?
4. Фуқаролик жамияти шаклланишининг асосий босқичларини ёритиб бериш.
5. Фуқаролик жамиятининг асосий белгилари нималарда намоён бўлади?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.
2. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. –Т.: “Ўзбекистон” -2017., 45-47-бетлар.
3. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Т.: Ўзбекистон.2017.1- жилд. - Б-137.
4. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқилол, иқтисод, сиёсат, мафкура. -Тошкент, “Ўзбекистон”, 1996, 1-жилд. – Б.-126
5. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Тошкент, “Ўзбекистон”, 1996,3-жилд.-Б.-34
6. Каримов И. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурамиз.Тошкент. “Ўзбекистон”, 1999.7-жилд .-Б- 304,388
7. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т.: Ўзбекистон. 2000. 8-жилд. -Б-331.
8. Каримов И.А. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари» Т.: Ўзбекистон, 1997.
9. Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажакги йўлида хизмат қилиш — энг олий саодатдир. -Т.: Ўзбекистон. 2015. -Б.126.
10. Бегмагов А. Мустақлик даврида фуқаролик жамияти асосларининг яратилиши ва эволюцияси. Ўзбекистоннинг энг янги тарихи масалалари 2015 №1 66-бет.
11. Жалилов Ш. Фуқаролик жамиятининг пойдевори. – Т.: Ўзбекистон, 2003.
12. Одилқориев Х. Конституция ва фуқаролик жамияти. – Т. Шарқ, 2002.

13. Фуқаролик жамияти. Дарслик лойиҳаси. Муаллифлар жамоаси. 2016. Электрон вариант.
14. Фуқаролик жамияти: 300 саволга 300 жавоб //тузувчилар: Р.Хасанов, А.Ўтамуродов –Т.: 2016.
- 15.Фуқаролик жамияти фанидан амалий машғулотлар//тузувчи: Р.Хасанов.-Т.:МРДИ, 2016
- 16.Фуқаролик жамияти шаклланишини мониторинг қилиш институти жорий архиви. 2013 й. яқунлари бўйича маъруза.-Б.3-5.
17. Шарифхўжаев М. Ўзбекистонда очиқ фуқаролик жамиятининг шаклланиши.- Т.: Шарқ, 2003. Б-20
18. Шодмонов Адҳам Ўзбекистонда фуқаролик жамиятининг ривожланиши. – Т.: “Ўзбекистон”, 2011.
19. Ўтамуродов А. ва бошқалар. Фуқаролик жамияти фанидан тушунча ва атамалар лугати. –Т.: Turon zamin ziyo, 2017.
20. Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: генезиси, шаклланиши ва ривожланиши.- Т.: Ўзбекистон, 2010.
21. Хасанов Р., Ўтамуродов А. Фуқаролик жамияти: назария ва амалиёт.- Т. 2016.
22. Хасанов Р., Ўтамуродов А. Фуқаролик жамияти фанининг предмети, объекти, мақсад ва вазифалари. - Т.: 2017.

2-МАВЗУ. ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ҒОЯЛАРИ ЭВОЛЮЦИЯСИ

Режа:

1. Фуқаролик жамияти ҳақида ғоялар эволюцияси.
2. Янги даврда фуқаролик жамияти назарияси ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари.
3. Фуқаролик жамияти ҳақидаги замонавий концепциялар.

Таянч сўзлар: ғоя, назария, концепция, фуқаролик жамияти, демократик давлат, адолатли жамият, фуқаролик жамиятининг антик, диний ва мумтоз парадигмалари.

2.1. Фуқаролик жамияти ҳақидаги ғоялар эволюцияси.

Биринчи масала баъни. Фуқаролик жамияти ва унинг тушунчалари Марказий Осиё ижтимоий-маънавий ҳаётининг ёрқин намунаси “Авесто” муқаддас китобида келтирилган. 2001 йилда миллат маънавий маданиятининг

энг қадимги манбаси “Авесто”нинг 2700 йиллигига бағишланган тантанали маросимда Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А. Каримов: “... бу ноёб асар бебаҳо тарихий ҳужжат бўлиб, у биз яшаган бу қадим юртда, бу заминда ўзининг маданияти ва бой маънавиятига эга бўлган буюк давлат бўлганлигидан, аждодларимизга, асрлар давомида битмас туганмас қуч қудрат ва таянч сифатида хизмат қилганлигидан далолат беради” деб алоҳида эътироф этган. Дарҳақиқат, “Авесто”нинг бош ғояси “эзгу фикр, эзгу мақсад, эзгу амал” ҳар қандай жамият ва инсонлараро муносабатларнинг маънавий асоси эканлигидан далолатдир.

Авестонинг “Яштлар”, “Виспират”, “Видидод” қисмларида оила ва жамоада берилган сўздан ёки қасамдан воз кечиш, одамлар ўртасида тузилган аҳдномани бузиш катта гуноҳ эканлиги ўз ифодасини топган. Хусусан, “О Спитама, шартномани бузувчи киши бутун мамлакатни бузади, шу билан бирга Артага тегишли барча мулку молларга путур етказади”. “О Спитама, аҳдингни бузма...” ғоялари давлатлар сиёсий тизимининг ҳуқуқий асоси, адолат манбаи бўлиб, улар Рим ҳуқуқидан ҳам қадимийроқдир.

Авестодаги фуқаролик жамиятини қуришнинг бирламчи омили эркак ва аёлнинг тенг ҳуқуқлилиги, оиланинг барқарорлигини таъминлаш ғояси бугунги кунда ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлиб, бугун Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва бошқа меъёрий ҳужжатларда аёлларнинг тенг имконияти ва кенг ҳуқуқлари таъминланган. ХХI асрда баъзи мамлакатларда аёлларнинг сайлаш ва сайланиш ҳуқуқи умуман инкор қилинаётган бир даврда, Ўзбекистон Олий мажлис қонунчилик палатасига аёлларнинг сайланиши учун 30% квотанинг ажратилиши, 1995 йилда “Оила” кодексининг қабул қилиниши, бир томондан юртимизда аёлларга муносабат ва оилавий кадриятлар қадимий илдизларга эгаллигини ифодаласа, иккинчи томондан фуқаролик жамиятини қуриш йўлидаги оқилона сиёсатнинг ёрқин ифодасидир.

Фуқаролик жамиятини қуриш ғояси Марказий Осиё мутафаккирлари ижодида ўрганилганлиги И.А.Каримовнинг 2014 йилда Самарқандда ўтказилган “Ўрта аср Шарқ мутафаккирларининг илмий мероси замонавий цивилизацияда ўрни ва аҳамияти” мавзусидаги халқаро конференцияда сўзлаган нутқида “Олим ва тадқиқотчилар фикрича, Шарқ хусусан Марказий Осиё, IX-XII ва XIV-XV асрларда бўлган илмий ҳамжамият томонидан Буюк Шарқ уйғониши дея ном олган йирик илмий маданий уйғониш учун асос сифатида хизмат қилди”¹⁵ деб алоҳида таъкидлаган. Дарҳақиқат, Марказий Осиё уйғониш даври IX-XV асрларда давлатни бошқариш ва адолатли жамият қуриш, давлат

15 Каримов ИА. Ўрта аср Шарқ мутафаккирларининг илмий мероси замонавий цивилизацияда ўрни ва аҳамияти. // Ҳалқ сўзи. 2014 йил 24 май.

раҳбари ва хизматчиларининг фаолият даражалари таснифлари, ижтимоий маъмулияти мезонларининг назарий жихатлари ҳақидаги ғоялар Абу Наср Форобий, Ибн Сино, Беруний, Юсуф Хос Ҳожиб, Низомулмулк, Амир Темур, Алшар Навоий ва бошқалар ижодида кенг таҳлил қилинган.

Хусусан, Абу Наср ал-Форобий (870–950) нинг “Фозил одамлар шаҳри”, “Давлат арбобининг афоризмлари” асарларида шарқона сиёсий-ҳуқуқий ва ижтимоий фикр тарихида ижтимоий тизим, сиёсат, давлат ва ҳукумат ҳақидаги қарашлар назарий асосланган. Абу Наср Форобий фикрича адолатли жамият қуриш учун уни мудоффа қилиш ва оқилона бошқариш усулини бирич, одамларгаёвузликдан сақланиш эзгуликка интилиш йўларини кўрсатиш лозим. Удавлат раҳбарининг бошқарув маҳорат умумий бахтга эришиш йўлидир деб ҳисоблайди. Адолатли давлатни маърифатли ҳукмдор бошқаради, у маънавият, адолатетакчиси бўлиши, ўз фазилатлари билан катта талабларга жавоб бериши лозим. Бу борада Абу Наср Форобий “Уларнинг ўзларидан сайланган раҳбар ёки бошлиқлар ҳокими мутлоқ бўлмайди. Улар одамлар ичидан кўтарилган, синалган энг олийжаноб, раҳбарликка лойиқ кишилар бўладилар. Шунинг учун бундай раҳбарлар ўз сайловчиларини тўла оздликка чиқарадилар, уларни ташки душмандан муҳофаза қиладилар”¹⁶ деб давлат бошқарувида демократик тамойилларни таъминлаш билан боғлиқ ахлоқий ва маданий қадриятларни тизимлаштиради

Абу Райҳон Беруний “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар”, “Ҳиндистон” асарларида адолатли жамият ва унинг амал қилиши асосларини шиклантириш ҳақидаги ғояларни илгари сурган. Унинг фикрича, жамиятнинг пийдо бўлишига одамларнинг ўзаро ҳамкорлиги, бирга яшашга эҳтиёжи ва интилишлари сабаб бўлади. Адолатли жамиятни қуриш ахлоқий қадриятларга таъйини ва ривожлантирилиши лозим. Давлат раҳбарининг асосий вазифаси аҳолининг турли қатламлари, кучлилар ва кучсизлар ўртасидаги сиёсий ва ҳуқуқий адолат мезонларини ўрнатишдадир. Бунгаунинг фикрича идеал ижтимоий тузилмани қуриш орқали эришилади.

Абу Али ибн Сино (980–1037) фикрича ижтимоий муносабатлар одамлар ўртасидаги тафовут ва тенгликсизлик натижасидир. Хусусан, Ибн Сино “иқтисодий ва ижтимоий ҳамда шахсий хусусиятларга кўра тенгликсизлик – инсон ижтимоий фаоллиги сабаби ҳисобланади” деб таъкидлайди. Идеал давлат қуриш эса жамият аҳолисининг маънавий-ахлоқий равиши билан боғлиқ. Унинг фикрича, маънавий ахлоқий қадриятларнинг юксик қадрланиши нафақат ҳар томонлама фаровонликни, балки жамиятда адолат ва барқарорликни ҳам таъминлайди.

¹⁶ Абу Наср Форобий Фозил одамлар шаҳри.-Т.: А Қодирий нашриети. 1993, 190-б.

Бу даврда Шарқда ижтимоий адолат, маърифат ва тенглик нафақат назарий меъёр, балки амалий ҳаёт меъёри, ижтимоий- сиёсий муаммолар ечимини топиш ва жамоа бўлиб яшашнинг асоси сифатида тушуниланган, фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг маърифат йўли танланган бўлса, Европа ижтимоий-сиёсий тафаккурида эса насронийларнинг диний догматикаси ҳукмронлик қилиб, диний ва дунёвий манфаатлар ўртасида кураш ривож олган.

Юсуф Хос Ҳожиб ўзининг “Қутадғу билиг” достонида давлатни бошқариш амаллари, қоидалари ва сиёсий - ахлоқий муносабатларни жамиятда қарор топтиришга эътибор қаратган.¹⁷ У давлат бошқаруви ва хизматини ташкил этиш турларини ҳамда шу даражаларга мувофиқ сифатларини таснифлайди. Жумладан, «Шоҳликка даъвогарлар онадан ажиб бир истеъдод билан туғилдилар ва улар дарҳол яхши-ёмонни ажратиш фитратига эга бўладилар. Бундайларга Худо идрок, фаросат ва юмшоқ бир кўнгил ато этади, қолаверса яхши иш юритиш ўқуви билан ҳам сийлайди»¹⁸ деб таъкидлаган.

Адолатли давлат бошқаруви, унинг мукамал назарий асосларини яратиш борасида улкан илмий мерос қолдирган ўрта асрлар мутафаккири, давлат арбоби Низомулмулкнинг “Сиёсатнома” асари муҳим манба ҳисобланади. У амалдорларни ахлоқий фазилатларига қараб танлаш, адолат ва инсофни оёқ ости қиладиганкишиларни давлат ишларига аралаштирмасликни, давлатни бошқаришда кенгаш билан олиб бориш, фаолиятларни мунтазам назоратқилиш, итоат, ижро ва сифатлари тўғрисидаги қарашлари билан аҳамиятлидир. Айниқса, Низомулмулкнинг «Кўпчилик бўлиб қабул қилинган тadbир энг савобли бўлади ва шундай йўл тутиш керак»¹⁹ деган фикрлари аждоқларимизнинг давлат қурилишининг адолатли тартибларига катта эътибор берганлигидан далолатдир.

Ижтимоий-сиёсий тараққиётнинг маънавий асосларини ўрганишда Ўрта Осиёда вужудга келган тасаввуфчилик оқимининг аҳамияти ҳам алоҳида муҳим ўрин тутади. Тасаввуф гарчи ислом бағрида ниш уриб, Қуръон ва ҳадислар ҳикматидан озикланган, кўп ҳолларда шарият аҳкомига суянган бўлсада, лекин у расмий диний ақидапарастлик ва мутаассибликка ҳамда ҳоким табақаларнинг айшу-ишратларга ғарб турмуш тарзи, талончилик ва манфаатпарастликка зид ўларок, меҳнаткаш халқ норозилигини ифодалаб келди. Тасаввуф таълимоти асосида адолат, ҳақиқат, тўғрилиқ, меҳр-шафқат, инсоф, иймон, эътиқод, илм, меҳнатсеварлик, ватанпарварлик каби

17 Юсуф Хос Ҳожиб Қутадғу билиг. -Т.: Фан, 1971, 329-б.

18 Ўша асар. 329-бет

19 Низомулмулк. Сиёсатнома. Т.: Адолат, 1997. 98-бет.

умуминсоний ғояларни тарғибот қилувчи футувватга асосланган бир қанча ший, сиёсий оқимлар пайдо бўлади. Улар жамиятнинг ахлоқсиз унсурларига ғоявий куч сифатида қарши қўйилади

Ижтимоий-сиёсий тафаккур ривожини ва ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятининг асосий шартини – қонун устуворлигини таъминлаш амалиётини кўшиш тажрибасини Шарқнинг буюқ давлат арбоби ва саркардаси Амир Темур (1336–1405) бой ижтимоий-сиёсий ва маънавий меросини асосидан кўриш мумкин. Унинг тузукларида давлат тизими, уни идора қилиш услублари ва воситалари, ундаги турли лавозим-вазифалар даражаси, табақаларнинг таъинланиши, ҳарбий қўшинларнинг ташкил этилиши, жанг олиб бориш маҳоратлари, давлат хизматчилари рағбатини ташкил этиш омиллари, адолатли солиқ турларининг жорий этилиши, мамлакатни ободонлаштириш тadbирлари миллий давлатчиликнинг юксак маданий ва ҳуқуқий даражада шакллантиришга эришганлигидан далolat беради.

Ҳар мамлакатнинг яхши кишиларига мен ҳам яхшилик қилдим, инфиёмонлар, бузуқлар ва ахлоқсиз одамларни мамлакатимдан қувиб чиқардим. Пасткаш ва разил одамларга ўзларига лойиқ ишлар топширдим ҳамда ҳадларидан ошишларига йўл қўймадим. Улуғларини ва шарафлиқли кишиларни хурматлаб, мартабаларини оширдим. Ҳар мамлакатда адолат эшигини очдим, зулму ситам йўлини тўсдим». ²⁰

Маълумки, фуқаролик жамиятини – ҳаётининг ва самардорлигини таъминловчи – ҳуқуқий давлат доирасидан ташқарида тасаввур қилиб бўлмайди. Шу маънода, Соҳибқирон Амир Темурнинг қуйидаги сўзлари ҳозирги замон билан ҳамнафас жаранглайди: “Тажриба, – деб ёзади у, менга шунини кўрсатдики, дин ва қонунга таянмаган ҳуқуқат, ўзининг буюқ қудратини узоқ вақт саклаб тура олмайди. Уни ҳар қандай ёвуз киши кириши мумкин бўлган на томи, на эшиги, на панжалари бор уйга ўхшатиш мумкин. Шунинг учун мен ўз салтанатимни ислом арконлари ва бошқарувда ўзим қатъий амал қилувчи қонунлар асосидан қурдим” ²¹

Шу нуқтаи назардан, муваффақиятли бошқарув қонуниятига кўра, Амир Темур раҳбарнинг адолатга таянишини лозим топган. Унинг фикрига кўра: “Раҳбар учун барча ишларда адолатга амал қилиши керак: у сотилмайдиган ва қийин эгаси бўлган одамни вазирликка тайинлаш лозим, чунки адолатли вақир ўзи маҳдуд-раҳбар адолатсизликларни тўғирлаш мумкин, аммо раҳбарнинг ўзи шундай бўлса, ҳалокат яқиндир”. ²² Соҳибқирон фикрича, давлат бошқарувида яна бир муҳим қонуният – қонун устуворлиги. “Қатъий тартиб

²⁰ Амир Темур тузуклари.-Т.: Ғофур Фулом нашриёти, 1996, 24-бет.

²¹ Ушн асар. 81-бет

²² Амир Темур тузуклари.-Т.: Ғофур Фулом нашриёти, 1996, Б- 83.

ва қонунларга амал қилишим бахт-саодатим қалити бўлди". Бош қонунлар сифатида диний аҳкомларни ва улар асосида ёзилган фикрларни билган. Бунинг барчаси буюк Темур адалотли ва фозил бошқарувга алоҳида эътибор қаратганлигини кўрсатиб турибди.

Комил инсонлар жамияти ҳақидаги ғоялар Алишер Навоий (1441–1501) сиёсий ва адабий фаолияти асоси бўлиб хизмат қилди. А.Навоий идеал ижтимоий-иқтисодий тузум ҳақидаги қарашларини ўзининг "Садди Искандарий", "Махбуб ул қулуб", "Пайғамбарлар ва донлар тарихи" ва б. асарларида ёритган. Ижтимоий-иқтисодий тузум муаммоларини фақат адолатли ҳукмдор бошқараётган ва қонун устувор бўлган мамалкада амалга ошиши мумкин. Шундай қилиб, А.Навоий учун адолат ва қонун ижтимоий тараққиётнинг асоси ҳисобланади. Унинг концепциясида ҳукмдор шахси алоҳида аҳамият касб этади. Фазилатли ва идеал шахс ҳақида мулоҳаза юритар экан Навоий ўзига хос инсонпарвар назарияни яратади. Ўз назариясида мутафаккир, бир томондан ҳукмдор ва боғбонни, бошқа томондан давлат ва боғни солиштиради. Унга кўра, агар боғбон ақлли ва меҳнатсевар бўлса, унинг боғи гуллаб-яшнайдди. Худди шундай агар мамлакатнинг ақли, доно, адолатли, халқи учун қайғурадиган ва уни севадиган ҳукмдори бўлса, у ривожланиб фаровонлашади.

У назариётчи ва амалиётчи сифатида давлат сиёсатининг адолатли асослари ва унинг маънавий мезонларини ривожлантиришга катта ҳисса қўшади. Айниқса, адолатсизлик ва зулм давлатни таназзулга, жамиятни ҳаҳолатга олиб келиши тўғрисидаги қарашлари ўз ифодасини топади: «...давлат иши билан машғул бўлган амалдорлик чоғларимда кўнгил мулкини турли одамларнинг хужуми булғалади. Гоҳ амирлик ўрнида ўтирдим в: ҳукумат маҳкамасида халқнинг арз-додини сўрадим ва гоҳ подшоҳ ёнида вазирлик қилдим ва менга умидвор назар билан қараб турган элга мурувват кўрсатдим»²³ дейди. Адолатли жамият шаклланишининг асосий омилли сифатида Навоий инсоний фазилатлар: адолатлилиқ, раҳмдиллиқ, меҳнатсеварлиқ, ростгўйлиқ, ватанпарварлиқ, виждонлилиқ, инсонпарварлиқ ва жасоратни келтириб ўтади.

Антик ва ўрта аср Шарқ алломаларининг фуқаролик жамиятиги оид концептуал мероси ва назарий ишланмалари амалиётдаги – давлат ва жамиятда ҳукмрон меъёрларга тўлиқ мос келмасида, бироқ улар фуқаролик жамияти тамойилларининг объективлашуви ва унинг инсоният сциумининг тарихий тараққиётининг таркибий қисми сифатида тушунилиши учун мустаҳкам асос яратдилар.

23 А. Навоий Махбуб ул-Кулуб.-Т.: Ғофур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриети. 1983, Б-12.

**2.2. Янги даврда фуқаролик
жамияти назарияси
ривожланишининг
ғилоҳи хусусиятлари.**

Иккинчи масала баёни. Фуқаролик жамияти концепциясининг Европача анъанаси антик илдишларга эга. Мазкур анъананинг мазмун-моҳияти нафақат сиёсий, балки шахсни ижтимоий-ахлоқий нуқтаи назардан

баҳолаш билан боғлиқ эди. Бунга Афлотун, Арасту, Цицерон каби мутафаккирларнинг қарашларини мисол келтириш мумкин. Фуқаролик жамиятининг антик концептуал таълимотида жамият ва давлат феноменларининг узвийлиги қадимги юнон дунёқарашининг муҳим хусусиятларидан бири ҳисобланади. Хусусан, Афлотуннинг (мил. ав. 427–347 й.) “Давлат” диалогида фуқароларнинг шахсий ва ижтимоий ҳаётини ажратишгина эмас, ижтимоий соҳани ҳозиргидек замонавий талқинда, сиёсий фаоллик сифатида тушунилган. Бунда жамият ҳаётининг сиёсий жиҳатлари, фуқаролик жамияти тизимининг умумий тавсифи сифатида шомоён бўлади.

Фуқаролик жамияти ғоясининг кейинги ривожини Афлотуннинг шогирди Арасту (мил. ав. 384–322 й.) ижоди билан боғлиқ. Устози каби Арасту ҳам энг мукаммал жамият ғоясини ишлаб чиқишга диққат эътиборини қаратади, бироқ фуқаролик жамияти ғоялари таркибида бу масала ўзгача назарий жиҳатларни ташкил қилади. Уни кўпроқ ижтимоий трансформация эмас, балки давлат тузилмасидаги ўзгаришлар қизиқтиради. Бундан ташқари Арасту ўзининг назарий ишланмаларида давлат ҳақидаги мавҳум ғояга таянишни эмас, жумладан Афлотунга ҳос бўлган, балки воқеъликда мавжуд бўлган бошқарув шакллари солиштириш, киёсий таҳлил қилишга таянади, бу жиҳат эса унинг давлат ва жамият борасидаги позициясини конкретроқ бўлишини таъминлайди.

Платондан фарқли ўларок, Аристотель хусусий мулкни эътироф этади. Чунки у инсон табиатига ҳос бўлиб, одамлар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг ўзагини ташкил этади. Аристотель мулк ҳуқуқининг фуқаролар фаровонлиги, давлат ва унинг бошқарув шакли хавфсизлиги, қонунчилик органи ишида фуқароларнинг иштироки механизми, лицензияларни эгаллаш ва вазифаларни бажариш, суд органлари ишидаги ролини атрофлича ўрганган. Ҳуқуқни Аристотель адолат мезони деб ҳисоблаган ва унга ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи ва айни вақтда уларни муҳофаза қилувчи институт сифатида ёндашган. Аристотель фикрига кўра, сиёсий бошқарув – бу одамларнинг эмас, балки қонун бошқарувидир: ҳатто энг яхши ҳукмдорлар ҳам туйғулар ва ҳиссиётга берилувчан бўлади, қонун эса «оқилона тафаккур»дир.

Қадимги рим мутафаккири **Марк Тулий Цицерон** (мил. ав. 106-43 йиллар) ҳам жамият ва давлат (республика.ни тенглаштиради. Давлатни у умумий манфаатлар билан ўзаро боғланган одамлар мажмуи сифатида тасаввур қилади, давлат халқнинг умумий мулки ҳисобланади ва одамлар биргаликда яшашга табиий эҳтиёж сезади. Унинг фикрича, давлатнинг вазифаси мулкни муҳофаза қилишдан иборат. Давлат аynи шу мақсадда ташкил этилади. Цицерон фикрига кўра, уч бошқарув шакли (монархия, аристократия ва демократия) унсурларини ўзида мужассамлаштирган аралаш давлат энг идеал давлатдир. Фақат шундай давлатда ҳар бир жамият аъзосининг манфаатларини кондириниш ва у давлатни бошқаришда иштирок этиши таъминланади. «Давлатнинг мустақкамлиги ва фуқароларнинг ҳуқуқий тенглиги» бундай давлат тузумининг муҳим фазилати деб ҳисоблайди. Цицероннинг «Давлат ҳақида» ва «Қонунлар ҳақида» асарлари давлат ва ҳуқуқ муаммоларига бағишланган. Давлат Цицерон талқинида қадимги юнон мутафаккирларининг концепцияларидаги каби давлатнинг барча эркин аъзолари умумманфаат ифодаси сифатидагина эмас, балки бу аъзоларнинг ўзаро келишилган ҳуқуқий муносабатлари мажмуи, муайян ҳуқуқий тузилма, «умумий ҳуқуқий тартибот» сифатида ҳам намоён бўлади.

Цицерон давлат тушунчасига биринчилардан бўлиб ҳуқуқий тус беради, бу таълимот кейинчалик жуда кўп мутафаккирлар, шу жумладан «ҳуқуқий давлат» ғоясининг ҳозирги тарафдорлари томонидан ҳам эътироф этилади.

Цицерон концепциясига кўра, “фуқаролик жамияти” ғояси антик давр учун классик аҳамиятга эга бўлади, бу ўз навбатида янги даврда шаклланган назарий қарашларга асос бўлади. Кўпгина экспертлар фикрича, айнан Цицероннинг ижтимоий-сиёсий таълимотида “фуқаролик жамияти” ўзининг тушунчавий асосларига эга бўлади.

Фуқаролик жамиятининг тарихий кўринишлари ифодаси *Европа-Ўрта ер денгизи анъанаси асосида* фуқаролик жамиятининг дастлабки кўринишлари – *‘Уйғониш давридаги италян шаҳар-давлатларига бориб тақалади*. Бунда фуқаролик жамияти шаҳар бошқаруви тизимига асосланган, муайян шаҳар доирасидаги, ижтимоий муносабатлар тизими сифатида характерланади.

Олимлар фуқаролик жамиятининг *яна бир тарихий илдизини*, олмон маданият доираси таъсиридаги *континентал-европа анъанаси* билан боғлашади. Эркин фуқаронинг пайдо бўлишига, биринчилардан бўлиб бирлашган хунармандлар ва савдогарлар гильдияси, феодаллардан ҳимояловчи ва шаҳарлар бошқарувида таъсир қилган биринчи ассоциация сабаб бўлган деб ҳисобланади.

Учинчи тарихий илдиз фукаролик жамияти замонавий тушунчаси инквизицияда *либерал англо-америка анъанаси* муҳим аҳамият касб этган. Инквизициячилар бу борада турлича фикр билдиради. Масалан, фукаролик жамияти табиий ҳуқуқ ва эркинлик асосида мулкка эгалик қилиши ҳақидаги ғояни Жон Локк, модернизация ва ўз-ўзини бошқаришни фукаролик жамиятининг муҳим компонентлари сифатида Адам Смит, минимал давлат концепцияси, фукаролик жамияти ва зарурий ёвузлик сифатидаги давлатнинг ўта чегараланган роли ҳақидаги ғояни Томас Пейн, америкача демократия ташкили ғоясини Алексис де Токвил, давлат ва фукаролик жамияти ўртасидаги муносабатларни белгилаб берган ва фукаролик жамияти мустақил бўлиши кераклигини таъкидлаган Жон Стюарт Милл каби олимларни кўрсатиш мумкин.

Фукаролик жамияти ҳақида турлича тарихий ва методологик ёндашувлар ва интерпретацияларни инкор этмаган ҳолда, янги даврда фукаролик жамияти концептуаллашуви жараёнида муҳим роль ўйнаган Уйғониш даври олимларидан бири Николо Макиавелли (1469–1527) бўлиб, у прагматик, тажрибавий ижтимоий фанга асос солди. Фукаролик жамияти Макиавелли учун синфий, партиявий қарама-қарши кизиқишлар мажмуидир. Ушга кўра фукаролик жамияти халқдан ахлоқий асосни – эзгулик ва физилатни, ижтимоий кизиқишлар ва республика тузилмаси кизиқишлари олдига бурчни ҳис қилиш ва жасоратни талаб қилади. Бошқача қилиб айтганда, у эркин индивидлар учун муносиб бирлашма бўлади. Давлатни ҳимоя қилиш учун ҳукмдор қўлидаги барча воситаларни ишга солиши керак бўлади, ёлғон, шафқатсизлик ҳатто уруш ҳам бундан мустасно эмас. Давлат кизиқишлари унда бирламчи аҳамият касб этган. Макиавелли давлатнинг мураккаб мустақиллигини талаб қилган, черковдан ҳам, яъни давлат ва умуман сиёсат соҳасининг секуляризацияси тарафдори бўлган. У давлат бошқарувининг ўзига хос сиёсий маҳорат мактабини яратди, унда ҳеч қандай ахлоқий нормалар билан ҳисоблашмай, “мақсад ҳар қандай воситани оқлайди” деган тамойилни ишлаб чиққан.

Шунга қарамай, айнан шундай масалани кўндаланг қўйиш ғояси ортидан янги даврда бир қатор файласуфлар фукаролик жамияти концепциясини янада бойитди. Хусусан, “Сўз эркинлиги ҳақида” Джон Мильтон, “Левиафан” Томас Гоббс, “Давлат бошқаруви ҳақида икки трактат” Жон Локк, “Кунлар руҳи ҳақида” Монтескье, “Ижтимоий келишув ҳақида” Жюль Жак Руссо, “Илохий-сиёсий трактат” Бенедикт Спиноза, “Фукаролик жамияти тарихи ҳақида хатлар” Анри Фергюсон қабилардир. Мазкур ишларда у ёки бу даражада инсон ҳаётининг ўзига хос шакли сифатидаги фукаролик жамияти муаммолари ёритибгина қолмай шахс ва давлатга фукаролик

жамиятининг асосий субъекти бўлган фуқаронинг бутун потенциалини юзага чиқариш учун зарур бўлган принципаал янги сифатлари ишлаб чиқилган.

Томас Гоббс антик давр мутафаккирларига (Платон, Аристотелга) эргашиб, жамият ва давлат тушунчаларини тенглаштиради. У давлат, фуқаролик жамияти ва фуқаровий шахс тушунчалари ўртасига тенглик белгисини қўяди. Бироқ, аynи вақтда, у агар давлат фуқаро бўлса, бу ҳар қандай фуқаро давлат ҳисобланишини англатмаслигини қайд этади. Муайян хўжалик, савдо ва тижорат ишларини олиб бориш учун аъзолари ўзини ҳамжамият (давлат) хоҳиш-иродасига тўла бўйсундирмаган бирлашмалар, компаниялар, яъни «фуқаровий шахслар» ташкил этилиши мумкин. Аynи вақтда бундай фуқаровий шахслар (ширкатлар) охиригача бўйсунган бўлади. Мазкур мантикни «фуқаролик жамияти» тушунчасига нисбатан ҳам татбиқ этиш мумкин.

Инглиз маърифатчи файласуфи ва сиёсий мутафаккири **Жон Локк** (1632-1704) ҳақли равишда ҳуқуқий давлатнинг атокли мафкурачиларидан бири ҳисобланади. У ўз ғояларини «Давлатни бошқариш ҳақида икки рисола» асарида баён этган. Унинг таълимотида одамларнинг табиий ҳолати, фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва давлатнинг ташкил топиши муаммолари тушунтирилган. Локк ҳуқуқий давлатнинг бош элементи бўлган ҳокимиятнинг бўлиниши назариясининг асосчиси ҳисобланади.

Хусусий мулк назарияси Локкда меҳнат билан узвий боғлиқ. Одамлар асосан ўз мол-мулкидан тинч ва хавфсиз фойдаланиш мақсадида жамиятга қўшиладилар, бунда мазкур жамиятда қабул қилинган қонунлар бунинг асосий қуроли ва воситаси бўлиб хизмат қилади, деб ҳисоблайди Жон Локк.

Фуқаролик жамиятига бирлашиш – бу қулай, тинч ва фаровон ҳаёт кечириш, ўз мол-мулкидан хотиржам фойдаланиш ва ўзини мазкур жамият аъзоси бўлмаган одамларга караганда хавфсизроқ ҳис қилиш учун бошқалар билан келишиш демакдир.

Фуқаролик жамияти тушунчасининг либерал талқини, юқорида айтиб ўтганимиздек, Томас Гоббс ва Жон Локк даврида яратилган. «Фуқаролик жамияти» тушунчасини улар кишилик жамиятининг тарихий ривожланишини, инсоннинг табиий мавжудликдан маърифатли ҳаёт тарзига ўтишини акс эттириш учун илмий муомалага киритган.

Томас Гоббс бундай ҳолатга давлат мавжуд бўлган ҳолда эришиш мумкин деб ҳисоблаган. У давлат бўлмаган жойда уруш, кўрқув, кашшоқлик, ёлғизлик, ёввойилик, жаҳолат, давлатда – оқилоналик, хавосизлик, бойлик, тартиб, билим ва олижаноблик ҳукм суради, деб ёзган.

Либерализм асосчиси Жон Локк биринчи бўлиб шахсни жамият ва давлатдан, эркинликни – бошқа кадриятлардан устун қўйган. Эркинликни у давлатнинг аралашувидан холи ҳолат сифатида тушунган.

Фуқаролик жамиятини таҳлил қилишга нисбатан бошқа бир ёндашувни Г.Гегель (1770-1831) таклиф қилади. У фуқаролик жамиятига ўз кундалик эҳтиёжларини меҳнат ёрдамида қондирувчи индивидлар мажмуи деб қарайди. Унинг фикрига кўра, фуқаролик жамиятининг негизини хусусий мулк ташкил этти.

Г.Гегель фикри бўйича, тарихий жараёни ҳаракатлантирувчи куч сифатида фуқаролик жамияти эмас, балки давлат амал қилади, у барча фиоилатларни ўзида мужассамлаштиради, инсон шахси, умумий сиёсий, моддий ва маънавий асосларнинг жамулжам ифодаси ҳисобланади. Давлат инсонни ҳар хил тасодифлардан ҳимоя қилади, адолатни таъминлайди, умумий манфаатларни рўёбга чиқаради.

Давлат, оила, қабила, миллат, диний ва бошқа бирликлардан фижрланувчи «фуқаролик жамияти» категорияси XVIII-XIX асрларда тадқиқот предметиға айланди. Г.Гегель ўзининг «Ҳуқук фалсафаси» асарида фуқаролик жамияти тушунчасини атрофлича ўрганди ва унга шахсларнинг эҳтиёжи ва меҳнат тақсимои тизими, адлия (ҳуқуқий муассасалар ва ҳуқуқий тартибот), тинки тартиб (полиция ва корпорациялар) орқали алоқаси (муносабатларға киришиши) сифатида таъриф берди²⁴.

Ўша давр жамияти ва давлатиға нисбатан Г. Гегелнинг карашлари эскирганлиғиға карамай, унинг фуқаролик жамияти давлатға нисбатан мустақил бўлган шахсий манфаатлар жабҳаси, ижтимоий тузум, меҳнат тақсимои ва мулк шакллариға боғлиқ эканлиғи ҳақидағи фикрлари ижтимоий фанларнинг ривожланиш йўлида ташланган муҳим қадам бўлди.

Г.Гегель фикриға кўра, фуқаролик жамияти – бу, аввало, хусусий мулкка асосланган эҳтиёжлар тизими, шунингдек, дин, оила, табақалар, давлат курилиши, ҳуқук, ахлоқ, бурч, маданият, маориф, қонунлар ва улардан келиб чиқувчи субъектларнинг ўзаро юридик алоқаларидир. Табиий, «номаданий» ҳолатдан «одамлар фуқаролик жамиятиға киришлари лозим, чунки фақат шу жамиятда ҳуқуқий муносабатлар ҳақиқий хусусият қасб этади».²⁵ Айни вақтда Гегель бундай жамият фақат «ҳозирги дунёда» мавжуд бўлиши мумкинлиғини кийл этади. Бошқача айтганда, фуқаролик жамияти ёввойилик, қолоқлик, маърифатсизликка қарши қўйилади.

Гегель фуқаролик жамияти оиладан бошланиб то давлатға қадар шифектик ҳаракатланувчи алоҳида босқич узок тарихий давр давомида ўрта

²⁴Киринг: Гегель Г.В.Ф. Философия права. - Москва, «Мысль», 1990. – С.227.

²⁵Гегель Г. Работы разных лет. Том 2. – Москва, 1973. – С. 50.

асрдан то янги давргача трансформациялашиб келган тушунчадир. У фуқаролик жамияти ва давлатни аралаштириб юборувчи ўша даврда ҳукмрон бўлган табиий ҳуқуқ назариясини танқид қилган, унинг фикрича, ижтимоийлик хусусиятига асосланувчи фуқаролик жамияти, оиланинг ахлоқий ва давлатнинг оммавий ҳаётидан мутлақо фаркланади. У адолатли қонунлар ва одил судларни фуқаролик жамиятининг таркибий қисмлари деб ҳисоблайди.

Фуқаролик жамиятини концептуал тушунишга Иммануил Кант (1724–1804) ҳаракат қилган. Кант фуқаролик жамиятини бутун инсоният уйи деб билган. Бу жамиятда ҳар бир инсон ҳатти-ҳаракати олий ахлоқий қонун – қатъий императив билан белгиланади. Унинг фикрича, фуқаролик жамияти мавжуд қонунлар доирасида ҳеч ким томонидан чекланмайдиган интилиш, тамойилларининг эркилик билан уйғунлиги, бошқача айтганда, фуқароларга мос бўлган жамиятдир.

Юқорида айтилганлардан хулоса қилиш мумкинки, XVIII аср ўрталарига келиб фуқаролик жамияти – давлат анъанавий парадигмаси қайта кўриб чиқила бошланди. Бу жараён XVIII – XIX асрларга келиб тўхтади, бу даврга келиб янги тизим ўзининг – хусусий мулк, эркин бозор иқтисодиёти, парламентар демократия ва ҳуқуқий давлат, ижтимоий ва сиёсий соҳалар ўртасидаги бўлиниш.

Фуқаролик жамияти демократик нормалари ва кадриятлари замонавий ижтимоий-фалсафий тафаккурда ҳам таҳлил қилинган. Замонавийроқ кўринишда демократия ғоялари Туркистонда маърифатпарвар жадидлар фаолиятида кузатилади. Европада бўлгани каби Туркистонда ҳам ўрта асрлар феодал муносабатлари, догма ва анъаналарга қарши бўлган маърифатпарвар ғоявий оқим сифатида характерланади. У прогрессив кучларнинг мамлакатни феодал гурғунлик давридан олиб чиқишга ҳаракат қилган ва курашганларини акс эттиради. Жадидлар таълим тизимини ислоҳ этишни талаб қилиб, дунёвий фанлар фаолроқ ўқитиладиган янги усулдаги мактабларни очган, уларда аниқ, табиий-илмий, иқтисодий фанлар ўқитилган.

Замонавий тадқиқотчилар таъкидлашича, демократик қайта қуриш ғоялари ва фуқаролик жамияти шаклланиши ёш хиваликлар ва ёш бухороликлар уюшмалари дастурларида ўз аксини топган. Улар жадидлар либерал ҳаракати сифатида нафақат ижтимоий муносабатларни ислоҳ қилишда, балки 1920 йилда Хива ва Бухорода халқ намоёнларида иштирок этганлар. Туркистон автономияси учун курашган жадидлар, мустақиллик учун ҳаракатга муносиб ҳиссасини қўшган.

Юртимизда ижтимоий-фалсафий фикр, хусусан жадидлар киёфасида, фуқаролик жамияти ғоялари маърифат кадриятининг шаклланишига

қаратилган эди. М.Бехбудий, А.Авлоний, А.Фитрат ўз даврдан илгарилаб ўтиб, фуқаролик жамияти фақат мустақил мамлакат доирасида амалга ошиши, ҳақидаги ҳулосасини айтадилар. Бундан ташқари, улар, анъана ва урф-одатлар демократлашувга тўсик бўлмаслигини, аксинча, мавжуд анъаналар доирасида амалга оширилган модернизация, фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва барқарор тараққиётининг муҳим омил эканлигини асослайди.

Биринчи Президент И.А.Каримовнинг сўзлари билан айтганда, “Ўзбек халқи бой тарихи узок ўтмишга бориб тақалади, ва уч минг йиллик даврни ўз ичига олиб, бизга бой тажриба ва ибратли сабоқ беради, уни қабул қилишимиз ва ривожлантиришимиз керак бўлади”²⁶.

Умуман олганда, фуқаролик жамияти фалсафий концепцияларининг инсоният тарихида ўрни ва ролини баҳолаб эканмиз, унинг нафақат илмий-техникавий ютуқлар билан, балки инсон борлигининг экзистенциал ибтидосини қайта тушуниш билан кечган. Бу даврда инсон эркинлигини бошқача тушуниш усули юзага келиб, у фанга жиддий таъсир қилади. Бунда эркинлик ўз қизиқишлари йўлида бошқарилувчи эмас, балки ҳар бир инсоннинг ўз тақдири учун жавобгарлиги маъносида тушунилади.

**2.3. Фуқаролик
жамияти
ҳақидаги
замонавий
концепциялар**

Учинчи масала баёни. XX аср бошларидан фуқаролик жамияти соҳасида амалга оширилган тадқиқотлар “фуқаролик жамияти” категориясини функционал характеристикаларини тушуниш мураккаблашади. Бу фуқаролик жамияти тушунчасини тадқиқ этишда, фуқароларнинг ижтимоий ҳаётида долзарб талабларини акс эттирувчи, янги мезонларнинг киритилганлиги билан асосланади. Шундай қилиб фуқаролик жамияти ҳақидаги тасавурлар ривожини тизимлаштириш: биринчидан, уларнинг ижтимоий-фалсафий асослари характеристикаси билан, иккинчидан, мафкуравий асосларнинг хусусиятларига кўра, учинчидан, фуқаролик жамиятининг соф илмий концепцияларини аниқлаш билан белгиланади.

Бирок, фуқаролик жамияти модели ишлаб чиқилувчи дастлабки, базавий ижтимоий-фалсафий назарияларда тадқиқотчилар концепцияларини икки гуруҳга бўлади:

- формацион ва цивилизацион ёндашувлар;
- модернизация ва постмодернизм концепцияси.

Формацион ёндашув асосан марксизм ғоясига асосланган илмий алабиётларда акс этади. Бу ерда жамиятнинг ривожланиши табиий

26 Каримов И.А. Ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз Т 7. – Т.: Ўзбекистон, 1999. 156-

тарихийжараён сифатида кўриб келинган ва мазкур жараёнда муайян ижтимоий – иқтисодий формациялар бир-бирини алмаштиради.

Формация деганда олимлар инсоният тарихининг маълум даврларини назарда тутади. Бу даврларга ўзига хос ишлаб чиқариш кучлари ва муносабатлари хос ва айнан шу билан бир-бири билан ажралиб туради. Фуқаролик жамияти тушунчаси, мазкур ёндошув тарафдорлари фикрига кўра, фақат буржуа тизимга хос ҳамда у сиёсий ва иқтисодий соҳалари ўртасида туради.

Формацион ёндашувга қарши цивилизацион ёндашув ишлаб чиқилган. Унинг асосий мазмуни, мамлакатларда шаклланиб ривожланиётган фуқаролик жамияти цивилизация омилларини эътиборга олиш зарур. Мазкур ёндашувнинг назарий асосчилари сифатида О.Шпенглер, А.Тойнби, П.Сорокина эътироф этилмоқда. Уларнинг фикрига кўра фуқаролик жамияти бошқа жамият шаклларидан бир қадар юқори ривожланиш даражаси билан ажралиб туради. Унинг асосий мезони эса – инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари, уларни амалга ошириш реал механизмлари мавжудлиги, ҳамда инсон ўзининг потнециалини тўла қонли намоён этиш қобилияти билан изоҳланади.

Лекин цивилизацион ёндашув ижтимоий тараққиётнинг барча жабҳаларини таҳлил этолмади, чунки таҳлил доирасида маданий жиҳатларга асосий эътибор қаратилган бўлсада, жамиятининг сиёсий ва иқтисодий хусусиятлари эътибордан четда қолган.

Модернизация концепцияларида (А.Турен, Ю.Хабермас, Э.Гидденс, З.Бауман б.) фуқаролик жамияти анъанавий жамият ўрнига келадиган бир социал тузилма сифатида эътироф этилади. Унинг асосий хусусиятлари замонавий жамоа ҳаётида намоён бўлиб, ижтимоий тараққиётга хизмат қилади.

Фуқаролик жамиятининг замонавий концепцияларининг асосий ёндашувлари

Формацион Ёндашув	Цивилизацион Ёндашув	Модернизация Ёндашуви
Фуқаролик жамияти тушунчаси капиталистик тизимга боғланади ва кенг (яъни жамиятнинг шакли сифатида ва тор (яъни иқтисодий ва сиёсий муносабатлар уратсидаги шаклланадиган муаян ижтимоий ташкилотлар мажмуаси сифатида. мільоналарда тушунилади	Фуқаролик жамиятини цивилизация тарраккиёти контекстида куриб чиқади. Унинг назарий асосларини О.Шпенглер, А.Тойнби ва П.Сорокин асарларида яратилган. Уларга қараганда, фуқаролик жамияти бошқа ижтимоий шакллардан аввало юксак цивилизация даражаси билан ажралиб туради. Унинг асосий меъзони сифатида эса инсон, унинг эркинлиги, ривожланиш ва ижодийлик имкониятлари, шунингдек бошқа инсонлар билан тинчлик ва тотувликда яшаш қобилиятлари тан олинади	Модернизация концепцияларида (А. Турен, Ю. Хабермас, Э. Гидденс, З. Бауман ва б.) фуқаролик жамияти аъанавий жамият урнини эгаллаган ёки замонавий жамиятга хос бўлган белгиларни шакллантирадиган жамияти тушунилади.

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда фуқаролик жамиятининг қуйидаги гоявий-фалсафий доктриналари кўрсатилади:

- «бюрократик давлат социализми доктринаси»;
- «авторитар давлат капитализми доктринаси»;
- «демократик социализм доктринаси»;
- либерал-демократик (“бозор демократияси”).

Бюрократик давлат социализми учун фуқаролик жамияти – бу буржуа, капиталистик жамият, у хусусий мулкка ва ёлланма меҳнатга асосланади. Бюрократик-давлат социализми тарафдорлари фуқаролик жамиятини ижтимоий нотенглик ва жамиятда кучайиб бораётган кескинлик сабаби деб билади.

Авторитар-давлат капитализми фуқаролик жамиятини хусусий бизнес, оилавий-қариндошлик ва бошқа нодавлат муносабатлар соҳаси бўлиб, ўзида капиталистик давлатнинг ижтимоий-иқтисодий базасини мужассам қилади, деб ҳисоблайди.

Демократик социализм концепцияси тарафдорларига кўра фуқаролик жамияти - ижтимоий-сиёсий ташкилотлар ва институтлар мажмуи, у демократик давлат билан бирга ижтимоий (иктисодий, сиёсий ва х.) демократия асосини ташкил қилади.

“Бозор демократияси” назариётчилари фуқаролик жамиятини бозор демократияси жамияти аналоги деб билади. Улар фикрича, фуқаролик жамияти иқтисодий жамият бўлиб, иқтисодий ҳаётни бошқариш имкониятларида чекланган ва ижтимоий бирлашмалар ва ҳаракатлар томонидан назорат қилинади.

Шундай қилиб, фуқаролик жамияти ғоясининг қайта жонланишида жамиятни давлатлаштиришга, жамият ҳаётида давлат роли ва таъсирининг фавқулодда ўсишига қарши ҳаракатни кўриш мумкин. Ч.Тэйлор, Э.Арато,

Р.Дворкин ва бошқа тадқиқотчилардан иборат бўлган ўзига хос норматив дискурс ҳам шаклланганлигини айтиш мумкин²⁷. Шунингдек, нодавлат соҳанинг ижтимоий-сиёсий фаоллиги ва ўз-ўзини ташкиллаштириш “Бозор демократияси” назариётчилари фуқаролик жамиятини бозор демократияси жамияти аналоғи деб билади. Улар фикрича, фуқаролик жамияти иқтисодий жамият бўлиб, иқтисодий ҳаётни бошқариш имкониятларида чекланган ва ижтимоий бирлашмалар ва ҳаракатлар томонидан назорат қилинади.

Шундай қилиб, фуқаролик жамияти ғоясининг қайта жонланишида жамиятни давлатлаштиришга, жамият ҳаётида давлат роли ва таъсирининг фанкулудда ўсишига қарши ҳаракатни қўриш мумкин. Ч.Тэйлор, Э.Арато, Р.Дворкин ва бошқа тадқиқотчилардан иборат бўлган ўзига хос норматив дискурс ҳам шаклланганлигини айтиш мумкин²⁸. Шунингдек, нодавлат соҳанинг ижтимоий-сиёсий фаоллиги ва ўз-ўзини ташкиллаштириш аҳамияти юзасидан, энг муҳим қуйидаги концепциялар ажратилади:

- либерал анъана концепцияси;
- американча коммунитариз концепцияси;
- европача неоконсерватизми концепцияси;
- пост-марксистча концепция.

Фуқаролик жамиятининг либерал анъана ғояси умуман олганда янги нпрса эмас. Фуқаролик жамияти ҳақидаги тасаввурлар мумтоз инглиз либерализмидаёқ ишлаб чиқилган.

Фуқаролик жамияти концепциясининг америкача маданий ва тарихий контекстида «республиканизм» идеали билан боғлиқ эди. У XX ўз-ўзини бошқариш ва ўз-ўзини ижтимоий ташкиллаштиришга асосланувчи, тенг ҳуқуқли фуқаролар томонидан тузилган америка коммуналари, яъни локал бирлашмаларнинг уйғун ва фаолликдаги ижтимоий-сиёсий ҳаёти ҳақидаги тасаввурларга асосланади.

Мазкур коммуналар ўз-ўзини ташкиллашуви ўзига хос фуқаролик жамияти тизими билан қўллаб-қувватланган, бу ҳақда батафсил А. де Токвил билди. Демократик маданият бунда коммунал ўзаро ҳамкорлик ва шерикчилик кўриятларини, шунингдек христиан ахлоқи қадриятларининг юқори даражадаги амалиёти билан фаркланади. Шунинг билан бирга, коммунитаристик лойиҳа тарафдорлари кузатганидек, жамоавий қадриятлар индивидуал қадриятлардан устун бўлиб, индивидлар ўзаро ишонч ва

27 Гончаров Д. Нормативная дискуссия о гражданском обществе: основные направления. Москва. 2010. С. 86

28 Гончаров Д. Нормативная дискуссия о гражданском обществе: основные направления. Москва. 2010. С. 86

ҳамкорлик муҳотида ўз кизиқишларини уюшма кизиқишларига бўйсундиришга тайёр бўлган²⁹.

Манбалар таҳлили шуни кўрсатадики, мумтоз марксизм замонавий дискурснинг алоҳида концептуал йўналиши сифатида фуқаролик жамияти келиб чикишини, жамиятнинг феодал-аристократик патерналистик тизими ўрнига коммерция капитализми давридаги иктисодий партикуляриزم билан боғлаган. Бироқ Маркс унда индивидуал эркинлик ва автономияни эмас, синфий жамиятда объектив мавжуд бўлган нотенгликни, эркисизлик ва ижтимоий-иктисодий бегоналашувни беркитувчи, яъни, ташқи шаклни кўрган холос³⁰.

Кейинроқ эса постмарксистик лойиҳа доирасида амал қилувчи назариётчилар, фуқаролик жамияти ғоясини қайтадан кўриб чикишга ҳаракат қилган. Шундай қилиб, постмарксистик тушунишда, у қуйидагича асосланади «охирги вақтларда пайдо бўлаётган, жамиятнинг, эркин ихтиёрий ассоциациялари, шунингдек, ҳуқуқий ва оммавий институтлари доирасида амалга оширилувчи жамоавийликнинг номумтоз шакллари, нафақат давлат доирасидан, балки капиталистик бозор иктисодиёти чегарасидан ҳам чиқиб кетмоқда»³¹. Бу ерда диққат марказида, биринчидан, давлат-бюрократик машинасининг, умумий манфаатлар давлати шароитида, таъсир доирасининг кенгайиши, иккинчидан, жамиятга трансмилий корпорациялар ва глобаллашув даврининг марказлашган иктисодиёти томонидан бўлган ҳавфи туради.

Ўрта аср мутафаккирларининг антик давр олимларидан фарқи, уларнинг ижтимоий муносабатларни, давлат ва жамият муносабатлари шу жумладан, теологик характерга эга, антик фалсафа эса ижтимоий муносабатларни турли рангларда кўриб чиқади, шу нуктаи назардан фуқаролик жамияти диний парадигмаси ўрта асрларда шакллана бошлаган дейиш мумкин.

Шаркнинг фуқаролик жамиятини концептуал тушунишидаги ўзига хос жиҳат, уларнинг мазкур феноменга оид талкинлари фазилат, маърифат ва ўзаро масъулия тушунчалари призмаси орқали амалга оширилганлигидадир, бунда ижтимоий-фалсафий фикр ўз диққатини давлат бошқарувчилари ва жамият аъзолари ўртасидаги муносабатларнинг ахлоқий-эстетик жиҳатларига қаратган.

Янги даврда давлат роли масаласи янгича англай бошланади: агар антик давр ва ўрта асрларда ижтимоий-фалсафий фикр давлат устуворлигига

29 Walzer M. 1995. Concept of Civil Society – Walzer M., ed. Toward a Global Civil Society. Providence RI: Berghahn Books.

30 Baker G. 2002. Civil Society and Democratic Theory: Alternative Voices.

31 Arato A. 1981. Civil Society Against the State: Poland, 1980-81 – Telos, #47

квиртилган бўлса, бу даврга келиб, мазкур нисбатда инсон (фуқаро) феномени, ўз куқуқлари, эхтиёжи ва кизиқишлари билан биргаликдаустувор аҳамият касб эта бошлайди. Давлат фақат мана шу кизиқишларни мавжуд бўлган қонуний таъмин доирасида амалга оширилишини таъминловчи институт сифатида таъминланади.

Янги давр ижтимоий-фалсафий тафаккури фундаментал ютуғи, давлат ва жамият тушунчаларини ажратганлигида, бу фуқаролик жамиятини тушунишда классик парадигмасининг шаклланишига асос бўлган эди. Бу ўз навбатида, “давлат – фуқаролик жамият” дихотомияси кузатиловчи концепциялар шаклланишига олиб келади. Биринчи маротаба Янги давр мутафаккирлари давлат ва жамият кизиқишларининг турлича бўлишига ўзликка эътиборини қаратади, бунда давлат қонун устуворлигига таянса, жамият эса хусусий мулкка. Фуқаролик жамияти ҳақидаги концептуал дискурсининг асосий муаммолари сифатида, давлатнинг роли ва давлат ва жамият ўзаро муносабатларининг мезонлари қандай (ахлокий идеал ва реал ҳолат нисбати мезонлари) деган масала қўндаланган туради.

Фуқаролик жамияти феноменини концептуал қайта тушунишда кузатиш жиддий ривожига қарамай, илмий позицияларни ўрганиш асосида, ушунинг қарашлари турли ғоявий асосдан маҳрум эмаслиги аниқланди, бу эса ўз навбатида, фуқаролик жамияти мазмун ва моҳиятини тушунишда субъективизмнинг кучайишига олиб келган. Ва яна бир қамчилиги сифатида давлат ва жамият ўртасидаги чегаралар ҳануз белгиланмаганлиги масаласи бўлиб, бу мазкур йўналишда илмий тадқиқот ишларини олиб боришда маълум даражада тўсқинлик қилади.

Фуқаролик жамиятини ўрганишда замонавий ижтимоий-фалсафий тафаккурнинг муҳим ютуғи сифатида эса, бу соҳани ўрганишнинг янги илмий ёндоқ шуби сифатида – тизимли парадигманинг шаклланиши бўлди. Ўз навбатида, бу фуқаролик жамиятининг меъёрий идрок этишдан уни трансформациялашаётган фуқаролик жамиятини замонавий концептуал дискурси турли йўналишларини ўрганиш контекстида, эмпирик таҳлил қилишига ўтиш тенденцияларини кучайтирди.

Умуман, ҳозирги замон илғор демократик мамлакатлар жамиятшунос олимларининг фуқаролик жамияти тўғрисидаги назарий қарашлари бир тизимга келтирилса, у ҳолда фуқаролик жамияти – бу:

биринчидан, жамият ҳаёти фаолиятининг иктисодий, ижтимоий ва маънавий соҳаларида ихтиёрий равишда шаклланган, бошланғич нодавлат тизимларини ўз ичига қамраб олган инсоний бирликдир;

иккинчидан, жамиятдаги иқтисодий, ижтимоий, оилавий, миллий, маънавий, ахлоқий, диний, ишлаб чиқариш, шахсий ва нодавлат муносабатлар мажмуасидир;

учинчидан, эркин индивидлар, ихтиёрий равишда шаклланган ташкилотлар ва фуқароларнинг турли органлар тазийклари, аралашлилари ёки бир қолипга солишларидан қонунлар воситасида химояланган жамияти бўлиб, унда улар ўзлигини намоён қила олишлари учун доимий имкониятларга эга бўладилар.

Такрорлаш учун саволлар:

1. Фуқаролик жамияти ғоясининг келиб чиқиши тарихий шарт-шароитлари нималардан иборат эди?

2. X–XII асрларда Марказий Осиё мутаффакирларининг таълимотларидаги адолатли жамияти ҳақидаги қарашларни изоҳланг?

3. Янги даврда фуқаролик жамиятининг янги талқинлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида фикр юритинг?

4. Жадиличилик ҳаракатининг ғоявий меъросида фуқаролик жамияти ҳақидаги концептуал қарашларни шарҳланг?

5. Фуқаролик жамияти ҳақидаги замонавий концептуал масалаларнинг ғоявий ва ментал хусусиятларини очиб беринг?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Т.: Ўзбекистон. 2017. 1- жилд. - 137,447,468-бетлар

2. Каримов И.А. Ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз Т. 7. – Т.: Ўзбекистон, 1999. 156-б.

3. Каримов И.А. Ўрта аср Шарқ мутаффакирларининг илмий мероси замонавий цивилизацияда ўрни ва ахамияти. // Ҳалқ сўзи. 2014 йил 24 май.

4. Абу Носир Форобий. Фозил одамлар шахри. –Т.: А.Кодирий нашриёти. 1993, 190-б.

5. Амир Темур тузуклари. –Т.: Ғофур Ғулом нашриёти, 1996, 24,81,83-бетлар

6. А. Навоий. Махбуб ул- Қулуб. –Т.: Ғофур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1983, Б-12.

7. Гегель Г.В.Ф. Философия права. – Москва, «Мысль», 1990. – С.227.

8. Гегель Г. Работы разных лет. Том 2. – Москва, 1973. – С. 50.

9. Гончаров Д. Нормативная дискуссия о гражданском обществе: основные направления. Москва. 2010. С. 86

- Низомулмулк. Сиёсатнома. Т.: Адолат, 1997. 98-бет.
10. Фуқаролик жамияти. Дарслик лойиҳаси. Муаллифлар жамоаси. 2016. Электрон вариант.
11. Фуқаролик жамияти: 300 саволга 300 жавоб // тузувчилар: Р. Ҳасанов, А. Ўтамурадов – Т.: 2016.
12. Фуқаролик жамияти фанидан амалий машғулотлар // тузувчи: Р. Ҳасанов. – Т.: МРДИ, 2016
13. Шарифхужаев М. Ўзбекистонда очик фуқаролик жамиятининг шаклланиши. – Т.: Шарқ, 2003. Б-20
14. Шодмонов Адхам Ўзбекистонда фуқаролик жамиятининг ривожланиши. – Т.: “Ўзбекистон”, 2011.
15. Юсуф Хос Ҳожиб Кутаду билиг. – Т.: Фан, 1971, 329-б.
16. Ўтамурадов А. ва бошқалар. Фуқаролик жамияти фанидан тушунча ва атамалар луғати. – Т.: Turon zamin ziyo, 2017.
17. Ўтамурадов А. Фуқаролик жамияти ғоялар эволюцияси (монография)
18. Ўтамурадов А., Ҳасанов Р. Фуқаролик жамияти ғоялар эволюцияси
19. Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: генезиси, шаклланиши ва ривожланиши. – Т.: Ўзбекистон, 2010.
20. Ҳасанов Р., Ўтамурадов А. Фуқаролик жамияти: назария ва амалиёт. – Т. 2016
22. Arato A. 1981. Civil Society Against the State: Poland, 1980-81 – Telos, #47
23. Baker G. 2002. Civil Society and Democratic Theory: Alternative Voices.
24. Walzer M. 1995. Concept of Civil Society – Walzer M., ed. Toward a Global Civil Society. Providence RI: Berghahn Books.

3-МАВЗУ: ФУҚАРО, ФУҚАРОВИЙЛИК ВА ФАОЛ ФУҚАРОЛИК ПОЗИЦИЯСИ

РЕЖА:

1. **Фуқаровийлик, мазмун-моҳияти ва асосий хусусиятлари.**
2. **Фуқаровий онг ва унинг намоён бўлиш омиллари.**
3. **Фуқаровий фаоллик ва унинг фуқаролик жамиятидаги ўрни.**

Таянч сўзлар: Жамият, давлат, фуқаролик жамияти, фуқаролик жамияти институтлари, фуқаровийлик, фуқаровий онг, фаоллик, ижтимоий фаоллик, ҳуқуқий давлат, фуқаровий фаоллик, ижтимоий муносабатлар, ижтимоий макон, ижтимоий жараёнлар, сиёсий жараёнлар, давлат ва фуқаро муносабатлари.

**3.1. Фуқаровийлик,
мазмун-моҳияти ва
асосий хусусиятлари**

Биринчи масала баёни. Мазкур мавзунинг асосий мақсади фуқаролик жамияти барпо этишда фуқароларнинг фаоллиги қандай аҳамиятга эга эканлигини ёритишдан иборат.

Зеро фуқаролик жамияти фуқаровий онги ва фаоллиги юксак бўлган фуқаролар ёрдамида барпо этилиши мумкин. Фуқаровийлик мамлакатнинг ривожланиш босқичларида, бошқача айтганда ўтиш даврида яққол намоён бўлади. Бугунги кунда ҳам ижтимоий-сиёсий ўзгаришларни бошидан кечираётган, аниқроғи фуқаролик жамияти барпо этаётган турли мамлакатларда фуқаровийлик муҳим аҳамият касб этмоқда. Фуқаровий фаолликнинг негизини англаш учун аввало фуқаровийликнинг назарий моҳиятини тушуниш талаб этилади.

Фуқаровийлик бир давлатга мансубликни англаш, давлатга содиқлик ҳамда ватанпарварлик ҳисси сифатида талқин этилиши мумкин. Бунда давлатни, конституцияни, давлат рамзларини ҳурмат қилиш, давлат тузумини ва қонун устуворлигини ҳимоя қилишга тайёрлик назарда тутилади. **Фуқаровийликни инсонга ҳуқуқий, ижтимоий, маънавий ва сиёсий жиҳатдан лаёқатли эканлигини ҳис этишни таъминловчи жамловчи тушунча сифатида ҳам талқин этиш мумкин.**

В.Дальнинг қайд этишига қараганда, **“фуқаровийлик фуқаролик жамиятини тузиш учун жамиятнинг онги ва билими даражасини ифода этган ҳолатдир”³².**

Кўриниб турганидек, **фуқаровийлик нафақат инсоннинг ҳуқуқий мақоми, балки унинг билими ва жамиятнинг ҳолатини англаши, ижтимоий меъёрлардан хабардорлиги ва уларга риоя қилишига боғлиқ.** Бу ерда фуқаролар томонидан жамият таракқиёти йўлида амалга ошириладиган бирдамлик, ўзаро ҳамкорлик сингари ихтиёрий фаолият ҳам назарда тутилади. Бундай ҳолатда фуқаровийликда ҳуқуққа нисбатан маънавиятнинг устуворлиги намоён бўлмоқда. Аслида кўпгина аъёнавий жамиятларда ҳаммиша фуқаровийлик ҳуқуқий мазмунда эмас, балки кўпроқ маънавий ахлоқий кўринишда намоён бўлади.

Фуқаровийлик бир тарафдан жамиятда шахснинг олий даражада мустақиллигини, иккинчи тарафдан эса кишиларнинг жамият ҳаётидаги иштирокида намоён бўладиган юқори даражадаги бирдамликни назарда тутувчи қарашлар мажмуини ифода этади.

Куйидагилар фуқаровийликни ифода этувчи муҳим жиҳатлар қаторига киради:

³² Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка (современное написание слов). Изд. “Цитадель”, г. Москва, 1998 г

- фуқаронинг ўз ҳақ-ҳуқуқларини тушуниши ва уни амалиётда қўллаш кўникмаси;

- бошқа фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳурмат қилиш;

- фуқаронинг ўз хатти-ҳаракати учун шахсий жавобгарлиги;

- давлат ва жамият олдидан ўзининг ҳуқуқий ва ахлоқий масъулиятини англаш;

- фуқароларнинг тенглиги;

- юксак маънавий-ахлоқий мезонларга асосланган ҳолда ижтимоий воқеликка нисбатан объектив ва танқидий ёндашув;

- ҳокимият билан, бошқа фуқаролар ва жамоат бирлашмалари билан ижобий мулоқот юритиш қобилияти;

- бир мамлакат, жамият ва давлатга, шунингдек унга тегишли ҳуқуқий, маданий ва тил маконига мансубликда ифодаланган фуқаровий ўзлиқни англаш ва ҳоқазолар.

Фуқаровийликни фаоллик нуқтаи назаридан шартли равишда даражаларга ҳам ажратиш мумкин:

- фуқаро масъулиятли, онгли ва виждонли бўлса, у дастлабки поғонада, яъни фуқаровий хусусиятларга эга бўлган шахслар қаторига киритиш мумкин;

- агар фуқарода атрофда бўлаётган воқеа-ҳодисаларга нисбатан маълум бир муносабати шаклланган бўлса уни, фуқаровий ҳолатига эга бўлган шахс сифатида эътироф этиш мумкин;

- агар фуқарода ўз ҳақ-ҳуқуқлари ҳамда бурчи учун амалий ҳаракатни бажариш кўникмаси мавжуд бўлса, уни фаол фуқаро сирасига киритиш мумкин.

Фуқаровийликнинг тугал ёки тўқис эканлигини қуйидаги мезонлар воситасида талқин қилиш мумкин:

1. Агар фуқаровий ҳолати ҳали шаклланмаган, фуқаровий хусусиятлар, ўз ҳақ-ҳуқуқлари учун курашиш истаги тўлиқ намоён бўлмаса фуқаровийликнинг энг қуйи даражаси намоён бўлади.

2. Фуқаро ўз ҳақ-ҳуқуқлари учун курашишга мойил бўлса, у ҳақда ўз билим ва қобилиятини намоён қилишга тайёр бўлса, бунда фуқаровийликнинг ўрта даражаси намоён бўлади.

3. Агар фуқарода фуқаровий хусусиятлар ҳамда фаол фуқаролик ҳолати тўлиқ шаклланган, ўз ҳақ-ҳуқуқлари учун амалий ҳаракатга кириш иштиёқи яққол намоён бўладиган бўлса, уни юқори даражада фуқаровийлик сифатида талқин этиш мумкин.

Фуқаровийлик жамият аъзоларини сафарбар этиш ва йўналтиришга хизмат қилади. Фуқаровийлик теварак атрофда бўлаётган воқеа-ҳодисаларга нисбатан фаол муносабатни, фуқаролик жамиятини шакллантириш ва

ривожлантиришга хизмат қилади. Фуқаровийлик жамият олдиди маълум бир мақсаднинг шаклланишига хизмат қилади. Албатта жамиятда фуқаровийликнинг ривожланиши учун тегишли тарбиявий чора-тадбирлар, қулай ижтимоий муҳит муҳим аҳамиятга эга.

Фуқаровийлик шахснинг сиёсий жихатдан комилликка эришиши билан боғлиқ бўлиб, бундай даражага етган киши сиёсий жараёнлар ва ҳодисаларга қизиқиш билан қарайди, рўй бераётган воқеликни таҳлил қилиш қобилиятига эга бўлади. Айнан ана шундай қобилиятга эга бўлган фуқаро кези келганда ўз ватани тақдирини учун амалий ҳаракат қилиш учун зарур бўлган қарорга қилиш қобилиятига эга бўлади. Ватанпарварлик руҳига, масъулият, сиёсий маданият ва таракқий топган сиёсий онгга эга бўлган жамият аъзосини фуқаровийликка эга бўлган шахс сифатида эътироф этиш мумкин.

3.2. Фуқаровий онг ва унинг намоён бўлиш омиллари

Иккинчи масала баёни. Фуқаролик онги иктисодий, сиёсий, ҳуқуқий, маънавий соҳаларда меъёрий, шакллантирувчи, йўналтирувчи, мулоқотга етакловчи сингари ранг баранг вазифаларни бажаради. Бу вазифалар таъсирлашган ҳолда ўзаро кесишадилар ва бир-бирини тўлдиради. Уларнинг қўпчилиги давлат ва унинг институтларига хосдир. Аммо давлат органлари қонунлар, меъёрий ҳужжатлар, қоида ва талаблардан иборат ҳуқуқий доирада фаолият юритса, фуқаролик онги эркин шаклланади. Фуқаровий онг меъёрлари ижтимоий-сиёсий жараёнлар натижасида шаклланади, уни мувофиқлаштирадиган ёки уни амалга оширадиган махсус тузилмалар бўлмайди. Фуқаролик онгининг вазифалари алоҳида индивид эмас, балки бутун жамият фаолияти билан боғлиқ.

Фуқаролик онги жамият ҳаётида турли шаклларида намоён бўлади. Кишилар шахсий ва ижтимоий қадриятлар борасида ўз қарашлари, тасаввурлари, қадриятлари, интилишлари, меъёрларини турли кўринишларида намоён эгишади. Жамият, гуруҳлар, шахснинг ижтимоий манфаатлари намоён бўладиган фуқаровий манфаатлар тизим ҳолига келади. Айнан тизим ҳолида бўлганлиги туфайли фуқаровий манфаатлар ҳар бир шахснинг қадриятларини ҳаётга татбиқ этади, унинг жамиятга, давлатга, бошқа фуқароларга нисбатан муносабатини шакллантиради. Фуқаронинг масъулияти, мақсадлари, вазифаларини белгилашга, ижтимоий аҳамиятга эга бўлган хусусиятларини шакллантиришга қўмаклашади. Айнан ана шу тарзда шаклланган фуқаровий онг фуқаролик жамиятининг шаклланишига хизмат қилувчи қадриятлар, меъёрлар, гоё ҳамда тасаввурларни шакллантириш, жамиятни комиллик ва эркинликка етаклашга хизмат қилади.

Фуқаролик онги табиий ва тадрижий тараққиёт маҳсули бўлиб, уни сунъий жиҳатдан тезлаштириш мумкин эмас. У ижтимоий, иқтисодий ҳамда сиёсий омиллар негизда тадрижий тарзда шаклланади. Ҳар бир авлод мавжуд демократик кадриятларни ўзлаштиради ва янгиларини яратди. Бу жараёнда фуқаролик онгини белгилаб берувчи меъёрлар ва кадриятларни сақлаш ҳамда узлуксиз такомиллаштириш энг муҳим фаолият ҳисобланади.

Тадрижий тараққиёт натижасида демократик тасаввурлар мустаҳкамланиб, аста секинлик билан фуқаролик тажрибаи туғланиб боради.

Фуқаролик онги бир қатор ўзига хос хусусиятларга эга. Фуқаролик онги ижтимоий тизимнинг ўзгариши билан янгиланадиган кадриятларга мослашиб боради. Бошқа тарафдан фуқаролик онги ижтимоий ўзгаришларни келтириб чиқарувчи фаол омил ҳисобланади. У фуқароларни фаол ҳаракатга бошловчи тасаввурлар билан боғлиқ бўлганлиги туфайли, жамият ўзлигининг янгиланишига, ижтимоий тараққиётни тезлаштирувчи омилга айланиши мумкин. Фуқаролик онги ижтимоий тараққиётнинг руҳий негизини яратган ҳолда жамиятнинг мустаҳкамланишига хизмат қилади.

Фуқаролик онги янги ғояларни қабул қилиш даражасида очик характерга эга. Янги ғоялар шу тизимга мос эканлиги ўз исботини топган тақдирда аста секин жамиятнинг моҳиятига сингиб боради.

Фуқаролик онги умумий тамойилларгагина асосланмасдан, моҳияти жиҳатидан ўзгариб боради. Албатта жамиятда барқарор бўлган, ҳар қандай сиёсий тизимга хос бўлган тарихий тажриба, анъаналар сингари ўзгармас хусусиятга эга кадриятлар мавжуд бўлиб, улар фуқаровий онгда рўй бериши мумкин бўлган тезкор ўзгаришларни тийиб туради. Янги тарихий тажриба эса айнан ана шундай кадриятлар негизда вужудга келади ва фуқаролар онгига сингиб боради.

Тушунча сифатида “фуқаролик онги” ҳақида гап кетганда аввало фуқаронинг давлат билан сиёсий-ҳуқуқий муносабатлари назарда тутилиб, кишининг бирор-бир давлатга мансублиги ва шу давлатнинг қонунларига бўйсунishi тушунилади. Кишининг ҳуқуқий мақомида ифодаланган фуқаролик давлат билан фуқаро ўртасида амал қиладиган бир қатор ҳуқуқ ва бурчлар билан мустаҳкамланган.

Демократик жамиятнинг барқарорлиги демократик кадриятлар билан боийиши такозо этади. Бу жараён жамиятдаги фуқароларнинг ижтимоий эркин шароитда яшашга қанчалик тайёр эканликлари, яъни шахсларнинг фуқаровий етуқлиги ва фаоллигига боғлиқ. Ўз навбатида фуқаровий етуқлик ва фуқаровий мусъулият жамият аъзоларининг фуқаровий онги даражаси

билан белгиланади. Айнан фуқаровий онг жамиятнинг маънавий, интеллектуал ҳамда ижтимоий-иқтисодий салоҳиятини шакллантиради.

Фуқаровий онг жамиятни бирлаштиришга хизмат қилади, умумий манфаатлар йўлида фуқаролар ўртасида келишув бўлишига хизмат қилади. Жамиятда рўй берадиган турли ижтимоий-маданий омиллар таъсирида фуқаровий онг ўзгариб боради ва фуқаровийлик туғрисидаги ғоялар тараққиётида ўз аксини топади.

Давлат ва жамият, давлат ва шахс ўртасидаги муносабатларнинг табиати ҳақидаги билимларнинг кенгайиши “фуқаровийлик” тушунчасини қайта қайта тафаккур қилишни тақозо этади. Ижтимоий жараёнлар натижасида сайқалланган фуқаровий маданият ва фуқаровий онг кишиларни иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий жиҳатдан шакллантиради.

3.3. Фуқаровий фаоллик ва унинг фуқаролик жамиятидаги ўрни

Учинчи масала баёни. Фуқаровийлик ва фуқаровий онгни ўрганишдан асосий мақсад фуқаролик жамиятини барпо этишда фуқаровий фаолликни ўрганишдан иборат. Зеро фуқаролик жамияти нафақат фуқаровийлик хусусиятларига эга онгли фуқаролар воситасида, балки фаол бўлган фуқаролар билан барпо этилади. Ана шу фаолликни келтириб чиқарувчи омилларни ўрганиш муҳим аҳамиятга эгадир. Зеро улар фуқаролик жамиятини барпо этишнинг умумий ва хусусий қонуниятларини англаш имконини беради.

Фуқаровий фаолликни ижтимоий-сиёсий ва меҳнат фаолиятига ижодий ёндошув сифатида баҳолаш мумкин. Айнан инсоннинг фуқаровий фаоллиги шахснинг тўлақонли ривожланишига, ундаги имкониятларнинг тўлиқ намоён бўлишига хизмат қилади. Фуқаролик позицияси ҳамда фуқаровий фаолликка эга бўлиш жамиятда рўй бераётган барча воқеа-ҳодисаларни, уларнинг оқибатлари ва мавжуд муаммоларнинг ечимини чуқур англашни тақозо этади.

Ижтимоий фаоллик тушунчаси фуқаролик жамияти тушунчаси билан чамбарчас боғлиқдир. Бу ерда жамиятнинг давлат фаолиятидан холи ҳолда жамоавий ташаббуслар билан ривожланиши назарда тутилмоқда. Бу партияларга аъзоликни назарда тутувчи сиёсий фаоллик, нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятида иштирок этиш, турли ижтимоий ташаббуслар ва ижтимоий ҳаракатларни англади. Шу маънода жамият учун фойдали бўлган турли дастурлар ва жамоат бирлашмаларида иштирок этиш ҳам фуқаровий фаолликка қиради.

Аслини олганда жамият аъзоларининг асосий қўпчилиги жамиятда мавжуд қондалар асосида фаолият юритган ҳолда ижтимоий фаоллик

кўрсатишмайди. Бундай пассивликнинг жамоат тартибини сақлаш нуктаи назаридан қайсидир даражада ижобий жиҳатлари ҳам мавжуд бўлса-да, фуқаролик жамиятини қуришда фуқаровий фаоллик жуда муҳим аҳамиятга эга эканлигини эсда тутиш лозим. Зеро пассив фуқаролар ҳеч қачон ўз ҳуқуқлари учун қурашишмайди. Фуқаровий фаоллик ўз кучига ишониш, мавжуд вазиятни ўзгартиришга қодирлик ҳиссининг яққол намоён бўлиши билан вужудга келади. Кўпгина ҳолларда фуқаровий фаолликнинг бошланғич нуктаси социологларни қизиқтирган масаладир. Зеро аксарият жамиятларда ижтимоий ўзгаришлар давлат етакчилигида амалга оширилади ва жамият аъзолари кейинчалик бу ўзгаришларга мослашишади.

Кўпинча фуқаровий фаоллик ёшларда кузатилади. Албатта фуқаровий фаолликка таъсир кўрсатувчи омил фақат ёш билан чегараланмайди. Билим даражаси, дунёқараш, тарбия ва ҳатто яшаш манзили ҳам бунга таъсир кўрсатади.

Кўпинча ёшлар фуқаровий фаоллик кўрсатишни исташса-да, сиёсий соҳада бундай фаолият кўрсата олмайдилар. Бошқача айтганда, ёшлар давлат сиёсати мураккаб бўлганлиги туфайли ўз истақларини сиёсатчилар олдида тўғри шакллантиришга қодир бўлмайдилар. Бошқа тарафдан сиёсий соҳа ёшлардан анча узоқ бўлганлиги туфайли ёшлар ўз манфаатларини давлат сиёсати билан мувофиқлаштиришда мураккабликларга дуч келишлари мумкин. Шу туфайли уларнинг баъзилари сиёсий партияларга аъзо бўлишади, аксарияти эса умуман сиёсатга қизиқмай қўядилар.

Бирор-бир соҳадаги муаммоларни бартараф этиш имконияти нодавлат нотижорат ташкилотларида мавжуд бўлганлиги туфайли ёшларнинг аксарияти шундай ташкилотларга аъзо бўлиб киришади. Давлатнинг сиёсий тузилмаларида профессионал фаолиятга кириш фуқаро ёшлардан маълум иш тажрибаси, билим ва кўникма талаб қилса, жамоат бирлашмаларига аъзо бўлиб кириш учун иш тажриба талаб этилмайди, балки фақат қизиқишнинг ўзи етарли бўлади.

Инсонни ихтиёрий фаолият, яъни кўнгилли ишга қорловчи истақнинг негизида ҳар бир кишига хос бўлган шахсий ва ижтимоий эҳтиёжлар ётади. Жумладан, бошқаларга наф келтириш, ўзини намоён қилиш ва мулоқот истаги кишини фаолликка етаклайди. Кишида ижтимоий жиҳатдан эътирофга бўлган эҳтиёж ҳам мавжуд. Профессионал ва ҳаётий тажрибани қўллаш истаги ҳам кишини шундай фаолиятга қорлаши мумкин. Ўз имкониятларини ишга солиш, ўз ғояларини татбиқ этиш истаги ҳам кишини ҳаракатлантирувчи кучга айланиши мумкин. Ижтимоий жараёнларга таъсир кўрсатиш ва иштирок этиш эҳтиёжи ҳам кишини фаолликка етаклайди.

Кўнгилли фаолият инсон учун ўз шахсий эҳтиёжлари билан жамият эҳтиёжларини уйғунлашган ҳолда ҳаётга татбиқ этиш учун ўзига хос имкониятдир. Бу эҳтиёж кишиларнинг ўз ахлоқий бурчларини англаш ҳамда инсоннинг баркамоллигидан далолат беради. Кўнгилли фаолият юритар экан инсон ахлоқий жиҳатдан такомиллашиб боради, мулоқот маданиятини ривожлантиради, узаро ҳамкорлик ва биродарлик ҳиссига, инсонпарварлик туйғусига эга бўлади. Кўнгиллилик фаолияти фаол ва ижодий характерга эга бўлиб, инсон ўз салоҳиятини намоён этиш имкониятига эга бўлади. Бу фаолият теварак атрофда рўй бераётган воқеа-ҳодисаларга нисбатан фаол муносабатнинг шаклланишига, сиёсий воқеликка зийрак назар билан қарашга ёрдам беради.

Айнан фуқаровий фаолликнинг ўзи бир неча жиҳатлар билан ажралиб туради;

- фаол фуқаро гуруҳига мансуб кишилар асосан сиёсий ва иқтисодий тизим тўғрисида билим олишга тайёр бўлган кишилардан иборат;

- фаол фуқароларда ўз ҳақ-хуқуқларини фаол амалга ошириш учун билим ва қобилият мавжуд;

- фаол фуқароларда ана шу билимларни жорий қилиш учун кўникмалар мавжуд бўлади³³.

Фуқаролик фаоллиги бугунги кунда давлат учун мисли кўрилмаган кўмакчига айланмоқда. Турли ижтимоий лойиҳаларга бирлашган фуқаролар рўй бераётган, тугилаётган ва мавжуд муаммоларни муҳокама қилиш, уларнинг ечимини топиш ва ҳукуматга таклиф этиш имкониятига эга. Турли нодавлат тузилмаларидаги етук мутахассислар бозор муносабатлари шароитида қутилмаганда рўй берадиган муаммолар, бозорнинг бетартиб жараёнларида юзага келадиган муаммоларни бартараф этишга ҳукуматга кўмакчилик қилмоқдалар.

Фуқаролик жамияти ривож топган мамлакатларда ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида фаолият юритувчи жамоат бирлашмалари мавжуд бўлиб, улар серқирра фаолият юритадилар. Масалан, жамиятдаги маълумотлилик даражасини ошириш ёки замонавий таълим технологияларини жорий этиш бўйича маълум тадқиқотлар олиб боришади ва натижада парламентга тегишли қонун ўзгартиришлари таклиф этишлари мумкин.

Табиатни асраш ёки экологик муаммоларни бартараф этиш бўйича, юқумли касалликларни олдини олиш, шаҳар ҳавосининг ифлосланиши, чиқиндилардан тозалаш бўйича жамоат бирлашмалари ҳукуматга қимматли фикрлар билан бир қаторда амалий лойиҳаларни таклиф этадилар.

33 Карпова Н.В. Политическая культура в процессе становления гражданского общества// Вестник Московского университета. – Сер. 18 : Социология и политология. – 2006. – №1.

Бир сўз билан айтганда, фуқаролик жамияти учун фуқаровийлик, фуқаровий онг ва фуқаровий фаоллик жуда муҳим аҳамиятга эгадир. Тараққиётни мақсад қилган ҳар қандай жамият учун инсон салоҳиятидан фойдаланиш, инсоннинг ўзлигида, унинг қалбида мавжуд бўлган бирдамлик, аҳлиёлик, бағрикенглик каби фазилатларга муружаат этишнинг ўзи кифоядир.

Такрорлаш учун саволлар:

1. Фуқаровийликнинг мазмун-моҳияти нималардан иборат?
2. Фуқаровийликнинг асосий хусусиятлари ҳақида нималар дея оласиз?
3. Фуқаровий онг нима?
4. Фуқаровий онгнинг намоён бўлиш омиллари
5. Фуқаровий фаоллик ва унинг фуқаролик жамиятидаги ўрни

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Т.: Ўзбекистон. 2017.1- жилд.- 137,447,468-бетлар
2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка (современное написание слов.. Изд. "Цитадель", г. Москва, 1998 г
3. Карпова Н.В. Политическая культура в процессе становления гражданского общества// Вестник Московского университета. – Сер. 18 : Социология и политология. – 2006. – №1.
4. Фуқаролик жамияти. Дарслик лойиҳаси. – Т.:2016 Ziyonet.uz. Муаллифлар жамоаси.
5. Фуқаролик жамияти: 300 саволга 300 жавоб //тузувчилар: Р.Ҳасанов, А.Ўтамуродов –Т.: 2016.
6. Фуқаролик жамияти фанидан амалий машғулотлар//тузувчи: Р.Ҳасанов.-Т.:МРДИ, 2016
7. Шарифхўжаев М. Ўзбекистонда очиқ фуқаролик жамиятининг шикъланиши.- Т.: Шарқ, 2003. Б-20
8. Ўтамуродов А. ва бошқалар. Фуқаролик жамияти фанидан тушунча ва атамалар луғати. –Т.: Turon zamin ziyo, 2017.
9. Ҳасанов Р., Ўтамуродов А. Фуқаролик жамияти: назария ва амалиёт.-Т.: 2016

4-МАВЗУ: ЖАҲОН ТАЖРИБАСИДА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ИНСТИТУТЛАРИ

Режа:

1. Ривожланган Ғарб давлатларида фуқаролик жамияти институтларининг шаклланиши.
2. Ғарб мамлакатларида давлат ва фуқаролик жамияти институтлари ўртасида ҳамкорлик сиёсати.
3. Ривожланган Шарқ мамлакатлари ижтимоий-иқтисодий ҳаётини модернизациялашда фуқаролик жамияти институтларининг ўрни.

Таянч сўзлар: ижтимоий шериклик, фуқаролик жамияти, фуқаролик жамияти институтлари.

**4.1. Ривожланган ғарб
давлатларида
фуқаролик жамияти
институтларининг
шаклланиши**

Биринчи масала баёни. Фуқаролик жамияти бир вақтнинг ўзида муайян ғоя ва мафкура, аниқ асосга эга бўлган воқеликни қамраб олмасида унинг амалий характери билан боғлиқ ҳолда намоён бўлади. Чунки бундай ўз-ўзини институционал бошқарув шакли бир томондан, шахсий эркинлик, ўзаро муносабатнинг тури ва предметини эркин танлашга имкон берувчи ижтимоий муносабатларнинг аниқ соҳаси ва қизқишларни субъектив қондириш усули сифатида талқин қилинса, бошқа томондан, юзага келган аниқ воқеа-ҳодисага ўзига хос “кучли ва мустақил шахс” нуқтаи назаридан ёндошиш имконини берувчи ижтимоий тизим сифатида ривожланиб боради. Масадан, АҚШда фуқаролик жамиятининг дастлабки расмий институтлари диний уюшмалар, мактаблар ва турар жойи бўйича ҳавфсизлик ва тартибни таъминловчи ижтимоий гуруҳлар сифатида фаолият олиб борган. Ғарбий Европада эса бундан фарқли равишда фуқаролик жамияти институтлари иқтисодий соҳада ўз-ўзини намоён қилиб, бу янги ва эски типдаги, олдинги уюшмалар ва корпоратив бирлашмалар асосида ташкил топган мустақил бозор ташкилотлари сифатида фаолият юритган. Германияда фуқаролик жамияти институтларининг ўзига хос фаолияти гильдияда ўз аксини топиб, ўз вақтида хунарманд ва савдогарларнинг ўз-ўзини ҳимоя қилиш ва шаҳарларни бошқаришга ўзига хос таъсир ўтказишнинг дастлабки шакли сифатида қарор топган³⁴.

34 Ашин Г.К., Кравченко С.А., Лозанский Э.Д. Социология политики. Сравнительный анализ российских и американских политических реалий: Учеб. пособие для высших учебных заведений. - М.: Экзамен, 2001. - С. 608.

Ҳозирги даврда ривожланган Ғарб давлатларида фаолият олиб бораётган фуқаролик жамияти институтлари демократик сиёсий фаолликни назарда тутган ҳолда давлат устидан назоратни амалга оширади. Бунда сиёсий партиялар таъсири ва ўз-ўзини бошқариш институтлари фаоллиги тобора ортиб бораверади. Яъни шахс эркинлиги олий кадрият сифатида баҳоланади. Масалан, АҚШ, Буюкбритания, Австралияда мазкур принцип сабаб давлатнинг фуқаролик жамияти ҳаётига аралашувига йўл қўйилмайди.

Кучли давлат анъанаси Шарқ давлатлари каби кўпгина Ғарб мамлакатларига ҳам хос, айниқса Германия давлат бошқарув тизимида бу ҳолатга бевосита гувоҳ бўлишимиз мумкин. Яъни Германия ижтимоий-сиёсий ҳаётида давлатнинг роли жамият ҳаётини барқарорлаштиришдаги аҳамияти кучли ҳисобланади. Шу боисдан ҳам давлат тузилишига алоҳида эътибор қаратилади. Бунда миллий бирдамлик ғояси устувор аҳамият касб этади. Шунинг учун ҳам шахсий эркинлик давлат қудратига боғлаб талқин этилади. Унга кўра давлат кучли бўлсагина, шахс қизиқишлари ва эркинлигини ҳимоя қила олади. Яъни, давлат тартиби ғояси, миллий бирдамлик шахс эркинлигидан ҳам устун қўйилади. Бундай ҳокимият бошқарув тизими Германиядан ташқари Франция ва Японияга мамлакатларига хосдир. Шунингдек, Германияда фуқаролик жамияти соҳасида ва унинг фаоллигини оширишда фуқарога нодавлат секторни ривожлантиришнинг муҳим мақсадли объекти сифатида эътибор қаратилади. Германияда муҳим сиёсий-ҳуқуқий ва ижтимоий-иқтисодий вазифаларнинг ҳал этилишида ҳамда инсоннинг қонуний ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимоя қилинишида фуқаролик жамияти институтлари муҳим рол ўйнайди. Бунда давлат фаолияти устидан жамоатчилик назоратининг таъминланиши фуқаролик жамияти институтларининг муҳим вазифаси деб қаралади. Давлат тизимлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратининг амалга оширилишида ноҳуқумат ташкилотларининг родини кучайтириш давлатнинг жамият билан самарали ўзаро алоқада бўлиши механизмларини мустаҳкамлайди³⁵.

Германияда фуқароларнинг давлат органлари фаолияти тўғрисида эркин ахборот олишга бўлган конституциявий ҳуқуқларини амалга ошириш кўп қиррали ва мураккаб жараён сифатида баҳоланади. Шунинг учун ҳам мазкур жараёнлар ахборот эркинлигига оид ҳуқуқий механизмлар асосида тартибга солинади. Чунки бугунги кунда оммавий ахборот воситалари ходимларининг замонавий ахборот бозори шароитида жамият олдидаги масъулияти ҳамда жавобгарлигини янада чуқур англашига хизмат қилувчи зарур механизмларни ишлаб чиқиш муҳимдир. Шунинг учун ҳам 2003 йилнинг майида

35 Курбатов В.И. Современная западная социология: Аналитический обзор концепций. Учеб. пособие. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2001. – 416с.

Германияда оила, кекса фуқаролар, аёллар ва ёшлар ишлари бўйича кўмитанинг кичик бўлими (Фуқаролик фаоллиги бўйича кичик кўмита) ташкил этилган. Унинг вазифасига Германиянинг фуқаролик жамиятини тадқиқ этиш тавсияларини бажаришга кўмаклашиш ҳамда ўз йўналишидаги конун лойиҳалари ва ташаббусларини муҳокама қилиш киради.

Шунингдек бу мамлакатда аҳолининг давлат, тижорат ва жамоат ташкилотларига бўлган ишончи “учинчи сектор”ни ривожлантиришнинг муҳим мезонлари ҳисобланади. Фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнидаги «биринчи» ва «учинчи» секторлар ўртасидаги ўзаро муносабатларни институционаллаштириш ҳар икки томон учун фойдали ҳисобланади. Бундай ҳамкорлик сиёсатини белгилаб берадиган ҳужжатлар давлат билан фуқаролик жамияти институтлари ўртасидаги ўзаро муносабатларни ривожлантиришнинг муайян босқичи учунгина фойдали бўлади. Уларда давлат ҳокимиятининг фуқаролик жамияти ролига нисбатан янгича нуқтан-назари акс этади ва учинчи сектор ташкилотлари билан самарали ўзаро ҳамкорлик асослари яратилади³⁶.

Германияда “учинчи сектор” фуқаролик жамияти, фаол фуқаролик ва бирдамлик ҳисси – яқин яқингача фақат сиёсатшуносларни кизиктирган тушунчалар эндиликда барча ижтимоий-гуманитар соҳа вакиллари томонидан муҳокама қилинмоқда. Бунинг сирини нимада? Нима сабабдан бугун унинг аҳамияти бунчалик ошган? Биринчидан “учинчи сектор” – фуқаролик жамиятининг ташкилий инфратузилмаси – узок йиллар давомида ривожланувчи иқтисоднинг муҳим тармоғига айланди. Масалан, биргина Германиянинг ўзида 1990 йилдан 1995 йилгача у 30% ўсди. Бундан маълум бўладики, учинчи сектор меҳнат бозори учун алоҳида аҳамият касб этади. 90 йил ўрталарига келиб Германия аҳолисининг тахминан 2,1 млн. (иш билан бандларнинг 5%) нотижорат секторда бўлган. Бошқа мамлакатларга нисбатан Германиянинг “учинчи сектори” ўзининг иқтисодий аҳамиятига кўра “ўртача” ҳисобланади. Унчалик кагта бўлмаган бошқа Ғарб мамлакатлари – Нидерландия, Ирландия, Бельгия – бу жиҳат бўйича 10% гача чиққан холос. Сабаби давлат ва “учинчи сектор” ўртасида бевосита ва узлуксиз ҳамкорлик бу мамлакатларда Германия даражасида ривожлантирилмаган. Германияда давлат ва “учинчи сектор” ўртасидаги субсидарлик тамойилининг қўлланилиши беғараз ёрдам билан чегараланади.

Иқтисодий жиҳатдан Германияда “учинчи сектор” давлат молиявий ресурсларига боғлиқ. Беғараз фондлар ва уларнинг давлат томонидан молиялаштирилиши “учинчи сектор”нинг давлатга боғлиқлигини оширади.

³⁶ Сморгунув Л.В. Современная сравнительная политология. Учебник. - М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. - 472с.

Ва бу жиҳат айниқса бошқа давлатлар билан солиштирилганда яққол намоён бўлади. Катта молиявий ёрдам олишда ифодаланувчи сиёсий партиялар ва давлатга яқинлик “учинчи сектор” элементларини фуқаролик жамиятидан ташқарида бўлишига ва бази давлат секторига киришига олиб келади. Бирок “учинчи сектор” “эзгу ишлар ҳомийлигидан” иборат эмас. Ташкилотларда ўтган вақт учун тўланмайдиган пул миқдори тўлиқ бандликдаги миллионлаб одамларга тўланадиган пулга тенг бўлган. Жамоатчилик асосидаги фаолиятнинг манбаи бўлган бирдамлик ҳисси фуқаролик жамияти мавжудлигининг муҳим асоси ҳисобланади. Охириги тадқиқотлар кўрсатишича, Германияда 14 ёшдан катта бўлганларнинг 34% жамоатчилик асосида (“учинчи сектор” ташкилотларида - 80%) фаолият олиб бериб, бунга ҳафтасига ўртача 5 соат вақтини сарфлайди.

Германияда тузилган ташкилотлар ўзига хос жиҳати ижтимоий-сиёсий жиҳатдан марказий соҳалар – атроф-муҳитни сақлаш ва халқаро фаолият жаҳҳасидаги динамикаси билан боғлиқ. “Учинси сектор” ташкилотлари аъзоларининг тобора ошиб бориши унинг одамлар ҳаётига кириб борганлигидан далолат беради. Қолаверса, “учинчи сектор” кўп жиҳатдан жамиятнинг ўз-ўзини ташкиллаштириш ва инновацияларга нисбий лаёқатидан далолат беради. Яъни бу фаолиятдаги янгилик асосан ҳукумат фаоллик кўрсатмаган соҳаларда юзага келади. Шу нуқтаи назардан бу ҳодисани ижобий баҳолаш мумкин. АҚШда кузатилаётган “Bowling alone” – ижтимоий фаоллик ҳалокати феномени Германия жамиятига хос эмас. Германия мисолида биз бунинг қарама-қарши, аммо умуман олганда ижобий натижаларини кўраимиз. Айнан янги ва ўзига мустаҳкам ишончи бўлган, давлат оталигидан ташқарида вужудга келган ташкилотлар ўзига хос фуқаролик жамиятидан далолат беради. “Учинчи сектор” ва сиёсатнинг бошқа соҳаларини оладиган бўлсак, фуқаролик жамияти устуворликлари, прусс-протестант этатизм ва католик патернализмни ўзида мужжасам этган Германия анъанасига зиддир. Мазкур этатистик-патерналистик анъана субсидарлик концепциясида ўз ифодасини топади. Субсидар ҳисобланган ва шу билан бирга марказий ва ижтимоий жиҳатдан қўллаб-қувватлашга муносиб бўлган ташкилотлар аввало ҳуқуқий чегаралар билан белгиланади, бу ўз навбатида унчалик катта бўлмаган ташкилотлар имкониятларини чегаралайди. Бунда фуқаролик жамиятининг эмас балки давлат ва коммуналар кизиқишлари ҳимоя қилинади.

4.2. *Ғарб мамлакатлари да давлат ва фуқаролик жамияти институтлари ўртасида ҳамкорлик сиёсати*

Иккинчи масала баёни. Ғарб мамлакатларида ҳамкорлик сиёсати асосида нотижорат секторининг жамиятни ривожлантиришга хиссаси эътироф этилади ундан сўнг эса томонларнинг умумий режалари ҳамда давлат ва жамоат

бирлашмалари томонидан ҳамкорлик принципларини амалий механизмлардан фойдаланган ҳолда амалга ошириш бўйича аниқ чора тadbирлар режаси ишлаб чиқилади. Шунинг учун ҳам бундай ҳамкорлик сиёсати одатда икки томоннинг биргаликдаги саъй-ҳаракатлари ва музокаралари натижаси мустаҳкамланиб борилади.

Буюк Британия давлати ва фуқаролик жамияти ўртасида тузилган шартномалар ва баёноتلар учинчи сектор учун ҳам, давлат секторининг ўзи учун ҳам жуда муҳим саналади. Чунки улар, биринчидан, фуқаролик жамияти ташкилотларига ўз фаолиятларининг жиддий қўллаб-қувватланишини, демак жамият манфаатлари йўлида фаолият соҳаларини кенгайтириш имконини берса, иккинчидан, давлат ўз сиёсатига фуқаролик жамияти билан мулоқот қилиш ва шерикликни қўшиб, бундай шериклик ёрдамида ўз вазифаларини муваффақиятли бажаришига имкон беради. Бундай муваффақиятли ҳамкорлик сиёсатининг асосий омили – ўзаро манфаатларга риоя этиш кафолатлари, «бошқа томоннинг мақсад ва вазифаларига» ҳурмат ва ишончга асосланади. Бирок давлатнинг нодавлат ташкилотлари билан ҳамкорлик қилиш тўғрисида музокаралар олиб бориш ва сиёсий ҳужжат қабул қилишида мазкур ташкилотларнинг ташаббускор бўлиши табиий ва эҳтимоллик даражаси ҳам юқори ҳисобланади, лекин Хорватия ва Венгрия мисоллари ушбу масалада давлат ҳокимияти ҳам манфаатдор бўлиб, ўзи мазкур жараён ташаббусқори бўлиши ва уни муваффақиятли якунига етказиши ҳам кўзда тутилган.

Шу маънода ҳамкорлик тўғрисида сиёсий ҳужжат қабул қилинишининг ўзи етарли эмас. Шунинг учун мазкур шартноманинг 15-моддасида ушбу «яқунлаш эмас, балки илк нуқта» деб аталади. Шартнома эса «жараён» деб номланади. Бу билан агар келишилган матн қабул қилишга муваффақ бўлинмаса ҳам музокаралар жараёнидан ҳар икки томон ютишига алоҳида эътибор қаратилади. Бундай соғлом муносабатлар тез-тез ўтказиладиган учрашувлар, конструктив мунозаралар, фаол ҳамкорлик, шунингдек ўзаро ён босишлар ва бир-бирини тушунишга интилишлар асосида шаклланади. Шундай бўлса-да, нотижорат сектор учун ҳам, ҳукумат учун қонун кучига эга деб ҳисобланган ва мажбуриятлар ижросининг аниқ муддатлари кўрсатилган ҳужжатнинг қабул қилиниши энг мақбул вариант бўларди. Бирок ҳатто

учрашувлар, муҳокамалар, музокаралар жараёнининг ўзи – агар унинг натижасида давлат тузилмалари билан ўзаро англашувни яхшилаш асосида бўлса ҳам – улардан қутилганидан кўпроқ манфаат келиши ҳам мумкин.

Шу ўринда таъкидлаш керакки, Буюк Британияда муайян тоифага тааллуқли бўлган ҳамкорликнинг институционал шаклларида ташқари таснифлаш осон бўлмаган алоҳида функцияларга эга институционал шакллар ҳам мавжуд. Бундай ихтисослаштирилган тузилмаларга мисол сифатида, Буюк Британиянинг Хайрия ишлари бўйича комиссиясини ҳам келтиришимиз мумкин. Бизга маълумки, мазкур хайрия ишлари бўйича комиссия конун асосида Англия ва Уэльсдаги хайрия ташкилотларининг мувофиқлаштирувчи ва рўйхатга олувчи органи сифатида таъсис этилган. Ўз набатида бундай хайрия ташкилотлари Буюк Британия ижтимоий ҳаётининг ажралмас қисми ҳисобланади. Лекин уларга қўйиладиган қонуний талабларга риоя этилишини таъминлаш учун фаолиятларини тартибга солиш талаб этилади. Бу ташкилотлар сидқидилдан ва конун доирасида иш кўриши, шахсий манфаатни эмас, балки ижтимоий фойдали мақсадларни кўзлашлари, мустақил бўлишлари, васийлик кенгашларининг аъзолари ташқаридан бирор ноқонуний таъсирсиз қарорлар қабул қилишлари, хайрия ташкилотларининг ўзлари томонидан бошқарувдаги ҳамма жиддий ҳолатлар ёки қасддан қилинадиган ҳуқуқбузарликларга нисбатан тегишли чоралар кўрилиши талаб этилади.³⁷

Шу ўринда таъкидлаш лозимки, сиёсий ҳужжатни муҳокама қилишнинг марказлаштирилган тартиби уни қабул қилишга олиб келиши шарт эмас, лекин ушбу жараёндаги кўп сонли ошқора мунозаралар жамоатчиликнинг сиёсий қарорлар қабул қилишда иштирок этишига мисол бўла олади. Масалан, Буюк Британия амалиёти битимларни амалга ошириш ва унга риоя этиш йўлида икки томон учун ҳам тўсиқлардан бири – ижтимоий сектор томонидан битимлар тўғрисида етарлича хабардорликнинг йўқлиги ёки тушунмовчилик мавжудлигидан далолат беради. Шунинг учун ҳам ҳужжат матнини тайёрлашга экспертларни жалб этиш ҳамда уни муҳокама этиш ва келишишда жамоатчиликнинг кенг иштирок этишини кўзда тутати. Бундан ташқари, Ғарбий Европада «секторни англаш», яъни жуда кўп нотижорат ва ноҳуқумат ташкилотларни ягона сектор сифатида (масалан, жамоатчилик ёки учинчи сектор каби) тасаввур этиш – янги ҳодиса бўлиб, кўпгина мамлакатларда ҳали қарор топмаган. Ҳамкорлик институтлари уларга эҳтиёж бўлган айрим соҳаларда (одатда, ижтимоий хизмат кўрсатиш, экология ёки халқаро ёрдам соҳаларида) ривожланган. Шунга қарамадан айрим соҳаларда шаклланган

---

37 Schmitter Ph. Civil society East and West// Consolidation the Third Wave Democracies. Themes and Perspectives/ Ed. by L.Diamond et al. Baltimore and London: The Johns Hopkins U.P., - 1997. - P.239-262.

баъзи принциплар ва амалиёт умумэътироф этилиш даражасигача кутарилган ҳамда бутун нодавлат нотижорат ташкилотлари секторига ва умуман хатто фуқаролик жамиятига тарқалган. Ана шундай универсал принципларга, масалан субсидиарлик принципи, ахборотдан фойдаланиш ва манфаатдор гуруҳлар билан маслаҳатлашув (ижтимоий мулоқот) киради.

Франция ва Германияда жойларда ижтимоий шериклик лойиҳаларини режалаштириш, мувофиқлаштириш, амалга ошириш ва молиялаштириш учун масъулиятнинг катта қисми худудий, округ ва муниципал таълим (ўзини ўзи бошқариш органлари) зиммасига юклатилган. Бироқ, Австрия, Бельгия, Буюк Британия, Германия, Франция, АҚШ ва қатор бошқа ривожланган мамлакатларда давлат органларининг ОАВ билан ўзаро ҳамкорлиги алоҳида базавий қонунларда тартибга солилмаган. Шу нуқтаи-назардан қараганда, аксарият Европа мамлакатларидаги ижтимоий шериклик институти ижтимоий-меҳнат соҳасида иқтисодий манфаатлар келишуви ва ижтимоий-меҳнат низоларни тартибга солиш бўйича давлатнинг воситачилик роли билан ишга ёлланувчи ва иш берувчи ўртасида юзага келадиган ўзаро муносабатлар тизими сифатида шаклланган³⁸.

Европада давлат институтларининг ННТлар билан ҳамкорликни йўлга қўйишнинг муҳимлиги бир қатор халқаро ҳужжатларда ўз ифодасини топган. Масалан, БМТнинг 1968 йилдаги Иқтисодий ва ижтимоий кенгаши резолюцияси (1297), «Европада давлат бошқаруви масалалари бўйича оқ китоб» (25 июль, 2001 йил), «Европада ноҳукумат ташкилотлар мавқеининг асосий принциплари» (16 апрель, 2003 йил) ва бошқа шу каби халқаро ҳужжатларда ННТларнинг давлат ва жамият ишларини бошқаришдаги ролига алоҳида аҳамият қаратилади, мулоқот ва маслаҳатлашув орқали ўзаро ҳамкорликни йўлга қўйилиши ҳамда муайян давлат кўмаги шакллари тасдиқ этиш механизмларини жорий этилишига алоҳида эътибор қаратилади.

Ривожланган Ғарб давлатларида фаолият олиб бораётган фуқаролик жамияти институтлари замонавий фуқаролик жамияти моделини яратиш, унинг давлат бошқарувидаги самарали иштирокини таъминлаш масаласига алоҳида эътибор қаратмоқда. Бундай замонавий модел асосида жамият ва давлат бошқарувида фуқаролик институтларининг ўрни ҳамда аҳамиятини мустаҳкамлаш, жамоатчилик тузилмалари ва давлат органларининг ижтимоий шериклик асосидаги ҳамкорлигини янада ривожлантириш мумкин. Шу билан бирга, давлатнинг нодавлат нотижорат ташкилотлари билан ҳамкорлиги очиклик ва шаффофлик тамойилларига ҳамда фуқаролик жабҳасида юз бераётган жараёнларнинг чуқур тизимли таҳлил қилиб боришга кенг имкон

---

³⁸Helmut K. Anheier, Stefan Toepler, International Encyclopedia of Civil Society, Springer-Verlag New York Inc., New York 2010.

беради. Масалан, Францияда давлат ноҳукумат ташкилотларини ҳукумат сиёсатини шакллантиришга фаол жалб қилади, вазирлик ва идоралар ҳузурда ташкил этилган кенгашлар фаолиятнинг бошқа шакл ва усуллари орқали фуқаролик институтлари билан ҳамкорликни самарали йўлга қўяди. Шунинг билан бир каторда Францияда фуқаролик жамияти институтлари тараққиётини мониторинг қилиш усулларини мунтазам равишда янгилаб борилиши, жамоат бирлашмаларининг мамлакат ҳаётида тобора ортиб бораётган ўрни масалаларини ўрганиш ҳамда уларнинг давлат бошқаруви органлари билан ҳамкорлигини таҳлил қилиш учун қулай имкониятни яратиб бермоқда. Бунда Европада истиқболни белгилаш ва хавфсизлик институти ҳамда Франция ва Европа Иттифоқининг фуқаролик жамияти тараққиёти масалалари билан шуғулланувчи бошқа таҳлилий марказларининг самарали фаолияти эътиборга моликдир³⁹.

АҚШда жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишидаги долзарб масалаларни ечишда давлат органлари ва ННТларнинг ўзаро ҳамкорлик фаолиятини такомиллаштириш шакл-тамойиллари ва йўналишларига жиддий эътибор қаратилади. Шу билан бирга бу мамлакатда давлат ҳокимияти органлари фаолияти, улар томонидан қонунчилик актларининг бажарилиши юзасидан жамоатчилик назоратини олиб бориш механизми ва тажрибаси ҳам ўзига хос равишда такомиллаштирилган⁴⁰. Шунингдек, АҚШдаги давлат ва фуқаролик жамиятининг ўзаро ижтимоий ҳамкорлиги ташкилий-ҳуқуқий механизмларининг такомиллашуви давлат ривожланишининг долзарб масалалари ечимиданафақат аҳолининг ижтимоий-иқтисодий фаоллигини оширади, балки давлат органлари учун умумдавлат миқёсидаги долзарб масалаларни ечиш имкониятларига шароит яратади. Бундай жиддий стратегик масалаларни ишлаб чиқишда Халқаро муносабатлар Миллий демократик институти, Джон Хопкинс Университети қошидаги фуқаролик жамиятини ўрганиш Маркази, Нотижорат ҳуқуқлар Халқаро маркази ва бошқа шу каби илмий-тадқиқот муассасалари ҳамда нодавлат ташкилотларининг ўрни катта ҳисобланади. АҚШда ҳукумат фаолияти устидан парламент назоратини кучайтириш тизими анча ривожланган.

---

39 Чилкот Рональд Х. Теория сравнительной политологии. В поисках парадигмы / Пер. с англ. - М.: ИНФРА-М, Издательство «Весь Мир», 2001.-560с.

40 O'Connell, Brian. Civil Society: The Underpinnings of American Democracy. Medford, Mass: Tufts University Press, 1999.

**4.3. Ривожланган Шарк мамлакатлари
ижтимоий-иқтисодий ҳаётини
модернизациялашда фуқаролик
жамияти институтларининг ўрни**

Учинчи масала баёни.

Японияда фуқаролик
жамиятини аниқ белгиларини
намоён этувчи қарашлар
асосан XIX асрнинг
охирларидан бошлаб илгари

сурилган. Японияда фуқаролик жамияти институтлари фаолияти асосан 1960 йилдан бошлаб ривожланган бўлсада айнан 2006 йилдан бошлаб ривожланган Фарб давлатларидан фарқ қиладиган ўзига хос фуқаролик жамияти моделини такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратилган.

Японияда ривожлантирилаётган фуқаролик жамияти “онгли ва масъулиятли фаолият юритиш” тамойилига асосланган. Шунингдек, “давлат-иқтисод (бозор)-фуқаролик жамияти” модели устувор аҳамият касб этади. Японияда жойлардаги давлат ҳокимияти органлари ННТлар орасида ижтимоий аҳамиятга эга муаммоларни ҳал этишга қаратилган турли дастур ва лойиҳаларни эълон қилишни кўзда тутувчи танловларни ўтказиш ҳуқуқига эга.

Ҳозирги даврда Японияда фуқаролик жамияти институтлари асосан куйидаги вазифаларни бажаради:

1. Ижтимоий сармояларни шакллантириш ва кўпайтириш;
2. Аҳолига нисбатан қўлланилаётган ижтимоий хизматларни кенгайтиришни қўллаб қувватлаш;
3. Жамиятдаги турли мақсадли фаолият билан шуғулланаётган муайян гуруҳларни қўллаб қувватлаш ва меҳнат уюшмалари фаолиятини кенгайтириш;
4. Японияда ҳудудий ассоциациялар фаолиятини кучайтириш ва уларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашга эришиш;
5. Японияда мавжуд сиёсий тизим ва партиялар фаолиятини такомиллаштириш;
6. Давлат ва бозор муносабатларидан мустақил бўлган истеъмолчилар жамиятини ривожлантиришга эришиш;
7. Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, аҳоли саломатлигини яхшилаш ва мавжуд демографик муаммоларни оқилона ҳал этиш;
8. Глобал молиявий-иқтисодий инкироз ва экологик муаммоларни тадқиқ этувчи муассасалар фаолиятини такомиллаштириш ва ҳ.к.

Япониядан фарқли равишда Хитойда фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг ретроспектив хусусиятлари ва сиёсий ислохотлар тадрижи бу ҳудуда яшовчи инсонларни фуқаролик маданиятини шакллантиришда муҳим ўрин тутди. Бу ерда энг муҳим нарса шуки Хитойда

фуқаролик жамияти тизимида "бозор" ва "ижтимоий" соҳани ўзаро алоқадорликда босқичма-босқич ривожланиши алоҳида аҳамият касб этади. Хитойда давлат ва жамият ўртасидаги муносабатларни ривожлантириш асосан 1949 йилдан бошлаб асосий босқични босиб ўтган бўлсада, аввало фуқаролик жамияти институтларининг дастлабки тузилмалари фаолияти асосида Хитой маъмурий тизимини мустаҳкамлашга эътибор қаратилган. 1989 йилдан бошлаб Хитойда фуқаролик жамияти институтлари фаолияти кенг миқёсда ташкил этилган.

Хитойда фуқаролик жамиятининг ривожланишида бир канча тусиқлар мавжуд, улардан бири – хитой маданиятида фуқаролик жамияти анъаналарининг олдин мавжуд бўлмаганлиги. Бунинг ечими, калити Хитой “халқ жамияти”ни “фуқаролик” жамиятига – “халқ”ни “фуқаро”га алмаштириш керак. Хитойнинг сиёсий жиҳатдан ривожланиши фуқароларда фуқаровий онг ва фуқаролик маданиятини тарбиялаш, сиёсий тизимни ислох қилиш ва демократияни ривожлантириш билан характерланади. Хитой социологларининг фуқаролик жамияти тушунчасига муносабати ҳам ўзига хосдир. Чунки бу мамлакатда фуқаролик жамияти нодавлат ва давлатдан ташқари ташкилотлар сифатида жамоавий ўз-ўзини бошқариш асосни ташкил қилади. Уларнинг фикрича, фуқаролик жамияти – аста-секин кудратли давлатнинг бозор ва ижтимоий муносабатлар соҳасидан четлаштирилиши, фуқаролик жамиятининг муҳим компонентларидан бири фуқаровий-ижтимоий ташкилотлар каби шакллари ва ривожланиши билан боғлиқдир. Хитойда фуқаролик жамияти шаклланиши тарихи – буюк ва кудратли давлатнинг иқтисод ва ижтимоий муносабатлар соҳасидан четлашиши, фуқаролик жамиятининг яна бир муҳим компоненти, фуқаровий-ижтимоий ташкилотларнинг пайдо бўлиши ва ривожини билан боғлиқ. Шу сабабли, бугунги хитой олимлари Хитойда сиёсат ва маъмурий бошқарувда янги тенденцияларни шаҳар ва қишлоқ жойларига тадбиқ қилиш орқали фуқаролик жамиятини ривожлантириш мумкинлигини алоҳида таъкидлаб ўтмоқдалар⁴¹.

Хитойда мавжуд бўлган барча шаҳар ва микрорайонларни жамоат ташкилотлари сазйи ҳаракатлари билан ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Шунинг учун ҳам бу ташкилотларнинг демократик ўз-ўзини бошқариш асосларининг яратишдаги ўрни беқиёс ҳисобланади. Охириги ўн йилликларда Хитой сиёсий бошқарувида жиддий ўзгаришлар рўй бермоқда. Хусусий сектор ва нодавлат ташкилотларнинг хитойликлар ҳаётида тобора

41 Қаранг. Мавлонов Ж. Гражданское общество: от концепта к концепциям и парадигмам (социально-философский анализ): монография / Ж. Мавлонов. – Ташкент Истиқлол нури, 2014. – 224 с.

аҳамияти ошиб бораётганлиги сабабли давлат сиёсий бошқарув соҳасида жиддий ўзгаришлар содир бўлмоқда. Хусусан, партия ва ҳукумат раҳбарларининг демократик асосда сайланиши тартиби ХХР ҳудудларида самарали давлат бошқарувини амалга оширишга кўмаклашмоқда. Ўз навбатида Хитой давлати бошқарувида қайта алоқа тамойилини амалга оширишга ҳаракат қилинмоқда. Бунда алоҳида эътибор ҳар нима бўлган ҳам давлатнинг умумий сиёсий барқарорлигига эришишга қаратилмоқда⁴².

Узоқ Шарқда конфуцийчилик анаъаналарини сақлаб қолган ва миллий кадариятлар тизимига қатъий амал қиладиган давлат Жанубий Корея ҳисобланади. Бу давлатда фуқаролик жамияти жамоавийлик тамойилига асосланган ҳолда ривожлантириб борилмоқда. Фуқаролик жамияти институтлари ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлашга хизмат қилиши билан бир қаторда давлат ва жамият муносабатларини модернизация қилишда муҳим ўринни эгаллайди. Жанубий Кореяда фуқаролик жамиятини ривожлантириш мақсадида либерал демократик тамойилларни анаънавий жамият бошқаруви меъёрлари билан уйғун ҳолда тадбиқ қилишга алоҳида эътибор қаратилган. Шунинг билан бир қаторда бу мамлакатда ривожланаётган фуқаролик жамияти институтлари “ҳукумат-фуқаро-ҳуқуқ” моделидан келиб чиққан ҳолда фаолият юритади.

Инсоният тарихида катта ҳудудларни эгаллаган ривожланган мамлакатлар билан бир қаторда кичик давлатлар ҳам мавжуд. Сингапур айнан шундай шаҳар-давлат ҳисобланади. Сингапур кишлок ҳўжалиги ёки бирор табиий ресурсларига эга эмас, аммо сувни ҳам импорт қилишга мажбур бўлган Сингапур ўз маҳсулотларини Россиядан уч баробар кўп миқдорда экспорт қилади. Даромади бўйича аҳоли жон бошига 45 минг доллардан зиёдни ташкил қилаётган бу мамлакат жаҳонда етакчилик қилмоқда. Халқаро илмий тадқиқот марказлари томонидан ўтказилган сўровлар натижасида Сингапурда коррупция ва жинойтчилик кўрсаткичи жаҳонда энг қуйи даражада эканлиги аниқланган. Сингапур республикаси – қирк йиллик миллий суверенитетидан кейин ривожланаётган эмас, “ривожланган мамлакат” мақомини олган Жанубий-Шарқий Осиёдаги ягона мамлакатлардан бири ҳисобланади⁴³.

Ҳозирги даврда Сингапур – юқори фаровонликдаги ҳаёт тарзига эга йирик ишлаб чиқариш марказидир. Бу ерда сиёсий жараён уч кетма-кет босқич бўйича ривожланиб борган. Биринчи босқичда авторитар режим жорий этилган бўлса, иккинчи босқичда эса иқтисодий ривожланишга урғу берилган, шунингдек жиддий сиёсий масалалар айна шу босқичда ҳал этилган. Учинчи

42 Литвинов О.В. Китайский путь к демократии. – М.: Научная книга, 2004. – 369 с.

43Қаранг: Погадаев В.А. Малайский мир (Бруней, Индонезия, Малайзия, Сингапур). Лингвострановедческий словарь. – М.: Восточная книга, 2012. – 798с.

босқичда 14 – ишлаб чиқариш модернизацияси амалга оширилган ва сиёсий тизим янада такомиллаштирилган.

Сиёсий жараёнинг асосий иштирокчиси сифатида давлат, фуқаролик жамияти, сиёсий партия ва жамоат ташкилотларининг самарали ҳамкорлиги бу давлатда яхши йўлга қўйилган. Сингапур давлатида ижро ҳокимияти конун чиқарувчи ҳокимият устидан назорат ўрнатган. Чунки айнан давлат вазирликлар орқали муҳим стратегик қарорларни қабул қилиш ва бошқа ижтимоий-иқтисодий соҳалар устидан назоратни амалга ошириш ва монополия ҳуқуқларидан фойдаланади. Ҳукумат ва жамият билан воситачи сифатида айнан сиёсий партиялар фаолият олиб боради. Сингапурда Европа намунаси асосида кўп партиявийлик ва халқ ҳаракати устунилик қилади. Сингапурда барча партиялар конституцион-ҳуқуқий расмийлаштирилган ва қонуний мақомга эга бўлиб сиёсий жараён ва демократиянинг ажралмас атрибути ҳисобланади⁴⁴.

Сингапур давлатининг кейинги ривож жамиятни демократлаштириш билан боғлиқ. Охириги йилларда бу ерда демократияни такомиллаштириш давлат стратегияси аниқлаб олинди. Булар қуйидаги ислохотларни амалга оширишда ўзига хос ўринни эгаллайди:

- жамиятнинг ижтимоий яхлитлигини мустаҳкамлаш;
- ягона сингапур миллатини шакллантириш;
- иқтисодий тараққиёт, таълим тизимини модернизациялаш;
- коррупция билан кураш.

Мазкур йўналишлар демократик жамият куришининг асосий шарти ҳисобланади. Давлат билан бирга сиёсий тузилма ташқарисида шаклланувчи фуқаролик жамияти бу давлатда катта ўрин тутаяди. Сингапур ҳукумати демократик, бироқ ўта марказлашган ва катъий бошқаришувчи давлат доирасида халқ маънати сайловлар орқали қўлга киритиб борган. Ижтимоий-иқтисодий тараққиёт эса демократик кадрларнинг шаклланишига асос бўлган, ҳукумат тепасига янги сиёсий етакчилар авлодининг келиши бу давлатда ўзига хос фуқаролик жамиятини ривожлантиришга шароит яратиб бериши мумкин⁴⁵.

Сингапурда самарадор давлат бошқаруви ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришда қуйидаги ислохотларга алоҳида эътибор қаратилган: *Биринчидан*, ҳукмрон партия хануз йирик сиёсий партиялигича қолмоқда. Чунки у турли соҳаларда давлат бошқарувидаги ноёб тажрибасига эга. *Иккинчидан*, иқтисодида бозор тамойиллар амал қилади, бироқ давлат асосий халқ ҳўжалиги тармоқларини бошқаради ва назорат қилади. *Учинчидан*,

44Қаранг: Ли Куан Ю. Сингапурская история: из третьего мира в первый. М.: 2005.

45 Toponymics: A Study of Singapore's Street Names. — Singapore: Eastern Universities Press, 2004.

бошқарув органларининг, давлат муассасаларига энг муносиб кадрларни тўғри танлаши ва таксимлаши самарали натижаларни бермоқда. *Туртинчидан*, пухта ўйланган таълим тизими ижтимоий мобилликнинг муҳим омили сифатида хизмат қилиб қабул қилинган қарорларнинг юкори профессионаллик даражасини таъминланган. *Бешинчидан*, миллийлик масаласининг ҳал этилган ва этник дискриминация йўқ, этник тенг ҳуқуқлик жамият барқарорлигининг муҳим шарти сифатида қарор топган. *Олтинчидан*, маънавий-ахлоқий асос сифатида, мамлакат сиёсатида ўз таъсирини ўтказувчи – инсоний муносабат, муомала, тартиб-интизом ва ўзарокелишувга катта эътибор қаратилган. *Еттинчидан*, Сингапурнинг иқтисодий ривожини ва бошқа ижтимоий муаммоларнинг ҳал этилиши омма сиёсий ҳаётини фаолаштирган ва маҳаллий ўз-ўзини бошқариш, замонавий парламентаризмни ривожланишига асос бўлган. Сиёсий барқарорлик ўз навбатида самарали иқтисодий тараққиётни таъминлашга алоҳида эътибор қаратилган⁴⁶.

Давлат иқтисодиёт соҳаларини кенг миқёсда қамраб олган бўлсада, бу мамлакат жаҳон ҳамжамиятидан узиб қўйилмаган. У бошқа мамлакатлар ва умуман халқаро ташкилотлар билан самарали ҳамкорлик алоқаларини йўлга қўйган. Бу мамлакат мана бир неча ўн йиллардан бери ўз йўлидан бориш ва бу йўлдан қайтмаслик тамойилига қаттиқ амал қилади. Бу йўлнинг мазмун-моҳияти – жамиятнинг конкрет-тарихий шароитини, миллий, диний, маданий хусусиятларини ҳисобга олиш; иқтисодий тараққиётга анъанавий ахлоқий ва маданий қадриятлар билан уйғунликда эришишдан иборат.

Сингапур ижтимоий-иқтисодий тараққиётидан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, яқин орада унинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида бирор бир жиддий ўзгариш юз бериши амри маҳол. Чунки ҳукумат тузилмаларидаги ўзгаришлар аста-секин, шаклланиб бўлган ва бундай ўзгаришлар сиёсий тизимга даҳл қилмаган ҳолда амалга оширилган. Ҳукумат раҳбарларининг ҳукумат тузилмаларидаги ўзгаришларни қўпчилик аҳолининг ҳурмат ва эътирофига сазовор бўлган анъанавий сиёсий институтларни сақлаб қолиш билан биргаликда амалга ошириши, мавжуд ҳукумат фаолиятига бўлган ишонччи мустаҳкамланишига сабаб бўлмоқда.

Такоррлаш учун саволлар:

1. Ғарб мамлакатларида фуқаролик жамияти институтларининг пайдо бўлишидаги объектив ва субъектив омиллар.
2. АКШда фуқаролик жамияти институтларининг ўзига хос фаолияти.

⁴⁶ B. Desker and M. N. M. Osman. S Rajaratnam on Singapore: from ideas to reality. — Singapore: World Scientific Publishing, 2006.

3. Германияда давлат ва фуқаролик жамияти институтларининг ўзаро муносабати.
4. Франция, АҚШ ва қатор бошқа ривожланган мамлакатларда давлат органларининг ОАВ билан ўзаро ҳамкорлиги.
5. Хитойда давлат ва нодавлат ташкилотларининг ўзаро ҳамкорлик сиёсати.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1- жилд . - Т.: Ўзбекистон, 2017.
2. Ашин Г.К., Кравченко С.А., Лозанский Э.Д. Социология политики. Сравнительный анализ российских и американских политических реалий: Учеб. пособие для высших учебных заведений. - М.: Экзамен, 2001. - С. 608.
3. Курбатов В.И. Современная западная социология: Аналитический обзор концепций: Учеб. пособие. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2001. – 416с.
4. Литвинов О.В. Китайский путь к демократии. - М.: Научная книга, 2004. – 369 с.
5. Ли Куан Ю. Сингапурская история: из третьего мира в первый. М.: 2005.
6. Мавлонов Ж. Гражданское общество: от концепта к концепциям и парадигмам (социально-философский анализ): монография. - Ташкент: Истиклол нури, 2014. – 224 с.
7. Погадаев В.А. Малайский мир (Бруней, Индонезия, Малайзия, Сингапур). Лингвострановедческий словарь. – М.: Восточная книга, 2012. - 798с.
8. Сморгунув Л.В. Современная сравнительная политология. Учебник. - М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН)
9. Фуқаролик жамияти. Дарслик лойиҳаси. Муаллифлар жамоаси. 2016. Электрон вариант.
10. Фуқаролик жамияти: 300 саволга 300 жавоб //тузувчилар: Р.Ҳасанов, А.Ўтамуродов –Т.: 2016.
11. Фуқаролик жамияти фанидан амалий машғулотлар//тузувчи: Р.Ҳасанов.-Т.:МРДИ, 2016
12. Чилкот Рональд Х. Теории сравнительной политологии. В поисках парадигмы /Пер. с англ. - М.: ИНФРА-М, Издательство «Весь Мир», 2001.- 560с.
13. Ўтамуродов А. ва бошқалар. Фуқаролик жамияти фанидан тушунча ва атамалар лугати. –Т.: Turon zamin ziyo, 2017.

14. Ҳасанов Р., Ҳтамурадов А. Фуқаролик жамияти: назария ва амалиёт.- Т.2016
15. B. Desker and M. N. M. Osman. S Rajaratnam on Singapore: from ideas to reality. — Singapore: World Scientific Publishing, 2006
16. Toponymics: A Study of Singapore's Street Names. — Singapore: Eastern Universities Press, 2004
17. Schmitter Ph. Civil society East and West// Consolidation the Third Wave Democracies: Themes and Perspectives/ Ed. by L.Diamond et al. Baltimore and London: The Johns Hopkins U.P., - 1997. — P.239-262.
18. Helmut K. Anheier, Stefan Toepler, International Encyclopedia of Civil Society, Springer-Verlag New York Inc., New York 2010.
19. O'Connell, Brian. Civil Society: The Underpinnings of American Democracy. Medford, Mass: Tufts University Press, 1999.

5-МАВЗУ: ҚОНУН УСТУВОРЛИГИ - ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ

Режа:

1. Қонун устуворлиги тушунчаси ва унинг моҳияти.
2. Қонун устуворлигини таъминловчи асосий шартлар.
3. Жиной жазоларни либераллаштириш – қонун устуворлигининг муҳим шarti.
4. Қонун устуворлиги тамойилининг Ўзбекистонда фуқаролик жамияти қурилишидаги аҳамияти.
5. Қонун устуворлиги инсон ҳуқуқ ва эркинликлари кафолати.

Таянч сўзлар: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, қонун устуворлиги, ҳуқуқ ва эркинликлари, жиной жазоларни либераллаштириш, ҳуқуқий онг ва маданият, ҳуқуқий давлат, ҳокимият тармоқлари, сайлов, сайлов ҳуқуқи, адолат, суд-ҳуқуқ тизими.

5.1. Қонун устуворлиги тушунчаси ва унинг Моҳияти

Биринчи масала баёни. Демократик ҳуқуқий давлат ва эркин фуқаролик жамиятини барпо этиш – Ўзбекистоннинг пировард мақсадидир. Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислом Каримов таъкидлаб ўтганидек: “Биз шунчаки демократик жамият эмас, демократик одил жамият қурмокчимиз... Адолат ва ҳақиқат ғояси ижтимоий ҳаётимизнинг

барча соҳаларини камраб олмоғи даркор. Адолат ва ҳақиқат гоёси қонунчилик фаолиятимизнинг замини, бош йўналиши бўлмоғи шарт”⁴⁷.

Дарҳақиқат, адолат тушунчаси билан қонун устуворлиги тушунчаси бир-бири билан чамбарчас боғлиқ. Ислоҳ Каримов таъкидлаганидек, қабул қилинаётган қонунларимиз замирида адолат ётиши даркор. Адолатга асосланган қонунларнинг ҳаётга татбиқ этилиши адолатнинг тантана қилишига олиб келади.

Демократик жамиятнинг энг муҳим белгиларидан бири - жамият аъзоларининг қонун олдида тенглигининг, Конституция ва қонунларнинг тенглигининг таъминланганлигидир. Шунингдек, Конституция ва қонунларнинг пировард мақсади инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашдан иборат бўлмоғи лозим.

“Қонун устуворлигини таъминлаш, шахс, оила, жамият ва давлатнинг ҳуқуқ ва манфаатлари муҳофазасини кучайтириш, аҳолининг ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқий онгини ошириш, фуқароларни қонунга бўйсунтириш ва ҳурмат руҳида тарбиялаш – бу ривожланган бозор иқтисодиётига асосланган чинакам демократик, ҳуқуқий давлат ва эркин фуқаролик жамияти қуришнинг нафақат мақсади, балки унинг воситаси, энг муҳим шарт ҳисобланади”⁴⁸. Ҳуқуқий давлатнинг муҳим белгиси – жамият ҳаётида чинакам қонун устуворлигини таъминлаш - ҳар қандай давлат учун, хусусан ҳуқуқий давлат қуриш йўлидан бораётган Ўзбекистон учун ҳам жуда муҳимдир.

Қонун устуворлигининг моҳияти Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг III боб, 15- ва 16-моддаларида белгилаб қўйилган. Конституциянинг 15-моддасига мувофиқ, “Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларнинг устуворлиги сўзсиз тав олинади.

Давлат, унинг органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмалари, фуқаролар Конституция ва қонунларга мувофиқ иш қўрадилар” дейилган.

Қонун устуворлиги тушунчасининг моҳияти Биринчи Президентимиз Ислоҳ Каримовнинг бир қатор асарларида чуқур таҳлил қилинган.

“Қонун устуворлиги – ҳуқуқий давлатнинг асосий принциpidир. У ҳаётнинг барча соҳаларида қонуннинг қатъиян ҳукмронлигини назарда тутади. Ҳеч бир давлат органи, ҳеч бир хўжалик юритувчи ва ижтимоий сийсий ташкилот, ҳеч бир мансабдор шахс, ҳеч бир киши қонунга бўйсунтириш мажбуриятдан халос бўлиши мумкин эмас. Қонун олдида ҳамма баробардир. Қонуннинг устуворлиги шунин билдирадики, асосий ижтимоий энг аввало,

47 Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-жилд. –Т.: Ўзбекистон, 1996. 10-б.

48 Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. 10-жилд. –Т.: Ўзбекистон, 2002, 28-б.

иктисодий муносабатлар фақат қонун билан тартибга солинади, унинг барча катнашчилари эса ҳеч бир истисносиз ҳуқуқ ва нормаларни бузганлиги учун жавобгар бўлади⁴⁹, - деб таърифлайди.

Қонун устуворлиги - демократик жамият барпо этишнинг асоси бўлиб ҳисобланади. Шу билан бирга, адолат мезони ҳисобланади. Чунки, қонун устуворлиги таъминлансагина адолат қарор топади, инсонлар миллати, тили, урф-одати, анъанаси, кадриятлари, диний эътиқоди, жинси, ижтимоий аҳволи кабиларда тенгликка эришадилар. У мамлакат иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва маънавий ҳаётида барқарорлик таъминланишининг асоси ҳисобланади. Қонун оёқ ости қилинган мамлакатда талон-торожлик, тенгсизлик, адолатсизлик, зўравонлик ва бошқа бир қатор салбий ҳолатлар юзага келади. Ана шунинг учун ҳам қонун устуворлиги умуминсоний кадрият даражасига кўтарилган. Қонун билан яшашни миллат вакилларининг дунёқарашига айланишига эришиш, миллий ривожланишнинг муҳим йўналишини ташкил қилади.

Қонуннинг устуворлиги ҳар қандай давлат ва жамият ҳаётининг муқаддас тамойилларидан биридир. Қонунга оғишмай итоат этилган жамиятдагина демократия қарор топади ва янада мустақамланади. Қолаверса, барча демократик институтлар, инсон ҳуқуқи ва эркинликлари қонун воситаси билан жорий этилади. Қонунда халқнинг иродаси, хоҳиш ва истаклари, манфаат ва интилишлари ўзининг ифодасини топади. Қонунга итоаткорлик — бу юксак маданиятлилик, маънавиятлилик, маърифатлилик белгисидир. Қонунга итоаткорликни инсоннинг унга кўр-кўрона буйсуниши маъносида тушунмаслик лозим. Қонуннинг мақсад ва вазифаларини, маъносию, инсонпарварлик аҳамиятини онгли равишда тушуниб олиш, унга ихтиёрий риоя қилишга ва унинг асосида фаолият юритишга ёрдам беради.

Қонунларга қатъий риоя этилиши жиноятчиликнинг олдини олишнинг, қонун бузилишига йўл қўймасликнинг зарур шартларидан бири бўлиб ҳисобланади. Қонуннинг кучи, обрўси, таъсири, амалий аҳамияти ҳаётда унинг ҳалол, ҳақиқий, одилона таъбиқ этилишидадир. Агар қонун ижрочилари бурчлари ва масъулиятларига ҳолисона одилона ёндошиб, тўғри йўлдан тоймай Ватан, давлат манфаати ва тақдирини ўзлари учун олий мақсад деб ҳисоблаб, қонунларни турмушга адолатли қўлласалар, бундан давлат ва жамият ҳам, халқ ҳам наф қўради.

“Қонун — ижроси билан кучли” — деган иборага урғу берадиган бўлсак, демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятида қонунларни ижро этишда ҳалоллик ва адолат асосида иш юритиш мутасаддилар учун асосий

49 Каримов И.А. Ўзбекистон миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд. —Т.: Ўзбекистон, 1996. -Б.321.

мақсад, жамият, халқ ва Ватан олдидаги буюк инсоний бурч, юксак масъулият бўлмоғи лозим.

Шуниси диққатга сазоворки, мамлакатда бозор муносабатларига ўтишининг Ўзбекистон Биринчи Президенти Ислом Каримов томонидан эълон қилинган беш принципи орасида қонуннинг ҳамма нарсадан устун бўлиши ва қонунга итоаткорлик принципи алоҳида ўрин тутлади. “Чинакам демократик жамиятда Президент ҳам, оддий фуқаро ҳам қонунга риоя этади. Бошқа иложи йўқ”⁵⁰.

Демократик жамиятда қонун устуворлиги тамойилининг аҳамияти жуда муҳимдир. Чунки Биринчи Президентмиз И.А. Каримов айтганларидек, «хуқуқий давлатнинг қуроли ҳам, кўзи ҳам, ўзи ҳам, қалқони ҳам - қонундир»⁵¹.

Демократик жамиятда қонун устуворлиги авваламбор демократияга хос бўлган хусусиятларни амалга оширишни таъминлайди, яъни бошқача қилиб айтганда, қонун белгилаган ҳар бир нарса мажбурий ёки таъқиқлов характерига эга ва ушбу қоида жамиятда истикомат қилувчи барча шахсларга тааллуқлидир. Яъни бу ердан шундай тушунча вужудга келади, барча қонун олдида баробардир.

Қонун устуворлигининг аҳамияти ҳақида сўз юритар эканмиз, авваламбор, халқнинг манфаатлари, жамиятдаги ижтимоий муносабатлар, давлат ишини ташкил этиш ва шунга ўхшаш бошқа масалаларда муҳим аҳамиятга эга.

Қонун устуворлигига эришиш учун авваламбор уларни қабул қилиш жараёнида пухта ва мукамал қилиб, жамиятда келажакда узок вақт ўз фойдасини бера оладиган даражада ишлаб чиқиш лозим. Бундан ташқари қонунларни қабул қилиш жараёнида шуни эътиборга олиш лозимки, яъни жамият, халқ ушбу қонунга эҳтиёж сезаяптими ёки йўқми. Айнан шу масала ҳам қабул қилинадиган қонуннинг ҳаётда қай даражада жамиятга наф келтириши келтирмаслигини белгилаб беради.

Қонун устувор бўлган жамиятда норозиликлар ҳам бўлмайди, чунки барча соҳа вакиллари қонун асосида фаолият юритар экан норозилик ва тушунмовчиликнинг ўзи бўлмайди. Қонунларнинг устуворлиги жамиятдаги барча фуқаролар учун шу жумладан, давлат хизматида ишловчи шахслар учун, шунингдек жамиятдаги барча соҳаларга тааллуқли бўлганлиги унинг янада мукамал тус олишиги олиб келади. Қонун устуворлиги ҳақида сўз юритганда унинг устуворлигини таъминловчи давлат органлари ҳақида ҳам

50 Каримов И.А. “Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг”. –Т. Ўзбекистон, 1993, 22-б.

51Х. Бобоев, З. Ғофуров, З. Исломов. “Миллий истиклол мафқураси ва тараққиёт”. –Т.: Янги аср авлоди, 2001. 115-б.

унутмаслигимиз лозим. Чунки конун қабул қилинишининг ўзи бу унинг жамиятда ўз-ўзидан устувор хусусиятга эга дегани эмас, бунинг учун давлат органларининг бу борада хизматлари ва меҳнатлари талаб этилади.

Қолаверса, қонунларга итоат қилишда, унинг ижросини таъминлашга масъул бўлган кишилар ҳар доим оддий фуқароларга “эталон” бўлишлари лозим бўлади. Улар томонидан қонунларнинг бузилишига қаратилган ҳар бир кичик хатти-ҳаракатлар нафақат умумий тараққиётга, шунингдек фуқароларнинг ҳокимиятга ишончининг барбод бўлишига олиб келади. Шу маънода ҳам қонун устуворлигини таъминлашда фуқарога қараганда унинг ижроси учун масъул бўлганлар кўпроқ етакчилик қилишлари талаб этилади. Қонунларнинг ҳар қандай шахс, гуруҳ, сиёсий кучлар ёхуд ижтимоий табақалар манфаатларидан устун бўлишини реал таъминлаш орқалигина демократияни ривожлантириш, унинг жамиятда амал қилишига эришиш мумкин бўлади. Унинг амал қилиши ҳар иккала ҳокимият ва фуқаро манфаатларига мос келади.

5.2. Қонун устуворлигини таъминловчи асосий шартлар.

Иккинчи масала баёни. Ҳуқуқий демократияга асосланган жамиятда қонун устуворлиги принципини таъминловчи асосий шартлар қуйидагилардан иборат.

Биринчидан, ҳокимиятлар бўлиниши принципининг реал жорий этилганлиги. Бу принципга кўра қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти бўғинлари ўзларининг Конституцияда ва қонунда белгиланган ваколатлари доирасида фаолият юритадилар.

Конституция ва қонунларга нафақат фуқаролар, уни қўлловчи давлат идоралари ва мансабдор шахслар ҳам, шунингдек, қонунларни ярагувчи ҳокимият органи ҳам итоат этишга мажбур. Ҳокимиятларнинг оқилона тақсимланиши давлат тузилмаларининг самарали ишлаши, суистеъмолларнинг бартараф этилиши, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари амалда таъминланиши, умуман, демократия ва қонун устуворлигининг муҳим гаровидир.

Иккинчидан, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 93-моддасининг биринчи бандига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Президенти фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларига, Ўзбекистон Республикасининг Конституция ва қонунларига риоя этилишининг кафилидир. Президент ўз фармонлари ва ҳуқуқий қарорлари билан Конституциявий таъминловчиларнинг қонунларда мустаҳкамланган қондаларининг ҳаётга тўла жорий этилиши учун йўл очади, тегишли ҳуқуқий механизмларни яратади. Президентнинг ўзи қонунларга қатъий амал қилиши билан давлат идоралари ва мутасадди шахслар учун ибрат, намуна кўрсатиб, уларни ҳам Конституция ва қонунларга

огишмай риюя этишга сафарбар этади. Ўзбекистон Республикаси Президенти 2002 йилнинг 4 январида “Ўзбекистон Республикасининг Конституциясини ўрганишни ташкил этиш тўғрисида” фармойиш қабул қилинганлиги жамиятда аҳолининг ҳуқуқий билимдонлиги ва маданиятини ошириш билан бирга Конституциянинг мавқеи ва нуфузини кўтаришга қаратилган сиёсий-ҳуқуқий тадбирдир.

Учинчидан, жорий қонунлар ва барча норматив ҳуқуқий актлар Конституцияга тамомила мос ва унга мувофиқ яратилиши лозим. Бу эса мамлакатда қонунийлик ва ҳуқуқий тартибот, тараккиёт ва барқарорлик ҳукм суришига олиб келади.

Асосий қонунимизнинг 16-моддаси иккинчи бандида “Бирорта ҳам қонун ёки бошқа норматив ҳуқуқий ҳужжат Конституция нормалари ва қоидаларига зид келиши мумкин эмас” деб қатъий қилиб белгилаб қўйилган. Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди ана шу муҳим Конституциявий-ҳуқуқий принципига риюя этишни таъминлашга интилиб келмоқда.

Конституциянинг устуворлигини таъминлаш учун алоҳида муҳофаза механизми бўлишини тақозо этади. Бундай механизмнинг асосий ва марказий бўғинини – Конституциявий суд ташкил этади. Конституциявий суд ўз вазибаларини бажаришда мустақилдир ва ўз фаолиятида фақат Конституция нормалари ҳамда қоидаларига амал қилади. Унинг зиммасига қонун чиқарувчи, ҳуқумат ва давлат ҳокимияти маҳаллий органларининг қарорлари Конституцияга қанчалик мослигига доир ишларни назорат қилиш вазифаси юклатилган. Конституцияга содиқлик, мустақиллик, ошқоралик ва судьялар ҳуқуқлари-нинг тенглиги Конституциявий суд фаолиятининг асосий принципларидир.

Тўртинчидан, қонун устуворлигини таъминловчи ва мустаҳкамловчи воситалардан бири кодекслаштиришдир. Кодекслар ҳуқуқ тармоғининг бош қонуни сифатида Конституция принципларини ривожлантириш йўлида яратилади ва улар конституция, конституциявий қонунлардан кейинги макени эгаллайди. Кодекслар ўзининг мантиқий мукамаллиги, пишиқлиги, ички барқарорлиги ҳуқуқий қоидаларга амал қилганлиги туфайли кодекс нормалари ҳаётда ўзининг амалини осон топади.

Бешинчидан, қонун устуворлигини таъминлашнинг асосий омилларини қуйидагича эътироф этиш мумкин:

- қонун чиқарувчи жараёни муттасил демократлаштириб бориш – инсонпарвар, адолатли халқчил қонунлар яратилишининг гаровидир;
- қонуннинг сифатини мукамаллаштириш, унинг ички механизми пухта, юридик техника нуқтаи назаридан бенуксон бўлишига эришиш;

- қонунчиликни ислох қилиш ва такомиллаштиришда “қонунда таъқиқланмаган ҳамма нарсага рухсат берилади” (фуқаролар учун). “Фақат қонунда мустаҳкамланган нарсаларгагина рухсат берилади” (мансабдор шахслар ва давлат идоралари учун) деган принципга қатъий амал қилинишига эришиш;

- қонунчилик фаолиятининг яқин йиллар ва истиқболга мўлжалланган стратегиясини ҳамда қонун устуворлигини таъминлаш концепциясини яратиш;

- қонунлар амал қилишининг ижтимоий механизмига эътибор қаратиш. Бу соҳадаги ижтимоий омиллар (таъсир этувчи кучлар, воситалар) ни синчиклаб ўрганиш;

- аҳолининг ҳуқуқий маданияти ва саводхонлигини ошириш.

Олтинчидан, қонун ости, идоравий норматив ҳужжатларга ҳаволалар, яъни иловалар (шиор ва декларациялар тарзидаги нормалар) кўп бўлишининг олдини олиш зарур. Бундай иловалар ҳаддан зиёд кўп бўлиши кейинчалик амалиётда қонун четда қолиб, унинг ўрнини идоравий ҳужжат эгаллаб олиши билан қонун устуворлигига зиён етиши хавфини келтириб чиқаради.

Еттинчидан, қонунларнинг барқарор ва устувор бўлишига эришиш. Уларга тез-тез қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш, пировард натижада қонуннинг аҳамияти ва нуфузи тушиб кетишига олиб келади.

Саккизинчидан, жинойи жазоларни либераллаштириш қонун устуворлигини таъминлашнинг муҳим шarti бўлиб ҳисобланадики, биз мавзун баён қилиш жараёнида бунга алоҳида тўхталамиз.

Тўққизинчидан, Конституция ва қонунларнинг устуворлигини таъминлашда прокурор назоратининг роли катта. Прокурорлик назорати фаолиятида қўлланиладиган тақдимнома, амрнома, огоҳнома, қарор ва аризаларнинг сифати ва таъсирчанлигининг янада юқори бўлишида 2001 йил 29 августда қабул қилинган янги таҳрирдаги “Прокуратура тўғрисида”ги Қонунда кўзда тутилган қонунийлик, одиллик, мустақиллик ва ошкоралик принциплари ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади. Бундан мақсад, халқимиз ҳам, прокуратура ходимлари ҳам ушбу тамойилларни аниқ тасаввур этишлари керак. Ҳолбуки, фуқаролар ҳар бир прокуратура ходимдан ушбу гамойилларни рўёбга чиқаришни талаб қилиш ҳуқуқига эга. Прокурорлик назорати олиб бораётган прокурорлар эса ўз фаолиятида шу принципларга ёғишмай роя этиши шарт.

Шундай қилиб, Ўзбекистонда ҳуқуқий давлат барпо этиш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш мақсадида Конституция ва қонунларнинг устуворлигини таъминлаш учун комплекс ташкилий ҳуқуқий қафолатлар яратилди. Албатта, конституциявий ҳуқуқий қафолатлар ва юридик

механизмларни муттасил такомиллаштириб, уларнинг самарадорлигини ошириб бориш лозим. Шу ўринда Конституция ва қонунлар устуворлигини таъминлашнинг иқтисодий, сиёсий, маънавий-ахлоқий, руҳий қафолатлари ҳам мавжудлигини эсдан чиқармаслик лозим.

5.3. Жиноий жазоларни либераллаштириш – қонун устуворлигининг муҳим шарт.

Учинчи масала баёни. Мустақилликка эришгандан кейин Биринчи Президент Ислоҳ Каримов томонидан инсонпарварлик, адолатпарварлик ғояларига асосланган жиноят,

жиноят процессуал қонунларини такомиллаштиришга, жиноий жазоларни либераллаштиришга қаратилган бир қатор қонун лойиҳалари Олий Мажлисга киритилди. Уларнинг қабул қилиниши эса мамлакатимиз ижтимоий ҳаётида ўзининг ижобий самарасини бермоқда.

Айниқса, жиноий жазоларни либераллаштириш борасида жиноий жазо тизимидан ўлим жазосини чиқариб ташлаш борасидаги сайъ-ҳаракатлар муҳим ўрин тутди. Суд-ҳуқуқ тизимини либераллаштириш тўғрисида Президентимиз “Суд-ҳуқуқ тизимини либераллаштириш борасида биз ҳал қилишимиз лозим бўлган яна бир масала – бу жазолаш тизимидан ўлим жазосини чиқариб ташлашдир”⁵² деганда айнан шу ҳаракатларни назарда тутган эди.

Маълумки, 1995 йилгача амал қилган Жиноят Кодексида 33 та жиноятга ўлим жазоси қўлланилар эди. Кейинги Жиноят Кодексида эса уларнинг 13 таси сақланиб қолди, яъни 20 та турдаги жиноятдан ўлим жазоси олиб ташланди. Жумладан, аёллар, олтмиш ёшдан ошган эркаклар ва вояга етмаганларга нисбатан бу жазо қўлланилмайди. Шунингдек, ўлим жазоси афв этиш тартибида йигирма беш йил муддатга озодликдан маҳрум қилиш билан алмаштирилиши мумкин (ЖК нинг 51-моддаси).

Ана шу устувор вазифадан келиб чиқиб, 1998 йилда Жиноят Кодексидаги 5 та моддадан ўлим жазоси олиб ташланди. 2001 йилда яна тўртта моддага жазо қисқартирилди. 2004 йилда эса бу жазо бор-йўғи иккита, яъни айбни оғирлаштирувчи ҳолатда қасддан одам ўлдириш ва терроризм жиноятлари учун татбиқ этиладиган бўлди. Булар мамлакатимизнинг халқаро ҳуқуқ субъекти сифатида халқаро ҳужжатларга зикр этилган мажбуриятларни сўзсиз бажаришга интилаётганининг амалдаги исботидир. Ҳозирги кунда 100 га яқин давлатнинг қонунчилигида ўлим жазоси бекор қилинган. Жумладан, Швеция ва Финландия 1972 йилда, Германия 1949 йилда, Франция 1981 йилда, 1990 йиллардан бошлаб Ирландия, Венгрия, Руминия, Чехия, Словакия,

52 Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. –Т.: Ўзбекистон, 2005.

Швейцария, Греция, Польша, Молдова, Италия, Испания давлатлари ўлим жазосидан воз кечган. Бундан ташқари, 30 дан ортиқ давлатнинг конунчилигида ўлим жазоси мавжуд бўлсада, амалиётда қўлланилмайди.

Ўлим жазосини бекор қилиш ўта мураккаб масала бўлиб ҳисобланишини Биринчи Президент Ислам Каримов таъкидлаб, “Биринчи навбатда аҳоли ўртасида тушунтириш ишларини олиб бориш лозим, чунки бугунги кунда уларнинг кўпчилиги, ўлим жазосининг бекор қилинишига қарши. Иккинчидан, ўлим жазоси ўрнига умрбод ёки узоқ муддатли жазони ўташга ҳукм қилинадиган шахслар учун тегишли жойлар қуриш керак”, деган фикрга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Ўлим жазосини бекор қилиш масаласини аҳолига тушунтириб бериш ҳам анчагина мураккаб жараён бўлиб, бу ишга ҳуқуқшунослар, мутахассислар, сиёсатшунос, психолог ва бошқа кўпгина мутахассислар жалб қилиниши лозим. Шунингдек, Президентимиз юқорида таъкидлаганидек, ўлим жазоси ўрнига суд томонидан умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси тайинланган маҳбуслар жазоси алоҳида колонияда ўташи лозим бўлганлиги сабабли уларни сақлаш билан боғлиқ жазони ўташ муассасасини қуриб битказиш учун бюджетдан тегишли маблағ ажратилиши ва бинони тайёрлаш ҳам маълум муддат талаб этади. Шу сабабли ҳам давлатимиз раҳбари ўлим жазосини бекор қилиш билан боғлиқ барча ташкилий-ҳуқуқий жараёнлар 2-3 йил ичида амалга ошириш мумкинлигини билдиради.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, инсон ҳаёти дунёдаги энг олий қадрият ҳисобланади. Зеро, ҳаёт ҳар бир инсонга бир мартаба берилади, шунинг учун ҳам ундан маҳрум этишга ҳеч ким қодир эмас, деган тушунчани барчанинг онгига сингдириш лозим. Шу боис барча ислоҳотлар ва конунлар инсон манфаатларига хизмат қилишини назарда тутсак, ўлим жараёнининг жазо тизимидан олиб ташланиши ҳар томонлама адолатлидир.

Бинобарин, давлатимиз раҳбарининг 2005 йил 1 августдаги “Ўзбекистон Республикасида ўлим жазосини бекор қилиш тўғрисида”ги Фармони мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини устувор қадрият сифатида мустаҳкамлаш йўлида қўйилган навбатдаги хайрли кадам бўлди.

2001 йил 29 августда қабул қилинган “Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг жиноят, Жиноят процессуал кодекслари ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Қонун билан жиноятларни таснифлаш, енгиллаштириш маъносида такомиллаштирилди, яраштирув институти жорий этилди. Жиноят кодексига ўлим жазосини назарда тутувчи моддалар сони кескин камайтирилди, мол-мулкни

муҳолатлари қилиш жиной жазо сифатида бекор қилинди ва шу каби инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган қатор чора-тадбирлар қўлланилди.

Ислом Каримов томонидан “Мамлакатимизда демократик ислохотларни амалга ошириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”нинг эълон қилиниши эса бу борадаги ислохотларнинг янги босқични бошлаб берди.

Мазкур концепциянинг иккинчи устувор йўналиши суд-ҳуқуқ тизимини ислохот этишга бағишланган бўлиб, бу борада ҳам тизимда бир қатор ислохотлар амалга оширилди. Жумладан, Одиал судловнинг янги тизими шакллантирилди ва судлар ихтисослаштирилди.

Шулар қаторида Адвокатура институти ҳам ислохот этилди. Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар Палатаси ташкил этилди. Адвокатларга қўйиладиган квалификация талаблари ва адвокатлик фаолиятига таъсир ўтказишга қаратилган ҳаракатлар учун жавобгарлик кучайтирилди.

Мамлакатимизда мазкур йўналишда олиб борилаётган ислохотларнинг барчаси қонун устуворлиги – фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг асосий тамойилларидан бири эканлигининг ёрқин далилидир.

3.4. Қонун
устуворлиги
тамойилининг
Ўзбекистонда
фуқаролик
жамияти
қурилишидаги
аҳамияти.

Туртинчи масала баъни. Қонун устуворлигини таъминлаш демократик жамиятни шакллантиришнинг асосий вазифаси бўлиб ҳисобланади. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, аввало қонунлар фуқароларнинг бевосита ёки билвосита иштироки билан ишлаб чиқилади, уларнинг хоҳиш ва иродасини ўзида акс эттиради. Аммо кўпгина қабул қилинган қонунлар реал ҳаётга жорий қилинмасдан қоғозда қолиб кетади. Сабаби, **биринчидан**, қонунни қабул қилиш давридаги жамият тараққиёти даражаси билан уни амалга ошириш имконияти ўртасидаги номуносибликнинг мавжудлиги. **Иккинчидан**, қонунларни яратишдаги маҳорат ва салоҳиятнинг (профессионализм) етишмаслигидир. **Учинчидан**, фуқароларнинг ҳам қонунлардан тўла фойдаланишига салоҳияти етарли даражада бўлмаслиги. Аммо, нима бўлганда ҳам қабул қилинган қонунларга амал қилиш ҳаётини зарурият ҳисобланади. Чунки, у нафақат, ҳуқуқлар тизими билан, шунингдек мамлакатнинг иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва маънавий-маърифий ҳаёти билан боғлиқдир. Уларни ўзида ифодалаган қонунларнинг “ишонмаслиги” ёки поймол қилиниши мавжуд экан, жамият ҳаётида ижобий ўзгаришлар содир бўлмайди.

Мамлакат ва фуқаролар манфаатларининг уйғун ҳолатда амалга оширишнинг асосий механизми қонунлар олдида оддий фуқародан тортиб энг юқори лавозимли эгаллаб турган амалдорларга баробарлиги, уларнинг

қонунларга сўзсиз итоат қилиши ҳисобланади. Бу тамойилни шакллантириш Ўзбекистонда қурилаётган демократик жамиятнинг асосий вазифаси сифатида қаралмоқда.

Қонун устуворлигига хилоф иш қилиш ва унга менсимай қараш, мансабдор шахслар томонидан қонунларнинг оёқ ости қилиниши, улардан ғаразли мақсадларда фойдаланиш қонунларни обрўсизлантиради, давлат ва жамиятнинг маънавий асосларига путур етказди, халқнинг норозилигига, ҳаққоний эътирозларига сабаб бўлади. Айниқса, фуқароларнинг давлат тузилмалари билан муносабатлари жараёнида қонунларга риоя этилиши ёки риоя этилмаслиги фуқаро – давлат муносабатларининг бутун бир тизимдаги ижтимоий адолат қондаларининг ҳолатини белгилаб беради.

Шу ўринда маҳаллий ҳокимият вакиллари тўғрисида алоҳида тўхталиб ўтиш зарур деб ўйлаймиз. Зеро, ислохотларни амалга оширишда, жойларда адолат қондаларини ўрнатишда уларнинг ўрни қатта бўлиши зарур. Бунинг ўрнига маҳаллий ҳокимият вакиллари, ҳатто ҳокимлар томонидан инсон ҳуқуқларини бузиш ҳолатлари, афсуски содир этилмоқда.

Биринчи Президентимиз иккинчи чақириқ Олий Мажлисининг тўққизинчи сессиясида “Адолат - қонун устуворлигида деган ҳаётий тамойилга қатъий амал қилиб яшаш ғояси ҳам фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг асосий йўналишларидан бирини ташкил этади” – деб кўрсатган эди. Лекин қонунларга итоат қилишда, унинг ижросини таъминлашга масъул бўлган кишилар ҳар доим оддий фуқароларга “эталон” бўлишлари лозим бўлади. Улар томонидан қонунларнинг бузилишига қаратилган ҳар бир кичик ҳагги-ҳаракатлар нафақат умумий тараққиётга, шунингдек фуқароларнинг ҳокимиятга ишончининг барбод бўлишига олиб келади. Шу маънода ҳам қонун устуворлигини таъминлашда фуқарога қараганда унинг ижроси учун масъул бўлганлардан кўпроқ етакчилик қилишлари талаб этилади. Қонунларнинг ҳар қандай шахс, гуруҳ, сиёсий кучлар ёки ижтимоий табақалар манфаатларидан устун бўлишини реал таъминлаш орқалигина демократияни ривожлантириш, унинг жамиятда амал қилишига эришиш мумкин бўлади. Унинг амал қилиши ҳар иккала ҳокимият ва фуқаро манфаатларига мос келади.

Хулоса қилиб айтганда, қонун устуворлиги қуйидаги уч ҳолатда ўзининг тўлиқ ифодасини топади.

Биринчидан, қабул қилинаётган қонунлар ва бошқа норматив ҳуқуқий ҳужжатлар адолат принципига, инсон ҳуқуқи ва манфаатларидан келиб чиқиб, ижтимоий жиҳатдан асосланган бўлиши керак.

Иккинчидан, барча қонунлар ва бошқа норматив ҳуқуқий ҳужжатлар талаби барча давлат органлари, мансабдор шахслар, нодавлат ташкилотлари ва фуқаролар томонидан қатъий бажарилиши шарт⁵³.

Учинчидан, барча норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар Конституция ва қонунларга мос бўлиши шарт.

Демак, демократик жамиятнинг муҳим тамойили бўлган қонун устуворлиги мамлакатимизда барпо этилаётган фуқаролик жамияти қуришнинг асосидир.

**5.5. Қонун
устуворлиги
инсон ҳуқуқ ва
эркинликлари
кафолати**

Бешинчи масала баёни. Истиклол туфайли мамлакатимиз ижтимоий-сиёсий ҳаётида юз берган кенг қамровли ўзгаришлар юртимизда Истиклол туфайли мамлакатимиз ижтимоий-сиёсий ҳаётида юз берган кенг қамровли ўзгаришлар юртимизда янги демократик қадриятлар илдиз отганини, инсон ҳуқуқлари ва унинг эркини таъминлашга қаратилган ҳуқуқий-демократик давлат ва фуқаролик жамиятига хос замонавий тузилмалар шакллангани билан характерланади.

Албатта, эркин ва адолатли жамият қуриш учун қонунга таянишимиз ва қонун устуворлигига эришишимиз лозимдир. Чунки ҳар қандай давлатнинг қудратли ва мустақкам бўлиши, халқининг тинч ва фаровон ҳаёти амалдаги қонунларнинг устуворлигига боғлиқдир.

Шундай қилиб, **ҳуқуқ** - давлат томонидан белгиланадиган ёки рухсат этиладиган ва унинг қучи билан ҳимоя қилинадиган умуммажбурий ҳуқуқ-атвор қоидалари тизимидир. Ҳуқуқ ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи регулятор бўлиб, унинг ушбу хусусияти ижтимоий муносабатлар билан бўладиган мунтазам алоқадорлигини таъминлайди.

Эркинлик – инсонга қонун билан рухсат этилган у ёки бу ҳаракатни амалга ошириши ва ҳаёт учун зарур бўлган неъматлардан фойдаланишда ижтимоий тўсиқларнинг бўлмаслиги тушунилади.

Шу ўринда Ўзбекистон Республикаси Конституцияси — жамият таянчи ва юртимиз тараққиётининг ҳуқуқий кафолати, давлатимиз мустақиллигининг ёрқин рамзи, кўп миллатли халқимиз хоҳиш-иродасининг қонуний ифодаси ҳисобланади. Конституциянинг X боб 43-46 моддалари инсон ҳуқуқ ва эркинликларига бағишланган бўлиб, давлат фуқароларининг Конституция ва қонунларда мустақкамланган ҳуқуқ ва эркинликларни таъминлаши, ҳар бир шахсга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш, давлат

⁵³Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: “Ўзбекистон”, 2018. -12-13-бетлар.

органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмаларининг ғайриқонуний ҳатти-ҳаракатлари устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқи қафолатланади.

Биринчи Президентимиз Ислом Каримов томонидан тақдим этилган «Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси»да ҳам бу масалага алоҳида эътибор қаратилиб, юртимизда ҳуқуқий давлат асосларини тобора такомиллаштириш ва аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириш ҳал қилувчи вазифа бўлиб қолиши таъкидланган. Зеро, жамиятнинг демократия йўлидан жадал ривожланиши ва бу борадаги ислохотларнинг самараси кўп жиҳатдан одамларнинг ҳуқуқий онги ва маданияти даражасига боғлиқ. Одамларнинг ҳуқуқий онги ва маданияти давлатимиз раҳбарининг 2011 йил 23 августда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорига мувофиқ вазирлик зиммасига аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини ошириш, давлат органлари, жамоат бирлашмаларининг ҳуқуқий тарғибот ва маърифат соҳасидаги фаолиятини мувофиқлаштириш вазифалари юклатилган. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 23 июлдаги қарори асосида тасдиқланган Ҳуқуқий тарғибот ва маърифат бўйича давлат органлари ишларини мувофиқлаштириш бўйича идоралараро кенгаш тўғрисидаги низом бу борадаги фаолиятни тартибга солишда муҳим ҳуқуқий асос бўлади. Авваламбор одамларнинг ҳуқуқий онги ва маданияти шакллантиришда инсонларга ўзларининг ҳуқуқ ва бурчларини. ўзлари яшаб турган жойда ўрнатилган қонунларга асосан уларнинг шахсий ва фуқаролик ҳуқуқ ва бурчлари қафолатлаб қўйилган асосий қонун, яъни конституция ва унинг нормалари таништирилиши керак.

Буни мазкур ҳужжатнинг биринчи моддасидан то охириги моддасигача инсон ҳуқуқ ва эркинликлари, қонуний манфаатларини таъминлаш, ватан равнақи ҳамда жамият тараққиётига хизмат қилиб келаётган умумбашарий ғоялар сингдирилганида ҳам кўриш мумкин. Асосий қонунимизда буюк неъматлар орасида энг улуғи - “инсон учун” деган ғоя илгари сурилиб, уни улуғлаш, унинг эркин камол топиши учун зарур шарт-шароитлар яратиш ўз аксини топган. Бошқача айтганда, “фуқаро - жамият - давлат” ўртасидаги изчил ҳамкорликнинг ҳуқуқий ечими асослаб берилган.

Демократик давлатда жамият аъзоларининг ҳуқуқ ва эркинликлари қафолати доимий ҳаракатдаги механизмга ўхшаши лозим. Конституциянинг 19-моддасида “ҳеч ким суд қарорисиз фуқароларни ҳуқуқ ва эркинликларидан маҳрум этишга ёки уларни чеклаб қўйишга ҳақли эмас”лиги белгилаб қўйилганки, бу қоида ҳуқуқбузар ким бўлишидан қатъи назар, жавобгарликка тортиш мумкинлигини билдиради. Қафолат тизимида иктисодий омига кенг

ўрин берилган. Чунки иқтисодий ҳаёт қанчалик фаровон бўлса, ҳуқуқнинг амалдаги қафолат даражаси ҳам шунчалик юқори бўлади.

Бугунги Асосий қонунимизда эса давлат ҳам, жамият ҳам, аввало, инсон маънафатларига хизмат қилиши, унинг ҳақ-ҳуқуқларини химоя этиши устувор тимойил сифатида аниқ белгилаб қўйилган. Президентимиз таъкидлаганидек, "Биз бошлаган ислохотларимизнинг пировард мақсади битта - адолатли жамият барпо этиш. Ислохот ислохот учун эмас, аввало инсон учун, инсон маънафатларини таъминлаш учун". Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини барпо этиш шароитида инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш борасидаги конституциявий қафолатлар тизимини ҳаётга татбиқ этишга қаратилган ислохотлар жамиятнинг шу мақсад йўлидаги вазибаларига тўлиқ мос келмокда, инсон ҳуқуқларини қафолатловчи миллий механизм яратилмокда. Инсон ҳуқуқ ҳамда эркинликларини таъминловчи ва қафолатловчи давлат органлари тизими ташкил этилиб, ихтисослашган нодавлат ташкилотларининг пайдо бўлишига қумаклашмокда. Ҳозирги пайтда инсоннинг ҳуқуқ ҳамда эркинликларини таъминлаш механизмини янада такомиллаштириш мақсадида инсон ва фуқаро ҳуқуқ ҳамда эркинликларининг қафолатлари тўғрисида қонун қабул қилиш мақсадга мувофиқдир. Инсон ҳуқуқлари ғояси миллий парламентимиз фаолиятида доимий ўрин эгаллаши дарқор. Ҳар қандай қонун ишлаб чиқилаётган ва муҳокама этилаётган пайтда инсоннинг асосий ҳуқуқларига қанчалик мос келишига алоҳида эътибор қарагиш зарур. Ана шу принципларга оғишмай риоя этилган тақдирдагина чинакам фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат барпо этиш мумкин.

Хулоса ўрнида шунини айтиш лозимки, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 23 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузасида Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.Каримов: "...Қадимги дунёнинг буюқ донишмандлари "Нимаики қонуний бўлса, у - адолатлидир", деб таъкидлаганлари бежиз эмас. Улар шу тариқа айнан қонун адолат манбаи ва мезони эканини уқтирганлар, десак, ҳар томонлама ўринли бўлади. Ва аксинча, агар қонун бажарилмаса, қонунда бир нарса ёзилиб, ҳаётда ҳаммаси бошқача бўлса, одамларнинг Конституциямиз ва қонунларимизда муҳрлаб қўйилган адолат ва демократия нормаларига нисбатан ҳар қандай ишончи йўқолади. Бундай ҳолат барчамизга аён. Қонун ва қонун устуворлиги бўлмаган жойда аввало унинг ўрнини коррупция деган бало эгаллайди", - деб таъкидлайди⁵⁴.

Шунингдек, Геллап Институти (АҚШ) ижтимоий фикрни ўрганиш маркази томонидан «қонуний тартибларга итоат қилиш индекси» бўйича «Сиз

54 Халқ сўзи. №236 (6419). 2015 йил 6 декабрь.

Ўзингиз яшаётган шаҳар ёки тумандаги маҳаллий полицияга ишонасизми?», «Сиз ўзингиз яшаётган шаҳар ёки туманда кечаси хавф-хатардан қўркмасдан ёлғиз юра оласизми?» ва «Охирги ўн икки ойда сиз ва оила аъзоларингизнинг пул ва мол-мулки ўғирланган қолат содир бўлганми?» саволлари остида ўтказилган сўровнома нагизжаларига кўра, Ўзбекистон 141 мамлакат орасида 2 (ижобий) ўринни эгаллагани таҳсинга сазовордир⁵⁵.

Такрорлаш учун саволлар:

1. Қонун устуворлиги тушунчаси ва унинг моҳияти нима?
2. Қонун устуворлигини таъминловчи асосий шартлар нималардан иборат?
3. Фуқаролик жамияти ривожда қонун устуворлиги қандай аҳамият касб этади?
4. “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”нинг суд-ҳуқуқ тизимини ислох этиш йўналиши бўйича қандай ишлар амалга оширилди?
5. Қонун устуворлиги инсон ҳуқуқ ва эркинликлари кафолати

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: “Ўзбекистон” 2018, -. 12-13-бетлар.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

3. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2018. -80б.

4. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, катъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. –Т.: “Ўзбекистон” -2017., 45-47-бетлар.

5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни катъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Т.: Ўзбекистон.2017.1- жилд. - Б-137.

⁵⁵ Халқ сўзи. №236 (6419). 2015 йил 6 декабрь.

6. Мирзиёев Ш.М. Қонун ва адолат устуворлигини таъминлаш – барча нгу мақсадларимизга эришишнинг энг муҳим шарти. –Т.: “Ўзбекистон”, 2017.
7. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-жилд. –Т.: Ўзбекистон, 1996. 10-б.
8. Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. 10-жилд. –Т.: Ўзбекистон, 2002, 28-б.
9. Каримов И.А. Ўзбекистон миллий истиқлол, иқтисод, снёсат, мафкура. 1-жилд. –Т.: Ўзбекистон, 1996. -Б.321.
10. Каримов И.А. “Янги уй курмай туриб, эскисини бузманг”. –Т.: Ўзбекистон, 1993, 22-б.
11. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. –Т.: Ўзбекистон, 2005.
12. Каримов И.А. Она юртимиз бахту икболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш — энг олий саодатдир. –Т.: Ўзбекистон. 2015. -Б.126.
13. Бобоев Х., Ғофуров З., Исломов З. "Миллий истиқлол мафкуриси ва таракқиёт". –Т.: Янги аср авлоди, 2001. 115-б.
14. Одилқориев Х. Конституция ва фуқаролик жамияти. – Т. Шарк, 2002.
15. Фуқаролик жамияти. Дарслик лойиҳаси. Муаллифлар жамоаси. 2016. Электрон вариант.
16. Фуқаролик жамияти: 300 саволга 300 жавоб //тузувчилар: Р.Ҳасанов, А.Ўтамурадов –Т.: 2016.
17. Фуқаролик жамияти фанидан амалий машғулотлар//тузувчи: Р.Ҳасанов.-Т.:МРДИ, 2016
18. Ўтамурадов А. ва бошқалар. Фуқаролик жамияти фанидан тушунча ва ағамалар лугати. –Т.: Тugon zamīn ziyo, 2017.
19. Ҳасанов Р., Ўтамурадов А. Фуқаролик жамияти: назария ва амалиёт.- Т.2016
20. Халқ сўзи. №236 (6419). 2015 йил 6 декабрь.

6-МАВЗУ: САЙЛОВ ҲУКУҚИ ЭРКИНЛИГИ – ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИНГ ШАРТИ

Режа:

1. Эркин сайловлар фуқаролик жамиятининг асосий белгиси.
2. Халқаро сайлов стандартлари ва Ўзбекистон қонунчилиги.
3. Ўзбекистон сайлов қонунчилигининг ривожланиши.
4. Эркин сайловларни ўтказишда оммавий ахборот воситаларининг роли

Таянч сўзлар: эркин сайловлар, сайлов ҳуқуқи, сайлов принциплари, тенг сайлов ҳуқуқи, тўғридан-тўғри сайлаш ҳуқуқи; яширин овоз бериш ҳуқуқи, сайлов олди ташвиқоти, сайлов комиссиялари, овоз бериш

**6.1. Эркин
сайловлар
фуқаролик
жамиятининг
асосий белгиси**

Биринчи масала баёни. Сайлов халқ ҳокимиятчилигининг тимсоли бўлиб, энг аввало ўзида жамият аъзоларининг, қолаверса сайловчи – фуқаро манфаатини ифода этади. Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари амалга оширилаётган ислохотларда сайловларнинг ўрни бекиёсдир.

Ўзбекистон мустақил тараққиёт йўлининг ҳозирги босқичида давлат ҳокимиятининг вакиллик органларини эркин, қонуний ва адолатли сайловлар асосида шакллантирилиши демократик жараёнлар ва янгиланишларнинг ижтимоий ҳаётда олий кадрият сифатида ифода этилаётганлигининг эркин намунаси⁵⁶.

Эркин сайловларни ўтказиш жараёнида қонунийлик, тенглик каби бир қатор умумий ҳуқуқий тамойилларга оғишмасдан амал қилиниши уларни муваффақиятли амалга оширишга ва фуқаролик жамиятини шакллантиришга хизмат қилади. Биринчи Президентимиз И.А.Каримовнинг эътирофича, «демократия ва сайлов тушунчалари доимо ёнма-ён юради, улар ўзаро бирлашиб кетган.⁵⁷ Сайлов – демократия дегани. Демократия – бу сайлов дегани». Дарҳақиқат, сайловсиз демократияни, демократиясиз сайловни тасаввур қилиш қийин. Демократия сайлов асосида, эркин фикр муштараклигида, сиёсий плюрализм мавжудлигида намоён бўлади.

Сайловлар кишилиқ жамиятининг бир неча асрлик тарихий ривожланиш маҳсули бўлиб, давлат ва жамиятнинг такомиллашган моделларини

⁵⁶ Парламент сайлови: миллий қонунчилик ва хорижий таҳриба: илмий-амалий қўлланма // М. Абдусаломов ва бошқалар, Масьул муҳаррир проф. Ш.Х.Файзиев; –Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузиридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти нашриёти, 2009. 26-бет.

шакллантириш мақсадида пайдо бўлган институтдир. Ҳозирги даврга келиб, дунёнинг аксарият мамлакатларида давлат ҳокимияти ва Ўз-Ўзини бошқариш органларини шакллантириш билан боғлиқ бўлган демократик сайловлар сиёсий тизимининг ажралмас таркибий қисмига айланиб бўлди. Турли мамлакатлардаги ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятининг ривожланиш даражасини уларда ўтказиладиган сайловларга, сайловлардаги аҳолининг иштирокига, сайловларнинг савиясига кўра белгиланади⁵⁷. Бундан ташқари мамлакатдаги тинчлик, барқарорлик ҳукм суриши ва шахс, жамият, давлат ҳавфсизлигининг таъминланиши демократик сайлов тамойиллари-нинг қай даражада рўёбга чиқишига ҳам бевосита боғлиқдир.

Эркин сайлов ҳуқуқининг амалга оширилиши, эркин ҳамда чинакамига ифода этиладиган халқ иродаси ҳокимият ва ҳар қандай ҳукумат қонунийлигининг асоси эканлиги ва ҳар бир шахснинг ўз давлатини бошқаришда бевосита ёки ўз вакиллари орқали қатнашиш ҳуқуқи қўпгина халқаро ҳужжатларда алоҳида таъкидланган. Фуқароларнинг бевосита сайлов жараёнида, ўзлари эркин сайлайдиган вакиллари орқали мамлакатни бошқаришда қатнашиш ҳуқуқининг амалга оширилиши учун яратилган имкониятга қараб, у ёки бу давлат қай даражада демократик тамойиллар асосида яшаётганлигига баҳо бериш мумкин.

Ўзбекистон халқи демократик тараққиёти ҳуқуқий давлат қуриш орқали фуқаролик жамиятини барпо қилишни кўзлайди. Бу ҳусусда, Ўзбекистон Республикаси Президенти шундай деган эди: “Биз учун фуқаролик жамияти – ижтимоий макон. Бу маконда қонун устувор бўлиб, у инсоннинг ўз-ўзини қамол топтиришга монелик қилмайди, аксинча ёрдам беради. Шахс манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини тўла даражада рўёбга чиқишига қўмақлашади. Айни вақтда, бошқа одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари камситилишига йўл қўйилмайди. Яъни эркинлик ва қонунга бўйсуниб бир вақтнинг ўзида амал қилади”⁵⁸. Бунинг учун, энг аввало, кишиларнинг сиёсий фаоллигини юксак даражага кўтаришга алоҳида эътибор қаратиш талаб этилади. Фуқароларнинг сиёсий-ижтимоий жиҳатдан етуқлиги унинг давлат ҳаётида фаол иштирок этиши билан белгиланиши шубҳасиз.

Демократиянинг ушбу энг муҳим тамойилини ҳаётга татбиқ этиш, фуқароларнинг сайлов ҳуқуқини, ўз хоҳиш-иродасини эркин ифодалаш, ўз қонуний манфаатларини рўёбга чиқариш ва ҳамма килип ҳуқуқини таъминлаш учун ҳақиқий шарт-шароит, ҳуқуқий асос яратиб берилиши лозим.

57 Жўраев Қ.А. Сайлов тизимини эркинлаштириш – демократик тараққиёт омилли. Адолат. 2011 йил 6 май № 20 (825)

58 Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: ҳавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари. -Т.: Ўзбекистон. 1997. 173-бет.

Ўзбекистонда буларнинг барчаси яратилган. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида, “Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги, “Фукаралар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги, “Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикасининг Марказий сайлов комиссияси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунларида сайловларга доир умумэтироф этилган демократик халқаро тамойил ва қоидалар мустаҳкамлаб қўйилган.

Умумхалқ сайловлари орқали давлат ҳокимият вакиллик органларини шакллантириш демократик ҳуқуқий давлатнинг энг муҳим белгисидир. Демократик давлатларда сайловлар муҳим аҳамиятга эга эканлиги шундаки, улар мамлакат парламенти қандай сиёсий кучлардан ташкил топишини аниқлаб беради. Сайловлар мамлакат аҳолисининг қайфияти ва қимни афзал билишини намоён этувчи кўрсаткич сифатида ҳам қатта аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислоҳ Каримов Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенагининг қўшма мажлисидаги маърузасида таъкидлаганидек, «илк бор икки палатали парламентга бўлиб ўтган сайловлар Ўзбекистоннинг янги тарихида алоҳида, ғоят муҳим ўрин эгаллади»⁵⁹. Зеро, демократиянинг энг таъсирчан механизми ҳам сайловлардир. Демократия ва сайлов тушунчалари доимо ёнма-ён юради, улар ўзаро бирлашиб кетган. Аслида ҳам, сайлов – демократия дегани, демократия – бу сайлов, демакдир. Олий Мажлис Қонунчилик палатасининг биринчи йиғилишида давлатимиз раҳбари уқтирганидек, депутат деган юксак ишончга сазовор ҳар қайси инсон аввало ўзи учун овоз берган одамлар ҳақида ўйлаши ҳам демократиянинг яна бир белги-аломати ҳисобланади⁶⁰.

Биринчи Президентимиз этироф этганидек, «Фукараларимиз сайловларга мамлакатимиз ҳаётидаги энг муҳим, жамиятимизнинг барча жабҳаларида амалга оширилаётган ислоҳотларнинг мазмун-моҳиятига, демакки, ҳар бир сайловчи тақдирига таъсир кўрсатадиган сиёсий воқеа сифатида ёндашдилар»⁶¹.

Ўзбекистон Республикасида демократик ҳуқуқий давлатни барпо этиш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришга қаратилган изчил ислоҳотлар ўтказиб келинмоқда. Бу ислоҳотлар давлат ва жамият ҳаётининг

59 Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – Жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. – Т.: «Ўзбекистон», 2005. – Б.30.

60 Саидов А. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва сайлов тизими. – Т.: ТДЮИ нашриети, 2005. – 44 б.

61 Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – Жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. – Т.: «Ўзбекистон», 2005. – Б.33.

барча жабхаларини камраб олган. Хусусан, давлат қурилиши ва бошқаруви, халқ ҳокимиятчилигини таъминлаш, давлат ҳокимияти органлари фаолиятида демократик принципларни мустаҳкамлаш соҳасида муайян ютуқларни қўлга киритдик. Бирок, ҳали олдимизда конституциявий тузумни янада мустаҳкамлаш, фуқаролар тинчлиги ва миллий тотувлигини таъминлаш, демократия ва ижтимоий адолатни ўрнатгиш каби, шунингдек мафқуралар ва фикрларнинг хилма-хиллигига асосланган сиёсий институтларни янада ривожлантириш орқали инсонларвар демократик ҳуқуқий давлат барпо этишдек улкан вазифалар турибди.

Биринчи Президентимиз И. А. Каримов бу борада қилинган ишларни сарҳисоб қилиб, “мамлакатимизни 1991-2000 йиллар давомида ислоҳ қилиш ва янгилаш борасида қўлга киритилган натижалар миллий давлатчиликни шакллантириш ва республикамизни барқарор ривожлантиришда мустаҳкам замин бўлди. Тарихан қисқа вақт ичида совет давридаги эски маъмурий-буйруқбозлик тизимига барҳам берилиб, миллий давлагчиликни шакллантиришнинг пухта ҳуқуқий асослари яратилди, давлат ҳокимиятининг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти тармоқлари ташкил этилгани, ижтимоий ва фуқаролик институтлари фаолияти йўлга қўйилиб, иқтисодиётни эркин бозор муносабатларига ўтказиш жараёни амалга оширилгани”ни алоҳида таъкидлади⁶².

Зотан, ўзининг ташкил этилиши, тузилиши жиҳатидан ва фаолиятида халқнинг иродасига таянган, барча умумэътироф этилган инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига таъминлашга интилган давлат деганда том маънодаги демократик давлат тушинилади. Бунда, демократик давлат фуқароларнинг эркинлиги ва ҳурфикрлигига асосланган фуқаролик жамияти демократиясининг муҳим ажралмас қисмидир. Мазкур давлатнинг легитимлиги асосини эса халқ суверенитети ташкил этади. Ўз навбатида, халқ суверенитетининг амалда намоён бўлишининг асосини сайловлар орқали ташкил этилган давлат ҳокимияти ифода этади.

Ҳар қандай давлатнинг демократик давлат, деб эълон қилишнинг ўзи кифоя эмас, муҳими, унинг ташкил этилиши ва фаолиятини тегишли ҳуқуқий институтлар, ҳуқуқий кафолатлар билан таъминлашдан иборатдир. Бундай, конституциявий-ҳуқуқий институтларнинг негизини сайлов ҳуқуқи институти ташкил этади.

Ана шу нуқтаи назардан қараганда, юқорида кўрсатилган мақсадларга эришишда сайловлар бир вақтнинг ўзида иккита йирик вазифани ечишга хизмат қилади: Биринчидан, сайловлар демократияни амалга оширишнинг

62 Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йули. – Тошкент: Ўзбекистон, 2007. – Б. 29.

бевосита шакли бўлиб, фуқароларни уюшган ҳолда ўзлари яшаб турган давлат ва жамиятни бошқариш жараёнларига сафарбар этади. Ҳақиқатдан ҳам “халқ ҳокимиятининг бевосита олий ифодасини эркин сайловлар ташкил этади”⁶³. Бунда фуқаролар ҳар қандай жараённинг иштирокчиси бўлганидек, сайлов жараёнида иштирок этиб ўзига сиёсий тажриба орттирадилар. Улар, авваламбор, ўзларининг сиёсий онгини чархлаб, сиёсий-ҳуқуқий маданиятини оширади ва бу жараёнда иштирок этишнинг ташкилий-ҳуқуқий жиҳатларини такомиллаштириб борадилар. Шунингдек, фуқаролар уюшқоқлик, ҳамжиҳатлик билан, ўз ҳаракатларини келишув асосида намоён қилишларида сиёсий тажриба ва қўникмаларини орттириб борадилар.

Демократик давлатнинг муҳим белгиларидан бирини вакиллик демократияси ташкил этади. Вакиллик демократияси фуқароларнинг манфаатларини бирлаштириб, қонунлар ва қарорлар қабул қилишга мутлоқ ҳуқуқ берилган сайланадиган муассасалар орқали халқ ҳокимиятини амалга оширишидир. Бундан келиб чиқадики, том маънодаги вакиллик демократиясининг амалга оширилиши сайлов жараёнининг демократик тамойилларга амал қилишлиги билан тўғридан-тўғри боғлиқдир. Бундан ҳулоса қилиш мумкинки, демократия ва сайловлар бир-бири билан узвий боғлиқ тушунчалардир.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримов шундай таъкидлайди: “Демократия ва сайлов тушунчалари доимо ёнма-ён юради, улар ўзаро бирлашиб кетган. Сайлов – демократия дегани. Демократия – бу сайлов дегани”⁶⁴. Мазкур ғояларнинг мазмун-моҳияти негизида сайловларнинг давлат ҳокимияти органларини шакллантиришга алоқадорлик даражаси ётади. Давлат ҳокимияти органлари иккита услубда шакллантирилади: сайловлар йўли билан ва тайинлаш йўли билан. Ўзбекистонда ижро ҳокимияти ва суд органларининг олий мансабларига тайинлашлар сайланадиган органлар томонидан амалга оширилиб келинмоқда.

Сайловлар, референдум каби, халқ иродасини тўғридан-тўғри намоён этилишининг қонунлаштирилган шаклидир. Сайловлар орқали фуқаролар давлат ҳокимияти органларининг шаклланишида иштирок этадилар ва бу билан давлат бошқарувидаги ўзининг конституциявий ҳуқуқини амалга оширадилар.

63 Қаранг: Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации. – М.: ИНФРА, 2000. – С. 107.

64 Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Г.13. – Тошкент: Ўзбекистон, 2005. – Б. 165.

Фуқаролик жамияти билан сайловларнинг алоқадорлиги асосан шу билан белгиланадики, фуқаролик жамияти, фуқароларнинг фикрлари ва манфаатларининг хилма-хиллигига асосланган ҳолда, ташкил этилади, давлат органлари фуқароларнинг иштироки билан адолатли сайловлар асосида ташкил этилмайдиган бўлса, фуқароларнинг ихтиёрий равишда қонунга итоат этишини таъминлашга, ўтқир ижтимоий қарама-қаршиликлардан қочиқутилишга имконият бўлмайди, Демократик сайловлар – ҳокимият масаласининг куч билан ҳал этилишини тамоман инкор этади. Бу борада Биринчи Президентимиз И.А.Каримов, “Демократия шароитларида эса давлат ижтимоий қарама-қаршиликларни зўрлик ва бостириш йўли билан эмас, балки ижтимоий келишув, халқ таъбири билан айтганда, муросаи-мадора билан бартараф этиш воситасига айланади”⁶⁵ деб таъкидлайдилар.

Сайловлар бевосита жамиятнинг сиёсий тизимини акс эттиради ва ўз томонидан унга таъсир кўрсатади. Уларнинг ташкил этилиши ва овоз беришнинг яқунларини аниқлаш тартибига тегишли барча жараёнлар сиёсий партиялар билан яқиндан боғлиқдир. Республикамиз Президенти таъкидлаганидек: “Айнан сайлов пайтида партиялар ўзининг асосий ва устувор фикр-қарашларини, ҳаётни қандай яхшилаш, ислохотларни қандай амалга ошириш, Ўзбекистон деб аталмиш мустақил давлатнинг эртанги ҳаётини қандай барпо этиш борасидаги ғояларини илгари суради”⁶⁶. Сайловлар фуқароларга ҳокимият учун курашаётган сиёсий партияларнинг дастурларини ҳақиқий мазмун-моҳиятини англашга имконият беради. Фақатгина сайловлар орқали халқнинг қўлчилигининг иродаси аниқланади, унинг асосида эса демократик ҳокимият яратилади.

**6.2. Халқаро
сайлов
стандартлари
ва Ўзбекистон
қонунчилиги**

Иккинчи масала баёни. Мамлакатимиз ҳозирги замон сайлов ҳуқуқи халқ ҳокимиятини яққол намоён қиладиган муҳим конституциявий институтдир. Ўзбекистон сайлов қонунчилиги эркин демократик сайловлар ўтказиш бўйича халқаро сайлов андозалари мажмуини ташкил этувчи халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган принциплари ва нормаларига тўла мос келади. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси Муқаддимасида таъкидланганидек, юртимизда «халқаро ҳуқуқнинг умум нормаларига тўла мос келади. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси Муқаддимасида таъкидланганидек, юртимизда «халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган қондалари устуңлиги»⁶⁷ тан олинади.

65 Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – Б. 20.

66 Каримов И.А. Парламент – жамият ҳаётининг кўзгуси // Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. Тўплам. – Тошкент: Ўзбекистон, 2005. – Б. 13.

67 Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: «Ўзбекистон», 2003. – Б.3.

Маълумки, XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб фуқаронинг сайлов ҳуқуқлари ва эркинликлари мавзуси нуфузли халқаро ташкилотлар жиддий шуғулланадиган масалага айланди. Ҳозирги пайтда дунёда инсоннинг сайлов ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш, эркин демократик адолатли сайловларни ташкил этиш ва ўтказиш соҳасига доир 20 дан зиёд халқаро норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар мавжуд⁶⁸.

Сайлов ҳуқуқи соҳасига тааллуқли принциплар ва андозалар Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг бир қанча халқаро универсал ҳужжатларида, хусусан, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг (1948 йил) 21-моддасида, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг (1966 йил) 25-моддасида, Ирқий камситишнинг барча шакллари тугатиш тўғрисида халқаро конвенциянинг 5-моддасида, Ирқий камситишнинг барча шакллари тугатиш тўғрисида БМТ декларациясининг (1963 йил) 6-моддасида мустаҳкамлаб кўйилган⁶⁹.

Давлат ҳокимияти вакиллик органига сайлов масалаларига ўзида 145 давлат парламентларини бирлаштирган ва, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси ҳам аъзо ҳисобланувчи Парламентлараро иттифоқ айниқса катта эътибор қаратади. 1994 йили Парламентлараро иттифоқ Кенгаши «Эркин ва адолатли сайлов принциплари тўғрисидаги декларация»ни қабул қилди⁷⁰. Ушбу Декларация барча мамлакатлар ҳукуматлари ва парламентларини мазкур ҳужжатда белгиланган сайлов ҳуқуқи соҳасига доир халқаро принциплар ва нормаларга амал қилишга даъват этади.

Минтақавий халқаро ташкилотлар ҳам ўзларининг Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоялаш тўғрисидаги Европа конвенцияси (1950 йил), Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги Америка конвенцияси (1969 йил), Инсон ва халқлар ҳуқуқларининг Африка хартияси (1986 йил) каби халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлари тимсолида халқаро сайлов андозаларига жиддий аҳамият қаратади. Хусусан, Европада Хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилотининг (ЕХХТ) демократик сайловлар соҳасидаги асосий андозалари Инсонийлик мезонлари бўйича Копенгаген ҳужжатида (1990) ўз аксини топган. ЕХХТнинг сайлов принципларини қуйидаги еттига сўз – универсаллик, тенглик, эркинлик, адолатлилик, яшринлилик, очиқлик ва ҳисобдорлик - мисолида тўла ифодалаш мумкин. Бу - ҳар бир овоз эътиборга олинishi ва фуқаро давлат

⁶⁸ Саидов А.Х. Международное право и избирательное законодательство – Т.: ТГЮИ, 2004. – С. 19-33.

⁶⁹ Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномала/Масъул муҳаррир А.Х. Саидов. – Т.: «Адолат», 2004. – Б. 34;45;86-87.

⁷⁰ Декларация о принципах свободных и справедливых выборов/В кн.: Саидов А.Х. Межпарламентские организации мира: Справочник, - М.: Международные отношения, 2004. – С. 295-300.

хокимияти вакиллик органларини шакллантиришга кўмаклашиши мумкин эканлигининг ўзига хос далолатидир.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан қабул қилинган Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 21-моддасига кўра, “Ҳар бир инсон ўзи яшаётган давлатнинг бошқарувида бевосита ёки эркин сайланган вакиллар орқали қатнашиш ҳуқуқига эгадир. Халқ иродаси ҳоқимиятнинг асоси бўлмоғи лозим; бу ирода даврий ва сохталаштирилмаган, умумий ва тенг сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш ёки овоз бериш эркинлигини таъминлайдиган бошқа тенг қийматли шакллар воситасида ўтказиладиган сайловларда ўз аксини топиши лозим”. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан қабул қилинган яна бир ҳужжат, яъни “Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида”ги халқаро Пактнинг 25-моддасига мувофиқ ҳар бир фуқаро камситишларсиз ҳамда асоссиз чекловларсиз: бевосита ва эркин сайланган вакиллар орқали давлат ишларини бошқаришда қатнашиш; умумий ва тенг сайлов ҳуқуқи асосида, яширин овоз бериш орқали ўтказиладиган ва сайловчиларнинг эркин ҳолдаги хоҳиш-иродасини таъминловчи чинакам даврий сайловларда овоз бериш ва сайланиш; ўз мамлакатида умумий шартларда давлат хизматига киришда тенг ҳуқуққа эга бўлиши жоизлиги таъкидланган.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг “Ирқий камситишнинг барча шакллариغا барҳам бериш ҳақида”ги ҳамда “Аёлларга нисбатан камситишларнинг ҳар қандай шакллариغا барҳам бериш ҳақида”ги халқаро конвенцияларга кўра, аёллар ҳеч қандай камситишларсиз эркаклар билан тенг сайлов ҳуқуқи эгадирлар. Ирқий ёки миллий мансублиги, терисининг ранги, этник келиб чиқишига қараб фуқароларининг сайлов ҳуқуқини бирон-бир тарзда бевосита ёки билвосита чеклаш таъқиқланиши белгилаб қўйилган.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан 1952 йил 20 декабрда қабул қилинган ҳамда Ўзбекистон Республикаси 1997 йил 30 августда қўшилган «Хотин-қизларнинг сиёсий ҳуқуқлари тўғрисида»ги Конвенциянинг 1-моддасида хотин-қизлар ҳеч бир камситишларсиз эркаклар билан тенг шароитларда барча сайловларда овоз бериш ҳуқуқи эгадирлар деб белгиланган. Мазкур ҳужжатнинг 2-моддасида эса хотин-қизлар ҳеч бир камситишларсиз эркаклар билан тенг шароитларда сайлаб қўйиладиган муассасаларга миллий қонунчиликда белгиланган тартибда сайланиши мумкин. Шунин билан бирга, 1979 йил 18 декабрдаги «Хотин-қизлар ҳуқуқлари камситилишининг барча шакллариغا барҳам бериш тўғрисида»ги Конвенциянинг (Ўзбекистон Республикаси 1995 йил 6 майда қўшилган) 7-моддасига мувофиқ, иштиракчи давлатлар мамлакатнинг сиёсий ва жамоат ҳаётида хотин-қизлар камситилишига барҳам бериш юзасидан барча тегишли

чораларни куришлари, жумладан, аёлларга эркаклар билан тенг шарт-шароитлар асосида қуйидаги ҳуқуқларни таъминлашлари лозим:

а) барча сайловлар ва оммавий референдумларда овоз бериш ва оммавий сайланадиган органларга сайланиш;

б) давлат сиёсатини шакллантириш ва амалга оширишда қатнашиш ҳамда давлат лавозимларини эгаллаш, шунингдек, давлат бошқарувининг барча бўғинларида давлат вазифаларини амалга ошириш.

Парламентлараро Иттифоқ Кенгаши томонидан қабул қилинган “Эркин ва адолатли сайловлар мезонлари тўғрисида”ги Декларациянинг 1-моддасида ҳар қандай давлатда ҳокимият халқнинг умумий, тенг ва яширин овоз бериш асосида мунтазам вақт оралиғида ўтказиб туриладиган хақиқий, эркин ва адолатли сайловларда билдирадиган хоҳиш-иродасидан келиб чиқади, деб белгиланган.

Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилотининг Инсонийлик мезонлари бўйича Копенгаген ҳужжатида демократик сайлов принциплари кўрсатиб ўтилган бўлиб, улар универсаллик, тенглик, эркинлик, адолатлилик, яширинлилик, очиклик ва ҳисобдорлик кабиларда ифодасини топган.

Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилотининг давлат ва ҳуқуқат раҳбарларининг 1990 йил 19-21 ноябрдаги Кенгашида қабул қилинган “Янги Европа учун Париж Хартияси”да ушбу ташкилотга аъзо давлатлар раҳбарлари зиммасига ўз давлатларини ягона бошқарув тизими сифатида куриш, жипслаштириш ва мустаҳкамлаш мажбуриятларида демократик бошқарув эркин ва адолатли сайловлар пайтида мунтазам равишда ифодаланган халқ хоҳиш иродасига асосланиш, вакиллик ва фикрлар хилма-хиллиги хусусиятига эга бўлган демократик сайловларга ҳисобот беришга давлат ҳокимиятиларининг қонунларга риоя этиш мажбуриятларини таъминланиши таъкидланган.

2002 йил 7 октябрда Кишинев шаҳрида қабул қилинган “Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигида иштирок этувчи давлатларда демократик сайловлар, сайлов ҳуқуқлари ва эркинликлари стандартлари тўғрисидаги Конвенцияси”да демократик сайловлар халқ ҳокимияти ва иродасининг бевосита олий ифодасининг бири, сайланадиган давлат ҳокимияти ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари халқ (миллий) вакиллигининг, сайланадиган мансабдор шахсларнинг асоси ҳисобланади. Сайловларни халқаро кузатиш, сайлов жараёни иштирокчиларининг сайлов ҳуқуқлари ва эркинликларини амалга ошириш қафолатлари демократик сайловларнинг стандартлари ҳисобланиши эътироф этилади.

2002 йил 7 октябрда қабул қилинган Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига аъзо давлатларнинг «Демократик сайловлар, сайлов ҳуқуқ ва

эркинликлари стандартлари тўғрисида»ги Конвенциянинг 1-моддаси 2-бандида, сайловчиларнинг эркин хоҳиш-ирода билдиришини таъминловчи, умумий, тенг сайлов ҳуқуқи билан яширин овоз бериш асосидаги сайловларнинг мунтазамлиги, мажбурийлиги, одилоналиги, чинакамлиги ва эркинлиги тамойилларини таъминлаш.

Ўзбекистоннинг ҳозирги сайлов қонунчилигида асосий халқаро сайлов андозаларининг барчаси имплементация қилинган. Аввало, Конституциямизда ва миллий сайлов қонунчилигимизда, хусусан, «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги қонунда (янги таҳрири) сайлов халқ ўз ҳокимияти ва хоҳиш-иродасини тўғридан-тўғри рўёбга чиқаришининг олий ифодаси, давлат ҳокимияти органларини демократик тарзда ташкил этишнинг негизи экани қайд этилади⁷¹.

Фуқаронинг давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайлаш (фаол сайлов ҳуқуқи) ва сайланиш (пассив сайлов ҳуқуқи) ҳуқуқлари Ўзбекистон Конституциясида мустаҳкамланган, уни амалга ошириш тартиб-қоидалари сайлов қонунчилигида аниқ белгилаб қўйилган. Бунда сайлаш ва сайланиш ҳуқуқлари, сайловлар тартиби, шу билан бирга, сайлов ҳуқуқлари ва эркинликларининг чекланиши билан боғлиқ масалаларнинг қонунчилик асосида тартибга солиниши инсоннинг умум эътироф этилган ҳуқуқ ва эркинликларини, уларнинг қонуний қафолатларини чегаралаб қўймайди. Шунингдек, бу борадаги миллий қонунларни амалга оширишда ҳеч қандай камситишлар кўзда тутилмаслиги эътиборга олинган.

Ўзбекистон сайлов қонунчилигида умумий сайлов ҳуқуқи принципи мустаҳкамланган. Ҳар бир фуқаро сайлов кунига қадар ёки сайлов кунинда Конституцияда ва сайлов тўғрисидаги қонунларда белгиланган муайян ёшга тўлиши билан давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайлаш ва сайланиш ҳуқуқига эга ҳисобланади («Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги қонуннинг 2-моддаси)⁷². Умумий сайлов ҳуқуқи фуқароларнинг ижтимоий келиб чиқиши, ижтимоий ва маънавий мавқеи, ирқий ва миллий мансублиги, жинси, маълумоти, тили, динга муносабати, машғулоғининг тури ва хусусияти каби ҳолатлардан қатъи назар, ҳеч қандай камситишларсиз рўёбга чиқарилади. Суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган фуқаролар, шунингдек, суд ҳукми билан озодликдан маҳрум этиш жойларида сақланаётган шахслар сайланиши мумкин эмас ва сайловда қатнашмайдилар.

71 Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги қонун/Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 2003, №9-10, 136-модда.

72 Уша жойда.

Тенг сайлов ҳуқуқи принципи «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги қонуннинг 3-моддасида мустаҳкамланган⁷³. Ҳар бир фуқаро – сайловчи бир овозга эга ва бошқа фуқаролар билан тенгма-тенг тарзда ўзининг ана шу овозга эгалик ҳуқуқини амалга ошира олади. Бир мандатли сайлов округлари бўйича овоз беришда ушбу округлар тенглик асосида ташкил этилиши таъминланади. Бир мандатли сайлов округларининг сайловчилар сонига қараб тузилиши тенгликка амал қилишнинг ўзига ҳос мезонидир. «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги қонуннинг 7-моддасида қайд этилганидек, «қонунчилик палатасига сайлов ўтказиш учун бир юз йигирмата ҳудудий сайлов округи тузилади. Ҳар бир сайлов округидан битта депутат сайланади». Шу модданинг давомида белгиланишича, «Сайлов округлари, қоида тариқасида, Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида сайловчилар сони тенг ҳолда тузилади»⁷⁴. Ҳар бир сайловчи ўзининг эркин овоз беришда иштирок этиш ҳуқуқидан фойдаланиш мақсадида сайлов участкасига, шунингдек, овоз бериш хонасига тенг асосларда ва ҳеч қандай тўсиқларсиз кириш ҳуқуқига эгадир. Ҳар бир фуқаро сайловда ўз номзодини кўрсатиш имкониятидан фойдаланишда ҳам тенг ҳуқуқларга эга.

Ўзбекистон сайлов қонунчилигида тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи принципи ҳам ўз аксини топган. Фуқаролар сайловда номзод учун бевосита, яъни тўғридан-тўғри овоз берадилар. «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги қонуннинг 4-моддасида белгиланганидек, «қонунчилик палатаси депутатлари фуқаролар томонидан бевосита сайланадилар»⁷⁵. Ўзбекистон қонунчилигидаги яширин овоз бериш принципи сайловчиларнинг хоҳиш-иродасининг қандай тарзда бўлмасин назорат қилинишини истисно этиш, эркин сайлов учун тенг шарт-шароит таъминлаш каби мақсадларни кўзда тутди. Сайловлар яширин овоз бериш процедурасидан фойдаланган ҳолда ўтказилади.

Ўзбекистонда фуқароларнинг сайловда иштирок этиши эркин ва ихтиёрийдир. Ҳеч ким уларнинг муайян номзод учун «тарafdор» ёки «қарши» овоз беришга мажбур этиш ҳуқуқига эга эмас. Ҳеч ким фуқарога уни сайловда иштирок этишга ёхуд иштирок этмасликка мажбурлаш мақсадида таъсир ўтказишга, шунингдек, ўз хоҳиш-иродасини эмин-эркин ифода этиши учун мажбурлашга ҳақли эмас. «Қонунчилик палатаси депутатлари сайловида эркин ва яширин овоз берилади. Овоз берувчиларининг хоҳиш-иродаси назорат қилинишига йўл қўйилмайди» («Ўзбекистон Республикаси Олий

73 Ўша жойда.

74 Ўша жойда.

75 Ўша жойда.

Мажлисига сайлов тўғрисида»ги қонуннинг 5-моддаси)⁷⁶. Бюллетенни белгилаш пайтида овоз бериш хонасида овоз берувчидан бошқа шахсларнинг хозир бўлиши тақиқланади.

Ўзбекистон сайлов қонунчилигида сайловларнинг очиклиги ва ошкоралиги принципига алоҳида ўрин берилган. қонунчилик палатаси сайловларига тайёрғарлик кўриш ва уни ўтказишни сайлов комиссиялари очик ва ошкора амалга оширадilar («Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги қонуннинг 6-моддаси)⁷⁷. Сайловларни белгилаш, тайёрғарлик кўриш ва ўтказиш, фуқароларнинг сайлов ҳуқуқини таъминлаш ва ҳимоялаш билан боғлиқ қарорлар сайлов тўғрисидаги қонунларда кўзда тутилган тартибда ва муддатларда расмий эълон қилинади ва кўпчилиқнинг эътиборига ҳавола этилади. Ушбу принципга амал қилиниши сайлов жараёнларини миллий ва халқаро доираларда кузатишни йўлга қўйиш учун ҳам тегишли шарт-шароит яратади.

**6.3. Ўзбекистон
сайлов
қонунчилигининг
ривожланиши**

Учинчи масала баёни. Республикамиз мустақилликни қўлга киритиши муносабати билан сайлов ҳуқуқини ривожлантиришнинг янги даври бошланди. Сайлов қонунчилиги ҳозирги кунда такомиллашув жараёнини бошдан кечирмоқда, унинг муқаммал бўлиши учун етакчи демократик мамлакатларнинг тажрибасидан ижобий жиҳатлари олинмоқда. Ҳар қандай қонун учун энг асосий нарса уни амалиётга тадбиқ этиш механизмидир. Шунинг учун қабул қилинаётган қонунларнинг мазмуни билан бирга амалга киритиш механизмларини ҳам муқаммал даражада такомиллаштиришимиз лозим. Бунда миллий давлатчилигимиз тарихий хусусиятлари ва сайловларни ўтказишда илгари тупланган ижобий тажрибага суяниш, йўл қўйилган нуқсонларни такрорламаслик, илғор жаҳон тажрибаси ҳамда демократия тамойиллари устиворлигига эришиш ғоят маъсулиятли вазифадир.

1992 йил 8 декабрда Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қабул қилиниши миллий сайлов тизимимизни яратилишига асос солди. Жумладан, унинг 7-моддасида “Халқ давлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбаидир”, “Ўзбекистон Республикасида давлат ҳокимияти халқ манфаатларини кўзлаб ва Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ҳамда унинг асосида қабул қилинган қонунлар ва қарорлар берган идоралар томонидангина амалга оширилади” дейилган муҳим конституциявий қоидаларнинг белгиланиши конституциявий тузумнинг асосий принциплари

76 Ўша жойда.

77 Ўша жойда.

сифатида мустахкамланди. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси фукароларининг сайлов ҳукуки Конституциянинг 32-моддасида алоҳида мустахкамланган. Унга кўра, “Ўзбекистон Республикасининг фукаролари жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳукукига эгадирлар. Бундай иштирок этиш ўзини-ўзи бошқариш, референдумлар ўтказиш ва давлат органларини демократик тарзда ташкил этиш йўли билан амалга оширилади”. Сайлов ҳукукига оид яна бир – 60-моддасида “Сиёсий партиялар турли табақа ва гуруҳларнинг сиёсий иродасини ифодалайдилар ва ўзларининг демократик йўл билан сайлаб қўйилган вакиллари орқали давлат ҳокимиятини тузишда иштирок этадилар”, деб белгиланган. Шунингдек, Конституциянинг 77-моддасида Ўзбекистонда сайловлар кўппартиялик асосида ўтиши кўзда тутилган⁷⁸.

Энг асосийси, Конституцияда сайлов тизими принциплариغا бағишланган махсус бобнинг мавжудлиги Ўзбекистоннинг сайлов қонунчилигини шакллантиришда муҳим кадам бўлди. Унинг XXIII боби “Сайлов тизими” деб номланиб, 117-моддада “Ўзбекистон Республикасининг фукаролари давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайлаш ва сайланиш ҳукукига эгадирлар. Ҳар бир сайловчи бир овозга эга. Овоз бериш ҳукуки, ўз хоҳиш-иродасини билдириш тенглиги ва эркинлиги қонун билан кафолатланади” дейилган муҳим конституциявий тамойиллар ўз аксини топди.

Ўзбекистонда демократик ҳукукий давлат қуриш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришда сайловларнинг мустақкам ўрнини белгилаш мақсадида Конституцияга алоҳида “Сайлов тизими” деб номланувчи XXIII бобни киритилиши, *бир томондан* сайлов тизимининг асосий принципларининг конституциявий мустақкамланиши сайлов ҳукуки бўйича умумий тан олинган халқаро андозаларга риоя қилинишини кафолатласа, иккинчи томондан, мазкур конституциявий қоидалар сайлов қонунчилигини яратишда пойдевор вазифасини ўтади.

Мустаққиллик даврида Ўзбекистонда халқаро ҳуқуқ андозалари ва талаблар, илғор хорижий юридик тажриба ва миллий-тарихий анъаналар ҳамда конституциявий принциплар асосида миллий сайлов қонунчилиги тизими яратилди. Унинг асосий қоидалари Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг махсус XXIII бобида, шунингдек алоҳида қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида”ги (1991 йил 18 ноябрь), “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги (1993 йил 28 декабрь), “Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар

---

78 Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2012. – 40 Б.

Кенгашларига сайлов тўғрисида”ги (1994 йил 5 май), “Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги (1994 йил 5 май), “Ўзбекистон Республикасининг Марказий сайлов комиссияси тўғрисида”ги (1998 йил 30 апрель) қонунларда ўз аксини топди. Миллий сайлов қонунчилиги ва амалиёти Ўзбекистонда амалга оширилаётган демократик ислохотларнинг узвий таркибий қисми бўлиб, маъмурий-буйруқбозликка асосланган тоталитар тузумдан демократик ҳуқуқий давлат ва адолатли фуқаролик жамияти қуриш сари қўйилган қадамдир.

Сайлов тизими ҳуқуқий асосларининг яратилиши, ривожланишини ва сайлов амалиётини бизнинг фикримизча қуйидаги асосий босқичларга ажрагиш мумкин:

Биринчи босқич (1991-1995 йй.) – Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилиниши ва Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови, бир палатали Олий Мажлисни кўппартиявийлик асосида шакллантириш даврини ўз ичига олади.

Бу даврда “Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида”ги (1991 йил 18 ноябрь), Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (1992 йил 8 декабрь), “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайловлар тўғрисида”ги⁷⁹ (1993 йил 28 декабрь), “Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида”ги (1994 йил 5 май), “Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги (1994 йил 5 май) қонунларнинг қабул қилиниши умумэтироф этилган таомийлар асосида кўппартияли, муқобил сайловларни ташкил этишнинг ҳуқуқий асосини яратди.

Бу босқичда 1994 йил 5 майда муҳим ҳужжат – “Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги қонун қабул қилинганлиги фуқароларнинг сайлов ҳуқуқларини амалга ошириш ва уларнинг ўз хоҳиш-истакларини эркин ифодалаш механизмни ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамлаб берди.

Янги сайлов қонунчилиги амалиётда 1994 йилда кўппартиялилик асосида ўтказилган парламент сайловларида синаб қўрилди. Унинг натижасида биринчи қақриқ Олий Мажлис учта сиёсий партия, ҳокимият вакиллик органлари, ташаббускор гуруҳлар томонидан кўрсатилган номзодлар асосида сайланган депутатлардан шаклланди. Шу асосда, конституциявий-ҳуқуқий механизмлар орқали ягона партиянинг “еткачилик роли”га асосланувчи “шўро” сиёсий тизимидан демократик шаклланган, кўппартиявийликка таянадиган миллий парламент вужудга келди.

⁷⁹Ўзбекистон Республикаси “Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси тўғрисида”ги конституциявий қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. – 1994. – № 10. – 250-модда.

Иккинчи босқич (1995-2000 йй.) – миллий сайлов қонунчилигининг биринчи босқичда ўтказилган парламент сайловларида тупланган амалий тажрибага мувофиқ сайлов тизимининг демократик асосларини мустаҳкамлаш ва қонунларга тегишли ўзгартиришлар киритиш каби тадбирларни ўз ичига олади.

Жумладан, бу босқичда сайловларни ташкил этиш ва натижаларини аниқлашда ҳолислик ҳамда эҳтиросларга йўл қўймасликни таъминлашга қодир мустақил орган – Марказий сайлов комиссияси тузиш талабидан келиб чиқиб, “Ўзбекистон Республикасининг Марказий сайлов комиссияси тўғрисида”ги (1998 йил 30 апрель) қонун қабул қилинди ва мамлакатимиз тарихида илк бор демократик йўл билан Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссияси тузилди. Бундан ташқари, депутатликка мустақил номзодларни илгари суришни кучайтириш, Ўзбекистонда кўппартиявийлик ва сиёсий фикрлар хилма-хиллигини кучайтиришга кенг шарт-шароитлар яратиш мақсадида сайлов қонунчилигидан “беш фоизлик тўсик” ҳақидаги қоида чиқариб ташланди ва сайловчилар ташаббускор гуруҳларини бевосита номзод кўрсатиш ҳуқуқлари мустаҳкамланди. Шунингдек, 1999 йил 19 августда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайловлар ҳамда халқ депутатлари, туман ва шаҳар Кенгашларига сайловлар тўғрисидаги қонунларга бир қатор жиддий тўлдиришлар ва ўзгартиришлар киритилди.

Сайлов жараёнининг муҳим субъектлари саналган сиёсий партиялар фаолиятини ҳуқуқий тартибга солувчи Ўзбекистон Республикаси “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги қонунни 1996 йилнинг декабрида қабул қилиниши 1999 йилда ўтказилган парламент сайловларига янги ҳуқуқий замин яратди⁸⁰. Сиёсий партияларда Олий Мажлисида ўз сиёсатини уюшган ҳолда ўтказиш учун парламент фракцияларини ташкил этишнинг қонуний кафолатлари вужудга келди. Энг муҳими, сиёсий партиялар сайлов тартиб-қоидаларига риоя қилинишини назорат этиш бўйича ваколатлари кенгайди ва номзод кўрсатган сиёсий партия ҳар бир сайлов участкаларига ўз кузатувчиларини тайинлаш ҳуқуқига эга бўлди.

1999 йилда ўтказилган парламент сайловларида фуқаролар иккинчи маротаба бир нечта номзод орасидан ўзларига маъқулларини сайлашди, уларнинг ҳар бирига тегишли баҳо беришди. Бу сайловларда рақобат янада кучли, сайловчиларнинг номзодларга талаблари эса янада юқори бўлди.

Учинчи босқич (2000-2009 йй.) – фаол демократик янгиланишлар ва мамлакатни модернизация қилиш даври бўлиб, иқтисодийетимизни барқарор

⁸⁰ Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 26 декабрда қабул қилинган “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 1997. – № 2. – 36-модда.

ривожлангириш, сиёсий ҳаётимизни, қонунчилик, суд-ҳуқук тизими ва ижтимоий-гуманитар соҳаларни изчил ислоҳ қилишда муҳим роль ўйнаган давр бўлди. Бу давр бевосита икки палатали Олий Мажлис тизимига ўтиш билан боғлиқ сайлов қонунчилиги тадрижий тараққиёти учинчи босқичнинг асосий мазмун-моҳиятини ташкил этади. Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримов 2000 йил 25 майда бўлиб ўтган Иккинчи чақирик Олий Мажлисининг иккинчи сессиясидаги “Ўзгариш ва янгиланиш – ҳаёт талаби” маърузаларида: “... ҳаёт ўзгариши билан, одамларимизнинг аввалги сиёсий ва маънавий онги улғайиши билан, бизнинг парламентимизнинг ташкил этилишида ҳам, унинг фаолиятида ҳам ўзгаришлар бўлиши табиий. Шу ҳолатларни назарда тутиб, мен доимий асосда ишлайдиган икки палатали парламент тизимига ўтиш таклифини киритмоқчиман”⁸¹ деб, илгари сурган масъула ва бу даврда қабул қилинган қонун ижодкорлик фаолияти дастурида марказий бўғин бўлди⁸². Бунда асосий эътибор қуйи палата – қонунчилик палатасини шакллантиришнинг бош принципи асосан партиявий вакиллик принципи бўлди. Бу сиёсий партия вакилларининг ўз ижтимоий-сиёсий қарашларини ва сайловлар манфаатларини ифодалаш учун кенг имкониятлар яратди. Парламентнинг юқори палатаси – Сенат тенг ҳуқуқли ҳудудий вакиллик органи сифатидаги ваколатлари ҳамда у поғонали сайловлар асосида шаклланиши конституциявий қонунда мустаҳкамлаб қўйилди⁸³.

Давлат бошқарувини демократлаштириш ва янгилаш ҳамда эркинлаштириш шароитида Президент ваколати муддатини ўзгартирилиши ва унинг айрим ваколатларини Сенат ва Бош вазирга ўтказилиши, икки палатали парламент барпо этилиши ўз-ўзидан сайлов тўғрисидаги қонунларнинг ўзгаришига олиб келди. Шу боис 2003 йилнинг 29 августида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайловлар⁸⁴ ҳамда халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайловлар тўғрисидаги қонунлар янги таҳрирда қабул қилинди. Шундай қилиб, икки палатали парламентга сайловлар учун зарур норматив-ҳуқуқий база амалда яратилди. Унда сайлов ҳуқуқининг

81 Каримов И.А. Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т. 8. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000. – Б. 483.

82 Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг “2002 йил 27 январдаги Ўзбекистон Республикаси референдуми якунлари бўйича қонунчилик фаолиятини асосий йўналишлари тўғрисида”ги қарори // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 2002. – № 4-5 – 61-модда.

83 Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисида”ги конституциявий қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 2002. – № 12. – 213-модда.

84 Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 28 декабрда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги қонуни янги таҳрири // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 2003. – № 9-10. – 132-модда.

халқаро стандартлари ва сайлов тизимларини ривожлантириш тажрибаси, шунингдек мамлакатда парламентаризм тараққиётининг миллий хусусиятлари эътиборга олинди. Масалан, 2004 йилги сайловларга қадар сайлов қонунчилигига жорий этилган энг муҳим янгилıklar қаторида – маҳаллий Кенгашларнинг депутатликка номзодлар кўрсатиш ҳуқуқи бекор қилинганлиги, сиёсий партиялар депутатликка номзодлар кўрсатганида хотин-қизлар учун квота белгилангани, шунингдек сайловолди ташвиқотини олиб боришда партиялар фаолиятини молиялаштириш масаласининг ҳал этилганлигини алоҳида таъкидлаб ўтиш керак. 2004 йил 30 апрелда “Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисида”ги қонун эса партияларга сайловолди курашини фаол ва сайловчилар учун қизиқарли тарзда ўтказишларига қўшимча имкон яратди⁸⁵.

Бундан ташқари, 2008 йил 19 ноябрда Қонунчилик палатаси томонидан қабул қилинган “Сайлов тўғрисидаги қонун ҳужжатлари тақомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонунларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Қонун сайлов жараёнининг ҳуқуқий асосларини янада ривожлантирди. Ушбу қонунга мувофиқ, Олий Мажлиснинг Қонунчилик палатасидаги депутатлик ўринлари сонини 120 тадан 150 гага оширилди. Бунда 135 та ўринни сиёсий партиялардан кўппартиявийлик асосида бир мандатли округларда сайланадиган депутатлар эгаллайди. Ўзбекистон экологик ҳаракатидан эса Қонунчилик палатасининг ўн беш депутати мазкур ҳаракатнинг олий органи (Конференцияси) томонидан Марказий сайлов комиссияси белгилайдиган муддатларда сайланадиган бўлди. Шунингдек, жамият ижтимоий-сиёсий ҳаётида юз бераётган реал жараёнларда сиёсий партияларнинг роли кучайиб бораётганлиги инobatга олиниб сайловчиларнинг ташаббускор гуруҳларидан депутатликка номзодлар кўрсатиш институти бекор қилинди. Шунингдек, депутатликка номзодларнинг ишончли вакиллари сони 5 нафардан 10 нафарга оширилди. Сайловга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказишда сайлов комиссиялари фаолиятининг ошқоралигини янада кучайтиришни таъминлашга йўналтирилган бир қатор янги тартиб-қоидалар жорий этилмоқда.

Учинчи босқич (2010 дан ҳ.д.) – мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш қилиш давридир. Ушбу давр Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.Қаримов томонидан 2010 йил 12 ноябрдаги «Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва

⁸⁵Ўзбекистон Республикасининг “Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисида”ги қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 2004. – № 5. – 86-модда.

фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси»нинг эълон қилиниши билан бошланди. Ушбу Концепцияда илгари сурилган таклиф ва тавсиялар асосида қонунчилик ташаббуси билан Олий Мажлис Қонунчилик палатасига тақдим этилган «Сайлов эркинлигини янада таъминланиши ва сайлов қонунчилиги янада ривожлантирилиши муносабати билан «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги ҳамда «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақидаги Ўзбекистон Республикасининг қонуни 2012 йил 1 ноябрда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси томонидан қабул қилиниб, 2012 йил 5 декабрда Сенат томонидан маъқулланди ҳамда 2012 йил 19 декабрда Президент томонидан имзоланган ҳолда 2012 йил 20 декабрда матбуотда эълон қилинди⁸⁶.

Мазкур янги қонуннинг қабул қилинишини Ўзбекистон миллий сайлов қонунчилигини такомиллаштирилишининг янги босқичи сифатида эътироф этиш мумкин. Келгусида ушбу Қонуннинг амалга муваффақиятли татбиқ этилиши натижасида фуқароларнинг сайлов ҳуқуқи эркинлиги янада таъминланишига эришилади.

Юқорида қайд қонунларда сайлов тизими ва унинг мазмун-моҳияти, сайлов тизимининг асосий тамойиллари, сайлаш ва сайланиш ҳуқуқи, сайловларни ташкил этиш, ўтказиш, овоз бериш натижаларини аниқлаш, фуқароларнинг сайловлардаги иштироки, сайлов ҳуқуқининг кафолатлари, сайловларни молиялаштириш ва шу каби ўта муҳим масалаларни ҳуқуқий тартибга солиш мезонлари белгиланди.

Янги қонун орқали «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги ва «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунларига 4 тадан, жами 8 та янги қўшимча прим моддалар ва 16 та турли мазмундаги қўшимчалар киритилди.

Сайлов қонунчилигига киритилган янги ўзгартиш ва қўшимчаларнинг моҳияти қуйидагилардан иборат.

Биринчидан. «Сайловолди ташвиқоти» тушунчасини ақс эттирган қуйидаги янги дефинитив меъёр сайлов қонунчилигида мустаҳкамланди: «сайловолди ташвиқоти – сайлов кампанияси даврида амалга ошириладиган ва сайловчиларни депутатликка номзодни ёки сиёсий партияни ёқлаб овоз беришга ундашга қаратилган фаолият».

⁸⁶ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 51-сон, 574-модда.

Ушбу қонданинг қонунчиликка киритилиши биринчидан, сайловолди ташвикотининг мазмун-моҳиятидан аҳолини хабардор этса, иккинчидан, сайловолди ташвикотининг ўзига хослиги, объекти ва субъекти, амалга ошириш тартиби ҳақида ҳам аниқ маълумот беради.

Сайловолди ташвикоти номзодлар ва сиёсий партиялар учун ўз имкониятларини намоён қилиш йўлидаги ўзига хос муҳим сиёсий жараён ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва сайлов қонунчилигининг асосий вазифаси сиёсий қурашнинг адолатли, ҳолисона, очиқ ва ошқора олиб борилиши учун барча номзодларга тенг имконият ва қарорларни яратиш орқали сиёсий плюрализм, яъни фикрлар эркинлиги ва хилма-хиллиги асосидаги соғлом рақобатни таъминлашдан иборатдир. Шундан келиб чиққан ҳолда сайловолди ташвикоти тушунчасининг аниқ таърифини ишлаб чиқилиши ва уни қонун ҳужжатларида мустақамланиши мазкур жараёндаги турли баҳсли масалаларнинг олдини олиш ва тушунмовчиликларни бартараф этиш ҳамда сайловларни демократик андозаларга мос ҳолда амалга оширилишини таъминлашга хизмат қилади.

Иккинчидан, янги қонунга асосан, сайловолди ташвикотини амалга ошириш муддатлари ўзгарди. Аввал бу жараён фақатгина сайлов куни амалга оширилиши тақиқланган бўлса, янги ўзгартиришларга мувофиқ овоз бериш кунига бир кун қолганида сайловолди ташвикотини амалга ошириш мумкин эмаслиги қонунда акс эттирилди.

Бундан қўзланган асосий мақсад сайловчиларга ўз қарашларини, сиёсий хайрихоҳлигини аниқлаб олиш, бошқача айтганда, уларнинг қим учун ва қандай сиёсий дастур учун овоз бериш масаласида онгли равишда аниқ бир қарорга келиши учун қўшимча вақт берилишига имкон яратиш, ҳамда овоз бериш арафасида турли сунистеъмомлик ҳолатлари ва қонун бузилишларининг олдини олиш имконини беради. Мазкур ўзгартишнинг киритилиши участка сайлов комиссияларининг сайловларга тайёр бўлиши учун ҳамда сайловларни қонунга мос ҳолда ўтказишлари учун шароит яратади.

Учинчидан, сайлов қонунчилигида сайловолди ташвикотини олиб бориш турлари, шакллари ва усуллари аниқ ифодадан учун «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги қонунга янги 27¹-модда, «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида»ги қонунга янги 25¹-модда киритилди.

Бу моддаларда *сайловолди ташвикотини амалга оширишнинг турлари сифатида*, сиёсий партиянинг дастури ва (ёки) сайловолди платформаси тўғрисидаги ахборотни ўзининг депутатликка номзодларини ёқлаб овоз беришга даъват этган ҳолда тарқатиш; депутатликка номзод

тўғрисидаги ахборотни уни ёқлаб овоз беришга даъват этган ҳолда тарқатиш; *сайловолди ташвиқотини амалга оширишнинг шакллари сифатида*, сайловолди ташвиқоти омма олдида мунозаралар, баҳслар, матбуот конференциялари, интервьюлар, сўзга чиқишлар, сайловчиларнинг йиғилишлари, депутатликка номзод, сиёсий партия тўғрисидаги роликларни жойлаштириш орқали; *сайловолди ташвиқотини амалга оширишнинг усуллари сифатида*, сайловолди ташвиқоти оммавий ахборот воситалари, шунингдек телевидение, умумий фойдаланишдаги ахборот-телекоммуникация тармоқлари (шу жумладан Интернет жаҳон ахборот тармоғи) орқали; босма, кўргазмалар, аудиовизуал ва бошқа ташвиқот материалларини (плакатлар, варақалар ва бошқа материалларни) чиқариш ҳамда тарқатиш ва орқали; сайловчилар билан учрашувлар ўтказиш орқали амалга оширилиши кўрсатилган. Шунингдек, мазкур моддаларда депутатликка номзодлар, сиёсий партиялар сайловолди ташвиқотини олиб боришнинг қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа турлари, шакллари ва усуллари ҳам фойдаланиши мумкинлиги ҳам қайд этилган.

Тўртинчидан, янги қонунга асосан, сайлов қонунчилигига сайловолди ташвиқотини оммавий ахборот воситалари орқали олиб бориш тартибини белгилайдиган 27²-модда ва 25²-моддалар киритилди. Унга мувофиқ, сайловолди ташвиқоти олиб борилаётганда давлат оммавий ахборот воситаларидан фойдаланишда депутатликка номзодларга, сиёсий партияларга ҳажмига кўра бир хил бўлган эфир вақти ва нашр майдонини бепул бериш йўли билан тенг шароитлар таъминланади. Депутатликка номзодларга, сиёсий партияларга давлат оммавий ахборот воситаларида ҳақ эвазига ҳам эфир вақти ёки нашр майдони ажратилиши мумкин. Депутатликка номзодларга, сиёсий партияларга нодавлат оммавий ахборот воситаларида қонун ҳужжатларига мувофиқ эфир вақти ёки нашр майдони ажратилиши мумкин. Сайлов кампаниясида иштирок этувчи оммавий ахборот воситалари томонидан эфир вақти, нашр майдони учун белгиланадиган ҳақ тўлаш шартлари ҳамда бошқа талаблар барча депутатликка номзодлар, сиёсий партиялар учун тенг ва бир хил бўлиши керак. Оммавий ахборот воситаларида тарқатиладиган ахборот ҳақиқатга мос бўлиши, депутатликка номзодларнинг, сиёсий партияларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини бузмаслиги керак. Ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотларни, шунингдек депутатликка номзодларнинг шаъни ва қадр-қимматига путур етказадиган маълумотларни тарқатиш тақиқланади. Сайловолди ташвиқоти мақсадида оммавий ахборот воситаларидан фойдаланиш тартиби, ҳажми ва вақти сиёсий партиялар билан келишилган ҳолда Марказий сайлов комиссияси томонидан белгиланади.

Бешинчидан, сайловолди ташвикотини босма, кўргазмали, аудиовизуал ва бошқа ташвиқот материалларини чиқариш ҳамда тарқатиш орқали олиб боришни тартибга солиш мақсадида «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги қонунга янги 27³-модда, «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида»ги қонунга янги 25³-модда, шунингдек, сайловчилар билан учрашувлар ўтказиш орқали сайловолди ташвикотини олиб боришнинг ҳуқуқий асоси сифатида янги 27⁴ ва 25⁴-моддалар ҳам қўшимча сифатида киритилди.

Мазкур янги ҳуқуқий механизмларнинг жорий этилиши авваламбор, партиялараро рақобатнинг кучайиши, сайловолди ташвикотининг шакл ва усуллари тобора турли-туман ва кенг миқёсга эга бўлиб бораётгани билан изоҳланади. Бу каби янги қоидалар сайлов кампаниясининг ушбу муҳим босқичини амалга ошириш жараёнида депутатликка номзодлар ва сиёсий партияларга тенг шароитлар яратиш механизмларининг самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Сайловолди ташвикотини босма, кўргазмали, аудиовизуал ва бошқа ташвиқот материалларини чиқариш ҳамда тарқатиш орқали олиб бориш ёки сайловчилар билан учрашувлар ўтказиш орқали сайловолди ташвикотини олиб бориш тарғибининг қонунчиликда аниқ белгиланиши бу жараёндага ҳар бир ҳаракатни қонун асосида амалга оширилишига, сайловларнинг адолатли ўтишига хизмат қилади.

Олтинчидан, янги қонунга асосан «қамокда сақлаш жойларида» сақланаётганлар ҳам овоз бериш жараёнларида иштирок этиш ҳуқуқига эга бўлмоқда. Хусусан, «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги қонуннинг 8, 32, 33, 38-моддаларига ҳамда «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида»ги қонуннинг 8, 29, 30, 35-моддаларига «қамокда сақлаш жойларида» сақланаётганларнинг овоз бериш жараёнида иштирок этиш ҳуқуқини берувчи қўшимчалар киритилди.

Бу аввало, миллий қонунчилигимизни сайловларга оид халқаро андозаларга янада мувофиқлаштирилишини намоён этса, иккинчидан, мамлакатимизда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш борасида изчилликлар амалга оширилаётганини кўрсатади. Чунки, айбсизлик презумпциясига асосан, шахс суд ҳукми билан айбдор деб топилмагунга қадар, айбсиз ҳисобланади. Айби исботланмаган, қамокда сақлаш жойларида сақланаётган шахслар ҳам овоз бериш ҳуқуқига эга. Қонунчиликка киритилган юқоридаги қўшимчалар ушбу ҳуқуқни таъминлашга, шунингдек, инсонпарварлик тамойилларини амалга татбиқ этишга хизмат қилади.

Еттинчидан, миллий сайлов қонунчилигини янада такомиллаштириш мақсадида «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги

Қонуннинг 41-моддаси ҳамда «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида»ги Қонуннинг 38-моддасига муддатидан олдин овоз бериш тартиби, муддати ва асосларини аниқлаштирувчи қўшимчалар киритилди.

Аввал сайлов қонунчилигида муддатидан олдин овоз бериш тартиби белгиланган бўлсада, унда муддатидан олдин овоз бериш ҳақида сайловчиларни хабардор қилиш, сайловчининг нима сабабдан овоз бериш куни сайловда қатнашмаслиги асосларини тақдим этиши, қайси жойда овоз бериши, қанча вақт давомида овоз бериши, муддатидан олдин овоз беришни қимлар ташкил этиши билан боғлиқ масалалар тўлиқ кўрсатилмаган. Шунингдек, бу вақтда участка сайлов комиссияларнинг қанча аъзоси ҳозир бўлиши лозимлиги етарли даражада аниқлаштирилмаган. Сайлов амалиётидан маълумки, овоз бериш кунидан олдин участка сайлов комиссияси аъзоларининг муайян таркиби йиғилиши ҳам мураккаб жараён.

Қонунчиликка муддатидан олдин овоз беришнинг аниқ тартибини белгилаш билан боғлиқ киритилган қўшимчалар, сайлов жараёнларида участка сайлов комиссиялари дуч келадиган кўплаб муаммоларнинг ижобий ҳал этилишини, турли шаклдаги асоссиз эътирозларнинг олди олинишини таъминлайди.

Саккизинчидан, «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги қонуннинг 65-моддаси ҳамда «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида»ги қонуннинг 45-моддаси қуйидаги қоида билан тўлдирилди: «Овоз бериш кунига қадар уч кун ичида, шунингдек овоз бериш куни жамоатчилик фикри сўровлари натижаларини, сайлов натижалари тахминларини, ўтказилаётган сайлов билан боғлиқ бошқа тадқиқотларни чоп этишга (эълон қилишга), шу жумладан уларни умумий фойдаланишдаги ахборот-телекоммуникация тармоқларига (шу жумладан Интернет жаҳон ахборот тармоғига жойлаштиришга йўл қўйилмайди)».

Мазкур қоида сайловчилар ҳуқуқларининг янада таъсирчан ҳимоя қилиниши, муайян номзодга ғаразли муносабатда бўлиш, бу борада сайлов қонунчилиги бузилишининг олдини олиш имконини беради. Сайлов жараёнига ижобий ёки салбий таъсир кўрсатишининг турли усуллари мавжуд. Улардан бири айнан жамоатчилик фикрини ўрганиб, сўровлар натижаларини эълон қилиш, сайлов натижалари прогнозларини ва ўтказилаётган сайлов билан боғлиқ бошқа тадқиқотларни нашр этиш ҳисобланади.

Тўққизинчидан, янги қонунга асосан «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунининг 6-моддасида ўз аксини топган қузатувчиларнинг ҳуқуқлари белгиланган метёрлар қуйидаги қўшимча билан тўлдирилмоқда: «Ўзбекистон экологик

харакатидан Қонунчилик палатасига номзодлар кўрсатиш ва уларни сайлаш бўйича Ўзбекистон экологик ҳаракатининг конференциясида хозир бўлиш».

Бу қўшимча орқали мамлакатимизда 2008 йилда ташкил этилган ва Олий Мажлис Қонунчилик палатасида ўзининг 15 нафар депутатлик ўрнига эга бўлган Ўзбекистон экологик ҳаракати сайловларини ҳам очик, ошқора тарзда ўтаётганлигини кенг жамоатчиликка, хусусан халқаро кузатувчиларга билдириш, уларни Ўзбекистон экологик ҳаракатининг конференциясида иштирок этишига шароит яратиш каби мақсадлар мужассам.

Сайлов қонунчилигимизга сайловга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш билан боғлиқ бўлган, энг ривожланган демократик давлатлар тажрибасида ҳам камдан-кам учрайдиган мутлақ ваколатларнинг Марказий сайлов комиссиясига берилишини кўзда тутадиган ўзгартишларнинг киритилиши ўта муҳим аҳамиятга молик улкан воқеа бўлди. Амалдаги қонунчилигимизга кўра, сайлов кампанияси жараёнига давлат ва ҳокимият тузилмалари, жамоат бирлашмалари томонидан аралаштиришга қаратилган ҳар қандай уриниш қонун билан тақиқланиши ҳам буни яққол кўрсатиб турибди.

6.4. Эркин сайловларни ўтказишда оммавий ахборот воситаларининг роли

Тўртинчи масала баёни. Сўз ва фикр эркинлиги ҳамма фуқароларга тегишли. Айни чоғда, сайлов жараёنлари билан боғлиқ ҳолда таҳлил этадиган бўлсак, ҳам миллий, ҳам халқаро амалий таж-рибага мувофиқ, ана шу

муҳим ижтимоий-сиёсий воқеага тайёргарлик, уни ўтказиш даврида аҳолининг уч қатлами сўз ва фикр эркинлиги ҳуқуқига эга бўлиши айниқса жиддий аҳамият касб этади. Булар:

- 1) умумий аҳолининг муайян қисми ҳисобланувчи сайловчилар;
- 2) оммавий ахборот воситалари;
- 3) сайланадиган ўринлар учун қурашаётган ёки овоз бериш

натижаларига таъсир кўрсатадиган сиёсий кучлар.

Сайловчиларнинг бу борадаги эркинликлари таъминланиши, шакл-шубаҳасиз, уларнинг тўла ва аниқ ахборотга эга бўлиш ҳуқуқи нечоғли ижобат этилишида намоён бўлади. Сиёсий партиялар ва сайловчилар ташаббускор гуруҳларининг бундай эркинликлари эса ўз қарашларини эркин, ҳеч қандай сохталаштиришларсиз баён эта олиш, шунингдек, бу фикрлар сайловчиларга тушунарли бўладиган даражада етарли вақтга эга бўлиш лаёқатига боғлиқдир.

Демократик сайловларни эркин ва мустақил оммавий ахборот воситаларисиз тасаввур этиб бўлмайди. Негаки, улар фуқароларнинг сиёсий партиялар фаолияти, уларнинг сайловолди дастурлари, депутатликка кўрсатаётган номзодлари, сайлов жараёнининг барча босқичлари ҳақида

ахборот олиш ҳукукини таъминлаши лозим. Шундай қилиб, оммавий ахборот воситалари демократик сайловларни очиклик, ошкоралик ва транспарентлик асосида ўтказишда муҳим восита бўлиб, фуқаролик жамиятининг сайловда фаол иштирок этишига жиддий таъсир кўрсатади.

Мамлакатимиз сайлов қонунчилигида оммавий ахборот воситалари сайловга тайёргарлик кўриш жараёни ва сайлов қандай ўтаётганини ёритиб бориши мустаҳкамланган. Сайловолди ташвиқоти олиб борилаётганда оммавий ахборот воситалари тенг шарт-шароит ва имкониятлар принципига амал қилган ҳолда, депутатликка номзодларга, сиёсий партиялар вакилларига ўз эфир вақти ва нашр майдонини қонунда белгиланган тартибда тақдим этади. Бундан ташқари, улар фуқаролик жамияти институтларидан бири сифатида сайлов жараёнида жамоатчилик назорати вазифасини бажаради.

Сайлов жараёнининг барча босқичлари очиклиги, ошқоралигини таъминлаш, жамоатчиликни сайловга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш тўғрисида ОАВ орқали ўз вақтида ҳолис хабардор қилиш мақсадида Марказий сайлов комиссияси томонидан 2014 ва 2015 йилги сайловларни ёритиш бўйича Республика матбуот маркази ташкил қилинди. Ушбу марказ Марказий сайлов комиссияси сайлов кампаниясининг асосий босқичларига бағишлаб ўтказадиган брифинглар, матбуот анжуманларини ташкил этади, мамлакатимиз ва чет эл ОАВ вакилларини мазкур муҳим демократик жараён билан боғлиқ зарур ахборот материаллари билан таъминлайди. Журналистларни Марказий сайлов комиссиясининг www.elections.uz сайтда эълон қилинган аккредитациядан ўтказиш тартибига мувофиқ, Марказий сайлов комиссиясига хорижий ва миллий ОАВ вакиллари билан қайтма алоқалар ўрнатилди.

Оммавий ахборот воситалари эркин демократик сайловларни ўтказишнинг муҳим бўғини ҳисобланади. Эркин ва адолатли сайловларнинг мазмун-моҳияти фақат мақбул муҳитда ўз овозини беришдан иборат эмас, балки сайлов жараёнларида барча сайловчиларга сайловда иштирок этаётган сиёсий партиялар, рўйхатга олинган депутатликка номзодларнинг сайловолди дастури, шунингдек, сайлов жараёнининг моҳияти ҳақида тўлиқ ахборот олиш шарт-шароитлари таъминланиши лозим. Бунинг натижасида сайловчилар тўлиқ ва етарли ахборот асосида ўзлари онгли равишда муносиб номзодни танлаб овоз бериш имконига эга бўлади.

Мамлакатимиз сайлов қонунчилигида оммавий ахборот воситаларининг сайлов кампаниясини ёритиб бориш, сайловларнинг адолатли ҳамда қонуний ўтишига билвосита кўмаклашиш имконияти ҳуқуқий қафолатланган. Бинобарин, ушбу қафолатлар оммавий ахборот воситаларининг мамлакатимиз сайлов тўғрисидаги қонунларида назарда тутилган ҳуқуқ ва эркинликлари,

мақсад ва вазифалари, бурч ҳамда масъулияти билан ўзаро уйғунлик касб этади.

Мамлакатимиздаги барча оммавий ахборот воситалари сайловга тайёргарликнинг бориши ва сайлов қандай ўтаётганлигини кенг ёритишлари улар фаолиятининг асосий йўналишларидан бирига айланган. Эркин ва адолатли сайловлар нафақат муайян муҳитда фуқароларнинг ўз овозларини бериш имконияти таъминланганлиги, балки уларнинг теггишли номзодлар ва умуман бутун сайлов жараёни тўғрисидаги ахборотларга доир ҳуқуқларни кафолатлаш билан ҳам амалга оширилади. Зеро, ҳар бир сайловчи ўзининг муайян номзодга бўлган овозини ушбу номзод ҳақида тулиқ маълумотларга эга бўлган тақдирдагина ишончли ва асосли бериши мумкин. Шу жиҳатдан олганда, демократик сайловларни эркин ва мустақил оммавий ахборот воситаларисиз тасаввур қилиб бўлмайди.

Сайловлар жараёнида оммавий ахборот воситалари томонидан амалга ошириладиган жамоатчилик назорати сайловчиларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари нафақат давлат томонидан кафолатланганлигини, балки давлат органлари фаолиятида уларнинг устувор бўлишини ҳам муайян даражада таъминлайди.

Оммавий ахборот воситалари давлат ҳокимияти вакиллик органлари сайлови жараёнида сайловчиларни хабардор қилишда ҳолис ва ҳаққоний бўлишлари, номзодлар ва партияларнинг тенглиги тамойилини бузмасликлари керак. Айнан ушбу ҳолат оммавий ахборот воситаларининг мазкур жараёнда амалга оширадиган фаолиятининг хусусияти ҳисобланади.

Сайловда иштирок этадиган барча номзодлар, сиёсий партиялар, қонунларга ва бошқа қонун ҳужжатларига мувофиқ, ўз ташвиқотини олиб бориши учун оммавий ахборот воситаларидан фойдаланишлари, радиоэшиттириш, телекўрсатувларда сайловолди дастурлари билан чиқишлари учун тенг ва адолатли шарт-шаронт яратилади. Ташвиқот фаолиятини юритишда оммавий ахборот эркинлиги сунистеъмом қилинишига, шу жумладан, давлатнинг суверенитети, яхлитлиги ва хавфсизлигига қарши қаратилган, халқнинг соғлиги ва маънавиятига тажовуз қиладиган, уруш, миллий, ирқий ва диний адоватни тарғиб этадиган, конституциявий тузумни зўрлик билан ўзгартиришга, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқлари ва эркинликларини камситишга қаратилган даъватларга йўл қўйилмайди.

Маъумки, “Жамъатимиз ҳаётида демократик принципларни мустаҳкамлашда оммавий ахборот воситалари муҳимва таъсирчан омиа ҳисобланади”.⁸⁷ Амалдаги қонунчилик талабларига кўра, Марказий сайлов

⁸⁷ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – Б.36

комиссияси қарорлари оммавий ахборот воситаларида эълон қилинмоқда. Матбуот марказининг асосий вазифаларидан бири мамлакатимиз ва чет эл оммавий ахборот воситалари вакилларини сайловга тайёргарлик кўриш ҳамда уни ўтказиш бўйича тегишли расмий маълумотлар, зарур материаллар билан таъминлашдир. Бу ерда ОАВ вакилларининг профессионал фаолияти учун барча зарур шарт-шароит мавжуд, интернет ҳамда алоқа воситаларидан фойдаланиш имкониятлари яратилган.

Бугун жамият ҳаётининг барча жабҳаларига ахборот-коммуникация технологиялари, хусусан, интернет фаол татбиқ қилинмоқда. Айни шу нуқтан назардан, сайловчиларнинг катта қисми интернетдан кенг фойдаланадиган ёшлар ҳисобланади. Шу боис сайлов жараёнига онд барча ахборотлар Марказий сайлов комиссиясининг расмий сайти (www.elections.uz)га жойлаштирилиб, доимий равишда янгилаб борилаётган. Марказий сайлов комиссияси сайти орқали фуқаролардан келиб тушаётган сайловга тайёргарликнинг бориши ва қонунчиликдаги янгиликлар ҳақида сўровларга ҳам ўз вақтида жавоб қайтарилмоқда.

Такрорлаш учун саволлар:

1. Фуқаролик жамиятининг фаолият кўрсатишида сайлов қандай вазифаларни бажаради?
2. Ўзбекистон қонунчилигида сайлов ҳуқуқининг қандай принциплари белгиланган?
3. Ўзбекистонда қандай сайлов тизимига амал қилинади?
4. Мамлакатимизда партиявий тизим қандай ривожланмоқда ва унинг ҳуқуқий асоси?
5. Сайлов комиссиялари тизими қандай ташкил топган?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: “Ўзбекистон” 2018
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.
3. Ўзбекистон Республикаси “Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси тўғрисида”ги конституциявий қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. – 1994. – № 10. – 250-модда.

4. Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 26 декабрда қабул қилинган “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 1997. – № 2. – 36-модда.

5. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг “2002 йил 27 январдаги Ўзбекистон Республикаси референдуми яқунлари бўйича қонунчилик фаолиятини асосий йўналишлари тўғрисида”ги қарори // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 2002. – № 4–5. – 61-модда.

6. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисида”ги конституциявий қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 2002. – № 12. – 213-модда.

7. Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 28 декабрда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги қонуни янги таҳрири // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 2003. – № 9–10. – 132,136-моддалар.

8. Ўзбекистон Республикасининг “Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисида”ги қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 2004. – № 5. – 86-модда.

9. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 51-сон, 574-модда.

10. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2018. – Б.36.

11. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг қундалик қондаси бўлиши керак. –Т.: “Ўзбекистон” -2017., 45-47-бетлар.

12. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Т.: Ўзбекистон. 2017.1- жилд. – Б-137.

13. Мирзиёев Ш.М. Қонун ва адолат устуворлигини таъминлаш – барча эзгу мақсадларимизга эришишнинг энг муҳим шарт. –Т.: “Ўзбекистон”, 2017.

14. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-жилд. –Т.: Ўзбекистон, 1996. – Б.20

15. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари. –Т.: Ўзбекистон. 1997. 173-бет.

16. Каримов И.А. Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т. 8. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000. – Б. 483.

17. Каримов И.А. Парламент – жамият ҳаётининг кўзгуси // Ўзбекистон демократик тараккиётнинг янги босқичида. Туплам. – Тошкент: Ўзбекистон, 2005. – Б. 13.
18. Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч қимга қарам бўлмади. Т.13. – Тошкент: Ўзбекистон. 2005. – Б. 165.
19. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – Жамиятнинг демократлаштириши ва янгилаши, мамлакатнинг модернизация ва ислох этишидир. – Т.: «Ўзбекистон», 2005. – Б.30.,33
20. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараккиёт йўли. – Тошкент: Ўзбекистон, 2007. – Б. 29.
21. Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюқ келажаги йўлида хизмат қилиш — энг олий саодатдир. -Т.: Ўзбекистон. 2015. -Б.126.
22. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации. – М.: ИНФРА, 2000. – С. 107.
23. Декларация о принципах свободных и справедливых выборов//В кн.: Саидов А.Х. Межпарламентские организации мира: Справочник, - М.: Международные отношения, 2004. – С. 295-300.
24. Джавакова К.В. Президент сайлови ва сиёсий партиялар (100 савол ва 100 жавоб). - Т.: “Ўзбекистон”, 2016. -56 б.
25. Жўраев Қ.А. Сайлов тизимини эркинлаштириш – демократик тараккиёт омили. Адолат. 2011 йил 6 май № 20 (825)
26. Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартнома/Масъул муҳаррир А.Х. Саидов. – Т.: «Адолат», 2004. –Б. 34;45;86-87.
27. Саидов А.Х. Международное право и избирательное законодательство – Т.: ТГЮИ, 2004. – С. 19-33.
28. Саидов А. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва сайлов тизими. - Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005. – 44 б.
29. Фуқаролик жамияти. Дарслик лойиҳаси. Муаллифлар жамоаси.2016. Электрон вариант.
30. Фуқаролик жамияти: 300 саволга 300 жавоб //тузувчилар: Р.Ҳасанов, А.Ўтамурадов –Т.: 2016.
31. Фуқаролик жамияти фанидан амалий машғулотлар//тузувчи: Р.Ҳасанов.-Т.:МРДИ, 2016
32. Якубов Ш.У. Ўзбекистон Республикасининг сайлов тизими ва миллий сайлов қўнғинчилиги. –Т.: “Ўзбекистон”, 2016. – 56 бет
33. Ўтамурадов А. ва бошқалар. Фуқаролик жамияти фанидан тушунча ва атамалар луғати. –Т.: Turon zamin ziyo, 2017.
34. Ҳасанов Р., Ўтамурадов А. Фуқаролик жамияти: назария ва амалиёт.- Т.2016

7-МАВЗУ: КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ ҚУРАШ – ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ УСТУВОР ШАРТИ

Режа:

1. Коррупция тушунчаси ва унинг ижтимоий илдиzlари.
2. Коррупцияга қарши курашнинг ҳуқуқий асослари: миллий қонунчилик ва хорижий тажриба.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов коррупция ва уюшган жиноятчиликка қарши кураш ҳақида.
4. Ўзбекистонда коррупция ва жиноятчиликнинг шаклланиши ҳамда унга қарши кураш борасида амалга оширилётган тадбирлар.

Таянч иборалар: демократия, тараққиётнинг ўзига хос йўли, давлат бошқаруви, таҳдид, коррупция, жиноятчилик, миллий қонунчилик, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари, ҳуқуқий маданият.

**7.1. Коррупция
тушунчаси ва
унинг
ижтимоий
илдиzlари**

Биринчи масала баёни. XXI аср бўсағасида ўзининг давлат мустақиллигини қўлга киритган Ўзбекистон миллий ҳавфсизликни мустаҳкамлаш, демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этиш, маънавий, миллий кадриятларни тиклаш ва ривожлантириш, бозор иқтисодиётини шакллантириш ва ривожлантириш, одамлар учун фаровон турмуш шароитларини яратиш сари ўзига хос йўл билан илгарилаб бормоқда. Бу йўл ўта мураккаб бўлиб, бир қанча муаммолар, қийинчиликлар, синовларга дуч келмоқдамиз. Мамлакатимиз Биринчи Президенти И.А.Каримовнинг “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: ҳавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари” асарининг “Ҳавфсизликка таҳдид” деб номланган биринчи бобида XXI аср бўсағасида халқаро вазият, қучлар нисбатидаги туб ўзгаришлар таҳлил этилади. Умумий, минтакавий ва миллий ҳавфсизлик масалалари, уларнинг ўзаро боғлиқлиги кўритилган. Ҳавфсизликка таҳдид солаётган ижтимоий-сиёсий зиддиятлар, қарама-қаршилиқлар ва муаммоларни, уларнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маънавий илдиzlарини илмий, назарий, амалий жиҳатдан биринчи бор ҳар томонлама теран очиб берган.

Хўш таҳдид ўзи нима? У қандай тарихий илдиzgа эга?, -деган саволлар туғилади.

ТАҲДИД – инсон, жамият ва давлат ҳаёти ҳамда фаолиятига нисбатан муайян давр мобайнида аниқ мақсадга йўналтирилган маҳаллий, ҳудудий,

минтақавий ва умумсайёравий салбий омилларнинг тажовузи туфайли аниқ макон ва замонда вужудга келадиган хавф-хатар шакли, муайян беқарор сиёсий-ижтимоий ва тарихий вазиятни ифодаловчи тушунча. Ушбу тушунчанинг мазмун-моҳияти, намоён бўлиш шакллари ва хусусиятлари Ислоҳ Каримовнинг “Ўзбекистон ХХІ аср бусағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари” асарига кўрсатиб берилган. Таҳдидлар турли-туман: ички, ташқи, макон и.назаридан эса узоқ ва яқин бўлиши мумкин. Сўнги йиллардаги воқеалар шундан гувоҳлик берадики, уларни иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, экологик, демографик, маънавий, мафкуравий, ҳарбий, табиий-иқлимий таҳдидларга ажратиб, таҳлил этиш мумкин. Ер юзининг турли минтақаларида содир бўлаётган, бутун инсониятга хавф солиб турган турли нохуш ҳодисаларни таҳлил қилган сари, уларнинг барчасида инсон омили бош сабабчи экани ойдинлашади. ХХІ аср бошидаги тарихий тажриба шундан далолат берадики, муайян давлат ва миллат хавфсизлиги, барқарорлиги, тараққиёти ҳамда истиқболи кўп жиҳатдан мазкур миллатга хавф солаётган хавф-хатар ва таҳдидларни англаб етиш салоҳияти ва қобилияти даражасига боғлиқдир. Таҳдидларга нисбатан бефарқлик, лоқайдлик оқибатида таназзулга учраган давлатлар ҳам бўлган. Аксинча, боқийликка даҳлдор миллатлар ҳам борки, улар муваффақиятининг асосий омили бўлғуси таҳдидларни олдиндан сезиб, унга ўз вақтида жавоб қайтаргани билан белгиланади.

Таҳдидли ижтимоий -сиёсий вазиятни вужудга келтирадиган турли хавф-хатарлар ҳамда уларни бартараф этиш муаммоси буюк ажодларимизнинг сиёсат илмига доир фикр ва хулосаларида ўз аксини топган. Таҳдидни юзага келтирадиган манбаларни илдиз отмасдан бартараф қилиш, унга нисбатан доимо огоҳ, ҳушёр бўлиш, ғофилликка йўл қўймаслик ҳақидаги фикрлар аллома ажодларимизнинг сиёсий тафаккуридан кенг ўрин олган муҳим жиҳатлардир. Бу борада мутафаккир Абу Наср Форобийнинг “Давлатни ақл-идрок билан бошқариш — халқ бошига тушган хавф-хатарни қайтариш ва бартараф этишдан иборатдир”⁸⁸, деган хикматли фикрларини алоҳида таъкидлаб ўтиш жоиз. Буюк ажодларимиз наздида, юртга бўладиган ички ва ташқи хавф-хатарларга нисбатан огоҳ бўлиш муҳим тамойил даражасига кўтарилган ҳамда уларнинг олдини олишнинг асосий шартларидан бири бўлган.

Жалолиддин Давоний эса, юрт хавфсизлигини асрашни давлат сиёсатининг бош йўналишига айлантириш ғоясини илгари суради. Улуғ ўтмишдошларимиз мамлакатларга бўладиган турли хавф-хатарларнинг

88 Форобий . Фозил одамлар шаҳри. Т., 1993.

ижтимоий ходиса эканлигидан келиб чикиб, салтанат бошлиқларини давлатнинг хавф-хатарга доимо жавоб беришга тайёрлигини уни идора этишдаги мукамаллик белгиси деб ҳисоблаб, таҳдидларга нисбатан, давлат бошқаруви тизимида ялпи боҳабарлик ҳолатини қарор топтириш масаласига катта эътибор берган⁸⁹ Жумладан, Амир Темур ўз салтанатини идора этишда барча воқеа-ходисалар, ижтимоий -сиёсий жараёнлардан етарли даражада боҳабар бўлиб туриш масаласига алоҳида эътибор қаратган. Реал хавф-хатарларни олдиндан кўра билиш, унинг хавфлилик даражасини аниқлаш мақсадида Соҳибқирон мунтазам, узлуксиз ишлайдиган, ўз даври даражасидаги ахборот тизимини шакллантиришни бош вазифа қилиб қўйган. "Ҳар бир диёр аҳолисининг аҳволидан огоҳ бўлиб турдим. Ҳар бир мамлакат аҳволи, сипоҳу раиятнинг кайфиятини, туриш-турмушини, қилмиш-қидирмишларини, булар урталаридаги алоқаларини ёзиб менга билдириб туриш учун диёнатли, тўғри қадамли кишилардан воқеанавислар белгиладим"⁹⁰, дейилади "Темур тузуклари"да . Амир Темур мамлакат ичкарисида ҳам, ташқарисида ҳам юз бераётган каттаю кичик воқеа-ходисалар ҳақида хабар беришларини талаб қилган ва буни давлат хавфсизлигини таъминлашнинг муҳим чораси деб ҳисоблаган ҳамда салтанат барқарорлигига қаратилган чора-тадбирларни кўришда маблағни аямасликка даъват қилган. Буюк аждодларимиз жамиятга нисбатан давр ўртага қўйган талаблар моҳиятини англаб етишга интилиб келган. Бунда таҳдидли вазиятнинг келиб чиқишига сабаб бўладиган ички омиллар таҳлили, чиқарилган хулосалар уларнинг фаолиятида алоҳида ўрин эгаллайди.

Мамлакатимиз Биринчи Президенти И.А. Каримов "Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари" китобида ўз тақдиримизни ўзимиз белгилашимиз, истиқлол берган эрк ва озодликни бугунги мураккаб ва баъзан шафқатсиз дунёда бўлаётган турли хавф-хатарлардан саклаш ҳар биримизга бевосита боғлиқ, деган теран маъноли фикрни олга суради. Агар бу фикрни таҳлил қиладиган бўлсак, *биринчидан*, биз яшаб турган дунё мустақиллигимиз ва тараққиётимиз учун турли хил таҳликаларга тўлиб-тошганлигини англаб етиш қийин эмас. *Иккинчидан*, кўп жихатдан бизнинг хоҳиш-иродамизга бўйсунмайдиган ижтимоий, умумжаҳон ривожланиш жараёнлари мамлакатимиз фуқаролари олдига ғоят масъулиятли талаблар қўяётгани боис, турли таҳдидларнинг олдини олиш ва барқарорликка эришиш йўлидаги чора-тадбирларни амалга ошириш ҳар биримизнинг маънавий оламимизга боғлиқ экани тўғрисида аниқроқ тасаввурга эга бўламиз. Мазкур таҳдидлар олимларнинг Халқаро

⁸⁹Ўрта Осиё мутафаккирлари, алломалари. Т., Фан, 2001..

⁹⁰Темур тузуклари. Т., 1996.

Федерацияси томонидан ХХІ асрдаги инсониятга нисбатан бўлган энг етакчи хавф-хатар омили деб эътироф қилиниши ҳам бежиз эмас.

Шундай таҳдидлардан бири коррупция ва жиноятчиликдир.

“Коррупция” лотинча “corruptio” сўзидан келиб чиккан бўлиб, “бузиш, емирилиш, сотиб олиш” маъноларини англатади. Юридик энциклопедияда “коррупция — мансабдор шахслар ўзларига берилган ҳуқуқлар ва ҳокимият ваколатларидан шахсий бойлик орттириш учун фойдаланишда ифодаланувчи сиёсат ёки давлат бошқаруви соҳасидаги жинойий фаолият” сифатида ифода этилган.

Мазкур иллат мамлакатларнинг иқтисодий ривожланишига путур етказади, демократик институтларни заифлаштиради, ижтимоий тартибни бузади. У билан курашиш, коррупциянинг олдини олишнинг асосий йўллари билан бири, шубҳасиз, аҳолининг, давлат ва жамоат ташкилоти вакилларининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, жамиятда қонун устуворлигини таъминлаш ҳисобланади.

7.2. Коррупцияга

қарши	курашнинг
ҳуқуқий	асослари:
миллий қонунчилик ва	
хорижий тажриба	

Иккинчи масала баёни. Коррупция ва

жиноятчилик давлатнинг амалдаги қонунларига хилоф равишда шахсий манфаатларни қондириш йўлида мансабдор шахслар, оддий фуқаролар томонидан қилинадиган хатти-ҳаракатлар ва фаолиятларнинг натижасидир. Аммо, улар ўзларининг қўлами жиҳатидан, содир этилишида қатнашадиган шахслар ёки гуруҳлар салмоғи жиҳатидан бир-биридан фарқ қилади. Хусусан, коррупция давлат тизимида фаолият кўрсатаётган мансабдор шахсларнинг амалдаги қонунларни назар-писанд қилмасдан бойлик орттириш учун ўз мансабларидан фойдаланиш йўлида қилинадиган жирканч хатти-ҳаракатлардир. Жиноятчилик эса, жамиятда қонунларга итоат этмайдиган ҳар қандай фуқаро томонидан содир этилиши мумкин.

Коррупция давлат тизимида фаолият кўрсатаётган мансабдорлар томонидан содир этилади ва қўлами жиҳатидан ниҳоятда хатарли ҳисобланади. Чунки, мансабдорлар давлат тизимида ишлаётган турли соҳадаги, хатто қонунни ҳимоя қилувчи кишилар билан ҳам умумий “тил” топишиш орқали мамлакатни ҳалокатга олиб келувчи ўта хатарли, жирканч жиноятларни амалга оширишлари мумкин. Коррупциянинг заминида шахсий манфаатдорлик туришига алоҳида эътибор бериб, мансабдор шахслар давлат, миллат манфаатларидан ўз манфаатларини устун қуйишади, бу йўлда энг хатарли жиноятларга қўл уришларини жаҳоннинг демократик тамойиллари қарор топган мамлакатларда содир этилган жиноятлардан ҳам кўrsa бўлади.

Коррупция вужудга келиб, у энг аввало уюшган жиноий тузилмаларга мадакор бўлиш ёки тўғридан-тўғри ёрдам бериш учун давлат хизматининг имкониятларидан фойдаланади. Бу эса жиноятчилик ва коррупция жамиятга келтирадиган салбий оқибатлар туфайли, жамият хавфсизлиги ва барқарорлигига тўғридан-тўғри таҳдид эканлигини англатади.

"Коррупция - давлат органлари ходимлари моддий ёки мулкий йўсинда гайриқонуний шахсий наф кўриш мақсадида ўз хизмат мавқеидан фойдаланишида ифодаланадиган ижтимоий ҳодисадир. Лекин фақат давлат хизматчилари коррупция фаолиятининг субъектлари ҳисобланади, чунки коррупция муносабатлари юзага келишига сабаб бўладиган қарорлар қабул қилиш ёки ҳаракатлар содир этиш учун ҳокимият ваколатига фақат улар эга бўлади".

Юқоридагилар коррупцияга берилган таърифлардир. Ҳозир ҳам бу тушунчани ёритишда бир қанча таърифлар мавжуд. БМТнинг Коррупцияга қарши Конвенциясида коррупцияга энг қисқа, лекин кенг қамровли таъриф куйидагича берилган: "Коррупция - бу шахсий наф кўриш мақсадида давлат ҳокимиятини сунистеъмом қилишдир".

Бугунги кунда криминалист олимлар ўртасидаги баҳсларда, жиноят, фуқаролик, маъмурий, меҳнат, хўжалик ҳуқуқи соҳасидаги мутахассисларнинг илмий ишларида, оммавий ахборот воситаларида "коррупция" ибораси турли маъноларда қўлланилмоқда. Бу эса, ўз навбатида, коррупция ижтимоий-ҳуқуқий ҳодиса бўлиб, жиноятчиликнинг ўта салбий кўринишидир, деб хулоса қилиш имконини беради.

7.3. Ўзбекистон	
Республикаси	Биринчи
Президенти	Ислом
Каримов коррупция ва	
уюшган жиноятчиликка	
қарши кураш ҳақида	

Учинчи масала баёни. Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг "Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари" асарида кўрсатилгандек, тоталитаризмдан демократия ва бозор

муносабатларига ўтишдек мураккаб давр моҳияти асосий иқтисодий ва маданий тизимларни синдириб ташлашни англатади, бу эса ахлоқ ва одоб меъёрларига таъсир этади ва жиноятчилик ва коррупция муқаррар равишда кучаяди.⁹¹

Демократия ва бозор муносабатларига ўтиш даврида коррупция ва жиноятчилик кўпайиб боради, узоқ давом этган тоталитар тузумдан кейин шаклланадиган, ҳар бир шахснинг ўз имкониятларини юзага чиқариши

91 Каримов И.А. "Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари" Т. - Ўзбекистон. 1997.85-86-бетлар.

мумкин бўлган демократия шароитида эркин ҳаракат қилиш ҳуқуқидан мансабдор шахслар ўз манфаатлари йўлида фойдаланишига қаратилганлиги оқибатида юзага келиши ва ривожланишини таъкидлаш жоиз.

Ўз мамлақати ва миллати обрў-эътиборини қадрлайдиган ҳар бир инсон ўзининг ҳалол меҳнат қилиши, яшаши зарурлиги, коррупция ва жиноятчилик фақат мамлакат тақдирига таҳдид солувчи хавф бўлибгина қолмасдан ҳар бир шахснинг ҳаёти ва келажаги учун ҳаттарли эканлигини англамоқ зарур. Хулоса шундан иборатки, халқаро хавфсизлик ҳам, алоҳида олинган мамлакатларнинг тинчлиги ҳам таҳдидларга бардош жамият яратишга кўп жиҳатдан боғлиқ. Мустақилликни мустаҳкамлаш, тинчлик ва барқарорликни асрашга алоҳида эътибор бериш ҳар биримиз учун долзарб масала эканини англаб олиш лозим.

Мамлакатимизда мазкур муаммога қарши кураш масаласига мустақилликнинг дастлабки кунлариданок жиддий эътибор қаратиб келинмоқда. Ўтган давр мобайнида коррупция ва жиноятчиликка қарши курашиш ҳамда унинг олдини олишга қаратилган мустаҳкам ҳуқуқий база шакллантирилди. Республикамизда БМТ ҳомийлигида қабул қилинган ЭКОСОС (БМТнинг иқтисодий ва ижтимоий кенгаши)нинг Коррупцияга қарши кураш резолюцияси (1995 йил), Давлат мансабдор шахсларининг халқаро ахлоқ кодекси (1996 йил), Халқаро тижорат ташкилотларида коррупция ва порахўрликка қарши кураш ҳақидаги декларация (1997 йил), Миллатлараро уюшган жиноятчиликка қарши кураш конвенцияси (2000 йил) ва бошқа халқаро ҳужжатларнинг қабул қилингани мазкур иллатга қарши курашда муҳим омил вазифасини ўтамоқда.

Ҳозирги кунда дунё миқёсида ҳал этилиши лозим бўлган энг бирламчи масалалардан бири коррупция муаммосидир. Шу боис унга қарши кураш халқаро миқёсга кўтарилиб, жаҳон сиёсатининг муҳим масалаларидан бирига айланди. Бинобарин, ушбу иллат нафақат ислохотлар йўлига жиддий тўсик бўлиши, балки ўтиш даврида белгиланган мақсадларга эришишга ҳам бевосита таҳдид туғдириши барчага маълум.

Халқаро ҳужжатлар ичида БМТ Бош Ассамблеяси томонидан қабул қилинган Коррупцияга қарши конвенция (2003 йил 31 октябрь) асосий халқаро-ҳуқуқий ҳужжат бўлиб, у ушбу жиноятнинг моҳиятини тўлиқ очиб, унга қарши кураш чораларини белгилаб беради.

Конвенция томонидан иштирокчи давлатларнинг ҳаракатларини мувофиқлаштириш мақсадида доимий махсус Конференция таъсис этилган бўлиб, БМТнинг наркотик ва жиноятчиликка қарши кураш бошқармаси унинг котибияти этиб белгиланган.

Барча мамлакатлар коррупция иллатини таг-томири билан кўпориб ташлашда халқаро ҳамжамият билан ҳамкорлик қилаётган бўлса-да, унга

қарши қураш ҳар бир давлатнинг ўзида олиб борилиши муҳим аҳамиятга эга. Зеро, юқоридаги Конвенция миллий қонунчилиқни янада такомиллаштириш йўналишларини белгилаб беради.

Ўзбекистон бу борада қатъий қадам ташлаб бормокда. Хусусан, 1997 йилда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Миллий хавфсизлик концепциясида коррупция мамлакатнинг миллий хавфсизлигига таҳдидлардан бири, дея эътироф этилди. Шу мақсадда “Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш Миллий дастури” қабул қилиниб, ҳаётга татбиқ этилди. Мамлакатимиз 2008 йил 7 июлда БМТнинг юқорида кўрсатиб ўтилган Конвенциясига қўшилди.

Давлатимиз 2010 йил март ойида Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти доирасида қабул қилинган коррупцияга қарши қурашнинг Истанбул режасига (2003 йил 10 сентябрь) қўшилган. Шунингдек, Олий Мажлис томонидан Жиноий даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши қурашиш бўйича Евроосиё гуруҳи тўғрисидаги битими (Москва, 2011 йил 16 июнь) 2011 йил 13 декабрда ратификация қилинган.

Давлат органларида ҳам ташкилий жиҳатдан қатор ишлар амалга оширилган. Жумладан, Ўзбекистон Бош прокуратураси ва Ички ишлар вазирлиги тизимида коррупцияга қарши махсус тузилмалар (бошқарма ва бўлимлар) ташкил этилиб, қатор вазирлик ва идораларда ички хавфсизлик инспекциялари тузилган. Уларнинг фаолиятини янада қонлантириш, ҳуқуқий тарғиботини қучайтириш, шу жумладан, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг жамсатчилик билан алоқаларини мустаҳкамлаш мақсадида интернет ва оммавий ахборот воситалари имкониятларидан кенг фойдаланилмокда.

7.4. Ўзбекистонда коррупция ва жиноятчиликнинг шаклланиши ҳамда унга қарши қураш борасида амалга оширилаётган тадбирлар.

Туртинчи масала баёни. Айтиш жоизки, Ўзбекистон Марказий Осиёда биринчилардан бўлиб “Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши қурашиш тўғрисида”ги Қонунни қабул қилди. Ушбу Қонун ижросини таъминлаш юзасидан Адлия вазирлиги томонидан бир қатор идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар давлат рўйхатидан ўтказилган. Бунга лизинг хизматлари кўрсатувчи ташкилотларда жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши қурашиш бўйича ички назорат қоидалари, риэлторлик ташкилотлари учун жиноий фаолиятдан олинган даромадларни

легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш бўйича ички назорат қоидалари, жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашишга оид қонун ҳужжатлари талабларини бузганликлари учун тижорат банклари, кредит уюшмалари, микрокредит ташкилотлари ва ломбардларга нисбатан Ўзбекистон Марказий банки томонидан қўлланиладиган чоралар ва санкциялар тўғрисида низомни мисол қилиб келтириш мумкин.

Бундан ташқари, Адлия вазирлиги ва Бош прокуратура томонидан Конвенция талабларидан келиб чиққан ҳолда норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларининг аксилкоррупциявий экспертизасини ўтказиш методикаси ишлаб чиқилган ва 2011 йил 20 октябрда тасдиқланган. “Ўзбекистонда коррупцияга қарши курашишни кучайтиришни янада такомиллаштириш Миллий дастурини тасдиқлаш тўғрисида”ги қонун лойиҳаси ишлаб чиқилиб, ҳозирда такомилга етказилмоқда.

Шу нарсани алоҳида таъкидлаш керакки, коррупциянинг олдини олишга қаратилган институционал механизмларни ислоҳ қилишда Юртбошимиз томонидан 2010 йил 12 ноябрда эълон қилинган “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” муҳим аҳамият касб этмоқда.

Концепция талабларидан келиб чиқиб, ривожланган демократик давлатлар тажрибасини инобатга олган ҳолда, давлат ҳокимияти идоралари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи тузилмалар, шу жумладан, прокуратура фаолиятида қонунчилик талабларига риоя қилиш ва қонун устуворлигини таъминлаш бўйича адлия органларининг ролини кучайтириш чоралари кўрилди.

Хулоса қилиб айтганда, юқорида кўрсатиб ўтилган далилларнинг ўзи бу соҳада бугунги кунда юртимизда қилинган ишларнинг қўлами ҳақида тегишли тасаввур беради. Коррупцияга қарши қабул қилинган меъёрий ҳужжатларнинг амалиётда қўлланишини ҳар томонлама ўрганиш, уларни янада такомиллаштириш юзасидан таклифлар ишлаб чиқиш ҳуқуқиғунослар олдида турган муҳим вазифалардан биридир.

Зеро, ҳуқуқий-демократик, эркин фуқаролик жамиятини барпо этиш жараёнида коррупция, жиноятчилик, одам савдоси сингари глобал иллатларга қарши курашиш, уларнинг олдини олишда фақатгина ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ёки давлат ташкилотларига таяниб қолмаслигимиз, балки улар билан ҳамкорликда жамоатчилик назоратини кучайтиришни даврнинг ўзи тақозо этмоқда.

Бу иллатга қарши курашни жаҳон талаблари асосида шакллантириш мақсадига 2008 йил 7 июлда мамлакатимиз БМТнинг “Коррупцияга қарши”

конвенциясини ратификация қилди ва шу йили "Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг "Коррупцияга қарши" конвенциясига Ўзбекистон Республикаси қўшилиши туғрисида"ги Қонун қабул қилинди. Ушбу конвенция талаблари коррупцияга оид миллий қонунчиликни яна бир бор таҳлил этиш, зарурий ҳуқуқий меъёрларни қабул қилиш ва шу орқали коррупцияга қарши кураш самарадорлигини оширишни назарда тутди.

Шунингдек, ушбу қонунга кўра Ўзбекистон Республикасининг Бош прокуратураси, Ички ишлар вазирлиги, Миллий хавфсизлик хизмати ва Адлия вазирлиги коррупциянинг олдини олиш бўйича аниқ чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ва уларни амалга оширишда бошқа Ишгирикчи-давлатларга ёрдам кўрсатиши мумкин бўлган органлар сифатида белгиланди.

Коррупцияга қарши кураш сиёсати давлат ва жамият ҳаётининг турли соҳаларида коррупцияни озиклантирадиган сабаб ва шароитларни баргараф этишга қаратилган ҳар томонлама ва изчил чора-тадбирларни қамраб олади. Коррупция, агар унга қарши доимий кураш олиб борилмаса, кўпайиш, кенгайишга мойил бўлган феномендир.

Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш коррупцияга қарши курашишнинг асосий чоралари бўлиши ҳуқуқий таълим ва ҳуқуқий тарбия тизимини такомиллаштиришни, барча давлат органлари, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан қонун ва ҳуқуққа бўлган ижобий муносабатга етишиш, аҳолининг ҳуқуқий саводхонлигини ошириш, фуқароларнинг ижтимоий-ҳуқуқий фаоллигини таъминлашни ўз ичига олади.

Коррупцияга қарши кураш Ўзбекистон Республикасида олиб борилаётган маъмурий-ҳуқуқий ислохотларнинг муҳим аҳамиятга эга йўналишларидан бири ҳисобланади.

Президентимизнинг қўпгина маъруза ва асарларида коррупцияга қарши кураш масалаларига алоҳида эътибор қаратилган. Хусусан, "Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва таракқиёт кафолатлари" асарида коррупцияни ислохотлар йўлидаги тўсиқ ва давлатимизнинг миллий хавфсизлигига жиддий таҳдид сифатида баҳолайди.

Жумладан, Президентимиз мазкур асарида "Мамлакатимизнинг келажагини ва обрў-эътиборини қадрлайдиган ҳар бир виждонли фуқаро бу таҳдидни эсда тутмоғи даркор. Ҳалол меҳнат қилиш, ўз билими, куч-ғайрати ва ижодий қобилиятини сарфлаш учун барқарор шарғ-шароит бўлишини истайдиган, фарзандлари ва яқин кишилари келажақда ҳам демократик, фуқаролик жамиятида цивилизациялашган бозор муносабатларининг самараларидан тўла-тўқис фойдаланишни орзу қиладиган ҳар бир фуқаро, жиноятчилик ва коррупция йўлига ўз вақтида зарур тўсиқ қўйилмаса, бу

иллатлар қандай аянчли оқибатларга олиб келиши мумкинлигини яхши англаб етмоғи лозим"⁹², деб таъкидлайди.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, бугунги кунда коррупцияга қарши курашиш ҳар бир давлат сиёсатининг энг устувор йўналишларидан бири бўлиб қолмоқда. Юртбошимиз таъбири билан айтганда: "...коррупция деган бало, яъни порахўрлик, тамағирлик, хизмат вазифасини суиистеъмол қилиш каби иллатлар учраб тураётганини инкор этиб бўлмайди. Қонунга зид бўлган бундай хунук ҳолатлар билан муроса қилишга чек қўйишнинг вақти келди".

Мамлакатимиз "Кучли давлатдан — кучли фуқаролик жамияти сари" тамойили негизда ривожланиб бормоқда. Амалга оширилаётган ҳуқуқий ислохотлар давлат бошқаруви идоралари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини кучайтиришга қаратилган. Шунинг учун ҳам амалдаги барча жамоатчилик назорати механизмлари такомиллаштирилиб борилмоқда. "Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси" жамоатчилик назоратини кучайтиришга доир тақлифларни ўзида мужассам этган бўлиб, унда белгиланган вазифалар бу йўналишда амалга оширилиши керак бўлган аниқ чора-тадбирларни белгилаб берди.

Коррупцияга қарши кураш борасида халқаро ҳуқуқий асослар ва миллий қонунчилик тизими такомиллашмоқда.

Йигирма тўрт йилдирки, Ўзбекистон Республикаси ўзи танлаган тараққиёт йўлидан дадил одимляпти. Халқимиз ва давлатнинг миллий манфаатларини инобатга олган ҳолда олиб борилаётган изчил ташқи сиёсат давлатимизнинг жаҳон ҳамжамияти томонидан эътироф этилишини, халқаро майдонда обрў-эътиборининг ортиб боришини таъминляпти.

Муҳтарам Юртбошимиз таъбири билан айтганда, «Ҳеч шубҳасиз, мамлакатда коррупцияга қарши курашнинг даражаси, унинг амалий самараси кўп жиҳатдан ҳуқуқ-тартибот, прокуратура ва суд органлари тизимининг ўзида бу иллатга қарши қандай кураш олиб борилаётгани билан боғлиқдир».

Шундай қилиб, жиноятчилик, коррупция каби иллатлар бизнинг ўз хавфсизлигимизга ҳам, халқаро хавфсизликка ҳам таҳдид солувчи реал манбадир. Албатта ушбу таҳдидларга қарши кураш масалалари биргина бизга тааллуқли эмас. Шунинг учун ҳам жиноятчилик, коррупция каби иллатлар ҳақида бутун жаҳон ҳамжамияти қайғурмоғи лозим. Шундагина ҳар бир мамлакатнинг, ҳар бир халқнинг тинчлиги, фаровонлиги, равнақи учун мустаҳкам пойдевор яратилади.

---

92 Каримов И.А. "Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари" Т. - Ўзбекистон. 1997.88бет.

Мамлакатимизда мустақилликнинг дастлабки кунлариданок коррупцияга қарши курашиш масаласига алоҳида эътибор қаратиб келинмоқда. Натижада бугунга келиб юртимизда коррупцияга қарши курашиш ва унинг олдини олишнинг мустахкам ҳуқуқий базаси ва аниқ тизими шаклланди.

Маълумки, коррупция энг хавфли жиноятлар сирасига киради. У, Президентимиз ўзининг “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари” номли асарига таърифлаганидек, энг аввало, уюшган жиноий тузилмаларга мададкор бўлиш ёки тўғридан-тўғри ёрдам бериш учун давлат хизматининг имкониятларидан фойдаланиш демакдир⁹³. Натижада, ҳар қандай давлат ва жамиятнинг сиёсий-иқтисодий ривожланишига жиддий путур етказди, давлатнинг конституциявий асосларини ва қонун устуворлигини заифлаштиради, пировардида инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари поймол бўлишига олиб келади. Ана шу боис унга қарши курашишни жаҳон талаблари асосида ташкил этиш мақсадида 2008 йили мамлакатимиз Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 2003 йил 13 октябрдаги Коррупцияга қарши конвенциясини ратификация қилди. Шунингдек, “Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупцияга қарши конвенциясига Ўзбекистон Республикаси қўшилиши тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди. 2010 йил март ойида давлатимиз Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти доирасида қабул қилинган коррупцияга қарши курашнинг Истанбул режаси (2003 йил 10 сентябрь) га қўшилди.

Шунингдек, давлатимиз 2010 йил март ойида Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти доирасида қабул қилинган Коррупцияга қарши курашнинг Истанбул режасига (2003 йил 10 сентябрь) қўшилган. Олий Мажлис томонидан эса Жиноий даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш бўйича Евроосиё гуруҳи тўғрисидаги битими (Москва, 2011 йил 16 июнь) 2011 йил 13 декабрда ратификация қилинди.

Бу борадаги курашнинг самарали натижаларига эришиш мақсадида мамлакатимизда коррупцияга қарши кураш бўйича мустахкам қонунчилик базаси яратилган бўлиб, у тобора такомиллаштириб борилаётган.

Бундан ташқари, “коррупция” тушунчасини қонун йўли билан мустахкамлаш коррупцияга қарши кураш олиб борадиган турли субъектларнинг ваколатлари доираси ва фаолиятининг миқдосини аниқлаш,

---

93 Каримов И.А. “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари” Т. - Ўзбекистон. 1997. 87-88бетлар.

улшнинг куч-ғайратини тўғри мувофиқлаштириш ва зарур ўзганга солиш имконини беради. Кўпинча коррупцияга қарши кураш ниқоби остида ҳокимият билан боғланмаган оддий жиноятни аниқлаш яшириниб ётади. Ҳолбуки, айнан ҳокимият билан боғлиқлик белгиси коррупция тўғрисида сўз юритиш имконини берадиган асосий белги ҳисобланади. Аниқланган ва барҳам берилган коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар миқдори ҳақидаги статистик маълумотлардаги фарқлар шу билан белгиланади.

Демак, коррупция жиноятларининг олдини олиш учун қуйидагиларга эътибор қаратиш лозим:

Биринчидан, коррупциянинг барча турларига барҳам бериш учун ўз жиноят қонунчилигининг мувофиқлигини, шу жумладан, жиноят-ҳуқуқий ва процессуал нормаларни тегишли равишда қайта кўриб чиқиш;

Иккинчидан, коррупция ҳамда ҳокимият ваколатини сунистеъмом қилишнинг олдини олиш маъмурий механизмлари ва тартибга солиш механизмларини ишлаб чиқиш;

Учинчидан, коррупция домига илинган мансабдор шахсларни аниқлаш, тергов қилиш ва ҳукм этишнинг махсус тамойилларини белгилаш;

Тўртинчидан, коррупция натижасида қўлга киритилган маблағлар ва мол-мулкни мусодара қилиш учун ҳуқуқий қоидаларни ишлаб чиқиш;

Бешинчидан, коррупцияга дахлдор корхоналарга нисбатан иқтисодий санкциялар қўллаш;

Олтинчидан, "Коррупцияга қарши кураш тўғрисида"ги Қонунни қабул қилиш;

Еттинчидан, коррупцияга қарши кураш олиб боровчи органлар фаолиятини такомиллаштириш;

Саккизинчидан, коррупцияни вужудга келтираётган аниқ сабаб ва шарт-шароитларни аниқлаш.

Яна шуни алоҳида қайд этиш жоизки, коррупцияга қарши кураш мақсадларига фақат жиноят-ҳуқуқий воситалар билан эришиб бўлмаслигини ҳаётнинг ўзи кўрсатмоқда. Айни вақтда, бу мақсадларга ҳуқуқнинг бошқа тармоқлари воситасида эришиш мумкин эмас. Умуман олганда, коррупция ҳодисасига кенг маънода ёндашадиган бўлсак, бу шунчаки жиноят ёки ҳуқуқбузарлик эмас, балки маънавий бузилиш ҳолатидир. Шундай экан, ўйлаймизки, мазкур иллатга қарши курашда нафақат давлат органлари, балки жамият ва умуман, барча фуқароларимиз масъулдирлар.

Такрорлаш учун саволлар:

1. Коррупция тушунчаси ва унинг ижтимоий илдизлари тўғрисида нималарни биласиз?

2. Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.Каримов коррупция ва уюшган жиноятчиликка қарши кураш ҳақида Ўз асарлари ва маърузаларида алоҳида тўхталиб ўтган. Хуш, ушбу таҳдидларнинг келиб чиқиши, намоён бўлиши ва унинг олдини олиш борасида қандай кўрсатмаларни илгари сурган. Бу борада Сизнинг фикрингиз.

3. Ўзбекистонда коррупция ва жиноятчиликнинг шаклланиши ҳамда унга қарши кураш борасида амалга оширилаётган тадбирлар хусусида нималарни биласиз?

4. Коррупцияга қарши курашнинг қандай ҳуқуқий асослари мавжуд? (Миллий қонунчилик ва хорижий тажриба мисолида тушунтириб беринг)

5. Ҳуқуқий-демократик, эркин фуқаролик жамиятини барпо этиш жараёнида коррупция, жиноятчилик каби иллатлар тараққиётга доимо ғов бўлиб келган. Сиз ушбу иллатларнинг олдини олиш мақсадида қандай тақлифларни илгари сурган бўлар эдингиз?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: “Ўзбекистон” 2018

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

3. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2018. – Б.36.

4. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг қундалик қондаси бўлиши керак. –Т.: “Ўзбекистон” -2017., 45-47-бетлар.

5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Т.: Ўзбекистон. 2017.1- жилд. - Б-137.

6. Мирзиёев Ш.М. Қонун ва адолат устуворлигини таъминлаш – барча эзгу мақсадларимизга эришишнинг энг муҳим шарт. –Т.: “Ўзбекистон”, 2017.

7. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. -Т.: Ўзбекистон. 1997.-Б.85-86, 87-88.

8. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – Жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. – Т.: «Ўзбекистон», 2005. – Б.30.,33

9.Каримов И.А. Она юртимиз бахту икболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш — энг олий саодатдир. -Т.: Ўзбекистон. 2015. -Б.126.

10. Фуқаролик жамияти. Дарслик лойиҳаси. Муаллифлар жамоаси.2016. Электрон вариант.

11.Ўтамурадов А. ва бошқалар. Фуқаролик жамияти фанидан тушунча ва атамалар луғати. –Т.: Tugon zamin ziyo, 2017.

12. Ҳасанов Р., Ўтамурадов А. Фуқаролик жамияти: назария ва амалиёт.-Т.: 2016.

8-МАВЗУ: ЎЗБЕКИСТОНДА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ БАРПО ЭТИШНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ.

Режа:

1. Фуқаролик жамияти қуришга доир институционал ўзгаришлар.

2.«Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» концептуал тамойил ва унинг моҳияти.

3.Фуқаролик жамиятини шакллантиришда давлатнинг бош ислохотчилик ўрни.

4.Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини ривожлантириш истиқболлари.

Таянч сўзлар: демократия, фуқаро, фуқаролик жамияти, фуқаролик жамияти институтлари, номарказлаштириш, давлат, ўзини ўзи бошқариш, оммавий ахборот воситалари, нодавлат нотижорат ташкилотлар, ҳаракатлар, ҳуқуқий давлат, давлат ҳокимияти, институтлар, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинлиги, инсон ҳуқуқлари, табақа (қатлам), эркинлаштириш, ҳуқуқ.

*8.1.Фуқаролик
жамияти қуришга
доир институционал
ўзгаришлар*

Биринчи масала баёни.

Ўзбекистон собиқ иттифок даврида ҳам миллий, ҳам яққа ҳоким мафкура зулми остида яшади. Коммунистик мафкура ўз табиатига биноан тоталитар руҳдаги мафкура бўлиб, у асосан ҳаётнинг барча жабҳаларини эгаллашга, ҳар бир инсоннинг шахсий ҳаётини ҳам бутунлай назорат қилишга даъвогар эди. Тоталитар мафкура ўз табиати ва характеридан келиб чиқиб«буюк келажак» учун ўтмишни ҳам, бошқа ҳар қандай мафкураларни ҳам инкор этган эди.

Коммунизм ғояси нафақат ўтмишдаги қадриятларни йўқ қилишга, балки ўзига хос янги қадриятлар жорий қилишга даъват этди. Коммунизм ғоясига асосланган коммунистик партия зўрлик билан, куч ишлатиш воситасида, мажбурлаш йўли билан тоталитар жамиятни қуришга ҳам эришди.

Собиқ иттифок даврида жамиятнинг барча соҳасидаги ҳокимият бутунлай партиёга тегишли бўлиб, коммунистик партиё билан давлат аппарати бир-бири билан чирмашиб ва қушилиб кетган эди. Шунингдек, жамиятни давлатлаштириш даражаси ҳам ўзининг энг юксак чўққисига чиқиб, давлатдан мустақил бўлган ижтимоий ҳаёт ва жамиятнинг демократик институтлари бутунлай йўқ қилинди: коммунистик партиядан бошқа барча партиёлар тор-мор қилинди, барча жамоат ташкилотлари ва нодавлат бирликлар ҳукмрон партиёга бўйсундирилди. Ҳуқуқ ва қонуларнинг жамиятдаги ўрни пасайиб, коммунистик партиё қонун билан чекланмаган ва қонунга бўйсунмаган чексиз ваколатларга эга бўлди. Партиё аппарати иқтисодийнинг барча соҳаларини монополия қилиб олган ҳолда маъмурий-буйруқбозлик усулида раҳбарлик қила бошлади.

Шунингдек, коммунистик партиё барча жамият институтларини ҳам бутунлай монополия қилиб олган эди. Ана шундай шароитларда бутун бир улкан сиёсий тизимни сақлаш зўрлик ва куч ишлатишсиз амалга ошириш қийин эди. Коммунистик партиё шахс ҳаёти, оила, дин, санъат, фан, маданий анъаналар каби ижтимоий ҳаёт соҳаларини ҳам ўз назорати остига олиб, бу соҳалардаги кадрлар ва меъёрларни белгилаб беришга ҳам даъвогарлик қила бошлади.

Жамият аъзоларининг эркин фикрлаш, меҳнат қилиш ва ўз шахсини интеллектуал ва маънавий жиҳатлардан юксалтириш, ярағувчилик ижодий қобилиятини такомиллаштириш каби сифатларини ривожлантириш имкониятлари тоталитар режим томонидан сиқиб қўйилганлиги учун ҳам собиқ шўро жамияти ўзини ўзи ривожлантириш ва янгилаш имкониятларидан деярли маҳрум бўлган эди. Шунинг учун ҳам бу жамият тез ўзгараётган дунёга нисбатан мослаша олмади. Коммунистик партиё ва давлатнинг ишлаб чиқариш ва моддий-маънавий бойликларни тақсимлашдаги ўрнининг бекиёслиги, уларнинг хусусий мулкчилик ва бозор рақобатчилигини таъқийлаш сиёсати, шунингдек, ортиқча ижтимоий дифференциацияга йўл қўймаслиги оқибатларида жамият ва давлат ривожланишидаги барча мақсадлар мажбурлаш воситаларида амалга оширила бошланди. Бошқача айтганда, бошқарув ноиқтисодий усулларда, яъни иқтисодийнинг ривожланиш қонуниятларини ҳеч бир ҳисобга олмаган ҳолда амалга оширилди. Шунинг учун ҳам жамиятда демократия унсурларининг шунчаки бир яшаши учун бирон-бир имконият ҳам йўқ эди.

Давлат ҳокимиятининг барча жабҳаси фақат коммунистик партиёга тегишли эди. Бу ҳолатни таникли сиёсатшунос Ханна Арендт ўзининг «Тоталитаризм вирусини» номли асарида қуйидагича ифодалайди: «Партия доимо жамиятнинг тизилмалашуви билан боғлиқ бўлиб, унинг маълум

катламлари манфаатларини ифода этди. Оломон учун тизилмавийликнинг этишмаслиги янги типдаги партияга бўлган заруриятни шакллантирди. Бутин бир жамият манфаатларини ифода этишга даъвогарлик қилаётган партия фуқаролик жамиятини оломон гуруҳларга айлантирди, партиянинг ўзи эса партиявий-бюрократик давлат тизимига ўсиб ўтди»⁹⁴.

Мамлакатда яккахоким партия ва мафқуранинг тазйиқи оқибатларида шахснинг эркин фикрлаши, ўз атрофидаги воқеликни эркин ва ҳалол таҳлил этиши, ўз ташаббускорлиги ва ижодий қобилиятини тўлиқ намоён қилиши, шунингдек, ўзи хоҳлаган тарзда ижтимоий-сиёсий жараёнларда иштирок этиши учун ҳеч бир шарт-шароитлар қолмаган эди. Шунинг учун ҳам жамият аъзолари ўртасида ижтимоий фаолсизлик ва боқимандалик қайфиятлари мислсиз тарзда кучайди.

Таниқли олим А.А.Кара-Мурза собиқ совет давридаги партиянинг ҳукмрон мавқеини куйидагича ифодалайди: «Партияга унинг сафидан чиқариш имконияти мавжуд бўлганлиги учун ҳам қабул қиладилар. Мамлакатдаги барча лавозимларга партия аъзолари бошқалардан истеъдодли, аъло, адолатли бўлганликлари учун эмас, балки улар нисбатан кўпроқ итоатқўй бўлганликлари учун қўйиладилар - уларни салгина итоатсизликлари учун ҳеч бир судсиз қатл этиш ёки қамокқа тикиш мумкин. Партия ва ҳокимиятнинг кучи партиявий «таъсир»нинг (шундай аталган) ҳамма ерда мавжуд бўлганлигидадир. Партиядан ҳайдалган одам бепоён мамлакатнинг бирон-бир бурчагида ҳам тазйиқдан паноҳ топиш учун жой топа олмас эди»⁹⁵.

Партия ва совет давлатининг бараварлаштириш сиёсати кишилардаги шахсий ташаббус, ижодий фикрлаш, сиёсий ёки ишлаб чиқаришдаги муаммоларни мустақил тарзда ечиш каби қобилиятларини ривожланишига имкон бермади.

Собиқ коммунистик партия «қардош республикалар» компартияларига нисбатан ҳам империячилик ва тоталитар усуллар воситасидаги бошқарувни қўллади. Масалан, иттифоқ республикалари компартияларининг низомий-ҳуқуқий мақоми РСФСР вилоятлари ва ўлкалари партия ташкилотлари билан бир хилда белгиланган эди. Лекин, амалда Россиядаги шаҳар ва вилоятлар партия ташкилотларининг сиёсий мақоми даражаси республикалар компартияларидан юқори эди. Масалан, Москва ва Ленинград шаҳарлари партия ташкилотларининг иерархия даражаси КПСС Марказий Қўмитаси билан республикалар компартиялари ўртасидаги поғонада белгиланган эди

⁹⁴ Арент Х. Вирус тоталитаризма. // Изучая прошлое во имя будущего (круглый стол). - Политические исследования, № 6, 1991. Б. 165-166.

⁹⁵ Кара-Мурза А. А. Тоталитаризм - феномен XX в.? // Тоталитаризм как исторический феномен. - М., 1989. - Б. 23.

(мазкур партия ташкилотларининг биринчи котиблари КПСС марказий кўмитаси сиёсий бюроси аъзоси этиб тайинланарди).

Республикалар компартиялари ўртасида ҳам ўзаро тенглик йўқ эди. Бунда ҳам уларнинг раҳбарларини славян халқларининг вакили эканлиги ёки бош котибга қанчалар яқинлигига эътибор берилар эди: XX асрнинг 60-90-йилларда Украина, Белорусия ва Қозоғистон компартиялари марказий кўмитаси биринчи котиблари партия марказий кўмитаси сиёсий бюроси аъзоси ёки унга номзод бўлиши қоидага кирди (кейинги даврларда Ўзбекистон компартияси марказий кўмитаси биринчи котибининг сиёсий бюро аъзолигига номзод сифатида кириши ҳам одат тусини олди). Лекин қолган республикалар компартиялари раҳбарлари олий элита - сиёсий бюро- таркибига киритилмас, уларга фақат марказий кўмига аъзоси бўлишдек қуйирок партиявий поғонадан жой ажратилар эди.

КПСС иттифоқдош республикалар компартияларини мустамлакачилик сиёсатини амалга оширишнинг асосий воситасига айлантирган эди. СССР конституциясининг 6-моддасида КПССнинг «совет жамиятининг ядроси ва уни йўналтириб турувчи» куч эканлиги қонунлаштирилганлигига эътибор берилса, партиянинг тоталитар жамиятни зўрлик ва зулм воситасида бир маромда ишлашини таъминлашга қаратилган асосий сиёсий ҳокимият эканлиги яққол кўринади.

Иттифоқдош республикаларни марказ томонидан итоатда ушлаб туришнинг яна бир шакли, бу - республикалар марказий, вилоят, туман ва шаҳар партия ташкилоти кўмиталари иккинчи котибларининг асосан рус ва славян миллати вакилларидан қўйилишидир. Иккинчи котиблар туман, шаҳар, вилоят ва республикадаги халқ хўжалигининг барча тармоқларига раҳбар кадрларни танлаб қўйиш ёки уларни лавозимларидан бўшатиш, кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш масалаларига бош мутасадди эдилар. Шунингдек, иккинчи котиблар партиянинг барча кадрлар ва ташкилий ишлари - партияга қабул қилиш ёки ундан чиқариш, партия раҳбар органларининг мажлислари, бюро пленумлари, конференциялари, курултойларини, шунингдек, партия органлари сайловларини ўтказишни амалга ошириш фаолиятига бошчилик қилар, шу билан бирга, бу соҳаларни ўзининг қаттиқназорати остига олган эдилар.

КПСС қанчалик келажакда «фаровон хаёт» куриш каби ҳаёлий жозибадорақидалар билан ўз шаклини қанчалик безамасин, унинг асосий мақсади тоталитар жамиятни, шунингдек, амалда рус бўлмаган халқларни марказнинг мустамлакачилик сиёсати остида зўрлик билан ушлаб туришни таъминлаб турувчи мукамал империячиликни амалга ошириш эди. Файласуф Н.А. Бердяев 1940 йилда шундай деб ёзган эди: «Совет Россиясига бўлган

муносабатларимда бирон-бир муҳим ўзгаришлар бўлмади. Мен Совет ҳокимиятини бирдан-бир рус миллий ҳокимияти, деб ҳисобладим. Бундан бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас. У фақат Россиянинг халқаро муносабатлардаги вакилидир»⁹⁶.

КПССнинг биргина Ўзбекистонга нисбатан муносабати, шунингдек, бу ерда олиб борган сиёсатини ўрганиш шуни кўрсатадики, собик партиянинг империячилик сиёсати рус подшоларининг мустамлака ўлкаларда олиб борган сиёсатига нисбатан ҳам ўта аянчли ва ўта даҳшатли тарзда амалга оширилган.

Коммунистик партия томонидан Ўзбекистон улкан мамлакатнинг пахта хомашёсини етказиб берувчи базасига айлантирилди. Етиштирилган пахта ҳосилига марказ эгаллик қила бошлади. Республиканинг хомашё ўлкасига айлантирилиши унинг аграр минтақа бўлишини тақозо этди. Оқибатда республика иқтисодий ва ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг ҳамма соҳаларида бошқа иттифокдошреспубликалардан бир неча марта орқада қолиб кетди. Марказнинг кўзга кўринмас, никобланган мустамлакачилик сиёсати партия фаолиятининг барча соҳаларида сезилар эди.

Деярли барча экин майдонларини пахтага мослаштириш, муттасил бир хил экин экилишидан чарчаган далаларга тобора кўпроқ кимёвий ва захарли ўғитлар солиш мисли кўрилмаган даражада авж олди. Бунинг натижасида ҳаво, сув, озик-овқат, мева ва полиз маҳсулотларининг зарарланиши инсон саломатлигига хавф солиб, кўплаб янгидан-янги касалликларни келтириб чиқарди. Болалар ўлими ниҳоятда кўпайди. Сувдан истиқболсиз, ўринсиз фойдаланиш Орол фожесини келтириб чиқарди.

Турғунлик даврида ҳам ана шу эски сиёсат маданийроқва пухта никобланган равишда давом этди. Иттифокнинг Европа қисмида тўхтовсиз равишда кучайиб бораётган хомашёга бўлган талабни қондириш мақсадида Ўзбекистонда пахта етиштиришнинг энг охириги имкониятлари ҳам ишга солинди. Натижада экологик ҳолат янада ёмонлашди, пахтакор меҳнатгужуда оғирлашди. Халқнинг турмуш кечирishi даражаси кийинлашиб, иқтисодий-ижтимоий муаммолар янада кескинлашди.

Қайта куриш даврида қисман берилган демократик эркинликлар, ошқоралик, халқни ўзини ўзи бошқариш қафолатлари халқ аҳволини тубдан яхшилай олмади. Чунки, бошқариш, ишлаб чиқариш ва мулкчиликнинг эски усуллари бекор қилиниб, янгиси барпо қилинмаганлиги, иттифокдош республикалар ўртасидаги иқтисодий алоқалар бузилганлиги, марказнинг яна яккахокимлик қилиш сиёсатидан қайтмаганлиги, ўзаро ички сиёсий курашлар, РСФСР билан иттифоква унинг тузилмалари ўртасидаги ҳокимият учун ўзаро

⁹⁶ Бердяев Н.А. Самопознание. (Опыт философской автобиографии). -М.: Книга, 1991.-Б.340.

курашлар ва унинг иқтисодий оқибатлари халқнинг моддий ахволини кескин ёмонлаштирди. Халқистеъмомол моллари, озик-овқат маҳсулотлари тақчиллиги кучайиб борди. Нарх-наво ҳам тўхтовсиз ошиб борди.

1989 йилда Президент Ислом Каримов республика раҳбари бўлган даврда мамлакат сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ана шундай оғир сиёсий, иқтисодий вазият ва бўҳронлар мавжуд эди. Бир томондан, марказнинг иттифоқни сақлаб қолиш умидидаги тазйиқлари, иккинчи томондан, ўзини муҳолифатчи деб атаган турли гуруҳ ва оқимлар бошлиқларининг хуружлари республика ҳукуматини барқарор сиёсат олиб боришини хавф остига қўйди. Ана шу даврдаги вазиятда, марказ билан республика ўртасидаги кучлар нисбатидан келиб чиқиб, Ислом Каримов миллий мустақиллик учун дастлаб Ўзбекистон компартиясини КПССдан мустақил бўлиши учун курашдан бошлади. Чунки, ўша даврдаги марказда барча сиёсий ҳокимиятни ўзига монополия қилиб олган КПССдан бошқа қудратли куч йўқ эди. КПСС Ўзбекистонни миллий мустақил давлат бўлишига асосий тўсикбўлмокда эди. Ўша даврда «КПССдан мустақил бўлиш», деган сўз миллий мустақилликка эришиш ва мустақил давлат бўлиш маъносини берар эди.

Ана шундай қийинчиликлар даврида марказдаги олий ҳокимият - КПСС раҳбарларидан бир гуруҳнинг 1991 йил 19-21 август кунлари давлат тўнтариши қилишга уринишлари ва унинг оқибатлари шуни кўрсатдики, энди Ўзбекистон марказнингвассали бўлиб қола олмайди. Марказда ғалаба қилган сиёсий кучларнинг баъзи бир ҳаракатлари, иттифоқнинг бошқариш тизимларини бошқа республикалар билан ҳеч бир келишмай туриб ишғол қилишга уринишлар, КПСС олий раҳбарияти бир қисмининг давлат тўнтаришида иштирок этиши, КПСС фаолиятини расман тўхтатиб қўйиши каби воқеалар Ўзбекистонни иттифоқтаркибида ривожланишини шубҳа остига қўйган эди⁹⁷.

Ана шундай қийин, таҳликали ва мураккаб шароитларда Ўзбекистон Республикасининг Давлат мустақиллиги эълон қилинди, шу билан бирга, Президент Ислом Каримов Ўзбекистон компартиясини тугатиш йўлини тутди. Албатта, Мамлакатимиз Биринчи Президенти И.А.Каримовнинг бундай қарорга келишининг манتيкий сабаблари бор эди: партия етмиш йилдан ортиқроқ Ўзбекистонни истибдодда ушлаб турди; ана шу даврда тоталитар жамият қуриш ғояси ва мафқураси ҳам партия томонидан ишлаб чиқилди, бундай жамият қуриш амалиёти ҳам партия томонидан ҳаётга татбиқэтилди; партия доимий ва мунтазам равишда ўзбек халқининг мустақиллигига, миллий, маънавий, маданий меросига, миллий тарихи ва аънаналарига қарши

⁹⁷ Қаранг: Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: сиёсий партиялар, мафқуралар, маданиятлар. -Т.: Шарқ, 1998. -Б. 110-111.

кескин сиёсат ўтказиб келди; партия қандайдир «тенглик» жамиятини тарғибот-ташвиқот қилгани билан амалда ва яширин равишда марказнинг Ўзбекистонга нисбатан империячилик сиёсатини ўтказиб келди; партия ўз табиати ва ғоясидан келиб чиқиб ҳар қандай демократик кадриятлар ва фуқаролик жамияти шаклланишига қарши тиш-тирноғи билан қаршилик кўрсатиб келди; партия жаҳонда коммунистик жамият қуриш мақсадидан келиб чиқиб, ҳеч қачон Ўзбекистонни миллий мустақил давлат бўлишига йўл бермаслиги аниқ эди; Президент Ислон Каримов мақсад қилиб қўйган фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат қуриш ғояси партия ғоясига бутунлай тўғри келмасди; коммунистик партиянинг манфаатлари ҳам бутунлай миллий манфаатларга қарама-қарши руҳда эди.

Умуман, XX асрнинг 90-йиллари бошидаги Ўзбекистон учун «коммунистик партиядан ҳалос бўлиш», деган сўз миллий мустақилликка эришишнинг асосий шарти бўлиб қолган эди. Шунинг учун ҳам 1991 йилнинг 14 сентябрида Ўзбекистон Компартиясининг XXIII съезди чақирилиб, унда республика партия ташкилотини тугатиш масаласи ҳал этилди.

Лекин бу хараёнлар ҳам силлиқ кечгани йўқ. Бу пайтда ҳали кўплаб раҳбарлар, партия аъзоларининг аксарият қисмида эски жамиятнинг кучли таъсири сезилиб турмоқда эди. Улар миллий мустақиллик ғоясини англашга етилмаган, янги демократик жамият қуришни эса ўз тасаввурларида «капитализмга - энг ёмон тузумга қайтиш», деб тушунар ва талкин этар эдилар.

Умуман, Миллий мустақилликнинг дастлабки даврида собиқ тоталитар жамият қолдирган мерос мамлакат ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ҳаётининг барча соҳаларини ўзига қамраб олган эди. Мамлакатда, ҳаттоки, фуқаролик жамиятининг унсурлари ҳам ҳали шаклланмаганлиги, бу соҳада тажрибаларнинг етишмаслиги, демократик кадриятлар халқ менталитетига сингмаганлиги, янги жамиятнинг иқтисодий асослари шаклланмаганлиги каби юзлаб долзарб муаммолар ўз ечимини кутмоқда эди.

1990 йил 24 мартда Ўзбекистон Олий Кенгаши И.А.Каримовни республиканинг биринчи Президенти этиб сайлаши - миллий мустақиллик сари бошланган ҳаракатнинг илк ғалабаси эди. Чунки, бундай сиёсий институтнинг киритилиши марказ ва иттифоқдаги бошқа республикалар учун қўйилмаган янгилик эди.

Мустақиллик учун ҳаракат янада кенг кўламда давом этди. Олий Кенгаш 1990 йил 21 июлда Мустақиллик Декларациясини қабул қилди. Мазкур Декларация республика давлат ва миллий мустақиллиги ўрнатилиши жараёни учун муҳим аҳамият касб этди. Шунингдек, 1991 йил август ойида республикада маҳаллий давлат органларида ҳокимлик лавозимларини таъсис этилиши, иқтисодиёт ва ижтимоий соҳаларда миллий руҳиятга яқин бошқарув

тизимларини тузилиши каби воқеликларнинг рўй бериши Ўзбекистон раҳбариятининг миллий истиқлол сари ҳеч бир иккиланишсиз, дадил ҳаракат қилаётганлигининг самараси эди. Уша даврдаги кучли ижтимоий сиёсат юритиш оқибатда аҳолининг ижтимоий барқарорлигини таъминлаш йўли ҳам фақат Ўзбекистон учун хос эди.

Ўзбекистон ҳали иттифоқ таркибида бўла туриб, бошқа республикалар раҳбарлари ўз мамлакатларини конфедератив иттифоққа киришига кўз тутиб турган бир пайтда Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов 1991 йил 31 августда Олий Кенгаш сессияси минбаридан Ўзбекистон Республикасининг Давлат мустақиллигини эълон қилди. Шу куни Олий Кенгаш «Ўзбекистон Республикасининг Давлат мустақиллиги тўғрисидаги Баёноти»ни эълон қилди.

Ўзбекистонда Миллий мустақиллик учун ҳаракат бир томондан коммунистик тоталитар тузум асоратларидан ҳалос бўлиш, покланиш жараёнлари билан уйғун равишда кечган бўлса, иккинчи томондан, жаҳондаги илғор мамлакатлар тажрибаси асосидаги маҳаллий халқ менталитетидан келиб чиқиб жамиятни демократлаштириш билан ҳамоҳанг борди. Миллий мустақиллик арафасидаёқ кўппартиявийлик тизимини жорий этиш, давлат ва ҳукуматдан айрим жамоат бирлашмалари тузулмаларини эркин фаолият кўрсатиши учун ҳуқуқий шарт-шароитлар яратишга интилиш республика раҳбариятининг XX асрнинг 90-йиллари бошидаги стратегик сиёсий ислохотларининг бош мақсадларидан бири эди.

Ўтган асрнинг 90-йиллари иккинчи ярмига келиб ҳам МДХ мамлакатларида, хусусан Россияда коммунистлар ва бошқа «сўл» кучларнинг парламент ҳамда давлат ҳокимиятининг бошқа тузилмаларида кучли сиёсий таъсир кучига эга бўлишининг сабаблари кўп жиҳатлардан сўл кучларга нисбатан ўта қутблаган сиёсат юритилганлиги, қолаверса, жамиятнинг ҳали эски мафкура таъсирида бўлган миллионлаб фуқароларининг янги ҳукумат органлари ва демократлар томонидан кучли мафкуравий тазйиққа учраганлиги оқибати эди.

Ўзбекистонда Миллий мустақиллик арафасида жамият сиёсий соҳасидаги ўзгаришлар мамлакатнинг конституциявий тизимида туб ислохотлар қилишга зарурият сезмоқда эди. Янги жамият ва давлат қуриш ислохотларини амалга оширишнинг муҳим кафолати - ижтимоий-сиёсий барқарорликка эришиш, бу жараёнларда турли ижтимоий қатламлар ва гуруҳлар ҳамжиҳатлигини таъминлаш учун демократик кадриятлар асосидаги ҳуқуқий асосларни шакллантириш масалалари мамлакат ижтимоий-сиёсий ҳаётининг долзарб вазифаларидан бирига айланди. Собиқ иттифоқ давридан мерос бўлиб қолган ҳуқуқий асослар мамлакатдаги янги интилишлар ва

ислохотлар жараёнларини янада чуқурлаштириш, келажак стратегик мақсадларни белгилашга тўсик бўлаётган эди.

Умуман, миллий мустақилликнинг дастлабки йилларида Ўзбекистон жамиятининг барча соҳаларида чуқур институционал ўзгаришлар амалга оширилди: эски яккапартиявий давлатга барҳам берилиб, демократик тамойиллар асосидаги миллий давлат шаклланди; жамиятда кўппартиявийлик тизими шаклланди; партия ва давлатдан холи бўлган нодавлат нотижорат ташкилотлар тизими шаклланди; Ўзини ўзи бошқариш органлари партиядан ва давлатдан ажратилди; коммунистик мафкура ўрнига мафкуралар плюрализмига ўрин берилди; миллий кадриятлар ва миллий маънавият мамлакат халқининг асосий дунёкарашига айланиши учун барча ҳуқуқий асослар яратилди; барча қонунларни демократик тамойиллар асосида қабул қилиш тажрибаси шаклланди. Натижада мамлакатда фуқаролик жамиятининг шаклланиши учун сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маънавий шарт-шароитлар яратилди.

8.2. «Кучли давлатдан –
кучли фуқаролик
жамияти сари»
концептуал тамойил
ва унинг моҳияти

Иккинчи масала баёни. Ўтган асрнинг 80-йиллари охири - 90-йиллар бошида тоталитар тузумдан эндигина халос бўлган, ўз мустақиллигини қўлга киритган Ўзбекистонда

янги жамият ва давлатни бунёд этиш ислохотларининг жохон тажрибасининг қандай йўлидан бориши ҳалианиқ варавшан эмас эди. Лекин, мамлакат ривожининг бош йўли танланди. Мустақилликнинг дастлабки кунларидаёқ Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов куйидаги мақсадни илгари сурди: «Республикада собитқадамлик билан халқчил адолатли жамиятни бунёд этиш - бош вазифадир... Янгиланган жамиятнинг сиёсий ва давлат тузилиши инсонга унинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий турмуш тарзини эркин танлаб олишини кафолатлаши керак»⁹⁸.

Мустақиллик даврида фуқаролик жамияти куриш стрегиясини шаклланида Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов томонидан илгари сурилган «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» концептуал тамойил муҳим аҳамият касб этди. Бу тамойилнинг асосий мазмун-моҳияти, йўналишлари, умуминсоний ва миллий жиҳатлари унинг маърузалари ва асарларида мужассамлашди.

Халқимиз тарихи, дунёкараши, маънавияти, миллий манфаатлари ва миллий анъаналарини чуқур англаган мамлакат Президенти И.А.Каримов Мустақил Ўзбекистон халқининг манфаатлари ва орзу истакларидан келиб

⁹⁸Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли. // Ўзбекистон: миллий истиклол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т. I. - Т.: Ўзбекистон, 1996. - Б. 44-45.

чикиб фукаролик жамияти ва демократик принципларни ўзида мужассам этган сиёсий тизимни ташкил этишга кодир бўлган Конституция қабул қилишга бошчилик қилди. Мухими, Конституцияда фукаролик жамияти қуришнинг асосий принцип ва қоидалари ривожланган мамлакатларга хос бўлган талаблар асосида ифодаланди. Шу тариқа, мамлакатда фукаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат қуришнинг сиёсий ва ҳуқуқий кафолатлари янги Конституция ва бошқа қонунларда ўз ифодасини топди. Унинг нағижаси ўлароқ фукаролик жамиятини шакллантиришга доир ҳуқуқий асослар яратилди.

Ўзбекистонда фукаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат барпо этиш ислохотлари энг мураккаб ва машаққатли синовлардан ўтди. Чунки, мамлакатда эскидан мерос бўлиб қолган давлатчилик анъаналари ва тоталитар жамият асоратлари ҳали сақланмоқда эди. Шунингдек, халқнинг ҳам ҳали янги жамият қуриш ва уни ташкил этишга доир тажрибаси кам, руҳияти ва сиёсий маданияти эса фукаролик жамияти тўғрисидаги тасавурлардан анча узоқ эди. Ана шундай шароитда Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов томонидан фукаролик жамияти, ҳуқуқий давлат ва бозор муносабатларига ўтиш даврининг назарий асосларинишлаб чиқилди. Албатта, улар мамлакат тарихий ривожланиш анъаналари, демократик принциплар ва халқ дунёқараши, қолаверса, мамлакат миллий манфаатларини ўзида ифода этар эди.

XX асрнинг 80-йиллари охирига келиб, Ўзбекистон ҳали ўз давлат мустақиллигини эълон қилмаган бир пайтда фукаролик жамиятини қуриш билан боғлиқ ўзгаришлар рўй бера бошлаган эди. Республика раҳбариятининг жамиятда қўшартиявийлик тизимини жорий этиш, давлат ва ҳуқуматдан мустақил бўлган жамоат бирлашмалари тузулмаларини эркин фаолият кўрсатиши учун ҳуқуқий шарт-шароитлар яратишга бўлган интилиши кучайган эди.

Фукаролик жамияти институтларини шакллантиришнинг асосий кафолати, яъни уларнинг ҳуқуқий асосларини яратиш мақсадларида 1991 йилнинг 15 феврида Ўзбекистон Олий Кенгаши «Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги қонунни қабул қилди. Мазкур қонун республикада фаолият юритиб келаётган жамоат бирлашмалари фаолиятини тубдан ислох қилишга, уларни собик яккахоким мафкурадан покланишига, шунингдек, жамоат бирлашмалари тизилмаларини давлат ва ҳуқумат тизимидан ажратишга ҳуқуқий шарт-шароитлар яратиб берди. Республика ижтимоий-сиёсий ҳаётида биринчи марта мазкур қонунда жамоат бирлашмаларининг мақсадлари халқаро ва демократик мезонлар асосида таърифлаб берилди: «Жамоат бирлашмалари фукаролик, сиёсий, иктисодий, ижтимоий ва маданий, ҳуқуқий ҳамда эркинликларни рўёбга чиқариш ва

химоя қилиш, фуқароларнинг фаоллиги ва ташаббускорлигини, давлат ва жамоат ишларини бошқаришда уларнинг иштирок этишини ривожлантириш...»⁹⁹ мақсадларида гузилади.

Мамлакат тарихида илк бор фуқаролик жамияти институтлари -жамоат бирлашмаларининг мустақиллиги, уларнинг давлат ва ҳукуматдан алоҳида фаолият юритувчи ҳуқуқий субъект эканлиги тан олинди. Бу ҳолат фуқаролик жамиятига хос белгилардан бири эди. Қонунда давлат идоралари ва мансабдор шахсларнинг жамоат бирлашмалари фаолиятига аралашиб, шунингдек, жамоат бирлашмаларининг давлат идоралари ва мансабдор шахсларнинг фаолиятига аралашшига йўл қўйилмаслиги ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамланди.

Бу даврдаги муҳим воқеликлардан бири - Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримов томонидан Ўзбекистонда ўтин даври учун давлат қурилиши, бозор иқтисодиётини шакллантириш, фуқаролик жамияти қуриш, умуман, жамиятнинг барча соҳаларини ислоҳ қилиш жараёнларини бешта асосий принцип асосида амалга оширишнинг “Ўзбек модели” концепциясининг ишлаб чиқиши бўлди. Бу бешта асосий принципларнинг моҳияти қуйидагича ифодаланди:

«биринчидан, иқтисодий ислохотлар ҳеч қачон сиёсат ортида қолмаслиги керак, у бирор мафкурага бўйсундирилиши мумкин эмас. Бунинг маъноси шуки, иқтисодиёт сиёсатдан устун туриши керак. Ҳам ички, ҳам ташқи иқтисодий муносабатларни мафкурадан ҳоли қилиш зарур;

иккинчидан, давлат бош ислохотчи бўлиши лозим. У ислохотларнинг устувор йўналишларини белгилаб бериши, ўзгартиришлар сиёсатини ишлаб чиқиши ва уни изчиллик билан ўтказиши, жаҳолатпарастлар (ретроградлар) ва консерваторлар қаршичилигини бартараф этиши шарт;

учинчидан, қонун, қонунларга риоя этиш устувор бўлиши лозим. Бунинг маъноси шуки, демократик йўл билан қабул қилинган янги Конституция ва қонунларни ҳеч истисносиз ҳамма ҳурмат қилиши ва уларга оғишмай риоя этиши лозим;

тўртинчидан, аҳолининг демографик таркибини ҳисобга олган ҳолда кучли иқтимоий сиёсат ўтказиш. Бозор муносабатларини жорий этиш билан бир вақтда аҳолини иқтимоий ҳимоялаш юзасидан олдиндан таъсирчан чоралар қўрилиши лозим. Бу бозор иқтисодиёти йўлидаги энг долзарб вазифа бўлиб келди ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади;

---

⁹⁹Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги Қонуни.//Ўзбекистон Республикасининг қонунлари. 4-сон. -Т.: Адолат, 1993. -Б.155.

бешиндан, бозор иқтисодийига ўтиш объектив иқтисодий қонунларнинг талабларини ҳисобга олган ҳолда, ўтмишдаги «инкилобий сакрашлар»сиз, яъни эволюцион йўл билан, пухта ўйлаб, босқичма-босқич амалга оширилиши керак.

Бу қоидалар ўз истиклол, ривожланиш ва тараққиёт йўлимизга асос қилиб олинган бўлиб, ўтиш даври дастурининг негизини ташкил этади»¹⁰⁰.

Ўзбекистондаги фуқаролик жамияти барпо этиш ҳам миллий, ҳам ривожланган демократик мамлакатлар тажрибасида обдан синалган демократик кадриятлар асосида амалга оширишга муҳим аҳамият берилди. Чунки, демократик кадриятлар нафақат халқаро тажриба ва синовлардан ўтганлиги учун, балки ўзбек халқининг миллий манфаатларига мос келганлиги учун ҳам ислохотлар жараёнларига татбиқ этила бошланди. Мамлакатда фуқаролик жамияти учун муҳим бўлган демократик кадриятларни Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов қуйидагича баҳолаган эди: «Маълумки, демократик жамиятнинг халқаро миқёсда эътироф этилган тамойиллари бор. Инсоннинг ўз хоҳиш-иродасини эркин билдириши ҳамда уни амалга ошириши, озчиликнинг кўпчиликка бўйсунishi, барча фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилиги, давлат ва жамият бошқарувида қонун устуворлиги, давлатнинг асосий органлари сайланиши, уларнинг сайловчилар олдида ҳисоб бериши, тайинлаш йўли билан шаклланадиган давлат органларининг сайловчи ташкилотлар олдидаги жавобгарлиги ва бошқалар шулар жумласига қиради»¹⁰¹.

Шу билан бирга, Президент И.А.Каримовнинг қарашича, фуқаролик жамияти назарияси ва амалиёти ҳар бир мамлакат миллий кадриятлари, халқнинг миллий менталитети ва миллий анъаналари ўзида ифодаланиши зарур. Бу шунинг учун ҳам зарурки, фуқаролик жамияти барпо этишда ҳар бир халқ ўз миллий манфаатларини ифода этилишини ҳам англаши лозим. Бу каби ҳолатга эга бўлиш учун миллийлик янги жамият мазмуни ва шакли шамойили билан уйғунлашиши лозим. Ўзбекистон эса бошқа мамлакатларга нисбатан адолатли ва халқчил жамият барпо этишга доир миллий мерос ва кадриятларга бойлиги билан ажралиб туради.

Шунингдек, мамлакатда янги жамият қуриш ислохотлари инкилобий йўлни ҳам қабул қилмайди. Чунки, бу йўл ўзининг вайронагарчилиги, миллионлаб аҳолини ижтимоий аҳолини пасайиб кетиши, жамиятни қутбланишган томонларга бўлиниб кетиши каби салбий ҳолатларни келтириб чиқаради. Шунинг учун ҳам давлат томонидан фуқаролик жамиятининг

¹⁰⁰ Каримов И.А. Ўзбекистон - бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. //Ўзбекистон: миллий истиклол, иқтисод, сиёсат, мафкура Т.1.-Тошкент:Ўзбекистон, 1996. -Б.300-301.

¹⁰¹Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истикболининг асосий тамойиллари. //Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3.-Т.:Ўзбекистон, 1996.-Б.8.

Ўзбекистон мамлакати учун ўзига хос қуйидаги жиҳатини илгари сурилди: «Шарқда демократик жараёнларнинг қадимдан шаклланган ўзига хос ва ўзига мос хусусиятлари бор. Буни асло назардан қочириб бўлмайди. Яъни Шарқда демократик жараёнлар узвий равишда ва аста-секин тараққий топади. Бу соҳада инқилобий ўзгаришлар яшагга уринишлар ғоят ноҳуш, ҳатто фожиали натижаларга олиб келади. Инқилобни Ғарб олимлари ҳам «ижтимоий тараққиётнинг ибтидоий ва ёввойи шакли» деб атаганлар. Табиийки, бундай йўл бизга асло тўғри келмайди...»¹⁰². Президент И.А.Каримовнинг Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини шакллантиришга доир назарий қарашлари ривожланган мамлакатларда амалга оширилган демократик тамойиллар асосидаги тажрибаларга ҳамоҳанг тарзда ривожланди. У фуқаролик жамиятининг асосини ўзини ўзи бошқариш органларини ўзига муносиб ваколатлар билан таъминлашда, деб билди.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов Ўзбекистонда фуқаролик жамиятининг яшашини таъминлайдиган асосий шарт-шароитлардан бири, бу - давлат ҳокимияти ваколатларини чегаралаш, фуқаролик жамияти институтларига жамиятда ўзини ўзи бошқариш учун қанчалик зарур бўлса, шунчалик етарли ваколатлар бериш эканлиги масаласини илгари сурди. Президент фуқаролик жамиятининг яшаш қобилияти фуқароларнинг сиёсий жараёнларда нечоғлик иштирок этишлари билан узвий боғлиқ эканлигини ҳам чуқур англаб етган эди.

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов давлат ваколатларини жамият институтларига бериш асосида ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти қуриш мақсадида қуйидаги вазифани қўйди: «Аммо ҳақиқий миллий раванққа биз фақат давлат ҳокимияти вазифаларини қатъий ва мукамал белгилаб ва шу билан бирга чекланиб қўйилган фуқаролик жамияти шароитидагина эришмоғимиз мумкин. Бундай жамиятда давлатнинг бош вазифаси тараққиёт стратегиясини аниқбелгилаш ва уни ҳаётга жорий этиш учун қаттиқназорат олиб боришдан иборат бўлади... Ана шундай давлат ва жамиятни қуриш, ҳақиқий демократик кадриятларни вужудга келтириш - бизнинг бош концепсиямиз ва миллий раванқимиз асосидир»¹⁰³.

Мамлакат Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримовнинг Ўзбекистонда фуқаролик жамияти барпо этишга доир назарий қарашлари унинг «Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари» асарида ўз тақомилига етганини кузатиш мумкин. Бу асарда фуқаролик жамиятининг энг асосий институтлари Ўзбекистон мамлакати шарт-шароитлари, миллий

¹⁰² Ўша жойда.-Б.9.

¹⁰³ Ўша жойда.-Б.12.

менталитетини ҳисобга олган ҳолда талқин этилади. Шунингдек, бу асарда янги жамият қуриш муаммолари «шахс-жамият-давлат» ўзаро уйғунлиги асосида таҳлил этилади. Муҳими, давлатнинг шахс ва жамият манфаатлари аёсида фаолият юритадиган сиёсий институт эканлиги, бу институтнинг доимо жамиятни ривожланиши ва унинг ижтимоий-иқтисодий жиҳатлардан фаровон бўлиши ҳамда барқарорлиги учун масъуллигини ошириб бориш зарурлиги асосланади.

Шунингдек, асарда фуқаролик жамиятини инсон эркинлиги ва ҳуқуқларининг энг асосий ҳимоячиси эканлигига ҳам муҳим эътибор берилди. Асардаги қуйидаги фикрлар фуқаролик жамиятининг янги қирраларини очиб беради: «Биз учун фуқаролик жамияти - ижтимоий макон. Бу маконда қонун устувор бўлиб, у инсоннинг ўз-ўзини қамол топтиришга монелик қилмайди, аксинча, ёрдам беради. Шахс манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари тўла даражада рўёбга чиқишига қўмақлашади. Айни вақтда бошқа одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари қамситилишига йўл қуйилмайди. Яъни эркинлик ва қонунга бўйсунуш бир вақтнинг ўзида амал қилади, бир-бирини тўлдирди ва бир-бирини такозо этади. Бошқача айтганда, давлатнинг қонунлари инсон ва фуқаро ҳуқуқларини қамситмаслиги лозим. Шунинг баробарида барча одамлар қонунларга сўзсиз риоя қилишлари шарт»¹⁰⁴.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов фуқаролик жамиятининг давлат органлари, фуқароларнинг мансабдор шахслар устидан назорат ўрнатишлари, уларнинг фуқаролар олдидаги масъулиятини ошириш масалаларига муҳим эътибор қаратди. Айниқса, фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллиги, уларнинг давлат органлари фаолиятдан хабардорлиги, шунингдек фуқароларнинг сиёсий жараёнлардаги кенг иштироки фуқаролик жамиятининг энг муҳим белгиларидан бири эканлиги, қабил қондалар илгари сурилди. Албатта, бу назарий қарашлардаги илмий талқинлар нафақат жамиятнинг, балки давлатнинг қучли ва самарали фаолият кўрсата олиш қобилиятини ошириш билан уйғунлиқда амалга ошириладигани, ундаги асосий ғоялар инсонни эркинлигини таъминлаш мақсадларида унинг ўзини фаол ва омиқкор бўлишга ундайди: «Ҳокимият тузилмаларининг демократик мазмуни кўп жиҳатдан давлатни бошқаришда фуқароларнинг иштирок этиши масаласи қанчалик ҳал қилинганлиги билан белгиланиши маълум. Ўзбекистонда ушбу ҳуқуқнинг амал қилиши учун қонун асослари яратилган. Бирок ҳали жамият ва фуқаролар давлатни бошқаришда иштирок этиши, ўзлари қандай бошқарилаётганлиги

¹⁰⁴Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: ҳавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари.//Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. -Тошкент: Ўзбекистон, 1998.-Б. 151.

ҳақида маълумот олиш ҳуқуқини англай бошлашига ва бу ҳуқуқдан фойдалана оладиган бўлишларига эришиш керак. Шундай шароитдагина давлат ва унинг институтлари, мансабдор шахслар жамият ва фуқаро олдигаги ўз масъулиятларини хис қиладилар. Бунинг учун фуқароларнинг сиёсий фаоллигини ошириш зарур»¹⁰⁵.

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов фуқаролик жамиятининг шаклланишини фуқароларнинг давлат ва жамият бошқарувида фаол иштирокини амалга ошириш билан узвий равишда боғлайди. Айниқса, янги жамият халқ томонидан демократик кадриятларни ўз сиёсий маданиятига сингдириб боришига ҳамоҳанг тарзда ривожланиб боришини эътироф этгани ҳолда қуйидаги фикрларни билдиради: «Жамиятда демократия қай даражада эканлигини белгиловчи камида учта мезон бор. Булар - халқ қарорлар қабул қилиш жараёнларидан қанчалик хабардорлигидир. Ҳукумат қарорлари халқ томонидан қанчалик назорат қилиниши, оддий фуқаролар давлатни бошқаришда қанчалик иштирок этишидир»¹⁰⁶.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов фуқаролик жамиятини ривожланишида ва унинг барқарорлигини таъминлашда муҳолифатнинг ўрни масаласига ҳам қатъият билан эътибор беради. Маълумки, демократик мамлакатларда муҳолифат ўз жамиятлари ва давлатларининг бошқарув усулларини демократлаштиришда, шунингдек, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини кафолатлашда муҳим аҳамият касб этади.

Сиёсий муҳолифат жамиятда плюралистик фикрлаш ва дунёқарашни шакллантиради. Турли хил сиёсий усуллар, ёндашувлар ва қарашлар асосида келажакни яратиш учун интилиш жамият аъзоларининг тобора кўпроқ манфаатлари ва сиёсий иродаларини камраб боради. Натижада, жамиятнинг ижтимоий ва сиёсий барқарорлигини таъминлаш онгли равишда изга тушади. Шунингдек, муҳолифатнинг бўлиши давлат ва ҳукуматни шакллантириш жараёнларида фуқароларнинг устидан қимлар бошқаришни танлаш ҳуқуқига эга бўлишини таъминлайди, уларнинг сиёсий иродаси ва истак-хоҳиши тобора кенгрок ошқора намоён бўлиб боради. Ғарб мамлакатларидаги муҳолифатнинг яратувчилик ўрнидан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримов қуйидаги фикрларни билдиради: «Жамиятда барқарорликни сақлаш зарурлиги ҳақида гапирар эканмиз, сиёсий институт сифатида муҳолифат масаласини тилга олмаслик мумкин эмас. Бундай институтнинг мавжуд бўлиши демократик жамият учун шарт бўлган ва нормал ҳолдир. Айни маҳалда шуниси ҳам муҳимки, у ташкилий жиҳатдан расмийлашган, тегишли юридик мақомга эга бўлиши, конституция ва қонун

¹⁰⁵ Ўша жойда.-Б.151-152.

¹⁰⁶ Ўша жойда.-Б.156-157.

нормаларини хурмат қилиши, ўз ҳаракатлари билан мамлакатдаги давлат ва ижтимоий тузумнинг қатъий, барқарор ҳолати учун масъул бўлиши, давлат қурилишининг муқобил лойиҳаларига эга бўлиши лозим»¹⁰⁷.

Умуман олганда, Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов томонидан ишлаб чиқилган «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» тамойили илғор демократик кадриятлар билан адолатли жамият қуришга доир миллий кадриятлар ва анъаналарни уйғунлаштириш асосида ривожланиб борди.

Президент Ўзбекистонда фуқаролик жамияти қуриш ислохотларини янада чуқурлаштириш, унга мутаносиб равишда ҳуқуқий давлат қуриш мақсадларидан келиб чиқиб жамиятнинг сиёсий соҳасини эркинлаштириш (либераллаштириш) концепциясини ишлаб чиқди ва унинг қуйидаги йўналишларини белгилаб берди:

мамлакат сиёсий ҳаётининг барча соҳаларини, давлат ва жамият қурилишини эркинлаштириш;

мамлакат сиёсий ҳаётида ҳақиқий маънодаги кўппартиявийлик муҳитини қарор топтириш;

нодавлат ноижорат тузилмалар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг фаолиятини янада мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;

жамиятда фикрлар хилма-хиллиги ва қарашлар ранг-баранглиги, уларни эркин ифода этиш шароитини таъминлаш;

инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини, одамлар онгида демократик кадриятларни янада мустаҳкамлаш ва ривожлантириш.

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов иккинчи чақирқ Олий Мажлиснинг VIII сессиясида ўз маърузасида фуқаролик жамияти қуришнинг янги босқичи ва тамойилларини илгар сурди: «Бизнинг олдимизда турган яна бир муҳим ва долзарб вазифа ҳам бўлса, «Кучли давлатдан - кучли жамиятга ўтиш» деган шиорни амалда рўёбга чиқаришдир. Бу мақсадга эришиш учун, биринчидан, давлатимизнинг марказий ва юқори бошқарув органлари ваколатларини босқичма-босқич қуйи тизимга, шу жумладан, ўзини ўзи бошқариш тузилмаларига ўтказиш талаб қилинади. Булар қаторида биз, биринчи навбатда, ўзини ҳар томонлама оқлаган маҳалла тузилмасини кўзда тутамиз. Иккинчидан - жамиятимизда нодавлат, жамоат ташкилотларининг, аввало фуқаролик институтларининг ривожланишига кенг имкониятлар очиб бериш ва уларнинг фаоллигини оширишга кўмак ва ёрдам кўрсатиш даркор»¹⁰⁸.

¹⁰⁷Ўша жойда.-Б.153.

¹⁰⁸Каримов И.А. Янгиликлар ва ўзгаришлар жараёни ортага қайтмайди.//Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т.10.-Т.: Ўзбекистон, 2002.-Б.325.

Дарҳақиқат, «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» тамойилидан келиб чиқиб иккинчи чақирик Олий Мажлиснинг VIII сессиясида қабул қилинган «Референдум яқунлари ҳамда давлат ҳокимияти ташкил этилишининг асосий принциплари тўғрисида»ги Конституциявий Қонун келгусида қабул қилиниши зарур бўлган ўзгаришлар жараёнини ўзида мужассам этаётган янги қонунларнинг қабул қилиниши учун принципиал қоидаларни белгилаб бериши кўзда тутган эди.

Мамлакатда фуқаролик жамиятига хос бўлган демократик сиёсий тизимнинг ўзига хос хусусиятлари, унинг демократик тамойилларини ривожлантириш масалалари Президент И.А.Каримовнинг биринчи ва иккинчи чақирик Олий Мажлиснинг сессияларидаги (1995-2004 йиллар), шунингдек, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги (2005, 28 январь) маърузалари «Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари» концептуал сиёсий дастурнинг асосини ташкил этди.

2002 йилнинг 29-30 августида бўлиб ўтган иккинчи чақирик Олий Мажлиснинг IX сессияси мамлакатда фуқаролик жамияти қуришни авж олдиришда муҳим аҳамият касб этди. Сессиядаги мамлакат Президенти И.А.Каримовнинг «Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари»га доир маърузаси адолатли демократик жамият қуришнинг концептуал назарий асосларини янада бойитди. Президентнинг қўйидаги фикри мамлакатда фуқаролик жамияти барпо этишнинг энг асосий йўналишларини белгилаб берди: «Ҳаммаизга аёнки, бу йўналиш ижтимоий-иқтисодий жараёнлар билан боғлиқ кўп масалаларни ҳал қилишда давлат тузилмаларининг ролини камайтириш ва бу вазибаларни бошқичма-бошқич жамоат ташкилотларига ўткази боришни тақозо этади. Бунинг учун, авваламбор, давлатнинг иқтисодий соҳага, хўжалик юритувчи тузилмалар, биринчи галда, хусусий сектор фаолиятига аралашувини чеклаш лозим... Ҳаётимизни эркинлаштириш йўналишларининг яна бир муҳим йўли - марказий ва юқори давлат бошқарув идоралари вазибаларини давлат ҳокимиятининг қўйи тузилмаларига, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига бошқичма-бошқич ўткази боришни таъминлашдир»¹⁰⁹.

Мамлакатда «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» тамойилидан келиб чиқиб, фуқаролик жамияти қуриш мақсадларида давлат ҳокимиятининг аксарият ваколатларини маҳаллий ҳокимият органлари ва ўзини ўзи бошқариш органларига бериш жараёнлари бошланди. Марказий

¹⁰⁹Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. // Биз танлаган йўл - демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т. 11. - Т.: Ўзбекистон, 2003. - Б. 27-29.

давлат ҳокимияти тасарруфида эса асосан, фақат конституцион тузумни, мамлакатнинг мустақиллиги ва ҳудудий яхлитлигини ҳимоя қилиш, ҳуқуқ-тартибот ва мудофаа қобилиятини таъминлаш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини, мулк эгаларининг ҳуқуқларини, иқтисодий фаолият эркинлигини ҳимоя қилиш, кучли ижтимоий сиёсат юритиш, самарали ташқи сиёсат олиб бориш каби ваколатларни қолдириш кўзда тутилмоқда.

Шунингдек, стратегик аҳамиятга молик масалалар, муҳим иқтисодий ва ҳўжалик масалалари, пул ва валюта муомаласи бўйича қарорлар қабул қилиш, ҳўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг ҳуқуқий шарт-шароитларини яратиш, экология масалалари, умумреспублика транспорт ва муҳандислик коммуникацияларини ривожлантириш, янги тармоқларни вужудга келтирадиган ишлаб чиқаришни барпо этиш масалалари марказий давлат миқёсида ҳал этилиши, давлатнинг бошқа барча вазифалари эса маҳаллий давлат ҳокимияти, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат ва жамоат ташкилотларига бериш учун ҳуқуқий асослар ва сиёсий шарт-шароитлар яратишга доир ислохотлар чуқурлашиб бормоқда. Шу билан бирга, давлат органлари фаолиятини назорат қилиш ваколатлари ҳам асосан ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат ва жамоат ташкилотларига ўтказиш белгиланди.

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримовнинг Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги (2005 йил 28 январь) «Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир» номли маърузасида мамлакат жамиятини демократлаштириш ва янгилаш концепциясининг, шунингдек, мамлакатимизни 2005 йил ва келгуси даврда модернизация ва ислоҳ этиш бўйича асосий вазифаларнинг дастурий концептуал йўналишлари белгилаб берилди. Мазкур маърузада мамлакатни модернизация қилиш борасида узоқни кўзлайдиган «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари», деган тамойилга асосланган ислохотларни янада чуқурлаштиришнинг барча йўналишларида амалга оширилиши лозим бўлган мақсад ва вазифалар аниқ ва равшан ифода этилди. Мамлакатда марказий давлат ҳокимияти органлари ваколатларини номарказлаштириш асосида кучли жамиятнинг шаклланиши учун шарт-шароитлар яратиш мақсадларида «ҳокимият ваколатларининг маълум бир қисмини марказдан маҳаллий ҳокимият органларига ўтказишга қаратилган мавжуд қонун ва ҳуқуқий ҳужжатларни бир тизимга келтириш ва уларга қўшимча тарзда янгиларини ишлаб чиқиш»¹¹⁰

110 Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. //Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмади. Т.13.-Т.: Ўзбекистон, 2005.-Б.181

вазифаси белгиланди. Шу билан бирга, «ўзини ўзи бошқариш органлари - маҳалла, маҳалла кўмиталари ва қишлоқ фуқаролик йиғинларининг роли ҳамда ваколатларини амалда кучайтириш»¹¹¹ муҳим вазифалар сирасига киритилди.

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов ўзининг мазкур қўшма мажлисдаги маърузасида фуқаролик жамияти институтларини яна ривожлантириш масалаларини илгари сурар экан, бу билан «аҳолининг турли ижтимоий ва социал гуруҳлари манфаатларини ифодаловчи, мамлакатимизда шаклланаётган фуқаролик жамиятининг асосий институтлари бўлган ноҳукумат ва жамоат ташкилотларининг нуфузи ва таъсирини оширишга қатъа эътибор» беришга даъват этди. Шу билан бирга, «одамлар онгида демократик қадриятларни мустаҳкамлашда, уларнинг сиёсий ва фуқаролик фаоллигини оширишда, мамлакатда рўй бераётган демократик ўзгаришларнинг қўламини кенгайтириш ва чуқурлаштиришда бу ташкилотларнинг ўрни ва аҳамияти бекиёс»¹¹² эканлигини яна бир бор таъкидлаб ўтди.

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов томонидан илгари сурилган «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» концептуал дастурни амалга ошириш янги босқичга кирди. Бу босқичда мамлакат Йўлбошчисининг назарий қарашларини ҳаётга татбиқ этиш даврига ўтилди. Ривожланган мамлакатларда фуқароларга эркинлик бағишлаган, шахснинг эркин камол топиши учун барча шарт-шароитларни яратган, жамиятнинг ҳамма жабҳаларини демократлаштиришга қобил бўлган фуқаролик жамиятини барпо этиш йўлидаги ислохотларнинг янги босқичи бошланди.

Мамлакатда икки палатали парламент ислохотлари билан узвий боғлиқликда нодавлат нодавлат ташкилотларни ижтимоий қатламлар, гуруҳлар манфаатлари ҳамда иродаларини ифодаловчи ташкилотлар даражасига кўтариш, жамиятдаги турли туман ижтимоий қатламларнинг манфаатларини мувофиқлаштириш, жамиятни доимий барқарор бўлишига замин яратиш, шунингдек фуқароларнинг жамият ва давлат органларини бошқаришдаги иштирокини кенгайтириш учун кенг шарт-шароитлар ва ижтимоий-сиёсий кенгликлар яратилди. Фуқаролик жамияти институтлари фаолиятининг давлат ва қонунлар томонидан қўллаб-қувватланиши ислохотларни янада чуқурлаштириш учун имкониятлар яратди.

¹¹¹ Ўша жойда - Б.181.

¹¹² Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. // Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч қимга қарам бўлмайди. Т.13. -Т.: Ўзбекистон, 2005. -Б.181-182.

Шу билан бирга, Ўзбекистон жамияти сиёсий тизимида икки палатали парламент ислохотларининг бошланиши ҳам давлат ҳокимияти тизимида жамият институтларини ҳар томонлама модернизациялаштириш ва ислох этиш учун шарт-шароитлар ва имкониятларни янада кенгайтди. Авваламбор, парламент ислохотлари натижасида жамиятдаги ижтимоий қатламлар ва гуруҳларнинг манфаатлари ва иродаларини ифодаловчи янги институтлар - парламентнинг Қонунчилик палатаси ва Сенатнинг шаклланиши натижасида бу турли-туман манфаатларни қонунлар ва сиёсий қарорларда ифодалана олиш имкониятлари яратилди. Албатта, бу ўзгаришлар фуқаролик жамиятига хос бўлган кадриятлардан бири - фуқаролар истаклари ва манфаатларини фуқаролик институтлари воситасида давлат иродаси ҳамда давлат вазифаси даражасига кўтариш амалиётига эришилди. Шунингдек, фуқаролик жамиятига хос бўлган қонунлар қабул қилишнинг ўзига хос имкониятлари яратилди.

Биринчи Президент И.А.Каримовнинг қуйидаги сўзлари халқнинг бутун бир мамлакатнинг дастур аъмолига айланди: «Бизнинг бош стратегик мақсадимиз қатъий ва ўзгармас бўлиб, бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик давлат барпо этиш, фуқаролик жамиятининг мустақкам пойдеворини шакллантиришдан иборатдир»¹¹³

Шуниси диққатга сазоворки, Миллий мустақиллик йилларида Ўзбекистонда янги давлат ва жамият қуриш масаласида ривожланган мамлакатларнинг илғор тарихий тажрибасини чуқур ўрганиш натижасида фуқаролик жамиятини барпо этишдаги «Ўзбек модели»нинг назарий асослари ишлаб чиқилди. Унинг назарий қарашлари «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» концептуал тамойилда ва Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини шакллантириш амалиётида ўз ифодасини топиб бормокда. Бу соҳани ривожлантириш мақсадларида қонунчиликни ислох этиш, фуқаролик жамияти институтларини янада ривожлантиришга имконият яратадиган ҳуқуқий асослар яратишга муҳим аҳамият берилди бошланди.

8.3. Фуқаролик жамиятини шакллантиришда давлатнинг бош ислохотчилик ўрни.

Учинчи масала баёни. Ўзбекистон давлати ва халқи мамлакатда ҳуқуқий давлат қуриш йўлини танлади. Чунки, дунёнинг ривожланган давлатларида шакланган ҳуқуқий давлат шароитидагина фуқаролик жамиятини шаклланиши учун имкониятлар яратилади, жамиятда доимий барқарорлик ва халқ фаровонлиги таъминланади. Умуман, ҳуқуқий давлат тарих тажрибаси ва имтиҳонидан муваффақиятли

¹¹³ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард мақсадимиз // Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт-пировард мақсадимиз. Т.8.-Т. Ўзбекистон, 2000.-Б.331.

ўтди. Шунингдек, ҳуқуқий давлат халққа нисбатан кучли ижтимоий сиёсат юритиши билан ҳам ажралиб туради.

Фуқаролик жамияти қуришда давлатнинг бош ислохотчилик ўрни деганда, бу *биринчидан*, мамлакатда ҳуқуқий давлат қуриш демакдир. Чунки, фақат ҳуқуқий давлат шароитидагина фуқаролик жамияти қуриш учун шарт-шароитлар яратилади. Ўз ўрнида, ҳуқуқий давлат ҳам ўз шаклланиш жараёнида фуқаролик жамияти сари ривожланиш натижаларидан озикланади. Ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти – бу бир медалнинг икки томонидир: бу икки томон бир бутунликни ташкил этади. *Иккинчидан*, давлатнинг бош ислохотчилиги – бу давлат томонидан фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва яшаши учун ҳуқуқий асосларнинг яратиб берилишидир. *Учинчидан*, фуқаролик жамияти институтларини шаклланиб, бўй чўзиши учун давлат томонидан уларни ижтимоий-иқтисодий жиҳатлардан муҳофаза қилиш демакдир; *Тўртинчидан*, давлатнинг бош ислохотчилиги – бу фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланиши учун давлат томонидан ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий барқарорликни таъминланишидир. Чунки, фуқаролик жамияти фақат ва фақат ижтимоий барқарор муҳитдагина шаклланади ёки ривожланади; *Бешинчидан*, давлатнинг бош ислохотчилиги – бу давлат томонидан фуқаролик жамиятининг иқтисодий таянчи – ўрта синфни шакллантириш сиёсатини олиб боришдир. Чунки, фуқаролик жамияти ғояси, уни шакллантириш ўрта синф ташаббуси билан бошланган эди. Қолаверса, ўрта синф жамиятда кўпайиб боришига мутаносиб равишда фуқаролик жамиятининг институтлари ривожланиб боради.

Албатта, Ўзбекистонда давлатнинг бош ислохотчилиги натижаси ўлароқ нафақат фуқаролик жамияти, балки ҳуқуқий давлат ҳам шаклланади. Ҳуқуқий давлат унсурлари пайдо бўлиши билан фуқаролик жамияти тузилмалари шакллана бошлайди. Шунинг учун ҳам фуқаролик жамиятини яхши идрок этиш учун “ҳуқуқий давлат” тушунчасини билишга эҳтиёж туғилади.

Ривожланган мамлакатларда ҳуқуқий давлатнинг пайдо бўлиши фуқаролик жамияти тушунчаларини талкин этишга ҳам кучли таъсир этди. Жумладан, фуқаролик жамияти тушунчасини кенг ва тор маъноларда ишлаган русумга кирди. Кенг маънодаги фуқаролик жамияти – давлат ва унинг тизимлари томонидан жамиятни эгаллаб олмаган қисми, бошқача айтганда, давлатнинг қўли етмаган қисмидир. Бу каби жамият давлатга нисбатан автоном, бевоситаўнга қарам бўлмаган қатлам сифатида ривожланади. Шунингдек, фуқаролик жамияти кенг маънода фақат демократик кадрларни муҳитидагина эмас, балки авторитаризм режимида ҳам яшай олади. Лекин, тоталитаризмнинг пайдо бўлиши билан фуқаролик жамияти сиёсий ҳокимият томонидан бутунлай «ютиб» юборилади.

Фуқаролик жамияти тушунчаси тор маънода талкин этилганда, у ҳуқуқий давлатнинг иккинчи томони бўлиб, улар бир-бирларисиз яшай олмайди. Фуқаролик жамияти бозор иқтисодиёти ва демократик ҳуқуқий давлат шароитида давлат тасарруфида бўлмаган эркин ва тенг ҳуқуқли индивидларнинг ўзаро муносабатларидаги плюрализмдан ташкил топади. Бундай шароитларда жамиятсоҳаларига хусусий манфаатлар ва индивидуализмнинг эркин муносабатлари қамраб олинади. Бу каби жамиятнинг шаклланиши, унинг ривожланиши индивидларнинг эркинликка интилиши, уларнинг давлатга тобе бўлган фуқароликдан эркин мулкдор фуқароларга айланиши, ўз шахсий ҳурмат-обрўсини ҳис қила бориши, ҳўжалик ва сиёсий масъуллиқни ўз зиммасига олишга тайёр бўлиши билан боғлиқдир.

Кейинги ўн йилликлардаги тарихий ривожланиш тажрибалари шуни кўрсатдики, ҳуқуқий давлат унсурлари шаклланмасдан илгари фуқаролик жамиятини барпо этиш у тун имкониятлар ва шарт-шароитлар яратилмайди. Сиёсий тизимда ҳуқуқий давлат қуришга эҳтиёжлар пайдо бўлиши билан бир вақтнинг ўзида фуқаролик жамияти қуришга кучли табиий эҳтиёжлар сезилади. Чунки, ҳуқуқий давлат барпо этиш жараёнлари фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш билан уйғун ҳолда кечмас экан, бу соҳадаги ислохотлар ҳам ўз ўрнида депсиниб туравериши, ҳаттоки, орқага қараб кетиши халқаро тажрибаларда бир неча марта ўзини кўрсатган. Бунинг асосий сабаби шундаки, ҳуқуқий давлат қуриш ислохотлари фуқаролик жамияти муҳитидан озикланади, давлат иродаси ҳам жамиятдаги турли туман манфаатлар ва эҳтиёжлар ифодаланишига боғлиқ ҳолда намоён бўлади. Шунинг учун ҳам жаҳондаги фуқаролик жамиятлари ҳуқуқий давлатнинг ривожланишига ҳамоҳанг тарзда етуқлик сари такомиллашмоқдалар.

Ривожланган мамлакатларда турли шакллардаги ҳуқуқий давлатларнинг пайдо бўлиши, уларнинг ўз ваколатларини амалга ошириш усулларига ривожланиш тажрибалари умумлаштирилганда, бу кабидавлат қуйидаги белгиларга эга эканлиги кўзга ташланади:

- фуқаролик жамиятининг давлатдан эркин ва мустақил эканлиги;
- шахс эркинлиги ва ҳуқуқларининг амалда таъминланганлиги;
- давлат ваколатларини конституциявий жиҳатлардан чекланиши, давлатнинг фақат қонунлар доирасидагина фаолият юритиши;
- фуқароларда шахсий фаровонликка эришиш учун ўз масъуллиқларини ҳис қила олиш қобилиятининг шаклланганлиги;
- фуқароларнинг қонунлар олдида ҳуқуқий тенглиги, шунингдек қонунларга нисбатан инсон ҳуқуқларининг устувор эканлиги;

хуқукнинг умумийлиги – хуқукнинг жамиятдаги барча фуқаролар, давлат ҳокимияти, мансабдорлар, ташкилотлар, муассасалар ва бошқаларга нисбатан тенг тарзда амал қилиши;

халқсуверенитети. шунингдек, давлат суверенитетининг конституциявий ва ҳуқуқий жиҳатдан мувофиқлашганлиги;

халқнинг амалда ҳокимият манбаи эканлиги;

конун чиқарувчи, ижроия ва суд ҳокимиятларининг аниқ бўлинганлиги, уларнинг халқ фаровонлиги йўлида ҳамкорлик ва бирлик асосида фаолият юрита олиш қобилиятининг шаклланганлиги;

шахс эркинлиги, унинг фақат бошқа шахслар эркинлиги ва ҳуқуқларига зид келган тақдирдагина чеклашларга йўл қўйиш мумкинлиги.

Шунингдек, ҳуқуқий давлат шароитидаги эркин рақобатбардошлик натижасидагина ўрта қатлам - мулкдорлар қатламини шаклланиши учун қулай шарт-шароитлар яратилади.

Ҳуқуқий давлатларнинг ривожланиш тажрибаси шуни кўрсатадики, фақат шахсларнинг ривожланиши учун шарт-шароитлар яратиш билан умумий фаровонликка эришиб бўлмайди. Чунки, жамиятдаги ҳамма шахсларда ҳам мулкдор бўлиш, ташаббускорлик кўрсатиш қобилияти бўлавермайди. Шу туфайли ҳам ижтимоий тенгсизлик сақланиб қолаверади. Шунинг учун ҳам ҳаётда ижтимоий давлат назариясига амалиёти («умумий фаровонлик давлати») шаклланишига зарурат туғилди.

Ўзбекистонда ҳам Миллий мустақилликнинг илк давридан бошлаб ижтимоий ҳуқуқий давлат қуриш асосий стратегик мақсад даражасига кўтарилди. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов ўтган асрнинг 90-йиллари бошидаёқ қуйидаги вазифаларни белгилаган эди: «Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти Ўзбекистоннинг давлат суверенитетининг иқтисодий асоси сифатида олинган, у республика ижтимоий тараққиётининг ҳозирги босқичига ҳамда ўзига хос шароитларига энг кўп даражада мувофиқ келади»¹¹⁴.

Мамлакатдаги иқтисодий, сиёсий - ижтимоий ислохотларнинг босқичма-босқич ривожланиб боришининг асосий сабабларидан бири ҳам кучли ижтимоий сиёсатни қўллашга муҳим аҳамият берилганлигидир. Шу туфайли ҳам жамиятда ижтимоий барқарорлик таъминланиб, давлатнинг ислохотларни изчиллик билан ўтказиши учун шарт-шароитлар туғилди. Кейинги даврларда МДХ давлатлари раҳбарларининг кўпчилиги Ўзбекистоннинг бу соҳадаги тажрибасидан кенг фойдалана бошлади.

¹¹⁴ Каримов И.А. Ўзбекистон - бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. // Биздан овоз ва обод Ватан қолсин. - Т.: Ўзбекистон, 1994 - Б.31-32.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотларнинг пировард мақсади ҳам ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти қуришдир. Ҳозирги даврда бундай давлатва жамият барпо этишнинг конституционва қонуний асослари яратилди. Демократик типдаги миллий давлатчилик шаклланди.

Шунингдек, маҳаллий давлат ҳокимиятини шакллантиришга доир конституциявий асослар ва унга доир барча қонунлар ижтимоий ҳуқуқий давлат қуриш мақсадлари асосида яратилди. Чунки, давлат қуришнинг умумий йўлини аниқламай туриб, унинг қуйи органлари ва жамиятни ислоҳ қилиш мумкин эмас эди. Маҳаллий ҳокимият тизимини жорий этишда ҳам стратегик мақсаднинг ҳуқуқий давлат қуриш эканлигидан келиб чиқилди, миллий меросимиздаги ҳуқуқий давлатга хос бўлган баъзи унсурлар тикланди.

Ўзбекистонда Миллий мустақиллик даврига келиб миллий анъаналар ҳамда демократик кадриятларга асосланган янги типдаги давлат ҳокимиятини шакллантириш имкониятлари туғилди. Янги Ўзбек миллий давлатчилиги соҳасидаги ислохотлар Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов томонидан ишлаб чиқилган фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат барпо этишнинг беш тамойили асосида амалга оширилди. Давлат ҳокимиятини янгидан шакллантириш учун, аввало, етуқ ва ривожланган давлатлардаги сиёсий тизимнинг тузилиши ва амал қилиш принципларини шаклланиш тажрибаси ва тарихий миллий анъаналар асос қилиб олинди.

Миллий мустақилликнинг дастлабки даврида шаклланган янги давлатчиликни Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов шундай ифодалаб берган эди: «Конституцияга мувофиқ, давлат ҳокимияти органларининг аввалги тоталитар тузумдан мутлақо фарққиладиган, ҳокимиятларнинг, яъни қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятларининг бўлиниши принципига асосланган тизими яратилди. Уларнинг ҳар бири фаолиятида ҳуқуқий асосда авторитаризм ва тоталитаризмнинг хуружларини истисно этадиган чинакам демократик меъёрлар ва йўл-йўриқлар қарор топтирилди. Ташкил этилган ижро этувчи ҳокимият органлари олдингиларидан тубдан фарққилади. Улар режалаш-тақсимлаш вазифаларидан ҳоли бўлиб, иқтисодий сиёсатни мувофиқлаштириш ва тартибга солиш ролини бажармоқда»¹¹⁵.

Шунингдек, Ўзбекистондаги ислохотларнинг «Ўзбек модели»га хос давлатнинг бош ислохотчилик фаолияти асосида амалга оширилган туб ўзгаришларнинг пировард мақсади асосан ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти қуришга қаратилди. Давлат ҳокимияти органларининг турли

¹¹⁵ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бусағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари.//Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида.Т.6 -Т.: Ўзбекистон, 1998.- Б.138-139.

Йўналишларда амалга оширилган ислохотларни чуқурлаштириш жараёнлари натижаси ўлароқ ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти барпо этишнинг конституциявий ва ҳуқуқий асослари яратилди.

Мамлакатда бозор муносабатларига ўтишнинг қийин жараёнлари, айниқса, мулк муносабатларининг вужудга келиши, ўзини-ўзи маблағ билан таъминлаш, хўжалик юриштишнинг янги усулларининг шаклланиши билан бутунлай янги типдаги давлат ҳокимияти органларига эҳтиёж сезилган эди.

Кўриниб турибдики, Ўзбекистон давлати миллий мустақилликнинг дастлабки давридан бошлаб мамлакатда ижтимоий ҳуқуқий давлатга ҳос бўлган давлат ҳокимияти органларини шакллантириш йўлини тугди. Лекин, шу билан бирга, демократик ислохотлар жараёнларида авлод-аждодларимиз мерос қолдирган давлатчилик анъаналари, демократик кадриятлар унсурларини замонавий демократик тамойиллар билан уйғунлаштирилиб боришга аҳамият берилди. Шу мақсадда давлат қурилишида соф миллий характерга эга бўлган, шу билан бирга, демократик кадриятлар билан уйғунлашиш натижасида янги мазмун касб этган ҳокимият органларини шакллантириш ислохотлари амалга оширилди.

Умуман, жаҳондаги демократик давлатлар тарихий тажрибаси ва конституцион тузуми амалиётини эътиборга олган ҳолда, шунингдек, мамлакатимизда Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва давлат ҳокимиятига доир қонунларга биноан марказий ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш, маҳаллий бошқарув ва бошқа барча масалаларни аҳолининг манфаатларини эътиборга олган ҳолда қонунлар, шунингдек, тегишли моддий ва молиявий ресурслар асосида бевосита ёки билвосита ҳал қилиш мақсадларидан келиб чиқиб ташкил этилди.

Ўзбекистонда туб ўзгаришлар жараёнларидаги давлатнинг бош ислохотчилик ўрни асосан фуқаролик жамиятининг ҳуқуқий асосларини шакллантириш жараёнларида намоён бўлди. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов ташаббуси билан Миллий мустақиллик арафасидаёқ кўппартиявийлик тизимини жорий этиш, давлат ва ҳукуматдан холи бўлган жамоат бирлашмалари тузилмаларини эркин фаолият кўрсатиши учун ҳуқуқий шарт-шароитлар яратиш мақсадларида Миллий мустақиллик арафасида Олий Кенгаш Ўзбекистон Республикасининг «Жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги Қонунини (1991 йил 15 февраль) қабул қилган эди.

Мустақил Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларини шаклланишида 1992 йилнинг 8 декабрида қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси муҳим аҳамият касб этди. Конституциянинг

гоялари, мақсадлари, руҳи, унинг ҳар бир қондаси «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси», бир неча асрлар мобайнида илғор ва етакчи мамлакатларда шаклланган демократик кадритлар, миллий давлатчилик, шунингдек, бир неча минг йиллардан буён авлоддан авлодга мерос бўлиб келаётган миллий ва шарқона давлатни адолатли идора этиш ҳамда халқ билан бамавҷаҳат сиёсат олиб бориш анъаналарини ҳам ўзида мужассамлаштирди.

Мамлакат тарихида биринчи марта Конституциянинг 2-моддасида қуйидаги халқ суверенитетига хос тамойил эълон қилинди: «Давлат халқиродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилади. Давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдида масулдирлар»¹¹⁶.

Конституциянинг мазкур моддасида илк бор фуқаролик жамияти амал қилиши мумкин ҳуқуқий асос мужассамлашди. Мазкур ҳуқуқий қондани Конституциянинг 7-моддаси қуйидаги талқинларда янада ривожлантирди: «Халқдавлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбаидир. Ўзбекистон Республикасида давлат ҳокимияти халқ манфаатларини қўлаб ва Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ҳамда унинг асосида қабул қилинган қонунлар ваколат берган идоралар томонидангина амалга оширалади»¹¹⁷. Албатта, Конституциянинг бу моддаси «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси»нинг 21-моддасига «Халқиродаси ҳукумат ҳокимиятининг асоси бўлиши лозим»¹¹⁸, деган демократик тамойилнинг Ўзбекистонда ҳар томонлама рўёбга чиқиши учун шарт-шароитлар ва имкониятлар яратиб берди. Шунингдек, Конституциянинг 9-моддасида давлат ҳокимияти сиёсатининг халқ манфаатлари, истаклари асосида амалга оширишнинг ҳуқуқий асоси ифодаланди: «Жамият ва давлат ҳаётининг энг муҳим масалалари халқ муҳомадасига тақдим этилади, умумий овозга (референдумга) қўйилади. Референдум ўтказиш тартиби қонун билан белгиланади»¹¹⁹.

Фуқаролик жамиятининг шаклланиши ҳар қандай давлатда ҳам рўй беравермайди. Бу жамиятнинг шаклланиши учун фақат ҳуқуқий давлатгина ҳар томонлама шарт-шароитлар яратиб бериши мумкин. Ҳуқуқий давлат амал қилишининг энг асосий шarti эса давлат ҳокимиятининг учга бўлиниш принципини ҳаётда амалга оширишидир. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 11-моддаси мамлакат сиёсий тизимида унинг амал қилиши мақсадларида мазкур принципни қуйидаги мазмунда ифодалаб берди: «Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимиятининг тизими

¹¹⁶ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т.:Ўзбекистон, 2012. -Б.4.

¹¹⁷ Уша жойда. -Б.4.

¹¹⁸ Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси. -Т., 1998. -Б.30.

¹¹⁹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т.:Ўзбекистон, 2017. -Б.5.

хокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд хоқимиятига бўлиниш принципига асосланади»¹²⁰. Албатта, мазкур молда мамлакат парламенти - қонун чиқарувчи хоқимиятида фуқаролик жамиятининг ҳуқуқий асосларини мукамал тарзда ишлаб чиқиш имкониятларини яратиб берди.

Фуқаролик жамияти институтларининг давлат хоқимияти институтлари билан мувозанат сақлаши, жамият институтларини давлат органларидан мустақил фаолият кўрсатишида жамият ва давлатни ривожлантириш омилларида энг асосийси, бу - сиёсий плюрализмдир. Жамиятда плюрализмнинг етишмаслиги оқибатида фуқаролик жамияти институтларини давлат тизими «ютиб» юборишини тарих ўз вақтида исботлаб берган. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси сиёсий плюрализмни давлат ва жамиятнинг яшаш принципи сифатида эътироф этилиши фуқаролик жамияти институтларини ривожланишига ҳар томонлама шарт-шароитлар яратиб берди. Хусусан, Конституциянинг 12-моддаси қуйидагича талкин қилинади: «Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафқуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади. Ҳеч қайси мафқура давлат мафқураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас»¹²¹.

Шунингдек, Конституциянинг 13-моддасида фуқаролик жамиятининг яшаш учун муҳим бўлган шарт-шароитлардан яна бири - инсон эркинлиги ва ҳуқуқини таъминлашга қобил бўлган демократик принципларни давлат хоқимияти ва жамият ҳаётини ташкил этишнинг асоси ва олий кадрият сифатида эътироф этилди: «Ўзбекистон Республикасида демократия умуминсоний принципларга асосланади, уларга кўра инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, қадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий кадрият ҳисобланади. Демократик ҳуқуққа эркинликлар Конституция ва қонунлар билан ҳимоя қилинади»¹²².

Шунингдек, Конституциянинг 29-моддасидаги «Ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга...»¹²³, 32-моддасидаги «Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар. Бундай иштирок этиш ўз-ўзини бошқариш, референдумлар ўтказиш ва давлат органларини демократик тарзда ташкил этиш йўли билан амалга оширилади»¹²⁴, 43-моддасидаги «Давлат фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустақамланган ҳуқуқлари ва эркинликларини

¹²⁰ Ўша жойда. -Б.5.

¹²¹ Ўша жойда. -Б.5.

¹²² Ўша жойда. -Б.5.

¹²³ Ўша жойда. -Б.8.

¹²⁴ Ўша жойда. -Б.8.

таъминлайди»¹²⁵ каби демократик принципларни ифодаланиши - фуқаролик жамияти қуришнинг конституциявий ҳуқуқий асосларини ташкил этди.

Конституциянинг еттига моддадан иборат «Жамоат бирлашмалари боби» республикада фуқаролик жамияти институтларини қарор топтириш учун ҳам ҳуқуқий, ҳам сиёсий жиҳатдан зарур шарт-шароитлар яратиб берди. Унда «жамоат бирлашмаси», «касаба уюшмалари» «сиёсий партиялар» каби тушунчаларга ҳуқуқий аниқликлар киритилиб, улар эндиликда демократик талқинлар асосида таърифлана бошланди. Айниқса, Конституциянинг 58-моддасидаги «Давлат жамоат бирлашмаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига рия этилишини таъминлайди, уларга ижтимоий ҳаётда иштирок этиш учун тенг ҳуқуқий имкониятлар яратиб беради. Давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг жамоат бирлашмалари фаолиятига аралашшига, шунингдек, жамоат бирлашмаларининг давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолиятига аралашшига йўл қўйилмайди»¹²⁶, каби демократик принципларнинг Асосий қонунда ифодаланиши мустақил республика давлати ва халқининг инсоният ҳаётида бир неча асрлик тажриба ва синовлардан ўтган фуқаролик жамияти сариинтилаётганлигини англатар эди.

Мамлакатда халқ манфаатлари ва сиёсий иродаларини эркин билдириш ва уларни эркин ифода этиш учун ҳуқуқий асослар ва эркин сиёсий муҳит яратилиши билан ҳамоҳанг тарзда сиёсий партиялар ва бошқа нодавлат жамоат бирлашмалари ҳам тузила бошланди. Собик иттифок тузуми даврида фаолият кўрсатган нодавлат жамоат бирлашмаларини демократик ҳуқуқий асослар ва талаблар асосида қайтадан ташкил этиш жараёнлари авж олди. Шунингдек, давлат органлари мамлакатда фуқаролик жамиятининг институтлари фаолиятини молиявий ва ижтимоий жиҳатлардан кафолатлашга ҳам муҳим аҳамият берди. Сиёсий партиялар, “Маънавият ва маърифат” маркази, “Қамолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати, Хотин-қизлар қўмитаси ҳамда уларнинг барча қўйи ташкилотларини давлат бюджети томонидан молиялаштиришга доир ҳуқуқий асослари қабул қилинди ва ҳаётга жорий этилди.

Республикада Миллий мустақиллик асосларини яратишга доир ислохотлар жаҳондаги илғор ривожланган мамлакатлар тажрибаси ва ўзбек халқи менталитетига хос бўлган анъаналарни уйғунлаштириш асосида кеча бошлади. Мамлакатда давлатнинг бош ислохотчи сифатида янги жамият қуришнинг миллий ва демократик кадриятларга доир ҳуқуқий асосларининг яратиш соҳасидаги фаолияти муҳим стратегик мақсадга - фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантиришга қаратилди.

125 Ўша жойда.-Б.10.

126 Ўша жойда.-Б.12.

Хулоса килиб айтганда, Ўзбекистон собиқ иттифок даврида ҳам миллий, ҳам яккахоким мафкура зулми остида яшади. Тоталитар тузум Ўзбекистонда бир неча минг йиллар мобайнида ривожланиб келган миллий кадрятлар ва миллий маданий меросни бутунлай инкор этиб келди. Социализм даврида фуқаролик жамиятининг оддий бир унсурлари ҳам шаклланди. Жамиятни партиясиз давлат ўз ичига «ютиб» юборган эди. Тоталитар тузумдан қолган мутелик руҳияти мустақиллик даврида ҳам доимо ўзини намойиш қилиб келди.

Миллий мустақилликнинг дастлабки давридан бошлаб Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларини шаклланишининг ҳуқуқий асосларини яратишга киришилди. Собиқ иттифок даврида партиясиз давлатда фаолият юритган жамоат бирлашмалари, ижодий уюшмалар, турли жамғармалар мафкуравий мазмунлардан халос этилди, уларнинг аксарият қисми қайтадан ташкил этилди. Шунингдек, Ўзбекистон учун бутунлай янги бўлган кўп партиявийлик тизимининг ҳамда турли ижтимоий-сиёсий ва миллий нодавлат нотижорат ташкилотларнинг шаклланиш даври бошланди.

Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Жаримов томонидан ишлаб чиқилган «Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари» тамойилини ҳаётга татбиқ этиш олимларининг шу соҳадаги назарий қарашларини ўтиш даврига доир назариялар билан бойитди, кучли жамият қуришда миллий кадрятлардан кенг ва унумли фойдаланиш йўлининг тўғрилигини исботлаб берди. «Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари» тамойили, авваламбор, бир неча асрлар мобайнида шаклланган демократик принциплар, машҳур олимлар томонидан яратилган фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат қуриш таълимотларига асосланган бўлса, иккинчидан, улар ўзбек халқининг миллий мероси, миллат авлод-аждодлари қолдирган анъаналар, мамлакатда бир неча минг йилликлар давомида шаклланган адолатли ва фозил жамият қуришга доир миллий ўзликдан озикланди.

XX асрнинг 90-йиллари охирида Ўзбекистонда фуқаролик жамиятининг пойдеворини шакллантиришнинг ўзига хос йўли – «Ўзбек модели»нинг муҳим хусусиятларидан бири – фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнларида давлатнинг бош ислохотчилик фаолиятини ҳаётда қўллашдан иборат бўлди. Натижада мамлакатда демократик ислохотлар учун сув ва ҳаводай зарур бўлган ижтимоий-сиёсий барқарорлик таъминланди.

Муҳими, давлат ҳокимияти томонидан жамият ислох этилди, фуқаролик жамиятининг ҳуқуқий асослари яратилди. Шу билан бирга, сиёсий партиялар, нодавлат ташкилотлар, жамоат бирлашмалари ва ўзини ўзи бошқариш органлари учун давлат томонидан бинолар, коммуникация воситалари

ажрагилиши, имтиёзли солиқ сиёсати кабиижтимой кўллаб-қувватлашлар натижасида фуқаролик жамиятининг тизилмалари ва унсурлари шаклланди.

Фуқаро эркинлиги ва ҳуқуқларини таъминлаш ва ҳимоя этишга доир халқаро демократик қадриятлар миллий анъаналар билан уйғунлашган ҳолда Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ва қонунларида ифодаланиши фуқаролар сиёсий маданиятини ошишига ва уларнинг ижтимоий-сиёсий жараёнларда фаол бўлишларига ҳар томонлама имкониятлар ва шарт-шароитлар яратиб берди. Айниқса, фуқароларнинг нодавлат ташкилотлар, сиёсий партиялар, ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятида кенг иштирок этишини таъминлашга муҳим аҳамият берилди.

**8.4. Ўзбекистонда
фуқаролик
жамиятини
ривожлантириш
истиқболлари**

Туртинчи масала баёни. Мамлакатда XXI аср бошларига келиб «Кучли давлатдан - кучли жамият сари» концептуал сиёсий дастурни амалга ошириш мақсадларидан келиб чиқиб, марказий давлат органларининг айрим ваколатларини маҳаллий давлат ҳокимияти, ўзини ўзи бошқариш органлари ва нодавлат ноижорат ташкилотларга босқичма-босқич бериб бориш асосида жамият қурилишини эркинлаштириш жараёнлари бошланди.

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов томонидан ишлаб чиқилган «Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси»нинг бешинчи йўналишини «Фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантириш» деб номланишининг ўзи бу соҳада амалга оширилаётган вазифаларни давлатнинг энг асосий стратегик аҳамиятга молик мақсад эканлигини англатади.

Концепциядаги асосий вазифалардан бири – бу фуқаролик жамияти институтларини давлат бошқаруви ва жамиятдаги нуфузи ва мақомини ошириш, уларнинг давлат ва ҳокимият тузилмалари фаолияти устидан самарали жамоатчилик назоратини амалга ошира олиш даражасига кўтаришдан иборат эканлиги очик-ойдин эътироф этилди. Шунингдек, фуқаролик жамияти институтларини ривожлантириш жараёни жамоатчилик ва фуқаролик назорати институтларини жамиятнинг давлат билан ўзаро самарали алоқасини таъминлаш билан узвий боғлиқ ҳолда кечиши кўзда тутилмоқда.

Нодавлат ноижорат ташкилотларини фуқаролик жамияти институтлари сифатида тобора ривожлантириш, уларнинг мустақил фаолият юритиши, уларни фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликлари, шунингдек манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадларида Ўзбекистон Республикасининг «Нодавлат ноижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида»ги, «Жамоат фондлари тўғрисида»ги, «Ҳомийлик тўғрисида»ги қонунлари, Ўзбекистон

Республикаси Президентининг “Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтлари ривожланишига қўмаклашниш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори ва яна бошқа ҳуқуқий асосларнинг шакллантирилганлиги натижасида нодавлат нотижорат ташкилотлар ўзларида фуқаролик жамияти институтларига хос белгиларни ифода эта бошладилар..

Лекин, шу билан бирга, Концепцияда мамлакатда фуқаролик жамияти институтларини янада ривожлантириш ва демократлаштириш, жаҳон ҳамжамиятига янада чуқурроқ интеграциялашув мақсадлари, фуқаролар иродасининг муҳим давлат қарорларида ифодаланиши, аҳолининг ислохотларда ва ижтимоий-сиёсий жараёнлардаги иштирокини фаолаштириш мақсадида яна қатор қонунлар қабул қилишга зарурат сезилаётганлиги асослаб берилди. Жумладан, бу соҳада маълум ривожланишга эришиш, амалга оширилаётган ислохотларнинг очик-ошқоралиги ва самарадорлигини таъминлаш, давлат органлари билан фуқаролар ўзаро муносабатларида ўзаро ҳамкорликни таъминлаш мақсадида **“Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонунни қабул қилиниши** ҳозирги давр кун тартибига қўйилди. Айниқса, бу қонуннинг “аҳоли турли қатламларининг ҳуқуқ ва эркинликлари, манфаатларини ҳимоя қилишда нодавлат нотижорат ташкилотларининг давлат тузилмалари билан ўзаро муносабатларидаги аниқ чегараларни белгилаш ва ташкилий-ҳуқуқий механизмларни такомиллаштириш каби масалалар бўйича ҳуқуқий нормалар”ни ўз ичига олишига муҳим эътибор қаратилди.

Шунингдек, Концепцияда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини фуқаролик жамияти институти сифатида янада ривожлантириш, маҳаллалар фаолиятини аҳоли манфаатларини кенгроқ ифодалаш, уларни фаолиятининг ташкилий асосларини янада такомиллаштириш, уларнинг иш қўламини янада кенгайтириш, бу органларни давлат ҳокимияти ва маҳаллий бошқарув органлари билан ўзаро муносабатларини яқинлаштириш мақсадида **“Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига** тегишли ўзгартиш ва қўшимчалар киритишнинг мақсадга мувофиқ эканлиги белгилаб берилди. Мазкур қонунга ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш асосан маҳаллаларни “...аниқ йўналтирилган асосда аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш, хусусий тадбиркорлик ва оилавий бизнесни ривожлантириш марказига айлантириш, шунингдек, уларнинг давлат бошқарув органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати олиб бориш тизимидаги вазибаларини янада кенгайтиришга жиддий эътибор қаратиш”, деб белгиланди.

Шунингдек, Концепцияда маҳалла фуқаролар йиғинларини аҳолининг манфаатлари ва эҳтиёжларини ифода эта оладиган, уларни ўз фаолиятида ҳимоялашга қодир бўлган жихатларини оширишга муҳим эътибор берилди. Айниқса, Концепцияга мувофиқ **Ўзбекистон Республикасининг “Фуқаролар**

Йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида”ги Қонунига ўзгарттишлар ва қўшимчалар киритишни тақлиф этилиши, бунда йиғин раислари (оқсоқоллари) ва уларнинг маслаҳатчиларини сайлашда уларга юксак талаблар –“оқсоқоллар ва уларнинг маслаҳатчилари энг муносиб фуқаролар ичидан сайланишини, фуқаролар ижтимоий фаоллигини кучайтиришда маҳалланинг аҳамияти ва роли оширилишини таъминлайдиган чора-тадбирларни назарда тутиш”га¹²⁷ эътибор қаратиш белгиланди. Дарҳақиқат, ҳозирги даврга келиб нафақат фуқаролар йиғини раиси ва унинг маслаҳатчиларини фаолиятини ошириш, балки, улар иш фаолияти устидан маҳалла аҳлининг назорати, фуқаролар йиғинига сайланган органларнинг тегишли ҳудудда яшаётган аҳоли манфаатлари ва эҳтиёжларини қай даражада эътиборга олиб иш олиб бораётганлиги таъминлаш механизмини яратишга зарурият сезилаётган эди. Мазкур қонунни такомиллаштиришда фуқаролар йиғинининг сайланадиган органларини ҳозирги давр талаблари даражасида фаолият юритиши маҳалла аҳли масъуллиги асосида кечиши бу институтни фуқаролик жамиятига хос бўлган жиҳатларини бойитиши шубҳасиз бир ҳолдир.

Жаҳон тажрибасидан маълумки, фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлатни амал қилиш шароитида жамият институтларини давлат органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати муҳим аҳамият касб этади. Бу жараёнда жамиятдаги турли ижтимоий қатламлар ва фуқаролар манфаатлари гўёки давлат манфаатлари сифатида намоён бўла бошлайди. Қолаверса, жамоатчилик назорати давлат органлари фаолиятини жамият манфаатлари асосида кеча бошлашини таъминлашга таъсир этади. Муҳими, бу жараёнда фуқароларнинг ўзлари ҳам давлат бошқарувида иштирок этгани сайин ижтимоийлашиб борадилар. Ижтимоийлашув эса сиёсий маданиятнинг асосий компонентларидан биридир.

Шунинг учун ҳам Концепцияда давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари томонидан қонун ҳужжатларининг ижро этилиши устидан жамият, фуқаролик институтлари назоратини амалга оширишнинг тизимли ва самарали ҳуқуқий механизмини яратишга қаратилган “Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Қонунни қабул қилиш” тақлифи илгари сурилди. Мазкур “қонунда жамоатчилик назоратининг турлари, шакллари ва субъектларини, назорат предметини, уни амалга оширишнинг ҳуқуқий механизмларини, шунингдек, мазкур соҳада амалдаги қонун ҳужжатларини ижро этмагани учун мансабдор шахсларнинг жавобгарлиги шартларини белгилаб қўйиш зарур”лиги¹²⁸ белгиланди.

127 Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. *Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь. - Тошкент: Ўзбекистон, 2010. - Б.46.*

¹²⁸ Ушш жойда. - Б.46.

Фуқаролик жамиятининг энг муҳим жиҳати - бу инсонга, унинг эркинлиги ва ҳуқуқларини таъминлашга қаратилганлиги, бу жараёнда эса давлатнинг асосий масъул сиёсий институт эканлиги муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун ҳам Концепцияда “инсон ҳуқуқлари соҳасида миллий ҳаракат дастурини ишлаб чиқиш долзарб аҳамиятга эга”¹²⁹ эканлиги кўрсатиб ўтилди. Унга мувофиқ равишда мазкур “дастур энг аввало ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва назорат органлари томонидан инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг ҳимоя қилинишини таъминлаш, жамиятда инсон ҳуқуқлари бўйича маданиятни шакллантириш ва шу каби бошқа соҳаларга оид қонунларга риоя этилиши устидан жамоатчилик мониторингини олиб боришга қаратилган чора-тадбирларни ўзида мужассам этиши керак”¹³⁰ лигига муҳим эътибор қаратилди.

Албатта, фуқаролик жамиятининг ривожланганлик даражаси инсон ҳуқуқ ва эркинликларини нечоғлик намоён бўлиши ва уларни ҳар томонлама ҳимояланганлиги билан ўлчанишига эътибор берадиган бўлсак, мамлакатда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш ҳуқуқий давлатнинг энг муҳим унсурларидан бирини такомиллига етказишдан иборат эканлигига ишонч ҳосил қиламиз.

Шу билан бирга, Концепцияда “Ўзбекистон Республикасининг **Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига** жамият ва давлат қурилиши, ҳудудларда ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг турли соҳаларида нодавлат нотижорат ташкилотлари ҳуқуқларини белгилаб берган қонун ҳужжатлари талабларини бузганлик учун давлат органлари мансабдор шахсларининг жавобгарлигини кучайтиришни назарда тутадиган ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш”¹³⁰ ни илгари сурилиши фуқаролик жамияти институтларини ўз конституциявий ва қонуний ваколатларини мустақил институт сифатида амалга оширишлари учун кенг имкониятлар ва ижтимоий кенгликлар яратиши шубҳасиз бир ҳолдир. Албатта, кодексга киритиладиган ўзгартиш ва қўшимчалар Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 58-моддасини тўлиқ равишда амалга оширилиши учун шарт-шароитлар яратиб беради. Энг муҳими, нодавлат нотижорат ташкилотлари учун энг зарур бўлган уларнинг қонунлар доирасида эркин ва мустақил фаолият юритишлари учун ҳуқуқий асослар шаклланади.

Ҳозирги даврга келиб дунёдаги ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар учун глобал хавф-хатарлар ва таҳдидлар (террорчилик, экстремизм, *ср шарҳдаги* исломиётга таъриши қаблир) каторига экологик таҳдидлар ҳам қўшилди. Қолаверса, экологик шарт-шароитлар инсон соғлигига, табиатнинг ўз қонуниятлари асосида яшашига ҳам жиддий хавф туғдирмоқда. Шунинг учун ҳам ривожланган мамлакатларда “яшиллар” ҳаракатлари ва партиялари бежиз ташкил

129 Ўша жойда. -Б. 46.

130 Қаранг: Ўша жойда -Б. 46-47.

топмади. Жумладан, мамлакатимизда ҳам экологияни химоялашга доир ташкилотлар тузилди, парламент қуйи палатасида бу ҳаракатлар манфаатларини таъминлашга қобил бўлган депутатлар гуруҳи шаклланди. Концепцияга мувофиқ равишда “атроф-муҳитни химоя қилишни таъминлаш тизимида нодавлат нотижорат ташкилотларнинг роли ва ўрнини белгилашга қаратилган “Экологик назорат тўғрисида”ги Қонунни ва бошқа қатор қонун ҳужжатларини қабул қилиш”¹³¹ нафақат экологик жараёнларни яхшилайдди, балки бу соҳада аҳоли фаоллигини оширишга, экологик маданиятни шакллантиришга кучли таъсир этади.

Ҳозирги даврга келиб Концепцияда илгари сурилган қонунларнинг аксрияти парламент томонидан қабул қилиниб, улар мамлакатда фуқаролик жамиятини янада ривожлантириш омили сифатида намоён бўлмоқда. Ўз-ўзидан кўриниб турибдики, Концепцияда илгари сурилган мақсад ва вазифаларни амалга ошириш, шу асосда фуқаролик жамиятини ривожлантириш қонунчилигини ривожланган мамлакатлар даражасига етказиш натижасида фуқаролик жамияти институтлари умум эътироф этилган халқаро меъёрлар талаблари асосида фаолият юрита бошлайди, бу жараёнга узвий боғлиқ ҳолдамамлакатда инсон тараққиётини амалга ошириш учун зарур бўлган барча шарт-шароитлар яратилади. Зеро, ҳозирги даврга келиб инсон манфаатларини амалга ошириш инсон тараққиётининг асосий қафолати экан, бу жараён тўлиқ равишда фақат биз кураётган фуқаролик жамияти шароитидагина амалга ошиши мумкин. Шунинг учун ҳаммашҳур мутафаккир Георг Гегель “инсоннинг бош манфаати – бу унинг ўз эркинлигини ҳаётда амалга ошириши”дир, деганида инсоннинг бу олий қадриятни амалга ошира олиши учун барча шарт-шароитлар фуқаролик жамияти заминида яратилишини башорат қилган эди. Инсоният орзу қилган бу жамият ҳозирги даврда Ўзбекистон мамлақатида ҳам реал воқеликка айланмоқда.

Такрорлаш учун саволлар:

1. Фуқаролик жамияти қуришда давлатнинг бош ислоҳотчилик ўрни нималарда намоён бўлди?
2. Ўзбекистонда фуқаролик жамияти қуришнинг қандай ҳуқуқий асослари яратилди?
3. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қайси бобида жамоат бирлашмаларига доир принциплар ифодаланган?
4. Ўзбекистонда фуқаролик жамияти қуришнинг миллий жиҳатлари нималарда намоён бўлади?

131 Қаранг: Ўша жойда – Б.47.

5. Фуқаролик жамиятининг иқтисодий таянчи деб қандай синфга айтилади?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: “Ўзбекистон” 2018.- Б.-4-5;8-12.*

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

3. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси.-Т., 1998.-Б.30.

4. Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги Қонуни.//Ўзбекистон Республикасининг қонунлари. 4-сон. -Т.: Адолат, 1993.-Б.155

5. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ,2018.

6. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. –Т.: “Ўзбекистон” -2017

7. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимининг қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1- жилд. - Т.: Ўзбекистон.2017.

8. Мирзиёев Ш.М. Қонун ва адолат устуворлигини таъминлаш – барча эзгу мақсадларимизга эришишнинг энг муҳим шarti. –Т.: “Ўзбекистон”, 2017

9. Каримов И.А. Ўзбекистон - бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли.//Биздан озод ва обод Ватан қолсин.-Т.: Ўзбекистон, 1994.-Б.31-32.

Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. *Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза 2010 йил 12 ноябрь*.-Тошкент:Ўзбекистон, 2010. –Б.46-47

11. Каримов И.А.Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли.//Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1.-Т.: Ўзбекистон, 1996.-Б.44-45.

12. Каримов И.А.. Ўзбекистон - бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли.//Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура.Т.1.- Тошкент:Ўзбекистон, 1996. –Б.300-301.

13. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. // Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3.-Т.: Ўзбекистон, 1996.-Б.8-9,12
14. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бугасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. // Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. -Т.: Ўзбекистон, 1998.-Б.138-139; 151-153; 156-157151-153; 156-157
15. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард мақсадимиз. // Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт-пировард мақсадимиз. Т.8.-Т.: Ўзбекистон, 2000.-Б.331.
- Каримов И.А. Янгиланиш ва ўзгаришлар жараёни орта қайтмайди. // Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т.10.-Т.: Ўзбекистон, 2002.-Б.325.
17. Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. // Биз танлаган йўл - демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т.11.-Т.: Ўзбекистон, 2003.-Б.27-29.
18. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. // Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т.13.-Т.: Ўзбекистон, 2005.-Б.181.-182
19. Арндт Х. Вирус тоталитаризма. // Изучая прошлое во имя будущего (круглый стол).- Политические исследования, № 6, 1991. Б.165-166.
20. Бердяев Н.А. Самопознание. (Опыт философской автобиографии). - М.: Книга, 1991.-Б.340.
21. Кара-Мурза А.А. Тоталитаризм - феномен XX в.? // Тоталитаризм как исторический феномен.-М., 1989.-Б.23.
22. Фуқаролик жамияти. Дарслик лойиҳаси. Муаллифлар жамоаси. 2016. Электрон вариант.
23. Ўтамуродов А. ва бошқалар. Фуқаролик жамияти фанидан тушунча ва атамалар лугати. -Т.: Turon zamin ziyo, 2017.
- 24.. Ҳасанов Р., Ўтамуродов А. Фуқаролик жамияти: назария ва амалиёт.-Т.2016
25. Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: сиёсий партиялар, мафқуралар, маданиятлар.-Т.: Шарқ, 1998. -Б. 110-111.

9-МАВЗУ:ЎЗБЕКИСТОНДА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ИНСТИТУТЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ

Режа:

- 1.Ўзбекистонда кўппартиявийлик тизимининг шаклланиши ва ривожланиши.
- 2.Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтлари шаклланиши ва ривожланиши ҳуқуқий асослари.
- 3.Ўзбекистонда ННТнинг фуқаролик жамияти институти сифатида ривожланиши.
4. “Ҳаракатлар стратегияси” – фуқаролик жамияти сари йўл.

Таянч тушунчалар: сиёсий партия, кўппартиявийлик тизими, фуқаролик жамияти, фуқаролик жамияти институтлари, номарказлаштириш, ўзини ўзи бошқариш, нодавлат нотижорат ташкилотлар, ҳаракатлар, учинчи сектор, яшиллар, манфаатлар гуруҳлари, жамғармалар, ҳуқуқий давлат, давлат ҳокимияти, институтлар, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинлиги, инсон манфаатлари, артикулляция, интеграция, инсон ҳуқуқлари, ижтимоий табақа (қатлам), эркинлаштириш.

*9.1.Ўзбекистонда
кўппартиявийлик
tizimining
shakllanishi va
rivожlanishi.*

Биринчи масала бағни. Ўзбекистонда демократик принциплар ва фуқаролик жамияти талаблари асосида сиёсий партияларни тузиш фақат мустақиллик даврида амалга оширилди.

Мамлакатда ривожланган мамлакатлар тажрибаси ва миллий анъаналардан келиб чиқиб сиёсий партияларнинг жамият институти сифатидаги ҳуқуқиймақоми шаклланди. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 60-моддасида сиёсий партияларнинг ҳуқуқий мақоми куйидагича белгиланган: “Сиёсий партиялар турли табақа ва гуруҳларнинг сиёсий иродасини ифодалайдилар ва ўзларининг демократик йўл билан сайлабқўйилган вакиллари орқали давлат ҳокимиятини тузишда иштирок этадилар. Сиёсий партиялар ўз фаолиятларини молиявий таъминланиш манбалари ҳақида Олий Мажлисга ёки у вакил қилган органга белгиланган тартибда ошқора ҳисоботлар бериб турадилар”¹³².

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 56-моддасига биноан сиёсий партиялар “жамоат бирлашмалари” сифатида эътироф этилади¹³³.

¹³²Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.-Т.:Ўзбекистон, 2016.-Б.20
133Ўша жойда. –Б.19.

Мазкур Конституциянинг 58-моддасида эса “давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг жамоат бирлашмалари фаолиятига аралашшига, шунингдек жамоат бирлашмаларининг давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолиятига аралашшига йўл қўйилмайди”¹³⁴, дейилади. Бу билан, биринчидан, сиёсий партиялар жамоат бирлашмалари каби жамиятнинг институти эканлиги эътироф этилади; иккинчидан, сиёсий партияларнинг давлат ҳокимияти органлари фаолиятига аралашшига йўл қўйилмаслиги конституциявий меъёрлар билан таъкидланиб, унинг давлат ҳокимиятига дахлдор эмаслиги таъкидланади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 34-моддасида жамиятдаги муҳолифий ҳуқуқни ҳимоя қилиш мақсадларида қўйидаги қоида мустаҳкамланган: “Сиёсий партияларда, жамоат бирлашмаларида, оммавий ҳаракатларда, шунингдек ҳокимиятнинг вакиллик органларида озчиликни ташкил этувчи муҳолифатчи шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва кадр-қимматини ҳеч ким камситиши мумкин эмас”¹³⁵.

1991 йил 14 февралда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида”ги Қонун мамлакатда кўппартиявийлик тизими шаклланишининг ҳуқуқий жиҳатларини таъминлаб бериши натижасида мамлакатда янги сиёсий партияларнинг шаклланиш жараёнлари бошланди. Ўзбекистонда кўппартиявийлик тизимини қарор топишида 1996 йил 25 декабрида Олий Мажлис қабул қилган “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги Қонун муҳим ўрин тутди. Қонун 17 та моддадан иборат бўлиб, унда сиёсий партияларнинг демократик қоидалар асосида фаолият юритишлари учун ривожланган мамлакатлар мезонлари талабларига хос бўлган ҳуқуқий асослар яратилди. Қонуннинг 5-моддасига биноан, “давлат сиёсий партиялар ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари муҳофаза этилишини кафолатлайди, уставда белгиланган ўз мақсадлари ва вазифаларини бажаришлари учун уларга тенг ҳуқуқий имкониятлар яратиб беради”¹³⁶. Шунингдек, сиёсий ҳаёлда биринчи марта қонуннинг 12-моддасида сиёсий партияларнинг ҳуқуқлари аниқ ва равшан кўрсатиб берилди: “Сиёсий партиялар қўйидаги ҳуқуқларга эга:

-ўз фаолияти тўғрисидаги ахборотни эркин тарқатиш, ўз ғоялари, мақсадлари ва қарорларини тарғиб қилиш;

-сайлаб қўйиладиган давлат органларидаги ўз вакиллари орқали тегишли қарорларни тайёрлашда иштирок этиш;

¹³⁴ Ўша жойда. –Б.20.

¹³⁵ Ўша жойда. –Б.13-14.

¹³⁶ Ўзбекистон Республикасининг “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги Қонуни. //Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, № 2 (1250), 1997.-Б.12.

-қонунда белгилаб қўйилган тартибда Ўзбекистон Республикаси Президенти, давлат ҳокимияти органлари сайловларида иштирок этиш;

-партия фаолияти билан боғлиқ йиғилишлар, конференциялар ва бошқа тадбирларни ўтказиш;

-қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда оммавий ахборот воситалари таъсис этиш ва бошқа оммавий ахборот воситаларидан фойдаланиш;

-Ўзбекистон Республикасининг сиёсий партиялари билан иттифок (блок) тузиш, улар билан ва бошқа жамоат бирлашмалари билан шартнома муносабатлари ўрнатиш”¹³⁷.

Фуқаролик жамиятининг муҳим белгиларидан бири, бу - сиёсий институтларда ва сиёсий жараёнларда турли хил фикрларнинг эркин ифода қилинишига ҳуқуқий асослар яратиб бериш, шунингдек, ҳуқуқий давлат фуқаролари - плюралистик фикрлашга қобил бўлган шахсларни шакллантиришдир. Шу мақсадларда қонуннинг 13-моддасида Олий Мажлисдаги партия фракцияларининг эркин фаолият юритишлари, уларнинг ҳозирги давр илғор мамлакатларидаги меъёрлар талабларига мувофиқ жамиятнинг сиёсий ривожланишига хисса қўша олиш даражасига кўтарилишларининг ҳуқуқий жиҳатлардан таъминлашга асос солинди: “Сиёсий партияларнинг Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисидаги фракциялари сиёсий партиялар томонидан кўрсатилган депутатларнинг таъсис йиғилишларида ўз партияларининг сиёсатини уюшқоқлик билан ўтказиш учун тузилади”.

Сиёсий партияларнинг жамиятдаги ва сиёсий муносабатлардаги функцияларини тўла бажара олиш қобилиятини шакллантириш учун уларнинг фаолиятларини молиявий жиҳатлардан ҳам қафолатлаш тажрибаси Ўзбекистонга ҳам кириб келди. 2004 йил 30 апрелда иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг XIV сессияси “Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисида”ги Қонунни қабул қилди. Хусусан, сиёсий партияларга молиявий ёрдам бериш партияларнинг сиёсий рақобатдаги имкониятлар нотенглигини камайтиради, уларнинг алоҳида жисмоний ёки ҳуқуқий шахслар гуруҳларига нисбатан қарамлигини йўқотади. Натижада сиёсий партиялар коррупцияга қарши курашнинг таъсирчан воситасига айланади. Қонуннинг 7-моддасига мувофиқ, “Сиёсий партия, агар у Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига сайлов якунлари бўйича “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий қонунига мувофиқ Қонунчилик палатасида

¹³⁷ Ўша жойда.—Б.15.

сиёсий партия фракциясини тузиш учун зарур миқдорда депутатлик ўринларини олган бўлса, ўзининг уставда назарда тутилган фаолиятини молиялаштириш учун давлат маблағларини олиш ҳуқуқига эга бўлади”. Шунингдек, қонунда Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги давлат маблағларини “олиш ҳуқуқига эга бўлган сиёсий партиялар ўртасида уларнинг Қонунчилик палатасида олган депутатлик ўринлари миқдорига мутаносиб равишда тақсимлайди”¹³⁸. Шу билан бирга, мазкур қонунга биноан сиёсий партияларнинг Қонунчилик палатаси ва давлат ҳокимиятининг бошқа вакиллик органларига сайловда иштирок этиши, шунингдек, Қонунчилик палатасидаги сиёсий партия фракцияларининг фаолияти ҳам давлат томонидан молиялаштирилиши белгиланган бўлган.

2007 йилнинг 1 январидан кучга кирган “Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида”ги Конституциявий Қонуннинг қабул қилиниши мамлакатда фуқаролик жамияти институтларини янада ривожлантириш учун ҳуқуқий асосларни мустаҳкамлаб, сиёсий партиялар демократик тамойиллар асосида фаолият юритишлари учун имкониятлар яратган.

“Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” ғояларини амалга ошириш мамлакатда фуқаролик жамияти қуришнинг янги босқичи бошланганлигини англатади. Концепцияда сиёсий партиялар ролини оширишга доир қонунчилик асосларини демократлаштириш ва такомиллаштиришга доир вазифаларни бажариш натижасида давлат бошқарувини халқ иродаси асосида амалга оширишга имкониятлар яратилади!

Концепциясида сиёсий партияларга ҳуқуқатни шакллантириш соҳасида муҳим давлат аҳамиятига эга бўлган қарор қабул қилиш ваколати бериш тақлифи илгари сурилди: “**Ўзбекистон Республикаси Бош вазири номзоди Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига сайловларда энг кўп депутатлик ўринини олган сиёсий партия ёки тенг миқдордаги депутатлик ўринларини қўлга киритган бир неча сиёсий партиялар томонидан тақлиф этилади**”¹³⁹.

¹³⁸Ўзбекистон Республикасининг “Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисида”ги Қонуни.//Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Аxbоротномаси, № 5 (1337), 2004. –Б.32-33.

¹³⁹Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг кўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь.-Т.. Ўзбекистон, 2010.- Б.12.

Кўриниб турибдики, сиёсий партиялар сайловчилар (халқ) иродасини ифодачиси сифатида намоён бўлиб, ҳукуматни шакллантиришда энг асосий сиёсий институт сифатидаги мақомга эга бўлди. Албатта, бу ҳолат фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлатнинг муҳим белгиларидан бири бўлиб, партиялар воситасида шаклланган ҳукумат халқ иродаси асосида шаклланиши учун ҳам у халқчил сиёсат олиб боришга интилади.

Миллий мустақиллик даврида ташкил топган сиёсий партиялардан бири, бу - **Ўзбекистон Халқ демократик партиясидир**. Партияга 1991 йилнинг 1 ноябрида бўлиб ўтган таъсис курултойида асос солинди. Ўзбекистон ХДП ўзини асосан ижтимоий адолат ва ижтимоий ҳимояга муҳтож кишилар манфаатларини ҳимоя қилиши, мамлакат сиёсий кучларининг сул қаноти сифатида фаолият юритишини эълон қилди.

Ўзбекистон Халқ демократик партиясининг асосий мақсади куйидагилардан иборат:

Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий қўллаб-қувватлашга ва ҳимояга эҳтиёжманд фуқаролари манфаатларини ифодалайди ва ҳимоя қилади. Булар – иқтисодиётда банд бўлмаган меҳнатга лаёқатли аҳоли, ижтимоий қўллаб-қувватлашга эҳтиёж сезадиган ва ишга жойлашишда қийинчиликларга дуч келаётган одамлар; доимий иш жойи ва муқим маошга эга бўлмаган аҳоли қатлами, бошқа ижтимоий соҳаларнинг ходимлари ва мутахассислари, кам таъминланган ва кўп болали оилалар, пенсионерлар ҳамда имкониятлари чекланган кишилар. Ўзбекистон ХДП давлат томонидан ушбу тоифа кишиларининг манфаатларини қўллаб изчил сиёсат олиб борилишига ҳаракат қилади, уларни ўзининг электорати деб ҳисоблайди ва сайлов кампанияларида уларнинг қўллаб-қувватлашига умид боғлайди;

--қатта ҳаётга кириб келаётган ёшларнинг касб-ҳунар танлаши, таълим олиши ва ўқишни битирганидан кейин иш ўрнига эга бўлиши учун адолатли, барча учун тенг ҳамда ижтимоий очик шарт-шароитлар яратиш; пенсионерлар, меҳнатга лаёқатсиз ногиронлар, ота-она қарамоғидан маҳрум болаларнинг ҳаётий эҳтиёжларини тўлақонли қондиришга кафолат берадиган пенсия таъминоти ва ижтимоий нафақалар тизимини шакллантириш;

-халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларидаги партия гуруҳларининг ҳудудий иш ўринлари яратиш ҳамда ўрта махсус ва олий маълумотли мутахассисларни тайёрлаш дастурларига мослаштирилган хизмат ва товарлар ишлаб чиқаришни ривожлантиришга доир ўрта муддатли инвестиция дастурларини ишлаб чиқиш ҳамда тасдиқлаш борасидаги ташаббусларини янада ривожлантириш; шу ўринда маҳаллий хомашёдан рақобатбардош

махсулотлар ишлаб чиқариш ва мавжуд ресурс ҳамда талаб асосида хизматлар кўрсатишга алоҳида эътибор қаратилмоқда¹⁴⁰.

Шунингдек, партия бутун жаҳон демократик характери сул қанотида қабул қилинган ТЕНГЛИК, ОЗОДЛИК, АДОЛАТ, БИРДАМЛИК, ДЕМОКРАТИЯ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ, ТИНЧЛИК принциплари ҳамда халқимизга хос бўлган миллий ва умуминсоний гуманистик ҳамда демократик қадриятларга амал қилишини асосий мақсадлардан бири сифатида қабул қилган. Партиянинг ижтимоий идеали – Ўзбекистонда социал демократик давлатни бунёд этишдир. “XXI асрда кучли Ўзбекистон!” ғояси партиянинг бу мақсадга эришишдаги асосий ғояси ҳисобланади¹⁴¹.

Ҳозирги даврда Ўзбекистон ХДП охириги сайловларга ўз сафида 424.5 мингдан зиёд аъзолари билан қангнашди. Партия аъзоларини бевосита бирлаштирадиган 9955 та бошланғич ташкилот фаолият кўрсатади. Партиянинг Қонунчилик палатасида 21 та депутатдан иборат фракцияси фаолият олиб боради.

Партия ўзининг оммавий ахборот воситаларига эга. Унинг марказий нашрлари: Ўзбек тилида чоп этиладиган “Ўзбекистон овози” газетаси; рус тилида чоп этиладиган “Голос Узбекистана” ҳафталиги.

Ўзбекистон “Ватан тараққиёти” партияси (ВТП) 1992 йилнинг 24 майида ташкил топди. ВТПнинг дастурида белгиланганидек, партия жамиятнинг сиёсий тизимидаги фаолиятини парламент партияси сифатида ташкил этади. Партия ўз сиёсатини давлат ҳокимияти ва бошқарув органларига сайланган вакиллари орқали ўтказиши мумкин. Бунинг учун барча даражадаги ваколатли ҳокимият органлари сайловига ўз номзодларини тавсия этади ва уларни сайловчилар томонидан қўллаб-қувватланиши учун курашади.

ВТП таркибида 2000 йилда Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳар, 12 вилоят, 220 дан зиёд шаҳар ва туман кенгашлари фаолият кўрсатдилар. Партия аъзоларининг сони қарийиб 35 мингга етди. Партиянинг марказий матбуот нашри – “Ватан” ижтимоий-сиёсий ҳафталик газетаси 2000 йил апрелга қадар фаолият кўрсатди.

Мамлакатда Ўзбекистон Халқ демократик ва “Ватан тараққиёти” партияларининг ташкил топиши билан бир партиявийлик тизимига бутунлай барҳам берилди. Шунингдек, жамиятдаги ижтимоий қатламларнинг қонун чиқарувчи ҳокимиятдаги манфаатларини ифода этадиган сиёсий оқимлар ва ташкилотлар шаклланди. Ўзбекистон Конституциясидаги демократик тамойиллар, шунингдек амалга оширилган ҳуқуқий ва сиёсий ислохотлар

140 Ўзбекистон Халқ демократик партияси ҳақида // http://www.elections.uz/uzb/events/political_parties/1548/.

141 **Народно-демократическая партия Узбекистана** // <http://www.12news.uz/news/2013/12/14..>

мамлакатда янги партияларнинг тузилишига кенг имкониятлар яратиб берди. 2000 йилнинг апрель ойида “Ватан тараққиёти” партияси “Фидокорлар” Миллий Демократик партияси билан бирлашди.

Ўзбекистон “Адолат” социал-демократик партияси (СДП) 1995 йил 18 февралда ташкил топди. Партия миллий хусусиятларни инобатга олган ҳолда ҳалқаро социал-демократик ҳаракатининг асосий негизи бўлган “Адолат”, “Эркинлик”, “Бирдамлик” шиорларини қўллаб-қувватлашини ва ўз фаолиятини ўзини ўзи бошқариш, ошқоралик ва шаффофлик, қонунийлик, кўнгиллилик, партия ҳаётида фаол катнашиш, партия сафларига кириш ва ундан чиқиш эркинлиги, партия аъзоларининг тенг ҳуқуқлилиги асосида олиб боришини эълон қилди.

Ўзбекистон “Адолат” социал-демократик партиясининг асосий мақсади:

-демократик, ҳуқуқий давлатни, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган кучли, адолатли фуқаролик жамиятини барпо этишда ҳамда Ўзбекистон ҳудудида яшайтган барча миллат ва элатларнинг умумий манфаатларига мос келадиган, фуқароларнинг қонун олдида тенглиги, бирдамлиги, конституциявий ҳуқуқ ва эркинликлари таъминланган маънавий жипслашган жамиятни шакллантиришда фаол иштирок этиш.

Партиянинг вазифалари:

-Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлаш борасида демократик жараёнларни жадаллаштириш;

-Ўзбекистонда ҳуқуқий-демократик давлат барпо этиш борасида Ватанга садоқатли хизмат қиладиган инсонларни тарбиялаш;

-Ўзбекистон фуқароларига ўз қонуний ҳуқуқлари, эрк ва бурчларини англашга қўмаклашиш, уларнинг сиёсий онги, маданиятининг ривожини учун курашиш;

-Ўзбек халқининг миллий анъаналарига таянган ҳолда миллий кадриятларни тиклаш, бой маданий меросимизни ўрганиш асосида ёш авлодни тарбиялаш;

-миллатлараро муносабатларни мустаҳкамлаш, дўстлик ва ҳамжиҳатликни ривожлантириш, ҳар қандай миллатчилик, диний экстремизм, терроризм иллатларига қарши кураш олиб бориш, динлараро бағрикенгликни, тинчлик ва барқарорликни, миллатлараро тоғувликни тарғиб қилиш;

-давлат ижроия тизимини такомиллаштириш, давлат ҳокимияти органларида иймонли, пок, ўз Ватани, халқини севадиган ва элу юртига садоқат билан хизмат қиладиган раҳбар ва мутахассис кадрларнинг ишлашига эришиш;

-республика фуқароларининг турмуш даражасини кўтариш, ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳолининг муҳофазасини таъминлаш борасида таклифлар ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш;

-Ўзбекистоннинг жаҳон миқёсида ўз ўрнини эгаллаши, дунёдаги илғор давлатлар билан халқаро ҳуқуқ талаблари асосида ўзаро манфаатли алоқаларини ривожлантириш учун фаолият кўрсатиш, миллий манфаатларига мос келадиган ташқи сиёсатни қўллаб-қувватлаш;

.. -Партиядан Ўзбекистон Республикаси Президенти, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатлигига, маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларига, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг сайланадиган лавозимларига номзодлар кўрсатиш, қайд этилган сайловларда иштирок этиш, шунингдек, сайланган органларда фаолият кўрсатиш;

-малакали мутахассислар, бюджет соҳалари ходимлари, педагоглар, шифокорлар, муҳандис-техник ва илм-фан вакиллари, хизмат кўрсатиш соҳалари меҳнаткашлари манфаатларини ҳимоя қилиш.

“Адолат” ижтимоий-сиёсий газетаси Ўзбекистон “Адолат” социал-демократик партиясининг расмий нашри ҳисобланади, газета 1995 йил 22 февралда ташкил этилган¹⁴².

Ўзбекистон “Адолат” СДПнинг Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳар, вилоятларда, шунингдек, барча туман ва шаҳарларда партиянинг маҳаллий кенгашлари фаолият олиб бормоқда. Партия ўз сафларига 157222 та (2016 й. маълумоти) аъзоларни бирлаштирган. 4033 та бошланғич партия ташкилотлари мавжуд. Партия сафида 78670 та аёллар, 68145 та 30 ёшгача бўлган аъзолар фаолият юритади. Партиянинг марказий матбуот нашри - «Адолат» ижтимоий-сиёсий газетасидир¹⁴³. Партия охириги сайлов – 2014 й. 21 декабрдаги сайловларда Олий Мажлис Қонунчилик палатасида 20 та, маҳаллий вакиллик органлари кенгашларида 834 та депутатлик ўрнини эгаллади. Тўрт марта Президентликка сайловларда ўз номзоди билан иштирок этди¹⁴⁴.

Ўзбекистон “Миллий тикланиш” демократик партияси (МТДП) 1995 йил 3 июнда ташкил топди. Ўзбекистон “Миллий тикланиш” демократик партиясининг асосий мақсад-вазифаси миллий анъаналарни ва кадриятларни сақлашдан иборат. Партия ҳуқуқий демократик давлат ва адолатли фуқаролик жамиятини барпо этиш, фан-техника тараққиётини ва Ўзбекистоннинг глобаллашиб бораётган жаҳонда муносиб ўрин эгаллашини таъминлашни ёқлайди. У биз фахрланадиган миллий анъаналар ва кадриятларимизни сақлаб қолиш тарафдорлари бўлган инсонлар манфаатларини ҳимоя қилишни ўз олдига мақсад қилиб қўяди. Бундай шахслар – партиянинг асосий ижтимоий

142Ўзбекистон “Адолат” социал-демократик партияси ҳақида // http://www.elections.uz/uzb/events/political_parties/1547/.

143Социал демократическая партия Узбекистана «Адолат» // <http://www.12news.uz/news/2013/12/14>.

144История партии//<http://ru.adolat.uz/istoriya-partii/>.

катламидир. Партия мустақиллик йилларида бошланган миллий кадриятларни тиклаш, ўзликни англаш, миллий ғояларни шакллантириш ва миллий мустақиллик мафкурасини мустаҳкамлаш, халқнинг маънавий ҳаётида диний анъаналарни тиклаш каби хайрли ишларни изчил, босқичма-босқич ва тизимли равишда давом эттириш тарафдоридир. Ушбу ишни сифат жиҳатдан янги даражага кўтариш, унинг самарадорлигини ошириш зарур.

“Миллий тикланиш” демократик партиясининг янгиланган асосий сиёсий шиори: “Мақсадимиз – Ўзбекистон фуқароси онгида ўз мамлакатининг тарихий ўтмиши, бугунги куни ва келажаги учун фахрланиш туйғусини тарбиялаш ва мустаҳкамлаш!”. Партиянинг асосий мақсади:

– Давлатнинг янги халқаро шароитларда ва геосиёсий воқеликда миллий манфаатларни рўёбга чиқариш ва химоя қилиш юзасидан амалий кадамларининг тактик ва стратегик мақсадлари ва вазифалари замирида миллий тикланиш ва ривожланишнинг умумий мафкураси ва кенг қамровли дастури мавжудлиги – бизнинг муқаддас орзумиз ва стратегиямиз бўлган – юрт тинчлиги, Ватан тараққиёти, халқ фаровонлиги – умуммиллий ғояси атрофида жамиятимизни бирлаштиришга асосланган йўлини Ўзбекистон “Миллий тикланиш” демократик партияси (ЎзМТДП) кўллаб-қувватлайди.

Партиянинг олий раҳбар органи Партия Қурултойи бўлиб, у камида беш йилда бир марта қақрилади. Партиянинг матбуот нашри - “Миллий тикланиш” ижтимоий-сиёсий газетаси¹⁴⁵.

Шунингдек, партия амал қиладиган асосий сиёсий принциплар сифатида қуйидагилар эълон қилинди: МАЪНАВИЯТ, ВАТАНПАРВАРЛИК, УМУММИЛЛИЙ БИРДАМЛИК, ХАЛҚ ҲОКИМИЯТИ, АДОЛАТЛИЛИК ва БАҒРИКЕНГЛИК¹⁴⁶.

Партия таркибидаги Қорақалпоғистон Республикаси, вилоят, шаҳар ва туман кенгашлари 5578 та бошланғич ташкилот ва 190000 партия аъзоларини бирлаштириб туради. Партиянинг матбуот нашри – “Миллий тикланиш” газетаси ҳисобланади.

“Фидокорлар” Миллий Демократик партияси (ФМДП) 1998 йил 28 декабрдаги таъсис қурултойида ташкил топиб, 1999 йилнинг 3 январида Адлия вазирлиги рўйхатидан ўтди.

Партиянинг асосий мақсади сифатида қуйидагилар эълон қилинди: бозор иқтисодиётига асосланган, мулкчиликнинг турли шакллари амал қиладиган жамиятга ўтиш; Партиянинг ижтимоий идеали - бу инсоннинг ўз-ўзини камол топтириш, шахс манфаатлари унинг ҳуқуқ ва эркинликларини тўла даражада

¹⁴⁵ Ўзбекистон “Миллий тикланиш” Демократик партияси ҳақида/http://www.elections.uz/uzb/events/political_parties/1549/.

¹⁴⁶ Ўзбекистон “Миллий тикланиш” демократик партиясининг низоми ва дастури. -Т.: 2012.-Б.2

руёбга чиқариш учун сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, ҳуқуқий шарт - шароитларни кафолатловчи фуқаролик жамиятини барпо этишдир¹⁴⁷.

Партиянинг вужудга келиши ва фаолият кўрсатишидан мақсад мамлакатда янги шаклланаётган кичик ва ўрта мулкдорлар ижтимоий табақасининг сиёсий манфаатларини ифода этишдир. Шунингдек, партия ўз фаолиятида кўпроқ ёшларга таяниб иш олиб бориши таъкидланди.

Партиянинг Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳри, барча вилоятлар, шаҳарлар ва туманларда маҳаллий органлари тузилди. Партия аъзоларининг сони 60 мингга етди. Партиянинг марказий органи сифатида “Фидокор” газетаси таъсис этилди¹⁴⁸.

2008 йил июнь ойида “Фидокорлар” Миллий Демократик партияси билан Ўзбекистон “Миллий тикланиш” демократик партиясининг бир партиёга бирлашишига доир тайёргарлик ишлари амалга оширилди. Мазкур икки партиянинг курултойлари ўзларининг сайловлар даврида ва парламент фаолиятида ўз таъсирларини ошириш, электоратнинг кўпроқ қисмини жалб этиш мақсадларида ягона партиёга бирлашди. Тузилган янги партиянинг номи Ўзбекистон “Миллий тикланиш” демократик партияси деб аташга қарор қилинди. Партиянинг марказий, минтақавий ва бошланғич ташкилотлари ҳар икки партия вакилларидан иборат ҳолда қайтадан ташкил этилди. Партия дастури энди жамиятдаги кўпроқ ижтимоий қатламлар ва гуруҳлар манфаатларини ифода эта бошлади.

Ўзбекистонда қисқа давр ичида сиёсий партияларнинг сиёсий тизим субъектлари сифатида фаолият кўрсатишлари, уларнинг сиёсий тизимга таъсир эта олиш қобилиятларининг шаклланиши натижасида демократик тамойиллардаги кўппартиявийлик тизими шаклланди. Сиёсий партиялар жамиятнинг институти сифатида ҳар бир партия ўзи таянган ижтимоий қатламлар ва гуруҳлар манфаатларини бирлаштириш ва ифодалаш, шунингдек фуқаролар сиёсий маданиятини ошириш, уларнинг ижтимоий-сиёсий фаолликларини юксалтириш соҳасида катта ишларни амалга ошира бошладилар.

Мамлакатда парламент ислохотларининг бошланиши, икки палатали парламентни шакллантириш учун ҳуқуқий асосларнинг ишлаб чиқилиши муносабати билан сиёсий партияларнинг жамиятдаги ва давлат қурилишидаги ўрни янада юксалди. 2004 йил декабрдаги парламент ва маҳаллий вакиллик органларига бўлган сайловларда парламентнинг қуйи палатаси - Қонунчилик палатаси депутатлигига номзодлар кўрсатиш ҳуқуқининг сиёсий партияларга

¹⁴⁷Ўзбекистон “Фидокорлар” миллий демократик партияси дастури. -Фидокор, 1999, 11 фев.

¹⁴⁸Қаранг: Ўзбекистон “Фидокорлар” миллий демократик партиясининг сайловолди ҳаракат дастури.-Т.: Ф. Фулом номли нашр., 2004.-Б.19-20.

берилиши, маҳаллий вакиллик органларидан парламент депутатлигига номзод кўрсатиш ҳуқуқининг бекор қилиниши муносабати билан партияларнинг конун чиқарувчи ҳокимиятни шакллантириш соҳасидаги янги даври бошланди.

2003 йил 15 ноябрда Ўзбекистон сиёсий тизимида яна бир сиёсий партия **Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати - Ўзбекистон Либерал-демократик партияси** (ЎзЛиДеп) ташкил топди. Партияни тузиш ташаббускорлари асосан мамлакатдаги ўрта қатлам - тадбиркорлар ва ишбилармонларнинг илғор вакиллари бўлиб, партия ўрта ижтимоий қатлам сиёсий манфаатлари ва иродаларини ифода этишни ўз олдига мақсад қилиб қўйди. ЎзЛиДепнинг ташкил этиш мамлакатда фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат қуриш ислохотларининг чуқурлашиб бориш жараёнлари тарихий зарурият сифатида кун тартибига қўйилди.

ЎзЛиДепнинг асосий мақсадлари қуйидагилардан иборат:

Биринчи мақсад. Сиёсий куч сифатида бирлашган ҳолда тадбиркорлар, ишбилармонлар ва фермерларнинг янада кенгрок фаолият юритишлари учун янги имкониятлар яратиш, уларнинг истиқболини ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан асослаб бериш, жамиятнинг мазкур қатлами манфаатларини ҳимоялаш ва эртанги кунини таъминлаш. Шундай ижтимоий тоифа номидан Ўзбекистоннинг сиёсий сахнасида чиқиш ва ўзининг муносиб ўрнини эгаллаш.

Иккинчи мақсад. Мамлакатнинг миллий манфаатлари ва тараққиётининг стратегик истиқболларига жавоб берадиган дастурни Конституция тамойилларига суяниб, бошқа сиёсий партия ва ҳаракатлар билан ҳамкорликда ишлаб чиқиш ва амалга ошириш учун партиянинг куч ва имкониятларини сафарбар этиш. Ўзбекистон танлаган очик, бозор иқтисодиётига асосланган демократик, ҳуқуқий давлат қуриш, фуқаролик жамияти институтларининг ривожига кенг йўл очиб бериш ва демократик кадриятларни халқ, аввало ёшлар онги ва ҳаётига сингдириш.

Учинчи мақсад. Давлатни бошқариш, жамиятда шаклланаётган қарашларга таъсир ўтказиш, сиёсий ва иқтисодий ислохотларни амалга оширишда фаол иштирок этиш, ижтимоий муаммоларни ҳал этишда кўмаклашиш, Ўзбекистоннинг халқаро обрўсини оширишда, юрт тинчлиги ва осойишталигини сақлашда, миллатлараро ва фуқаролараро аҳиллик ва тотувликни мустаҳкамлаш ишида фаол қатнашиш.

Ёшларни миллий ғояга ҳурмат, Ватанга муҳаббат ва садоқат, ўз элим, ўз юртим, жон Ўзбекистоним деб гурурланиб яшаш руҳида тарбиялашга муносиб ҳисса қўшиш, ҳар қандай шароитда мустақиллик йўлини, кадриятлар, миллий ва диний анъаналар ва урф-одатларни қадрлаш баробарида, барча миллат ва элатлар кадриятларини камситишга йўл қўймаслик, бундай хуружларга қарши кураш олиб бориш.

Туртинчи мақсад. Партиянинг сиёсий платформаси - либерал-демократик ғоя ва кадриятларни кенг омма онгига сингдириш, бу борада ҳар томонлама чуқур ўйланган ташвиқот ва тарғибот ишларини олиб бориш, ўз сафини кенгайтириш. Шу ғояларни ҳаётга татбиқ қилишда фидойилик кўрсатган фаолларни депутатликка номзод сифатида кўрсатиш ва сайловчилар ишончини қозонган ўз депутатлари зиммасига давлат ҳокимиятининг қонун чиқарувчи ва ижро этувчи органларида вакиллик вазифасини юклаш ҳамда уларнинг фаолиятини бошқариш¹⁴⁹.

Ўзбекистон Либерал-демократик партиясини ташкил этишдан асосий мақсад мамлакатдаги мулкдорлар ижтимоий қатламини сиёсий қуч сифатида интеграция қилиш, уларнинг ҳар бирида сочилиб ётган сиёсий манфаатларини партия тимсолида бир жойга тўплаш, ана шу пайдо бўлган қатта сиёсий қуч ёрдамида мулкдорларнинг муаммоларини бартараф этишга ҳар томонлама қўмаклашишга қаратилди.

Партиянинг Қорақалпоғистон Республикаси, барча вилоят, шаҳар ва туманларда партия кенгашлари, 10228 бошланғич ташкилотлари фаолият юритмоқда. Партия аъзоларининг сони 250000 дан ошди. Уларнинг ичида тадбиркорлар ва ишбилармонлар сони тобора кўпайиб бормоқда. Партиянинг бош наشري - "XXI аср" газетаси 2003 йил 15 ноябрдан бошлаб чиқмоқда.

Шу тариқа, мамлакатда мустақиллик йилларида сиёсий партияларнинг давлат ҳокимияти органларидан мустақил равишда ривожланиши ва кенг фаолият кўрсатиши учун ижтимоий-сиёсий кенгликлар яратилди. Шу билан бирга, Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси "ҳудудий, бир мандатли сайлов округлари бўйича кўп партиявийлик асосида беш йил муддатга сайланадиган бир юз йигирма депутатлардан иборат"¹⁵⁰ бўлиши бу қондани Ўзбекистон Республикасининг "Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида"ги Қонунда мустаҳкамлаб қўйилиши сиёсий партияларнинг мамлакат қонун чиқарувчи ҳокимиятини шакллантиришдаги ролини янада оширди.

Мамлакатда миллий мустақилликнинг илк даврида давлат томонидан амалга оширилган ислохотлар натижаси ўларок, фуқаролик жамиятининг муҳим институти бўлган сиёсий партияларнинг демократик кадриятлар асосида фаолият юритишлари учун ҳуқуқий асослар яратилди. Қисқа давр ичида мамлакатда тўртта сиёсий партия ташкил этилиб, кўппартиявийлик тизими сиёсий ҳаётга кириб келди. Парламент, Президентлик сайловлари ва маҳаллий

¹⁴⁹ "Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати – Ўзбекистон Либерал-демократик партияси" (ЎзЛиДеП) ҳақида // http://www.elections.uz/uz/events/political_parties/1546/

¹⁵⁰ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги Қонуни (янги таҳрири). // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, № 9-10 (1329-1330), 2003.-Б.9.

инкилик органларига сайловлар асосан кўппартиявийлик асосида ўтказилиши асосига айланди.

9.2. Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтлари шаклланиши ва ривожланишининг ҳуқуқий асослари

Иккинчи масала баёни. Ҳозирги даврда фуқаролик жамиятини шакллантириш, ҳуқуқий давлат куриш вазифалари нодавлат нотижорат ташкилотларни

янада ривожлантиришни тақозо этмоқда. Фуқаролик жамияти шароитларида фуқароларнинг турли туман ўзаро муносабатлари ва ҳамкорлиги, уларнинг ихтиёрий равишда жамият бошқарувида иштирок этиши жараёнлари асосан нодавлат нотижорат ташкилотлар томонидан амалга оширилади. Давлат билан жамиятнинг бир-бирларидан бегоналашмаслиги ҳам нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятининг ривожланиши билан боғлиқдир.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 34-моддасидаги «Ўзбекистон Республикаси фуқаролари қасаба уюшмалари, сиёсий партияларга ва бошқа жамоат бирлашмаларига уюшиш, оммавий ҳаракатларда иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар»¹⁵¹ каби фуқароларнинг жамият институтларида иштирок этишини таъминлаб берадиган ҳуқуқий асосларнинг эътироф этилиши республикада жамият тараққиёти инсоният ҳаётининг бир неча асрлар мобайнидаги тажрибалари ва синовларидан муваффақиятли ўтган эркинлик жамияти - фуқаролик жамияти сари интилаётганлигини англатади.

Ҳозирги даврда Ўзбекистондаги нодавлат нотижорат ташкилотлар ва сиёсий партиялар фаолияти 1991 й. 14 февралда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг «Жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги Қонуни (1997 й. апрелда қўшимча ва ўзгартиришлар киритилган), Ўзбекистон Республикасининг «Қасаба уюшмалари, уларнинг ҳуқуқлари ва фаолиятининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонуни (1992 й. июль), Ўзбекистон Республикасининг «Сиёсий партиялар тўғрисида»ги Қонуни (1996 й. декабрь), Ўзбекистон Республикасининг «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида» янги таҳрирдаги Қонуни (1998 й. май), Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида» янги таҳрирдаги Қонуни (1999 й. апрель), Ўзбекистон Республикасининг «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Қонуни (1999 йил апрель) каби қонунлар воситасида мувофиқлашади.

¹⁵¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.-Т.: Ўзбекистон, 2016.-Б.13-14.

Ўзбекистонда нодавлат ташкилотларга доир қонунчилик ривожланган мамлакатлар тажрибаси, халқаро ҳуқуқий меъёрлар ва миллий анъаналар асосида шакллантирилган бўлиб, у ўзида демократик принциплар ва кадриятларни мужассамлаштиради. Мамлакатда давлат бош ислоҳотчи сифатида нодавлат ташкилотларнинг қонунчилик асосларини ҳар томонлама ривожлантиришга муҳим аҳамият бермоқда. Парламентда нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятини мувофиқлаштиришга доир юзлаб қонунлар ва бошқа ҳуқуқий меъёрлар қабул қилинган бўлиб, уларнинг ичида Ўзбекистон Республикасининг «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Қонуни (1999 йил 14 апрель) нодавлат нотижорат ташкилотларнинг серкирра фаолиятини ҳар томонлама мувофиқлаштириш ва ҳуқуқий жиҳатлардан таъминлашга қаратилди.

Қонуннинг 1-моддасида нодавлат нотижорат ташкилоти тузишнинг умумий мақсади ижтимоий фойдали манфаатларнинг қондирилиши эканлиги эътироф этилиб, бу билан нодавлат ташкилоти ўз фаолиятида халқчиллик принципига амал қилиши шарт эканлиги белгилаб қўйилди¹⁵².

Мазкур Қонуннинг 2-моддасида «Нодавлат нотижорат ташкилоти тушунчаси»нинг таърифи демократик кадриятлар асосида талқин қилинади: «Нодавлат нотижорат ташкилоти - жисмоний ва (ёки) юридик шахслар томонидан ихтиёрийлик асосида ташкил этилган, даромад (фойда, олинган ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олмаган ҳамда олинган даромадларни (фойдани) ўз қатнашчилари (аъзолари) ўртасида тақсимламайдиган ўзини ўзи бошқариш ташкилотидир.

Нодавлат нотижорат ташкилоти жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини, бошқа демократик кадриятларни ҳимоя қилиш, ижтимоий, маданий ва маърифий мақсадларга эришиш, маънавий ва бошқа номоддий эҳтиёжларни қондириш, хайрия фаолиятини амалга ошириш учун ҳамда бошқа ижтимоий фойдали мақсадларда тузилади»¹⁵³.

Ушбу қонунда нодавлат нотижорат ташкилотлар билан давлатнинг ҳамкорлиги шундай ўз ифодасини топганки, давлат органи, яъни парламент қонун қабул қилади, бу қонунга биноан «учинчи сектор» аъзолари ва жамият манфаатлари учун хизмат қилади. Қонунда қайд этилган ижтимоий фойдали мақсад тушунчаси нодавлат ташкилотлар фаолиятини аҳолининг ночор қатламларини ижтимоий ҳимоя қилишга йўналтиради. Давлат органларининг муҳим функцияларидан бири аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш эканлигини

¹⁵² Ўзбекистон Республикасининг «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Қонуни // «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонунига шарҳлар. -Т.: Адолат, 2001. -Б. 15.

¹⁵³ Уша жойда -Б. 14.

лигиборга олсак, бу соҳада давлат органлари билан нодавлат ташкилотларнинг ўзаро ҳамкорлиги учун ҳуқуқий асосларнинг яратилганлиги намоён бўлади.

«Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги қонунга биноан нодавлат нотижорат ташкилотларининг мақсадлари қуйидаги йўналишлардаги фаолиятлар бўйича амалга оширилади:

-биринчидан, кенг маънодаги маданий мақсадларга эришиш кўзлаб тузилган. Бунда маориф, илм-фан, маданият соҳаларида фаолият олиб борилади;

-иккинчидан, мамлакат аҳолисининг сихат-саломатлигини таъминлашни кўзлаб фаолият юритиш (спорт ва жисмоний тарбия билан шуғулланувчи, турли хил хасталикларнинг олдини олиш ва уларни даволашнинг илғор тажриба ҳам усулларини тарғиб этувчи ташкилотлар);

-учинчидан, турлича фаолият йўналишидаги ҳуқуқни муҳофазаловчи ташкилотлар (масалан, истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоялаш жамияти);

-тўртинчидан, фуқароларнинг маънавий ва бошқа хилдаги номоддий эҳтиёжларини қондиришга қаратилган ташкилотлар (носиёсий уюшмалар, ижтимоий жамғармалар ва бошқалар);

-бешинчидан, хайр-эҳсон ишлари билан шуғулланувчи ташкилотлар¹⁵⁴

Ўзбекистонда нодавлат нотижорат ташкилотларнинг ўзаро муносабатлари ва ҳамкорлиги ушбу Қонуннинг 4-моддасида қуйидагича таърифланади: «Давлат нодавлат нотижорат ташкилотларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини таъминлайди, уларга ижтимоий ҳаётда иштирок этиш учун тенг ҳуқуқий имкониятлар ярагиб беради. Нодавлат нотижорат ташкилотларининг алоҳида ижтимоий фойдали дастурларига давлат қўмак кўрсатиши мумкин.

Қонуннинг мазкур 4-моддаси нодавлат нотижорат ташкилотларнинг давлат органлари билан ўзаро муносабати асосларини белгилаб беради. Давлат, бир томондан, қонуний асосда нодавлат нотижорат ташкилотларининг ҳуқуқи ва қонуний манфаатларини мустаҳкамлайди, иккинчи томондан, нодавлат нотижорат ташкилотларнинг ҳуқуқи ва қонуний манфаатларини ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоя қилиш масъулиятини ўз зиммасига олади.

Давлат нодавлат нотижорат ташкилотларининг ҳуқуқи ва қонуний манфаатлари амалга ошишини кафолатловчи шарт-шароитлар ярагади, барча давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг зиммасига қонун талабларини сўзсиз ижро этиш вазифасини юклайди, зарур ҳолатларда нодавлат нотижорат ташкилотларининг ҳуқуқи ва қонуний манфаатларини ҳар хил тажовузлардан ҳимоялайди. Нодавлат нотижорат ташкилотлари ўз ҳуқуқи ва қонуний

¹⁵⁴ Ўша жойда.-Б.16.

манфаатларини ҳимоя этилишини мавжуд барча ҳуқуқий усуллар билан муҳофазалашга ҳақлидир.

Шунингдек, қонуннинг 4-моддасига мувофиқ нодавлат нотижорат ташкилотлари ўзларининг молиявий манбаини шакллантириш, ички тизилма ва асосий фаолият йўналишларини ўз ихтиёри билан ўзи белгилаш масалаларида тўла мустақилдир¹⁵⁵.

Шу билан бирга, ривожланган мамлакатлар ва халқаро ҳуқуқ меъёрлари ва миллий қонунчиликдан келиб чиқиб давлат қуйидаги йўналишларда нодавлат нотижорат ташкилотларининг фаолиятини назорат этиш ҳуқуқига эгадир:

-нодавлат нотижорат ташкилотларининг фаолиятлари Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари доирасида амалга ошиш лозимлиги давлат томонидан назорат этилади (Қонуннинг 34-моддасига мувофиқ)¹⁵⁶;

-нодавлат нотижорат ташкилотларини рўйхатга олган давлат органи мазкур ташкилотлар фаолиятлари йўналишлари улар низоми доирасида бўлишини назорат этади (Қонуннинг 21-моддасига мувофиқ)¹⁵⁷;

-нодавлат нотижорат ташкилотлари анжуманлари ва тадбирларида давлат органлари вакили иштирок этиши мумкин; -нодавлат нотижорат ташкилотлари статистика ва солиқ органларига ўз вақтида ҳамда тегишли тарзда ҳисобот беришларини назорат қилади (Қонуннинг 33-моддасига мувофиқ)¹⁵⁸.

-нодавлат нотижорат ташкилотлари, ўз навбатида, давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг ишига аралашмайди¹⁵⁹, яъни, улар давлат органларининг иши устидан назорат ўрнатиш, ҳисобот талаб этиш, молиявий назорат ўрнатишга ҳақли эмас. (Конституциянинг 58-моддаси). «Нодавлат нотижорат ташкилотлари туғрисида»ги Қонуннинг 7-моддаси давлат органлари билан нодавлат ташкилотлар ўзаро муносабатлари ва ҳамкорлиги фаолиятини ҳуқуқий жиҳатлардан мувофиқлаштиради. Бу модда шундай талкин этилади:

«Нодавлат нотижорат ташкилоти қуйидаги ҳуқуқларга эга:

-ўз аъзолари ва қатнашчиларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш;

-ижтимоий ҳаётнинг турли масалаларига доир ташаббуслар билан чиқиш, давлат ҳокимияти ва бошқарув органларига таклифлар киритиш;

¹⁵⁵ Ўша жойда.-Б.22-23.

¹⁵⁶ Ўша жойда.-Б.129-130.

¹⁵⁷ Ўша жойда.-Б.90.

¹⁵⁸ Ўша жойда.-Б.126.

¹⁵⁹ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.-Т.: Ўзбекистон, 2016.-Б.20.

-давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг қарорларини ишлаб чиқишида қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда иштирок этиш»¹⁶⁰.

Шунингдек, нодавлат ташкилотлар тизимини янада мустаҳкамлаш, мазкур ташкилотларнинг жамиятдаги барча ижтимоий қатламлар ва гуруҳлар манфаатларини ифода этиш мақсадларида 2003 йил 29 августида Олий Мажлис томонидан Ўзбекистон Республикасининг «Жамоат жамғармалари тўғрисида»ги қонуни қабул қилинди. Унинг 3-моддасига биноан жамоат жамғармаси деб, юридик ва (ёки) жисмоний шахслар томонидан ихтиёрий мулккий бадаллар асосида тузилган, Ўзининг аъзоларига эга бўлмаган, хайрия, ижтимоий, маданий, таълим ёки бошқа ижтимоий фойдали мақсадларни кўзда тутган нодавлат нотижорат ташкилотига айтилади. Шунингдек, вилоятлар, шаҳарлар ва туманларда ҳам маҳаллий жамоат жамғармалар тузиш мумкин¹⁶¹.

Мамлакатда нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятининг фуқаролик жамияти институти даражасида бўлишининг ҳуқуқий асосларини ривожлантириш мақсадларида 2007 йилда Ўзбекистон Республикасининг «Нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятининг кафолатлари тўғрисида»ги қонуни қабул қилинди. Мазкур қонунда нодавлат ташкилотларни қўллаб-қувватлаш ва уларнинг эркин ҳамда мустақил фаолиятларининг мавжуд қонунчилик ва давлат органлари томонидан кафолатланиши асосий мақсад қилиб олинди.

Мамлакатда нодавлат нотижорат ташкилотлар мустақиллигини таъминлаш, шунингдек, уларнинг фуқаролик жамиятининг муҳим институтига айланишини таъминлаш мақсадида давлатнинг «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» концептуал сиёсий дастури қабул қилинди ва у мамлакатда жамиятни ривожлантиришнинг асосий тамойилига айланди. Жамият сиёсий тизимини янада эркинлаштириш масалалари мазкур сиёсий дастур қабул қилинганидан кейин янада долзарб аҳамият касб эта бошлади.

*9.3. Ўзбекистонда
ННТнинг фуқаролик
жамияти институти
сифатида
ривожланиши*

Учинчи масала баёни. Мустақиллик даврида мамлакатда фуқаролик жамиятининг асоси бўлган демократик институтларни шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларига доир ислохотлар йилдан-йилга чуқурлашиб борди. 2005 йилга келиб республикада 402 та республика аҳамиятига молик нодавлат жамоат бирлашмалари фаолият кўрсата бошлади. Улардан 81 таси халқаро

¹⁶⁰ Ўзбекистон Республикасининг «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Қонуни // «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонунига шарҳлар. -Т.: Адолат, 2001 -Б.28-29.

¹⁶¹ Ўзбекистон Республикасининг «Жамоат жамғармалари тўғрисида»ги Қонуни. //Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, № 9-10 (1329-1330).2003.-Б.89-90.

ташкилотлардан иборат эди. Нодавлат ташкилотларнинг 48 таси жамғарма, 78 таси жамият, 4 таси сиёсий партия, 42 таси федератсия, 16 таси касаба уюшмалари, 2 таси ҳаракат, 20 таси марказ, 48 таси ассоциатсия, 20 таси уюшма, 5 таси кўмита, яна 37 таси турли номларда расмий рўйхатдан ўтган. Шунингдек, Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳри ва вилоятларда давлат рўйхатиغا олинган 1957 та, шунингдек, ҳисоб рўйхатиغا олинган 2911 та, ҳаммаси бўлиб 4868 та маҳаллий аҳамиятга эга бўлган жамоат бирлашмалари фаолият кўрсатди¹⁶². Қисқа давр ичида уларнинг сони тезлик билан ўсди: 2017 йилнинг 1 ноябр ҳолатига биноан 9158 та ННТ, 2244 та диний ташкилот (шундан, 2070 таси исломий, 174 таси ноисломий) фаолият юритди. 2017 йилнинг ўзида 669 та янги ташкил этилган ННТ рўйхатга олинди¹⁶³.

Ўзбекистонда ННТ ўз фаолиятларини ҳудудий мансублигига боғлиқ ҳолда қуйидаги даражаларга бўлинади:

-**умуммамлакат аҳамиятига эга бўлган ННТ**. Улар ўзларининг тузилмавий кўйи ташкилотларига (маҳаллий ташкилотлари, филиаллари, бўлимлари, ваколатхоналари ва бошқ.) эга бўлиб, бутун мамлакат миқёсида фаолият юритади;

-**минтақавий ННТ**. Уларга Қорақалпоғистон республикиси, вилоятлар ва Тошкент шаҳри ҳудудларида фаолият юритадиган ННТ киради;

-**маҳаллий ННТ**. Уларга туманлар, шаҳарлар, шаҳарча ва бошқа кичик ҳудудларда фаолият юритувчи ННТ киради.

Ўзбекистондаги ННТни халқаро ташкилотлар экспертлари қуйидагича таснифлайди:

1. Аҳолининг йирик қатламлари ижтимоий манфаатлари учун хизмат қиладиган умуммиллий тузилмалар ('«Маҳалла» хайрия жамғармаси, «Камолот» ЁИХ, Хотин-қизлар кўмитаси, Ногиронлар жамияти, «Нуроний» жамғармаси ва бошқ.).

2. Экология, маданият ва соғлиқни сақлаш соҳалига ихтисослашган миллий-халқаро жамғармалар («Экосан», «Ибн Сино», «Соғлом авлод», Оролни кутқариш, Амир Темур ва бошқ. халқаро жамғармалар).

3. Касбий ва маънавий манфаатлар бўйича тузилган ижтимоий ташкилотлар (Республика «Маънавият тарғибот» маркази, «Ижтимоий фикр» жамоатчилиқ фикрини ўрганиш маркази ва бошқ.).

¹⁶² Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги жорий архиви. Давлат рўйхатидан ва ҳисоб рўйхатидан ўтган ҳамда фаолият кўрсатаётган нодавлат ношаро ташкилотлар умумий жадвали (2005 й. 12 майдаги ҳолати). –Б.2-3.

¹⁶³ 2017 йилнинг 9 ойи давомида Адлия вазирлиги томонидан амалга оширилган ишлар юзасидан маълумотнома/Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги жорий архиви. Нодавлат ношаро ташкилотлари фаолияти бўйича маълумотнома. –Б.8.

4. Умум миллий хайрия жамиятлари ва жамғармалари (Болалар жамғармаси, «Меҳр нури» жамғармаси ва бошқ.).

5. Хукукни химоя қилиш ноҳукумат ташкилотлари (Ўзбекистон судлар уюшмаси, Адвокатлар палатаси, Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази ва бошқ.).

6. Ижодий зиёлиларнинг миллий жамоат ташкилотлари (Ёзувчилар уюшмаси, Журналистлар уюшмаси, Композиторлар уюшмаси, Архитекторлар уюшмаси, Кинематографистлар уюшмаси ва бошқ.).

7. Миллий-маданий марказлар (улар Ўзбекистонда яшаётган миллий жамоалар (озчилик) вакиллари миллий ва этник белгиларига қараб бирлаштиради, хорижий мамлакатлар билан дўстлик жамиятлари ва бошқ.).

8. Ижтимоий аҳамиятли қатламлар ва ижодий манфаатлар бўйича бирлашмалар (Ветеран жангчилар бирлашмаси, Автомобил хаваскорларининг кўнгилли жамияти, Ихтирочилар ва рационализаторлар жамияти, Туристлар клуби, Ҳаваскор қўшиқчилар клуби ва бошқ.).

Бундан ташқари, ННТлар қаторига турли шаклларга мансуб бўлган ташкилотларни киритиш мумкин:

- Сиёсий партиялар ва ижтимоий ҳаракатлар;
- Касаба уюшмалари;
- Диний ташкилотлар;
- Турли спорт федерациялари ва уюшмалари¹⁶⁴.

Мамлакатимизда 1991 йили жамоат бирлашмаларининг сони 200 тани ташкил этган бўлса, 2000 йилда уларнинг сони 2300 гага, 2010 йилда – 5100 гага етди. Бугунги кунда жамият ҳаётининг турли соҳаларида 8 минг 100 дан зиёд нодавлат ноижорат ташкилоти фаолият кўрсатмоқда. Бу дегани 2010 йилга нисбатан 1,6 марта кўп демакдир¹⁶⁵.

Мамлакатдаги нодавлат ноижорат ташкилотларининг 39 фоизи ҳукумат ва унинг қуйи органлари ташаббуси билан тузилди. Мавжуд нодавлат ноижорат ташкилотларининг 16,1 фоизини спорт, 10,4 фоизини ёшлар, 10 фоизини ҳуқуқий ва демократик институтларни мустаҳкамлаш, 9 фоизини сиёсий партия ташкилотлари, 8,4 фоизини ногирон ва имконияти чекланганлар ҳуқуқ ва манфаатини химоя қилиш, 6,4 фоизини маданият-маърифат ва тарих йўналиши, 6,3 фоизини касаба уюшмалари, 5 фоизини хотин-қизлар, 4,4 фоизини фавқуллодда вазиятлар, 4,2 фоизини фахрийлар, 3,8 фоизини соғлиқни

164 Формирование нового видения роли и места ННО в процессах политической и экономической модернизации в Узбекистане.-Т.:ЦЭИ,БМТ Ривожланиш дастури, 2010.-Б.54-55.

165 Ўзбекистон Республикаси нодавлат ноижорат ташкилотлари миллий форуми материаллари, (21-22 декабрь 2014 й.).-Т., 2015.-Б.3-4.

саклаш, 3,4 фоизини тадбиркорлар ва фермерлар ҳамда қолган 12,6 фоизини бошқа соҳалар ташкил этади¹⁶⁶.

Мамлакатда миллий мустақилликнинг дастлабки даврларида Ўзбекистон «Маҳалла» хайрия жамғармаси ташкил топди. Ўтган давр ичида «Соғлом авлод учун» халқаро ноҳукумат хайрия жамғармаси, «Экосан» халқаро экология ва саломатлик жамғармаси, Марказий Осиё халқлари маданияти Ассамблеяси. Халқаро Амир Темур жамғармаси, Халқаро Имом Бухорий жамғармаси, «Олтин мерос» жамғармаси, республика «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик маркази. «Халқбирлиги» ҳаракати, Ўзбекистон фахрийларини қўллаб-қувватлаш «Нуроний» жамғармаси, «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати, «Ижтимоий фикр» жамоатчилик фикрини ўрганиш маркази, Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар Палатаси, Миллий матбуот маркази, Байналмилал маданий марказ, республика «Истеъдод» жамғармаси каби нодавлат ташкилотлар тузилди. Ўзбекистон хотин-қизлар қўмитаси эса демократик принциплар асосида бутунлай қайтадан ташкил этилди. Шу билан бирга, Ўзбекистон «Тадбиркор аёл», Ўзбекистон Болалар жамғармаси, «Аёл ва саломатлик», «Мехр», «Аёллар ресурс маркази», «Аёл ва жамият» институти каби хотин-қизлар муаммоларини ҳал этишга қаратилган ва улар манфаатларини ифодалайдиган нодавлат ташкилотлар фаолият юритмоқда.

Кейинги ўн йилликларга келиб Ўзбекистон ижтимоий ҳаёти учун бутунлай янги бўлган нодавлат ташкилотлар тузила бошланди. XXI асрда технологик жараёнларнинг кўпайиши, автомобиль ҳаракатларини кескин ошиши, пластик маҳсулотларнинг маиший турмушга кириб келиши натижасида экологик хавф кучайди. Ана шу хавф оқибатларига қарши кураш мақсадида мамлакатдаги экологияга оид ташкилотлар ташаббуси билан 2008 йил 2 августда Ўзбекистон Экологик ҳаракати ташкил этилди. Бу ҳаракат фуқаролик жамияти институти сифатида фаолият юрита бошлади. Унинг асосий шиори - “Атроф муҳит озодлиги – саломатлик гарови” аҳоли ўртасида тезлик билан ёйилиб кетди. Бу ҳаракатнинг фаол ҳаракати билан аҳоли ўртасида экологик маданиятни шакллантиришга оид турли тадбирларни амалга ошириш анъанага айлан бошлади.

Ўзбекистон экологик ҳаракати фаолларининг она табиатни асраш, инсон саломатлигини химоя қилиш, шаҳарларда дарахтлар ва турли ўсимликларни кўпайтиришга доир фаолияти ўз самарасини бера бошлади. Шунингдек, экоҳаракатнинг «Соғлом муҳит - инсон саломатлиги» ғояси ҳам ўз атрофига

¹⁶⁶Мелиев Х. Фуқаролик жамияти: уни қўллаб-қувватлашнинг миллий модели. <http://huquqburch.uz/uz/view/2007>.

аҳолининг турли ижтимоий қатламларини бирлаштира бошлади. Экоҳаракат куйидаги дастурий вазифаларни илгари сурди:

Экоҳаракатнинг асосий эътибори атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш мамлакатимиз ҳар бир фуқаросининг умумий вазифаси бўлиб қолишига йўналтирилади. Ушбу максалларда Экоҳаракат ўз саъй-ҳаракатларини:

-ўз иштирокчилари ва ташкилотларида, ҳамкорларида минтақавий, миллий ва маҳаллий экологик ҳамда аҳоли саломатлиги муҳофазаси яхлит дастурларини ишлаб чиқиш ва бажаришдаги амалий иштирокларини фаоллаштиришга қаратилган саъй ҳаракатларни шакллантириш;

-Экоҳаракат иштирокчилари ва ҳамкорларининг давлат органлари ва жамоат тузилмалари томонидан мавжуд экологик муаммоларини ҳал этиш ва уларнинг салбий оқибатларини бартараф қилиш соҳасидаги қонун ҳужжатлари ижроси борасидаги масъулиятини кучайтиришга қаратилган фаолиятини мувофиқлаштириш;

-жамоат бирлашмалари, жамоат фондлари ва бошка нодавлат нотижорат ташкилотларининг муайян экологик муаммоларни ҳал этишдаги ҳамкорликлари самарадорлигини ошириш ва ривожлантиришга йўналтиради.

Хусусан Экоҳаракат:

-фуқароларнинг қулай атроф табиий муҳитга бўлган ҳуқуқини ҳимоялашга ҳамда табиатдан фойдаланиш соҳасида иқтисодий механизмларни жорий этишга қаратилган экологик хавфсизликни комплекс тарзда таъминлаш бўйича қонун ҳужжатларини қабул қилиш ва уларни амалга оширишга;

-мамлакатда экологик ҳуқуқ бузарликлар ва табиатга бошқача тарзда зарар етказганлик учун қорхона ва ташкилотларнинг, мансабдор шахслар ва алоҳида фуқароларнинг жавобгарлигини кучайтиришга қаратилган чора тadbирларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга;

-экологик ҳуқуқбузарликлар ва табиатга зарарли бўлган бошка таъсирлар оқибатларини бартараф этиш, шу жумладан трансчегаравий аҳамиятга эга бўлган ҳолатларда ҳам, улар томонидан агроф-муҳитга ва инсон саломатлигига етказилган зарарни қоплашни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш ҳамда ҳуқуқни қўллаш амалиёти самарадорлигини оширишга интилади¹⁶⁷.

Ўзбекистон экологик ҳаракатнинг парламентда ўзининг вакиллари бўлиши тарихий зарурат сифатида пайдо бўлди. Парламентда табиатни асраш ва экологияни яхшилашга қонунчиликни ривожлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Қонунчилик палатасида 150 та депутатдан 15 тасининг Ўзбекистон экологик ҳаракати томонидан сайланишига доир ҳуқуқий асос яратилди. Бунинг натижасида Ўзбекистон Республикаси

¹⁶⁷Қаранг: Ўзбекистон экологик ҳаракати дастури.-Т.:Chinor ENK, 2009.-Б.3-4.

Олий Мажлиси Қонунчилик палатасида 15 депутатдан иборат фракцияси фаолият юритиши қонуний тарзда расмийлашди. 2009 йил ва 2014 йил декабрда Экоҳаракат конференциясида сайланган мазкур депутатлар гуруҳи атроф муҳит муҳофазасига оид кўлаб қонунлар лойиҳаларини ишлаб чиқишда ва уларни қабул қилишда бевосита иштирок этиб келмоқда.

Маълумки, Ўзбекистон кўп миллатли мамлакат. Ўзбекистонда Юртимизда фуқаролик жамияти институти сифатида шаклланган ва тобора ривожланиб бораётган турли миллатларнинг миллий-маданий марказлари турли миллатлар вакиллари маданияти, тили ва маънавий дунёсини ривожлантиришга хизмат қила бошлади. Миллий-маданий марказлар мамлакатда ўзаро тенглик асосида яшаётган 130 та турли миллат ва элатларнинг манфаатларини ифодалаш, ўзлари мансуб бўлган маданият, ўз миллий қадриятлари ва урф-одатларини йўқолиб кетмасдан яшаши учун кўмак бериб келмоқда.

Республика байналмиал маданият маркази, 138 та миллий маданий марказлар, Ўзбекистон хорижий мамлакатлар билан дўстлик ва маданий-маърифий алоқалар жамиятлари кенгаши, шунингдек, 34 та дўстлик жамиятлари мувафакқиятли фаолият юритиб келмоқда. Улардан 14 таси республика аҳамиятига молик ташкилот мақомига эгадир. Уларнинг 31 таси корейс, 23 таси рус, 10 таси тожик, 9 таси козок, 9 таси тагар миллатига мансуб фаоллар томонидан ташкил этилган. Шунингдек, мамлакатда 8 та озарбайжон, 7 та туркман, 6 та украин ва қирғиз, 5 та турк ва Европа яҳудийлар миллатига мансуб бўлган миллий-маданий марказлари фаолият кўрсатмоқда. Шунингдек, немис, поляк ва арман, уйғур, араб, болгар, бошқирд, грек, грузин ва бошқа миллат вакиллари ҳам ўзларининг миллий-маданий ташкилотлари таркибида турли маданий тадбирлар ва анжуманлар воситасида фаол иштирок этмоқда.

Ўзбекистонда нодавлат нотижорат ташкилотларини фуқаролик жамияти институти сифатида ривожлантиришда 2005 йилнинг 10 июнида «Ўзбекистон нодавлат нотижорат ташкилотлари миллий Ассоциацияси»нинг ташкил топиши муҳим аҳамият касб этди. Унинг асосий мақсадлари сифатида қуйидаги фаолият йўналишлари белгиланди:

-ихтиёрий равишда аъзо бўлган нодавлат нотижорат ташкилотларини ҳар томонлама қўлаб-қувватлаш, уларнинг жамият ҳаётини янада эркинлаштириш ва демократлаштириш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ қилиш, демократик қадриятларни мустаҳкамлашдаги иштирокини, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий-маданий ҳаётдаги фаоллигини, ҳуқуқий давлат асосларини мустаҳкамлаш ва инсон ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилишдаги ўрнини янада кенгайтириш;

томонлама манфаатли музокаралар оркали жамиятнинг турли ижтимоий қатламлари манфаатларини ифода этишда нодавлат нотижорат ташкилотларнинг иштирокини таъминлаш¹⁶⁸.

Хозирги даврга келиб «Ўзбекистон нодавлат нотижорат ташкилотлари миллий Ассоциацияси»га 400 дан ортиқ турли республика миқёсидаги ва вилоятларда фаолият юритаётган нодавлат нотижорат ташкилотлар аъзо бўлиб кирдилар.

Ўзбекистондаги ННТларнинг ижтимоий қатламлар бўйича тақсимланиши					
спорт	16,1%	Маданият тарих	6,4%	соғлиқни сақлаш	3,8%
ёшлар	10,4%	Касаба уюшмалари	66,3%	тадбиркорлар	3,4%
ҳуқуқий	10%	Аёллар	55%	Бошқа соҳалар...	12,6%
партия	9%	фавқулодда вазият	44,4%		
ногиронлар	8,4%	фаҳрийлар	44,2%		

Мамлакатда мустақил, барқарор, аҳолининг турли қатламлари қўллаб-қувватлайдиган фуқаролик жамияти институтларини шакллантиришга, ижтимоий аҳамиятли муаммоларни ҳал этишдаги, фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий ва иш фаолигини оширишдаги ролини кучайтириш мақсадларида 2005 йил 26 июлда «Ўзбекистон нодавлат нотижорат ташкилотларини қўллаб-қувватлаш фонди» ташкил топди. Унинг асосий вазифалари сифатида қуйидагилар белгиланди:

-зарур моддий воситалар ва молиявий маблағларни йиғиш, жумладан фуқаролик жамияти институтларининг, энг аввало, аҳоли қўллаб-қувватлайдиган, мустақил республика фуқароларининг у ёки бу манфаатларини қондириш ва ҳимоя қилиш бўйича уларнинг олдида турган вазифаларни мустақил ҳал этувчи нодавлат нотижорат ташкилотларининг ривожланишини рағбатлантириш учун мўлжалланган маҳаллий, чет эл, халқаро ташкилотлар ва молиявий институтларнинг грантларини жалб этиш;

-энг муҳим гуманитар, ижтимоий-иқтисодий ва бошқа ижтимоий аҳамиятли муаммоларни ҳал этишдаги фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий фаолигини оширишга, фуқаролик жамиятининг институтларини

¹⁶⁸ Ўзбекистон нодавлат нотижорат ташкилотлари миллий Ассоциациясининг устави.-Т., 2005.- Б 3-4.

ривожлантиришга қаратилган нодавлат нотижорат ташкилотлар лойиҳалари ва дастурларини молиялаш¹⁶⁹.

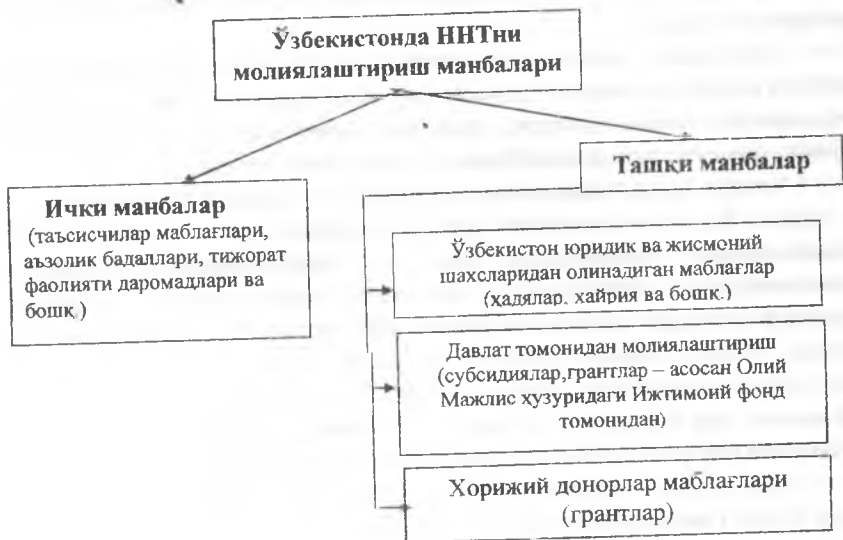
Ўзбекистон Республикасининг “Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги қонунига кўра ННТ ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари фаолияти давлат томонидан субсидия, грант, ижтимоий буюртмалар бериш шаклида қўллаб-қувватланмоқда. 2008 йилдан хозирга қадар Олий Мажлис ҳузуридаги жамоат фонди маблағларини бошқариш бўйича парламент комиссияси кўмағида ННТ ва фуқаролик жамияти бошқа институтлари ассоциациялари ва бирлашмаларининг 600 га яқин ижтимоий аҳамиятга эга лойиҳа, дастур, устав вазифалари амалга оширилди¹⁷⁰. Фаолияти давомида ишлаб топилган барча маблағларни ННТ ўзларининг дастурларини кенгайтириш ва молиялаштиришга йўнаттиради. Албатта, ўз ўрнида, ННТ ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш, соғлиқни сақлаш, таълим, фан, маданият ва санъатни қўллаб-қувватлаш, фуқаролар ҳуқуқий маданиятини ошириш, фуқароларни жамиятни бошқаришдаги иштирокини кенгайтириш каби фаолияти билан фуқаролик жамиятини ривожланишига катта ҳисса қўшади.

Шунингдек, Ўзбекистонда БМТнинг Ривожланиш Дастурлари асосида ўнлаб хорижий нодавлат ташкилотлар ўз ваколатхоналари ва бошқа вакиллик идораларини ташкил этди. Жумладан, Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти ваколатхонаси, БМТнинг Болалар жамғармаси (ЮНИСЕФ) ваколатхонаси, Халқаро ривожланиш бўйича АҚШ агентлиги ваколатхонаси, «Британия Кенгаши» («British Council»), Конрад Аденаур жамғармасининг Марказий Осиё ва Қозоғистон мамлакатлари бўйича ваколатхонаси, Фридрих Эберт жамғармаси ваколатхонаси, Халқаро таълим бўйича Америка Кенгаши («ACCELS»), Марказий Осиёга беғараз ёрдам ташкилоти («SAFE»), Германия Агроакция ташкилоти, ЮНЕСКО ваколатхонаси, «Глобал Инволмент» номли таълимга доир ташкилот, Осиё маданияти ва ривожланиш институти, АҚШнинг «Меҳр-муруват корпуси» ва экологияга оид «КОФУТИС» ташкилоти, фуқаролик жамияти куришга кўмаклашувчи «Кросслинк Девелопмент Интернэшнл» халқаро ташкилоти, Халқаро ривожланиш ассоциацияси, Буюк Британиянинг «Ривожланиш учун ҳамкорлик» ташкилоти, АҚШнинг Халқаро тадқиқотлар ва ўзаро алмашишлар кенгаши (IREX), Евроосиё жамғармаси, Германиянинг «Гёте институти», Франциянинг «Альянс Франсе» ташкилоти, Халқаро ҳамкорлик бўйича Корейс агентлиги, Ривожланиш ва ҳамкорлик

¹⁶⁹ Ўзбекистон нодавлат нотижорат ташкилотларини қўллаб-қувватлаш фонди устави.-Т., 2005. – Б.3-4.

¹⁷⁰ Сиддиқов Д. Фуқаролик жамияти институтларини ривожлантиришда парламентнинг роли. // <http://www.Dustlikbayrog'i.uz/uz/news/info/economy/3398/>.

бўйича Туркия агентлиги, Халқаро ҳамкорлик бўйича Япония агентлиги, каби юздан ортик хорижий мамлакатлар нодавлат ташкилотлари ваколатхоналари ва филиаллари турли соҳаларида кенг фаолият юритмоқда¹⁷¹. Ҳозирги даврда мамлакатда 50 га яқин хорижий мамлакатлар ННТ ва уларнинг ваколатхоналари фаолият олиб бормоқда.

Мамлакатда XXI аср бошларида «Кучли давлатдан - кучли жамият сари» концептуал сиёсий дастурни амалга ошириш мақсадларидан келиб чиқиб, марказий давлат органларининг айрим ваколатларини маҳаллий давлат ҳокимияти, ўзини ўзи бошқариш органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотларга босқичма-босқич бериб бориш асосида жамият қурилишини эркинлаштириш жараёнлари бошланди. Бу соҳада қуйидаги йўналишларда ислохотлар босқичма-босқич равишда амалга оширилмоқда:

-биринчидан, жамият аъзоларининг онги, иродаси, маданияти, маънавияти ва билими юксак даражада бўлишига эришиш, уларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятига алоҳида эътибор бериш;

-иккинчидан, жамият аъзоларининг манфаатлари уйғунлашуви жараёнларини шакллантириш, жамият манфаатларининг шахсий манфаатлар билан муштараклигига эришиш;

171 Каранг. Профили организаций оказывающих содействие Республике Узбекистан. Сборник.- Т., 2004.-Б. 10-46.

-учинчидан, жамиятнинг такомиллашуви ва янгилиниши учун кучли ва реал сиёсий, иқтисодий, маданий имкониятларни шакллантириш;

-тўртинчидан, жамият аъзолари ва тузилмалари ўртасидаги ҳамкорлик асосида жамиятнинг умумий манфаатларини уйғунлаштириш;

-бешинчидан, жамиятдаги муносабатларни тартибга солувчи ҳуқуқий қоидалар таъсирини кучайтириш, уларга оғли равишда бўйсуниб амалиётини вужудга келтириш;

-олтинчидан, сиёсий ҳокимиятнинг ўз вазифаларини тўлиқ бажаришига кенгрок ва қулайрок имкониятлар яратиш, сиёсий ҳокимиятга нисбатан жамият аъзолари ишончини кучайтириш, унинг аҳоли томонидан кенг ва фаол қўллаб-қувватланишига эришиш каби йўналишларни ўз ичига олади.

Ҳозирги ислохотларни янада чуқурлаштириш даврида «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» тамойилини ҳаётга татбиқ этиш жараёнидаги муаммолардан бири, бу - турли ижтимоий қатламлар шаклланишининг секин кечиши натижасида уларнинг турли манфаатлари нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятида ифодаланиши қийин кечмоқда. Чунки, «учинчи сектор» ташкилотлари у ёки бу ижтимоий қатламлар ва гуруҳлар манфаатларини ифодалай олиш қобилиятига эга бўлгандагина фуқаролар улар фаолиятида иштирок этишга мойил бўладилар. Акс ҳолда эса фуқаролар нодавлат нотижорат ташкилотларига бефарқлик билан қарайдилар.

Мамлакатдаги нодавлат нотижорат ташкилотларининг аксарият қисми ҳали ўзлари таянадиган ижтимоий қатламларни аниқлаштириб олмаганликлари ёки ўзларини бирон-бир ижтимоий қатлам манфаатларини ифодаловчи ташкилот даражасига етказмаганликлари учун ҳам улар фаолиятига фуқароларни жалб этиш муаммолари ўз ечимини топганича йўқ. Айниқса, ҳали ҳам аксарият жамоат бирлашмалари ва нодавлат ташкилотларнинг раҳбарлари ва фаолларининг эски бюрократик номенклатура тизимида орттирган руҳияти ва иш услубларидаги тажрибалари, худди давлат органларига хос раҳбарлик каби фаолияти ҳамон сақланиб қолаётганлиги ачинарли ҳолдир. Уларнинг баъзилари эса ҳали ҳам давлат ҳокимияти органларини ўзларининг бевосита раҳбарлари-назоратчилари деб билмоқдалар.

Мамлакатдаги касаба уюшмаларини фуқаролик жамияти институти сифатида демократлаштиришдаги муҳим вазифалардан бири – бу халқаро тажрибалардан келиб чиқиб, меҳнат жамоаларидаги бошланғич касаба уюшмаларининг ташкилий ва ижтимоий химояга тааллуқли фаолиятини юксалтириш, ижтимоий шерикчиликда ҳам уларнинг ҳал қилувчилик ролини кўтариш, уларни мустақил ташкилот сифатидаги мақомини таъминлаш, шунингдек, тармоқлар касаба уюшмалари атрофида жипслаштириш фуқаролик жамиятини ривожлантиришга муҳим эътибор беришдир.

Мамлакатда фуқаролик жамияти қуришдаги яна бир муҳим муаммолардан бири, бу - фуқаролар сиёсий маданияти ва ҳуқуқий маданиятлари демократик асосларда шаклланишига эришишдир. Шунингдек, фуқароларнинг ижтимоийлашув жараёнларини амалга оширишда нодавлат ташкилотларнинг ўрнини ошириш ҳам ҳозирги даврнинг долзарб вазифаларидан биридир.

9.4. "Ҳаракатлар стратегияси" – фуқаролик жамияти сари йўл

Туртинчи масала баёни. 2016 йилда Ш.М.Мирзиёевнинг мамлакат Президенти этиб сайланиши, Президент томонидан "халқ давлат органларига эмас, балки давлат органлари халқимизга хизмат қилиши керак" принципини эълон қилиниши, давлат бошқаруви ва хизматини фуқаролик жамияти талабларига мос ҳолга келтириш учун "Ўзбекистонда Маъмурий ислохотлар концепцияси"ни қабул қилиниши Ўзбекистонда фуқаролик жамияти қуришнинг янги босқичини бошлаб берди. Мамлакат Президенти Ш.М.Мирзиёев мамлакатда фуқаролик жамияти қуриш мақсад ва вазифалари, бу соҳадаги муаммолар устида тўхталиб, қуйидаги фикрларни билдирди: "Эркин фуқаролик жамиятини барпо этиш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш борасида амалга ошираётган ислохотларимизда нодавлат нотижорат ташкилотларининг ўрни ва роли бекиёс эканини алоҳида таъкидлаш жоиз. Ҳозирги кунда юртимизда 9 мингдан ортиқ нодавлат нотижорат ташкилоти мавжуд, 29 та халқаро ва хорижий ноҳуқумат ташкилотларининг филиал ва ваколатхоналари фаолият юритмоқда. 2017 йилда "Нуроний" жамғармаси, Ёшлар иттифоқи, Ўзбекистон фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгаши, Савдо-саноат палатаси, Ўзини Ўзи бошқариш органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича Республика кенгаши каби нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятини такомиллаштириш, уларни қўллаб-қувватлашга қаратилган алоҳида фармон ва қарорлар қабул қилинди. Аммо ана шундай муҳим сабб-ҳаракатларга қарамасдан, аҳолининг муаммоларини тизимли ўрганиш, уларни аниқ хал этиш, айниқса, ижтимоий шароити оғир аёлларни қўллаб-қувватлаш, ёшлар ва хотин-қизлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг олдини олиш, уларни иш билан таъминлаш масалаларида бу ташкилотларнинг иштироки етарли даражада сезилмаяпти. Улар фақат номига йиғилишлар ўтказиш билан машғул бўлиб қолмоқда. Нодавлат нотижорат ташкилотлари бутун айтилган танқидий гаплардан ҳулоса чиқариб, ўз фаолиятида бурилиш ясайди, деб ишонамиз"¹⁷².

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги фармони билан "2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини

¹⁷² Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 22 декабрь 2017 й.-Т.: Ўзбекистон, 2018.-Б.34-35.

ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича **Ҳаракатлар стратегияси**ни тасдиқланиши ва уни ҳаётга татбиқ этилиши натижасида фуқаролик жамияти институтлари демократик принциплар асосида ривожлана бошлади.

“Ҳаракатлар стратегияси”нинг “Давлат ва жамият қурилиши тизимини такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари” номи биринчи устувор йўналишида демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва мамлакатни модернизация қилишда Олий Мажлис палаталари, сиёсий партияларнинг ролини янада кучайтириш масаласи биринчи ўринда қўйилиб, бир йилнинг ўзида давлат бошқаруви тизимини ислох қилиш йўналишида – 7 та қонун, 3 та фармон, 7 та қарор ва 4 та дастур, жамоатчилик бошқаруви тизимини такомиллаштириш йўналишида эса 6 та қонун, битта фармон, битта қарор ва 2 та дастур ишлаб чиқиши белгиланди. “Ҳаракатлар стратегияси”нинг биргина устувор йўналиши – давлат ва жамият қурилиши бўйича 2017 йилнинг ўзида 18 та қонун лойиҳасини тайёрланди.

“2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили»да амалга оширишга оид **Давлат дастури**”га биноан “худудларда нодавлат нотижорат ташкилотлари томонидан ижтимоий шериклик лойиҳалари бўйича тadbирларни амалга ошириш қўламини кенгайтириш, вилоятлардаги маҳаллий вакиллик органлари ҳузурда фуқаролик жамияти институтлари ва нодавлат нотижорат ташкилотларини қўллаб-қувватлаш бўйича жамоат фондларини ташкил этиш”, шунингдек, “худудлардан сайланган депутат ва сенаторлар ҳар ойда 10-12 кун давомида бир туманда бўлиб, давлат ҳокимияти органлари фаолиятини ўрганиб, таҳлил қилиши, тегишли раҳбарларнинг ҳисоботини халқ депутатлари Кенгашлари сессияси муҳокамасига киритиши ҳамда тегишли хулосалар бериши”, “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг жойларда ишларнинг ҳолатини ўрганиш ва халқ билан мулоқот қилишга доир фаолиятини тубдан такомиллаштиришга оид Олий Мажлис палаталари Кенгашларининг қўшма қарори лойиҳасини ишлаб чиқиши” каби фуқаролик жамиятини ривожлантириш билан боғлиқ ҳуқуқий асослар ва амалий ўзгаришлар режалари муҳам аҳамият касб эта бошлади.

Шунингдек, Ҳаракатлар стратегиясига мувофиқ мамлакатда “Электрон парламент” тизимини ишлаб чиқиш, “Электрон ҳукумат” тизимини янада ривожлантириш, халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларининг маҳаллий ижро ҳокимияти органлари фаолияти устидан назоратини кучайтириш мақсадида сиёсий партиялар депутатлик гуруҳларининг ҳуқуқ ва ваколатларини кенгайтириш, давлат ва хусусий шериклик тушунчаси, вазифалари ва асосий

йўналишлари, иштирокчилари доираси, уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, бу борадаги лойиҳалар амалга ошириладиган устувор соҳаларни тартибга соладиган ҳуқуқий асослар ишлаб чиқиш, ҳар бир туман (шаҳар)да жисмоний ва юридик шахсларнинг муружаатларини кўриб чиқиш бўйича «Халқ қабулхоналари»ни ташкил этишга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш, 2018-2020 йилларда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолияти самарадорлигини янада ошириш ва ривожлантириш Дастурини ишлаб чиқиш каби чора-тадбирларни амалга ошириш мамлакатда фуқаролик жамияти қуриш учун шарт-шароитлар яратади, мамлакатда фуқаролик жамияти қуришнинг муқаррар эканлигини аниқлатади.

«Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамият сари» тамойилини ижтимоий-сиёсий ҳаётга қўллаш воситасида сиёсий ҳокимият органларининг маҳаллий тизимини мустақамлаш, уларга марказий ҳокимият ваколатларини бир қисмини бериб бориш асосида номарказлаштириш ислохотларини ўтказиш, ижроия ҳокимият тизимларини вакиллик органлари ва нодавлат ташкилотлар томонидан кучли назорат этиш механизми ва ҳуқуқий асосларини яратишга доир ислохотларни амалга ошириш фуқаролик жамияти қуришнинг шарт-шароитларини яратиш йўлидаги илк қадамлардир.

Хулоса қилиб айтганда, мустақиллик йилларида Ўзбекистонда давлатнинг бош ислохотчилик фаолияти натижасида нодавлат нотижорат ташкилотларнинг демократик тамойиллар асосидаги ҳуқуқий асослари шаклланди. Қисқа давр ичида мамлакатда фуқаролик жамияти қуришнинг пойдевори - конституциявий ва ҳуқуқий шарт-шароитлар яратилди. Ислохотлар натижасида мамлакатда нодавлат нотижорат ташкилотлар тизими шаклланди. Муҳими, «учинчи сектор» билан давлат ҳамкорлиги натижасида мамлакатда нодавлат нотижорат ташкилотларнинг мустақил фаолият юритиши, давлат ва жамият ишларини бошқариши учун кенг имкониятлар яратилди.

XXI аср бошларига келиб Ўзбекистон давлати ва халқи илғор ривожланган мамлакатларда фуқароларга эркинлик бағишлаган, шахснинг эркин камол топиши учун барча шарт-шароитларни яратган, жамиятнинг ҳамма жаҳаларини демократиялаштиришга қобил бўлган, ўзида халқчил миллий мерос ва анъаналарни ифодалаган фуқаролик жамияти барпо этиш йўлидаги ислохотларнинг янги босқичини чуқурлаштиришга киришди.

Такрорлаш учун саволлар:

Ўзбекистонда сиёсий партияларга доир қандай қонунлар қабул қилинган?

2. Ўзбекистонда қандай сиёсий партиялар фаолият олиб боради?

3. Нодавлат нотижорат ташкилотлари деганда нимани тушунаси?

4. Нодавлат нотижорат ташкилотларнинг қандай турлари мавжуд?

5. Ўзбекистонда ННТга доир қандай қонунлар қабул қилинган?
6. Ўзбекистонда қандай хорижий нодавлат ташкилотлар фаолият юритади?
7. ННТ жамиятда қандай функцияларни бажаради?
8. Ўзбекистонда ННТнинг ривожланиш суратлари қандай кечмоқда?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.-Т.:Ўзбекистон, 2018.-Б. 13 14; 19-20.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги Қонуни. //Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, № 2 (1250), 1997.-Б.12.,15.
3. Ўзбекистон Республикасининг Қонунига шарҳлар.-Т.:Адолат,2001.-Б.14-16; 22-23; 28-29; 90, 126, 129-130.
4. Ўзбекистон Республикасининг «Нодавлат ногижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Қонуни.// «Нодавлат ногижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонунига шарҳлар.-Т.:Адолат,2001.-Б.14-16; 22-23; 28-29; 90, 126, 129-130.
5. Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисиғасайлов тўғрисида»ги Қонуни (янги таҳрири).//Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, № 9-10 (1329-1330), 2003.-Б.9.
6. Ўзбекистон Республикасининг «Жамоат жамғармалари тўғрисида»ги Қонуни.//Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, № 9-10 (1329-1330).2003.-Б.89-90.
7. Ўзбекистон Республикасининг “Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисида”ги Қонуни.//Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, № 5 (1337), 2004. –Б.32-33.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.
9. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 22 декабрь 2017 й.-Т.: Ўзбекистон, 2018.-Б.34-35.
10. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ,2019

11. Мирзиёев Ш.М. Танкидий тахлил, катъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик коидаси бўлиши керак. –Т.: “Ўзбекистон” -2017., 45-47-бетлар.

12. Мирзиёев Ш.М. Миллий таракқиёт йўлимизни катъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Т.: Ўзбекистон.2017.1- жилд. - Б-137.

13. Мирзиёев Ш.М. Қонун ва адолат устуворлигини таъминлаш – барча эзгу максадларимизга эришишнинг энг муҳим шарт. –Т.: “Ўзбекистон”, 2017.

14. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь. –Т.: Ўзбекистон, 2010.-Б.12.

15. Фуқаролик жамияти. Дарслик лойиҳаси. Муаллифлар жамоаси. 2016. Электрон вариант.

16. Формирование нового видения роли и места ННО в процессах политической и экономической модернизации в Узбекистане. –Т.: ЦЭИ; БМТ Ривожланиш дастури, 2010.-Б.54-55.

17. Хасанов Р., Ўтамуродов А. Фуқаролик жамияти: назария ва амалиёт. –Т. 2016

18. Ўтамуродов А. ва бошқалар. Фуқаролик жамияти фанидан тушунча ва атамалар луғати. –Т.: Turon zamin ziyo, 2017.

19. Ўзбекистон “Миллий тикланиш” демократик партиясининг низоми ва дастури. –Т.: 2012.-Б.2.

20. Ўзбекистон “Фидокорлар” миллий демократик партияси дастури. – Фидокор, 1999, 11 фев.

21. Ўзбекистон “Фидокорлар” миллий демократик партиясининг сайловолди ҳаракат дастури. –Т.: Ғ. Фулом номли нашр., 2004.-Б.19-20.

22. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги жорий архиви. Давлат рўйхатидан ва ҳисоб рўйхатидан ўтган ҳамда фаолият кўрсатаётган нодавлат нотижорат ташкилотлар умумий жадвали (2005 й. 12 майдаги ҳолати). –Б.2-3.

23. 2017 йилнинг 9 ойи давомида Адлия вазирлиги томонидан амалга оширилган ишлар юзасидан маълумотнома//Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги жорий архиви. Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолияти бўйича маълумотнома. –Б.8

24. Ўзбекистон Республикаси нодавлат нотижорат ташкилотлари миллий форуми материаллари, (21-22 декабрь 2014 й.). –Т., 2015.-Б.3-4.

25. Ўзбекистон нодавлат нотижорат ташкилотларини қўллаб-қувватлаш фонди устави. –Т., 2005. –Б.3-4.

Электрон таълим ресурслари:

1. История партии//<http://ru.adolat.uz/istoriya-partii/>.

2. Мелиев Х. Фукаролик жамияти: уни қўллаб-қувватлашнинг миллий модели. <http://huquqburch.uz/uz/view/2007>.

3. Народно-демократическая партия Узбекистана//[http://www.12news.uz/news/2013/12/14/...](http://www.12news.uz/news/2013/12/14/)

4. Сиддиқов Д. Фукаролик жамияти институтларини ривожлантиришда парламентнинг роли.//[http://www. Dustlikbayrog1.uz/uz/news/info/economy/3398/](http://www.Dustlikbayrog1.uz/uz/news/info/economy/3398/).

5. Социал-демократическая партия Узбекистана «Адолат» //<http://www.12news.uz/news/2013/12/14/>.

6. “Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати – Ўзбекистон Либерал-демократик партияси” (ЎзЛиДеП) хақида// http://www.elections.uz/uzb/events/political_parties/1546/

7. Ўзбекистон Халқ демократик партияси хақида // [http:// www. elections.uz/uzb/events/political_parties/1548/](http://www.elections.uz/uzb/events/political_parties/1548/).

8. Ўзбекистон “Адолат” социал-демократик партияси хақида // http://www.elections.uz/uzb/events/political_parties/1547/.

9. Ўзбекистон “Миллий тикланиш” Демократик партияси хақида//http://www.elections.uz/uzb/events/political_parties/1549/.

10-МАВЗУ: АХБОРОТ СОҲАСИНИ ИСЛОҲ ҚИЛИШ, АХБОРОТ ВА СЎЗ ЭРКИНЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ.

Режа:

1. Инсоният тарихида ахборот эҳтиёжи.
2. Фукаролик жамиятини барпо этиш жараёнида ахборот соҳасини ислох қилиш, сўз ва ахборот эркинлиги.
3. Фукаролик жамияти бошқарув механизмлари такомиллашувида замонавий ахборот технологияларининг роли

Таянч сўзлар: Ахборот, оммавий ахборот воситалари, ахборот соҳасини либераллаштириш, сўз эркинлигини таъминлаш, фукаролик жамияти, нодавлат оммавий ахборот воситалари, Интернет, “Электрон ҳукумат”.

10.1. *Инсоният тарихида ахборот эҳтиёжи.*

Биринчи масала баёни. Ҳар қандай жамиятда ахборот ҳамisha мамлакат тараққиётининг кўзгуси, кишиларнинг онги, дунёкараши, сиёсий савияси шаклланишининг асосий воситаларидан биридир. Шунинг учун ҳам, ахборотга бўлган ҳаётий эҳтиёж, уни қондиришга хизмат

қилувчи омиллари шаклантириш кишилиқ таракқийетининг ҳар бир босқичида етакчи ўринлардан бирини эгаллаб келган.

Инсоният тарихида ахборот тўплаш ва тарқатишнинг дастлабки оғзаки (воизлар, жарчилар, чопарлар ва бошқалар) ва ёзма (попируслардаги, эълон тахталари ва ҳоказолардаги) намуналари номунтазам бўлсада, қадим замонлардан яхши маълум. Ўша даврлардаёқ тўлақонли ахборот ва хабарга талаб ҳамда эҳтиёж турли манбаларда ўз аксини топган. Зардуштийлик тарихининг манбаларида айтилишича, Зардушт худонинг пайғоми (хабари)ни одамларга етказиш орқали босқинчилик ва вайронликлар олдини олиш, ҳалол меҳнат қилиб, тинч-тотув яшаш, адолат ва ҳақиқатга сажда қилиш кераклигини ўргатган. 30 асрлар олдин битилиб, бизларга етиб келган “Авесто”дан ҳар қандай хабар, янгилик ўзининг такомиллиги, ҳақиқийлиги, тўлиқлиги билан баҳоланиши, унинг ёрдамида инсоният яхшилиқ ва эзгуликка қараб интилиши тўғрисида хулоса қилиш мумкин.

Оммавий ахборотнинг асосий маъносини англатувчи маълумот йиғиш, қайта ишлаш ва тарқатиш ҳамда тезкор хабарлар ёзиб жамиятни огоҳ этиш билан машғул кишилар Амир Темур даврида ҳам бўлганлиги маълум. Бу ҳақда Соҳибқироннинг «Қиссаи Темур»да: «Амр этдимким, ҳар сарҳад ва вилоят, лашкар ва мамлакатга бир ахборнавис (хабарлар ёзувчи, яъни мухбир) тайин этгайларким, сипоҳ ва ҳоким ва раъият ва бегона лашкар ва мол ва манолнинг мудохил ва махориж ва бегона одамлар ва қарвоннинг кирмак ва чикмоғи ва ҳамсоя подшоҳлар мамлакатининг ахбори ва аларнинг аъмоли ва афъоли ва узок баладалардин даргоҳимға юз қўйгон уламо ва фозил одамларнинг ишлар ва сўзларин ростлиғ ва дурустлиғ била ёзиб даргоҳға йиборгайлар»¹⁷³, деган фикри бунинг далилидир. Демак, бўлаётган ҳодиса-воқеалар ҳақида хабар тўплаш ва давлатни бошқаришда улардан фойдаланиш Соҳибқирон учун ҳам муҳим омил бўлган.

Аллома Алишер Навоий ҳам ўз ижоди ва фаолияти давомида холис ва рост ахборот масаласига алоҳида эътибор қаратган. Унинг “Ҳайратул аброр” дostonидаги ёлгон хабар берувчининг ахволи:

Ҳар киши ёлғонни деса, лек кам
Бўлғай эди кош бу давронда ҳам.¹⁷⁴

Ёки “Фарҳод ва Ширин” дostonида хабарнинг ижтимоий аҳамиятига алоҳида эътибор қаратган мутафаккир аждодимизнинг:

Эрусен шох - агар огоҳсен-сен,

173 Амир Темур Кўрагон. Қиссаи Темур («Малфузоти Темурий»). – Т.: ДИТАФ, 2001. – Б. 285.

174 Алишер Навоий. Тўла асарлар тўплами. Ўн жилдлик. 6-жилд. – Т.: Ғ. Ғулом номидаги НМИУ, 2011. – Б. 179.

Агар огоҳсен¹⁷⁵ сен, шоҳсен сен,¹⁷⁵

деган мисрлари хар кандай янгилик, хабар ҳақиқийлиги, холислиги, тўлиқлиги ва тезкорлиги билан баҳоланганлиги, унинг ёрдамида халқ иродаси йўналтирилиб турилганидан далолат беради. У мазкур мисраснда агар киши ахборотни биринчи бўлиб эгалласа, жамият тизгинини эгаллаши, айнан хабар сабаб барча ҳалокат ва фалокатларнинг олдини олиши ҳақидаги пандлари бугунги хабар, ахборот бошқараётган дунёмиз ҳақидаги башоратдек кўринади.

Асрлар ошсада ахборотга бўлган талаблар деярли ўзгарган эмас. Ақсинча, жамият ҳаётида унинг аҳамияти борган сари ошиб борган ва бугунги кунга келиб мамлакатимиз ривожланиши стратегиясини шакллантириш ва уни беvosита амалга оширишда тобора катта роль ўйнамоқда. Бу эса уларнинг фуқаролик жамиятига хос асосий омиллардан бирига айланиб бораётганидан далолат беради.

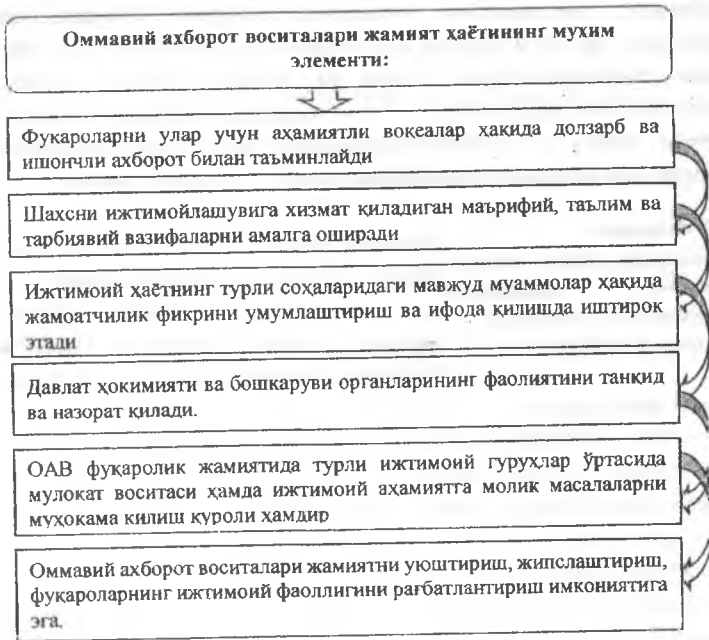
Мустақиллик йилларида эркин оммавий ахборот воситалари фаолияти учун зарур бўлган ҳуқуқий, ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий шарт-шароитлар шаклланди. ОАВнинг фуқаролик жамияти институти сифатида ривожлантириш йўлидаги ислохотлар изчил давом этмоқда. Дикқатга сазовор муҳим томони шундаки, эркин ОАВни ривожлантирмай туриб, фуқаролик жамияти қуриш ва инсон эркинлиги, ҳуқуқларини таъминлаш мумкин эмаслигини жамоатчилик англаб етди.

Фуқаролик жамиятини ривожлантиришда сўз ва матбуот эркинлигини таъминлаш масаласи алоҳида ўрин эгаллашини назарда тутиб, Мамлакатимиз Биринчи Президенти Ислоҳ Каримов шундай деган эдилар: «Жамиятимизни янада ривожлантириш ва сифат жиҳатидан янгилаш борасидаги энг муҳим устувор йўналиш – бу инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини, сўз ва матбуот эркинлигини, шунингдек, ошқоралиқни, жамиятда ўтказилаётган ислохотларнинг очиклигини таъминлайдиган демократик тамойилларни сўзда ёки қоғозда эмас, амалий ҳаётда жорий қилишдир, десак, хар томонлама тўғри бўлади».¹⁷⁶

Мамлакатимизнинг мустақилликка эришиши ахборот соҳасини либераллаштириш, сўз эркинлигини таъминлашда ҳам янги босқични бошлаб берди. Ўтган йиллар давомида ушбу соҳада кенг қамровли ислохотлар, кўплаб чора-тадбирлар амалга оширилди. Бу борада ахборот воситалари фаолиятига оид мукамал ҳуқуқий база яратилганлигини ва у инсонлар учун ахборот олиш соҳасида эркинлик ва ҳуқуқларини таъминлашда муҳим роль ўйнаётганлигини алоҳида қайд этиш зарур.

¹⁷⁵ Ўша ерда. - Б. 178.

¹⁷⁶ Каримов И. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. - Т.: Ўзбекистон, 2002. - Б. 19.

Аввало, мамлакатимизда ахборот соҳасида олиб борилаётган сиёсат Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида белгиланган оммавий ахборот воситалари эркинлиги ва қонунларга мувофиқ фаолият юритиши¹⁷⁷ ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлигига, ҳамда ўзи истаган ахборотни излаш, олиш ва тарқатиш ҳуқуқига эга¹⁷⁸ эканлиги ҳақидаги меъёрларни изчиллик билан ва тўлалигича таъминланиши асосида амалга оширилишини қайд этиш зарур.

Шу маънода Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов оммавий ахборот воситаларининг фуқаролик жамиятидаги ролига алоҳида тўхталиб: “Очик ва қучли фуқаролик жамиятини бугунги кунда эркин оммавий ахборот воситалари ва бошқа фуқаролик жамияти институтларининг ривожланган тизимсиз тасаввур этиб бўлмайди... уларнинг фаолияти самарадорлигини оширишни таъминлайдиган зарур меъёрий-ҳуқуқий база, иқтисодий ва ҳуқуқий кафолатлар яратилгани ҳам бу

¹⁷⁷ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2012. – Б. 13.

¹⁷⁸ Уша ерда. – Б. 8.

соҳадаги катта ишларимиздан бўлди”,¹⁷⁹ деб таъкидлагани бежиз эмас. Дарҳақиқат, мустақиллик йилларида оммавий ахборот воситалари фаолиятини тартибга солувчи қонунларнинг таҳлили бу соҳага оид ҳуқуқий базани такомиллаштириш изчил ва тизимли тарзда амалга ошириб борилганлигини кўрсатмоқда. Ўтган йилларда мамлакатимизда яратилган ҳуқуқий макон ва ижтимоий-иқтисодий ислохотлар натижасида босма нашрлар сони кўпайди, хусусий газета ва телестудиялар тизими юзага келди.

**10.2. Фуқаролик
жамиятини барпо этиш
жараёнида ахборот
соҳасини ислоҳ қилиш, сўз
ва ахборот эркинлиги.**

Иккинчи масала баёни. Ахборот эркинлигини таъминлайдиган конституциявий меъёрлар оммавий ахборот воситалари фаолиятини ва умуман ахборот соҳасидаги муносабатларни тартибга солувчи бошқа қонунларда ҳам

такомиллаштирилган.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, демократик жараёнлар анча чуқурлашган, бунга мос матбуотга эга бўлган ривожланган мамлакатларда сўз ва фикр эркинлиги аста-секин ўз оқими билан кириб келган. Жамиятни тубдан ислоҳ қилиш, асрлар мобайнида шаклланиб қолган тушунчаларни синдириш, хур фикрлиликни турмуш тарзига айлантириш мақсадида ана шундай қонунларнинг қабул қилиниши Ўзбекистон учун катта сиёсий, маданий, қолаверса, ҳуқуқий воқеа бўлди. Айни пайтда у ахборот соҳасини жаҳон андозаларига мослаштириш, фуқороларни эркин фикрлашга ўргатиш ва шу асосда жамиятни соғлом фикрлар асосида қайтадан қуриш давлат сиёсати даражасига кўтарилганлигини кўрсатади.

Мустақиллик даврида мамлакатимиздаги ОАВ ларининг қиёфаси, тизимдаги таркибий ўзгариш ва янгилашлар қуйидагиларда намоён бўлмоқда:

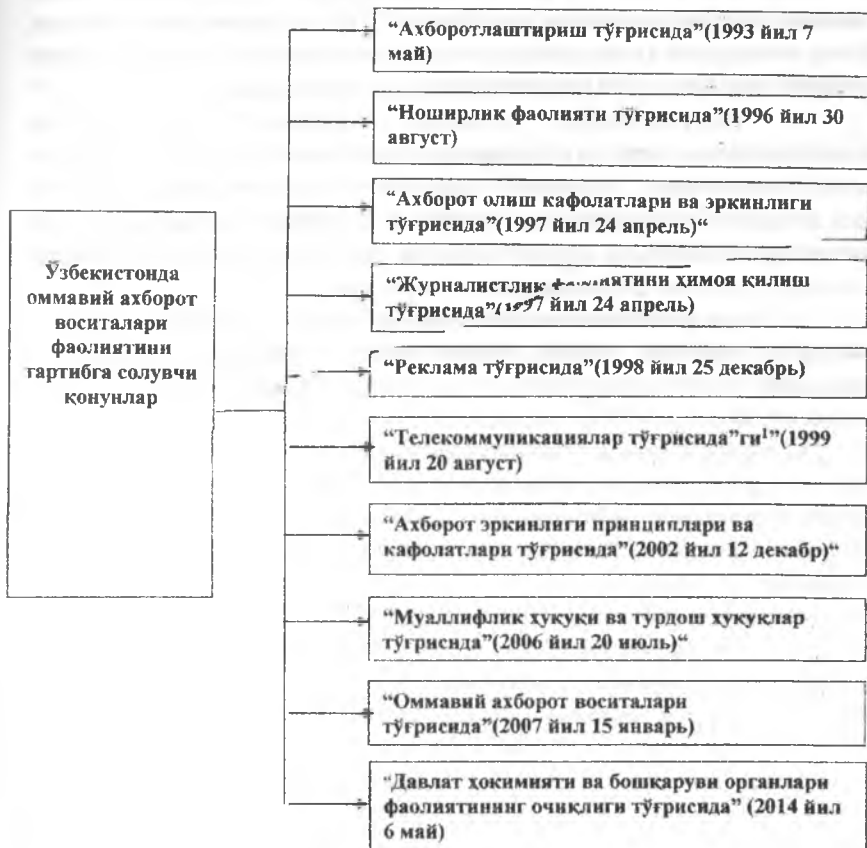
1. ОАВнинг сони ва сифати кескин ортиб бормоқда. 1991 йилда ОАВ умумий сони 395 та бўлган бўлса¹⁸⁰, 1994 йилда Республикада 475 та ОАВ, улардан 384 та газета, 66та журнал, 19 та телестудия, 3 та кабель телевиденияси, 2 та радиостудия ва битта агентлик фаолият кўрсатган¹⁸¹. Бугунга келиб, 1,4 мингтага яқин оммавий ахборот воситалари Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинганлигини айтиш зарур. Улардан 709 газета, 289 журнал, 95 ТВ и радио. Босма нашрлар, теле-

¹⁷⁹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. – Т.: “Ўзбекистон”, 2007.

¹⁸⁰Қаранг: Важный этап реформирования информационной сферы // Народное слово. – 2013. – 20 ноября.

¹⁸¹ ОАВ: ҳуқуқий база такомиллаштирилмоқда // Халқ сўзи. – 2010. – 20 август.

радиоканаллар билан бир вақтда публицистик фаолиятни веб-сайтлар ҳам олиб бормокдалар.¹⁸²

2. Мустақиллик йилларидамамлакатимизда даврий босма нашрларнинг интернет версиялари, интернет журналистика вужудга келди ва у жадаллик билан ривожланиб бормокда. Сўнгги беш йил ичида уларнинг сони 2 баробардан ортди.1 январь 2015 йил ҳолатига кўра, интернет оммавий ахборот воситалари 304 тани ташкил этади.¹⁸³

182Қаранг: Цифры и комментарии // Народное слово. – 2014. – 5 февраль.

183“Фуқаролик жамияти институтларининг фаоллиги ошмоқда”. 24.04. 2015 // Инг.: <http://uza.uz>

3. Сўнги ўн йил ичида мустақил босма ОАВ ларининг сони 2,5 марта, мустақил электрон ОАВларнинг сони эса 7 баробар ошди.¹⁸⁴ Мавжуд барча телеканалларнинг қарийб 53 фоизи, радиоканалларнинг эса 85 фоизи нодавлат оммавий ахборот воситалари ҳисобланади.¹⁸⁵ Бу эса эркин ахборот бозори, бозор иктисодиёти талабларига жавоб бера оладиган мустақил нашрлар сони кўпайиб, рақобат муҳити шаклланганлидан далolat беради.

4. Республикамизда истиқомат қилаётган кўп миллатли муштарийларнинг талаб ва истаклари инобатга олинган ҳолда босма оммавий ахборот воситалари 12 та тилда¹⁸⁶ нашр этилмоқда, телевидение ва радиода ҳам бу амалиёт қўлланилмоқда, эшиттириш ва кўрсатувлар қардош халқлар тилларидан ташқари рус, инглиз тилларида ҳам эфирга узатилиб, веб-сайтлар ўзбек, рус ва инглиз тилларида фаолият юритади;

5. Бугун республикамиздаги оммавий ахборот воситалари сиёсий-ижтимоий, ҳуқуқий, тиббий, таълим-тарбия, хотин-қизлар, ижтимоий-маърифий, иктисодий-ижтимоий, спорт, маънавий-маърифий ва шу каби бошқа кўплаб соҳалар бўйича чиқарилмоқда.

6. Давлат ва жамоат ташкилотлари оммавий ахборот воситалари билан бир қаторда нодавлат оммавий ахборот воситалари ва уларнинг фаолиятини қўллаб-қувватлашга қаратилган бир қанча ташкилотлар тизими яратилди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ҳузуридаги Нодавлат нотижорат ташкилотларини ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш Жамоат фонди, Журналистлар ижодий уюшмаси, Ўзбекистон мустақил босма оммавий ахборот воситалари ва ахборот агентликларини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш жамоат фонди, Нодавлат электрон оммавий ахборот воситалари миллий ассоциацияси, Журналистларни тайёрлаш халқаро маркази шулар жумласидандир.

7. Халқаро ҳамжамиятни мамлакатимиз ҳаёти, ислохотларни амалга ошириш борасида қўлга киритилган ютуқлар тўғрисида хабардор қилиш, аҳолининг ахборотга бўлган эҳтиёжини қондириш ҳамда фуқаролар ва давлат органлари ўртасидаги ўзаро алоқадорликни кучайтириш мақсадида ҳозирги кунда интернет тармоғида деярли барча давлат органларининг веб-сайтлари жойлаштирилган. Давлат органлари веб-сайтларидан ташқари бошқа веб-сайтларнинг сони ҳам ошиб бораётганлигини алоҳида қайд этиш зарур.

184Қаранг: Важный этап реформирования информационной сферы // Народное слово. – 2013. – 20 ноября.

185 Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь / И. Каримов. – Т: “Ўзбекистон”, 2010. – Б. 30.

186Фуқаролик жамияти асослари: ўқув қўлланма /А.Жалилов ва бошқ. – Тошкент, 2015. – Б.187.

Хусусан, “Uz” домен зонасидаги веб-сайтларнинг сони 2002 йилдаги 587дан¹⁸⁷ 2010 йил февраль ойида миллий интернет маконида 10 мингта веб-сайт рўйхатга олинган, 2015 йил июнь ойи ҳолатига кўра эса, уларнинг сони 21,86 мингтага етди.¹⁸⁸

8. Соҳага замонавий технологиялар изчил жорий этилиши натижасида тизимга рақамли, мобиль ва интернет телевидение каби мутлақо янги медиатизилмалар кириб келмоқда. Глобал тармоқда 200 га яқин нашрларнинг электрон версиялари мавжуд.¹⁸⁹

Шунингдек, ҳозирги кунда Қорақалпоғистон Республикаси, Навоий, Наманган, Фарғона ва Самарқанд вилоятлари компьютерлаштириш марказларига “uz” доменини рўйхатга олиш мақоми берилди. Бу эса “uz” доменини худудларнинг ўзида рўйхатга олиш ва уларнинг сонини янада оширишга хизмат қилади.¹⁹⁰

Веб-сайтларнинг сони ошиб бораётганлиги нафақат фуқароларимизнинг, балки бошқа мамлакатларда ҳам Республикамызда ўзқилаётган ислохотлар ҳақида тўла маълумотга эга бўлиш учун имкониятлар яратмоқда.

Бу мисоллар мамлакатимизда оммавий ахборот воситаларини либераллаштиришга оид сиёсат тизими асосда, босқичма-босқич ва аниқ мақсадга йўналтирилган ҳолда амалга оширилаётганлигидан далолат беради. Айни чоғда, мамлакатимизда ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларида амалга оширилаётган ислохотлар охир оқибатда оммавий ахборот воситалари ишида янги йўналишларнинг пайдо бўлиши ва соҳага оид қонунчилик базасини такомиллаштиришга олиб келди.

Мамлакатимизда яратилган қонунчилик базаси ва амалга оширилаётган ишлар халқаро-ҳуқуқий меъёрларга тўла мос келишини алоҳида қайд этиш керак. Хусусан, ОАВ фаолиятига оид қонунларнинг таҳлили уларнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси”нинг 19-моддасидаги “ҳар ким давлат чегараларидан қатъий назар ҳар қандай ахборотни олиш ва тарқатиш ҳуқуқига эга эканлиги” ҳамда бошқа халқаро ҳужжатда “ўзаро тенглик ва турли маданиятларни ҳурмат қилиш асосида барча давлатлар ўртасида икки ва кўп томонли ахборот

187 Миллий домен интернет фестивали бошланди // Халқ сўзи. – 2013. – 15 август.

188 Ўзбекистон Республикаси ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлигининг 2015 йил биринчи ярим йиллик ҳисоботи.

189 Замонавий медиатеchnологиялар ва таракқиёт // Халқ сўзи. – 2013. – 9 апрель.

190 Ўзбекистон матбуоти миллий форуми // Халқ сўзи. – 2013. – 20 ноябрь.

алмашиш муҳим”лиги тўғрисидаги меъёрларга ҳамоҳанг эканлигини намоён қилмоқда.¹⁹¹

Мамлакат раҳбари жамиятимиз ривожда оммавий ахборот воситаларининг роли ҳақида тўхталиб: “Бугун ҳаётнинг ўзи олдимизга фуқаролик жамияти институтлари тизимида оммавий ахборот воситаларининг ўрни ва ролини янада мустаҳкамлаш вазифасини қатъий қилиб қўймоқда. Оммавий ахборот воситаларининг янада эркинлаштириш,... олиб борилаётган ислохотлар сиёсатининг очиклиги ва ошкорлигини таъминлашга, кучли фуқаролик жамиятнинг изчил шаклланишига мадад бериши даркор”¹⁹² деб таъкидлаган.

Шу маънода Президент Ислон Каримов томонидан ишлаб чиқилган “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”да ахборот соҳасини ислох қилиш борасидаги қонунчилик ташаббуслари ушбу соҳада босқичма-босқич амалга оширилаётган тадрижий ислохотларнинг узвий давоми бўлди.

Унда Юртбошимиз ахборот соҳасини тараққий топтириш, сўз ва ахборот эркинлигини таъминлашни мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг энг муҳим йўналишларидан бири сифатида белгилаб берган.

Маълумки, фуқаролик жамиятининг муҳим белгиларидан бири давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари устидан жамоатчилик ва парламент назоратини таъминлаш саналади. Шу нуқтаи назардан Концепцияда “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиклиги тўғрисида”ги Қонунни қабул қилиш таклиф этилди. 2014 йилнинг 6 майида қабул қилинган бу қонуннинг ҳаётга жорий этилиши давлат ҳокимияти органлари фаолияти ҳақида жамоатчиликни хабардор, қилиб боришнинг ҳуқуқий механизмларинияратиб, юртимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг очиклиги ва ошқоралигини таъминлашга хизмат қилади.

Фуқаролик жамиятини шакллантириш шароитида жамоатчилик фикрининг роли тўбора муҳим аҳамият касб этиб бормоқда. Фуқароларнинг ахборот воситалари орқали сиёсий қарорларни қабул қилинишига таъсири ва кенг иштироки натижасида дастурларни амалга ошириш жараёнида ОАВга мурожаатлар ошиб боради. Бу эса оммавий ахборот воситалари ёрдамида фуқаролар ва давлат бошқаруви органлари ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг янада яқинлашуви, ривожу учун имконият яратади.

¹⁹¹Борсиева З.Х. Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт ва уни Ўзбекистон Республикасида амалга ошириш жараёни. – Т: ТДЮИ нашриёти, 2009. – Б.34.

¹⁹² Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришди р. – Т.: Ўзбекистон, 2010. – Б. 31.

Ушбу қонуннинг қабул қилиниши фуқароларни давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг фаолияти тўғрисида ҳолис, тезкор ва тўла-тўқис хабардор қилишга, фуқароларнинг давлат ва жамият қурилиши жараёнларида фаол иштирокчини таъминлашга хизмат қилиб, бу органлар фаолияти устидан жамоатчилик назоратини амалга оширишда барча зарур шароитларни яратиб беради.

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислоҳ Каримов томонидан “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиклиги тўғрисида”ги қонунни қабул қилиш ҳақидаги таклифи ҳам бу муаммонинг ечими жамият тараққиёти учун нечоғлик долзарб эканини тасдиқлайди¹⁹³.

Бир сўз билан айтганда, қонуннинг қабул қилиниши натижасида, ахборот воситалари билан давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари ўртасида алоқаларни мустаҳкамлаш орқали медиаконни тезкор ва мукамал ахборот билан тўлдириш ҳамда ушбу маълумотлардан фуқароларнинг эркин фойдалана олишлари учун кенг имкониятлар яратилади.

XXI асрда тараққиётнинг ахборот босқичига қадам қўйган жаҳон ҳамжамияти ҳар соҳани модернизациялаш ва ахборотлаштириш йўлидан бормоқда. Ахборот-коммуникация технологияларнинг инқилобий таъсири давлат тузилмалари ва фуқаролик жамияти институтлари, иқтисодий ва ижтимоий соҳа, илм-фан ва таълим, маданият ва одамларнинг турмуш тарзида кузатилмоқда. Компьютер технологиялари инсонларга ўз салоҳиятидан янада тўлиқ фойдаланиш имкониятини беради, фаровонлик даражасини ошириш, демократия, тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш мақсадларига эришишига ёрдам беради.

Республикамиз ҳам мазкур жараёнлардан четда қолаётгани йўқ ва глобал ахборот жамиятини шакллантиришда фаол иштирок этмоқда. “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”да¹⁹⁴ ахборот соҳасига оид белгиланган вазифалар ҳам Ўзбекистонга жаҳон ахборот маконида ўзининг муносиб ўрнини топишига ёрдам бермоқда.

Айни чоғда, ахборот технологиялари, оммавий ахборот воситалари ва электрон коммуникациянинг ривожланиши ҳозирги замон жамияти бошдан кечираётган глобал ўзгаришларни келтириб чиқармоқда. Жамиятнинг асосий

193 Каримов И.А. Матбуот ва оммавий ахборот воситалари ходимларига байрам табриги // Инт. www.press-service.uz. – 2011. – 27 июнь.

194 Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь / И. Каримов. – Т.: “Ўзбекистон”, 2010. – Б.34.

институтлари ҳисобланган ҳокимиятлар, соғлиқни сақлаш, оила ва никоҳ, маданият, таълим ва фан кабилар жиддий трансформацияга юз тутмоқда.

Ахборот технологиялари асосида давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг шакли ва мазмуни тубдан ўзгармоқда, давлат бошқарувининг инновацион тизими — электрон ҳукуматлар, электрон давлатлар ташкил топмоқда, демократик бошқарувнинг тартиб-таомиллари (электрон демократия, тўғридан-тўғри фойдаланиш ёки танишиш демократияси) такомиллашиб бормоқда.

Ахборот жамиятида ижтимоий институтлар жиддий ўзгариб борар экан, юз бераётган ўзгаришларни ўрганиш ва мушоҳада қилишга бўлган эҳтиёж ҳам шунга яраша ортиб боради.

Ҳозирги замон жамияти ахборот маконининг ўзгариши кадриятларнинг янги тизими, билиш ва амалиётнинг энг янги устуворликлари шаклланишига олиб келади. Бундай кадриятлар ва устуворликлар ўз навбатида инсоннинг жамиятдаги ҳулқ-атвorigа, сиёсий ва иқтисодий тизимни ривожлантиришга, деярли барча ижтимоий институтлар фаолият кўрсатишига жиддий таъсир ўтказади.

Айни бир вақтда сиёсат, иқтисодиёт ва маданият ахборотдан муайян гуруҳлар манфаатларида фойдаланилиши ёки ахборотни онгли равишда бузиш билан боғлиқ турли хавф ва таҳдидларга дучор бўлади. Бундай муаммолар электрон коммуникациялар ҳуқуқронлиги шароитларида ривожланиш истиқболларини қайта мушоҳада қилишнинг долзарблигини кучайтиради, шунингдек янги турдаги ахборот макони имкониятларига тегишли баҳо бериш ва унинг ижобий салоҳиятини амалга ошириш учун зарур шарт-шароитлар яратишга тақозо қилади.

Шундай қилиб, ахборот билан таъминланган жамият маданияти ҳокимиятнинг янги турини — илмий билимга асосланган ҳокимиятни шакллантиради. Бундай ҳокимият ахборот билан таъминланган жамиятнинг муҳим, ажралмас хусусияти бўлиб, уни сиёсий, иқтисодий, маданий ва ижтимоий-техник жиҳатдан ривожлантириш йўналишлари ва параметрларини кўрсатиб беради.

Мазкур вазифаларни, шунингдек ўзгаришлар боришининг бутун жараёнига жиддий таъсир қилувчи муаммоларни ҳал этиш учун давлат томонидан ахборот сиёсати амалга оширилади.

Ҳозирги вақтда ривожланаётган мамлакатларда ахборот миллий ресурс бўлиб, уни сақлаш, ривожлантириш ва ундан оқилона фойдаланиш давлат аҳамиятига молик вазифа эканлиги тўла-тўқис англаб етилган. Шундай қилиб, ҳозирги босқичда жамият ахборот соҳасини ривожлантиришга қаратилган ва нафақат телекоммуникация воситаларини, балки ахборотнинг (ишчанликка

қаратилган, томошабоп, илмий-таълим янгиликларидан хабардор қилиш ва шу каби) турларини яратиш, сақлаш, улар устида ишлаш ва уларни тарқатиш билан боғлиқ ишлаб чиқаришлар ҳамда муносабатларнинг бутун жамламасини қамраб оладиган солувчи давлат сиёсати шаклланиб бормоқда.

Шундай қилиб, жаҳон ҳамжамиятида илғор мавқеларни эгаллашга интилаётган давлат самарали миллий ахборот сиёсатини ишлаб чиқиши ва амалга ошириши ҳамда бундай сиёсатга нисбатан ахборотлашган демократик ва фуқаролик жамиятга ўтишни таъминлашга давлат бошқарувининг устувор вазифаси сифатида қараш керак.

Ўзгарган ахборот муҳитида давлат ва жамиятнинг ўзаро боғлиқлиги янги конфигурация – рақамли ҳамшиғирокчилик конфигурацияси тусини касб этмоқда. Бу ҳол ҳокимият тузилмалари билан фуқаролар мулоқотининг ҳозирда амалда бўлган, анъанавий тус олган шакллари модернизация қилиш имкониятини, шунингдек ҳокимиятлар ўзаро муносабатларининг сифат жиҳатидан янги тури – электрон ҳукумат ва электрон демократия пайдо бўлиши имкониятини ҳам беради. Бундай ўзаро муносабатларнинг қарор топиши давлат бошқаруви кадрларини тубдан қайта қўриб чиқишни, ҳокимият органлари фаолиятини фуқаровий ва илмий экспертизаси самарали бошқарув қарорлари қабул қилинишига қўмақлашадиган очиқ демократик жамият мўлжалида фаолият олиб боришни аниқлади. Ҳозирги замон сиёсий ҳокимияти жамият тараққиётининг аввалги тарихий даврларида мавжуд бўлмаган янги ресурсга – шахс ва жамиятга мафқуравий таъсир кўрсатадиган ахборот-коммуникация ресурсига эга бўлмоқда.

“Электрон ҳукумат” тизими жорий этилиши натижасида ҳозирги кунда биз давлат бошқарувининг мутлақо янги механизмлари шаклланишига гувоҳ бўлиб турибмиз.

2015 йил 18 ноябрда Ўзбекистон Республикасининг “Электрон ҳукумат тўғрисида” ги қонунини қабул қилинди.¹⁹⁵ Бу эса ахборот-коммуникация технологиялари ёрдамида аҳоли манфаатларига хизмат қилувчи, давлат органлари билан қулай ва самарали муносабатларни ўрнагувчи “электрон ҳукумат” тизими изчил татбиқ этиш учун имконият яратди.

Электрон демократия ҳозирги кунда ўз ривожининг бошланғич палласида турибди, унинг салоҳияти жуда катта ва бутун дунёда кенг муҳокама қилинмоқда, электрон демократияни маданиятнинг янги феномени сифатида назарий жиҳатдан мушоҳада қилиш эса, борган сари долзарб аҳамият касб этмоқда. Рақамли ҳукумат, киберсиёсат, электрон овоз бериш, рақамли демократия, компьютер воситасидаги сиёсий коммуникация қарор

---

195 Ахборот соҳасини ислоҳ қилишнинг муҳим босқичи // Халқ сўзи. - 2015 йил. - 17 декабрь.

топиши имкониятининг ўзиёк ахборот жамияти шароитларида сиёсий, иктисодий ва маданий механизмлар шаклларининг тубдан ўзгаришидан далолат беради. Инсоният маданият жиҳатдан туб бурилишга якинлашмоқда. Бунда фуқароларнинг демократик тартиб-таомиллардан фойдаланиш борасида кенг имкониятларга эга бўлиши, қарорлар қабул қилинишида фуқаролар иштирок этишининг кенгайиши туфайли ҳокимият янада сифатли, шаффоф ва пиروвард натижада янада самарали бўлади.

Давлат ўз хизматларини электрон воситалар орқали тақдим этиш йўли билан ўз савъ-ҳаракатларини оддий фуқаролар ҳаёти сифатини яхшилашга қаратаётганидан далолат берадиган мисоллар кўп.

Таъкидлаш лозимки, Ўзбекистонда бу соҳада кенг қўламли ишлар амалга оширилмоқда.

2003 йилнинг сентябрь ойида республикамизда электрон ҳукуматнинг энг муҳим таркибий қисмларидан бири бўлган Ҳукумат портали ишлаб чиқилди ва www.gov.uz манзили билан интернет тармоғида жойлаштирилди.

Бугун давлат органлари томонидан ўз фаолиятига ахборот тизими ҳамда ресурсларини жорий қилиш бўйича жадал олиб борилган ишлар натижасида 320 дан ортик давлат ахборот ресурслари ва 465 дан зиёд давлат ахборот тизими фаолияти йўлга қўйилди. Жумладан, 2013 йилда жорий этилган Ягона интерактив давлат хизматлари портали mu.gov.uz орқали аҳолининг узоғини яқин, оғирини енгил қилувчи 250 турдан ортик давлат хизматлари электрон шаклда кўрсатилаётир. Ўтган давр мобайнида улардан 380 мингдан зиёд аҳоли масофадан туриб фойдаланган.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини муҳокама этишда фуқароларнинг кенг иштирокини таъминлаш мақсадида махсус портал фаолияти йўлга қўйилди. Унда айни пайтга келиб, фойдаланувчилар томонидан 73 та давлат органининг 237 та норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳаси бўйича 350 дан ортик таклиф ва мулоҳазалар билдирилган. Бу эса қабул қилинаётган ҳужжатларнинг сифатини оширишда муҳим аҳамият касб этмоқда.¹⁹⁶

Бугунги кунда давлат интерактив хизматлари сони 1088 тага етди. Бу ўтган йилнинг шу давридагига нисбатан 438 тага кўпдир. Мамлакатда интерактив давлат хизматларини ривожлантириш бўйича кўрилган чоралар натижасида солиқ (soliq.uz) ва статистик ҳисоботлар (stat.uz)ни электрон шаклда топшираётган тадбиркорлик субъектлари улуши 100 фоизга етди.

2015 йилнинг 6 январидан mu.gov.uz да «Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар таъсирини баҳолаш тизими» йўлга қўйилди. У орқали қонун ҳужжатларини

---

¹⁹⁶«Электрон ҳукумат» тизимининг ҳуқуқий асоси // Халқ сўзи. - 2015. - 2 декабрь.

интернет орқали муҳокама қилиш мумкин. Ҳозиргача Ягона порталда 131 та қонун ҳужжати муҳокамага қўйилган бўлиб, шулардан 19 таси муҳокама жараёнида, 104 тасининг муҳокамаси якунига етган, 8 та ҳужжат лойиҳаси тасдиқланган. Қонун ҳужжатлари лойиҳасини баҳолаш жараёнида 282 фикр қолдирилган бўлиб, уларнинг 81 тасига жавоб берилган¹⁹⁷.

Ахборот билан бу каби эркин танишиш ҳамда ундан фойдаланиш табиий равишда фуқароларда сиёсат ва бошқарувда мунтазам иштирок этиш учун кенг имконият яратади. Бу ўринда электрон ҳукуматга нисбатан муаммоларнинг нафақат навбатдаги амалий ечими, амал қилиб турган тузилмалар ва ижтимоий муносабатларни модернизация қилиш, балки давлатни бошқаришнинг янги усули сифатида ҳам қаралади.

Шу муносабат билан бир қатор мамлакатларда ҳозирги замон ахборот коммуникациялари шароитларига мос келадиган қонунчилик базаси ва маъмурий тартибга солиш қондалари (интеллектуал мулк, шахсга доир маълумотлар, шахсий ҳаётнинг дахлсизлигига бўлган ҳуқуқни ҳимоя қилиш воситалари) ни янада такомиллаштиришнинг ҳуқуқий, сиёсий, ташкилий ва институционал чора-тадбирлари амалга оширилмоқда. Бу борада ҳокимиятнинг жамоатчилик билан тўғридан-тўғри мулоқотини рағбатлантиришга қаратилган шарт-шароитлар яратилади, ҳокимиятнинг ўзи бундай мулоқотнинг ташаббускори бўлади. Бугунги кунда давлат ҳокимияти органларининг тузилмасида жамоатчилик билан алоқалар бўйича ихтисослаштирилган бўлинмалар мавжудлиги шу билан изоҳланади.

Сиёсий мулоқотда электрон технологиялардан фойдаланиш бундай мулоқот иштирокчиларидан юксак даражадаги ахборот маданиятига ҳамда биргаликда интерфаол ҳаракат қилиш маданиятига эга бўлишни талаб қилади. Айни чоғда, таълим қадри ошади, ахборот меҳнатига, “жамият-ҳокимият” интерфаол мулоқотининг янги шарт-шароитларига энг кўп даражада тайёр бўлган профессионал таҳлилчиларга бўлган қизиқиш кучаяди. Электрон демократиянинг қарор топиши шахс медиамаданияти ошишини тақозо этади, фуқароларнинг ахборот маконида таклиф этилаётган медианомаларни танқидий таҳлил этиш ва уларга ҳолис баҳо бериш. ахборот плюрализмининг, тўғридан-тўғри фойдаланиш демократияси амал қилишнинг ижтимоий-маданий ва сиёсий қонуниятларининг хос хусусиятларини тушуниш борасидаги қобилиятини ривожлантиришни назарда тутаяди.

Бу борада Давлатимиз раҳбарининг “Электрон ҳукумат” тизимини, шу жумладан, бошқарув жараёнлари, шунингдек, бизнес соҳасига ва фуқароларга давлат хизматлари кўрсатиш тизимини шакллантириш концепцияси ва

¹⁹⁷ Ягона портал фуқаролар учун катта қулайликлар яратилмоқда // Ўзбекистон овози. – 2015. – 7-июль.

комплекс дастурини ишлаб чиқишни жадаллаштириш, Ахборот тизимларининг идоралараро ва идоровий комплексларини интеграция қиладиган миллий тизимни яратишга алоҳида эътибор қаратиш лозим¹⁹⁸ деган фикрини алоҳида қайд этиш зарур.

**10.3. Фуқаролик
жамияти бошқарув
механизмлари
такмиллашувида
замонавий ахборот
технологияларининг
роли**

Учинчи масала баёни. Шиддат билан кечаётган ходиса–воқеалар оқимида катта ҳажмдаги ахборотнинг мазмунини англаш, уни тўғри талқин этиб хулосалар чиқариш ниҳоятда муҳимдир. Бу эса ахборотни танлаш, саралаш, уни тўғри идрок этиш маданиятини шакллантиришқаби инсоннинг бевосита дунёқараши, салоҳияти, тажрибаси билан боғлиқ

хусусиятларни камол тоғириш масалаларининг долзарблигини оширади.

Шу муносабат билан глобал тармоқдан фойдаланувчилар аудиториясининг кўпчилиги ёшлар эканлигини, уларнинг онгини ва дунёқарашини ёт мазмундаги ғоялар билан захарлашга қаратилган маълумотлар Интернет контентнинг катта қисмини ташкил этишни қайд этиш зарур. Турли ижтимоий тармоқлар, форумлар, танишув сайтларининг фаолият юритиши ёшларни ўзига тезда жалб қилмоқда. Ҳозирги кунда турли тилларда сўзлашаётган ёшлар учун Интернет тармоғи кенг имкониятлар яратмоқда. Айниқса, мобил Интернетдан фойдаланувчилар аудиториясининг ортиб бориши турли мазмундаги ахборотларни очик олиш имкониятини янада оширмоқда.

Бунинг натижасида, ҳозирда дунёдаги ахборот инкилоби шароитида вужудга келаётган глобал тармоқ жамиятлари мутасадди ва мутахассисларни жиддий ташвишга солаёпти. Бу турдаги жамиятлар ўзларини «киберинтернационал NET», «Интернет болалари», «Интернет фуқаролари (netizens)» деб номлашмоқда. Чет элларда улар Интернет орқали ёшларни бирлаштириб, давлатнинг расмий хабарларига қарши чиқувчи халқаро кибериюшма сифатида сиёсий майдонга чиқмоқда. Албатта, бундай жамиятларнинг фаоллиги ошиб борар экан, жаҳонда кечаётган жараёнларга ўзининг салбий таъсирини кўрсатиши аниқ.

Жаҳон телекоммуникация тармоқлари ва оммавий ахборот воситалари орқали амалга оширилаётган хилма хил таҳдидлар турли мамлакатларда ташвиш уйғотмоқда. Улар ўз маданияти, анъаналари ва маънавий

198 Каримов И.А. Бош мақсадимиз – кенг қўламли ислохотлар ва модернизация йўлини катъият билан давом эттириш. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг 2012 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ҳамда 2013 йилга мулжалланган иқтисодий дастурнинг энг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи. – 2013. – 19 январь.

кадриятларини ёт ахборот таъсиридан ҳимоя қилиш учун махсус чоралар қўришга мажбур бўлмоқдалар. Бу борада жаҳоннинг кўпгина мамлакатларида аҳолини ва аввало, ёшларни Интернетнинг салбий таъсиридан ҳимоялаш учун норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинаётганини қайд этиш зарур. Мисол тариқасида халқаро амалиётда “Кибер жинойатлар тўғрисида” Конвенция, “Вояга етмаганлар учун хавфсиз Интернет ва онлайн ресурсларни жорий қилиш тўғрисида” Европа Иттифоқи Парламенти Ассамблеясининг тавсиялари, “Бола ҳуқуқлари тўғрисида” БМТ Конвенцияси¹⁹⁹ мавжуд.

Мамлакатимизда ҳам бу соҳада тизимли равишда ташкилий-ҳуқуқий тадбирлар амалга оширилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 28 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикасининг жамоат таълим ахборот тармоғини ташкил этиш тўғрисида”ги қарорига²⁰⁰ мувофиқ таълим ва ёшлар бўйича яратилаётган ахборот ресурслари ягона “ZiyoNET” миллий таълим тармоғига бирлаштирилди. Бу тармоқнинг ташкил этилиши ахборот хуружларига қарши туришда муҳим омил бўлмоқда.

Бугунги кунда мамлакатимиздаги олий ўқув юртли ва уларнинг худудлардаги филиаллари, барча зиё масканлари «ZiyoNET» миллий таълим тармоғи ҳамда юқори тезлик билан ишлайдиган интернетга уланганлиги бу борада амалга оширилган ишларнинг қўламадан далолат беради.²⁰¹ Поргал Узнет сегментида илғор позициялардан бирини эгаллайди ва ундан фойдаланувчиларнинг сони тобора ортиб бораётгани фикримизнинг далилидир²⁰².

Айни чоғда Интернетнинг миллий сегментида фаолиятини юритаётган Kun.uz (сайтга кунлик ташриф кўрсаткичлари 100 мингдан ортган)²⁰³ ва Daryo.uz (ҳар куни 90. 000 киши ташриф буюради)²⁰⁴ каби интернет нашрларда Hi-Tech, маданият, илм-фан, ҳордиқ, спорт, бизнес, давлат бошқаруви органлари каби йўналишларда веб-сайтлар жойлаштирилгани, янги хизмат турлари жорий этилаётгани ҳам ундан фойдаланувчилар, айнан ёшлар сафи кенгайишига сабаб бўлмоқда.

Шу билан бирга миллий қонунчилигимизда ёшларни носўғлом ахборотлардан ҳимоялаш механизмлари мавжуд. Мисол учун, “Оммавий ахборот

---

199 Конвенция о правах ребенка (Принята резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1989 года) // Инт. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml

200 “Ўзбекистон Республикасининг жамоат таълим ахборот тармоғини ташкил этиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 28 сентябрдаги ПК-191-сонли қарори // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2005 й., 40-сон, 305-модда; 2013 й., 45-сон, 584-модда.

201 Ахборот-кутубхона фаолияти ва қонунчилик // Халқ сўзи. – 2013. – 2 ноябрь.

202 Қаранг: На защите интересов молодежи // Правда Востока. - 2015 года. - 7 июля.

203 <https://kun.uz/info/view/alias/about>

204 <http://daryo.uz/biz-haqimizda/>

воситалари тўғрисида”ги, “Ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”ги, “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги қонунларда ёшлар орасида одоб-ахлоқни бузишга, шу жумладан, порнография, шафқатсизлик ва зўравонликни намойиш этувчи, ҳуқуқбузарликлар содир этилишига ташвиқот қилишга қаратилган ҳар қандай хатти-харакатлар ман этилиши белгилаб қўйилган.

Шу асосда, ёшларимизнинг ахборот соҳасидаги конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини янада кенгрок рўёбга чиқариш, уларни ахборот хуружларидан ҳимоялашнинг ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш борасида зарур чоралар қўрилмоқда. Жумладан, бугунги кунда “Болаларни уларнинг соғлиги ва маънавий-ахлоқий ривожланишига салбий таъсир кўрсагадиган ахборотдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонун лойиҳаси тайёрланмоқда. У болаларнинг руҳиятига зарар етказадиган, жисмоний ва маънавий ривожланишига салбий таъсир кўрсатадиган ахборотлардан ҳимоя қилиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солиш, оммавий ахборот манбаларида зўравонлик, ахлоқсизлик ҳамда шафқатсизликни тарғиб қилишга йўл қўймасликка қаратилган амалий-ташқилий ва ҳуқуқий механизмларни назарда тутди.

Хуллас, юқорида зикр этилган чора-тадбирларнинг амалга оширилиши оммавий ахборот воситаларининг фуқароликжамияти институтлари тизимидаги ўрни ва ролини янада мустаҳкамлашга, фуқароларнинг сўз эркинлигини таъминлашга қаратилган конституциявий ҳуқуқларини янада тўлиқ рўёбга чиқаришга ёрдам беради. Бу эса, ўз навбатида, мамлакатимизда ОАВ ларнинг барпо этилаётган фуқаролик жамияти тамойилларини қарор топтиришнинг муҳим омилларидан бирига айлантиради.

Такрорлаш учун саволлар:

1. Ахборот тушунчасининг мазмуни. Ахборотнинг предмети ва асосий шакллари.
2. Оммавий ахборот воситалари ва оммавий коммуникация каналлари.
3. Ахборот соҳасида давлат бошқаруви жараёнини жорий этишнинг элементи ва субъекти.
4. Фуқаролик жамиятини ривожлантиришда оммавий коммуникациядан фойдаланишнинг аҳамияти
5. Давлат ахборот сиёсатининг вазифалари ва функциялари.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2012. – Б. 8,13.

2. “Ўзбекистон Республикасининг жамоат таълим ахборот тармоғини ташкил этиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 28 сентябрдаги ПК-191-сонли қарори // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2005 й., 40-сон, 305-модда; 2013 й., 45-сон, 584-модда.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Харакатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

4. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2018. – Б.36.

5. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, катъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Т.: “Ўзбекистон” -2017., 45-47-бетлар.

6. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни катъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Т.: Ўзбекистон.2017.1- жилд. - Б-137.

7. Мирзиёев Ш.М. Қонун ва адолат устуворлигини таъминлаш – барча эзгу мақсадларимизга эришишнинг энг муҳим шarti. – Т.: ”Ўзбекистон”, 2017.

8. Каримов И. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. – Т.: Ўзбекистон, 2002. – Б. 19.

9. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. – Т.: “Ўзбекистон”, 2007. – Б. 36.

10. Каримов И. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. – Т.: Ўзбекистон, 2002. – Б. 19.

11. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. – Т.: “Ўзбекистон”, 2007. – Б. 36.

12. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг кўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь / И. Каримов. – Т.: “Ўзбекистон”, 2010. – Б. 30.,34

13. Каримов И.А. Асосий вазиғамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. – Т.: Ўзбекистон, 2010. – Б. 31.

14. Каримов И. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини

15. Каримов И.А. Бош мақсадимиз – кенг қўламли ислохотлар ва модернизация йўлини каъбият билан давом эттириш. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримовнинг 2012 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ҳамда 2013 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи. – 2013. – 19 январь.

16. Амир Темур Кўрагон. Қиссаи Темур («Малфузоти Темурий»). – Т.: ДИТАФ, 2001. – Б. 285.

17. Алишер Навоий. Тула асарлар тўплами. Ўн жилдлик. 6-жилд. – Т.: Ғ. Ғулом номидаги НМИУ, 2011. – Б. 178-179.

18. Борсиева З.Х. Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт ва уни Ўзбекистон Республикасида амалга ошириш жараёни. – Т: ТДЮИ нашриёти, 2009. – Б.34.

19. Фуқаролик жамияти. Дарслик лойиҳаси. Муаллифлар жамоаси. 2016. Электрон вариант.

20. Фуқаролик жамияти: 300 саволга 300 жавоб // тузувчилар: Р.Ҳасанов,

А.Ўтамуродов –Т.: 2016.

21. Фуқаролик жамияти фанидан амалий машғулотлар//тузувчи: Р.Ҳасанов.-Т.:МРДИ, 2016

22. Фуқаролик жамияти асослари: ўқув қўлланма /А.Жалилов ва бошқ. – Тошкент, 2015. – Б.187.

23. Ўтамуродов А. ва бошқалар. Фуқаролик жамияти фанидан тушунча ва атамалар луғати. –Т.: Turon zamin ziyo, 2017.

24. Ҳасанов Р., Ўтамуродов А. Фуқаролик жамияти: назария ва амалиёт.-Т.: 2016

* * *

Матбуот материаллари

1.Ахборот-кутубхона фаолияти ва қонунчилик // Халқ сўзи. – 2013. – 2 ноябрь.

2.Ахборот соҳасини ислоҳ қилишнинг муҳим босқичи // Халқ сўзи. - 2015 йил. - 17 декабрь

3.Важный этап реформирования информационной сферы // Народное слово. – 2013. – 20 ноября.

4.Замонавий медиатеҳнологиялар ва таракқиёт // Халқ сўзи. – 2013. – 9 апрель.

5.Миллий домен интернет фестивали бошланди // Халк сўзи. – 2013. – 15 август.

6.На защите интересов молодежи // Правда Востока. - 2015 года. - 7 июля.

7.ОАВ: хукукий база такомиллаштирилмокда // Халк сўзи. – 2010. – 20 август.

8.«Электрон хукумат» тизимининг хукукий асоси // Халк сўзи. - 2015. - 2 декабрь.

9.Ягона портал:фуқаролар учун катта кулайликлар яратилмокда // Ўзбекистон овози. – 2015. - 7-июль.

10.Цифры и комментарии // Народное слово. – 2014. – 5 февраля.

11.Ўзбекистон матбуоти миллий форуми // Халк сўзи. – 2013. – 20 ноябрь.

* * *

Интернет материаллари

4.Европейская Конвенция по киберпреступлениям от 23 ноября 2001 г.

//

Инт.:http://www.eos.ru/eos_delopr/eoslaw/detail.php.ID=32003&SECTION_ID=671

2.Каримов И.А. Матбуот ва оммавий ахборот воситалари ходимларига байрам табриги // Инт.www.press-service.uz. – 2011. – 27 июнь.

3.Конвенция о правах ребенка (Принята резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1989год). //Инт. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml

5. “Фуқаролик жамияти институтларининг фаоллиги ошмокда”. 24.04. 2015 // Инт.: <http://uza.uz>

11-МАВЗУ: ФУКАРОЛАРНИНГ ЎЗИНИ-ЎЗИ БОШҚАРИШ ОРГАНЛАРИ

Режа:

1. Фуқаролик жамияти тизимида маҳалла ва ўзини ўзи бошқариш органларининг ўрни.
2. Маҳаллий ҳокимият ва фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг ўзаро муносабатлари.
3. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини ташкил этиш.
4. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органини ривожланишининг концептуал асослари.

Таянч сўзлар: ўзини ўзи бошқариш, фуқаролар йиғини, маҳалла, маҳаллий ҳокимият, ҳоким, депутат, халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари, номарказлаштириш.

11.1. Фуқаролик
жамияти
тизимида ўзини
ўзи бошқариш
органларининг
ўрни

Биринчи масала баёни. Фуқаролик жамияти институтлари тизимида ўзини ўзи бошқариш органлари (маҳалла А.нинг ўрни бекиёсдир. Давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек, "...ўзини ўзи бошқариш органлари - бизнинг келажагимиз. Фуқаролик жамиятини курмоқчи эканмиз, унинг асосларини ташкил этувчи пойдевор мана шу органлар бўлади.. Биз бугун ана шу асосларни қуришни бошладик"²⁰⁵. Қўпчилик мамлакатлардан фарқли ўларок, маҳалла институти юртимизда минг йиллар давомида синалган ва чуқур илдири отган, аҳолини бирлаштириб турадиган ижтимоий ҳодиса сифатида ривожланиб келмоқда. Айниқса, унинг ҳозирги бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида халқимизнинг урф-одатлари, анъаналари ва кадрларини сақлаб қолиш, уларни жиёслаштириш кафолати сифатида майдонга чиқаётганлигини яққол кўриб турибмиз.

Ўзбекистонда фуқаролар ўзини ўзи бошқарувини амалга оширишда маҳалла ўрнатқ бўлади. Маҳалла ўзбекларнинг тарихан шаклланган жамият тараққиётини юксалтириш учун ягона мақсад билан яшаб, фаолият кўрсатиш маконига айланган. У ўзбек халқининг турмуш тарзи, руҳияти, ижтимоий ҳаётининг ўзига хос хусусиятларини акс эттирувчи, миллий анъаналарини,

205Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулдирмиз. Т. 9. Т.: "Ўзбекистон". Б. 317-318.

урф-одатларини, ахлокий-маънавий кадрятларини авлоддан-авлодга етказувчи муқаддас маскан бўлиб келган. Маҳалла инсонларнинг миллати, ёши, жинси, дини, ирки, тили, эътиқоди, ижтимоий келиб чиқиши, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар уларни эзгулик йўлида жипслаштирувчи ва бирлаштирувчи катта ва муқаддас оила ҳисобланади.

Маҳалла шарқона анъаналар, урф-одатлар ва маросимларни жамоада амалга ошириб, авлоддан-авлодга етказиб келмоқда. Маҳалла фаоллари анъанавий, оилавий тўйлар, байрамлар, мотам маросимларини ўтказиш билан боғлиқ ташкилий ишларни амалга оширишда бош-қош бўлишади. Уларни дабдабасиз, исрофгарчиликсиз, ортикча харажатларсиз, ихчам қилиб ўтказиш, маҳалла оқсоқоли ва маҳсус мутасадди комиссияларга боғлиқ. Маҳаллада ўтаётган ҳар бир тантана ёки маросим учун маҳалла аҳлининг каттаю кичиги бирдай масъулдир. Бундай тадбирларда каттаю кичикка, бою камбағалга, мансабдору оддий фуқарога бир хил ҳурмат ва эҳтиром кўрсатилади. Чунки маҳалланинг барча аъзоси ягона, тенг ҳуқуқли ва мустақкам битта оила ҳисобланади.

Маҳаллада келажак авлодимиз тарбия топади. Бу ерда ўсаётган ҳар бир йигит-қизнинг ахлоқ-одоби учун бутун маҳалла аҳли масъулдир. Шунинг учун ҳам “Бир болага етти кўшни ота-она”, “Бир бола тарбияси учун етти маҳалла ота-она” каби нақллар бежиз пайдо бўлмаган. Ёшларнинг ҳар бир хатти-харакати барчанинг диққат-марказида бўлади. Маҳалладошларнинг ҳар бир ёш тақдирига жавобгарлиги, уларни назорат қилиши – баркамол инсонни тарбиялаб етиштиришнинг негизидир. Хулқ-одоби яхши ҳар томонлама намунали фарзанд маҳалланинг обрўсидир, ноқобил, ахлоқан номақбул фарзанд эса маҳалла учун қора доғидир. Маҳалладан юртга таниқли инсонлар етишиб чикса, бутун маҳалла аҳли, уларнинг авлод-аждодлари гурурланадилар.

Маҳалла тузилмаси ва функцияси вазиятга қараб ўзгариб турган, аммо ўзини ўзи бошқариш тамойилини сақлаб қолган, ўз ҳудудида истиқомат қилувчи кишилар ўртасида ижтимоий-иқтисодий муносабатларни мувофиқлаштириб турган. Мустақиллик йилларида маҳаллалар жамиятнинг моддий-маънавий асосларини яратиш таянчига айланиб, ижтимоий-иқтисодий ва маданий-сиёсий масалаларни ҳал этиб, фуқаролар йиғинида демократия тамойилларини шакллантириш, инсон омилини кадрлаш макони сифатида тикланмоқда.

Маҳалла, умуман, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органаларининг фуқаролик жамиятидаги роли уларнинг муайян ҳудуддаги аҳолининг бирлаштириши, уни ягона жамоага айланиши ва фаолият кўрсатишига хизмат қилишидадир. Бугунги кундаги замонавий тадқиқотларда муниципал

тузилманинг аҳолиси – “худудий оммавий жамоа”, “худудий жамоа”, “маҳаллий ҳамжамият” тушунчалари билан белгиланади. В.Е. Чиркиннинг таърифича, худудий оммавий жамоа – аҳолини худудий мансублик белгиси бўйича ташкил этишнинг махсус шакли ва одамларнинг фуқаролиги ва ёшидан қатъи назар махсус уюшмасидир. Худудий оммавий жамоа сифатида у давлатни ташкил этган жамиятлар, уларнинг ичида тузилиши мумкин бўлган ва ташкил этилаётган бошқа худудий оммавий жамоалар: федерация субъектлари, сиёсий автономиялар, муниципал тузилмаларнинг аҳолиси (халки)ни ажратади²⁰⁶.

Худудий жамоа аъзоларининг ўзаро алоқалари мураккаб коммуникациялар тизимидан иборат. Николас Луманнинг фикрича, коммуникация бутунлай онгга боғлиқ бўлиб, яъни коммуникациянинг ўзи эмас, балки онгнинг ахборотни қабул қилиш функциясини бажаради²⁰⁷. Ушбу ҳолат ўзини ўзи бошқаришда алоҳида инсоннинг иштироки, унинг ҳуқуқий онги ва маданиятини ошириш масалаларига ҳам алоҳида эътибор қаратишни тақозо қилади. Ўзбекистон Республикасида “Жамиятда аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш Миллий дастури”нинг қабул қилингани мазкур масалани ҳал қилишнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини белгилаб берди. Фаол шахсларгина ўз манфаатларини англаб, уларни бевосита ўзлари ёки турли гуруҳларга, хусусан худудий жамоаларга уюшган ҳолда амалга оширадilar.

Фуқароларнинг уюшганлик даражаси, ўзаро алоқаларининг яқинлиги, худудий жамоаларнинг турли қўламда ташкил этилишига қараб фарқланиши табиий ҳолдир. Айнан ушбу ҳолат турли қўламдаги худудий жамоаларнинг фаоллигига салбий таъсир кўрсатади. Энг қуйи кишлоқ, шаҳарча, маҳалла жамоалари аъзолари алоқаларининг яқинлиги, уларнинг бошқарувдаги бевосита иштироки туфайли, худудий ҳамжамиятларни шакллантиради. Айнан шундай ҳамжамиятлар манфаат гуруҳларини ташкил этиб, худудий ўзини ўзи бошқарувчи субъект хисобланади. Бундан ҳар бир худудий жамоа, унинг қўлаидан қатъи назар, ривожланган коммуникациялар тизимига эга бўлиши лозим деган ҳулоса келиб чиқади.

Худудий жамоаларнинг фаоллиги улар томонидан шакллантирилган ижтимоий-сиёсий институтлар фаолиятига бевосита боғлиқдир. Бундай институтлар, ҳоҳ ижтимоий, ҳоҳ сиёсий бўлсин, ижтимоий гуруҳларга сиёсат соҳасида ўз манфаатларини тартибли қондириш имконини беради. Улар муносабатларни барқарорлаштириб, индивидлар ва гуруҳлар юриш-туришини тартибга солиб, уларнинг ҳаракатларини мувофиқлаштиради ва

206 Чиркин В.Е. Публичная власть. – М.: Юристъ, 2005. С. 28.

207 Луман Н. Общество как социальная система. Пер с нем./ А. Антоновский. М.: Издательство «Логос», 2004. С. 110.

интеграциялашувини таъминлайди. Ижтимоий институтлар, аввало, муассасалар тизими бўлиб, уларда ижтимоий гуруҳ аъзолари томонидан тайинланган ёки сайланган муайян шахслар жамият ва индивидуал манфаатларни қондириш, шунингдек гуруҳнинг бошқа аъзолари юриштуришини тартибга солиш мақсадида умумий бошқарув функцияларини бажариш ваколатини оладилар. Фуқаролар йиғинлари бундай институт вазифасини ўтайди.

2015 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра республика ҳудудида 9 787 та фуқаролар йиғини фаолият кўрсатмоқда, жумладан, 189 та шаҳар фуқаролар йиғини, 1295 та қишлоқ, 157 та овул ва 8 146 та маҳалла фуқаролар йиғинларидир. Ўрта ҳисобда ҳар бир фуқаролар йиғини 3 мингга яқин кишини камраб олади. Бугунги кунда фуқаролар йиғини раиси лавозимида 1255 нафар аёл фаолият юритиб, умумий раислар сонининг 12,8% ни ташкил этади. Аксарият фуқаролар йиғини раислари (54,6 %) олий маълумотга эга бўлиб, ҳудудлар миқёсида энг юқори кўрсаткич Қашқадарё вилоятида -72,3%, Қорақалпоғистон Республикасида -77,1%, Тошкент шаҳрида -77% ни ташкил этади.

Ҳозирги кунда ҳар бир фуқаролар йиғинидаги штат лавозимида фуқаролар йиғини раиси, диний маърифат ва маънавий-ахлоқий тарбия масалалари бўйича маслаҳатчи, маъсул котиб ва “Маҳалла посбони” жамоат тузилмаси раҳбари – жами 40 мингга яқин киши фаолият кўрсатмоқда. Ундан ташқари, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятида жамоатчилик асосида фуқаролар йиғинининг обрўли ва хурматга сазовор аъзолари ўртасидан сайланган маслаҳатчилар фаолият юритади, улар фаолиятининг асосий йўналишлари бўйича сайланган комиссияларга раҳбарлик қилади. Уларнинг сони 100 минг кишига яқин.

Ўзбекистонда ўзини ўзи бошқариш органларини қўлаб қувватлашда Республика “Маҳалла” хайрия жамоат фондининг роли катта. Республика “Маҳалла” хайрия жамоат фонди 1992 йилда ташкил этилган бўлиб, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларини мустаҳкамлашда, уларнинг қонунчиликда белгиланган ҳуқуқ ва ваколатларини самарали татбиқ этишда, жамоатчилик назоратини амалга оширишдаги ўрнини юксалтиришга кўмаклашадиган етакчи жамоат ташкилоти ҳисобланади. Ушбу жамоат фонди фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича Республика кенгаши ишчи органи мақомига эга. Ўз навбатида “Маҳалла” хайрия жамоат фондининг ҳудудий бўлинмалари мақомига кўра фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича ҳудудий кенгашлар ишчи органлари ҳисобланади.

Фукарларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ходимлари фаолияти мамлакат аҳолиси томонидан кенг миқёсда қўллаб-қувватланишга ва Хукуматнинг юксак эътирофига сазовор бўлмоқда. 2010-2013 йиллар давомида фукарлар ўзини ўзи бошқариш органларининг 150 нафарга яқин ходими турли давлат мукофотларига сазовор булган. 2014 йилда фукарларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари 27 нафар ходими давлат мукофотлари билан тақдирланди. 2014 йил 21 декабрда бўлиб ўтган сайловларда фукарларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг 692 нафар ходимлари халқ депутатлари туман ва шаҳар Кенгашлари депутатлигига, 29 нафари вилоят Кенгаши депутатлигига ва 3 нафари Олий Мажлис Сенати аъзолигига сайланганлар. Бу фукарларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида бугунги кунда хурмат ва эътиромга лойиқ инсонлар фаолият юритишаётганини кўрсатади.

11.2. Маҳаллий ҳокимият ва фукарлар ўзини ўзи бошқариш органларининг ўзаро муносабатлари

Иккинчи масала баъни. Фукарлар ўзини ўзи бошқариш органларининг мустақиллиги уларнинг

маҳаллий ҳокимият органлари билан муносабатларида акс этади. Ўзбекистон Республикасининг “Фукарларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонунининг²⁰⁸ 3-моддасига мувофиқ фукарларнинг ўзини ўзи бошқариши фукарларнинг маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ўз манфаатларидан, ривожланишнинг тарихий хусусиятларидан, шунингдек миллий ва маънавий қадриятлардан, маҳаллий урф-одатлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда ҳал қилиш борасидаги Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунлари билан кафолатланадиган мустақил фаолиятидир. Мазкур Қонун 8-моддасининг иккинчи қисмида эса фукарларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари давлат ҳокимияти органлари тизимига кирмайди ва қонун билан берилган ўз ваколатларини тегишли ҳудуд доирасида амалга ошириши мустаҳкамланган. “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Қонунининг²⁰⁹ 4-моддасида маҳаллий давлат ҳокимияти ва фукарларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ўзаро муносабатлари белгиланган. Мазкур моддага мувофиқ халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгаши ва вилоят, туман, шаҳар ҳокими тегишли ҳудудда ўзини ўзи бошқаришни ривожлантиришга

²⁰⁸ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 17-сон, 219-модда.
²⁰⁹ Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 2 сентябрда қабул қилинган “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги 913-ХП-сонли Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 йил, № 9, 320-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 йил, № 9, 241-модда.

қўмаклашишлари, ўзини ўзи бошқариш органларининг фаолиятини йўналтириб туришлари белгиланган. Ушбу Қонуннинг 1-моддасида эса Халқ депутатлари Кенгаши ва ҳоким давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари билан фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ўртасидаги алоқаларни, аҳолини вилоят, туман ва шаҳарни бошқаришга жалб этишни таъминлаши белгиланган.

Маҳаллий давлат ҳокимияти ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари турли масалалар юзасидан ўзаро муносабатларга киришадилар. Ушбу муносабатлар фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларини қўллаб-қувватлаш, маҳаллий бошқарувдаги иштирокини таъминлаш, шунингдек маҳаллий ҳокимият органларини ўзини ўзи бошқаришни йўналтиришдан иборатлиги аён бўлди.

“Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуннинг 7-моддасига мувофиқ давлат органлари фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини амалга ошириши учун зарур шароит яратади, қонун ҳужжатлари билан берилган ваколатларни амалга оширишда уларга қўмаклашади. Ушбу моддага биноан давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, хусусан ҳукумат ва парламент бошқа давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятига аралашмаслигини таъминлайдилар. Бундай фаолият қонунлар ва бошқа қонун ҳужжатларида, дастурларда тегишли меъёрларни ҳамда чораларни белгилаш, уларнинг ижросини таъминлашдан иборат.

Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ўзини ўзи бошқаришни ривожлантиришга қўмаклашишини ташкил этиш барча давлатларда долзарб масалардан бири ҳисобланади. Масалан, Италия Республикаси Конституциянинг 5-моддасида маҳаллий автономияни тан олиши ва унинг ривожланишига қўмаклашиши конституциявий тузум тамойили сифатида белгиланган²¹⁰. Ўзбекистонда ўзини ўзи бошқаришни ўрганиш кўплаб муаммоларнинг мавжудлиги, уларни ҳал қилиш борасида методик кўрсатмалар, маҳалла раислари (оқсақоллари), уларнинг маслаҳатчилари ва фаоллари малакаларини ошириш ва бошқа масалаларда қўмаклашишга муҳтожлиги аён бўлади. Ушбу ва бошқа масалаларни ҳал қилишда маҳаллий ҳокимият органлари томонидан қўмаклашишнинг шакл ва услубларини такомиллаштириш эҳтиёжи намойён бўлмоқда.

Ўзбекистонда маҳалла фаолиятини ташкил этиш, уни ривожлантиришга қўмаклашишга алоҳида эътибор берилмоқда. Давлатимиз раҳбари Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг ўн йиллигига бағишланган тантанали

²¹⁰ Конституция Итальянской Республики // <http://www.italia-ru.it/node/4657>

маросимдаги нутқида 2003 йилни “Обод маҳалла йили”, - деб эълон қилиб, “... маҳалланинг ҳаётимиздаги мавқеи юксак, унинг қонуний, ҳуқуқий асослари ҳар томонлама мустаҳкам бўлиб ривож топса, бу идорани жамиятимиз сиёсий-иқтисодий ва маънавий ҳаётининг ажралмас бир қисми, қуйи бошқариш тизими сифатида нечоғли кучайтирсак, бунинг учун барча моддий-молиявий шароитларни ташкил қилиб берсак, ўйлайманки, бу ўз олдимизга қўйган олий мақсадларга эришиш йўлида қатта қадам бўлади”²¹¹, деб таъкидлади.

2013 йилнинг октябрида Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ходимларининг малакасини ошириш бўйича ўқув курсини ташкил этиш тўғрисида»ги қарори амалий чоралардан бири бўлди. Ушбу қарорга мувофиқ ҳар бир ҳудудда ташкил қилинган фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари ходимларининг малакасини ошириш бўйича ўқув курслари ўзини ўзи бошқаришни ривожлантириш, бу борада мавжуд муаммоларни ҳал этишга қатта қўмак бўлди. 2014 йил мобайнида ушбу ўқув курсларида, жами ўзини ўзи бошқариш органлари ходимларининг 35% ни ташкил этувчи 13 минг 983 нафар ходимлар малака ошириб, ўқув курсларининг сертификатларини қўлга киритишди.

Ўзбекистонда ҳам демократик давлатлар каби фуқаролар йиғинларининг ижтимоий-сиёсий функциялари эътиборга олиниб, уларнинг давлат ва маҳаллий бошқарувдаги иштироки, бу борада маҳаллий ҳокимият органларининг вазифалари алоҳида эътироф этилади²¹². Масалан, “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Қонуннинг 1-моддасида халқ депутатлари Кенгаши ва ҳоким Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари билан фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ўртасидаги алоқаларни, аҳолини вилоят, туман ва шаҳарни бошқаришга жалб этишни таъминлаши белгиланган.

“Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуннинг 11-моддасида эса йилнинг ҳар чорагида Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳар, туманлар ва шаҳарлар ижро этувчи ҳокимият органлари раҳбарларининг фуқаролар йиғинлари фаолияти соҳасига қирувчи масалалар юзасидан ҳисоботларини эшитиши мустаҳкамланган. Бу борада туман (шаҳар) ҳокимлари томонидан 2013 йилнинг биринчи чорагида фуқаролар йиғинларига 4757 маротаба, иккинчи чорагида 6459 маротаба, учинчи чорагида 5407 маротаба ҳисоботлар тақдим этилганини қайд этиш лозим. Шунингдек, халқ таълими, соғлиқни сақлаш, бандликка қўмаклашиш.

211 Каримов И.А. Ҳаётимизнинг, тараққиётимизнинг ҳуқуқий асоси // Халқ сўзи 2002 йил 6 декабрь сони.

212 Қаранг: Маликова Г.Р., Исмоилова Г.С. “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига шарҳ. – Т.: Ўзбекистон, 2009. Б. 27.

коммунал хизматлар кўрсатиш соҳасидаги ваколатли давлат органлари раҳбарларининг фуқаролар йиғинлари фаолияти соҳасига кирувчи масалалар бўйича ҳисоботлари ҳам тизимли равишда эшитилиб борилмоқда²¹³.

Шу билан бирга Ўзбекистон Республикаси Шаҳарсозлик кодексининг 10-моддасида фуқаролар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва жамоат бирлашмаларининг шаҳарсозлик фаолияти соҳасидаги қарорларнинг муҳокамаси ва қабул қилинишидаги иштироки тартибга солинган²¹⁴. Мазкур моддага кўра фуқаролар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва жамоат бирлашмалари яшаш ва фаолият кўрсатиш муҳитининг ҳолати, тахмин қилинаётган ўзгаришлари, аҳоли пунктларининг бош режалари, уй-жой-фуқаролик объектларининг қурилиши, реконструкцияси, ҳудудларнинг ободонлаштирилиши, муҳандислик ва транспорт коммуникацияларининг ўтказилиши тўғрисида ўз вақтида ва ишончли, тўлиқ ахборот олиш ҳамда шаҳарсозлик фаолияти ҳақидаги ўзга ахборотни олиш ҳуқуқига эга. Давлат органлари фуқаролар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳамда жамоат бирлашмаларининг манфаатларига дахлдор, шаҳарсозлик фаолияти масалаларига тааллуқли муурожаатларини ўз ваколатлари доирасида кўриб чиқадилар ва уларга белгиланган муддатларда асосли жавоблар тақдим қиладилар.

Барча фуқаролар йиғинлари тегишли ҳудудда қонунлар ва бошқа қонун ҳужжатларининг ижро этилиши, шу жумладан тадбиркорлик фаолияти субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилиши, коммунал хизмат кўрсатиш ташкилотлари томонидан коммунал хизматлар кўрсатиш сифати, иморатлар қуриш ҳамда ховлилар ва уйлар атрофидаги ҳудудларни сақлаш қондаларига риоя этилиши, ерлардан фойдаланиш ва уларни муҳофаза этиш устидан жамоатчилик назоратини амалга оширади. Ушбу ваколатлари доирасида фуқаролар йиғинлари давлат ва маҳаллий ҳокимият органлари фаолиятини яхшилаш ва аниқланган камчиликларни бартараф қилиш бўйича тақлифлар берадилар, яъни маҳаллий бошқарувни амалга оширишда иштирок этадилар.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан тегишли прокурорлар ахборотини тинглаш ҳам уларнинг маҳаллий бошқарувда амалий иштирокини таъминлайди. Ўзбекистон Республикаси 2001 йил 29 августда янгитахрирда қабул қилинган „Прокуратура тўғрисида“ги Қонуни²¹⁵ 5-

213 <http://www.mahallafond.uz/articles/814/>

214 Ўзбекистон Республикасининг 2002 йил 4 апрелда қабул қилинган қонуни билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Шаҳарсозлик кодекси // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002 йил, № 4-5, 63-модда.

215 Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 9 декабрда қабул қилинган "Прокуратура тўғрисида"ги Қонунининг 2001 йил 29 августда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси қонуни

моддасининг бешинчикисмигаасосан вилоятлар, Тошкент шаҳар, туманлар ва шаҳарлар прокурорлари ва уларга тенглаштирилган прокурорлар халқ депутатлари тегишли Кенгашларига, зарурат бўлган ҳолларда эса фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига қонунийликнинг ҳамда жиноятчиликка қарши курашнинг ҳолати тўғрисида ҳар йили ахборот берадилар. Бу норма прокуратура органларининг вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, ҳокимлар ва бошқа мансабдор шахслар томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан назорат қилишга кенг жамоатчиликни жалб қилиши учун ҳуқуқий замин яратади.

Прокуратура органларининг ахборотини эшитиш давлат органлари фаолиятининг ошқоралигини таъминлаш баробарида, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари эътиборини долзарб масалаларга қаратиш, фуқаролар фаоллигини ошириш ва жамоатчилик назоратини кучайтиришга хизмат қилади. Ҳолбуки қонунлар ижроси устидан жамоатчилик назоратини ўрнатиш улар ижросини таъминлаш ва такомиллаштиришнинг муҳим шартларидан биридир. Айрим тадқиқотчилар фикрига кўра “Ижтимоий бошқарув тизимида назоратнинг ўзи қайтма алоқанинг муҳим тури бўлиб, у орқали ҳокимият субъектларининг амлдаги аҳвол, қарорлар ижроси тўғрисида ахборот оладилар”²¹⁶.

Маҳаллий ҳокимият органларининг ўзини ўзи бошқаришни йўналтириши ўз ваколатлари доирасидаги масалалар юзасидан умуммажбурий қарорлар қабул қилиши, улар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ижросини назорат қилишдан иборатдир.

Барча давлатларда, фуқаролар¹ ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан уларга ўтказилган давлат органлари ваколатлари ижроси устидан назорат амалга оширилади ҳамда уларнинг қонунга зид қарорларининг суд органлари томонидан бекор қилинади. Бундай назоратга эҳтиёж Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти томонидан ўтказилган “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуни мониторинги натижаларидан²¹⁷ ҳам кўриш мумкин. Мониторинг давомида Ўзбекистон Республикаси Олий судининг фуқаролик ишлари бўйича судларда қўрилган фуқаролар ўзини ўзи

билан тасдиқланган таҳрири // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001 йил, N 9-10, 168-модда.

216 Маликова Г.Р., Исмоилова Г.С. “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига шарҳ. – Т.: Ўзбекистон, 2009. Б. 50.

217 Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуни мониторинги / Масъул муҳаррир Ф.Х. Отахонов. – Т., 2006. – Б. 32.

бошқариш органларининг қарорларини ҳақиқий эмас, деб топиш ҳақидаги фуқаролик ишлари юзасидан умумлашмаси таҳлилига кўра, судлар иш юритувига келиб тушган жами 14 та фуқаролик ишларидан 12 таси ёки қарийб 86 фоизи қаноатлантирилган.

11.3. Фуқаролар ўзини ўзи бошқариши ҳуқуқий асосларининг ривожланиши

Учинчи масала баёни. Мустақилликка эришилиши билан Ўзбекистонда маҳалла институтига мустаҳкам ҳуқуқий пойдевор яратишнинг фаол жараёни бошланди. Биринчи ҳуқуқий ҳужжат Ўзбекистон Республикаси Конституцияси бўлди,

унинг 105-моддасида қуйидагича белгилаб қўйилган: "Шахарча, қишлоқ ва овулларда, шунингдек улар таркибидаги маҳаллаларда ҳамда шаҳарлардаги маҳаллаларда фуқароларнинг йиғинлари ўзини ўзи бошқариш органлари бўлиб, улар икки ярим йил муддатга раисни (оқсоқолни) ва унинг маслаҳатчиларини сайлайди".

Конституциянинг ушбу қондаси маҳалланинг ҳуқуқий асосларини янада ривожлантириш учун дастуруламал бўлиб хизмат қилди. Шундай қилиб, 1993 йил 2 сентябрь куни "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги қонун қабул қилинди. Ушбу қонун илк марта қонунчилик даражасида маҳалла фаолиятини тартибга солди, яъни унинг ҳуқуқий мақомини белгилаб берди.

Фуқароларнинг моддий мустақиллиги ва сиёсий-ҳуқуқий онги ошилишига сабаб бўлаётган демократик ислохотлар чуқурлашиб, бозор муносабатлари ривожланиб боргани сари маҳалла институтининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш зарурати туғилди. Натижада 1999 йил 14 апрель куни "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги қонун янги тахрирда қабул қилинди. Унда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш ҳуқуқи беvosита мустаҳкамлаб қўйилди, маҳалла фаолиятининг асосий тамойиллари, унинг фаолиятини қўллаб-қувватлашга давлат қарорлари белгилаб берилди, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ваколатлари кенгайтирилди.

2004 йил 29 апрель куни «Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида»ги қонун маҳалла фаолиятини демократлаштириш йўлидаги улкан қадам бўлди. Ушбу қонунда, биринчидан, фуқаролар йиғини органларига сайловнинг демократик тамойиллари белгилаб берилди ва маҳалла органларига сайлов тизими барпо этилди, иккинчидан, сайлов жараёнининг барча босқичлари батафсил тартибга солинди, учинчидан, қонун даражасида мустаҳкам ҳуқуқий қарор яратилди.

Маҳалла ўз фаолиятини молиялаштириш бўйича ҳам давлат қўмагини ола бошлади. Шундай қилиб, раис, масъул котиб, "Маҳалла посбони" жамоатчилик тузилмаси раҳбари ва фуқаролар йиғинларининг диний

маърифат ва маънавий-ахлоқий тарбия масалалари бўйича маслаҳатчисидан иборат тўрт нафар масъул шахс иши, шунингдек, маҳалланинг қўшимча харажатлари давлат ҳокимиятининг маҳаллий органлари бюджетидан молиялаштирилмоқда.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислом Каримов томонидан илгари сурилган “Кучли давлатдан кучли фуқаролик жамияти сари концепцияси”ни ҳаётга татбиқ этишда энг муҳим ташкилий-институционал бўғинга айланди. Олиб борилган тадқиқотлар шундан далолат берадики, 2003 йилнинг ўзидаёқ фуқароларнинг умумий ҳисобда 65,1%и ўз оиласи ёки ўзларининг муаммоларини ҳал этиш борасида фуқаролар йиғинларига мурожаат қилиб турган²¹⁸. Бу кўрсаткич бугун янада мустаҳкамланмоқда. Бир сўз билан айтганда маҳалла аҳолининг ишончини тўла оқламоқда.

Дарҳақиқат, маҳалла - Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини барпо этишнинг муҳим институти. Айнан маҳаллий ҳокимият ваколатларини бир қисми ушбу институтга олиб берилгани, унинг аҳамияти ошиб бораётганидан далолат беради. Маҳалланинг бошқаруви миллий ва давлатчилигимиз тажрибасидан келиб чиқиб, раис, яъни оқсоқол томонидан амалга оширилмоқда. Оқсоқоллар ва унинг маслаҳатчилари ҳар 2,5 йилда бир неча нафар номзод орасидан аҳоли вакиллари томонидан демократик тарзда сайлов асосида ўз вазифасини бажаришга киришади. Чунончи, 2013 йил ноябрь-декабрь ойларида ўтказилган сайловлардаги вакиллар йиғилишларида 32292 нафар номзод кўриб чиқилгани, улардан 9756 нафар (бир ўринга ўртача 3,3 нафар номзод) энг муносиблари сайлангани ҳам фикримизни тасдиқлайди. 18 фоиз ҳолатда эса фуқаролар ёпиқ овоз бериш ҳуқуқидан фойдаланишди. Шунингдек, 99618 нафар фуқаролар йиғинлари раислари маслаҳатчилари сайланди²¹⁹.

Ўтган давр мобайнида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари таркибида бир қатор тузилмавий ўзгартишлар киритилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2004 йил 25 майдаги “Ўзбекистон Хотин-қизлар кўмитаси фаолиятини қўллаб-қувватлаш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони асосида 2004 йилнинг 1 июлидан бошлаб фуқаролар йиғинининг диний маърифат ва маънавий-ахлоқий тарбия масалалари бўйича маслаҳатчиси лавозими жорий этилди. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 19 апрелдаги қарори асосида фуқаролар йиғинларида “Маҳалла посбони” жамоатчилик тузилмалари фаолиятининг йўлга қўйилиши ҳудудларда осойишталикни

218 Отамирзаев О. Маҳалла жамоатчилик фикри кўзгусида // Маҳалла 2003, 15 октябрь.

219 <http://www.mahallafond.uz/uz/elections/>

мустиҳкамлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда, фуқаролар канифсилигини таъминлашда катта аҳамият касб этмоқда. Хусусан, ҳозирда фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларида ташкил этилган ушбу жамоатчилик тузилмалари сафига 50 мингдан ортиқ посбонлар жалб этилган. Уларнинг самарали фаолияти натижасида 2011 йилда 2254 та, 2012 йилда 2331 та маҳаллада жиноят содир этиш ҳолатларига йўл қўйилмади²²⁰.

Бугунги кунда аҳолининг кундалик ҳаёти, атроф-муҳит билан боғлиқ бўлган кўпгина йўналишлар фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари орқали ҳал этилмоқда. Улар аҳолининг ижтимоий ночор қатламларини қўллаб-қувватлаш, тегишли ҳудудда қонун ҳужжатларининг ижро этилиши устидан жамоатчилик назоратини ўрнатиш, тўйлар ва бошқа маросимлар ўтказиш бўйича тавсиялар беради, атроф-муҳитни муҳофаза этади, ободонлаштириш ва қўкаламзорлаштириш тадбирларини ўтказиши, тadbиркорлик фаолияти субъектларини ташкил этади, қайта ташкил этади ва тугатади, ижтимоий инфратузилмани ривожлантиради, гузарлар барпо этади, коммунал тўловларни тўланишига қўмаклашади, кам таъминланган ёшларнинг никоҳ тузишида ва тўй тадбирларини ўтказишида моддий ёрдам кўрсатади, онлавий тадбиркорлик субъектларини банкдан кредит олишига кўмак бўлади ва ҳ.к.²²¹.

Дарҳақиқат, олиб борилган ислохотлар натижасида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолият камрови кенгайди. Буни фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида фуқаролар йиғини фаолиятининг асосий йўналишлари бўйича комиссиялар мисолидан ҳам кўриш мумкин. 2013 йилда янги таҳрирда қабул қилинган “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги қонунга кўра фуқаролар йиғинларидаги асосий йўналишлар бўйича комиссиялар рўйхати қуйидагилардир:

- яраштириш комиссияси;
- маърифат ва маънавият масалалари бўйича комиссия;
- ижтимоий қўллаб-қувватлаш бўйича комиссия;
- хотин-қизлар билан ишлаш бўйича комиссия;
- вояга етмаганлар, ёшлар ва спорт масалалари бўйича комиссия;
- тадбиркорлик фаолияти ва оилавий бизнесни ривожлантириш масалари бўйича комиссия;
- экология ва табиатни муҳофаза қилиш, ободонлаштириш ва қўкаламзорлаштириш бўйича комиссия;

²²⁰<http://www.mahallafond.uz/uz/articles/814/>

²²¹ “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунини // Ўзбекистон қонун ҳужжатлари тўплами. 2013, 17 (569)-сон. –Б. 9-10.

жамоатчилик назорати ва истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича комиссия.

Тегишли ҳудуддаги муаммоларнинг долзарблигига қараб, фуқаролар йиғини томонидан фуқаролар йиғини фаолиятининг асосий йўналишлари бўйича бошқа комиссиялари ҳам тузилиши мумкин²²².

Комиссиялар турли соҳалардан иборат таркибда фуқаролар йиғини фаолиятига қўмаклашади. Бундай комиссиялар 2011 йилнинг ўзидаёқ 50 мингдан ортиқ эди²²³. Улар бошқа функциялар билан бирга, турли ташкилотлар устидан жамоатчилик назоратини ҳам олиб боради. Хусусан, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари раҳбарларининг фуқаролар йиғинлари фаолияти соҳасига қирувчи масалалар юзасидан ҳисоботларини эшитиш амалиётининг тобора такомиллашиб бориши, ўз навбатида, ҳудудларда қонун ҳужжатларининг устуворлигини таъминлаш, аҳоли, айниқса, ёшлар ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, энг муҳими, фуқароларнинг турмуш фаровонлигини ошириш тизимини янада такомиллаштиришда алоҳида ўрин тутмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 9 июлдаги "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ходимлари меҳнатини рағбатлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги Фармони фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини қўллаб-қувватлашда алоҳида аҳамият касб этмоқда. Намунали, фуқаролик жамиятига хос лойиҳаларни амалга ошираётган фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва бошқа нодавлат ноижорат ташкилотларини қўллаб-қувватлаш уларга зарур ёрдам қўрсатиш масалалари мамлакатимизда муваффақиятли амалга оширилаётган бир қатор ижтимоий дастурларда ўз аксини топганлигини алоҳида қайд этиш лозим.

Президент Ислам Каримов 2012 йил 12 ноябрь куни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисида илгари сурган "Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси"да "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги қонунга ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш зарурлигини таъкидлаган эди. Бунда маҳаллани аниқ йўналтирилган асосда аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш, хусусий тадбиркорлик ва онлайв бизнесни ривожлантириш марказига айлантириш, шунингдек, унинг давлат бошқарув органлари фаолияти устидан жамоатчилик

222 "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси қонуни // Ўзбекистон қонун ҳужжатлари тўплами. 2013, 17 (569)-сон. –Б. 17.

223 Насруллаев И. Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари тизимини ислох этишининг истикболлари // Демократлаштириш ва инсон ҳуқуқлари. 2012, 3-сон. –Б. 22.

назорати олиб бориш тизимидаги вазифаларини янада кенгайтиришга жиддий эътибор қаратиш лозимлигини алоҳида таъкидлаб ўтди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан 2013 йил 30 сентябрда “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича республика кенгашини ташкил этиш тўғрисида”, 2013 йил 7 октябрда “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорлари қабул қилинди. Ушбу қарорлар билан соҳага оид 15 га яқин низомлар тасдиқланган бўлиб, улар маҳаллаларда маънавий муҳит барқарорлигини, миллатпараро дўстлик ва ҳамжиҳатликни мустаҳкамлаш, ёшларни она-ватанга ва миллий истиқлол ғоясига садоқат руҳида тарбиялаш, аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш борасидаги ишларнинг самарадорлигини янада оширишга қўмаклашиш, фуқаролар йиғинларидаги жамоатчилик тузилмалари фаолиятини самарали ташкил этишга қаратилганлиги билан эътиборлидир. Шу жумладан, фуқаролар йиғини фаолиятининг асосий йўналишлари бўйича 8 та комиссияси фаолиятига оид тасдиқланган намунавий Низомларнинг амалиётга татбиқ этилиши маҳаллалар ишига кенг жамоатчиликни жалб этишга катта туртки беради.

Айни пайтда, давлатимиз раҳбарининг ташаббуси билан 1992 йилда Республика “Маҳалла” хайрия жамоат фондининг ташкил этилганлиги ва ўтган йиллар мобайнида унинг фаолиятини такомиллаштиришга бўлган эътибор маҳаллаларда миллий қадриятларни эъзозлаш ва тарғиб этиш, маданий-маърифий ишларни кенг йўлга қўйиш, шунингдек, аҳолини ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан мустаҳкамлаш, ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларни қўллаб-қувватлаш соҳасида кенг қўламли чора-тадбирларнинг амалга оширилишини таъминламоқда. Хусусан, ушбу жамоат ташкилоти томонидан фуқаролар йиғинларига услубий қўмаклашиш мақсадида 2006 — 2013 йиллар давомида 30 дан ортиқ қўлланма ва адабиётлар тайёрланиб, барча фуқаролар йиғинларига етказиб берилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 25 августдаги “Миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш тўғрисида”ги қарори ижросини таъминлаш мақсадида, биргина 2013 йилнинг ўтган даври мобайнида маҳаллаларда 245 мингга яқин маърифий-маданий тадбирларнинг ташкил этилиши ва ўтказилишида Фонднинг худудий тузилмалари томонидан маҳаллаларга услубий-амалий ёрдамлар кўрсатилди. Шунингдек, бу борада фуқаролар йиғинларида жамоатчилик асосида 7 мингга яқин тарғибот гуруҳлари фаолияти самарали йўлга қўйилди, 6 мингдан ортиқ маҳаллаларда “Маънавият хоналари”, 3400 дан зиёд ахборот-ресурс марказлари ташкил этилди.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг соҳага оид қонун ҳужжатлари ижросини таъминлашдаги фаолиятини ўрганиш, уларнинг илғор тажрибасини кенг оммалаштириш мақсадида “Энг намунали фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари”, “Фуқаролар йиғинларининг энг намунали диний маърифат ва маънавий-ахлоқий тарбия масалалари бўйича маслаҳатчиси” каби кўрик-танловларнинг анъанавий тарзда ҳар йили ўтказилиши ва унда қарийб барча фуқаролар йиғинларининг иштироки таъминланмоқда.

Шунингдек, маҳалла ёшлари ўртасида спортни, айниқса, болалар спортини ривожлантириш мақсадида ҳамкор ташкилотлар билан бирга “Футболмиз келажаги”, “Маҳалламиз паҳлавонлари”, “Отам, онам ва мен — спортчилар оиласи” каби спорт мусобақалари мунтазам ташкил этилиб келинмоқда. Биргина жорий йилда 9 мингга яқин фуқаролар йиғинларида ўтказилган мазкур спорт мусобақаларига қарийб 2 миллионга яқин болалар ва ўсмирлар жалб этилди. Айни пайтда, маҳаллаларда болалар майдончалари фаолиятини йўлга қўйиш ва ривожлантириш мақсадида 2013 йилда “Маҳалла” фонди ҳисобидан жами 106 та болалар майдончаси қайта таъмирланди, 41 таси янги қурилди, 2985 та болалар майдончаси ободонлаштирилди. Бундан ташқари, ҳудудларда 172 та минифутбол, волейбол, баскетбол майдончалари қуриб битказилиб, фойдаланишга топширилди.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш борасида Фонд ҳисобидан 2006 - 2013 йиллар мобайнида 4936 та фуқаролар йиғини замонавий компьютер жамланмаси, 5075 таси мебел жиҳозлари билан таъминланди. Шунингдек, 724 та маҳалла бинолари жорий, 120 таси капитал таъмирланди ва 92 таси реконструкция қилинди, намунавий лойиҳалар асосида 74 та маҳалла гузари қуриб, ишга туширилди.

Фуқаролар йиғинлари ҳудудида истиқомат қилаётган ота-оналарнинг ёш авлодни тарбиялаш бўйича уларнинг ҳуқуқий, маънавий-ахлоқий ва физиологик билимларини оширишга кўмаклашиш мақсадида 8700 дан ортиқ фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари қошида “Ота-оналар университетлари”ни ташкил этишга кўмаклашилди. Ўтган давр мобайнида ушбу жамоатчилик тузилмалари томонидан 45 мингдан ортиқ тадбирлар ўтказилди.

Фонд фаолиятида аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларини кўлаб-қувватлаш масалалари устувор вазифа сифатида белгиланиб, бу борада биргина 2011 - 2013 йиллар давомида Фонд ҳисобидан 16 мингдан ортиқ оилага моддий ёрдам кўрсатилди. 31300 га яқин фуқароларга озиқ-овқат ва кийим-кечаклар, 2600 дан ортиқ эҳтиёжманд оилаларга бир бошдан қорамол

олиб берилди. 5 мингдан зиёд эҳтиёжманд оилалардан бўлган ёшларга, шу жумладан, уларга никоҳ ва тўй тадбирларини ўтказишда қўшимча моддий ёрдам кўрсатилди.

Ҳар йили маҳаллалар ҳудудларини ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш, мукаддас қадамжоларни тартибга келтириш мақсадида умумхалқ хайрия ҳашарлари анъанавий тарзда ташкил этилади. Истиклол йилларида бунёдкорлик ва ташаббускорлик, эзгулик ва шижоат тимсолига, маънавий ҳаётимизнинг узвий қисми сифатида умуммиллий анъанага айланган ушбу тадбирда 18 миллионга яқин фуқаролар, шу жумладан, 10 миллиондан ортиқ ёшлар иштирок этмоқда. Биргина мамлакатимиз мустақиллигининг 22 йиллиги муносабати билан жорий йилнинг 24 — 25 август кунлари ўтказилган умумхалқ хайрия ҳашари кунларида 960 та зиёратгоҳ ва 9 мингдан ортиқ қабристонлар, 33,3 минг гектар майдон ободонлаштирилди, 40 мингга яқин оилаларнинг уй-жойлари таъмирланди, 566 та янги боғ ташкил этилди.

Маҳаллаларда аҳоли бандлигини таъминлашга кўмаклашиш борасида кенг қамровли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Хусусан, оилавий тадбиркорлик ва ҳунармандчиликни қўллаб-қувватлаш мақсадида Фонднинг ҳудудий тузилмалари ҳамда фуқаролар йиғинлари томонидан жорий йилнинг ўтган даврида 9 мингдан ортиқ тарғибот-ташвиқот тадбирлари ўтказилди, маҳаллаларда 41 мингдан ортиқ маиший хизмат кўрсатиш шохобчаларини ташкил этиш, ҳудудларда 112 мингдан зиёд янги иш ўринларини яратишга кўмаклашилди. Айни пайтда, фуқаролар йиғинлари ҳудудида тадбиркорлик фаолиятини, жумладан, оилавий тадбиркорлик ва ҳунармандчилик фаолиятини ривожлантиришга кўмаклашиш мақсадида маслаҳат марказлари ташкил этилмоқда. Бу борада манфаатдор вазирлик ва идоралар томонидан 2013 йилнинг 24 июнида ушбу марказларнинг намунавий Низоми қабул қилиниб, амалиётга татбиқ этилди²²⁴.

Концепцияда белгиланган вазифалар ижроси сифатида “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг янги таҳрири қабул қилинди ва 2013 йилнинг 23 апрель куни матбуотда эълон қилинди. Ушбу қонун билан фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг аҳолини манзилли ижтимоий қўллаб-қувватлашни амалга оширишда, жамоатчилик назорати соҳасида, хусусий тадбиркорлик, шу жумладан оилавий тадбиркорлик ва ҳунармандчиликни ривожлантириш борасидаги ваколатлари кенгайтирилди.

²²⁴<http://www.mahallafond.uz/uz/articles/814/>

Аҳолини манзилли ижтимоий қўллаб-қувватлаш борасида қонунга фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг бандликка қўмаклашиш ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш марказлари билан биргаликда ижтимоий қўллаб-қувватлашга муҳтож кам таъминланган оилалар, ёлғиз кексалар, пенсионерлар ва ногиронларни аниқлаш, фуқароларнинг бандлигига қўмаклашиш, фуқаролар йиғини ҳудудида яшовчи фуқароларни иш билан таъминлаш ҳақидаги меъёрлар киритилди.

Қонунда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига жамоатчилик назоратини амалга ошириш бўйича қўшимча ваколатлар бериш билан бир қаторда, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш шакллари ҳамда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг жамоатчилик назоратини амалга ошириш кафолатларини белгиловчи алоҳида модда киритилди.

Маҳаллани хусусий тадбиркорлик, шу жумладан оилавий тадбиркорлик ва ҳунармандчиликни ривожлантириш марказига айлантириш борасида фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларига фуқаролар йиғини ҳудудида хусусий тадбиркорлик, шу жумладан оилавий тадбиркорлик ва ҳунармандчиликни ривожлантиришга қўмаклашиш, тегишли маслаҳат марказларини ташкил этиш тўғрисида қарор қабул қилиш бўйича қўшимча ваколатлар берилди. Хусусан, фуқаролар йиғинлари ҳузуридаги маслаҳат марказлари тадбиркорлик фаолиятини ташкил қилмоқчи бўлган фуқаролар йиғини ҳудудида яшовчилар учун қисқа муддатли курслар ташкил этиб, тадбиркорлик фаолияти субъектлари учун мавжуд имтиёзлар ва преференциялар ҳақида маълумотлар беради, фуқаролар йиғини ҳудудида яшовчиларга тадбиркорлик фаолиятини ташкил этишда ҳар томонлама қўмаклашмоқда.

Концепцияда “Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари раислари сайлови тизимини янада такомиллаштириш бўйича оқсоқоллар ва уларнинг маслаҳатчилари энг муносиб фуқаролар ичидан сайланишини, фуқаролар ижтимоий фаоллигини кучайтиришда маҳалланинг аҳамияти ва роли оширилишини таъминлайдиган ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш таклиф этилган эди. Концепциядаги ана шу вазифаларнинг ижроси доирасида 2013 йил 22 апрелда “Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни ҳам янги таҳрирда қабул қилинди²²⁵.

225 Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 йил 29 апрель, 17-сон, 220-модда

Мазкур Қонуннинг асосий мақсади фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчиларини сайлаш борасидаги фуқароларнинг ҳуқуқларини тўлароқ таъминлашга қаратилган тегишли ҳуқуқий кафолатларни янада кенгайтиришдан ва бу билан Ўзбекистон Республикаси Конституциянинг 32-моддасида мустаҳкамланган “Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар. Бундай иштирок этиш ўзини-ўзи бошқариш, референдумлар ўтказиш ва давлат органларини демократик тарзда ташкил этиш йўли билан амалга оширилади”²²⁶ – каби меъёрларни ҳаётга тўлиқ жорий этишдан иборат.

Янги тахрирда қабул қилинган “Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида”ги қонунга киритилган ўзгартиш ва қўшимчалар сайлов тизимини янада демократлаштириш орқали фуқароларнинг сайлов ҳуқуқларини таъминлашга шарт-шароитлар яратиб сайловларни самарали ўтишига ва буларнинг натижаси сифатида фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчиларини энг муносибларини сайлаб олишга хизмат қилмоқда.

11.4. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқаришини ривожланишининг концептуал асослари

Туртинчи масала баёни. Маҳаллий ҳокимият органлари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари бажарадиган вазифалар доирасини кенгайтириш, уларга давлат ваколатларининг бир қисмини босқичма-босқич топшириш лозим. Бунда энг муҳими, аҳолининг касб ва ижтимоий таркиби манфаатларини ян ада тўлароқ ифодалаш ва ҳимоя қилишда нодавлат, жамоат тузилмаларининг ҳуқуқ ва мавқеларини ошириш даркор. “Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари” деган сиёсий қурилиш дастурининг моҳияти ана шунда яққол намоён бўлади. Айнан шундай ёндашув фуқароларнинг ўзларига ўз ҳаёти ва бутун жамият ҳаётини бошқаришда ва ташкил этишда кенг иштирок этиш учун имконият яратади. Бу эса фуқаролик жамияти тамойилларига тўла мос келади²²⁷.

Давлатимиз раҳбари томонидан илгари сурилган Ўзбекистонда давлат ва жамият қурилишини эркинлаштириш концепцияси нафақат мамлакатимиздаги ислохотлар учун илмий-амалий асос²²⁸, балки умуман,

226 Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 йил, № 1, 4-модда.

227 Ислом Каримов. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т. 7. Т.: Ўзбекистон, 1999. Б. 389.

228 Шарифходжаев М., Рахимов Ф. Человек определивший эпоху. – М.: Книжный дом газеты «Труд», 2004. С. 14-18; Рахманова Ч. Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик давлатни шакллантиришга

давлатчилик тараққиётидаги ўзига хос таълимотга айланди дейилса, муболага бўлмайди. Ушбу концепциянинг ўзбек халқи маданияти ва умум эътироф этилган демократик кадриятлар уйғунлигида шаклланганлиги мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг муваффақиятига хизмат қилмоқда. Зеро, ҳар қандай янгилаш, хаттоки либераллаштириш ҳам халқнинг манфаатларига хизмат қилиши лозимлиги исбот талаб қилмайдиган ҳақиқатдир.

Дарҳақиқат, Ўзбекистондаги ҳаётий ислохотларнинг назарий жиҳатлари Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг Биринчи чақириқ Олий Мажлисининг XIV (1999), Иккинчи чақириқ Олий Мажлисининг I сессияларидаги (2000) ва Олий Мажлис палаталарининг кўшма мажлисидаги (2005) маърузаларида яхлит концепция шаклида баён қилинган бўлса, уларни рўёбга чиқариш масалалари аниқ дастурлар асосида амалга оширилмоқда. Мазкур концепциялар ғоялари ўзбек халқи маданияти билан умум эътироф этилган кадриятлар уйғунлигини таъминлашга зарур назарий асос бўлмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлис XIV сессиясидаги маърузаси асосий қоидаларини амалга ошириш XXI асрнинг дастлабки йилларида ислохотларни янада чуқурлаштириш ва жамиятни янгилашнинг асосий устувор йўналишларини рўёбга чиқаришни, сиёсий ва иқтисодий соҳаларда кенг эркинлаштиришни, давлат ва жамият қурилиши соҳасида эркинлаштиришни таъминлаш учун зарур қонуний ва ташкилий шарт-шароитларни яратиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан 10 июнь 1999 йили 296-сонли “Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлис XIV сессиясидаги маърузаси асосий қоидаларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори қабул қилинди.

Мазкур қарорда XXI аср дастлабки йилларида ислохотларни чуқурлаштириш ва жамиятни янгилашнинг устувор йўналишларини амалга ошириш дастурлари ҳамда жамият ҳаётининг сиёсий, иқтисодий ва маънавий соҳаларида ислохотларни амалга ошириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тасдиқланди. Уларнинг ижросини таъминлаш мақсадида мазкур қарорнинг биринчи бандида мамлакат сиёсий, иқтисодий ҳаётини, давлат ва жамият қурилишини янада эркинлаштириш ҳукумат, давлат органлари ва жамоат ташкилотларининг энг муҳим вазифаларидан бири деб мустаҳкамланди.

Давлат ва жамият қурилиши соҳасида эркинлаштириш, фуқаролик жамиятини шакллантириш юзасидан дастурлар туркуми алоҳида бандда

оид баъзи масалалар. // Ўзбекистонда миллий давлатчилик назариясининг тарихий-фалсафий ва ҳуқуқий асослари (илмий-назарий мақолалар тўплами). – Т, 2005. 153-154-б.

маъқулланди²²⁹. Булар: “Жамият ҳаётининг барча томонларини ислох қилишнинг ишлаб турган қонунчилик-меъёрий базасини такомиллаштириш ва янгиларини шакллантириш дастури”, “Давлат органларининг функцияларини фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига ва ҳукуматга қарашли бўлмаган жамоат ташкилотларига босқичма-босқич бериш концепцияси”, “Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари” концепциясини амалга ошириш чора-тадбирлари, “Суд-ҳуқуқ соҳасини ислох қилишни чуқурлаштириш”, “Эркин ва мустақил оммавий ахборот воситаларини ривожлантириш” дастурларидир.

Белгиланган дастурларнинг барчаси Ўзбекистонда давлат ва жамият қурилишини эркинлаштириш учун қулай замин яратди. Лекин либерализмнинг ғарбча талқини тарафдорлари ушбу дастурларда хусусий мулкдорлар манфаатларини ҳимоя қилиш тўғрисида ҳеч қандай тадбирлар белгиланмаганлигини айтишлари мумкин. Хусусий мулкчилик Ўзбекистонда ҳам демократик ҳуқуқий давлатнинг асосий омили сифатида эътироф этилиб, уни янада ривожлантириш чора-тадбирлари алоҳида иқтисодий соҳадаги ислохотлар дастурларида белгиланган. Шунинг учун ҳам кўпчилик ўзбек олимларининг эркинлаштиришга оид фикрларида хусусий мулкчиликни ривожлантириш ғояларига алоҳида эътибор берилмайди.

Такрорлаш учун саволлар:

1. Фуқаролик жамиятининг институти сифатида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари қандай функцияларни бажаради?
2. Маҳаллий ҳокимият ва фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг ўзаро муносабатлари қандай йўналишларда амалга оширилади?
3. Мамлакатимизда демократик силоҳотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини ривожлантиришга оид қандай вазифалар белгиланган?
4. “Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари” концепциясида фуқаролар ўзини ўзи бошқаришига оид қандай вазифалар белгиланган?
5. “Махалла” хайрия фонди ҳақида маълумот беринг.

229Вазирлар Маҳкамасининг1999 йил 10 июндаги 296-сон қарорига 1-илова.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент, Ўзбекистон, 2018
2. Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 2 сентябрда қабул қилинган "Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида"ги 913-ХП-сонли Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 йил, № 9, 320-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 йил, № 9, 241-модда.
3. Ўзбекистон Республикасининг 2002 йил 4 апрелда қабул қилинган қонуни билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Шаҳарсозлик кодекси // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002 йил, № 4-5, 63-модда.
4. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 йил 29 апрель, 17-сон, 219-220-модда
5. "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси қонуни // Ўзбекистон қонун ҳужжатлари тўплами. 2013, 17 (569)-сон. –Б.9-10, 17.
6. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Тошкент: "Ўзбекистон" НМИУ, 2018. –Б.36.
7. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг қундалиқ қондаси бўлиши керак. –Т.: "Ўзбекистон" -2017., 45-47-бетлар.
8. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Т.: Ўзбекистон.2017.1- жилд. - Б-137.
9. Мирзиёев Ш.М. Қонун ва адолат устуворлигини таъминлаш – барча эзгу мақсадларимизга эришишнинг энг муҳим шарт. –Т.: "Ўзбекистон", 2017.
10. Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. Т. 7. Т.: Ўзбекистон, 1999. Б. 389.
11. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулдирмиз. Т. 9. Т.: "Ўзбекистон". Б. 317-318.
12. Каримов И.А. Ҳаётимизнинг, тараққиётимизнинг ҳуқуқий асоси // Халқ сўзи 2002 йил 6 декабрь сони.
13. Жалилов А. ва бошқ. Фуқаролик жамияти асослари. – Т.: Baktria press, 2015.
14. Луман Н. Общество как социальная система. Пер. с нем./ А.Антоновский. М.: Издательство «Логос», 2004. С. 110.

15.Маликова Г.Р., Исмоилова Г.С. “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига шарҳ. – Т.: Ўзбекистон, 2009. Б. 27

16.Нарзуллаев И. Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари тизимини ислох этишнинг истикболлари // Демократлаштириш ва инсон ҳуқуқлари. 2012, 3-сон. –Б. 22.

17.Отамирзаев О. Маҳалла жамоатчилик фикри кўзгусида // Маҳалла, 2003, 15 октябрь

18.Раҳманова Ч. Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик давлатни шакллантиришга оид баъзи масалалар. // Ўзбекистонда миллий давлатчилик назариясининг тарихий-фалсафий ва ҳуқуқий асослари (илмий-назарий мақолалар тўплами). – Т, 2005. 153-154-б.

19.Фуқаролик жамияти. Дарслик лойиҳаси. Муаллифлар жамоаси.2016. Электрон вариант.

20.Шарифходжаев М., Раҳимов Ф. Человек определивший эпоху. – М.: Книжный дом газеты «Труд», 2004. С. 14-18;

21.Ҳасанов Р., Ўтамуродов А. Фуқаролик жамияти: назария ва амалиёт.- Т.2016

22.Ўтамуродов А. ва бошқалар. Фуқаролик жамияти фанидан тушунча ва атамалар луғати. –Т.: Turon zamin ziyo, 2017.

23.Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуни мониторинги / Масъул муҳаррир Ф.Ҳ. Отахонов. – Т., 2006. – Б. 32.

24.Ўзбекистон Республикаси Қонунига шарҳ. – Т.: Ўзбекистон, 2009. Б. 27.

Электрон таълим ресурслари:

1.Конституция Итальянской Республики // <http://www.italia-ru.it/node/4657>

2.<http://www.mahallafond.uz/uz/articles/814/>

3.<http://www.mahallafond.uz/uz/elections/>

4.<http://www.mahallafond.uz/uz/articles/814/>

12-МАВЗУ: ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИ ВА ДАВЛАТ ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИНИНГ ОЧИҚЛИГИ

Режа:

1. Жамоатчилик назоратининг моҳияти.
2. Жамоатчилик назорати тизими.
3. Жамоатчилик назоратининг субъектлари.
4. Жамоатчилик назоратининг шакллари,

Таянч сўзлар: жамоатчилик, жамоатчилик назорати, фуқаролик назорати, санкциялар.

12.1. Жамоатчилик назоратининг моҳияти

Биринчи масала баъни. Жамоатчилик назорати фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг муҳим шarti ҳисобланади. Жамоатчилик назорати бўлмаган ёки жамоатчилик назорати етарли даражада кучга эга бўлмаган мамлакатда фуқаролик жамияти шаклланишини ҳам тасаввур қилиш қийин. Шунинг учун мамлакатимиз Конституциясида жамоатчилик назоратининг мамлакатимиз фуқаролари давлат бошқарувида иштирок этишларининг муҳим воситаси экани эътироф этилмоқда. Мамлакатимиз Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг 2010 йил 12 ноябрда эълон қилган “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”да жамоатчилик назорати тўғрисидаги қонунни қабул қилиш зарурлиги алоҳида таъкидланди: “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари томонидан қонун ҳужжатларининг ижро этилиши устидан жамият, фуқаролик институтлари назоратини амалга оширишнинг тизимли ва самарали ҳуқуқий механизмини яратишга қаратилган «Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида»ги Қонунни қабул қилиш фурсати етди.”²³⁰

Жамоатчилик назоратини ташкил қилиш масалаларини таҳлил қилишдан аввал “жамоатчилик назорати” тушунчасининг турдош тушунчалар билан умумий жиҳатлари ва тафовутларини аниқлаб олиш лозим. Ҳозирги кунда матбуотда ва илмий адабиётларда “жамоатчилик назорати”, “ижтимоий назорат”, “фуқаролик назорати” каби атамалар ишлатилмоқда. Таҳлил шуни

²³⁰Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. *Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь. - Тошкент: Ўзбекистон, 2010.*

кўрсатмоқдаки, мазкур атамалар кўпинча синоним сифатида ва баъзан ноўрин қўлланилмоқда.

“Жамоатчилик назорати” ва “фуқаролик назорати” тушунчалари бири-бирига жуда яқиндай туюлади. Аслида улар ўртасида умумийликлар билан бир каторда жиддий тафовутлар ҳам мавжуд. Улар ўртасидаги тафовутлар аввало шундан иборатки, ҳарбий юристларнинг фикрига кўра, фуқаролик назорати армия фаолияти устидан жамоат ташкилотлари олиб бораётган назоратни англатади. Масалан, бизнинг мамлакатимизда Мудофаа вазирлиги қошида тузилган Жамоатчилик кенгаши ана шундай назоратни амалга оширади. Шу маънода фуқаролик назорати ноҳарбий ташкилотлар томонидан Қуролли кучлар фаолиятининг мамлакатимиз қонунларига мослиги ва мақсадга мувофиқлигини назорат қилишни билдиради. *Иккинчидан*, фуқаролик назорати алоҳида шахслар томонидан Қуролли кучлар фаолиятининг Конституцияга, халқаро шартномаларга мослиги, шунингдек, Қуролли кучлар тизимидаги ижтимоий масалаларнинг ҳуқуқий меъёрларга мослиги устидан ўтказиладиган назоратни ҳам билдиради “Жамоатчилик назорати” ва “фуқаролик назорати” тушунчалари ўртасидаги тафовут худди мана шу ўринда кўринади. Фуқаролик назоратини ҳеч бир жамоат бирлашмасига аъзо бўлмаган фуқаро ҳам амалга ошириши мумкин. Жамоатчилик назоратини эса алоҳида фуқаролар эмас, жамоат бирлашмалари ва уларнинг вакиллари амалга оширади.

“Жамоатчилик назорати” ва “ижтимоий назорат” тушунчалари ўртасидаги тафовут аввало, шундаки, “ижтимоий назорат” тушунчаси мазмун доирасига кўра “жамоатчилик назорати” тушунчасидан кенгрок. Бу тушунча таркибига “жамоатчилик назорати” тушунчасидан ташқари давлат назорати ва фуқаролик назорати ҳам қиради. Чунки улар ҳам моҳиятан ижтимоий назоратнинг кўринишларидир.

Жамоатчилик назоратига турли-туман таърифлар берилган. Жамоатчилик назоратининг асосий хусусиятларини камраб оладиган қуйидагича таърифдан фойдаланиш ўринлироқ бўлади: “Жамоатчилик назорати — жамоат бирлашмалари томонидан давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг амалдаги қонунларга мослигини аниқлаш ва баҳолаш бўйича юритадиган фаолият”.

Ҳозирча мамлакатимизда “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги қонун қабул қилинмаган бўлса ҳам, шундай қонун лойиҳаси кенг жамоатчилик муҳокамасига тақдим қилинди. Муҳокама қилинаётган Қонун лойиҳасида жамоатчилик назоратининг мақсадлари қуйидагича таърифланади: “Жамоатчилик назоратининг мақсадлари қуйидагилардан иборат:

– фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини таъминлаш;

– давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари фаолиятида қонунийликни таъминлаш;

– жамият манфаатларини ҳимоя қилиш”.

Қонун лойиҳасида жамоатчилик назоратининг вазифалари қуйидагича тавсифланади: “Жамоатчилик назоратининг вазифалари қуйидагилардан иборат:

– давлат органлари ва жамиятнинг ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанати тизимини таъминлаш;

– давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари томонидан қонунларга, фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларига риоя этилиши ва уларнинг таъминланиши ахволи тўғрисида фуқароларни хабардор қилиш;

– давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари томонидан қонунга риоя қилмаслик ҳолатларини аниқлаш ва кенг жамоатчиликни хабардор қилиш, уларни жамоатчилик ёрдамида бартараф этиш, жамиятда ижтимоий адолат принципини қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш;

– фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш соҳасида фуқаролик жамияти институтлари ва давлат органларининг ҳамкорлиги”.

Фуқаролик жамияти институтлари ўз ташаббуслари билан шаклланадиган ва ўзини ўзи бошқарадиган институтлар ҳисобланади. Лекин ана шу ўзини ўзи бошқарадиган институтлар ўзига ўхшаш бошқа институтлар билан муносиб равишда фаолият юритишлари учун улар муайян даражада ривожланган бўлишлари керак. Шунинг учун ҳам, фуқаролик жамияти институтлари ўша муайян даражага етгунларича уларга давлатнинг мадади зарур бўлади.

2014 йилда Конституциямизга киритилган ўзгаришлар жамоатчилик назоратига конституциявий мақом берди. Конституциямизнинг 32-моддаси энди қуйидаги тахрирда баён қилинди: “Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар. Бундай иштирок этиш ўзини ўзи бошқариш, референдумлар ўтказиш ва давлат органларини демократик тарзда ташкил этиш, шунингдек давлат органларининг фаолияти устидан жамоатчилик назоратини ривожлантириш ва такомиллаштириш йўли билан амалга оширилади.”²³¹ Фуқароларимизнинг жамият ва давлат ишларини

231 Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т. “Ўзбекистон”, 2018 й. – Б. 13.

бошқаришда иштирок этишлари давлат органларининг фаолияти устидан жамоатчилик назоратини ривожлантириш ва такомиллаштириш йўли билан амалга оширилишининг Конституцияда мустаҳкамлаб қўйилиши жамоатчилик назоратига мамлакатимизда қанчалик катта аҳамият берилаётганининг белгисидир.

Жамоатчилик назорати фуқаролик жамияти институтларининг шаклланиши ва ривожланиши билан боғлиқ тарзда ривожланиб боради. Фуқаролик жамияти ривожланиб боргани сари жамоатчилик назорати учун кенгрок имкониятлар ва истиқболлар пайдо бўлади. Иккинчи томондан, жамоатчилик назоратининг ривожланиши фуқаролик жамияти институтларининг ривожланишига олиб келади. Ривожланган ва кенг кулоч ёйган жамоатчилик назоратини фуқаролик жамиятисиз тасаввур қилиб бўлмаганидек, фуқаролик жамиятининг ривожланишини ҳам жамоатчилик назоратисиз тасаввур қилиб бўлмайди.

Фуқаролик жамияти жамоатчилик назорати ривожланиши учун имкониятлар яратишининг сабаби шундаки, том маънодаги самарали, мустақил ва холис жамоатчилик назоратини иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан эркин фуқаролар ва уларнинг бирлашмаларигина амалга ошириши мумкин.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган туб ижтимоий-иқтисодий ислохотлар ва модернизациялаш шароитида жамоатчилик назорати мазмунида ана шундай ўзгаришлар ўз ифодасини топади. Бу эса фаолият субъекти бўлган ҳар бир шахс ўз зиммасига муайян мажбуриятларни олиш билан бирга, бошқалардан, давлат ҳокимияти органларидан уларнинг зиммасидаги мажбуриятларни, вазифаларни бажаришларини талаб қилиши мумкинлигини аңглатади.

Мамлакатнинг барқарор ривожланишида жамият ва шахснинг муносабатларини тартибга солувчи асосий механизмлардан бири бўлган давлат назорати муҳим рол ўйнайди. Айни пайтда, жамият, ундаги фуқаролик институтлари ва барча фуқаролар жамоатчилик назорати орқали давлат ва бошқарув субъектларининг фаолиятини мавжуд ижтимоий меъёрлар, кадриятлар, ҳуқуқий андозалар ёрдамида назорат қилади.

Жамоат ташкилотлари давлат ҳокимияти органлари билан бирга назорат ишларини олиб боришлари ва зарур ҳолларда давлат ҳокимияти органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини олиб боришлари ҳам мумкин. Бу икки вазият бир-бирини инкор қилмайди.

Давлат бошқаруви органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратининг зарурлигини буюк алломалар ва файласуфлар асослаб беришган. Масалан, Аристотель ўзининг асарларида халқнинг мансабдор

шахслар ва ҳукмдорлар устидан назоратини давлатнинг сиёсий бақарорлиги ҳамда гуллаб-яшнашининг энг муҳим шартларидан бири деб ҳисоблаган³.

Абу Наср Форобийнинг «Фозил одамлар шаҳри» асарида ҳам ҳукмдорларнинг аҳоли олдида ҳисоб бериб туришлари ва уларнинг конунларга сўзсиз буйсунишлари зарурлиги алоҳида таъкидланади.

Ш.Монтескье жамият ҳукуматсиз мавжуд бўла олмаслиги, лекин мавжуд конунлар фуқароларга ҳукумат фаолияти устидан назорат олиб бориш имконияти беришини таъкидлайди.

Мамлакатимизда фуқаролик жамиятини ривожлантириш бўйича олиб борилаётган саноат-ҳаракатлар давлат ҳокимияти органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини кучайтиришнинг долзарблигини янада ошириб юборади. Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримов давлат бошқаруви органлари фаолиятининг мавжуд конунларга қай даражада мос келиши ёки келмаслигини назорат қилиш зарурлигига кўп марта эътибор қаратади.

Президентнинг демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролар жамиятини ривожлантириш концепциясида таъкидланганидек, “Қонунда жамоатчилик назоратининг турлари, шакллари ва субектларини, назорат предметини, уни амалга оширишнинг ҳуқуқий механизмларини, шунингдек, мазкур соҳада амалдаги конун ҳужжатларини ижро этмагани учун мансабдор шахсларнинг жавобгарлиги шартлигини белгилаб қўйиш зарур.”²³²

Давлат бошқаруви органлари фаолиятининг очиқ-ошкоралиги жамоатчилик назоратини амалга ошириш учун қулай шароит яратади. Худди шунини ҳисобга олиб, жамоатчилик назоратини кучайтириш мақсадида Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиклигини таъминлаш тўғрисидаги қарор қабул қилинди. Мазкур қарорни бажариш юзасидан Самарқанд ва Бухоро вилоятларида давлат бошқаруви органлари фаолиятининг очиклигини таъминлаш бўйича эксперимент ўтказилди.

Мамлакатимизда фуқаролик жамиятини ривожлантириш икки йўналишда олиб борилмоқда. Биринчидан, давлат ўзининг бош бошқарув субъекти мақомини сақлаган ҳолда жамоат ташкилотлари билан алоқаларни янги асосга ўтказмоқда. Энди, давлат ўзининг муайян функцияларини жамоат ташкилотларига ўтказмоқда, бир қатор ваколатларини, ҳуқуқ ва ресурсларни уларга бермоқда. Шу йўл билан давлат жамоат ташкилотларининг ўзини ўзи бошқариш имкониятларини кенгайтирмоқда. Иккинчи томондан, жамият

232 Қаранг. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг *Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрдан қўшма мажлисидаги “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”* мавзусидаги маърузасини урганиш бўйича ҳужжатлар – услубий мажмуа. – Т.: “Молия” 2010

жамоат ташкилотларини ривожлантириш орқали уларнинг улкан салоҳиятларини мамлакатни бошқариш йўналишида фаоллаштиришда.

Президент Концепциясида белгиланган тадбирларни амалга ошириш фуқаролик жамияти институтлари жамоатчилик назорати ёрдамида давлат органларига ҳалақит бермаган ҳолда давлат бошқаруви механизмларини такомиллаштиришга, коррупцияга қарши салоҳиятини оширишга, фуқароларга кўрсатилаётган давлат хизматлари сифатини яхшилашга катта ёрдам кўрсатади.

Жамоатчилик назоратини амалга оширишда ҳуқуқий меъёрлар пойдевор вазифасини бажаради. Ҳуқуқий меъёрларнинг асос вазифасини бажариши жамоатчилик назоратининг ҳар бир қадами мавжуд қонунлар асосида кўйилишини тақозо этади.

Жамоатчилик назоратининг моҳият жиҳатидан ҳуқуқий назорат экани фуқаролик жамиятининг таркибий қисми бўлган ҳуқуқий давлатнинг моҳиятига тўла мос келади. Айни пайтда фуқаролик жамиятини ривожлантириш, ҳуқуқий давлатни яратиш йўлида амалга оширилаётган жамоатчилик назоратининг ўзи ҳам мавжуд қонуний меъёрларга асосланиши лозим.

Давлат органи ўзининг назорат функцияларини амалга оширишда жамоатчилик назорати субъектларидан келиб тушадиган ахборотдан фойдаланади, жамоатчилик назорати эса, ўзининг функцияларини кўпинча тегишли давлат органларига мурожаат қилиш орқали амалга оширади. Ана шундай ўзаро боғлиқлик мамлакатимизда “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиклигини таъминлаш тўғрисида”ги қонун лойиҳасини муҳокама қилиш жараёнида ҳамда мазкур қонун лойиҳасини ҳаётга тадбиқ қилиш бўйича Бухоро ва Самарқанд вилоятларида ўтказилган эксперимент давомида ўзининг ёрқин ифодасини топди.

ННТларнинг вужудга келиши объектив воқеликнинг инъикоси бўлиб, ҳатто энг ривожланган демократик мамлакатларда ҳам давлат ўзининг фуқароларига ўз органлари ва мансабдор шахсларининг суниестемолликлардан холи эканига тўла қафолат беролмайди.

Демократия феноменининг йирик тадқиқотчиларидан бўлган Алексис де Токвиль демократик тузумнинг моҳияти ҳуқуматнинг ҳокимиятини чеклашда, деб талқин қилган эди. Инсоннинг ҳуқуқини ҳуқумат эмас, биринчи навбатда, қонун, шахснинг ўзи ва жамият ҳимоя қилиши керак. Демократик жамиятда жамоат бирлашмаларининг вужудга келиши жамиятни бошқариш қонунларидан бири бўлибгина қолмай, мутлақ зарурий қонун ҳамдир. Де Токвилнинг фикрига кўра, “Дунёдаги мамлакатлар орасида энг демократик мамлакат фуқаролари мақсадга етишишда ўзаро маслаҳатлашиш асосида иш

кўрадиган ва мазкур жамоавий ҳаракат усулини бошқалардан кўра кўпроқ қўллайдиган мамлакатдир”. Хуқукни ҳимоя қилиш бўйича тузилган жамоат ташкилотлари барча мамлакатларни тезкор, самарали ва кам сарф билан инсон ҳуқуқлари муаммосини ҳал қилишга кўмаклашадиган ва ҳокимият органлари судистеъмолликларидан ҳимоя қиладиган ташкилотларга бўлган эҳтиёжни ифодалайди.

Демократик мамлакатларда тузилаётган ННТлар бир қатор умумий функцияларга эга. Фуқароларнинг талабларини ифодалаш; сўз эркинлигини таъминлаш; жамоатчиликни давлатни бошқариш ва демократик жараёнларда иштирок этишга сафарбар қилиш кабилар ана шундай функциялар жумласига киради..

XX аср охирига келиб бир қатор муаммоларни ҳал қилишда, хусусан, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда ННТларнинг иштирокини таъминлаш халқаро-ҳуқуқий жараённинг узвий таркибий қисмига айланди. БМТ доирасида инсон ҳуқуқларига оид асосий ҳужжатларни тайёрлашни ННТларнинг иштирокисиз тасаввур қилиш кийин.

Жамоатчилик назорати қуйидаги ўзига хос хусусиятларга эга:

- у жамият ва унинг алоҳида институтларини бошқариш, жамиятнинг барча аъзолари эҳтиёжлари ва манфаатларини уйғунлаштириш шакли сифатида намоён бўлади;

- мамлакатдаги турли ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларини уйғунлаштиришда ва бу манфаатлар ўртасида низолар келиб чиқишининг олдини олишда муҳим восита ҳисобланади.

- жамиятдаги тезкор ҳал қилиниши лозим бўлган вазифаларни бажаришда жамиятнинг куч-гайратини бирлаштириш ва мувофиқлаштириш вазифасини бажаради.

- жамиятда мавжуд бўлган ижтимоий меъёрларнинг бажарилишини кафолатлайдиган восита ҳисобланади.

Давлат ҳокимияти органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини олиб боровчи институтлар жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- мамлакатдаги турли ижтимоий-маданий ҳамда касбий гуруҳларнинг манфаатларини ҳимоя қилувчи сиёсий партиялар. Сайловчилар сайлов жараёнида у ёки бу партияга овоз берар экан, ижроия ҳокимияти органлари фаолиятини бавосита назорат қилади. Айни пайтда, улар овоз бермаган партияларнинг фаолиятига ишончсизлик билдирган ҳисобланади;

- меҳнатқашларнинг манфаатларини тақдим ва ҳимоя қилиш мақсадида тузилган касаба уюшмалари;

- нотижорат характерга эга бўлган жамоат ташкилотлари ва уюшмаларининг турли-туманлиги. Мазкур уюшма ва ташкилотлар давлат ҳокимияти органлари олдида фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини тақдим қилиш ва ҳимоя қилиш мақсадида тузилади;

- мамлакатда жамоат-давлат тузилмаларининг мавжудлиги. Бундай тузилмалар каторига турли вазирликлар ва идоралар қошида ташкил этилган жамоатчилик кенгашлари ва уюшмаларини киритиш мумкин;

- мамлакат ҳудудида жамоатчилик ҳокимиятининг қўйи бўғини ҳисобланадиган ўзини ўзи бошқариш органларининг мавжудлиги. Ўзбекистонда ана шундай органлардан ҳисобланадиган маҳалла институтининг фаолияти аҳолини ўзининг эҳтиёж ва манфаатларини қондириш ва ҳимоя қилиш мақсадида уюштиришга йўналтирилган бўлади;

Ижтимоий тараққиётнинг умумий қонуниятларидан бири шундаки, жамият ўсиб ва ривожланиб бориши жараёнида оддий халқ ва ҳокимият ўртасидаги бевосита алоқалар мураккаблашиб боради. Масалан, кишлоқ жойларда ҳар бир фуқаро кишлоқ оксоқоли билан бевосита мулоқот қилиш имкониятига эга. Шаҳарларда, айниқса, катта шаҳарларда истикомат қилувчи фуқаролар бундай имкониятга эга эмас. Бундай шаҳарларда ҳар доим воситачилар пайдо бўладики, улар бир томондан, халқнинг эҳтиёж ва кайфиятини юқори идораларга етказиб турса, иккинчи томондан, ҳокимият фаолияти тўғрисида аҳолига ахборот етказиб туради. Ана шундай воситачилар жумласига оммавий ахборот воситалари, реклама ва пиар агентликларини киритиш мумкин. Шундан хулоса қилиб айтиш мумкинки, халқ ва ҳокимият ўртасидаги ўзаро муносабатлар икки турли бўлиши мумкин:

1. Унчалик катта бўлмаган ижтимоий тизимлар учун хос бўлган бевосита ўзаро таъсир.

2. Шаҳарлар ва умуман, катта ижтимоий тизимларда ҳокимият ва аҳоли ўртасида бавосита ўзаро таъсир вужудга келади. Бунда воситачилик вазифасини оммавий ахборот воситалари, ПИАР ва реклама агентликлари қабилар бажаришади.

12.2. Жамоатчилик назорати тизими

Иккинчи масала баёни. Жамоатчилик назорати жуда қадим замонлардан буён мавжуд. Масалан, ибтидоий жамоода шахс хулқини жамоа назорат қилган. Агар шахс хулқ-атворида жамоа томонидан қабул қилинган меъёрлардан оғиш бўлса, жамоа аъзолари турли санкциялар ёрдамида унинг хулқини тегишли томонга ўзгартирган.

Ўзбекистонда қадимдан ўзини ўзи бошқариш органи бўлган маҳалла назоратчилиқ функцияларини ҳам бажарган. Бундай функцияни маҳалла

жамоаси юкоридан туширилган фармонлар, буйруklar ва бошка ҳуқуқий меъёрларга муносабат билдириш шаклида ифодалаган.

Жамоатчилик назорати узок тарихга эга бўлса ҳам, уни илмий тушунча сифатида фанга ижтимоий психологиянинг асосчиларидан бўлган Т.Гард олиб кирди. Унинг талқинида мазкур тушунча жиноятчининг хулқ-атворини меъёрий қондалар доирасига қайтариш учун қўлланиладиган усуллар мажмуини ифодалаган. Кейинроқ, бу тушунчанинг мазмуни анча кенгайди. Бундай кенгайиш америкалик социологлар Э.Росс ва Р.Парк тадқиқотлари туфайли юз берди. Уларнинг талқинида жамоатчилик назорати индивидга унинг хулқ-атворини ижтимоий меъёрларга мос келтириш мақсадида ўтказиладиган таъсирни англатади.

Америкалик социолог Т.Парсонс тавсифида жамоатчилик назорати санкциялар ёрдамида девиант хулқ-атворга таъсир ўтказиш орқали уни меъёрий ҳолатга келтиради ва ижтимоий барқарорликни таъминлашга хизмат қилади.

Юқоридагилардан хулоса қилиб айтиш мумкинки, жамоатчилик назорати ижтимоий тизимнинг ўзини ўзи тартибга солиш усулидир. Мазкур усул ҳуқуқий меъёрлар ёрдамида ҳамда мазкур тизимнинг таркибий қисмлари орқали тартиб ва барқарорликни таъминлаш мақсадида ўтказилади. Жамоатчилик назоратининг характери, мазмуни, йўналтирилганлиги мазкур ижтимоий тизимнинг характери, моҳияти ва типи билан белгиланади. Жамоатчилик назорати ибтидоий, архаик жамиятларда ҳозирги ривожланган индустриал жамиятлардагига нисбатан мутлақо ўзгача хусусиятга эга бўлади. Архаик жамиятларда у содда тузилмага эга бўлса, индустриал жамиятларда мураккаб тизим сифатида намоён бўлади.

Санкциялар — жамоатчилик назоратининг элементи. Алоҳида шахслар ва ижтимоий гуруҳларнинг хатти-ҳаракатига тезкор муносабат билдириш мақсадида жамият ижтимоий санкциялар тизимини яратган. Санкциялар ўз моҳиятига кўра, алоҳида шахс ва ижтимоий гуруҳлар, муассаса ва ташкилотларнинг хатти-ҳаракатига муносабатдир. Ижтимоий санкциялар тизимининг вужудга келиши тасодифий ҳол эмас. Меъёрлар жамият кадрятларини ҳимоя қилиш мақсадида яратилган бўлса, санкциялар ижтимоий меъёрлар тизимини ҳимоя қилиш ва мустаҳкамлаш учун хизмат қилади. Меъёр санкция ёрдамида ҳимоя қилинмаса, унга одамлар амал қилмай кўяди.

Санкциялар моддий ва маънавий бўлиши мумкин. Моддий санкциялар вазифасини жарима, мол-мулкни мусодара қилиш кабилар бажаради. Маънавий санкциялар эса танқидий фикр, хайфсан, кесатик, пичинг, изза қилиш каби шаклларда бўлиши мумкин. Фуқаролик жамияти институтлари

маъмурий ва ҳуқуқий санкцияларни қўллаш ваколатига эга эмас. Улар фақат маънавий санкцияларни қўллаши мумкин. Лекин ўринли ва тўғри қўлланган маънавий санкцияларнинг кучи ҳуқуқий санкциялар кучидан кам бўлмаслиги мумкин.

Юқорида баён қилинганлардан хулоса қилиб айтиш мумкинки, меъёрлар ва санкциялар бир бутунликни ташкил қилади. Бирорта меъёр тегишли санкцияларга эга бўлмаса, у одамлар ва ижтимоий гуруҳларнинг хулқ-атворига таъсир ўтказа олмайди. Бундай меъёр шиор, чақирик бўлиши мумкин. Лекин, у жамоатчилик назоратининг таркибий қисми бўла олмайди.

Алоҳида шахс ёки ижтимоий гуруҳ ижтимоий меъёрларга бўйинсунишни истамаса ёки уларни четлаб ўтишга ҳаракат қилса, жамият мажбурлаш чораларини қўллайди. Ҳозирги жамиятларда мажбурлаш орқали назорат қилишнинг қатъий ишлаб чиқилган қоида ва тизимлари мавжуд. Мазкур тизимлар меъёрлардан огишнинг типлари ва даражасига кўра, мутаносиб равишда қўлланадиган санкциялар йиғиндисидан иборат.

*12.3. Жамоатчилик
назоратининг
субъектлари*

Учинчи масала баёни. Нодавлат нотижорат ташкилотларнинг давлат ҳокимияти органлари фаолияти қонунларга мослигини назорат қилиш ҳуқуқи уларнинг давлат бошқарувидаги фақат якуний-назорат босқичида иштирок этиши билангина чекланмайди. Улар ўзларининг мазкур ҳуқуқини давлат бошқарувининг аввалги босқичлари, яъни режалаштириш ва ташкиллаштириш босқичларида ҳам намоён қилишлари мумкин.

Шунинг учун нодавлат нотижорат ташкилотлари давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг қонунларга мослигини назорат қилиш ҳуқуқини фақат назорат босқичига боғлаб қўйиш унчалик тўғри бўлмайди.

Мазкур ташкилотлар давлат бошқарувининг режалаштириш босқичларидаёқ иштирок этиш ҳуқуқи улар давлат ҳокимияти органлари, жумладан, маҳаллий давлат бошқаруви органларининг ижтимоий аҳамиятга молик тадбирлар ва дастурларини режалаштириш босқичидаёқ назорат қилишида намоён бўлади. Бундан ташқари, ҳар қандай назорат, жумладан, жамоатчилик назоратининг самарадорлиги давлат ҳокимияти органлари, жумладан, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари муайян тадбир ва дастурларни амалга ошириб бўлгандан кейин уларнинг қонунларга мос ёки мос эмаслигини назорат қилиши мумкин ва баъзи ҳолларда зарур бўлади. Лекин бундай йўл тутиш самарали эмас. Чунки тадбир ёки дастур амалга оширилиб, унга давлатнинг, яъни солиқ тўловчиларнинг маблағлари сарфланиб бўлгандан кейин бу тадбир ёки дастур ўринсиз экани аниқланса, бу

тадбир ёки дастур учун маблағлар ноўрин сарфланган, деб топиш эҳтимол тўғридир. Лекин энди ноўрин сарфланган маблағларни қайтариб бўлмайди. Шунинг учун ҳам ННТлар ўзларининг назорат қилиш ҳуқуқини ўша тadbир ёки дастур режалаштириш босқичида эканидаёқ амалга оширишлари керак. Бунинг учун муайян шарт-шароит зарур.

Маълумки, ННТлар ҳокимият функциялари ва ваколатларига эга эмас. Лекин улар давлат ҳокимият органлари фаолиятини назорат қилиш ҳуқуқига эга. Ана шу ҳуқуқ самарали ишлаши учун давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг шаффофлигини таъминлаш зарур. Шунинг учун мамлакатимизда давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг очиқлигини таъминлаш бўйича махсус қонун қабул қилинган.

Бу Қонуннинг 5-моддасида, жумладан, шундай дейилади: “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг фаолияти тўғрисидаги ахборот жумласига куйидагилар қиради: давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари томонидан ишлаб чиқилаётган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг, норматив ва бошқа ҳужжатларнинг лойиҳалари тўғрисидаги маълумотлар; Мамлакатимизда жамоатчилик назоратига алоқадор қонунларнинг пухта ўйлаб тузилаётгани ва қабул қилинаётгани Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг фаолияти тўғрисидаги ахборот жумласига норматив ва бошқа ҳужжатларнинг лойиҳалари тўғрисидаги маълумотлар киритилганида ҳам намоён бўлади. Мазкур ҳолат жамоатчилик назоратининг давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг фаолиятини тadbирлар режалаштирилиши босқичидаёқ назорат қилиш учун имконият яратади.

Ўзбекистон Республикасининг “Жамоат бирлашмалари тўғрисида”ги Қонунида ҳам фуқароларнинг бирлашмалар тузиш ҳуқуқи кафолатланган: “Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги Умумий декларацияга, Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига асосланиб, ушбу Қонунда фуқароларнинг жамоат бирлашмаларини тузиш эркинлиги уларнинг ажралмас ҳуқуқи сифатида мустаҳкамлаб қўйилади” Мазкур Қонунда “жамоат бирлашмаси” тушунчасига таъриф ҳам берилган: “Ўз ҳуқуқлари, эркинликларини ҳамда сиёсат, иқтисодиёт, ижтимоий ривожланиш, фан, маданият, экология ва ҳаётнинг бошқа соҳаларидаги қонуний манфаатларини биргаликда рўёбга чиқариш учун бирлашган фуқароларнинг хоҳиш-иродаларини эркин билдиришлари натижасида вужудга келган ихтиёрий тузилма жамоат бирлашмасидир.” Кўриниб туриптики, жамоат бирлашмаларига берилган таъриф кўпчилик томонидан эътироф этилган “Википедия” луғатида келтирилган таърифта тўла мос келади ва таъкидлаш жоизки, бизнинг қонунимизда жамоат бирлашмаларига берилган таърифнинг бир қатор жиҳатлари “Википедия” дагидан кенгроқ ва мустаҳкамроқдир..

Конституциямизда давлатимиз ижтимоий давлат экани мустаҳкамлаб қўйилган. Жамоатчилик назорати давлатнинг ижтимоийлигини таъминлайдиган муҳим омилдир. Жамоатчилик назорати бўлмаган давлатни ижтимоий давлат деб бўлмайди. Жамоатчилик назорати қанчалик кучли бўлса, давлатнинг ижтимоийлик даражаси шунчалик юкори бўлади. Давлат ижтимоий ҳаётида халқ қўллаб-қувватлаган нарсаларгина яшashi керак.

Жамоатчилик экспертизаси яқунларига кўра аҳоли қўллаб-қувватламайдиган нарса ва ходисаларга барҳам бериш зарур. Жамоатчилик назоратининг шаклларида бири бўлган жамоатчилик экспертизаси мамлакатда юз бераётган сиёсий, иқтисодий ва маънавий жараёнларга аҳолининг муносабатини аниқлайди ва мазкур жараёнларнинг қай бири яшashi ва қай биридан воз кечилиши кераклиги тўғрисида халқнинг ҳукмини ифодалайди.

Фуқаролик жамияти институтлари жумласига жамоат бирлашмалари, сиёсий партиялар, ёшлар, хотин-қизлар ҳаракатлари, экологик ҳаракат, турли жамғармалар, уюшмалар киради. Бу институтлар том маънода жамоат бирлашмаларидир. Конституциямизнинг XIII бобида жамоат бирлашмаларига қўйидагича таъриф берилади: “Ўзбекистон Республикасида конунда белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилган касаба уюшмалари, сиёсий партиялар, олимларнинг жамиятлари, хотин-қизлар, фахрийлар ва ёшлар ташкилотлари, ижодий уюшмалар, оммавий ҳаракатлар ва фуқароларнинг бошка уюшмалари жамоат бирлашмалари сифатида эътироф этилади.”²³³

Таърифдан кўриниб турибдики, барча фуқаролик жамияти институтларини жамоат бирлашмалари ташкил қилади. Демак, фуқаролик жамияти институтлари жамоат бирлашмалари сифатида жамоатчилик назоратининг субъектлари ҳисобланади. Мана шу жумланинг ўзида фуқаролик жамияти институтларининг жамоатчилик назоратини ташкил қилишдаги ўрни ва роли ўз ифодасини топган.

Жамоат бирлашмалари орасида сиёсий партиялар жамоатчилик назоратини ташкил қилишда анча фаол иштирок этмоқда. Мамлакатимиздаги энг кўп сонли жамоат ташкилоти касаба уюшмаларидир. Улар меҳнатни муҳофаза қилиш, меҳнаткашларнинг дам олишини ташкил қилиш ва назорат қилиш каби масалаларда бирқанча ижобий ишларни амалга оширди.

Ташкилот ва корхоналардаги Жамоа шартномаларининг маъмурият томонидан бажарилишини назорат қилиш касаба уюшмаларининг энг асосий вазифаларидан ҳисобланади. Бу вазифани касаба уюшмаларининг кўпчилики бошлангич ташкилотлари қоникарли бажармоқда.

233 Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т. “Ўзбекистон”, 2018й. – Б.19.

Мамлакатимизда фуқаролик жамиятининг ривожланишида муҳим омиллардан ҳисобланган оммавий ахборот воситалари тараккий топмоқда. Ҳозирги кунда мамлакатимизда ўнлаб нодавлат телеканаллари, юзлаб босма ахборот воситалари фаолият юритмоқда. Уларнинг бари жамоатчилик назоратининг субъектлари ҳисобланади. Жамоатчилик назоратида улар иштирокининг ўзига хос хусусиятлари шундан иборатки, улар мазкур жараёнда бевосита иштирок этишларидан ташқари назоратнинг бошқа субъектлари томонидан аниқланган қонунга хилоф ҳолатларни кенг жамоатчиликка етказишда муҳим роль ўйнайди. Улар етказган маълумотлар жамоатчиликнинг қонунларни бузиш ҳолларига нисбатан муросасиз муносабатларини шакллантиради.

Ўзбекистонда ҳуқуқий давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш давлат органлари барча соҳаларидаги фаолиятини жамоатчилик томонидан назорат қилинишини энг долзарб масалалардан бирига айлантиради. Фуқаролик жамиятини ривожлантириш давлат ҳокимияти органлари ва ўзини ўзи бошқариш органларининг фаолияти шаффофлигини таъминлаш, ижроия ҳокимияти органлари томонидан тайёрланаётган ижтимоий аҳамиятга молик қарорларни жамоатчилик экспертизасидан ўтказиш, ижроия ҳокимияти органлари қошида жамоатчилик кенгашларини тузиш, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиклигини таъминлаш механизмларини яратиш билан боғлиқ.

Жамоатчилик назоратининг ҳокимият ваколатларига эга эмаслиги, унинг етарли таъсир кучига эга эмаслиги тўғрисида нотўғри тасаввурлар келтириб чиқариши мумкин. Аслида, ундай эмас. Жамоатчилик назорати жараёнида аниқланган қонундан четга чиқиш ҳолатлари ваколатли давлат органларига ёки жамоатчилик фикрига мурожаат этиш орқали бартараф этилади. Мазкур ҳолат жамоатчилик назорати субъектлари назоратнинг ҳам ҳуқуқий, ҳам ижтимоий механизмлардан фойдаланиши мумкинлигини англатади. Давлат назорати эса, асосан, ҳуқуқий механизмлардан фойдаланади.

Жамоатчилик назоратининг моҳияти давлат ҳокимияти органлари фаолиятига танқидий муносабатда бўлишдагина эмас, ана шу танқидий муносабат орқали давлатни қўллаб-қувватлашда ҳам намоён бўлади.

Жамоатчилик назоратининг самарадорлигини таъминлашда муҳим омиллардан бири давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг шаффофлигидир. Шунини ҳисобга олиб мамлакатимизда муҳим ижтимоий эксперимент ўтказилди. Ана шу эксперимент бошланишида маълум қилинганидек, Бухоро ва Самарқанд вилоятлари давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари 2013 йилнинг май-ноябрь ойларида қонун лойиҳаси

талабларига мос келадиган янги режимда фаолият юритди. Масалан, янги талабларга кўра, жисмоний ва юридик шахсларнинг сўровлари қайд этилган кундан бошлаб, 15 кун давомида кўриб чиқилиши белгиланди. ОАВнинг эксперимент субъектлари фаолияти, мансабдор шахслар билан интервью ташкил қилиш ҳақидаги сўровларини эса, етти кундан ошмаган муддатда кўриб чиқиш белгиланди.

Қонуннинг апробацияси бўйича ўтказилаётган эксперимент тўғрисида кенг жамоатчилик ва жамоат ташкилотларини хабардор қилиш мақсадида, 2013 йилнинг май-июль ойларида Бухоро ва Самарқанд вилоятларида фуқаролар билан 120дан ортиқ учрашувлар ўтказилди. Шунингдек, мазкур экспериментнинг ўтказилиш тартиби ва қоидалари бўйича бошқа вилоятлар ҳокимиятлари ҳамда бошқа давлат ҳокимият органлари ходимлари учун йўриқнома ташкил қилинди.

Эксперимент ўтказиш бўйича ишчи комиссияси аъзоларининг сўзларига кўра, эксперимент бошлангандан кейинги дастлабки ойлардаёқ мазкур вилоятларда фуқароларнинг сиёсий ва ахборот олишга нисбатан фаоллиги кескин ўсди. Статистика маълумотларига кўра, 2013 йилнинг 2-чорагида 1-чоракка нисбатан фуқароларнинг давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларига ёзма ва оғзаки мурожаатлари икки баравар ошди ва Самарқанд вилоятида 1514, Бухоро вилоятида 1230 тани ташкил қилди.

**12.4. Жамоатчилик
назоратининг шакллари**

Тўртинчи масала баёни. Фуқаролик жамияти шаклланишида фуқаролик жамияти барча институтларининг ўзаро алоқадорликда ишлаши муҳим аҳамият касб этади. Жамоатчилик назоратининг мақсади давлат ҳокимияти органларининг аҳоли олдидagi барча мажбуриятларини қандай бажараётганликларини назорат қилишдан иборат. Мамлакатни модернизациялаш, коррупцияга қарши кураш кучайтириладиган ҳозирги шароитда жамоатчилик назоратининг роли беқиёс даражада ортади. Жамоатчилик назоратини кучайтириш мамлакатда қонунчиликни таъминлашнинг кафолати ва зифасини бажаради. Давлат ҳокимияти органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати турли кўриниш, шакл ва усуллар ёрдамида ўтказилади. Жамоатчилик назорати турлари ва шакллари тўла ва чуқур англаш учун қуйидаги ҳолат ва ҳодисалар ҳақида аниқ тасаввурлар ҳосил қилиш лозим:

- давлат ҳокимият органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати тушунчасининг мазмун ва моҳиятини таҳлил қилиш;
- жамоатчилик назоратини тартибга солиб турувчи ҳужжатларни таҳлил қилиш;

- фуқаролик жамияти институтларининг жамоатчилик назорати олиб боришдаги амалий фаолиятларини таҳлил қилиш.

Жамоатчилик назорати муайян шаклларда олиб борилади. Жамоатчилик назорати шакллари хилма хил бўлиб уларнинг асосийлари қуйидагилар:

- жамоатчилик экспертизаси;
- жамоатчилик мониторинги;
- жамоатчилик тинглови;
- жамоатчилик суриштируви;
- жамоатчилик муҳокамаси;
- жамоатчилик кузатуви.

Жамоатчилик назоратининг ҳозирги шароитда бизнинг мамлакатимизда энг кўп қўлланаётган шаклларида бири жамоатчилик тингловидир. Мазкур шакл ижтимоий аҳамиятга молик бўлган у ёки бу муаммони ҳал қилишда турли ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларини ўзаро келиштиришга хизмат қилади. Жамоатчилик тинглови қуйидаги мақсадларни кўзлаб ўтказилади:

- ижтимоий аҳамиятга молик бўлган муаммоларни аниқлаш ва муҳокама қилиш;
- мазкур муаммони ҳал қилишдан манфаатдор бўлган томонларни аниқлаш;
- манфаатдор томонларнинг мазкур муаммо бўйича мавқеини қайд қилиш ва барча томонлар учун мақбул бўладиган қарор вариантини ишлаб чиқиш.

Жамоатчилик тинглови иштирок этаётган барча томонларнинг ўз фикр ва далилларини баён қилишини кўзда тутлади. Бунда улар муҳокама қилинаётган масалага алоқадор бўлган ҳужжатлар билан танишиб чиқади.

Жамоатчилик тингловининг иштирокчилари қуйидагилар бўлиши мумкин:

- мазкур муаммони кун тартибига қўйишда ташаббус кўрсатган томон (инвестор, тайёрланган лойиҳа муаллифлари);
- маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг, маъмурият, давлат назорат идораларининг вакиллари;
- муҳокама қилинаётган масаладан манфаатдор бўлган жамоатчилик, шу жумладан, жамоат ташкилотларининг вакиллари.

Жамоатчилик тингловини ташкил этиш ва ўтказишга маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, жамоат ташкилотлари ва бирлашмаларининг вакиллари жалб этилиши лозим.

Жамоатчилик тингловининг объекти жамиятда вужудга келган муаммони ҳал қилиш бўйича тайёрланган лойиҳа бўлиши мумкин. Мабодо, лойиҳа таркибида ёпик маълумотлар мавжуд бўлса, лойиҳа муаллифлари

жамоат тинглови учун алохида маъруза тайёрлашади. Шу билан бирга, муаммони ҳал қилиш бўйича тайёрланган ҳужжатнинг қисқача мазмуни кўпчилик учун тушунарли бўлган содда тилда тайёрланган бўлиши зарур.

Мамлакатимизда жамоатчилик назоратининг энг кўп тарқалган кўринишларидан бири туман ва шаҳарларда маҳаллий ҳокимият органлари раҳбарлари, хусусан ҳокимларнинг ҳудуд аҳолиси олдида муайян давр (чорак, ярим йил ёки йил) давомида режаларнинг қандай бажарилаётгани тўғрисида ахборот беришидир. Бунда ҳокимдан ташқари ҳудуддаги аҳолига хизмат кўрсатадиган барча ташкилот ва муассасаларнинг раҳбарлари ҳозир бўлишади. Тинглов давомида эришилган ютуқлар билан бир қаторда йўл қўйилган камчиликлар, режадан орқада қолиш, кўрсатилаётган хизматларнинг тўлалиги ва сифати сингари масалалар ҳам муҳокама қилинади. Бундай тингловлар мамлакатимиздаги барча ҳудудларда анъана тусини олди.

Жамоатчилик тинглови яқунлари бўйича ташкилотчи қуйдаги вазифаларни бажариши зарур:

- қарор лойиҳаси бўйича тайёрланган ҳужжатга тинглов жараёнида билдирилган таклиф ва мулоҳазалар асосида тегишли ўзгаришлар киритиш;
- жамоатчилик тинглови натижаларини ҳужжатлаштириш.

Жамоат тингловининг асосий ҳужжатлари қуйдагилар: муҳокама қилинаётган лойиҳа, берилган саволлар ҳамда таклифлар, уларга берилган жавоблар; жамоатчилик тингловининг баённомаси; томонларнинг келишмовчилиги қайд этилган яқуний ҳужжат; лойиҳага тинглов натижасида киритилган ўзгаришлар рўйхати.

Жамоат тингловининг яқунловчи ҳужжагини оммавий ахборот воситаларида эълон қилиш тавсия этилади

Жамоатчилик тинглови муаммога экспертларни жалб қилиш, тинглов ҳақида оммавий ахборот воситаларида эълон бериш, жамоатчилик тингловини ўтказадиган жойни ижарага олиш каби молиявий маблағларни талаб этадиган масалалар билан боғлиқ. Одатда, тегишли молиявий маблағ бу муаммони ҳал қилишдан манфаатдор томон ва ҳал қилиш учун буюртма берган буюртмачи ёки инвестор томонидан қопланади. Шунингдек, қўшимча маблағлар (хайрия маблағлари, жамоат ташкилотлари аъзоларидан тушган бадаллар) ҳам жалб қилиниши мумкин.

Жамоатчилик экспертизаси. “Экспертиза” тушунчаси муайян масалани мутахассислар томонидан ўрганиш ва у ҳақда хулосалар беришни англатади. Ижтимоий соҳада шундай масала ва муаммолар мавжудки, уларни ўрганиш ва тадқиқ қилиш муайян қийинчиликлар билан боғлиқ. Бу қийинчиликлар ўрганилаётган масала ва муаммонинг мураккаблиги туфайли

вужудга келади. Шунинг учун ҳам, жамиятда экспертиза қилишга катта эҳтиёж мавжуд.

Экспертиза қилиш, кўпинча, бирор бир ҳужжат, лойиҳа, бажарилган иш натижалари ҳақида хулоса беришни аниқлатади. Ижтимоий экспертиза мутахассис (эксперт)лар томонидан объектнинг ҳолатини ташхислаш, унинг ҳақидаги ахборот тўғрилиги ва ишончлилигини аниқлаш, унинг кейинги тадқиқини, шунингдек, бошқа объектларга таъсирини прогностлаш ҳамда қарор қабул қилиш учун тавсиялар ишлаб чиқишни қамраб оладиган тадқиқотдир. Экспертиза, жумладан, жамоатчилик экспертизаси тўрт функцияни бажаради:

1. Диагностик функция. Мазкур функция ўрганилаётган объектнинг ҳолатини аниқлашни ифодалайди.

2. Ахборот-назорат функцияси. Мазкур функция объект ва унинг атрофидаги муҳит ҳақидаги ахборотни ўрганиш, унинг тўғрилиги ва ишончлилигини аниқлаш. Агар ахборотда ноаниқлик ва нотўғри маълумотлар бўлса, уларга тегишли тузатишлар киритишни билдиради.

3. Прогностик функция. Мазкур функция ўрганилаётган объектнинг яқин, ўрта ва узок истикболда қандай ҳолатга ўтиш эҳтимолини аниқлашни билдиради.

4. Лойиҳалаш функцияси. Мазкур функция ўрганилаётган объектни экспертиза қилиш натижаларини ижтимоий лойиҳалаш ва қарорлар қабул қилишда қўллашни назарда тутаяди.

Жамоатчилик экспертизасининг объектлари давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг фаолияти, ижтимоий институт ва жараёнлар, концепциялар, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар бўлиши мумкин. Жамоатчилик экспертизасидан ўтказиш лозим бўлган объектларнинг барчасини санаб ўтиш жуда кўп вақт талаб қилади. Умумлаштириб айтганда, жамоатчилик экспертизасининг объекти давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг қонунларга мослиги ёки мос эмаслигидан ташқари, ижтимоий, сиёсий аҳамиятга молик барча фаолият ва жараёнлар бўлиши мумкин. Лекин жаҳондаги мамлакатлар ўз тараққиётининг турли босқичларидаги эҳтиёжларидан келиб чиқиб жамоатчилик назоратининг турли қирралари ёки объектларига оид қонунлар қабул қилиши мумкин. Жамият, ижтимоий гуруҳ ёки алоҳида шахслар ҳаёти ва фаолиятига ижобий ёки салбий таъсир ўтказиши мумкин бўлган ҳар қандай ҳужжат ва қарорлар экспертизадан ўтказилиши мумкин.

Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари қабул қилган ёки қабул қилмоқчи бўлган қарорлар куйидаги ҳолларда экспертизадан ўтказилиши тавсия этилади:

- қабул қилинган ёки қилинаётган қарорларнинг аҳоли ҳаёт фаолиятига ва турмуш даражасига ўтказадиган таъсири миқёсини аниқлаш зарур бўлганда;

- қабул қилинган қарорни амалга оширишнинг оқибатлари турли ижтимоий гуруҳлар, турли ҳудудлар ҳаётида вужудга келтирадиган оқибатлари қай даражада турли-туман бўлиши мумкинлигини аниқлаш зарур бўлганда;

- қабул қилинган қарор ва ҳужжатлар тўғрисида турли-туман, бир-бирига зид фикрлар мавжуд бўлганда;

- қабул қилинган ёки тайёрланган қарор етарли асосланмаганда. Унинг ижобий ва салбий оқибатлари қандай бўлиши аниқ бўлмаганда;

- қарор қабул қилаётган орган мазкур қарорнинг оқибатларини башорат қилишга эҳтиёж сезганда;

- бир-бирига зид бўлган қарор вариантлари мавжуд бўлганда.

Бизнинг мамлакатимизда жамоатчилик назорати бўйича тайёрланган конун лойиҳаси бўйича ўтказиладиган жамоатчилик экспертизасининг мақсади давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг амалдаги конунларга мослигини, шунингдек, мазкур қарорлар фуқаролар манфаатларига ҳамда жамоатчилик фикрига қай даражада мослигини аниқлашдан иборат.

Жамоатчилик экспертизаси мураккаб жараён бўлганлиги туфайли, унинг объективлиги ва ҳолислигига эришишнинг асосий йўли экспертларнинг ҳамкорликда иш олиб боришидир.

Жамоатчилик назоратининг мониторинг шакли. Жамоатчилик назоратининг мониторинг шакли дастлаб атроф-муҳитдаги ўзгаришларни ўрганишда қўлланган. Масалан, Ўзбекистонда назоратнинг мониторинг шакли Оролбўйи минтақасида бир қатор ҳолат ва кўрсаткичларни кузатиш мақсадида ўтказилган. Жамоатчилик назоратига экология соҳасидан кириб келган мазкур усул, кейинчалик, жамият ҳаётининг бошқа соҳаларида ҳам қўллана бошлади.

Мамлакатни модернизациялаш жараёнида мавжуд муаммоларни ҳал қилиш янги муаммоларни келтириб чиқаради. Лекин, вужудга келаётган янги муаммолар тараққиётнинг янги, юқорирок босқичида, шу босқичнинг талабларига мос равишда ҳал қилинади. Ана шундай муаммоларни самарали ҳал қилиш учун жамиятдаги ижтимоий муносабатлар тадрижини мунтазам таҳлил қилиш зарурати вужудга келади. Ана шундай таҳлил талабларига жамоатчилик мониторинги тўла жавоб беради. Ижтимоий муносабатлар тадрижини ташхис қилиш ва башорат қилиш вазифасини бажарувчи жамоатчилик мониторинги, айти пайтда, мазкур жараёнларни бошқариш бўйича тезкор ахборот олиш имконини ҳам беради.

Жамоатчилик мониторингининг бошқа тадқиқот усулларидан афзаллиги шундаки, унинг ёрдамида ижтимоий кўрсаткичларнинг кенг доираси бўйича олинadиган маълумотларни мунтазам тўлдириб ва уйғунлаштириб бориш имкони пайдо бўлади. Ахборотларни ана шундай тўлдириш ва уйғунлаштириш асосида мунтазам янгиланиб турувчи ахборот банки яратилади. Айни мана шу афзаллиги жамоатчилик мониторингининг кенг тарқалиши учун асос яратмоқда.

Жамоатчилик мониторинги жамоатчилик фаоллигининг янги шакли бўлиб, муайян тизимлар тўғрисида мунтазам ва илгарилаб боровчи ахборот олиш имконини беради. Олинган ахборотларда тизимнинг ҳолати мониторинг кўрсаткичлари ёрдамида ифодаланади. Мониторинг кўрсаткичлари комплекслик ва интегративлик мезонлари асосида шаклланади. Комплекслик тушунчаси тизимнинг турли таркибий қисмлари тўғрисида ахборот олишни аниқлаётганда, интегративлик мезони олинаётган ахборотнинг ўша таркибий қисмлари ўзаро таъсирини ифодалашни таъминлайди. Мазкур ахборотлар тизимдаги миқдорий ва сифат ўзгаришларни ўзаро алоқадорликда ифодалайди.

“Мониторинг” тушунчаси муайян объектларнинг ҳолати тўғрисида махсус ташкил этилган тизимли кузатишни аниқлатади. Масалан, атроф-муҳитни мониторинг қилиш табиатдаги объектларнинг ҳолати ва улардаги ўзгаришларни кузатишни аниқлатади.

Жамоатчилик мониторинги нодавлат нотижорат ташкилотлар ва умуман, фуқаролик жамияти институтлари томонидан давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг амалдаги қонунчиликка мос ёки мос эмаслигини назорат қилиш мақсадида амалга оширилади. Жамоатчилик мониторинги давлат ҳокимияти органлари фаолиятига баҳо бериш билан бирга, зарур бўлган ҳолларда уларни коррекция қилиш имконини ҳам яратади.

Жамоатчилик мониторинги қуйидаги тамойилларга асосланиб ўтказилади:

- тизимлилик ва ҳолислик;
- қонунийлик ва очиқлик;
- олинаётган маълумотларнинг ишончлилиги.

Ижтимоий аҳамиятга молик дастурларни жамоатчилик мониторингидан ўтказишнинг мақсади мазкур дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишни такомиллаштириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқишдир. Бундай тавсиялар мониторинг натижаларини жамоатчилик муҳокамасидан ўтказиш асосида қабул қилинади.

Ижтимоий аҳамиятга молик дастурларни жамоатчилик мониторингидан ўтказиш технологияси ўзаро боғлиқ ва муайян кетма-кетликда ташкил этилган

ҳаракатлар йиғиндиси бўлиб, уларни амалга ошириш манфаатдор шахс ва ташкилотларга, биринчи навбатда, нодавлат нотижорат ташкилотларга ижтимоий аҳамиятга молик мазкур дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этиш имкониятини беради. Бундай иштирок аҳолига кўрсатилаётган ижтимоий хизматларнинг сифати ва самарадорлигини оширишни назарда тутлади.

Жамоатчилик мониторинги бир неча усуллардан фойдаланиб ўтказилади. Бундай усуллар жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин: статистик таҳлил; бюджет таҳлили; ҳуқуқий таҳлил; сўровномалар; интервью.

Мониторинг ўтказиш дастури муаммоли вазиятни тавсифлашни ҳам қамраб олади. Мониторинг ана шу вазиятни статистик маълумотлар, оммавий ахборот воситаларида чоп этилган маълумотлар, шунингдек, бошқа манбалардан олинган маълумотлар асосида таҳлил қилишни назарда тутлади. Ана шундай таҳлил асосида ижтимоий аҳамиятга молик дастурларнинг мазмуни, мақсадга йўналтирилганлиги муаммони ҳал қилиш учун белгиланган тадбирларнинг етарли ёки етарли эмаслиги, асосланганлиги, амалга ошириш механизмлари мавжудлиги, жамоатчилик фикри ҳисобга олингани ёки олинмаганлиги, уни тузишда жамоатчиликнинг иштирок этиш даражаси баҳоланади.

Жамоатчилик мониторингидан ўтказишнинг ташкилий шакли ташаббускор ташкилот томонидан ишлаб чиқилган лойиҳа ҳисобланади. Лойиҳада жамоатчилик мониторингини ташкил қилишнинг асосий босқичлари ифодаланган бўлади: тайёргарлик кўриш босқичи, жамоатчилик мониторинги бўйича тадбирларни ташкил қилиш босқичи, якунловчи босқич.

Жамоатчилик муҳокамаси. Жамоатчилик муҳокамаси ижтимоий аҳамиятга молик бўлган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг лойиҳалари, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг қарор, буйруқ ва фармойишлари, шунингдек, ижтимоий аҳамиятга молик бўлган бошқа ҳужжат ва материалларни таҳлил қилишга бағишланади. Амалдаги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар бўйича жамоатчилик муҳокамаси уларга ўзгаришлар киритиш, ёки уларни янги таҳрирда қабул қилиш зарур бўлган ҳолларда жамоатчилик фикри ҳисобга олинишини таъминлаш мақсадида ўтказилади.

Мустақиллик йилларида мамлакатимизда қабул қилинадиган қонун лойиҳаларини жамоатчилик муҳокамасидан ўтказиш одат тусига кирди. Миллий онг ва миллий маънавиятнинг тикланиши ва ривожланиши натижасида қонунлардан ташқари, ижтимоий аҳамиятга молик бўлган бошқа ҳодисаларни муҳокама қилиш ҳам ижтимоий амалиётда мустаҳкам ўрин эгаллай бошлади.

Олий Мажлис фуқароларнинг вакиллик органи сифатида мамлакат ҳаётида муҳим рол ўйнайди. Шундай бўлса ҳам, Қонунчилик Палатаси ҳамда Сенат аъзолари қонунларнинг сифатли бўлиши ҳамда ижтимоий ҳаётда ўз ўрнини эгаллашни таъминлаш учун, уларнинг лойиҳаларини жамоатчилик муҳокамасидан ўтказишга эҳтиёж сезадилар. Бундан ташқари, қонунлар легитимликка эга бўлиши учун, кенг халқ оммасини уларнинг муҳокамасига жалб қилиш зарур бўлади.

Қонунларнинг лойиҳалари бўйича лойиҳа мавзуси бўйича мутахассис бўлган экспертлар жалб қилинади. Айтиш пайтда, қонунларни қабул қилишда экспертлардан ташқари, турли мақсадли гуруҳларга мурожаат қилиш ҳам зарур бўлади. Бундай мақсадли гуруҳларга мазкур қонуннинг қабул қилинишидан манфаатдор бўлган томонларни киритиш мумкин. Масалан, чорвачиликни ривожлантиришга оид қонун қабул қилинмоқчи бўлса, унинг лойиҳаси муҳокамасига, биринчи навбатда, чорвадорларнинг вакиллари жалб қилиниши керак. Бундан ташқари, чорва ҳайвонларига ем-ҳашак етказиб берувчи деҳқонлар, омухта ем етказиб берувчи саноат вакилларини ҳам жалб қилиш мақсадга мувофиқ. Бундан ташқари, чорвачилик маҳсулотларини истеъмол қилувчи кенг халқ оммаси вакиллари ҳам иштирок этиши шарт бўлади. Мана шу бир қонун лойиҳасини муҳокама қилишга жалб қилинганлар орасида бир неча мақсадли гуруҳ вакилларини кўриш мумкин. Санаб ўтилган гуруҳлардан ташқари, қонун лойиҳасини муҳокама қилишга мамлакатимиздаги ижроия ва қонун чиқариш органларининг, шунингдек, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг вакилларини ҳам жалб этиш мақсадга мувофиқ. Булардан ташқари, қонун лойиҳасини муҳокама қилишда фуқаролик жамиятлари институтлари (қасаба уюшмалари, сиёсий партиялар, истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи ташкилотлар, ҳуқуқни ҳимоя қилувчи ташкилотлар, ёшлар ташкилотларининг вакиллари ҳам) иштирок этиши зарур бўлади. Санаб ўтилганлардан ташқари, мамлакатдаги ҳар бир фуқаро қонун муҳокамасида иштирок этиши мумкин.

Жамоатчилик муҳокамаси ўз моҳиятига кўра, ижтимоий-сиёсий жараён бўлиб, давлат бошқарувида сиёсий кадриятларни, яъни фуқароларнинг сиёсатни ишлаб чиқишдаги иштирокини таъминлашга қаратилган бўлади. Давлат бошқаруви учун сиёсий кадриятлардан ташқари, ҳуқуқий кадриятлар ҳам хос бўлиб, улар сиёсий қарорлар қабул қилиш чегараларини белгилаб беради, алоҳида фуқароларнинг ва ҳўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилади. Қарорлар қабул қилишда сиёсий ва ҳуқуқий кадриятлардан ташқари, бошқарув кадриятлари ҳам мавжуд бўлиб, улар қонунларни амалга тадбиқ қилиш жараёнида намоён бўлади. Ҳуқуқий кадриятлар жумласига ҳуқуқнинг устуворлиги, тенглик қабилад кирса,

бошқарув кадриятларига бошқарув органлари фаолиятининг самарадорлиги, оптималлиги кабиларни киритиш мумкин.

Жамоатчилик муҳокамасини ўтказишда иштирокчилар олдиндан рўйхатдан ўтишлари, хулқ-атвор қоидаларига ҳамда жамоатчилик муҳокамасини ўтказиш регламентига амал қилишлари шарт.

Муҳокама қилинаётган лойиҳани кўриб чиқаётган давлат ҳокимияти органи ёки маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органи жамоатчилик муҳокамаси ташкилотчисини мазкур тавсияларни кўриб чиқиш муддати ва тартиби тўғрисида олдиндан хабардор қилиши шарт.

Жамоатчилик суриштируви. Жамоатчилик суриштируви кенг жамоатчиликка маълум бўлмаган ва кам ўрганилган, айти пайтда, жамоатчилик кизиқишини уйғотган муаммони атрофлича ва батафсил тадқиқ этиш мақсадида ўтказилади. Жамоатчиликнинг кизиқишини уйғотадиган масалалар жумласига жиноятчиликни фош этиш ёки олдини олиш, жамоат тартибини бузиш, коррупция ва адолатсизликни фош этиш, одамларнинг саломатлиги ва хавфсизлигини ҳимоя қилиш, иқтимоий муҳим масалалар бўйича етарли маълумот асосида қарорлар қабул қилиниши учун зарур бўлган ахборотни оммалаштириш кабиларни киритиш мумкин.

Жамоатчилик суриштирувининг объекти кўпчиликни кизиктирган ҳар қандай ҳодиса, воқеа ёки тамойил бўлиши мумкин.

Бошланган суриштирувларда мазкур муаммога кизиққан жамоат ташкилотининг ҳар қандай аъзоси иштирок этиши мумкин. Жамоатчилик суриштирувини бошлаган жамоат ташкилоти жамоатчилик суриштирувининг етакчиси мавқеига эга бўлади. Етакчи суриштирувга фойда келгириши мумкин бўлган мутахассис ва шахсларни жалб этиши мумкин. Шу билан бирга, етакчи суриштирувнинг ҳар қандай босқичида ҳар қандай иштирокчинини суриштирувдан четлаштириши мумкин. Бунда у четлаштиришнинг сабабларини баён қилиши лозим.

Етакчи ташкилотнинг қарорисиз масалани муҳокама босқичига олиб чиқиши мумкин эмас. Шунинг учун масалани кейинги босқичга олиб чиқишдан аввал етакчи аввалги босқичда барча вазифалар бажарилганига ишонч ҳосил қилиши лозим.

Суриштирувнинг барча босқичларини ёпик режимда ўтказиш тавсия этилади. Бу эса, суриштирув доирасидаги барча масалалар, таҳлиллар, тортишувлар ва бошқа материаллар фақатгина суриштирув иштирокчиларига маълум қилинишини англатади. Бундайчеклаш охиригача текширилмаган ахборот ва материаллартарқаб кетишининг олдини олиш мақсадида амалга оширилади. Бироқ, суриштирув жараёнида шундай вазият ҳам вужудга келиши мумкинки, унда суриштирув олиб борилаётганига жамоатчиликнинг

эътиборини тортиш зарур бўлиб қолади. Бундай ҳолларда суриштирувга янги одамлар, янги экспертлар ва журналистларни жалб қилишга тўғри келади.

Суриштирувнинг яқунлари бўйича тайёрланган ҳужжат жамоатчилик муҳокамасига олиб чиқилади. Муҳокама жараёнида билдирилган таклиф, мулоҳаза ва эътирозлар яқунловчи ҳужжатда акс эттирилади. Яқунловчи ҳужжат кўпчилик овоз билан маъқуллангандан кейин, у жамоатчиликка етказилиши, оммавий ахборот воситаларида эълон қилиниши мумкин.

Такорлаг учун саволлар:

1. Жамоатчилик назоратининг мақсадлари нималардан иборат?
2. Жамоатчилик назоратининг субъекти кимлар бўлиши мумкин?
3. Жамоатчилик назоратининг қандай шакллари биласиз?
4. Ички ишлар органлари ёки прокуратуранинг қонунлар бажарилишини назорат қилиши жамоатчилик назорати бўлиши мумкинми?
5. Жамоатчилик назоратининг замонавий шакллари кўрсатинг

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони //Халқ сўзи, 2017, 8 февраль.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 3 февралдаги “Маҳалла институтини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. /Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, №б. 2017.
4. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. *1-жилд*. –Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси 07-12-2016.– Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017. – 48 б.
6. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. - Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017.-491 б.
7. Каримов И.А. Асарлар тўплами, 1-24 жилдлар. – Т.: Ўзбекистон, 1996-2016.
8. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада

чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2010

9. Каримов И.А. Инсон манфаати, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, ҳаётимизнинг янада эркин ва обод бўлишига эришиш – бизнинг бош мақсадимиздир. Т.: Ўзбекистон. 2012..

10. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг *Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрдаги қўшма мажлисидаги “ Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”* мавзусидаги маърузасини ўрганиш буйича ўқув –услубий мажмуа. – Т.: “Молия” 2010

11. Жалилов А бошқалар. Фуқаролик жамияти асослари. – Т.: Baktria press, 2015.

12. Шарифхўжаев М. Ўзбекистонда очик фуқаролик жамиятининг шаклланиши. –Т.: Шарқ, 2003.

13..Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: генезиси, шаклланиши ва ривожланиши. – Т.: Ўзбекистон, 2010.

14. Фуқаролик жамияти. Дарслик лойиҳаси– Т.: 2016. Ziyonet.uz. Муаллифлар жамоаси.

15. Ўтамурадов А. ва бошқалар. Фуқаролик жамияти фанидан тушунча ва атамалар луғати. Лотин ёзувида. Т.: Турон-замин-зиё. 2017. - 186 б.

16. Ҳасанов Р., Ўтамурадов А. Фуқаролик жамияти: назария ва амалиёт. Ўқув-услубий қўлланма. – Тошкент: 2017. – 224 б.

13-МАВЗУ: ИЖТИМОЙ ШЕРИКЛИК.

Режа:

1. Ижтимоий шериклик-етуклик мезони,
2. Ижтимоий шерикликнинг тарихи ва тадрижи,
3. Ижтимоий шерикликнинг назарий асослари,
4. Ўзбекистонда ижтимоий шериклик назариясининг бойитилиши ва амалиётининг ривожлантирилиши.

Таянч сўзлар: Ижтимоий шериклик, жамиятнинг манфаатлари, ижтимоий гуруҳлар, иш берувчи сармоядорлар, ёлланма ишчилар, “Левнафан”, “Фуқаролар ҳақидаги таълимотнинг фалсафий элементлар,

Жан-Жак Руссо, Адам Смит, “секторларо ўзаро таъсир”, “Меҳнат Кодекс”, синфий манфаатлар

Биринчи масала баёни. Республикамиз Биринчи Президенти Ислам Каримов ўзининг 2010 йил 12 ноябрида Олий Мажлис Сенати ва Қонунчилик

Палатасининг қўшма мажлисида баён қилган “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси”да давлат ҳокимият органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотлари ўртасида ижтимоий шериклик муносабатларини ўрнатиш зарурлигини кўрсатиб ўтди. Бу кўрсатма мазмун эътибори билан жуда долзарб ва сермазмундир.

Ўзбекистон Республикасининг “Ижтимоий шерикчилик тўғрисида” ги қонунига кўра Ижтимоий шерикчилик – давлат органларининг ННТ ва фуқаролик жамияти институтлари билан мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини, шу жумладан тармок, худудий дастурларни, шунингдек, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахлдор бўлган қонунларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш борасидаги ҳамкорликдир.

Субъектлари – давлат органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлар (фондлар, жамғармалар, уюшмалар, бирлашмалар) ҳамда фуқаролик жамияти институтлари (сиёсий партиялар).

Ижтимоий шериклик ғояси ижтимоий ва сиёсий соҳада инсоният кашф қилган энг буюк ихтиролардан биридир. Инсоният ижтимоий шерикликнинг зарурлигини англаб етиши учун кўп асрлар керак бўлди. Бу жараёнда узок давом этган конфронтацияни, муросасиз курашларни, кескин ижтимоий низоларни бошдан кечиришга тўғри келди.

“Ижтимоий шериклик” тушунчаси ижтимоий фанларга кириб келганига кўп вақт бўлгани йўқ. Бу тушунча даставвал меҳнат муносабатлари доирасида ва уларни тартибга солиш мақсадида яратилди. Капитал билан меҳнат, иш берувчилар билан ёлланма ишчилар ўртасидаги муносабатлар асрлар давомида ривожланиб келаётган бўлса ҳам, уларни тартибга соладиган ижтимоий шерикликнинг зарурлиги ва мумкинлигини XIX асрнинг охирилари-XX аср бошларига келибгина англай бошланди. Бу давргача ижтимоий меҳнат жараёнларидаги зиддиятлар гоҳ пасайиб, гоҳ кучайиб давом этаверди. Бу зиддиятлар ижтимоий муносабатларнинг негизини ташкил этувчи муносабатлар, яъни иш берувчилар билан ёлланма ишчилар манфаатларининг мос келмаслиги натижасида вужудга келган эди.

Ижтимоий шериклик ижтимоий ва сиёсий соҳада инсоният кашф қилган энг буюк ихтиро сифатида XX асрда майдонга келди. Унғача ҳам одамлар орасида шериклик муносабатлари мавжуд бўлган. Бундай муносабатлар

минглаб йиллардан буён давом этиб келади. Шерикликнинг куртаклари хатто юқори даражада ривожланган хайвонлар, масалан бурилар, арслонлар, сиртлонлар ва Африкадаги сиртлонсимон итлар галаларида ҳам кўзга ташланади. Муваффақиятга эришиш учун бу хайвонларнинг ҳар бири ов жараёнида ўзларининг хатти-ҳаракатини шерикларининг хатти-ҳаракатлари билан мослаштириб амалга оширади. Бу шерикликнинг куртаклари ва ибтидоий кўринишлари эди.

Ижтимоий шерикликнинг XX асргача жамиятда мавжуд бўлган шерикликдан асосий фарқи шундаки, авваллари шериклик алоҳида шахслар, нари борса, кичик гуруҳлар ўртасидаги шерикликдан иборат эди. Масалан, бир жамоада меҳнат қилаётганлар, бир касб эгалари, кўни-кўшнилар, қариндош-уруғлар, таниш-билишлар бирор юмушни бажаришда бир-бирлари билан шериклик қилар эди. Шерикликнинг бу кўриниши ҳозир ҳам давом этиб келмоқда.

Ижтимоий шериклик шерикликнинг ривожланишидаги янги юксак босқични ифодалайди. Ижтимоий шериклик алоҳида шахслар ёки кичик гуруҳлар эмас, катта ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги шерикликни билдиради.

13.2. Ижтимоий шерикликнинг тарихи ва тадрижи

Иккинчи масала баёни. Ибтидоий жамоа тузуми даврида ҳали катта ижтимоий гуруҳлар вужудга келмаган эди. Жамият кичик гуруҳлар (оила ва ибтидоий гала)дан ташкил топган бўлиб уларнинг орасида тез-тез зиддиятлар пайдо бўлар эди. Бу зиддиятлар асосан ҳудуд ва тирикчилик манбаларини талашини оқибатида юз берар эди.

Жамиятнинг манфаатлари бир-бирига зид бўлган катта ижтимоий гуруҳлар: куллар ва кулдорлар синфига бўлиниши манфаатлар зидлигини кескинлаштириб юборди.

Манфаатлар ўртасидаги зиддиятнинг кескинлашуви манфаатлари поймол этилаётган синф-кулларнинг стихияли чиқишлари исён ва кўзолонларга олиб келди. Бундай исёнларни бостириш учун кулдорлар миришаблар ва армия сингари тузилмаларни ташкил қилди. Кулдорлар мафқураси кулдорларнинг олий табақа эканини асослашга, одамлар ўртасидаги мулкий ва ҳуқуқий тенгсизликни илохий кучлар иродаси билан ифодалашга ҳаракат қилар эди.

Феодализмга ўтиш билан боғлиқ янги ижтимоий гуруҳлар: феодаллар ва дехқонлар синфининг вужудга келиши улар ўртасидаги зиддиятни шаклан бироз юмшатди. Заминдорлар дехқонларга анчагина ён босишди: уларга оила қуриш, ҳосилнинг муайян улушини олиш ҳуқуқи берилди. Бироқ заминдорлар мафқураси феодаллар, улар ичидаги табақалар: дворянлар, граф, маркиз, герцог ва ҳоказоларнинг асилзодалиги, улар олий ирк вакиллари экани

маъбудлар иродаси билан белгиланганини асослашга хизмат қилар эди. Дехқонларнинг тула тизим шаклига келмаган мафкурасида эса адолатли подшо, меҳрибон заминдор тўғрисидаги орзу-умидлар ифодаланар эди. Айни пайтда бу мафкура бешафқат хўжайинларни қоралар эди. Кўришиб турганидек, қулдорлар мафкураси фақат қулдорлар манфаатини, заминдорлар мафкураси феодаллар манфаатини ифода ва химоя қилар эди. Бу мафкуралар эзилаётган муқобил синфлар: қуллар ва дехқонлар манфаатини мутлақо ўйламамас эди.

Капитализм даврида ишчилар капиталистлар билан шаклан тенг ҳуқуқларга эга бўлишди. Уларнинг ҳуқуқий ҳолати ва маиший турмуши дехқонларникига қараганда шаклан анча юқори эди. Лекин улар ҳам тирикчилик қилиш учун ўзларининг куч ва қобилиятларини сармоядорларга сотишга мажбур эдилар. Капиталистик тузумнинг дастлабки босқичларида ишчилар жуда чекланган миқдордаги шахсий мулкка эга эдилар, уларнинг асосий кўпчилиги кашшоқ турмуш кечирар эди. Бундай ҳолат жамиятдаги ижтимоий ларзаларга барҳам бера олмасди.

Ишчилар ва дехқонларнинг исёнлари янги даврда ҳам давом этаверди. Капиталистлар мафкураси сармоядорларнинг манфаатини қулдорлар ва феодаллар мафкураси сингари ниқобсиз ифодаламас эди. Бу мафкура энди ҳукмрон синф манфаатини пардали тарзда химоя қила бошлади. Яъни энди капиталистларнинг бойлиги уларнинг ақли заковати, ҳаракатчанлиги, ишчанлиги, топқирлиги каби сифатлари билан изоҳлана бошланди. Ишчилар ҳам ақл-заковатини ишга солса, ишчан ва топқир бўлса бемалол бойиб кетиши мумкинлиги тарғиб қилинди.

Капитализмнинг дастлабки босқичларида шаклланиб улгурмаган ишчилар мафкураси кейинчалик тизим ҳолига кела бошлади. Ана шундай тизимлардан бири социалистик революция назарияси эди. Бу мафкура гўё ишчилар манфаатини акс эттирса ҳам, муқобил синф – капиталистларни фақатгина қоралаб қолмай, уларни бутунлай, таг-томири билан йўқ қилишга чақирар эди.

Кўришиб туриштики, ижтимоий синфларнинг мафкуралари фақат шу синф манфаатларини кўзлаб яратилган. Мафкураларнинг синфий хусусиятга эга бўлиши синфлар ўртасидаги зиддиятларни юмшатмаган, балки бу зиддиятларнинг кескинлашувига хизмат қилган. Синфий манфаатлар ўртасидаги зиддиятларнинг кескинлашуви ижтимоий ларзаларга олиб келган. Бирорта ҳам синфий мафкура муқобил синф манфаатлари тўғрисида бироз бўлса ҳам бош котирмаган. Социалистик революция назарияси ишчилар манфаатини ифодаловчи ягона ҳақиқий назарияликка даъво қилса ҳам, аслида ишчиларнинг ҳақиқий манфаатлари капиталистларни йўқ қилишда эмас, улар

билан келишувга эришишда эди. Лекин у пайтда тараққийётнинг мана шундай йўли ҳам мавжудлиги ҳали англалмаган эди.

Фан-техника ютуқларини ишлаб чиқаришга жорий этиш натижасида меҳнат унумдорлигининг ўсиши ва исёнлар капиталистларни бироз ён босишга ундади. Улар ишчи аристократияси, деб аталган қатламга бироз имтиёзлар бердилар. Лекин бу ҳолат ҳам исёнларга барҳам бера олмади. Исён ва кўзғолонлар давом этаверди. Ана шундай исёнларнинг юкори чўққиларидан бири Октябрь тўнтариши бўлди. Бу тўнтариш дохийлари эксплуатация йўқ қилинган янги социалистик тузум қурилгани тўғрисида бонг уришса ҳам аслида эксплуатация тугатилмади. Капитализм даврида ишчиларни эксплуатация қилиш натижасида вужудга келган кўшимча қийматни капиталистлар ўзлаштирган бўлса, энди ишчилар меҳнати туфайли яратилган кўшимча қийматни марказ, давлат ва унинг амалдорлари ўзлаштира бошлади.

Социалистик тузум, деб аталган тузум аслида капиталистик муносабатларнинг янги шакли-давлат капитализми бўлиб чиқди. Бу тузум даврида ишчиларни эксплуатация қилишдан ташқари, чекка ўлкаларни хомашё базасига айлантирилди ва шу шаклда миллий эксплуатация ҳам давом этаверди. Эксплуатацияга қарши норозиликларни бостириш учун кучли репрессия аппарати ташкил этилди. Бунинг оқибатида нафақат алоҳида шахслар, балки бутун халқлар қатағонга учради. Бир қатор халқларнинг ўз ватанларидан депортация қилиниши бунга мисол бўлади. Лекин бу депортация қилинмаган халқлар эмин-эркин яшаганини англамайди. Уларнинг депортация қилинмагани давлатнинг уларга нисбатан бағрикенглиги ва ён босиши эмас, уларнинг ўз юртларида давлатга кўпроқ манфаат келтириши мумкинлиги туфайли эди. Эксплуатацияга нисбатан норозиликлар ўтган асрнинг 80-йилларига келиб саноат ривожланган ҳудудларда забастовка ва стачкалар шаклида намоён бўлди. Саноати унчалик ривожланмаган чекка ҳудудларда эса аҳолининг норозилиги стихияли тарзда миллатлараро тўқнашувлар тарзида юз берди. Бизнинг юртимизда ана шундай зиддиятларнинг тадрижи Президент Ислом Каримовнинг “Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида” китобида жуда ишончли ва таъсирчан тарзда очиб берилган.

Иш берувчи сармоядорлар билан ёлланма ишчилар ўртасида XX аср бошларигача том маънодаги шериклик мавжуд бўлмаган. Уларнинг манфаатлари ўртасидаги зиддиятлар кўпинча забастовкалар, стачкаларга ва исёнларга айланиб кетган.

XX асргача мавжуд бўлган шериклик алоҳида шахслар ва кичик гуруҳлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солиб келган бўлса, ижтимоий

шериклик катта ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги муносабатларни тартибга сола бошлади. Масалан, иш берувчи сармоядорлар билан ёланма ишчиларнинг манфаатлари ўртасидаги асосий зиддият шундан иборат эдики, сармоядорлар ёланма ишчиларни кўпроқ ишлатиб камроқ ҳақ тўлашдан, ёланма ишчилар эса камроқ ишлаб кўпроқ ҳақ олишдан манфаатдор эдилар. Бу зиддиятни таҳлил қилган Маркс уни ҳал қилишнинг йўли фақат битта-социалистик революцияни амалга ошириш, деган хулосага келган эди. Шундай хулоса асосида у социалистик революция тўғрисидаги назарияни яратди. Бу назарияга кўра ёланма ишчилар комфирқа атрофида бириктирилиб революция қилишлари, сармоядорларнинг барчасини қириб битиришлари ва мамлакатда пролетар диктатурасини ўрнатишлари керак эди. Маркснинг яна бир хулосаси социалистик революция барча мамлакатларда ғалаба қозониши ва коммунистик жамият қурилиши тўғрисидаги назария эди.

Ана шу назария асосида Россияда 1917 йил октябр ойида давлат тўнгариши амалга оширилди ва пролетар диктатураси ўрнатилди. Бу ҳодиса гўё Маркснинг социалистик революция назарияси тўғрилигини тасдиқлаётгандай туюлар эди. Аслида бу ҳол Маркс назариясининг тўғрилиги туфайли эмас, инсоният ҳали тараққиётнинг бошқа йўли-ижтимоий шериклик йўли ҳам мавжудлигини кашф этиб улгурмагани туфайли вужудга келган эди.

Ўтган асрнинг 20- ва 30-йилларидаги қатағонлар, миллионлаб одамларнинг ёстиги қуритилиши ана шу социалистик революция назариясининг меваси эди. Иккинчи жаҳон урушидан кейин собиқ иттифокда амалга оширилган империалистик сиёсат, яқка партия ва яқка миллатнинг ҳукмронлиги, миллий республикаларнинг кўпчилиги марказга хомашё етказиб берадиган ўлкаларга айлантириб қўйилиши ҳам октябрдаги давлат тўнгаришининг мудҳиш акс-садоси эди.

Ижтимоий шериклик ғояси марксизмнинг муқобили сифатида майдонга чиқди. Унинг вужудга келишига кучли туртки берган ҳодисалардан бири Октябрь тўнгариши бўлди. Ўтган асрнинг 20- йиллари охири ва 30- йилларида собиқ иттифокда юз берган қатағонлар пролетариат диктатураси қандай дахшатли оқибатларга олиб келишини кўрсатди. Кейинчалик пролетариат диктатурасининг қандай оқибатларга олиб келиши мумкинлиги бошқа бир қатор мамлакатларда ҳам намойён бўлди. Энди Ғарб мамлакатларидаги сиёсатчилар ва жамиятшунос олимлар социалистик революция ва пролетариат диктатурасига муқобил бўлган ғояларни зудлик билан излашга тушди. Ана шундай ғояни топниш учун уларга мулкдорлар ва давлат ҳокимияти органлари буюртма беришди. Бу йўналишда Ғарб социал-демократлари бир қатор муваффақиятларга эришди.

XX асрнинг ўрталарида Т.Парсонс ва Ю.Хабермаслар томонидан яратилган консенсус назарияси ижтимоий шерикликнинг кенг миқёсда ёйилишига катта туртки берди. Бу назария ижтимоий шартнома назарияси ўрнига келиб, ижтимоий шерикликнинг назарий методологик асоси вазифасини бажара бошлади.

Ижтимоий шериклик бозор муносабатларига ўтиш ва демократик институтларни ривожлантиришнинг муҳим шarti эканини жаҳон амалиёти тасдиқлади. Бизнинг мамлакатимизда ҳам бозор ислохотларини чуқурлаштириш учун ижтимоий шериклик тамойилларини кенгрок ва тўларок тадбиқ қилиш зарур бўлди. Ана шу зарурат Ислом Каримовнинг “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”да аниқ ва яққол кўрсатиб берилди. Президент Концепциясида белгиланган вазифаларни амалга ошира бориб 2014 йилда мамлакатимизда “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди ва у 2015 йил 1 январидан кучга кирди. Бу Қонуннинг қабул қилиниши мамлакатимизда ижтимоий шерикликни ҳаётга тадбиқ қилишда муҳим босқич бўлди. Шунини ҳам таъкидлаш жоизки, “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонуннинг қабул қилиниши ижтимоий шериклик соҳасидаги ишларнинг якунланганини эмас, янги масъулиятли босқич бошланганини аналтади.

XX асрнинг ўрталаридан бошлаб жаҳондаги кўпчилик мамлакатларда ижтимоий шерикликнинг турли жихатларини гадқик қилишга киришилганда собиқ шўролар иттифоқида бу масалага умуман эътибор берилмади. Бунинг сабаби шундаки, собиқ шўролар тузумида ҳукмрон бўлган синфий кураш назарияси ижтимоий шерикликни инкор қилар эди. Ижтимоий шерикликнинг меҳнат муносабатларинини тартибга солиш имкониятлари ҳам инкор қилиниб, бундай муаммолар фақат капиталистик ижтимоий муносабатларга хос, деб эълон қилинган эди.

Ижтимоий шерикликка қизиқишнинг ўсишини таъминлаган ижтимоий муаммолар XX аср охирларидан бошлаб социалистик лагер, деб аталган тизимнинг парчаланиши, кўпчилик мамлакатларда трансформация жараёнларининг бошланиши ҳамда кучайиши эди. Собиқ социалистик тузумнинг емирилиши ишлаб чиқариш воситаларига хусусий мулкчиликнинг тикланиши, мулкдор ва сармоядорлар синфи ҳамда учинчи сектор- нодавлат нотижорат ташкилотларнинг пайдо бўлиши ва ривожланишига олиб келди.

Собиқ иттифоқда нодавлат ташкилот деб аталадиган касаба уюшмалари, овчилар жамияти, ихтирочилар уюшмаси сингари ташкилотлар мавжуд бўлса ҳам амалда улар ҳукмрон партия кўрсатмаси билан тузилар ва шу партиянинг кўрсатмалари доирасидан четга чиқа олмас эди. Мустақиллик даврида

вужудга келган нодавлат нотижорат ташкилотлар ўзларининг фаолиятини ижтимоий шериклик тамойилларига асосланиб олиб бора бошлади. Бундан ташқари, аҳолининг қўллаб-қувватлашига эришиш учун ҳокимият органлари вакиллари ҳам ижтимоий шериклик технологияларига мурожаат қила бошлади. Дастлаб меҳнат соҳасидаги муносабатларни тартибга солиш мақсадида шаклланган ижтимоий шериклик ҳозирги кунда турли ижтимоий гуруҳлар, субъектлар ва жамоаларнинг ўзаро муносабатларини ҳам тартибга солишга хизмат қилмоқда. Бундан ташқари, ижтимоий шериклик кўпроқ стратегик режалаштириш, ҳудудларни комплекс ривожлантириш ҳамда бошқарув қарорлари қабул қилишда борган сари кўпроқ ва муҳимроқ рол ўйнамоқда.

Ижтимоий шериклик ҳозирги кунда жаҳондаги кўпчилик мамлакатларнинг Меҳнат кодексларида, мамлакатларни стратегик ривожлантиришга алоқадор ҳужжатларда, турли соҳаларга оид услубий тавсиялар ва меъёрий ҳужжатларда мустаҳкам ўрин эгалламоқда.

Ижтимоий шериклик XX аср охири ва XXI аср бошларида сиёсий барқарорликни таъминлашда, жамиятда янгича инсоний муносабатларни шакллантиришда борган сари кўпроқ ва муҳимроқ рол ўйнамоқда. Шуларнинг бари ижтимоий шерикликни фанлараро ёндашув асосида чуқур, атрофлича ва жиддий таҳлил қилиш заруратини вужудга келтирди. Бу муаммони тадқиқ қилишда социология, фалсафа, иқтисодиёт, ижтимоий психология, ва сиёсатшунослик сингари қатор фанларнинг тадқиқот методологиялари ва категорияларидан фойдаланилмоқда.

Ижтимоий шериклик даставвал меҳнат муносабатларини тартибга солиш мақсадида вужудга келган бўлса ҳам, ҳозирги кунда унинг фаолият юритиш соҳалари меҳнат муносабатлари доирасидан анча четга чиқади.

XX аср охири ва XXI аср бошларида “секторлараро ижтимоий шериклик” концепцияси кўп мамлакатларда, шу жумладан МДҲга аъзо мамлакатларда кенг тарқала бошлади. Мазкур концепцияга кўра, ижтимоий шериклик субъектлари ҳокимият, бизнес ва нодавлат нотижорат ташкилотлар вакилларида иборат. “Секторлараро ижтимоий шериклик” икки ёки уч сектор: давлат, бизнес, нотижорат сектор ижтимоий муаммоларини ҳал қилишда ўзаро келишилган конструктив ҳаракатларни амалга оширишни ифодалайди. Республикаимизнинг “Ижтимоий шериклик тўғрисида” Қонунида ижтимоий шериклик субъектлари ҳақидаги 3-бобида шундай дейилади: “Ижтимоий шериклик давлат органларининг нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини, шу жумладан тармок, ҳудудий дастурларни, шунингдек норматив-ҳуқуқий

хужжатларни ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахлдор бўлган бошқа қарорларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш борасидаги ҳамкорлигидир”²³⁴.

Шуни унутмаслик керакки, Республикамининг “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонунда ижтимоий шериклик субъектлари давлат органларининг нодавлат нотижораг ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари деб кўрсатилиши мамлакатимизда меҳнат муносабатларида ҳам ижтимоий шериклик мавжудлигини инкор қилмайди. Меҳнат муносабатлари соҳасидаги ижтимоий шериклик масалаларини Ўзбекистон Республикасининг “Меҳнат Кодекси” ва ўттиздан ортиқ қонунлари ва бошқа меъёрий- ҳуқуқий ҳужжатлари тартибга солади. Бу ҳақда “Меҳнат Кодекси”нинг 1-моддасида шундай ўдейлади: “Ўзбекистон Республикасида меҳнатга оид муносабатлар меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатлари, жамоа келишувлари, шунингдек жамоа шартномалари ва бошқа локал норматив ҳужжатлар билан тартибга солинади”²³⁵.

Меҳнат соҳасидаги ижтимоий шериклик муносабатлари мамлакатимизда дунёниг кўп мамлакатларида бўлгани сингари бипартизм (икки томонлама) шаклида, масалан, жамоа шартномалари ҳамда трипартизм (уч томонлама) масалан, иш берувчилар, ёлланма ишчи ва хизматчилар ҳамда давлат ҳокимияти органлари ёки уларнинг вакиллари иштирокида олиб борилмоқда. Мамлакатимизда 2011 ва 2014 йилларда ижроия ҳокимияти (Вазирлар Маҳкамаси), бизнес вакиллари (Савдо-саноат палатаси) ҳамда ёлланма ишчи ва хизматчилар (Қасаба уюшмалари Федерацияси) томонидан имзоланган “Бош келишув”лар ҳам меҳнат муносабатлари соҳасидаги ижтимоий шериклик ҳам мустаҳкам меъёрий-ҳуқуқий асосда олиб борилаётганидан далолат беради.

13.3. Ижтимоий шерикликнинг назарий асослари

Учинчи масала баёни. Ижтимоий низоларни тизимли таҳлил қилиш бўйича дастлабки уринишларни италиялик давлат арбоби ва назарийчи Никколо Макиавелли амалга оширган эди. У биринчилардан бўлиб низоларнинг фақат вайронкор эмас, балки яратувчилик функциялари ҳам мавжудлигига эътибор қаратди. Бунда у низоларга тўғри таъсир ўтказиш зарурлигини таъкидлади. Унинг фикрига кўра бундай вазифани давлат бажариши лозим эди.

Ижтимоий низоларни тизимли таҳлил қилиш бўйича дастлабки уринишларни италиялик давлат арбоби ва назарийчи Никколо Макиавелли

²³⁴ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2014 й., 39-сон, 488-модда

²³⁵ Ўзбекистон Республикасининг “Меҳнат Кодекси”, Тошкент, “Адолат” нашриети, 2008 йил, 4-бет.

амалга оширган эди. У биринчилардан бўлиб низоларнинг фақат вайронкор эмас, балки яратувчилик функциялари ҳам мавжудлигига эътибор қаратди. Бунда у низоларга тўғри таъсир ўтказиш зарурлигини таъкидлади. Унинг фикрига кўра бундай вазифани давлат бажариши лозим эди.

Ижтимоий меҳнат муносабатлари тизимини биринчилардан бўлиб англиялик Фрэнсис Бэкон назарий таҳлил қилди. У ижтимоий табақаларнинг фикрларини менсимаслик, бошқарув жараёнидаги хатоликлар, миш-мишлар ва ғийбатларнинг тарқалиши жамиятдаги низоларнинг пайдо бўлишига олиб келишини далиллар билан кўрсатиб берди.

Одамлар ўртасида ижтимоий шартнома тузиш зарурлиги ғояси Томас Гоббснинг асарларида баён қилинди. Мазкур шартнома жамиятнинг ўзини ўзи ҳимоя қилиши ҳамда хусусий мулкнинг абадий бўлишига хизмат қилади. Унинг “Левиафан”, “Фуқаролар ҳақидаги таълимотнинг фалсафий элементлари” асарларида ижтимоий шартномага эришиш зарурлиги асослаб берилган. Бундай шартнома умумий келишув ҳамда хусусий мулкнинг хавфсизлигини таъминлашга хизмат қилади.

Янги даврга келиб маърифатпарвар файласуф Жан-Жак Руссонинг ижтимоий шартнома тўғрисидаги ғоялари кенг тарқалди. Унинг асарларида ижтимоий шартнома одамлар ўртасида йўқотилган ижтимоий муносабатларнинг уйғунлигини, ўзаро келишув ва тинчликка интилишни қайта тиклайди.

Ёлланма ишчи ва иш берувчи капиталист ўртасидаги ўзаро муносабатлар Адам Смит асарларида илк бор таҳлил қилинди. Хўжалик юритишнинг асосий мақсади фойда олиш эканини эътироф этар экан, у эркин рақобат, хусусий мулк ҳумронлиги, савдо-сотик эркинлиги, давлатнинг иқтисодиётга аралашмаслиги иқтисодий ҳаётнинг “табiiй тартиби” деган хулосага келди. Унинг фикрига кўра, ёлланма ишчилар ва кпиталистлар ўртасидаги ўзаро кураш жамиятнинг ривожланиб бориши манбаи, рақобат эса инсоният учун фаровонлик келтирувчи ходисадир.

Немис файласуфлари Лейбниц ва Иммануил Кант фикрига кўра одамлар ўртасидаги мурося ва тинчлик ижтимоий-иқтисодий ҳаётда шартнома ва компромиссга эришиш асосида таъминланиши лозим. Товар ишлаб чиқарувчилар ўртасидаги ўзаро маҳсулот алмашиш ғояси ҳамда турли ижтимоий кучлар ўртасидаги кураш муаммоларини Пьер Жозеф Прудон томонидан тадқиқ қилинди.

Франциялик олим Луи Огюст Бланки капиталистик жамиятни танқид қилар экан тарихий тараққиётни маърифатнинг тарқалиши ва шу асосда маданий-ижтимоий муносабатларнинг шаклланиши сифатида талқин қилди.

Ижтимоий шерикликнинг назарий концептуал асослари ижтимоий ҳаракат назарияси, ижтимоий бирдамлик, ижтимоий келишув, ижтимоий жипслик тўғрисидаги ғоялар асосида шаклланди.

М.Вебер фикрига кўра анъанавий ҳаракат таҳлил қилиш ҳамда оқилона танқид қилиш мумкин бўлмаган маданий анъаналарда мустаҳкамланган ҳулқ-атвор намунасиدير. Ҳаракатнинг мазкур типи аҳамияти одамларнинг кундалик ҳулқ-атвори кўпинча ана шу тарзда юз бериши билан белгиланади. Бундай ҳаракатларда ҳал қилувчи ролни урф-одатлар, турли даражада англаган одатларга садоқат ўйнайди.

Ижтимоий ҳаракат назарияси америкалик социолог Парсонс томонидан тадқиқ этилди. У субъектларнинг ўзаро таъсири механизмларини тадқиқ қилди. Бунда у кўпчилик томонидан эътироф этилган меъёрлар, ҳулқ-атвор андозалари фаолиятнинг ички мотивларига айланиши жараёнига алоҳида аҳамият берди. Мувозанат, консенсус, ижтимоий тизимнинг меъёрий ҳолатидаги энг муҳим белгилар эканига эътибор қаратар экан Т.Парсонс ана шу ҳолатни назорат қилиш ва тартибга солиш жараёнларига катта эътибор берди. Унинг фикрича, айнан ана шу жараёнлар жамиятни кўнгилсиз низолардан ҳимоя қилади. Унинг тадқиқотларида консенсус муаммоси ўзаро келишилган ҳаракат йўлларини излаш билан бевосита боғлиқ тарзда тадқиқ этилади. Бундай ўзаро таъсир шерикларнинг ўзаро экспектацияларига, яъни бир-бирларидан кутаётган ҳаракатлар ва натижаларга асосланади.

Ижтимоий шерикликнинг назарий ва ташкилий асосларидан бири бўлган консенсусни немис социологи Ю.Хабермас демократиянинг муқобили сифатида талқин қилади. Унинг талқинида демократик усул жамоа ва жамиятни иккига: кўпчилик ва озчиликка бўлиб қўяди. Консенсус эса бўлинган жамоа ва жамиятни бирлаштиради. Бунга у ҳал қилинаётган муаммога нисбатан кўпчиликнинг фикрини аниқлаш йўли билан эмас, барча томонлар қарши бўлмаган ечимни топиш йўли билан эришади. Консенсусга эришиш учун манфаатлари ва ёндашувлари бир-бирига унчалик мос келмаётган томонлар ҳеч бир томон қарши бўлмаган ечимни топишга ҳаракат қилишлари ва топишлари керак.

Консенсус моҳиятан келишувни билдиради. Лекин унинг XX асргача мавжуд бўлган келишувлардан фарқи шундаки, у келишувга эришишнинг янги самарали амалиётини яратди. Унга кўра манфаатлари бир-бирига мос келмайдиган томонлар ўзаро муносабат ва музокарага киришар экан, улар аввало бир-бирларига ён босишлари керак. Қолаверса, улар барчани қониқтирадиган, ҳеч бўлмаганда ҳеч қайси томонда қаршилиқ уйғотмайдиган ечимни топишга ҳаракат қилишлари ва топишлари лозим. Бундай ечимнинг топилиши консенсусга эришганликни билдиради.

Ижтимоий шериклик тарихи ва тадрижини қисқача кўриб ўтиш шундан гувоҳлик берадики, унғача мавжуд бўлган барча назария ва мафкуралар фақат у ёки бу синф, ижтимоий гуруҳ манфаатларини ифодалаган. Ижтимоий шериклик назарияси муносабатга киришувчи барча ижтимоий гуруҳлар манфаатини уйғунлаштирилгандагина жамиятда тотувлик ва ижтимоий барқарорлик вужудга келиши мумкинлигини асослайди. Шунинг учун бу назария у ёки бу синф назарияси эмас, ўзаро муносабатларга киришаётган барча ижтимоий гуруҳлар манфаатларини уйғунлаштириш орқали ифодалайдиган назария ҳисобланади. Ижтимоий гуруҳлар манфаатларини уйғунлаштириш фуқаролик жамиятини шакллантириш ва ривожлантиришнинг муҳим шarti ва асоси ҳисобланади.

Ижтимоий шериклик жараёнида ўзаро таъсирнинг энг муҳим белгиларидан бири консенсусга йўналтирилганликдир. Бу белги ижтимоий субъектларнинг мақсадлари ва манфаатларини мавқеларни ўзаро яқинлаштириш орқали рўёбга чиқаришни назарда тутати. Бу жараён томонларнинг босим ўтказишга мойиллигини инкор қилади. Томонлардан бирининг босим ўтказишга интилиши бир зумда ижтимоий шерикликни йўқ қилиб уни ўзаро курашга айлантиради.

Ижтимоий шерикликнинг жуда муҳим белгиларидан бири эркин фикр алмашишнинг кафолатланганлиги, томонлар ўзининг меъёрий кадрятли тизимларини эркин тақдим қила олиши ҳисобланади.

Ижтимоий шериклик назарияси низолар муаммоси билан чамбарчас боғлиқ ҳолда вужудга келади. Чунки ижтимоий шериклик низоларни ҳал қилиш жараёнида вужудга келади ва низоларни ҳал қилиш учун хизмат қилади. Ижтимоий шериклик низолар туфайли юзага келади, низолардан ўсиб чиқади. Бу жараён низоларни бошқариш ҳамда манфаатларни келиштириш асосида ҳал қилишга ингилиш босқичида, шунингдек, компромиссга, консенсусга ингилиш босқичида юз беради.

Ижтимоий шерикликнинг жамият ҳаётига кенг тадбиқ этилиши ўз-ўзидан автоматик тарзда юз берадиган ҳодиса бўлмай, атрофлича ва пухта ўйлаб амалга ошириладиган сиёсат натижасидир. Мамлакатимизда бундай сиёсатни Президент Ислом Каримов ишлаб чиқди. Мамлакатимизда амалга оширилаётган туб ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-маънавий ислохотларнинг негизида ётган беш тамойил ижтимоий шерикликнинг жамият ҳаётида илдиэ отиши учун шароит яратди.

Ижтимоий шериклик турли ижтимоий гуруҳлар ва қатламларнинг манфаатларини максимал даражада ҳисобга олиш, мувофиқлаштириш ва имкон борича тўларок рўёбга чиқаришни назарда тутати.

Ижтимоий шериклик моҳият эътибори билан жамиятда консенсус ва осойишталик ўрнатилишига, шунингдек, турли ижтимоий гуруҳлар ва катламлар ўртасидаги тарангликларни юмшатишга, турли даражадаги ҳокимият органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари ўртасида сиёсий бирдамликни шакллантиришга йўналтирилган бўлади.

Ҳар қандай мамлакат ҳудудида аҳолининг кўпчилиги манфаатларини кўзлайдиган адолатли ижтимоий тартиботларни жорий этиш фақатгина давлат органларининг иши эмас. Жаҳон тарихи гувоҳлик беришича, ижтимоий низоларни алоҳида ҳолда давлат ҳам, оила ҳам, бозор муносабатлари ҳам ҳал этолмайди. Фақатгина ижтимоий шериклик, яъни ижтимоий-сиёсий майдондаги турли кучларнинг конструктив мулоқотиғина инсонларга хос турмуш кечириш имкониятларини бериши мумкин. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда ижтимоий шериклик муносабатларини ҳаётга тадбиқ этишнинг асосий мақсади давлат ва фуқаролик жамиятлари ўртасида катта ижтимоий аҳамиятга молик дастурларни амалга оширишда ўзаро ҳамкорликни таъминлашдир.

Ўзаро ҳамкорлик жамиятда мавжуд бўлган кашшоқлик, жиноятчилик, атроф-муҳитнинг ифлосланиши, етимлик сингари ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш учун зарур. Бу жараёнда иштирок этаётган барча томонлар ана шу муаммоларни ҳал этишда ўзларининг масъулиятларини ҳис этишлари лозим. Айни пайтда улар бу муаммоларни ҳал этиш учун турлича имкониятлар ва турлича тасаввурларга эга. Ана шу турличалик, ўзаро тафовутлар, баъзи зиддиятларга қарамай ўзаро шериклик муносабатларини ўрнатиш мумкин ва зарур.

Ижтимоий шерикликнинг муҳим қирраларидан бири ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш йўллари ва усулларини биргаликда топиш, бу муаммоларни ечишга кенг жамоатчиликни жалб этиш ҳамдир.

Ижтимоий шерикликнинг тадбиқ этилиши давлатнинг кучли, барқарор ва самарадор бўлишига олиб келади, чунки у ҳокимиятнинг мақсадлари ва ҳаракатларини кенг жамоатчилик томонидан маъқулланиши, қўллаб-қувватланишини таъминлайди. Ижтимоий шериклик гоёлари кенг халқ оммаси мақсадлари ва манфаатларига яқин бўлиб, тегишли тушунтириш ишлари олиб борилганда, у кўпчилик аҳоли томонидан қўллаб-қувватланади. Бу тамойил халқни ҳокимият билан яқинлаштиради, адолатли, самарали жамият шаклланишига кўмаклашади.

Демократик тамойилларга амал қиладиган давлатнинг мақсади ҳуқуқий давлатни шакллантиришдир. Ҳуқуқий давлат фуқаролик жамияти қуришнинг муҳим шарти ҳисобланади. Кўнгилли жамоаг бирлашмаларида, қасаба уюшмаларида, хайрия жамғармалари ва бошқаларда иштирок этиш ҳар бир

фукаронинг шахсий иши бўлса ҳам, аслида у жамият ва шахснинг муносабатлари даражасини кўрсатадиган индикатор ҳисобланади. Бундай бирлашмаларда иштирок этиш бир томондан шахсий иш бўлса, иккинчи томондан, улкан сиёсий аҳамиятга эга бўлган ижтимоий ҳодисадир. Фуқаролар ўз эркинликлари ва ҳуқуқларидан фойдаланиб, жамоат бирлашмаларига аъзо бўлар экан, ўз зиммаларига муайян масъулият ва мажбуриятни оладилар. Жамоат бирлашмаларига аъзо бўлишдан аввал фуқаролар ўша бирлашмаларнинг мақсадлари, тамойиллари, стратегия ва тактикаларидан хабардор бўлишлари зарур.

Жамиятда мавжуд муаммоларни аниқлаш, ифодалаш ва тегишли ташкилотларга етказишда жамоат бирлашмалари муҳим роль ўйнайди. Уларнинг масъулияти ҳам худди мана шунда, яъни муаммони аниқлаш ва давлат ёки бизнес вакилларига етказишда кўринади. Ана шу бирлашмалар фаолиятида иштирок этар экан, фуқаролар муайян муаммолар тўғрисида атрофлича маълумотга эга бўлади ва бу маълумот уларнинг зиммасига муаммони ечиш йўлларини излаш, ундан давлат ҳокимияти органлари ва бизнес вакилларини тегишли тарзда хабардор қилиш масъулиятини юклайди. Фуқароларнинг мана шу жараёнда фаол иштирок этиши ижтимоий шерикликнинг ҳаракатга келтирувчи кучи ҳисобланади.

Ижтимоий шериклик субъектларидан бири бўлган давлатнинг функциялари ана шу шерикликни ривожлантириш учун ҳуқуқий ва иқтисодий стимуллари яратишдан иборат. Ўзбекистонда давлатнинг энг муҳим функцияларидан бири жамиятдаги турли ижтимоий гуруҳлар ва қатламлар ўртасидаги мувозанатни ва диалогни сақлаб туришдир. Давлат томонидан ўтказилаётган кучли ижтимоий сиёсат аҳолининг муайян гуруҳлари ҳаддан ташқари бойиб кетиши, бошқа гуруҳлар эса қашшоқлашиб кетишининг олдини олиб туради. Бундай сиёсатнинг мақбуллиги шундаки, жуда бой ва жуда қашшоқ гуруҳлар ўртасида нафақат иқтисодий, балки ижтимоий ва маданий тафовутлар келиб чиқади. Бундай тафовутларнинг кучайиши эса, зиддиятларга, ижтимоий ларзаларга олиб келиши мумкин.

Ижтимоий шериклик турли мамлакатларда умумий хусусиятлар билан бир қаторда миллий ўзига хосликларга ҳам эга бўлади. Кўпинча ижтимоий шериклик тушунчаси ижтимоий онгда адекват тарзда акс этмайди. Чунки, ижтимоий шерикликни тўла ва чуқур тушуниш учун ижтимоий фанлар, хусусан, социология, ижтимоий фалсафа, ҳуқуқшунослик фанлари бўйича муайян билимларга эга бўлиш такозо этилади. Баъзан ташкилотлар ичидаги ёки ташкилотлар ўртасидаги ҳар қандай ҳамкорликни ижтимоий шерикликнинг кўриниши сифатида қабул қилинади. Аслида бу ҳақиқатга унчалик тўғри келмайди. Бундай ҳамкорлик оддий шерикликнинг

кўринишидир. Ижтимоий шериклик, юқорида таъкидланганидай, катта ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги шерикликни англатади.

Ҳозирги кунда ижтимоий шерикликнинг моҳияти ижтимоий-сиёсий майдондаги кучлар: давлат тузилмалари, тижорат корхоналари ва нотижорат ташкилотлари ўртасидаги конструктив алоқадорлик сифатида англашилади. Ижтимоий фанларда бу кучлар 1-, 2- ва 3-сектор номлари билан юритилади. Ижтимоий шериклик ҳар уч сектор вакиллари ўртасида ҳамкорлик пайдо бўлганда ва бу ҳамкорлик ҳар уч гуруҳ ва жамият учун манфаатли экани англашилганда вужудга келади.

Ижтимоий шерикликнинг қуйидаги муҳим элементларини кўрсатиш мумкин: ижтимоий муаммо; шерикларнинг манфаатлари ва шерикликнинг ҳуқуқий асосланиши; ўзаро таъсир ва ўзаро назоратнинг қоидалари ишлаб чиқилгани; ижтимоий шериклик жараёнларини ёритадиган ахборот майдони мавжудлиги; томонларнинг ўзаро жипслашиши учун лойиҳаларнинг мавжудлиги; ижтимоий шериклик жараёнининг барқарорлиги ва доимийлиги; ижтимоий муаммоларни ечишнинг инновацион усуллари излаш ва топиш; ижтимоий муаммонинг барча томонлар учун муҳимлиги; шерикларнинг манфаатларини аниқлаш ва ҳисобга олиш; фаолият мақсади ва вазифаларини биргаликда белгилаш; ҳамкорлик жараёнида амал қилиши зарур бўлган аниқ қоидаларни ишлаб чиқиш; ҳамкорлик алоҳида-алоҳида ҳаракат қилишга нисбатан бир неча баробар самарали бўлиши мумкинлигини барча томонлар тўла англаб етиши.

Ҳар қандай кооперация ҳам ижтимоий шерикликка мисол бўла олмайди. Чунки, кооперацияга томонлар ўзларининг мақсадларига эришиш учун бирлашадилар. Масалан икки ёки ундан ортиқ хусусий корхонанинг муайян фаолият турларини биргаликда амалга ошириш тўғрисида тузган битими ижтимоий шериклик эмас. Бу иктисодий шерикликдир. Ижтимоий шериклик кўпқиррали ҳодиса бўлиб сиёсий жиҳатлардан ташқари маънавий, ахлоқий, фалсафий жиҳатларга ҳам эга. Уни ижтимоий амалиётга тадбиқ қилиш учун жамиятда бағрикенглик кенг тарқалган бўлиши тақозо этилади.

Бағрикенгликнинг амалий аҳамияти қай даража катта эканини шундан ҳам билиш мумкинки, бир қатор шахсларо муносабатларгина эмас, гуруҳларо муносабатларни ҳам унинг ёрдамсиз йўлга қўйиб бўлмайди. Масалан, ижтимоий шериклик муносабатларига киришаётган гуруҳлар ва шахсларда бағрикенглик сингари маънавий-ахлоқий сифат бўлмаса, унинг қарор топиши бениҳоя қийинлашади.

Ижтимоий тараккиёт интенсивлашаётган ва давлатларо муносабатлар мураккаблашиб кетаётган ҳозирги даврда бағрикенглик гуруҳлар ва давлатларо муносабатларни тартибга солишда, жамиятда

миллатлараро, ижтимоий гуруҳлараро, динлараро тинч-тотувликни таъминлашда борган сари улканроқ аҳамият касб этмоқда.

Бағрикенглик аҳамиятининг ортиб бориши унинг умуминсоний кадрятлар билан узвий боғлиқлиги туфайли ҳам юз бермоқда. Мазкур кадрятлар асносида бағрикенглик шахслараро ва гуруҳлараро муносабатларнинг кўпчилик томонидан энг мақбул, деб ҳисобланадиган йўли сифатида намоён бўлмоқда. Шунинг учун ҳам катта ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солиш механизми бўлган ижтимоий шерикликнинг ижтимоий ҳаётда қарор топиши кўп жихатдан бағрикенгликнинг ижтимоий гуруҳлар фаолияти тамойили сифатида қандай ўрин эгалланига боғлиқ бўлмоқда.

Ривожланган мамлакатлар тажрибаси инқилобий йўл эмас, ижтимоий шериклик мамлакатларни фаровон ҳаётга олиб келиши мумкинлигини кўрсатди. Биз ана шу шериклик йўлини танладик. Лекин бу Фарб мамлакатлари тажрибасини механик тарзда Ўзбекистонга кўчиришни англамайди. Мамлакатимизнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиб ислоҳотлар ўтказиш Президент Ислом Каримов томонидан ишлаб чиқилган ва ҳозир дунёда ўзбек модели номи билан машҳур бўлган моделда ўз ифодасини топган.

*13.4. Ўзбекистонда
ижтимоий
шериклик
бойитилиши ва
амалиётининг
ривожлантирилиши*

Тўртинчи масала баёни. Инсоният тарихида буюк роль ўйнаган ижтимоий шериклик назарияси Мустақил Ўзбекистонда ҳаётга кенг тадбиқ этила бошлади. У ҳаётга нафақат тадбиқ этилди, балки унинг назарий асослари бойитилди ва амалий жихатлари ривожлантирилди.

Ўзбекистонда мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб Мамлакатимиз Биринчи Президенти Ислом Каримов томонидан “Кучли давлатдан кучли жамият сари” шиори ўртага ташланди. Кучли жамият эса фуқаролик жамиятидир. Баъзан, “Нима учун бира тўла “Кучли давлатдан фуқаролик жамияти сари” шиори олға сурилмади?” деган савол ўртага ташланади. Даставвал “Кучли давлатдан кучли жамият сари” шиори ўртага ташланишининг сабаби шундаки, собиқ шўролар тузуми даврида “фуқаролик жамияти” тушунчаси умуман ишлатилмасди. Шунинг учун мустақилликнинг дастлабки йилларида бу тушунча мамлакатдаги кўпчиликка таниш эмасди. Агар ўша даврда “Кучли давлатдан фуқаролик жамияти сари” шиори ўртага ташланса, у кўпчилик учун тушунарли бўлмай қоларди.

Биринчи Президент Ислом Каримовнинг “Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш” Концепциясида ижтимоий шериклик тўғрисидаги қонунни

қабул қилиш зарурати тўғрисида сўз юритилар экан, жумладан шундай дейилади: “Фуқаролик жамияти институтларининг янада ривожланишига эришиш, амалга ошириладиган ислохотларимизнинг очиқ-ошкоралиги ва самарадорлигини таъминлашда, уларнинг ролини кучайтиришда «Ижтимоий шериклик тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилиниши муҳим аҳамият касб этади. Ушбу қонунда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурларини амалга ошириш, гуманитар муаммоларни ҳал этиш, мамлакатимиз аҳолиси турли қатламларининг ҳуқуқ ва эркинликлари, манфаатларини ҳимоя қилишда нодавлат ногижора ташкилотларининг давлат тузилмалари билан ўзаро муносабатларидаги аниқ чегараларни белгилаш ва ташкилий-ҳуқуқий механизмларни такомиллаштириш каби масалалар бўйича ҳуқуқий нормалар кўзда тутилиши даркор.”²³⁶

Ижтимоий шерикликнинг назарий масалалари Мамлакатимиз Биринчи Президенти Ислоҳ Каримовнинг қатор асарлари, нутқ ва мақолалари, хусусан, унинг зикр этилган Концепциясида чуқурлаштирилган бўлса, амалиётнинг ривожлантирилиши уни мамлакатимизда Президент раҳбарлигида амалга ошириш жараёнида юз берди. Президент Концепциясидан юқорида келтирилган иқтибосда ижтимоий шерикликнинг моҳияти, мақсадлари, вазибалари очиқ берилган.

Тарихга қилинган қисқа экскурс асрлар давомида катта ижтимоий гуруҳлар ўртасида доимо зиддиятлар мавжуд бўлгани, бу зиддиятлар кўплаб марта қон тўкилишларни келтириб чиқаргани, исёнлар ҳукмрон синфлар томонидан аёвсиз бостирилганидан гувоҳлик беради. Тарихда ҳукмрон синфларнинг эзилувчи синфларга ён босишлари ҳам кузатилган. Лекин бу ён босишлар эпизодик характерга эга бўлиб тактик мақсадларда вақтдан ютиш ёки иложеизлик туфайли юз берган.

Тарихда синфларнинг манфаатларини уйғунлаштиришга чақириқлар ҳам бўлган, лекин ана шундай уйғунликни таъминлашга қаратилган мафкуралар бўлмаган. Ижтимоий шериклик синфий зиддиятларни юмшатиш, манфаатларнинг уйғунлигини таъминлашга қаратилган мафкура эди. Бу мафкуранинг келиб чиқишига асосий сабаб меҳнат соҳасидаги муносабатлар эди ва бу мафкура биринчи навбатда меҳнат муносабатларини тартибга солиш мақсадида яратилди. Кейинчалик бу мафкура ривожланди ва бойитилди. Мустақил Ўзбекистон мисолида ижтимоий шериклик нафақат меҳнат муносабатларини, балки жамиятдаги мавжуд муносабатларнинг катта қисмини тартибга солиш вазибасини бажара бошлади.

²³⁶Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. Т.2010, 41-бет

Президент Ислом Каримов Концепциясида меҳнат муносабатларига урғу берилмаганининг сабаби ҳозирги кунда меҳнат муносабатларидаги антагонистик зиддият кўпчилик мамлакатларда, жумладан, Ўзбекистонда ҳам бартараф этилганида. Бундан ташқари, меҳнат муносабатларини тартибга солишга йўналтирилган қонунлар ва бошқа ҳуқуқий меъёрлар дунёнинг кўпчилик мамлакатларида мавжуд. Бундай ҳужжатлар орасида марказий ўринни “Меҳнат кодекси” эгаллайди. Ўзбекистонда бундай Кодекс 1995 йилда қабул қилинган эди. “Меҳнат Кодекси”дан ташқари яна кўплаб ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларда меҳнат муносабатларини тартибга солиш масалалари кўриб чиқилган. Бундан чиқадиган хулоса шундаки, асосан тартибга солинган меҳнат муносабатларини яна бир марта тартибга соладиган ҳужжат ёки институт яратишга зарурат йўқ. Ижтимоий шериклик энди жамият олдида турган бошқа муаммоларни ҳал қилишга йўналтирилиши лозим. Ислом Каримов Концепциясида ана шу муаммолар кўрсатиб берилган.

Президент Концепциясида “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонунни қабул қилиш зарурати ҳақида гапирилар экан, асосий эътибор фуқаролик жамиятини ривожлантиришга қаратилади. Фуқаролик жамиятини шакллантириш ва ривожлантириш масалаларига бағишланган фалсафа, социология, сиёсатшунослик ва бошқа фанларга оид адабиётларда асосий эътибор фуқаролик жамияти институтларининг моҳияти, миқдори, функциялари каби масалаларга қаратилган. Бундай институтлар фуқаролик жамиятининг негизини ташкил қилади. Бироқ негизнинг ўзи фуқаролик жамияти, дегани эмас. Бундай институтларнинг сони ўн минглаб ва юз минглаб бўлса ҳам фуқаролик жамияти қурилиб қолмайди. Фуқаролик жамияти вужудга келиши учун ана шу институтлар, давлат ҳокимияти органлари ва бизнес вакиллари ўргасида шериклик муносабатлари бўлиши шарт. Шу маънода айтиш мумкинки, ижтимоий шериклик фуқаролик жамиятига олиб борадиган асосий йўлдир.

Президент Концепциясида ижтимоий шерикликнинг ҳозирги кундаги асосий функцияси кўрсатиб берилди. Президентнинг кўрсатмалари Ўзбекистон Республикасининг “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонунда ўзининг тўла ифодасини топди.

Ижтимоий шериклик назариясига Президент Ислом Каримов Концепциясида аниқлик ва янгиликлар киритилнши билан бир қаторда амалий соҳада ҳам мазкур назария ривожлантирилди. Бундай ривожлантириш ижтимоий шериклик субъектлари доирасини кенгайтириш ва уларнинг ўзаро муносабатларини ривожлантириш шаклида амалга оширилди. Холислик тақозосига кўра қайд этиш лозимки, XX аср охири ва XXI аср бошларида ижтимоий шерикликка нисбатан “секторларо ўзаро таъсир” назарияси ҳам

вужудга келди. Бу назария тарафдорлари ижтимоий шерикликни меҳнат муносабатлари доирасидан ташқарига олиб чиқишди. Унга кўра ижтимоий шериклик субъектлари бўлган давлат, фуқаролик жамияти институтлари ва бизнес вакиллари ижтимоий масалаларни ҳал қилишда ҳамкорлик қилишлари лозим. Мазкур назария тарафдорлари ҳар уч сектор вакилларининг ижтимоий масалаларни ҳал қилишда ўзаро тортишув ва мунозаралар жараёнида консенсусга келиб фаолият юритишларини назарда тутади. Ўзбекистонда ижтимоий шериклик субъектлари ўзаро муносабатларининг янгича шакли вужудга келди. Бу шакл томонларнинг ўзаро рақобатига эмас, ўзаро ёрдам ва ҳамкорлигига асосланади. Томонларнинг мана шундай муносабати ижтимоий шерикликнинг синергия эффектини вужудга келтиришига олиб келди.

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов томонидан ишлаб чиқилган ва ҳаётга тадбиқ қилинган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар ўзбек моделининг асосий тамойилларидан бири-давлатнинг бош ислохотчи экани ижтимоий шериклик соҳасида ҳам ўзининг ижобий натижаларини кўрсатди.

Мустақилликнинг дастлабки йилларида шўролар тузуми даврида ижтимоий ташаббуслари бўғилган ва шундай вазиятга кўникаб қолган аҳолининг тафаккур тарзини ўзгартириш зарур эди. Мустабид тузум даврида одамлар ижтимоий шериклик тўғрисида билим олиш ва кўникмалар ҳосил қилиш имконига эга эмас эдилар. Чунки у даврларда ижтимоий фанлар бўйича чоп этилган адабиётларда бу мавзу умуман тилга олинмас, олинган пайтларда эса фақат танқидий нуқтаи назардан ёритилар эди.

Шўролар даври ижтимоий-гуманитар фанларида ижтимоий шериклик ғайри илмий назария сифатида баҳоланар эди. Ана шундай кайфиятда тарбияланган одамлар ижтимоий шериклик муносабатларига мустақиллик кўлга киритилгандан кейин ҳам киришиб кетишлари кийин кечди. Шунинг ҳисобга олиб давлат томонидан нодавлат ноғижорат ташкилотлари қўллаб-қувватлана бошлади. Давлат даставвал фуқаролик жамияти институтлари эркин ҳаракат қилишлари учун меъёрий-ҳуқуқий базани тайёрлади. Бу ҳақда Президент Концепциясида шундай дейилади: “Айтиш керакки, фуқаролик жамияти институтлари тизимида нодавлат ноғижорат ташкилотларни тобора ривожлантириш, уларнинг мустақил иш юритиши ва чинакам мустақиллигини таъминлаш, ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини химоя қилиш, фаолиятини ташкилий-ҳуқуқий, моддий-техникавий жиҳатдан қўллаб-қувватлашни кучайтиришга қаратилган «Нодавлат ноғижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилиниши муҳим аҳамият касб этди.

Сўнгги йилларда «Жамоат фондлари тўғрисида»ги, «Ҳомийлик тўғрисида»ги қонунлар, Ўзбекистон Республикаси Президентининг

«Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтлари ривожланишига кўмаклашиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори ва бошқа қатор ҳужжатлар қабул қилинди ва улар фуқаролик жамияти институтлари ижтимоий фаоллигини кучайтиришда муҳим омил вазифасини бажармоқда²³⁷.

Давлат фуқаролик жамияти институтлари эркин ҳаракат қилишлари учун меъёрий-ҳуқуқий базани тайёрлаш билан бир қаторда уларга иқтисодий жиҳатдан кўмак беришни ҳам кучайтириб борди. Давлатнинг ННТларга ҳар томонлама кўмак кўрсатаётганининг сабабларидан бири шундаки, ННТларнинг асосий мақсади-аҳолига ижтимоий хизматлар кўрсатиш. Аҳолига ижтимоий хизматни давлат идоралари ҳам кўрсатади. Лекин ННТлар таркиби ихчамлиги ва бевосита аҳоли ташаббуси билан тузилгани сабабли уларнинг хизмати тезкор ва аниқ манзилга қаратилган бўлади. Бундан ташқари, ННТлар ижтимоий хизматлар кўрсатишига давлат бюджети маблағларидан ташқари хусусий сектор маблағларини ҳам грантлар, хайрия ишлари, бадаллар, волонтерлар фаолияти шаклида жалб этиш имкониятига эга. Ўзбекистонда давлат ННТларнинг мана шу хусусият ва имкониятларини ҳисобга олиб ҳар томонлама ёрдам кўрсатмоқда. Давлатнинг кўмаги грантлар, ижтимоий буюртмалар, субсидиялар тарзида амалга оширилмоқда.

Ўзбекистонда ижтимоий шерикликнинг ўзига хос хусусиятлари, мақсадлари ва субъектлари «Ижтимоий шериклик тўғрисида»ги Қонунда мустаҳкамлаб қўйилган. Мазкур Қонуннинг 3-бандида бу ҳақда шундай дейилади: «Ижтимоий шериклик давлат органларининг нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини, шу жумладан тармоқ, ҳудудий дастурларни, шунингдек норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахлдор бўлган бошқа қарорларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш борасидаги ҳамкорлигидир»²³⁸7

Давлатнинг ННТларга кўрсатадиган кўмаги барқарор ва салмоқли бўлишини таъминлашда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенати Кенгашларининг «Нодавлат нотижорат ташкилотларини, фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлашни кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қўшма қарори ҳам алоҳида аҳамиятга эга бўлди. Шу қарор асосида ННТларга мўлжалланган грантлар миқдори ва ажратилаётган маблағ ҳажмининг ортиб бориши

237 Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси Т 2010, 40-бет.

238 Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2014 й. 39-сон, 488-модда

фуқаролик жамияти институтларининг тезроқ оёққа туриб олишлари ва фаоллигининг ортишида сезиларли роль ўйнамоқда.

Мамлакатимизда ижтимоий шерикликни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш соҳасида олиб борилаётган ишларга қисқача кўз югуртириб чиқишнинг ўзи ҳам бу масалада жаҳон фани яратган назария янги ёндашув билан бойитилгани, унинг бир қатор жиҳатлари аниқлаштирилгани, мазкур соҳа амалиёти эса жиддий бойитилганидан гувоҳлик бермоқда.

Такрорлаш учун саволар:

1. Ижтимоий шериклик назарияси қачон шаклланди?
2. Ижтимоий шериклик тўғрисидаги тред-юнионистик назариянинг моҳияти нимада?
3. Ижтимоий шериклик тўғрисидаги секторлараро назария тред-юнионистик назариядан нимаси билан фарқ қилади.
4. Ижтимоий шерикликнинг субъектлари қимлар бўлиши мумкин?
5. Ижтимоий шерикликнинг замонавий шакллари қурсагинг

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент, Ўзбекистон, 2018

5. “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни // Ўзбекистон қонун ҳужжатлари тўплами. 2013, 17 (569)-сон. –Б.9-10, 17.

6. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2018. –Б.36.

7. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. –Т.: “Ўзбекистон” -2017., 45-47-бетлар.

8. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Т.: Ўзбекистон. 2017.1- жилд. - Б-137.

9. Мирзиёев Ш.М. Қонун ва адолат устуворлигини таъминлаш – барча эзгу мақсадларимизга эришишнинг энг муҳим шarti. –Т.: “Ўзбекистон”, 2017.

13. Жалилов А. ва бошқ. Фуқаролик жамияти асослари. – Т.: Baktria press, 2015.

19. Фуқаролик жамияти. Дарслик лойиҳаси. Муаллифлар жамоаси. 2016. Электрон вариант. 14-18;

21. Ҳасанов Р., Ўтамурадов А. Фуқаролик жамияти: назария ва амалиёт. - Т.2016

22. Ўтамурадов А. ва бошқалар. Фуқаролик жамияти фанидан тушунча ва атамалар лугати. -Т.: Turon zamin ziyo, 2017.

Электрон таълим ресурслари:

1. Конституция Итальянской Республики // <http://www.italia.ru.it/node/4657>

2. <http://www.mahallafond.uz/uz/articles/814/>

3. <http://www.mahallafond.uz/uz/elections/>

4. <http://www.mahallafond.uz/uz/articles/814/>

14-МАВЗУ: ФАОЛ ФУҚАРОЛИК ПОЗИЦИЯСИГА ЭГА БЎЛГАН ЁШ АВЛОДНИ ТАРБИЯЛАШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ.

Режа:

1. Ёшларда фуқаролик позициясини шакллантиришнинг ижтимоий-маънавий ва ахлоқий жиҳатлари.

2. Фуқаролик жамиятини ривожлантиришда фуқаролик маданияти ва масъулиятининг ўрни,

3. Ўзбекистонда ёшларга оид давлат сиёсатининг стратегик йўнаlishлари,

4. Баркамол авлодни тарбиялаш гоёси ва уни амалга ошириш механизмлари.

Таянч сўзлар: Фуқаролик позицияси, фуқаролик маданияти, фуқаролик бурчи, фуқаролик масъулияти, ёшлар, ёшларга оид давлат сиёсати, комил инсон, баркамол авлод.

14.1. Ёшларда фуқаролик позициясини шакллантиришнинг ижтимоий-маънавий ва ахлоқий жиҳатлари

Биринчи масала баёни. Ўзбекистон Республикасида мамлакатни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамиятини барпо этишга қаратилган ислохотларнинг туб моҳияти аҳоли турмуш тарзининг фаровонлигини ошириш, фуқароларнинг сиёсий ва ҳуқуқий маданияти ва савиясини юқори даражага кўтариш, уларда аниқ фуқаролик позициясини шакллантиришда ўз ифодасини топади. Давлатнинг тараққий этишида ва ундаги иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий муносабатларнинг янги босқичга

Ўтишида мамлакат олдида турган вазифаларни турли йўналишларга тақсимлаган ҳолда, фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг муҳим шarti, Президент И.Каримов таъкидлаганидек, "... – бу жамият ҳаётида нодавлат ва жамоат ташкилотларининг ўрни ва аҳамиятини кескин кучайтиришдан иборат. Ёки бошқача қилиб айтганда, бу – "Кучли давлатдан – кучли жамият сари" деган тамойилни амалда ҳаётга жорий этиш демакдир. Ҳаммамизга аёнки, бу йўналиш ижтимоий-иқтисодий жараёнлар билан боғлиқ кўп масалаларни ҳал қилишда давлат тузилмаларининг ролини камайтириш ва бу вазифаларни босқичма-босқич жамоат ташкилотларига ўткази боришни такозо этади"²³⁹. Демак, фуқаролик жамиятини қарор топтириш учун давлат ўзининг айрим вазифаларини бўйнидан соқит қилиб, аста-секин жамиятнинг бошқа институтларига топширмоғи лозим. Бунинг учун эса давлат томонидан муайян шарт-шароитлар, имкониятлар яратилиб, жамиятнинг ўз-ўзини ташкил этувчи ва бошқарувчи идораларининг фаолияти тўғри йўлга қўйилишини талаб этувчи механизмларни вужудга келтириш зарур.

Ўзбекистон фуқаролари миллати, irqи, жинси, касб-кори, ижтимоий келиб чиқишидан қатъий назар фуқаро сифатида қонун олдида ҳуқуқан тенг ва бирдек масъулиятлидирлар. Шунинг учун ҳам мавжуд муаммоларни бартараф этишда фуқароларнинг ўз фуқаролик ҳуқуқларини билиб олишлари ва улар ҳимоя қилишлари ҳамда бурчларини чуқур англаб етишлари учун уларни ҳуқуқий жиҳатдан тарбиялаб бориш долзарб вазифалардан бири сифатида қаралмоқда. Бу жараён фуқаролар учун маънавий камолот манбаи бўлиши билан бирга, уларнинг бу борадаги масъулиятини янада оширишда ҳам муҳим аҳамият касб этади. Ана шунинг учун ҳам, Ўзбекистонда демократик жамият қуриш кучли давлатдан, кучли фуқаролик жамиятга ўтиш концепцияси замирида инсон эркинликларини фуқаро, ҳалқ манфаатларига мос ҳолда босқичма-босқич юзага чиқариш асосий вазифа сифатида белгиланган. Маълумки, қонунларнинг ҳар бир моддасида инсоннинг муайян йўналишдаги эркинликлари берилади. Лекин ёдда тутмоқ керак-ки, бундай тартиб, йўл-йўриқ ёки имконият фақат битта фуқаронинг эркинлигини юзага чиқариш учунгина жорий этилган эмас. Балки бу ҳуқуқий меъёр барча учун тенг асосга эга. Ҳамонки шундай экан, барча яъни бутун жамият аъзолари ана шу меъёр асосида ўз эркинликларини бир хил даражада амалга ошириши шарт²⁴⁰.

239 Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари // Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т. 11. – Т.: Ўзбекистон, 2003. – 27-б.

240 Қаранг: Мусаев Ф. Эркинликнинг ҳуқуқий асоси // Тафаккур журнали. –Тошкент: 2002. - № 2. – 84 б.

Шунингдек, бугун биз кураётган ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятининг маънавий биноси мустаҳкам бўлиши лозим. Бу эса, энг аввало, фуқароларни, айниқса, ёшларни чуқур билимли, теран фикрли, ўз ўтмиши дурдоналаридан ва маънавий кадриятларидан хабардор, ватанпарвар, ҳақиқатпарвар, фидойи қилиб тарбиялашни тақазо этади. Комил инсон шахсини тарбиялаш эса энг мураккаб ва қийин жараён дир. Бу жараённи амалга ошириш улар онгига миллий кадриятларни сингдириш мақсадга мувофиқ дир. Демак, бугунги ёш авлод ўз тарихини, маданиятини, миллий кадриятларини, тилини, динини ва урф-одатларини мукаммал билсагина, мустақилликнинг асл моҳиятини чуқурроқ англаб етадилар. Фуқаролик жамияти ҳам ана шу миллий кадриятларимизга асосланиб ривожлантирилиши бежиз эмас. Зеро, “Мадомики биз ҳуқуқий демократик давлат, эркин фуқаролик жамияти кураётган эканмиз, маънавият соҳасидаги XXI асрга мўлжалланган ҳаракат дастуримиз шундан келиб чиқмоғи даркор, яъни эркин фуқаро – онгли яшайдиган, мустақил фикрга эга бўлган шахс маънавиятини камол топтишириш бизнинг бош миллий ғоямиз бўлиши зарур”²⁴¹.

Инсонга ёшлигидан сингдирилган маданий-маънавий қарашлар, ахлоқий кадриятлар, анъаналар, диний-руҳий туйғулардан иборат. Бу бўғинда у оиласи, қариндош-уруғлари, маҳалласи, миллати, юрти билан бирлигини, унинг таркибий қисми эканлигини ҳис этади. Натижада, унинг онги ва қалбида миллий ғурур, ватанпарварлик туйғуси шаклланади. Бу жараёнда шахсда ҳақиқий фуқаролик позицияси шаклланади. Зотан, Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов айтганларидек, ҳар қандай ислохотнинг энг муҳим самараси, аввало, халқнинг маънавий-руҳий қарашларидаги янгиланиш жараёнлари, унинг онгу тафаккурининг юксалиши, мамлакатда юз бераётган ўзгаришлар унинг ҳаётига, тақдирига дахлдор бўлганлигини чуқур ҳис қилиши ва шундан хулоса чиқариши билан белгиланади. Ушбу сўзлардан кўриниб турибдики, ёшларнинг ижтимоий сийёсий фаолигини ошириш бугунги кундаги энг долзарб вазифалардан биридир. Шу мақсадда ҳар биримиз ушбу вазифаларни амалга оширилишида фаол фуқаролик позициямизни кўрсатишимиз ҳамда юртбошимизни биз ёшларга қарата айтган “Фарзандларимиз, ёшларимиз бизнинг нафакат ишончимиз ва келажагимиз, ёшларимиз бугунги ва эртанги кунимизнинг хал қилувчи кучидир”²⁴² сўзларини доимо ёдимизда сақлашимиз зарур дир.

241 Каримов И.А. Ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурмоқдамиз. Биз Ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том. -Т.: «Ўзбекистон», 1999. 303-6.

242 Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 15 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза.

Фуқаролик туйғуси эса шахснинг “Авлоддан-авлодга ўтиб келаётган маданий жараёнлар ахлоқий кадриятларнинг ўтмиш билан келажакни узвий алоқадорлигини таъминлаб, тарихий мероснинг нодир неъматларини ўзгартириш асосида шаклланади”²⁴³. Фуқаролик жамиятининг асосий мезонларидан бири бу фуқароларнинг юксак даражада онг ва маданиятга эга бўлишликлари ҳисобланади. Шу нуқтаи-назардан қараганда, фуқаролик жамиятида фаол, ташаббускор, ғайратли, фақат яратувчанлик, ижодкорлик руҳи ва кайфияти билан яшовчи шахсларга эътибор ва эҳтиёж катта бўлади. Бундай юксак интеллектуал салоҳият тафаккур эркинлигининг қай даражада шаклланиши билан узвий боғлиқ. Жамиятнинг инсон учун яратган реал иқтисодий қулайликлари ва имкониятлари, юридик ҳақ-ҳуқуқлари, қарор топган ахлоқий ва маънавий муҳит унинг тафаккури эркин, илғор ва юксак идеалларни қўзлаши билан уйғунлашмоғи лозим. Олимпларимизнинг кузатишича, фуқароларнинг ижтимоий воқеликка янгича, мустақил ва эркин тафаккур асосида ёндашиши юқори кўрсаткичга эга. Айни пайтда, психолог ва социологларнинг нуқтаи назарича, янги шаклланаётган фуқаролик жамияти ривожига кўп жиҳатдан шахс онги, характери ва дунёқарабини коррекциялаб боришни талаб этмоқда.

Ҳозирга келиб, мамлакатимизда фуқаролик жамияти, унга монанд давлат бошқаруви тизимини – демократияни қарор топтириш зарурати ва масъулияти ҳар бир фуқаронинг юксак маънавий салоҳиятининг, фалсафий тафаккур тарзини янада шакллантириш вазифасини қўндаланг қилиб қўйди. Дарҳақиқат, одамзот ўз олдидан турган вазифаларни ҳал этишдан олдин ҳамма нарсани ақл тарозисига қўймоғи, ўзи ташлайдиган амалий қадамларнинг эҳтимолий натижаларини аввалдан тахмин қилмоғи, назарда тутмоғи лозим. Фуқаролик маданиятини юксалтиришда таълим бекиёс ўрин тутаети. Бугунги кунда ҳам олдимизга қўйган асосий мақсад - фуқаролик жамиятини барпо этиш ва уни такомиллаштириш учун Миллий дастурда қўзда тутилган билимли, онгли, тафаккури озод, замонавий дунёқарашли, миллий ва умуминсоний кадриятларга содиқ инсонларни тарбиялашга янада муҳим эътибор қаратиш ва бу масалалар таълим ислохотларининг бош вазифаси деб қабул қилиб, уни амалга оширишдан иборат. “Таълим тўғрисида”ги Қонун ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастури асосида яратилган ва амалга оширилаётган янги таълим модели айнан ана шу мақсадга эришиш йўлида ўзининг янгича таълим ва тарбиявий жараёнини шакллантириб бормоқда. Фарзандларимиз тўққиз йиллик ўрта таълимни тамомлаб, ўз ҳошиш иродаси ва интилишига қараб икки турдаги уч йиллик ўқув юртларида-академик лицейлар ва касб-

243 Губман Б.Л. Смысл истории. Очерки современных западных концепции. - М.: Наука, 1991. - 15 с.

хунар коллежларида таълимни мажбурий – ихтиёрий давом эттириш имкониятларига, буларни тугатганлар эса олий ўқув муассасаларига киришда бир хил ҳуқуқларга эга бўлдилар. Унутмаслигимиз керакки, маърифат халқимиз, миллатимиз қонидадир. Бизда қалимдан “Маърифатли инсон” тушунчаси анча кенг маънони англатади. Анъанавий шарқона қарашга қўра, маърифатлилик – фақат билим ва малака эмас, аини пайтда чуқур маънавият ва ғўзал ахлоқ дегани ҳамдир. Халқимиз билимли, қамолотли инсон деганида айнан шундай одамларни қўз олдига келтиради. Шунинг учун ҳам Кадрлар тайёрлаш миллий моделимизнинг бутун моҳияти миллий тарихимиз ва ҳаётимиз билан боғланиб кетган. Шу тариқа Ўзбекистонда бевосита ўзимизга хос, ўзимизга мос бўлган такрорланмас, буюқ тарихимиз, анъаналаримизга асосланган ва, шу билан бирга, ҳозирги давр талабларига жавоб бера оладиган Кадрлар тайёрлаш миллий модели яратилди. Дастуримизнинг, моделимизнинг миллийлиги ҳам айнан шулардан иборатдир.

Фуқаролик жамият асослари шаклланаётган республикамизда, ёшларимизнинг фаоллиқни юксалтириш, уларда миллат, халқ ва жамият олдидаги бурч ҳамда масъулиятини юракдан ҳис қилиш туйғуларини қамол топтириш ҳамда уларнинг онгу шуурида мустахкам ҳаётий позицияни, эътиқод ҳамда маслакни шакллантириш бугунги куннинг муҳим вазифаларидан биридир. Шунинг учун ҳам бугунги кунда таълим тизимининг барча босқичларида ёшларнинг интеллектуал салоҳиятини юксалтиришга қаратилган дарс соатлари, ўқув курслари йўлга қўйилган. Мазкур саъй-ҳаракатларни амалга ошириш, эгаллаган билимларини амалиётда қўллаш кўникмаларини мустаҳкамлаш, қолаверса, бу борада фаол фуқаролик позициясига эга бўлган ёшларни қўллаб-қувватлаш келажакда натижалар келтиради. Зеро, замонавий таълимнинг мақсади ҳар бир кишига ўз фаолияти учун зарур бўлган янги билимларни олиш ва уларни жамият ҳаётига тадбиқ этиш имкониятини яратишдан иборатдир. Шу боис тарбиявий ва ўқув ишлари шахснинг интеллектуал онг ва маданият даражасини инсон, жамият, давлат манфаатларига жавоб берадиган энг муҳим принципларни англаб етишга қадар оширишга йўналтирилиши лозим. Айниқса фуқаролик жамиятини барпо қилишда фуқаро онги, маданияти, дахлдорлик ҳисси ва масъулиятини юксалтириш ҳамда такомиллаштиришни ҳозирги талаб даражасида йўлга қўйиш муҳим аҳамиятга эгадир. Албатта, ёшлар фаолиятида ушбу зарурий масала ўзининг долзарб жиҳатлари билан ажралиб туради ва самарали тарзда амалга оширишни йўлга қўйишимиз лозимлигини яна бир бор қайд қиламиз.

*14.2. Фуқаролик
жамиятини
ривожлантиришда
фуқаролик маданияти ва
масъулиятининг ўрни*

Иккинчи масала баёни. Мамлакатимизда фуқаролик жамиятини барпо этиш мақсад этиб белгиланган даврда демократик тамойилларни шакллантириш, фуқаролар ижтимоий –сиёсий фаоллигини ошириш, шахс эркинлигини амалда жорий этиш, сиёсий жараёнларни

эркинлаштириш, демократик меъёрлар асосида кўппартиявийлик тизимини такомиллаштириш, жамият ҳаётида жамоат ва нодавлат ташкилотлар фаоллигини ошириш каби вазифалар умуминсоний кадриятларни ўзида ифода этган ҳолда фуқаролик маданияти билан туташади. Агар фуқаролик жамиятини юксак фуқаролик маданиятини ошкор этиш имконияти сифатида эътироф этадиган бўлсак, фуқароларнинг маънавий етуқлиги бундай жамиятдаги демократик тамойилларни тўлиқ англаш омили эканлигини тушунамиз. Чунки фуқаролик жамиятида инсонни олий кадрият даражада тушуниш бевосита ҳар бир фуқаронинг ўз маданият даражасини канчалик англаши ва унга содиқлиги билан характерланади.

Фуқаролик жамиятини ривожлантириш ўзининг бир қатор мезонларига эга бўлиб, уларнинг асосийларидан бири – ҳар бир инсонда масъулият туйғуси билан яшаш хусусиятини шакллантиришдир. Масъулият одамнинг ҳар бир амали, фаолияти маҳсулини тўлиқ тасаввур қилган ҳолда унинг ўзи ва ўзгалар учун нима наф келтиришини англай олиш қобилиятидир. Масъулиятни ҳис қилган инсон ўз ишини доимо пухта режалаштириб, унинг оқибатларини олдиндан тасаввур қила олади ва зарур натижага эришиш учун бутун кучи ва салоҳиятини сафарбар этишга қодир бўлади. Шахсий масъулиятни фуқаролик масъулиятидан фарқлаш лозим. Биринчиси шахснинг кундалик фаолиятдан келадиган шахсий манфаатни, иккинчиси эса жамият манфаатларини назарда тутди. Фуқаролик масъулиятини ҳис этган инсон, энг аввало, ўзи меҳнат қилаётган жамоа ёки таълим олаётган ўқув даргоҳи, ўз маҳалласи ва юрти равақини ўйлайди. Мустақил Ўзбекистон фуқаролари учун ягона мақсад Ваган равақи, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлиги учун хизмат қилиш бўлса, демак ҳар бир инсон фуқаролик масъулиятининг маъно-мазмунини ана шу ғояларни амалга оширишда, деб билиши даркор.

Фуқаролик масъулияти, Ўзбекистонда яшаётган ҳар бир онгли фуқаронинг қайси миллат вакили бўлишидан қатъий назар Республика Конституциясида кафолатланган ҳуқуқларидан фойдаланиш баробарида, унга жавобан фуқаролик масъулиятини ҳам ҳис этиб яшашидир. Бу шундай деганики, ҳар бир фуқаро мамлакат Конституциясига, Олий Мажлис қабул қилган барча қонунларга, Вазирлар Маҳкамаси чиқарган қарорларга риоя этиши ва ҳурмат қилиши, уларни амалга ошириши учун масъулият сезиши

лозим. Бинобарин, давлат ўз фуқаросига ҳуқуқ ва кафолат берар экан, шунга яраша унинг зиммасига масъулият ҳам юклайди²⁴⁴. Шунини унутмаслик керакки, ижтимоий тараққиётнинг демократик ривожланиш жараёни шахснинг ўзини ўзи англаши, кадр-қимматини қай даражада эъозлай олиши, жамият учун хизмат қилиш имконияти ва ҳаракат меъёрига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Буларнинг ҳаммаси кишиларнинг ўзи яшаб турган кўча, маҳалласидан тортиб, то яхлит мамлакатнинг барқарорлигини сақлаб қолиш, хавфсизликни таъминлашда юксак масъулиятни ўз фаолиятида онгли равишда амалга ошириш демакдир²⁴⁵. Бир хил мақомга эга бўлган шахсларда талаб ҳам тенг бўлади. Ана шу жиҳатнинг ўзи ҳам фуқаролик масъулиятини англаувчи далиллардан биридир. Фуқаролик масъулияти билан миллий масъулият орасида ўзига хос муштараклик мавжуд. Сир эмас ҳар бир миллатнинг баалоғатга етган онгли аъзоси ўша ўзи мансуб миллатнинг олдида масъулият бўлади. Миллатнинг миқдорий, иқтисодий, маданий, ахлоқий, маърифий, манавий тараққий эта бориши, ер юзидаги бошқа халқлардан орқада қолиб кетмаслиги учун биринчи шу халққа мансуб кишилар жавобгарлик туйғусини туйиш лозим. Оила ва жамиятдаги ҳар бир ҳаракатида, босган ҳар қадамида шу миллатнинг умумий манфаатини унутмаслик миллий масъулият ҳиссининг муҳим томони ҳисобланади. Кишиларнинг муайян миллат равнақи йўлидаги сиёсий онглилиги ва маънавий етуқлиги даражаси миллий масъулиятни англаувчи иккинчи муҳим томонидир. Шунини алоҳида қайд этиш зарурки, миллий масъулият бу юртимизда яшовчи барча миллат ва элатнинг масъулиятидир.

Шу ўринда ривожланган давлатлар тажрибасига алоҳида эътибор қарагнни мақсадга мувофиқ деб биламиз. Масалан, жаҳоннинг етакчи давлати саналмиш АҚШда фуқаролик маданиятини юксалтириш қандай йўлга қўйилган? Америкаликларга қандай ғоя ва қадриятлар сингдирилмоқда? Бу саволларга жавоб топиш учун фуқаролик маданияти қандай ғоявий устунларга таянишини аниқлаш кифоя. АҚШ фуқаролари Конституцияни, америка давлатчилигининг асосчилари ва демократик тамойилларни муқаддас деб биладилар ва бу туйғуни ёшларга сингдириш ҳақида тинимсиз қайғурадилар. Ёшларда эркин яшашга иштиёқ, мустақилликни кадрлаш туйғуси шакллантирилади.

АҚШ ниманинг эвазига фан ва технологиялар соҳасида бошқалардан ўзиб кетди? Бу саволнинг ҳам жавоби бор: Америкада эркин фикр ва ижодий

---

244 Қаранг: Иброҳимов А. Бизким Ўзбеклар. -Тошкент: Шарқ нашриёт -матбаа концерни бош тахририяти, 1999. - 177 б.

245 Қаранг: Сандқосимов А. Сиёсий фаоллик ва фуқаролик маънавияти // Жамият ва бошқарув. -Тошкент: 2007. - №2, -Б. 50 -51.

тафаккур кадрланади ҳамда ўзгача фикрлайдиганларга нисбатан бағрикенглик қарор топтирилган. Лекин америкалик фуқарони тарбиялашнинг энг асосий жиҳати бошқа бир ғояда яширин. У ҳам бўлса, ҳар бир инсонни ноёб истеъдод эгаси деб билиш, ҳар бир шахсга ҳазрати инсон сифатида мурожаат қилишдир. Инсонга бундай муносабат, сўзсиз, унинг салоҳиятини юзага чиқаришга имкон беради. Айнан шу ғоя таъсирида америкаликлар орасида ўзини «ўртамиёна одам» деб биладиган ёхуд «мен бир оддий одам» деб гапирадиган кишилар нихоятда кам учрайди.

Америка фуқаролари адолатни ҳам ўзига хос тарзда тушунадилар: шахс нимагаки эришса, қандай мақомни эгалласа, бунга фақат ўз ақли ва истеъдоди билангина етишади. Шундай қилиб, ҳар бир америкалик болалигиданоқ кимгадир ва нимагадир орқа қилишга эмас, балки ўз кучига таянишга ўргатилади. Лекин, энг асосийси, ҳар бир америкаликда келажакка ишонч уйғотилади. Худди ана шу «америка орзуси» кишиларни янги мақсадлар сари рағбатлантиради, янги ғояларни амалга оширишга шавқ уйғотади. Хулоса ясайдиган бўлсак, демократия қоидалари ва эркинлик Америка мафқурасининг пойдеворини ташкил этади. Бундай тарбия натижасида фақат ўз кучига ишониш, руҳий озодлик ва мустақил фикрлаш каби хислатлар америкаликларнинг қон-қонига сингиб кетган. Албатта, юқорида келтирилган фикрлар «АҚШда бу борада муаммо йўқ экан» деган хулоса учун асос бўлмайди. Охириги пайтларда эркинликка ҳадеб урғу беравериш оқибатида америкаликлар эркинликни жамият олдидаги мажбуриятлардан ҳам озодлик сифатида идрок эта бошладилар. Шу боис ҳозирги кунда АҚШнинг зиёлилари томонидан янги мафкура - «либерал-национализм» мафқурасини яратиш зарурлиги ҳақидаги фикр ўртага ташланмоқда. Бу мафкура миллий ва ирқий жиҳатдан бўлиниб кетган кўп сонли ижтимоий гуруҳларни «АҚШ - миллатлар ҳамжамиятидир» ғояси атрофида бирлаштиришни назарда тутаяди. Эътибор берадиган бўлсак, янги мафкурада миллий омилнинг устуворлиги ўрнатилмоқда. Демак, гап АҚШ да аста-секинлик билан ягона миллий вужудни шакллантириш, халқнинг бирдамлигини кучайтиришга хизмат қилувчи мафқурани яратиш ҳақида бораётир.

Энди мисол тариқасида Шарққа мурожаат қилайлик. Шарқнинг энг илғор мамлакатларидан бири - Японияда фуқарони тарбиялашнинг энг самарали ва таъсирчан усулидан фойдаланилади. Бундай тарбиянинг асосий маскани сифатида мактаб танланган. Чунки мактабда бола билим олишдан ташқари шахс сифатида ҳам шаклланади. Кунчиқар мамлакатда фуқаро тарбияси «ахлоқий тарбия» тизими доирасида амалга оширилади. Расмий ҳужжатларда «ахлоқий тарбия» тизими куйидагича номланади: «характерни

лозим. Бинобарин, давлат ўз фуқаросига ҳуқук ва кафолат берар экан, шунга яраша унинг зиммасига масъулият ҳам юклайди²⁴⁴. Шунини унутмаслик керакки, ижтимоий тараққиётнинг демократик ривожланиш жараёни шахснинг ўзини ўзи англаши, кадр-қимматини қай даражада эъозлай олиши, жамият учун хизмат қилиш имконияти ва ҳаракат меъёрига кўп жихатдан боғлиқдир. Буларнинг ҳаммаси кишиларнинг ўзи яшаб турган кўча, маҳалласидан тортиб, то яхлит мамлакатнинг барқарорлигини сақлаб қолиш, хавфсизликни таъминлашда юксак масъулиятни ўз фаолиятида онгли равишда амалга ошириш демакдир²⁴⁵. Бир хил мақомга эга бўлган шахсларда талаб ҳам тенг бўлади. Ана шу жихатнинг ўзи ҳам фуқаролик масъулиятини англаувчи далиллардан биридир. Фуқаролик масъулияти билан миллий масъулият орасида ўзига хос муштараклик мавжуд. Сир эмас ҳар бир миллатнинг балоғатга етган онгли аъзоси ўша ўзи мансуб миллатнинг олдидида масъулияти бўлади. Миллатнинг миқдорий, иқтисодий, маданий, ахлоқий, маърифий, манавий тараққий эта бориши, ер юзидаги бошқа халқлардан орқада қолиб кетмаслиги учун биринчи шу халққа мансуб кишилар жавобгарлик туйғусини туйиш лозим. Оила ва жамиятдаги ҳар бир ҳаракатида, босган ҳар қадамда шу миллатнинг умумий манфаатини унутмаслик миллий масъулият ҳиссининг муҳим томони ҳисобланади. Кишиларнинг муайян миллат равнақи йўлидаги сиёсий онглилиги ва маънавий етуқлиги даражаси миллий масъулиятни англаувчи иккинчи муҳим томонидир. Шунини алоҳида қайд этиш зарурки, миллий масъулият бу юртимизда яшовчи барча миллат ва элатнинг масъулиятидир.

Шу ўринда ривожланган давлатлар тажрибасига алоҳида эътибор қаратишни мақсадга мувофиқ деб билдимиз. Масалан, жаҳоннинг етакчи давлати саналмиш АҚШда фуқаролик маданиятини юксалтириш қандай йўлга қўйилган? Америкаликларга қандай ғоя ва қадриятлар сингдирилмоқда? Бу саволларга жавоб топиш учун фуқаролик маданияти қандай ғоявий устунларга таянишини аниқлаш кифоя. АҚШ фуқаролари Конституцияни, америка давлатчилигининг асосчилари ва демократик тамойилларни муқаддас деб биладилар ва бу туйғуни ёшларга сингдириш ҳақида тинимсиз қайгурадилар. Ёшларда эркин яшашга иштиёқ, мустақилликни қадрлаш туйғуси шакллантирилади.

АҚШ ниманинг эвазига фан ва технологиялар соҳасида бошқалардан ўзиб кетди? Бу саволнинг ҳам жавоби бор: Америкада эркин фикр ва ижодий

---

244 Қаранг: Иброҳимов А. Бизким Ўзбеклар. -Тошкент: Шарк нашриёт -матбаа концерни бош тахририяти, 1999. - 177 б.

245 Қаранг: Саидқосимов А. Сиёсий фаоллик ва фуқаролик маънавияти // Жамият ва бошқарув. -Тошкент: 2007. - №2, -Б. 50 -51.

тафаккур кадрланади ҳамда ўзгача фикрлайдиганларга нисбатан бағрикенглик қарор топтирилган. Лекин америкалик фуқарони тарбиялашнинг энг асосий жиҳати бошқа бир ғояда яширин. У ҳам бўлса, ҳар бир инсонни ноёб истеъдод эгаси деб билиш, ҳар бир шахсга ҳазрати инсон сифатида мурожаат қилишдир. Инсонга бундай муносабат, сўзсиз, унинг салоҳиятини юзага чиқаришга имкон беради. Айнан шу ғоя таъсирида америкаликлар орасида ўзини «ўртамиёна одам» деб биладиган ёхуд «мен бир оддий одам» деб гапирадиган кишилар нихоятда кам учрайди.

Америка фуқаролари адолатни ҳам ўзига хос тарзда тушунадилар: шахс нимагаки эришса, қандай мақомни эгалласа, бунга фақат ўз ақли ва истеъдоди билангина етишади. Шундай қилиб, ҳар бир америкалик болалигиданоқ кимгадир ва нимагадир орқа қилишга эмас, балки ўз кучига таянишга ўргатилади. Лекин, энг асосийси, ҳар бир америкаликда келажакка ишонч уйғотилади. Худди ана шу «америка орзуси» кишиларни янги мақсадлар сари рағбатлантиради, янги ғояларни амалга оширишга шавқ уйғотади. Хулоса ясайдиган бўлсак, демократия қоидалари ва эркинлик Америка мафқурасининг пойдеворини ташкил этади. Бундай тарбия натижасида фақат ўз кучига ишониш, руҳий озодлик ва мустақил фикрлаш каби хислатлар америкаликларнинг қон-қонига сингиб кетган. Албатта, юкорида келтирилган фикрлар «АҚШда бу борада муаммо йўқ экан» деган хулоса учун асос бўлмайди. Охириги пайтларда эркинликка ҳадеб урғу беравериш оқибатида америкаликлар эркинликни жамият олдидаги мажбуриятлардан ҳам озодлик сифатида идрок эта бошладилар. Шу боис хозирги кунда АҚШнинг зиёлилари томонидан янги мафкура - «либерал-национализм» мафқурасини яратиш зарурлиги ҳақидаги фикр ўртага ташланмоқда. Бу мафкура миллий ва ирқий жиҳатдан бўлиниб кетган кўп сонли ижтимоий гуруҳларни «АҚШ - миллатлар ҳамжамиятидир» ғояси атрофида бирлаштиришни назарда тутаяди. Эътибор берадиган бўлсак, янги мафкурада миллий омилнинг устуворлиги ўрнатилмоқда. Демак, гап АҚШ да аста-секинлик билан ягона миллий вужудни шакллантириш, халқнинг бирдамлигини кучайтиришга хизмат қилувчи мафқурани яратиш ҳақида бораётир.

Энди мисол тариқасида Шарққа мурожаат қилайлик. Шарқнинг энг илғор мамлакатларидан бири - Японияда фуқарони тарбиялашнинг энг самарали ва таъсирчан усулидан фойдаланилади. Бундай тарбиянинг асосий маскани сифатида мактаб танланган. Чунки мактабда бола билим олишдан ташқари шахс сифатида ҳам шаклланади. Кунчиқар мамлакатда фуқаро тарбияси «ахлоқий тарбия» тизими доирасида амалга оширилади. Расмий ҳужжатларда «ахлоқий тарбия» тизими қуйидагича номланади: «характерни

шақлантиришга йўналтирилган таълим», «давлат учун мақбул ахлоқий сифатларни тарбиялашга қаратилган фаолият», «фуқаролик ахлоқи асосларини тарбиялаш». Аслида бу тизим миллатни тарбиялаш тизими вазифасини ўтайди. Ундан кудратли мафқуравий таъсир воситаси сифатида ҳам фойдаланилади. Кўпчилик олимларнинг фикрича, айнан «ахлоқий тарбия» тизими мамлакат иктисодий равнақининг ғоявий асосини ташкил қилади. Чунки бу тизим ишлаб чиқаришда маънавий салоҳиятдан унумли фойдаланишга йўналтирилган. Иккинчи жаҳон урушидан хароба бўлиб чиққан мамлакатнинг 30-40 йилда ишлаб чиқариш хажми бўйича дунёда иккинчи ўринга чиқиб олгани кўпчиликнинг хайратини уйғотади. "Кичик бир оролнинг бундай қисқа вақтда хунармандчилик устахоналаридан автоматлашган саноатгача бўлган йўлни босиб ўтганлигини қандай тушунтириш мумкин?". Мазкур саволга жавобан японлар қуйидагича жавоб берадилар: "Салоҳият инсонларда яширин". Япония менежментининг олтин қондасига кўра, инсондан кимматроқ бойлик йўқ.

Хўш, давлат япон кишида қандай кадрият ва сифатларни қарор топтиришга ҳаракат қилади? Аслида меҳнатсеварлик, интизомлилик ва жамоавийлик япон миллий характериға хос хусусиятлар саналади. Бирок давлат бу билан қаноатланмай, ўз фуқароларида ушбу сифатларни мустаҳкамлаш ва кучайтириш вазифасини маорифға юклайди. Натижада, мактабларда гуруҳий бирдамликни тарбиялашға алоҳида эътибор қаратилади. Бунда коллективнинг ютуғи ҳам, мағлубияти ҳам гуруҳнинг ҳар битта аъзосига боғлиқ эканлиги ҳақидаги ғоя сингдирилади. Мухими, боладан умумий ишда ўз ролини аниқ билиш ва шунга яраша масъулиятни ҳис қилиш талаб этилади. Бундай тарбия кўрган фуқаро жамоа муаммоларини ўзининг шахсий муаммолари сифатида қабул қилади. Олимларнинг фикрича, айнан шундай гуруҳий бирдамлик (япончада «айдагарасюги») туфайли мамлакат мисли кўрилмаган иктисодий ютуқларға эришиди. Меҳнат япон кишиси учун ахлоқий кадрият саналади. Унинг кадрият даражасига кўтарилишида "ахлоқий тарбия" тизимининг роли беқиёс. Гап шундаки, япон кишисига мактабдаёқ қуйидаги ғоялар сингдирилади: "Фақат тиришқоклик ва меҳнат билан муваффақиятға эришиш мумкин", "Ўз устингда тинимсиз ишла - шунда бировдан кам бўлмайсан". Бу каби ғоялар таъсирида улғайган япон кишиси ўзининг барча ҳаракатларини қуйидаги мантқиққа бўйсундиради: "Бор имкониятларингни ишға сол!".

Шундай қилиб, давлат ўз фуқароларида тиришқоклик ва ҳафсала, кунт ва ғайратни мақсадли равишда қарор топтиради. Интизомдан жамият манфаатларида фойдаланиш борасида эса японларнинг айниқса бошқаларға ўрнак бўла олади. "Ахлоқий тарбия" натижасида Японияда фуқаролар

меҳнат интизомининг бузилишини шунчаки салбий иллат деб ҳисобламай, балки уни Ватанга хиёнат деб қабул қиладилар. Японияда фуқаро тарбияси замон эҳтиёжлари ва жамият манфаатларига мослаштириб борилади. Айнан шу туфайли япон фуқаролари жамият тараққиётини ҳаракатлантирувчи қудратли куч саналадилар. Қўрииб турибдики, миллат келажагини ўйлайдиган ҳеч бир давлат фуқаро тарбияси масаласини эътиборсиз қолдира олмайди. Ана шу маънода жамиятимиз ёшларни моддий-маънавий ва бошқа эҳтиёжларини қондириш, айниқса, глобаллашув туфайли ахлоқимизга, турмуш тарзимизга катта куч билан кириб келаётган бузғунчи ғоялардан, уларни саклаб қолиш учун мафкуравий бўшлиққа йўл қўймаслик, замонавий ёшларни барча ҳаётий эҳтиёжларини рўёбга чиқариш бугунги куннинг энг муҳим вазифаси бўлиши керак. Чунки эҳтиёж том маънода эркин фаолият ҳамда фуқаролик масъулиятини белгиловчи мезон ҳисобланади. Биз ўз фаолиятимизга қай даражада ва қай мазмунда баҳо бермайлик, фаолиятимиз мотивлари муайян эҳтиёжлар туфайли шаклланади. Эҳтиёжлар ва манфаатлар уйғунли ҳисобга олинмаган жойда масъулиятсизлик, бепарқлик ва ҳатто жиноятлар содир бўлади.

*14.3. Ўзбекистонда
ёшларга оид давлат
сиёсатининг стратегик
йўналишлари*

Учинчи масала баёни. Ҳозирги фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат қуришга доир ислохотларни чуқурлаштириш жараёнида ёшларни шу юртга, шу Ватанга муносиб фарзанд сифатида тарбиялаш долзарб вазифалардан бирига

айланади. Шунинг учун давлатимиз ва халқимиз таълим-тарбия ташкилотлари ҳамда жамоат бирлашмаларидан ёшларни етук инсон бўлишларига муносиб ҳисса қўшишига катта умид билан қарайди. Халқимиз мазкур демократик институтларга, уларнинг ташкилотчилиқ, ташаббускорлик ҳаракатларига катта ишонч боғламоқда. Ўйлаймизки, Ўзбекистон ёшлар иттифоқи ва сиёсий партиялар фаолиятини давлат ҳамда ҳукумат томонидан молиялаштиришнинг жорий қилиниши уларнинг ёшлар ўртасида кенг қамровли ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий фаолият олиб боришини таъминлайди. Ёшлар жамиятни эркинлаштириш ва бошқариш билан боғлиқ ислохотларга кўпроқ жалб этилади.

Фуқаролик жамияти асослари шаклланаётган бир шароитда шахс эркинлигини янада кенгайтириш уларда давлат ва жамият ҳаёти, унинг равнақини таъминлашдаги бурч ва масъулиятларини чуқур англаб етиш, қўникмаларини ҳосил қилиш ҳуқуқий савияси ва маданиятини юксалтиришда, давлат органлари, таълим муассасаларигина масъул бўлиб қолмай шу билан бирга жамоат ташкилотлари ва бошқа нодавлат тузилмаларини фаоллик

даражасини ортишини ҳам тақозо этади. «Одамларнинг сиёсий онги, сиёсий маданияти, сиёсий фаоллиги юксалиб борган сари деб, таъкидлаган эди И.А.Каримов, давлат вазифаларини нодавлат тузилмалари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич ўтказиб бориш зарур. Бу борада ўзини-ўзи бошқарадиган идораларнинг, маҳалларнинг нуфузини ва мавқуини ошириш, уларга кўпроқ ҳуқуқлар бериш катта аҳамият касб этади»²⁴⁶.

Фуқаролик маданияти шаклланган муҳитда одамларда сиёсий ҳаётда иштирок этиш эҳтиёжи пайдо бўлади. Бунда кишилар фуқаролик жамияти институтларига бирлаша бошлайдилар. Фуқаролик маданияти кучайиб борган сари одамлар сиёсий жиҳатдан фаоллашиб, партияларга аъзо бўлиш тенденцияси кучаяди. Демак, сиёсий партиялар аъзолари сони ва сифатининг ошиб бориши даражаси ҳам фуқаролик маданиятини кўрсатувчи мезонлардан биридир. Фуқаролик маданияти шахснинг жамиятдаги фаол аъзоси сифатида маълум ҳақ-ҳуқуқларга эга бўлиш билан бирга ўз зиммасидаги бурч ва мажбуриятларни виждонан адо этишдир. Ёшларда фуқаролик маданиятини шакллантириш - уларга мустақил давлат тузилмасининг хусусиятлари, мамлакатнинг халқаро майдонда тутган ўрни, ватанпарварлик ва миллатлараро дўстлик туйғулари, республикамик иқтисодийнинг ривожлантириш йўлида амалга оширилаётган ижтимоий ҳаракатлар, меҳнат анъаналари, миллий истиклол ғояси ва мафкура асослари ҳақидаги билимларни бериш асосида уларда фуқаролик ҳиссини зиммаларидаги бурч ва мажбуриятларни бажаришга нисбатан масъулият, ёт мафкуравий қарашларни англаш ва унга қарши бўлиш, ижтимоий фаоллик ва фидойилик каби сифатларни мужассамлаштирган яхлит бир тарбия жараёни ҳисобланади.

Фуқаролик жамиятининг институтлари - ўз-ўзини бошқариш органлари, нодавлат ва жамоат ташкилотларини мустаҳкамлаш ҳамда ривожлантириш ёшларнинг сиёсий маданиятини, фаоллигини оширишнинг муҳим шартларидан биридир. Ўзбекистонда давлат қурилиши ва фуқаролик жамиятини эркинлаштириш, кучли давлатдан кучли жамиятга ўтиш вазифаларини амалга оширишда ҳар бир ёшнинг жамиятда ўз ўрни бўлишини билиш, энг муҳими, ўзини жамиятнинг ажралмас қисми деб, тушуниши улкан аҳамият касб этади. Бу ўз масъуллигини англашга эришишда мавжуд демократик институтлар, ўз-ўзини бошқариш органлари, партиялар, нодавлат ва жамоат ташкилотлари муҳим ўрин тутди. Чунки, жамиятда яшаётган ҳар бир ёшнинг ижтимоий-сиёсий фаолияти мавжуд сиёсий институтлар, партиялар ёки нодавлат ва жамоат ташкилотлари орқали амалга ошириладиган

²⁴⁶Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард мақсадимиз. 8 -жилд. - Тошкент: Ўзбекистон, 2000. - 333 б.

демократик сиёсий жараёнларда акс этади. Бу, бир томондан, ёшларнинг сиёсий фаоллик даражасига, уларнинг сиёсий қарашларини идрок этиб, унинг иштирокига боғлиқ бўлса, иккинчи томондан, жамиятдаги мавжуд ўз-ўзини бошқариш органлари, нодавлат ва жамоат ташкилотларининг иш фаолиятига, ёшларни ўз атрофларига бирлаштиради.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган демократлашув жараёни инсонлар, турли хил ижтимоий қатламлар, сиёсий институтлар, давлат ва нодавлат ташкилотларнинг фаолияти ва ўзаро муносабати билан боғлиқ. Жамият ҳаётининг демакратлашуви ҳамда мамлакатни модернизациялаш жараёнлари аҳолининг энг катта ижтимоий қатламини ташкил этадиган ёшларнинг ижтимоийлашишига ҳамда уларнинг тарбиясига катта таъсир кўрсатади. Ёшлар — жамиятнинг туб негизи, аҳолининг илғор қатлами, келажакнинг ишончли эгалари ҳисобланади. Шу нуқтаи-назардан қараганда, ҳар бир давр ёшларининг билим даражаси, дунёқарashi, ўй-фикри, маънавий қиёфасига қараб ўша жамиятнинг эртанги кунини аниқ тасаввур этиш мумкин. Шу боисдан ҳам мустақилликка эришилгач, аниқроғи, 1991 йилнинг 20 ноябрида "Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида"ги Қонуннинг қабул қилиниши билан мамлакатимизда ёшларга эътибор масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилган эди. Ушбу Қонуннинг I-моддасида: "Ёшларга оид сиёсат Ўзбекистон Республикаси давлат фаолиятининг устувор йўналиши бўлиб, унинг мақсади ёшларнинг ижтимоий шаклланиши ва камол топиши, ижодий иқтидори жамият манфаатлари йўлида имкони борича тўла-тўқис рўёбга чиқиши учун ижтимоий-иқтисодий, ҳуқуқий, ташкилий жиҳатдан шарт-шароит яратиш ҳамда уларни кафолатлашдан иборатдир", — дея мустаҳкамлаб қўйилган. Ўз-ўзидан, давлатнинг бу жараёндаги асосий вазифаси — ёшларнинг жамиятга турли хил салбий оқибатларсиз кириб келишини таъминлаш, уларнинг ўз ҳуқуқ ва эркинликларини тўла амалга оширишларини кафолатлашдан иборат. Бу эса, давлатнинг ёшларга оид сиёсатини амалга оширишида ўз ифодасини топади.

Шунингдек, Оила кодекси, Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури, "Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида"ги, "Таълим тўғрисида"ги, "Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида"ги, "Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида"ги, "Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида"ги, "Васийлик ва ҳомийлик тўғрисида"ги қонунлар ёшлар тарбиясида, уларни соғлом турмуш тарзига ўргатишда, иш билан банд қилишда, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда муҳим ҳуқуқий база вазифасини ўтамоқда. Шунингдек, давлатимиз раҳбарининг 2014 йил 6 февралдаги "Ўзбекистон Республикасида ёшларга

оид давлат сиёсатини амалга оширишга қаратилган қўшимча чора-тадбирлар туғрисида”ги Қарори мустақиллик йилларида олиб борилган босқичма-босқич, тадрижий ислохотларнинг манتيқий ва қонуний давоми бўлиб, бу борадаги ишларнинг янги босқичини бошлаб берди. Республикамизда мазкур қарор ижросини таъминлаш, шунингдек, мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг қўламли ислохотларда ёшларнинг фаол иштирокини таъминлаш, юксак маънавиятли, мустақил ва эркин фикрлайдиган, замонавий илм-фан ютуқларини пухта ўзлаштирган ҳар томонлама соғлом ва баркамол авлодни вояга етказишга қаратилган ёшларга оид давлат сиёсатини изчил амалга ошириб келинмоқда.

Қарорнинг айнан бугунги кунда қабул қилиниши фикримизча, қуйидагилар билан изоҳланади: *Биринчидан*, мустақиллик йилларида ёшлар сиёсати бўйича амалга оширган ишларимизни сарҳисоб қилар эканмиз, уларни ҳаққоний баҳолаш ва ислохотлар дастурига маълум ўзгаришлар киритиш билан бирга, биринчи навбатда, эртанги кун талабларидан келиб чиққан ҳолда мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш йўлидаги изчил ҳаракатларимизда ёшларнинг фаол иштирокини кучайтиришимизга эҳтиёж туғилгани, *иккинчидан*, ҳозирги пайтда мамлакатимиз ёшларининг сиёсий-ҳуқуқий маданияти ва ижтимоий онг даражасининг ўсиб бориши, жамиятни демократлаштириш ва либераллаштириш жараёнларининг жадал ривожланиши, ёш авлоднинг илм-фан, спорт соҳасида эришаётган ютуқлари бу соҳадаги ислохотларни янги, янада юқори босқичга қўтаришимиз учун зарур шарт-шароитларни юзага келтираётгани, *учинчидан*, жаҳон миқёсида глобаллашув ва ахборот технологиялари тобора кучайиб бораётган бугунги замонда биз дунёда юз бераётган туб ўзгаришларни холисона ва танқидий баҳолаган ҳолда фарзандларимиз келажагини кўзлаб, ёшлар сиёсатини амалга оширишда қўшимча чора-тадбирларни белгилаб олиш зарурияти, *тўртинчидан*, ҳар томонлама чуқур ўйланган, аниқ мақсад ва устувор йўналишларни ўз ичига олган ёшларга оид дастур ва уни амалга ошириш стратегиясига эга бўлган мамлакат ва халқ пировард натижада муваффақиятга эришиши шулар жумласидандир. Қарорга биноан мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг қўламли ислохотларда ёшларнинг фаол иштирокини таъминлаш, юксак маънавиятли, мустақил ва эркин фикрлайдиган, замонавий илм-фан ютуқларини пухта ўзлаштирган ҳар томонлама соғлом ва баркамол авлодни вояга етказишга қаратилган ёшларга оид давлат сиёсатини изчил амалга ошириш мақсадида, давлат ва жамоат ташкилотларининг таклифларини инобатга олиб, “Ўзбекистон

Республикасида 2014 йилда ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишга қаратилган қўшимча чора-тадбирлар Дастури” маъқулланди.

Дастур 7 бўлим, 67 банддан иборат. Унда қўзда тутилган чора-тадбирлар қўлами ҳам кенг бўлиб, ижтимоий-сиёсий, социал-иқтисодий, маданий-маърифий, суд-ҳуқук соҳаларини ўзида мужассамлаштирган. Унда ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, демократик давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнларида уларнинг фаоллигини ошириш, юксак маънавиятли, мустақил фикрловчи, қатъий ҳаётий позиция, кенг дунёқараш ва чуқур билимга эга бўлган ватанпарвар ёшларни тарбиялаш, уларда турли мафкуравий таҳдидларга қарши иммунитетни шакллантириш, ёшларни ижтимоий ҳимоя қилиш, замонавий касб-хунарларни пухта эгаллашлари учун муносиб шароитлар яратиш, уларни иш билан таъминлаш ва тадбиркорликка жалб қилиш, иқтидорли ёшларни қўллаб-қувватлаш, ижодий ва интеллектуал салоҳиятини рўёбга чиқаришга қаратилган ишларни тизимли йўлга қўйиш, ёшларни жисмоний тарбия ва спорт билан мунтазам шуғулланишга кенг жалб этиш, ёшлар орасида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш, ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва жиноятлар содир этилишининг олдини олиш, баркамол авлодни тарбиялашда оммавий ахборот воситалари ва замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан самарали фойдаланиш каби энг муҳим ва долзарб йўналишларда чора-тадбирлар қўзда тутилган. Дастурда белгиланган йўналишлар ўзаро узвий, чамбарчас боғлиқ бўлиб, бири-бирини тақозо этади.

Ёшларни ижтимоий ҳимоя қилиш, замонавий касб-хунарларни пухта эгаллашлари учун муносиб шароитлар яратиш, уларни иш билан таъминлаш ва тадбиркорликка жалб қилиш ушбу дастурнинг ўзига хос бўлган жиҳати бўлиб ҳисобланади. Ёш тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш, иқтидорли ёшларни қўллаб-қувватлаш, ижодий ва интеллектуал салоҳиятини рўёбга чиқаришга қаратилган ишларни тизимли йўлга қўйиш қўзда тутилган. Йигит-қизларни жисмоний тарбия ва спорт билан мунтазам шуғулланишга кенг жалб этиш, ёшлар орасида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш, вояга етмаганлар ва ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва жиноятлар содир этилишини олдини олиш, баркамол авлодни тарбиялашда оммавий ахборот воситалари ва замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан самарали фойдаланишни кенг ривожлантириш, ёшларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш, интилишларини қўллаб-қувватлаш, уларни маънавий ва жисмоний камол топтириш, Ватанга муҳаббат, истиқлол ғояларига садоқат руҳида тарбиялаш, турли ёт ғояларни тарғиб қилиб келаётган ва паст савияли «оммавий маданият» таъсиридан асраш каби масалалар дастурнинг асосий вазифаси ҳисобланади.

14.4. Баркамол авлодни тарбиялаш зояси ва уни амалга ошириш механизмлари

Туртинчи масала баёни.

Мамлакатимизда вояга етиб келаётган ёш авлодни ҳар томонлама соғлом ва мустаҳкам руҳда тарбиялаш, уларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, қонуний манфаатларини муҳофаза этиш давлат сиёсати даражасига кўтарилганлиги барчамизга маълум. Давлатимиз раҳбарининг ташаббуси ва раҳнамолигида ёшлар тарбиясининг устувор йўналишлари белгилаб олинди ва бу борада туб ислохотлар амалга оширилди. Чунки Мамлакатимиз Биринчи Президенти Ислоом Каримов «Юксак маънавият – энгилмас куч» асарида таъкидланганидек: «Айни пайтда юртимизда миллий тикланиш жараёни қарийб бир ярим аср давом этган ижтимоий-сиёсий қарамликдан кейин дастлабки пайтларда мутлақ табиий равишда ўзига хос «инкорни инкор» қонуниятига асосида кечганини айтиш лозим. Лекин биз собиқ тузумнинг мафкуравий қарашларини умуман инкор этишнинг ўзи ҳеч қандай бунёдкорлик дастурига эга бўлмаган сиёсий ва маданий экстремизм хавфини туғдириши эҳтимолини яхши аңглар эдик. Шу билан бирга, тарихий кадриятлар, урф-одат ва аънаналар, турмуш тарзига орқа-олдини уйламасдан, ёппасига бетартиб қайтиш бошқа бир кескинлик, дейлик бугунги давр ҳаётини қабул қилмаслик, жамиятни янгилаш заруратини инкор этиш каби номақбул ҳолатларга олиб келиши мумкинлигини унутмаслик зарур эди. Барчамизга маълумки, миллат ва халқнинг руҳи, дунёқараши ва турмуш тарзини ифода этадиган миллий маънавиятга муносабат, уни замон талаблари асосида ривожлантириш, одамларнинг дунёқараши ва тафаккурини ўзгартириш масаласи ҳар томонлама чуқур ва пухта уйлаб иш юритишни талаб қилади».²⁴⁷

Ёшларга оид давлат сиёсатининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини ёшлар билан ишловчи ташкилотлар фаолиятида кўриш мумкин. Ёшлар ҳар бир давлатнинг келажагини белгиловчи куч эканини эътиборга олсак, дунёнинг деярли барча давлатларида бежиз ёшлар сиёсатини амалга ошириш бўйича миллий концепциялар ишлаб чиқилиб, самарали фаолият олиб бормаётганининг гувоҳи бўламиз. Масалан, Европа давлатларидан Германия, Франция, Буюк Британия ва Швецияда бу борада эришилган нагажалар диққатга сазовор. Бугунги кунда дунёнинг таракқий этган давлатларида ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишнинг икки хил стратегияси амал қилмоқда. Булар: ёшлар сиёсати соҳасида давлатнинг етакчи ролига асосланган стратегия ҳамда ёшлар сиёсати соҳасида давлат ва фуқаролик жамияти тузилмалари тенглигига асосланган стратегия. Ҳозирги даврда Германия ва Францияни биринчи йўналишдаги сиёсатни олиб борадиган

²⁴⁷Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. 81 бет

давлатлар сирасига киритиш мумкин. Ушбу давлатлар ўз фаолиятини ёшлар сиёсатини умуммиллий, минтакавий ва ҳудудий даражаларга қараб ихтисослаштириш асосида олиб боради. Бунда ёшлар сиёсати оила, қариялар, аёллар ва ёшлар ишлари бўйича вазирлик томонидан Конституция ва федерал қонунлар асосида амалга оширилади. Хусусан, Францияда ёшлар сиёсати Ёшлар ишлари, спорт ва жамоат бирлашмалари бўйича вазирлик томонидан ишлаб чиқилади.

Ёшлар сиёсати соҳасида давлат ҳамда фуқаролик жамияти тузилмалари тенглигига асосланган стратегия Буюк Британия ва Швецияга хос бўлиб, бунда ёшлар сиёсатининг умумий кўриниши, мақсад ва етакчи вазифалари давлат томонидан белгилаб берилса, бу вазифаларнинг ижроси маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари ҳамда жамоат бирлашмалари томонидан амалга оширилади. Ушбу давлатларга хос бўлган хусусият эса ёшлар сиёсати ва ёшлар ишлари бўйича махсус давлат органларининг мавжуд эмаслигида намоён бўлади. Шу билан бирга, дунёнинг қўллаб-қувватларида ёшлар ҳуқуқ ва манфаатларини халқаро ва миллий даражада қўллаб-қувватлашни ўз олдига мақсад қилган ёшлар парламентлари ҳамда миллий ёшлар кенгашлари фаолият юритмоқда. Жумладан, халқаро даражада ёшлар манфаатларини қўллаб-қувватловчи Европа ёшлар парламенти, Буюк Британия Бирлашган Қироллиги ёшлар парламенти, Шимолий Ирландия ёшлар форуми, Шотландия ёшлар парламенти каби ёшлар парламентлари ҳамда Австриядаги Австрия халқаро ёшлар ҳамкорлиги қўмитаси, Бельгиядаги Фламан ёшлар кенгаши, Буюк Британияда Британ ёшлар кенгаши, Германияда халқаро ёшлар ишлари бўйича Германия миллий қўмитаси (бундай кенгашлар Исландия, Испания, Италия, Кипр, Латвия, Литва каби яна 25 га яқин давлатда мавжуд) фаолият юритмоқда. Буларни келтиришдан мақсад, ёшлар ҳуқуқ ва манфаатларини қўллаб-қувватловчи механизм мамлакатимизда қай даражада амал қилаётганига эътибор қаратишдир.

Хўш, Ўзбекистонда кучли давлатдан кучли фуқаролик жамиятига ўтиш учун муҳим қадамлар ташланаётган бугунги кунда ёшлар ишлари билан шуғулланувчи давлат ташкилотини тузиш қанчалик зарур? Бизнингча, ёшлар мамлакатимиз аҳолисининг 64 фоизи (17 миллион 80 минг нафар)ни ташкил этувчи асосий қатлам экан, айтиш мумкинки, ёшлар билан боғлиқ муаммолар давлатнинг олиб бораётган сиёсатида алоҳида аҳамият касб этади. Мухтасар қилиб айтганда, жамиятдаги барча соҳалар қатори ёшлар ташкилотларини ҳам ташкилий жиҳатдан ислоҳ қилиш, бу борада замонавий фаолият мезонига эга мустахкам институтни шакллантириш — эртанги кун эгалари бўлмиш ёшлар келажагини таъминлашда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Бугунги кунда келажак авлодни маънавий баркамол килиб тарбиялаш ўта муҳим аҳамият касб этмоқда. Чунки мамлакатимизда бошланган ва чуқур илдиз отиб бораётган иктисодий ислохотларнинг ижобий самараси ва қолаверса, келажаги буюк давлат қуришдек ўта масъулиятли ва муҳим вазифанинг қай даражада ҳал этилиши айнан мазкур масаланинг ечимига бевосита боғлиқдир десак, ҳеч бир муболаға бўлмайди. Маънавий баркамол авлодни тарбиялаш масаласининг пайсалга солиниши ёки бунга панжа ортидан қараш, буни қандайдир мавҳум ёки ўз-ўзидан амалга ошириб бораверадиган ҳолат сифатида тушуниш ва шундай баҳолаш ўта қалтабинлик бўлур эди. Зеро, Ислоом Каримов ибораси билан айтганда, “қаердаки бепарволик ва лоқайллик ҳукм сурса, энг долзарб масалалар ўзибўларчиликка ташлаб қўйилса, ўша ерда маънавият энг ожиз ва зайф нуқтага айланади. Ва аксинча – қаерда хушёрлик ва жонқуярлик, юксак ақл-идрок ва тафаккур ҳукмрон бўлса, ўша ерда маънавият қудратли кучга айланади”²⁴⁸.

Юртимизда ёш оилалар ҳимояси, уларни қўллаб-қувватлаш учун ҳам жуда катта ҳажмдаги ишлар амалга оширилди ва оширилмоқда. Ўтган йиллар давомида оила ҳақида 50га яқин қонун, 70 га яқин қарор ва фармойишлар эълон қилинди. Уларнинг аксарият катта қисми ижтимоий, моддий ва маънавий ҳимоя қилиш ва фаровонлигини таъминлашдан иборат. Шуниси эътиборга молиқки, ёш оилаларни моддий ва маънавий қўллаб-қувватлаш масъуллигини биринчи навбатда давлатимиз ўз зиммасига олган. Бу вазифаларни муваффақиятли адо этишда давлат идоралари, фуқаролик институтлари ва маҳаллий ҳокимиятлар ташаббускор бўлмоқдалар. Шунингдек, бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш борасида миллий қонунчилигимизда ҳам бир қатор қонун ҳужжатлари ва давлат дастурлари қабул қилинган. Жумладан, 2008 йил 7 январда қабул қилинган “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг қабул қилиниши миллий қонунчиликни бола ҳуқуқлари бўйича халқаро андозалар билан мувофиқлаштириш, бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида тегишли дастурлар тузиш, давлат органлари ва нодавлат ташкилотларининг бу борадаги вазифалари, ваколатларини ва ўзaro фаолиятини аниқлаштириш, бола ҳуқуқлари ҳимояси механизмининг ишлаши ва амалий натижалари беришини таъминлаш, шу соҳага оид қонунчиликнинг келгусидаги ривожини учун кенг имкониятларга йўл очади.

Шунингдек, ушбу қонунда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг болаларга гамхўрлик кўрсатиш, уларнинг ҳуқуқларини ҳимоялашда иштирок этиш шакллари белгиланган. Шунини алоҳида таъкидлаш

248 Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. 116-бет.

керакки, ёшлар билан ишлаш, уларнинг ўқуви, жамоат ҳаётидаги иштироки, қолаверса, уларнинг келажagini яратишда нафақат адлия органлари, балки ота-оналардан тортиб давлат идораларигача масъул бўлиши керак. Ана шунда биз ёшлар сиёсати бўйича олдимизга қўйган вазифани бажаришда тўла-тўқис фаол иштирок эта олган бўламиз. Чунки ёшлар — мамлакат келажаги. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримов “Албатта, ҳар бир бандага ризқ-насибани Оллоҳ таоло беради. Лекин бу ҳаётда насибаси бутун ва тўла бўлиши учун инсоннинг ўзи ҳам чин дилдан интилиши, зурриёдини соғлом муҳитда тарбиялаши катта аҳамиятга эга эканини унутмаслигимиз зарур”²⁴⁹, - деган эди. Юртбошимизнинг мазкур фикрларида мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий-сиёсий, маънавий-маданий тизимдаги ислохотлар нафақат фаровон турмуш тарзини йўлга қўйиш, балки маънавияти юксак янги авлодни шакллантиришга хизмат қиладиган ижтимоий-маънавий муҳитни яратишни назарда тутилган. Юртимизнинг келгусидаги мавқеи, ривожланган давлатлар қаторидан жой олиши уларнинг қўлида. Ана шуни унутмаган ҳолда ёшлар тарбиясига алоҳида эътибор ва ғамхўрлик биз катталарнинг долзарб вазифамиздир.

Баркамол авлодни тарбиялаш ғояси ва уни амалга ошириш инсониятнинг энг ёрқин орзуси бўлиб келган. Бундай инсонлар орасида Ўзбекистон деб аталмиш муаззам заминимизда яшаган боболаримизнинг ўз ўрни ва номи бор. Баркамол авлодни тарбиялаш орзусига ўз тарихимиздан жуда кўп далиллар келтиришимиз мумкин. Фаробийнинг «Фозил одамлар шаҳри» асаридаги ғояларни ёдга олайлик. Унга кўра жамиятнинг ҳар бир фуқароси мансаби, гутган ўрни, яъни ким бўлишидан қатъий назар ФОЗИЛ киши. Фозил инсон ўз давлатининг барча қонун-қоидаларини яхши билади, унга амал қилади, ўз касбининг устаси, лозим бўлганда Ватани учун жон фидо қилади. Фозиллар шаҳри аҳолиси бир-бирига хурматда бўлади. Ота-она ва фарзанд, устозу шогирд ўртасида шарқона назокат, меҳр ва эҳтиром бўлади. Аввало, бундай фикрлашнинг ўзи боболарнинг маънавий даражаси нақадар юксак бўлганлигини ва албатта бундай фикр айтиш бу борада кўп асрлик меросларни ўрганиш натижасида вужудга келишини таъкидлаш жоиз. Демак, бизнинг баркамол авлод тарбиялаш ҳақидаги ниятимиз учун маънавий асос бор. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек, «Мустақиллик янгида яшашни, янгида фикрлашни, ҳаётда ҳар бир фуқародан ўзига яраша муносиб ўрин эгаллашни, янги мафкура асосида янгида маънавиятни талаб этади. Талаб этибгина қолмасдан, жадал ўзгариб бораётган иқтисодий ва ижтимоий шароитда янгида ўйлашга ва

249 Каримов И.А. Юксак маънавият – сизилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. – 58 б.

ҳаракат қилишга мажбур этмоқда. Янгича ўқиш, янгича ишлашнинг ўзи бўлмайди. Шунинг учун ҳам бизга ракобатбардош юксак маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи фозил инсонлар керак. Дастурнинг асосий мақсади ҳам айнан баркамол авлодни тарбиялашдан иборатдир».²⁵⁰

Юртбошимиз таъкидлаганидек, ҳар томонлама етук авлодни тарбияласакгина, бугун ҳаёт олдимизга қўяётган ўта мураккаб, оғир, синов ва қийинчиликларни енгиб ўтамиз, шундагина кўзланган юксак марраларни эгаллай оламиз. Ҳеч қачон ҳеч кимдан кам бўлмаган ва ҳеч кимдан кам бўлмайдиган авлодни тарбиялаб келаётган халқимиз, эзгу мақсад-муддаомиз – эркин, озод ва обод ҳаёт бунёд этишда ҳам ҳеч кимдан кам бўлмайди. Шунинг учун бу муҳим масалага доимо давлатимиз, жамиятимизнинг асосий вазифаси сифатида қаралмоқда. Инсоният ҳамиша мукаммал жамият бунёд этиш иштиёқида яшаган. Мукаммал жамиятни маънавий юксак, ахлоқий баркамол, жисмоний етук авлод яратади. Бугун мамлакатимизда юз бераётган ўзгаришлар инсонлар ҳаётига, тақдирига дахлдор эканлигини ҳар биримиз ҳис қилишимиз ва шундан тегишли хулосалар чиқаришимиз лозим. Юртимизда амалга оширилаётган ислохотлар, барча ўзгаришлар ва янгиланишларнинг марказига инсон ва унинг манфаатлари қўйилганлиги ҳаммаимизни қувонтиради. Биринчи Президентимиз таъкидлаганидек: «...бугунги кунда ана шу жараёнларнинг моҳиятида ислохот-ислохот учун эмас, аввало инсон учун, унинг фаровон ҳаёти учун хизмат қилиши керак, деган мақсад мужассам эканини ва унинг амалий ифодасини барча соҳаларда кўриш, кузатиш қийин эмас».²⁵¹ Мустақил Республикамиз фуқаролари, хусусан ёшлари руҳиятида инсонпарварлик туйғуларини шакллантириш, уларни ривожлантириш демократик, адолатли жамиятни барпо этишнинг муҳим қафолати саналади.

Шундай экан, ўз мақсадларимизга эришишда бир неча вазифалари борлигини таъкидлаб ўтиш мумкин. Биринчидан: фуқароларимизни маънавий янгиланиш ва ислохотлар жараёнининг фаол иштирокчисига айлантириш; амалга оширилаётган давлат сиёсатининг устувор йўналишлари, кенг қўламли ислохотларнинг моҳиятини, қабул қилинаётган қонун ҳужжатларининг аҳамиятини фуқароларимизга шарҳлаб бериш ва тушунтириш; ижодкор зиёлилар иштирокида жойларда самарали тарғибот тизимини амалга ошириш; маънавиятнинг куч қудратини фақат эзгу мақсадлар йўлида самарали фойдаланиш ва ривожлантириш. Иккинчидан: турли қараш ва фикрларга эга бўлган ижтимоий қатламлар, сиёсий куч ва ҳаракатларнинг ўзига хос орзу интилишларини уйғунлаштирувчи ғоя- Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги-барчамиз учун муқаддас мақсадга айланишига эришиш.

250Қаранг: Каримов И.А. Баркамол авлод орзуси. Тошкент - 2000.

251 Каримов И.А. Юксак маънавият -- енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. 106-бет.

Учинчидан: қабул қилинган “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да белгиланган вазифаларни изчил давом эттириш; таълим-тарбия тизимини муттасил такомиллаштириш. Бу орқали келажагимиз билимли, доно ва маънавий соғлом, баркамол авлодга боғлиқ эканлигини чуқур англашга эришиш. Тўртинчидан; ота-боболаримиз ва бизнинг муқаддас эътиқодимиз бўлмиш ислом диннинг бутунги ҳаётимиздаги ўрни ва таъсирини, ёшларимизни руҳан пок, иймони бутун, иродасини баққувват этишдаги, одабийлик фазилатларини уйғунлаштиришдаги ҳиссасини ва моҳиятини кенг жамоатчиликка тушинтириш борасидаги ташвиқот ишларини давом эттириш. Бешинчидан; кўп миллатли мамлакатимиз фуқаролари орасида уларнинг миллий ва диний мансублигидан қатъий назар, уларда ҳамжихатлик ва бирдамлик туйғуларини кучайтириш; чунки маънавият турли халқлар ва мамлакатлар кишиларини қон-қариндош қилади. Уларнинг тақдирини Ўзаро ҳурмат асосида яқинлаштиради²⁵² деб таъкидлайди. Мана шундай мақсадли ва маъсулиятли вазифаларни маънавият ҳозирги кунда баркамол авлодни вояга етказишда босқичма-боқич амалга ошириб келмоқда. Ўз навбатида халқ маънавиятини юксалтиришда ёшларнинг қалби ва онгини миллий ва умумбашарий қадриятлар уйғунлиги руҳида тарбиялаш, уларни замонавий билим ва ҳунарларни эгаллаган, ҳар томонлама ақлли, ҳам жисмоний, ҳам маънавий жиҳатдан баркамол қилиб тарбиялаш ҳал қилувчи вазифалардан бирига айланди. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов маънавий тарбия ҳақида шундай ёздилар: “Бизнинг энг муҳим, долзарб вазифаларимиздан бири бу – ўсиб келаётган авлодга, унинг маънавий тарбиясига ниҳоятда катта жавобгарлик ҳисси билан ёндашиш масаласи. Нега деганда, ёшлар халқ маънавиятининг муносиб эгаларидир. Шунинг учун ҳар бир ўғил-қизимиз дастлабки қадамларидан бошлаб маънавий бойликларимиздан баҳраманд бўлиши керак.”²⁵³

Мамлакатимизда ёш авлоднинг юксак маънавий мезонлар асосида ўсиб-ўлғайиши учун барча шарт-шароитлар яратилмоқда. Бугунги кунда юртимиз ҳаётининг қайси соҳасини олманг – соғлиқни сақлаш ёки таълим дейсизми, иктисодиёт ёки кичик бизнес соҳаси дейсизми, раҳбарлик, маданият ва спорт жабҳалари дейсизми – уларнинг барчасида ёшларнинг ҳуқуқ ва манфаатлари алоҳида эътиборга олинаётганини кўрамиз. Ҳеч қачон маънавиятсиз етук инсонни тарбиялаб бўлмайди. Чунки, одамзот учун ҳаёт йўлларида ҳар қадамда зарур бўладиган аجدодлар ёди, миллий ғурур ва ифтихор, жонажон Ватанга муҳаббат, ота-онага ҳурмат, истиқлолга садоқат, фарзандлик ҳисси,

²⁵²Каримов И.А. Миллий истиқлол гоёси; асосий тушунча ва тамойиллари. Т.: Ўзбекистон. 2000., 3-4 бетлар

²⁵³Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. – 38 б.

инсоний фазилатлар айнан маънавият орқали унинг онгу тафаккурига сингиб боради, ҳаётининг маъно-мазмунига айланади. Маълумки, ёшлиқда инсон кизикувчан ва интилувчан бўлади. Унинг ана шу интилишларини маънавий комиллик сари йўналтириш нафақат ана шу йигит-кизларнинг, балки бутун жамиятнинг ёруғ келажagini таъминлашда ҳал қилувчи ва долзарб масалалар. Зеро, маънавият азал-азалдан инсонни комилликка етаклайдиган беқиёс неъмат бўлиб келган. Шу маънода, ҳозирги кунда ҳам маънавият – нажоткор куч, маънавият – илоҳий ёғду десак, хато қилмаган бўламиз. Айниқса, ҳаётга катта орзу-умидлар билан кадам қўяётган, унга фақат пок ва бегубор нигоҳ билан қараб, олдинга интилаётган ёшларга нисбатан олганда, бу ҳақиқат янада теранроқ маъно-мазмун касб этади.

Хулоса қилиб айтиладиган бўлсақ, ёш авлодда ватанга садоқат туйғусини шакллантириш, уларни ҳар томонлама етук баркамол қилиб вояга етказиш учун оила, маҳалла, таълим муассасалари ва турли ижтимоий институтларнинг биргаликдаги фаолиятини таъминлаш олий мақсадимиз ҳисобланган озод ва обод эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш учун асос бўлади.

Назорат саволлари:

1. Фуқаролик позицияси тушунчасига изоҳ беринг?
2. Фуқаролик маданияти ва масъулиятининг ўзаро алоқадорлигини қандай тушуниш керак?
3. Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишга қаратилган қандай устувор йўналишларни биласиз?
4. Ёшларга оид давлат сиёсатининг ташкилий-ҳуқуқий асослари нималардан иборат?
5. Нима учун “Ёшлар ижтимоий ҳаракати” Ўзбекистон Ёшлар иттифоқи деб номланди?
6. Баркамол авлодни тарбиялаш ғояси ва уни амалга ошириш меҳнаизмларини қандай тасаввур қиласиз?

1. «Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги Қонун қачон қабул қилинган?

- A. 1998 йил 30 ноябрда
- B. 2005 йил 28 февралда
- C. 1991 йил 15 февралда
- D. 1992 йил 8 декабрда

2. Фуқаролик жамияти фанини ўрганишдан мақсад –

A. Фуқаролар онгида фуқаролик жамиятига доир тасаввурларни сингдириш, уларда жамиятни ривожлантиришга доир мустақил фикрлаш кўникмаларини шакллантиришдан иборат.

B. фуқаролик жамиятига доир тушунчаларни таҳлил қилишда, унга доир назарияларни ўрганишда ҳар томонлама қўмаклашиш, жамият аъзоларининг тараққиётга доир қарашларини бойитишдан иборат;

C. фуқаролик жамиятини барпо этишнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий, маънавий асосларини очиб беришдан иборат;

D. фуқаролик жамиятининг маърифий ва руҳий асоси – миллий маънавиятни тиклаш ва уни ривожлантиришга доир билимлар билан бойитиш;

3. Биринчи Президентимиз И.А.Каримов «Бизнинг бош стратегик мақсадимиз катъий ва ўзгармас бўлиб, бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик давлат барпо этиш, фуқаролик жамиятининг мустақкам пойдеворини шакллантиришдан иборат» деб таъкидлаган эди. Ушбу ибора унинг қайси асаида қайд этилган?

- A. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт-пировард мақсадимиз
- B. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда
- C. Ўзбекистон Мустақилликка эришиш оstonасида
- D. Юксак маънавият-енгилмас куч.

4. Фуқаролик жамиятининг пойдеворини яратиш ва уни амалда шакллантириш учун аввало нималарни билиш зарур

A. Маънавий асосини билиши лозим

B. Шахс ва жамият манфаатларининг умумийлигига асосланган мулк шакллари билиши лозим.

C. Ижтимоий-сиёсий асосларини билиши лозим

D. У ҳақдаги ғоялар генезисини, асосларини билиш лозим

5. Фуқаролик жамияти модели ишлаб чиқилган дастлабки, базавий ижтимоий-фалсафий назарияларда концепциялар ёндашувга кўра нечта гуруҳга бўлинади:

- A. 5 та
- B. 3 та
- C. 4 та
- D. 2 та

6. Фуқаролик жамиятига цивилизация ёндошувнинг назарий асосларини куйдагилардан кимлар ўз асарларида яратган ?

- A. Ю. Хабермас, А. Тойнби, Э. Гидденс
- B. О. Шпенглер, А. Тойнби, П. Сорокин.
- C. А. Турен, Ю. Хабермас, П. Сорокин
- D. Э. Гидденс, З. Бауман, О. Шпенглер

7. Фуқаролик жамиятига қандай ёндашувлар мавжуд?

- A. Формацион, докторина, модернизация
- B. Цивилизация, демократия, модернизация
- C. Формацион, Цивилизация, Модернизация
- D. Цивилизация, формацион, демократия

8. Фуқаролик жамияти фанининг предмети – бу..

A. Фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланиши жараёндан иборатдир.

B. Муайян ҳудудда истиқомат қилувчи фуқаролар томонидан шу ҳудуд кадрятлари асосида шакллантирилган ва мустақил фаолият олиб борадиган жараёндан иборат

C. Инсонда фуқаролик жамиятига доир билимлар тизими ва тасавурларни шакллантиришдан иборат,

D. Уларда жамиятни ривожлантиришга доир мустақил фикрлаш кўникмаларини шакллантириш, Ватанга садоқат ҳис-туйғуларини юксалтиришдан иборатдир.

9. Фуқаролик жамияти фанининг асосий методлари

- A. Илмийлик, тарихийлик, мантикийлик, тизимлилик, қиёсий таҳлил
- B. Илмийлик, ворисийлик, тарихийлик, мантикийлик, тизимлилик
- C. Тарихийлик, илмийлик, тизимлилик, мантикийлик
- D. Тарихийлик, ворисийлик, башоратлилик, илмийлик, мантикийлик

10. “Мамлакат бошқарувида тўрт қондага амал қилиш керак: машварат, муҳокама, қатъий қарор, тadbиркорлик, оғоҳлик ва эҳтиёткорликка” деган фикрни қайси аллома илгари сурган?

- A. Амир Темур
- B. Абу Али ибн Сино
- C. Абу Райхон Беруний
- D. Абу Наср Фаробий

11 “Ҳукумат бошлигининг асосий вазифаси этиб аҳолининг турли катламлари, кучлилар ва кучсизлар ўртасида сиёсий ва ҳуқуқий адолат мезонини ўрнатish” деб ким таъкидлайди?

- A. Амир Темур
- B. Абу Али ибн Сино
- C. Абу Райхон Беруний
- D. Абу Наср Фаробий

12. Қайси даврдан бошлаб фуқаролик жамияти гоёси демократия ривожланиши билан чамбарчас боғланиб келмоқда?

- A. янги даврда
- B. ўрта асрларда

- C. антик даврда
- D. XX аср бошларида

13. Янги даврда Европадаги фуқаролик жамияти концепцияси шаклланиш неча аънаридан иборат?

- A. икки
- B. уч
- C. тўрт
- D. беш

14 “Давлат – фуқаролик жамият” дихотомияси кузатиловчи концепциялар қайси даврда шаклланган?

- A. янги даврда
- B. ўрта асрларда
- C. антик даврда
- D. XX аср бошларида

15. “Охирги вақтларда пайдо бўлаётган, жамиятнинг, эркин эҳтиёрий ассоциациялари, шунингдек, ҳуқуқий ва оммавий институтлари доирасида амалга оширилувчи жамоавийликнинг номуштор шакллари, нафақат давлат доирасидан, балки капиталистик бозор иқтисодиёти чегарасидан ҳам чиқиб кетмоқда” деган фикрни қайси замонавий ёндошув илгари сурмоқда?

- A. Американча коммунитаризм концепцияси
- B. либерал аънаа концепцияси
- C. европача неоконсерватизми концепцияси
- D. пост-марксистча концепция

16. “Фуқаролик жамияти фақат мустақил мамлакат доирасида амалга ошириши, ҳақидаги ҳулосасини илгари сурган ғоявий оқим – бу ..

- A. жаҳдидчилик
- B. марксизм
- C. консерватизм
- D. либерализм

17. Фуқаролик жамияти замонавий концептуал дискурсининг норматив ёндошуви вакиллари аниқланг.

- A. Карл Маркс
- B. Эндриу Арато
- C. Алексис де Токвиль
- D. Николо Макиавелли

18 Фуқаролик жамиятининг замонавий концепцияларининг қайси ёндошуви фуқаролик жамияти аънавий жамият урнини эгаллаган ёки замонавий жамиятга хос бўлган белгиларни шакллантирадиган жамияти сифатида гушунилади?

- A. модернизация
- B. цивилизация
- C. формация
- D. таракқиёт

19. Фукаролик жамиятининг замонавий концепцияларининг қайси ёндошуви фукаролик жамияти капиталистик тизимга боғланади ва кенг ва тормаъноларда тушунилади?

- A. формацион
- B. цивилизацион
- C. модернизация
- D. тараккиёт

20. Фукаролик жамияти табиий ҳуқуқ ва эркинлик асосида мулкка эгаллик қилиши ҳақидаги ғояни ким илгари сурган?

- A. Жон Локк
- B. Адам Смит.
- C. Томас Пейн
- D. Алексис де Токвил.

21. Минимал давлат концепцияси, фукаролик жамияти ва зарурий ёвузлик сифатидаги давлатнинг ўта чегараланган роли ҳақидаги ғояни ким илгари суради?

- A. Томас Пейн
- B. Адам Смит.
- C. Жон Локк
- D. Алексис де Токвил.

11. Америкача демократия таҳлили ҳоясининг муаллифи ким??

- A. Алексис де Токвил.
- B. Адам Смит.
- C. Жон Локк.
- D. Жон Стюарт Милл.

12. "Ўзбек модели" ғояси Биринчи Президент И.Каримовнинг қайси асрида илк бор илгари сурилган?

A. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида ҳавфсизликка таҳдид барқарорлик шартлари ва тараккиёт қафолатлари.

B. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараккиёт йўли.

C. Ўзбекистоннинг бозор муносабатларига ўтишининг ўзига хос йўли

D. Инсон манфаати, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, ҳаётимизнинг янада эркин ва обод бўлишига эришиш – бизнинг бош мақсадимиздир.

13. Қайси олим давлат ва фукаролик жамияти ўртасидаги муносабатларни белгилаб берган ва фукаролик жамияти мустақил бўлиши кераклигини таъкидлаган?

- A. Алексис де Токвил.
- B. Адам Смит.
- C. Жон Локк.
- D. Жон Стюарт Милл.

14. Кимнинг фикрига кўра, уч бошқарув шакли (монархия, аристократия ва демократия) унсурларини ўзида мужассамлаштирган аралаш давлат энг идеал давлатдир?

- A. Цицерон.
- B. Аристотель.

С. Адам Смит.

D. Томас Пейн.

15. .....даги фуқаролик жамиятини қуришнинг бирламчи омил эркак ва аёлнинг тенг ҳуқуқлилиги, оиланинг барқарорлигини таъминлаш ғояси бутунги кунда ҳам муҳим аҳамият эга?

A. Авесто.

B. Фозил одамлар шаҳри.

C. Куръон.

D. Забур.

16. Қайси мутафаккир Платондан фарқли ўларок, хусусий мулкни эътироф этади. Чунки у инсон табиатига хос бўлиб, одамлар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг ўзагини ташкил этади деб ҳисоблаган?

A. Аристотель.

B. Цицерон.

C. Адам Смит.

D. Томас Пейн.

17. Қайси буюк мутафаккир Ҳуқуқни адолат мезони деб вақтда уларни муҳофаза қилувчи институт сифатида ёндашган?

A. Аристотель.

B. Цицерон.

C. Адам Смит.

D. Томас Пейн.

18. Қайси файласуффиксрига кўра, сиёсий бошқарув – бу одамларнинг эмас, балки қонун бошқарувидир: ҳатто энг яхши ҳукмдорлар ҳам туйғулар ва ҳиссиётга берилувчан бўлади, қонун эса «окилона тафаккур»дир.

A. Аристотель.

B. Цицерон.

C. Адам Смит.

D. Томас Пейн.

21. Кимнинг асарида ҳукмдорларнинг аҳоли олдида ҳисоб бериб туришлари ва уларнинг қонуларга сўзсиз буйсунишлари зарурлиги алоҳида таъкидланади?

A. Форобий

B. Беруний

C. Ибн Сино

D. Навоий

22. Ким жамият ҳукуматсиз мавжуд бўла олмаслиги, лекин мавжуд қонулар фуқароларга ҳукумат фаолияти устидан назорат олиб бориш имконияти беришини таъкидлайди?

A. Монтескье

B. Локк

C. Гоббс

D. Руссо

22. XX асрнинг ўрталарида ким томонидан консенсус назарияси яратилган?

A. Т.Парсонс ва Ю.Хабермас

B. Р.Даль ва Т.Парсонс

C. Ю.Хабермас ва Х.Аренд

D. Х.Аренд ва Р.Даль

23. Қайси файласуфлар одамлар ўртасидаги мурося ва тинчлик ижтимоий-иқтисодий ҳаётда шартнома ва компромиссга эришиш асосида таъминланиши лозим деган фикрни илгари сурган?

A. Лейбниц ва Кант

B. Гегель ва Шпенглер

C. Маркс ва Энгельс

D. Ницше ва Розенау

24. Ким ўзининг асарларида ижтимоий шартнома одамлар ўртасида йўқотилган ижтимоий муносабатларнинг уйғунлигини, ўзаро келишув ва тинчликка интилишни қайта тиклайди.

A. Руссо

B. Монтескье

C. Гоббс

D. Локк

26. “Кучли давлатдан - кучли жамият сари” тамойиллари Биринчи Президент И.Каримовнинг қайси асарида илгари сурилган?

A. Ўзбекистон ХХI асрга интилмоқда.

B. Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида хавфсизликка таҳдид барқарорлик шартлари ва тарақиёт кафолатлари

C. Ўзбекистоннинг бозор муносабатларига ўтишининг ўзига хос йўли

D. Инсон манфаати, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, ҳаётимизнинг янада эркин ва обод бўлишига эришиш – бизнинг бош мақсадимиздир.

27. “Учинчи тўлқин. ХХI аср охирида демократлашув” асарининг муаллифи кам ва ушбу асар қачон ёзилган ?

A. Самуел Хантингтон 1991 йил

B. Шпенглер

C. Ницше

D. Розенау

28. “Ўзгараётган дунёда сиёсий тартиб” асарининг муаллифи кам ва ушбу асар қачон нашр этилган?

A. Самуел Хантингтон

B. Гегель

C. Шпенглер

D. К.Поппер

29. Самуел Хантингтон цивилизацияларни этномаданий жиҳатдан неча қисмга бўлган?

A. 9 қисм

B. 3 қисм

C. 7 қисм

D. 5 қисм

30. Самуел Хантингтон цивилизацияларни неча хил тавсифлаган?

A. 9 қисм

B. 3 қисм

C. 7 қисм

D. 10 қисм

31. Аскар ва давлат: Фуқаровий-ҳарбий муносабатларнинг назарияси ва сиёсати” асарининг муаллифи ким?

A. Самуел Хантингтон 1961

B. Френсис Фукияма 1981

C. Уилям Росту 1852

D. Дипак Лал 1967

32. “Цивилизациялар тўқнашуви” асари қачон ва ким томонидан чоп этилган?

A. Самуел Хантингтон 1961

B. Френсис Фукияма 1981

C. Уилям Росту 1852

D. Дипак Лал 1967

33. “Демократлаштириш тўлкини назарияси”нинг муаллифини аниқланг.

A. Самуел Хантингтон

B. Росту

C. Френсис Фукияма

D. Д. Истон

34. Ижтимоий тараққиётнинг асоси “иқтисодий ривожланиш”ни белгиловчи ахамиятини ҳисоблаган муаллифлар?

A. У. Росту, С. Липсет

B. Д. Аптер, К. Дойч, Р. Ингелхарт

C. Гегель ва Шпенглер

D. Ницше ва Розенау

35. Ижтимоий тараққиётда “кадриятлар тизимини белгиловчи” ҳисоблаган муаллифлар.

A. Д. Аптер, К. Дойч, Р. Ингелхарт

B. У. Росту, С. Липсет

C. Гегель ва Шпенглер

D. К. Дойч ва Г. Альмонд

36. Тараққиётни белгиловчи асос “ички сиёсий омил” деб ҳисобловчи олимлар?

A. Г. Альмонд, Самуел Хантингтон

B. У. Росту, С. Липсет

C. Ж. Сорс ва Шпенглер

D. Ницше ва Розенау

37. Ижтимоий тараққиётда “сиёсий институт”ларнинг етакчилик ролини белгилаган олимлар.

- A. Г. Доннел, Ф.Шмиттер, Ж.Марч
- B. У.Ростоу, С.Липсет
- C. Ж.Локк И.Кант
- D. Монъетеске Н.Макиавелли

38. Ижтимоий тараққиётнинг асосий ва ҳаракатлантирувчи кучи сифатида “таркибий функционализм” ғояси муаллифлари кимлар?

- A. Г.Алмонд, Г.Пауел
- B. У.Ростоу, С.Липсет
- C. Т.Жефферсон А.Смит
- D. ж.Грин Р.Хатхавус

39. “Ғарбда сиёсий ривожланиш назарияси қачон пайдо бўлган?”

- A. XX асрнинг 50 йиллари
- B. XX асрнинг 60 йиллари
- C. XX асрнинг 70 йиллари
- D. XX асрнинг 80 йиллари

40. Либерализм назариясининг асосчилари кимлар?

- A. Ж.Локк, Ш.Монтеские
- B. ф.Рузвельт С.Липсет
- C. Г.Алмонд, Г.Пауел
- D. Д.Парк Д.Варру

41. Либерализмнинг амалда қўлланиши биринчи бўлиб қайси ҳужжатда акс этган?

- A. АҚШ мустақиллик декларацияси
- B. Буюк озодлик ҳартияси
- C. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси
- D. Версал Вашингтон шартномаси

42. Либерализм трансформацияси қайси асрга тўғри келади?

- A. XX асрнинг бошлари
- B. XX асрнинг 60 йиллари
- C. XX асрнинг 70 йиллари
- D. XX асрнинг 80 йиллари

43. Либерализм трансформациясининг асосчилари?

- A. Т.Грин, Л.Хабхаус, Д.Науен
- B. У.Ростоу, С.Липсет
- C. Ж.Локк, Ш.Монтеские
- D. Т.Жефферсон, А.Смидт

44. Замонавий либерализм ғояларининг асосчиси?

- A. Ж.Варру
- B. С.Липсет
- C. Шпенглер
- D. Ницше

45. Институционал либерализм йўналишининг асосчиси ким?

- A. Ж.Варру

В. У.Росту

С. Гегель

Д. Ницше

46. Социал демократия либерализмнинг вориси деган назария кимга тегишли?

А. Э.Бернштейн В. У.Росту

С. Гегель

Д. Ницше

47. Э.Бернштейн фикрича социал демократия қандай тамойилларга асосланади?

А. эркинлик, тенглик, бирдамлик

В. миллийлик, умумийлик, ҳамжиҳатлик

С. яқдиллик, бағрикенглик, тўғрилиқ

Д. очиқлик, тенглик, бирдамлик

48. Консерватизм назариясининг асосчиси ким?

А. Э.Берк

В. У.Тосту

С. Гегель

Д. Ницше

49. Консерватизм назарияси қайси даврда шаклланган?

А. XVIIIасрнинг охири

В. XVIIасрнинг бошида

С. XVIIIасрнинг ўрталарида

Д. XX асрнинг бошида

50. Кимнинг таълимотига кўра, Хитой Халқ Республикасида учта халқ принципи (миллийлик, халқ ҳокимияти, халқ фаровонлиги) шаклланган эди?

А. Сун Ятсен

В. Ден Сяо Пин

С. Мао Це Дун

Д. Ху Цзин Тао

51. “Қулликка йўл” асарининг муаллифи?

А. Ф.Фонхайк

В. Э.Берк

С. Ж.Деместор

Д. А. Дибинуа

52. Француз консерватизмининг асосчилари?

А. Ж.Деместэр, А.Деванал

В. А.Дибинуа, К.Калтинбрудир

С. Ф.Фонхайк, Р.Дариндорф

Д. Д.Бел, Л.Койзер

53. Д.Ж.Варрунин гфикрига кўра жамиятда ҳокимият қандай бўлиши керак ?

А. Олегополистик

В. Монополистик

- С. Хокимиятлар плюралиزمи
 D. Хокимиятсизлик
- 54. Таркибий функционализм назариясининг асосчиси?**
 A. Т.Парсонс
 B. Д.Истон
 C. Г.Алмонд
 D. Л.Пауэл
- 55. “Фуқаролик жамиятининг максоди теранияга қарши курашишдан иборат” деган фикрнинг муаллифи?**
 A. А.Грамши
 B. Т.Парсонс
 C. М. Вебр
 D. К.Дойч
- 56. Ф.Фонхайкнинг фикрига кўра қандай мафкура инсонларни кулликка етаклайди?**
 A. Неолиберализм
 B. Либерализм
 C. Социалдемократия
 D. Консерватизм
- 57. Фуқаролик жамиятининг табиатини тушунишда формацион ёндошувга асос солган мактаб**
 A. Неомарксизм
 B. Неолиберализм
 C. Неокансерватизм
 D. Социолдемократия
- 58. Социол демократиянинг Гейдезберг декларацияси қачон эълон қилинган?**
 A. 1959
 B. 1978
 C. 1986
 D. 1980
- 59. Социал демократиянинг Вена декларацияси қачон эълон қилинган?**
 A. 1958
 B. 1968
 C. 1978
 D. 1988
- 60. Фуқаролик жамиятида “Рационал дискурс концепцияси”нинг муаллифи?**
 A. Ю. Хабермас
 B. А.Грамши
 C. М.Хайдиггер
 D. Д.Ж.Варру

61. Куйида кўрсатилган қайси олим немис неоконсерватизмига асос солган?
- A. К.Калтинбрудир
  - B. P.Дариндорф.
  - C. Т.Парсонс
  - D. Г.Алмонд
62. “Фукаролик маданияти” асарининг муаллифи?
- A. Г.Алмонд
  - B. Т.Парсонс
  - C. Д.Истон
  - D. Ю.Хабермас
63. Куйида кўрсатилган қайси олим жамиятни ривожланишида конфликтларни ёклаган?
- A. P.Дариндорф
  - B. Т.Парсонс
  - C. Э.Дюркгейм
  - D. Ю.Хабермас
64. Д.Ж.Варрунинг фикрига кўра инсонларнинг эркинлиги нима билан чегараланиши лозим?
- A. Қонунбилан
  - B. Аъаналар билан
  - C. Ижтимоий фикр билан
  - D. Инсонларнинг эркинлиги чегагарасиздур
65. Кўрсатилган муаллифлардан қайси бири «Неоконсерватизм» оқимининг намоёндаси ҳисобланади?
- A. Д. Белл
  - B. Ф.Фонхайк
  - C. А.Смит
  - D. К.Дойч
66. «Тўрт эркинлик» концепциясининг муаллифи
- A. Ф.Д.Рузвельт
  - B. Д.Ж.Кеннеди
  - C. Г.Коль
  - D. Ю.Хабермас
67. «Консерватизм» иборасининг муаллифи
- A. Шатобрян
  - B. Э.Берк
  - C. Д.Ж.Деместэр
  - D. А.Деваналь
68. «Консерватор» журнали илк маротаба қайси мамлакатда нашр этилини бошлаган?
- A. Франция
  - B. Буюк Британия
  - C. Германия
  - D. АҚШ

69. «Социал демократия» иборасининг муаллифи

- A. Шойбля
- B. P.Дариндорф
- C. Э.Бернштейн
- D. Д.Каутский

70. Социал демократиянинг қандай гури Буюк Британия тизимига мансуб?

- A. Фабиян социал демократияси
- B. Скандинав социал демократияси
- C. Марксизм социал демократияси
- D. Неолиберализм социал демократияси

71. «Мақсад ҳеч нарса, ҳаракат хама нарса» иборасининг муаллифи?

- A. Э.Бернштейн
- B. А.Каутский
- C. Г.Коль
- D. В.Браун

72. Умумжаҳон консерваторлар иттифоқи нима деб аталади?

- A. Демократик иттифоқи
- B. Консерваторлар иттифоқи
- C. Европа иттифоқи
- D. Қонунчилар иттифоқи

73. «Жамиятда нима ўзгариш керак эканлигини фақат неоконсерваторлар биледи» иборасининг муаллифи?

- A. Л.Штраус
- B. А.Гуддвен
- C. Ж.Аллесин
- D. Э. Пауэл

74. Неоконсерваторларнинг «Мафкуравий хамелеон» деб атаган жамоат арбоби

- A. А.Гуддвен
- B. Аллесин
- C. Элштраус
- D. Ю.Хабермас

75. Замонавий либерализмнинг қайси турининг вакиллари «жамият ҳаётига давлат минимал даражада иштирок этиши лозим» деб ҳисоблайдилар?

- A. Либерализм
- B. Институционал либерализм
- C. Ижтимоий либерализм
- D. Муътадил либерализм

76. «Кейнсчилик» ғоясининг асосчиси?

- A. Д.М.Кейнс
- B. Ф.Фонхайк
- C. P.Дариндорф

D. Т.Парсонс

77. Социал демократиянинг «Стокгольм декларацияси» қачон эълон қилинган?

A. 1989

B. 1975

C. 1972

D. 1968

78. Социал демократиянинг «Гейдесберк декларацияси»нинг асосий тамойиллари?

A. Эркинлик, тенглик ва адолат

B. Эркинлик, қонунийлик ва адолат

C. Эркинлик, бирдамлик ва адолат

D. Эркинлик, бирдамлик, демократия ва тенглик

79. Социал демократиянинг «Стокгольм декларацияси»нинг асосий тамойиллари

A. Эркинлик, демократия, тенглик, адолат

B. Эркинлик, бирдамлик, адолат

C. Қонунийлик, эркинлик, бирдамлик

D. Тенглик, адолат, эркинлик

80. Консерваторлар умумжаҳон иттифоқи нечанчи йил ташкил топган?

A. 1983

B. 1975

C. 1971

D. 1968

81. «Күринмас кўл» концепциясининг муаллифи

A. А.Смит

B. Ш.Монтескье

C. Р.Дариндорф

D. Т.Жеферсон

82. «Ҳар бир инсон давлатдан кўра унга нима кераклигини ўзи яхши билади» иборасининг муаллифи

A. Д.С.Миль

B. Г.Гегель

C. И.Кант

D. Л.Фейрбах

83. «Халқлар бойлиги» асарининг муаллифи

A. А.Смит

B. Т.Жеферсон

C. С.Адмс

D. Ф.Фонхайк

84. «Ҳар бир инсоннинг эркинлиги, бошқа инсонларнинг ҳуқуқлари ва эркинлигини паймол қилиш билан тугайди» иборасининг муаллифи

A. И.Кант

B. Г.Гегель

С. Ф.Фонхайк

D. P.Далл

85. «Демократия – ҳам восита, ҳам мақсад» иборасининг муаллифи

A. Э.Бернштейн

B. A.Каутский

C. В.Браун

D. Г.Коль

8 6.Тизимли тахлилнинг асосчиси

A. Людвик Фон Бергаланфи

B. Т.Парсонс

C. Д.Истон

D. Г.Алмонд

87. Қандай гояга кўра «Агар жамият хоҳласа, у шахсининг ҳаётига аралашини мумкин» деб ҳисоблайди?

A. Коммунитаризм

B. Консерватизм

C. Либерализм

D. Социал-демократия

88. Фуқаролик жамиятини шаклланишига таъсир этувчи асосий омил – иқтисодий ривожланиши, деб ҳисобловчи ёндошув

A. Фармацион

B. Цивилизацион

C. Модеризацион

D. Консерватизм

8 9. Гаркибий функционализм қачон вужудга келган?

A. XX асрнинг 50-60-йиллари

B. XX асрнинг 80-йиллари

C. XX асрнинг 80-90-йиллари

D. XX асрнинг 40-50-йиллари

90. Француз неоконсерватизмининг вакилини тўғри аниқланг

A. Дебинуа

B. Деваналь

C. Дежедеместир

D. P.Дариндорф

91. Немис неоконсерватизми вакилини аниқланг

A. Калтенбрудир

B. Дебинвуа

C. Д.Белл

D. P.Дариндорф

102 P.Дариндорфнинг фикрига кўра жамият ривожланишининг асосий омил бу ...?

A. Ихтилоф

B. Иқтисодий ривожланиш

C. Ижтимоий ривожланиш

D. Сиёсий ривожланиш

103. Глобаллашган фуқаролик жамиятининг асосий хусусияти

- A. Фуқаролик жамияти институлари жаҳондаги муаммоларга дахлдорлиги
- B. Транс миллий кампанияларининг ривожланиши
- C. Глобал муаммоларни ҳал этишнинг йўлларини излаш
- D. Универсал кадриятлар

104. «Демократия ва фуқаролик жамияти фақат Ғарб жамиятларига хос» деган фикр кимга тегишли?

- A. Э.Гелнер
- B. Т.Парсонс
- C. К.Дойч
- D. П.Сарокин

105. «Қамокдаги дафтарлар» асарининг муаллифи?

- A. А.Грамши
- B. Т.Парсонс
- C. В.Паретто
- D. Г.Моско

106. Сияр ул-мулк асарининг муаллифи ким?

- A. Низомилмулк
- B. Умар Хайём
- C. Николо Макиавелли
- D. Сад ибн Абу Вакқос

107) Либертализм назариясининг асосчиси ким?

- A. Ф.Фон Хайк
- B. С.Хантингтон
- C. Роберт Раймонд
- D. Э.Гелбрайт

108) Индустириал жамият назариясининг асосчиси?

- A. Э.Гелбрайт
- B. Ж.Сорос
- C. В.Хабермас
- D. К.Юнг

109 Хитойда уч босқичли модернизация йўналишининг асосчиси ким?

- A. Ден Сяо Пин
- B. Ху Тзин Тао
- C. Сун Ят Сен
- D. Мао Цзе Дун

110 Экологик модернизация назариясининг асосчиси ким?

- A. Хэ Чуаньци
- B. С.Хантингтон
- C. Роберт Раймонд
- D. Э.Гелбрайт

111. 24 февраль 1990 йилда ижтимоий-сиёсий жараёнлар ҳақида И.А.Каримовнинг фикрлари қандай бўлган эди?

- A. Ижобий
- B. Салбий
- C. Масъулиятли
- D. Ташвишли

112. Ёш авлодни тарбиялашда нималарга эътибор бериш керак?

- A. Бу борада зиёлиларимизни ўрни алоҳида эътиборга молиқдир. Барча амалдорлар кўзларини каттароқ очиб, зиёли зотига эътибор билан қарашни ўзига шараф деб билмоғи керак.
- B. Барча амалдорлар кўзларини каттароқ очиб, таълим тизимни ривожлантиришни ўзига шараф деб билмоғи керак.
- C. Барча бошқарув ходимлари кўзларини каттароқ очиб, таълим ва тарбияни юксалтиришга алоҳида эътибор бериши керак.
- D. Барча жавоблар нотўғри.

113. Маънавий баркамол инсон деганда қандай одамни тушунасиз?

- A. Миллий ва умуминсоний маънавий қадриятларни чуқур эгаллаган ва унга амал қилган зиёли шахс;
- B. Адабиёт, санъат, фалсафа, ҳуқуққа доир чуқур билимга эга бўлган кишилар;
- C. Жамиятда мавжуд барча қонун-қоидаларни, ахлоқ нормаларини мукамал ўзлаштирган шахслар;
- D. Ўз касбини яхши эгаллаган, маънавий жиҳатдан етук шахс.

114. Ҳуқуқий маданият деганда иимани тушунасиз?

- A. Давлат томонидан белгиланган ҳуқуқий нормалар ва муносабатларга, қонунларга, суд, прокуратура органларига нисбатан бўлган қарашлар;
- B. Жамият аъзоларининг ҳуқуқий маданиятини оширишга хизмат қиладиган барча қонун-қоидалар ва унга тегишли бўлган адабиётларнинг ўзлаштирилиши;
- C. Муайян жамиятда мавжуд ҳуқуқ нормаларига, қонун-қоидаларига, тартибга бўлган муносабат ва унга амал қилиниши;
- D. Ҳуқуқ соҳасида чиқарилган адабиётларни мунтазам ўрганиш натижасида ҳосил бўлган билимлар;

115. Бурч деганда нимани тушунасиз?

- A. Инсоннинг муайян жамият, турли ижтимоий гуруҳлар (оила, маҳалла, қариндош-уруғ, жамоа ва ҳ.к.) томонидан қабул қилинган қонун-қоидалар, ахлоқий меъёрларнинг бажарилиш, унга амал қилиш;
- B. Инсоннинг Аллоҳ олдида бажарилиш лозим бўлган талабларни англаб етиши, уни бажарилиши, унга амал қилиши;
- C. Жамият томонидан ишлаб чиқилган ва ҳаётга тадбиқ қилинаётган қонунларга тўла амал қилиш;
- D. Ота-оналар билан фарзандлар, қариялар билан ёшлар, эр ва хотин ўртасида бажарилиши шарт бўлган меъёрлар;

116. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони қачон эълон қилинган?

- A. 2017 йил 7 февралда
- B. 2017 йил 28 январда
- C. 2016 йил 7 декабрда
- D. 2017 йил 14 январда

117. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси нечта устувор йўналишлардан иборат?

- A. 5 та
- B. 4 та
- C. 6 та
- D. 7 та

118. 2017—2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши умумий қандай номланади?

- A. Ҳаракатлар стратегияси
- B. Ривожланиш стратегияси
- C. Истиқболли стратегия
- D. Тараққиёт стратегияси

119. 2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишининг биринчиси қандай номланади?

A. Давлат ва жамият қурилишини такомиллаштириш;
B. Ижтимоий соҳани ривожлантириш;
C. Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислох қилиш;

D. Иқтисодийetni янада ривожлантириш ва либераллаштириш;

120. Таълим ва фан соҳасини ривожлантириш Ҳаракатлар стратегиясининг қайси устувор йўналишига тегишли?

A. Ижтимоий соҳани ривожлантириш;
B. Давлат ва жамият қурилишини такомиллаштириш;
C. Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислох қилиш;

D. Хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсат юритиш;

121. Давлат мустақиллиги ва суверенитетини мустаҳкамлаш, мамлакатнинг халқаро муносабатларнинг тенг ҳуқуқли субъекти сифатидаги ўрни ва ролини ошириш масалалари Ҳаракатлар стратегиясининг қайси устувор йўналишида ўз аксини топган?

A. Хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсат юритиш;

В Ижтимоий соҳани ривожлантириш;
С. Давлат ва жамият қурилишини такомиллаштириш;
D. Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш;

122. 2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишининг иккинчиси қандай номланади?

A. Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш;

В. Ижтимоий соҳани ривожлантириш;

С. Давлат ва жамият қурилишини такомиллаштириш;

D. Иқтисодий янада ривожлантириш ва либераллаштириш;

123. Атроф-табiiй муҳит, аҳоли саломатлиги ва генофондига зиён етказадиган экологик муаммоларни олдини олиш масалалари Ҳаракатлар стратегиясининг қайси устувор йўналишида ўз аксини топган?

A. Хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташки сиёсат юритиш;

В. Ижтимоий соҳани ривожлантириш;

С. Давлат ва жамият қурилишини такомиллаштириш;

D. Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш;

124. 2017—2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини амалга ошириш бўйича Миллий комиссиясига ким раҳбарлик қилади?

A. Ўзбекистон Республикаси Президенти;

В. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Раиси;

С. Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори;

D. Ўзбекистон Республикаси Бош вазири;

125. 2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишининг учинчиси қандай номланади?

A. Иқтисодий янада ривожлантириш ва либераллаштириш;

В. Давлат ва жамият қурилишини такомиллаштириш;

С. Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш;

D. Ижтимоий соҳани ривожлантириш;

126. Давлат чегарасини делимитация ва демаркация қилиш масалаларини ҳал этиш Ҳаракатлар стратегиясининг қайси устувор йўналишига тегишли?

A. Хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташки сиёсат юритиш;

В Ижтимоий соҳани ривожлантириш;

С. Давлат ва жамият қурилишини такомиллаштириш;

Д. Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш;

127. Иқтисодиётда давлат иштирокини камайтириш Ҳаракатлар стратегиясининг қайси устувор йўналишига тегишли?

А. Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштириш;

В. Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш;

С. Давлат ва жамият қурилишини такомиллаштириш;

Д. Ижтимоий соҳани ривожлантириш;

128. 2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишининг тўртинчиси қандай номланади?

А. Ижтимоий соҳани ривожлантириш;

В. Давлат ва жамият қурилишини такомиллаштириш;

С. Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштириш;

Д. Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш;

129. Ўзбекистон Республикасининг халқаро нуфузини мустаҳкамлаш Ҳаракатлар стратегиясининг қайси устувор йўналишига тегишли?

А. Хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсат юритиш;

В. Ижтимоий соҳани ривожлантириш;

С. Давлат ва жамият қурилишини такомиллаштириш;

Д. Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш;

130. Қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш Ҳаракатлар стратегиясининг қайси устувор йўналишига тегишли?

А. Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштириш;

В. Давлат ва жамият қурилишини такомиллаштириш;

С. Ижтимоий соҳани ривожлантириш;

Д. Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш;

131. 2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишининг бешинчиси қандай номланади?

А. Хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсат юритиш;

В. Ижтимоий соҳани ривожлантириш;

С. Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш;

D. Иқтисодий ва маданий янада ривожлантириш ва либераллаштириш;

132. Юридик ёрдам ва хизмат кўрсатиш тизимини такомиллаштириш Ҳаракатлар стратегиясининг қайси устувор йўналишига тегишли?

A. Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш;

B. Давлат ва жамият қурилишини такомиллаштириш;

C. Хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсат юритиш;

D. Ижтимоий соҳани ривожлантириш;

133. Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини таъминлаш Ҳаракатлар стратегиясининг қайси устувор йўналишига тегишли?

A. Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш;

B. Ижтимоий соҳани ривожлантириш;

C. Хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсат юритиш;

D. Давлат ва жамият қурилишини такомиллаштириш;

134. Давлатнинг мудофаа қобилиятини мустаҳкамлаш, Ўзбекистон Республикаси Қуроли Кучларининг жанговар қудрати ва салоҳиятини ошириш масалалари Ҳаракатлар стратегиясининг қайси устувор йўналишида ўз аксини топган?

A. Хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсат юритиш;

B. Ижтимоий соҳани ривожлантириш;

C. Давлат ва жамият қурилишини такомиллаштириш;

D. Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш;

135. Жамоатчилик бошқаруви тизимини такомиллаштириш Ҳаракатлар стратегиясининг қайси устувор йўналишига тегишли?

A. Давлат ва жамият қурилишини такомиллаштириш;

B. Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш;

C. Хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсат юритиш;

D. Ижтимоий соҳани ривожлантириш;

136. Ҳаракатлар стратегияси даври деганда нимани тушунаси?

A. Ўзбекистоннинг бешта йўналиш бўйича ислохотлар ўтказиш даври

B. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ислохотларнинг бориши

C. Таълим соҳасидаги ислохотлар

D. Уй-жой коммунал соҳанинг ривож
137. Президент Ш.Мирзиёев Мурожаатномасида ташқи сиёсатда қўшнилари билан яхши қўшничилик тамойили қандай аталади?

A. "Ўзбекистоннинг ташқи сиёсатида Марказий Осиё - бош устувор йўналиш" тамойили

B. Ўзбекистон умумий уйнимиз

C. Қўшнинг тинч сен тинч

D. Ватанни асраш - саодати

138. Ш.Мирзиёев БМТ Бош Ассамблеясига қандай таклиф билан чиқди.

A. "Маърифат ва диний бағрикенглик" деб номланган махсус резолюцияни қабул қилиш

B. Исломи маданиятлараро цивилизацияси

C. Диний бағрикенглик ва миллатлараро тотувлик

D. Исломий маънавият ва маърифат масалалари

139. БМТ Бош Ассамблеясида қандай муаммо экологик оғрик сифатида Президент Ш.Мирзиёев томонидан қўтарилди.

A. Орол муаммоси

B. Терроризм муаммоси

C. Ҳайвонот дунёсини асраш муаммоси

D. Тўғри жавоб йўқ

140. 2017 йилда ташқи сиёсат бўйича нечта олий даражадаги таъриф амалга оширилди.

A. 21 та

B. 10 та

C. 15 та

D. 19 та

141. 2017 йилда ташқи сиёсат масалалари бўйича нечтадан ортик битим ва келишувларга эришилди.

A. 400 дан ортик

B. 500 дан ортик

C. 600 дан ортик

D. 700 дан ортик

142. Давлатимиз раҳбари БМТ Бош Ассамблеясининг 72 - сессиясида ёшлар тарбияси масаласида.

A. "Бугунги дунё ёшлари - сон жиҳатидан бутун инсоният тарихидаги энг йирик авлоддир, чунки улар 2 миллиард кишини ташкил этмоқда. Сайёрамизнинг эртанги куни, фаровонлиги фарзандларимиз қандай инсон бўлиб камолга етиши билан боғлиқ. Бизнинг асосий вазифамиз - ёшларнинг ўз салоҳиятини намойиш қилиши учун зарур шароитлар яратиш, зўравонлик ғояси "вируси" тарқалишининг олдини олиш

B. Тўғри жавоб йўқ

C. Ҳайвонот дунёсини асраш муаммоси

D. Христиан-ислом мулоқоти бўйича давом этган учрашувларда жаҳон динларидаги толерантлик меҳр-мурувват, ҳалоллик ва виждон эркинлиги асослари борасида

143. Эркин иқтисодий зонага айлантирилган шаҳар ва туманлар..

- A. Жиззах, Ангрен ва Оҳангарон шаҳарлари, Ғиждувон, Ургут туманлари
- B. Фарғона, Тошкент, Чирчиқ шаҳарлари, Зангиота, Қўшқўпир туманлари
- C. Сирдарё, Наманган, Гулистон шаҳарлари, Янгийўл, Чиноз туманлари
- D. Қўқон ва Андижон шаҳри, Хўжаобод тумани

144. Маданий гуманитар соҳаларни ривожлантириш бўйича жорий йилда адабиёт саънат, ва оммавий ахборот воситаларига тааллуқли нечта муҳим ҳужжат қабул қилинди?

- A. 12 та
- B. 9 та
- C. 8 та
- D. 10 та

Тошкент шаҳридаги Миллий боғ ҳудудида ташкил этилган хиёбон номи қандай номланади.

- A. Адиблар хиёбони
- B. Алишер Навоий
- C. Ижод боғи
- D. Саодат боғи

145. Ўзбекистонда Ислом цивилизацияси маркази, Имом Бухорий ва Имом Термизий номларидаги халқаро илмий-тадқиқот марказлари муасасалари фаолияти қайси йилда ташкил этилди?

- A. 2017 йил
- B. 2011 йил
- C. 2014 йил
- D. 2016 йил

146. Ўзбекистонда Ислом академияси ташкил этилган йил

- A. 2017 йил
- B. 2011 йил
- C. 2014 йил
- D. 2016 йил

147. Президент Ш.Мирзиёев давлат бошқаруви тўғрисида мутлақо янги тизим яратиш учун қандай қонуний ишлаб чиқиш таклифини қиритди?

- A. Давлат хизмати тўғрисида
- B. Таълим тўғрисида
- C. Кадрлар тўғрисида
- D. Давлат бошқаруви тўғрисида

148. 2017 йилда нечта олий таълим муасасасида махсус сиртки бўлимлар ташкил этилди?

- A. 15 та
- B. 9 та
- C. 10
- D. 14 та

Талим тизимидаги инновация ва креатив ёндашувлар асосида ташкил этилган аниқ фанларга ихтисослаштирилган мактаблар номи

- A. Мирзо Улугбек, Муҳаммад Хоразмий
- B. Бехбудий, Ибн Сино
- C. Муҳаммад Хоразмий Амир Темур
- D. Мактаблар ташкил этилмаган

149. Парламент қўйи палатасидан 2017 йил.

- A. Экологик ҳаракат вакиллари учун махсус ўринг ажратишдан воз кечилди
- B. ЛДП учун махсус ўрин ажратилиши белгиланди
- C. МТД учун махсус ўринг ажратилиши кўзда тутилди
- D. Адолат ва ХДП вакиллари учун махсус ўрин ажратилиши қатъий

белгиланди

150. Адлия вазирлиги ҳузурида ташкил этилган агентлик

- A. Давлат хизматлари агентлиги
- B. Ички хизмат агентлиги
- C. Сиёсий агентлик
- D. Ҳуқуқий агентлик

151. Ҳозирги кунда юртимизда мавжуд нодавлат нотижорат ташкилотлар сони

- A. 9 мингдан ортик
- B. 10 мингдан ортик
- C. 8 мингдан ортик
- D. 7 мингдан ортик

152. Юртимизда халқаро ва ноҳукумат ташкилотларнинг филиал ва ваколатхоналари сони

- A. 26 та
- B. 28 та
- C. 27 та
- D. 25 та

153. Журналистика ва оммавий коммуникация воситалари университетини ташкил этиш тўғрисидаги қарор нечанчи йилда қабул қилинди?

- A. 2017 йил
- B. 2016 йил
- C. 2014 йил
- D. 2015 йил

154. Ялпи ички маҳсулот ҳажми бўйича Ўзбекистон дунё рейтингига нечанчи ўринда?

- A. 134
- B. 130
- C. 142
- D. 148

155. 2018 йил Ўзбекистонда қандай йил деб номланди?

A. Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили

- B. Оила ва ватан таракқиёти йили

- С. Ёшларни қўллаб қувватлаш йили
 D. Тиббиёт соҳасини ривожлантириш йили
156. Юртимизда нечта маданий мерос объекти мавжуд
 A. 1 минг 500 дан ортиқ
 B. 2 минг та
 C. 2,5 мингта
 D. 2 минг 300 дан ортиқ
157. Халқ қабулхоналари ва Виртуал қабулхоналар..
 A. фуқаролар Мурожаати билан ишлашнинг ўзига хос демократик институти
 B. ҳуқуқий тизимнинг эскича услуги
 C. Фуқаролар учун фаолият мезони
 D. авторитар кўриниш
158. Ўзбекистон иқтисодиётининг локомотивларидан бири..
 A. Муборак газни қайта ишлаш заводи
 B. Олий таълим муасасасалари
 C. Йирик саноат корхоналари
 D. Қорақалпоқ нефтни қайта ишлаш заводи
159. 2018 йили 18 - Осиё ўйинлари қайси мамлакатда бўлиб ўтди?
 A. Индонезияда
 B. Берлинда
 C. Куала Лимпурда
 D. Кореяда
162. Ҳокимиятнинг вакиллик органларига сайловлар нечанчи йили ўтказилади?
 A. 2019 йил
 B. 2018 йил
 C. 2020 йил
 D. 2021 йил
163. Президент Ш.Мирзиёев томонидан илк бор Олий Мажлисга Мурожаатнома билан чиқилган йил
 A. 2017
 B. 2018
 C. 2016
 D. 2014
164. Молиявий ҳужалтик фаолиятини текшириш неча йилга гўхтатилди?
 A. 2 йилга
 B. 1 йилга
 C. 3 йилга
 D. 4 йилга
165. Мамлакатимиздаги тўқимачилик саноати неча минг тоннагача пахта толасини қайта ишлаш имкониятига эга?
 A. 1 миллион 400 минг тоннагача
 B. 2 миллион 600 тоннагача

C. 3 миллион 200 минг тоннагача

D. 4 миллион тоннагача

166. Мурожаатномада қурилиш соҳасини инновацион ривожлантириш нечанчи йилгача деб белгиланган?

A. 2030

B. 2019

C. 2020

D. 204

167. Фуқаролик, жиноий, иқтисодий ва маъмурий суд ишларини юритиш соҳасидаги суд ҳокимиятининг олий органи нима деб аталади?

A. Олий суд.

B. Олий ҳўжалик суди.

C. Конституциявий суд.

D. Олий ҳакамлар суди.

168. Туман ва вилоят судлари судьяларининг лавозимда бўлиш муддати неча йилга тенг?

A. Дастлаб 5 йилга, кейин 10 йилга, ундан сўнг умрбод.

B. 3 йилга.

C. 5 йилга.

D. 6 йилга.

169. Олий суд қандай орган?

A. Фуқаролик, жиноий, иқтисодий ва маъмурий суд ишларини юритиш соҳасида суд ҳокимиятининг олий органидир.

B. У низони энг охирида куради.

C. Судлар ичида энг олийсидир.

D. Қуйи судларнинг қарорларини бекор қиладиган орган.

170. Олий суд судьяси неча ёшга қадар судья лавозимида фаолият юритиши мумкин?

A. 70 ёш.

B. Буни судьянинг ўзи ҳал қилади.

C. 65 ёш.

D. Пенсияга чиққунига қадар.

171. Қуйидагилардан қайси бири қонунчилик ташаббусига эга?

A. Судьялар олий кенгаши.

B. Вилоят ҳокимлари.

C. Ташқи ишлар вазири.

D. Фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича вилоят ва Тошкент шаҳар судлари.

172. Ким ёки нима халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилади?

A. Давлат.

B. Фуқаролар.

C. Барча инсонлар.

D. Мутахассислар.

173. Сайловларда иштирок этиш учун фуқаро неча ёшга тўлган бўлиши лозим?

- A. 18 ёшга.
- B. 25 ёшга.
- C. 20 ёшга.
- D. 17 ёшга.

174. Ўзбекистонда истиқомат қилувчи барча миллат ва элатларнинг тиллари, урф- одатлари ва анъаналари ривожланиши учун шароитни ким яратиб беради?

- A. Ўзбекистон.
- B. “Ҳар ким ўз тақдирининг дурадгори”.
- C. Чет эл элчионалари.
- D. Ҳеч ким яратиб бермайди.

175. Давлат ҳокимиятининг бирдан - бир манбаи ким?

- A. Халқ.
- B. Президент.
- C. Депутатлар.
- D. Ҳокимлар.

176. Ўзбекистонда давлат ҳокимияти ..

- A. .. конун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятидан иборат.*
- B. .. парламент, Президент ва Олий суддан иборат.
- C. .. ҳокимиятлар, Олий Мажлис ва Судьялар Олий кенгашидан иборат.
- D. .. судлар, ҳокимиятлар ва Қуроли Кучлардан иборат.

177. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Олий Мажлисига Мурожаатномаси қачон тақдим этилди?

- A. 2017 йил 22 декабрда
- B. 2017 йил 15 декабрда;
- C. 2017 йил 25 январда;
- D. 2017 йил 11 ноябрда;

178. Ўзбекистонда қанча диний конфессия фаолият кўрсатмоқда?

- A. 16 та
- B. 50 та;
- C. 10 та;
- D. 20 та;

179. “Ўзбекистон халқини, миллатидан қатъи назар, Ўзбекистон Республикаси

180. асининг фуқаролари ташкил этади”. Ушбу қонда Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қайси моддасида ўз аксини топган.

- A. 8-моддасида;
- B. 7-моддасида;
- C. 17-моддасида;
- D. 28-моддасида;

180. Ўзбекистонда қанча миллий-маданий марказ мавжуд?

- A. 130 дан ортик;
- B. 150 дан ортик;
- C. 130 га яқин;
- D. 120 дан ортик;

ГЛОССАРИЙ

Аболиционизм – (лот. бекор қилиш) бирор қонунни бекор қилишга қаратилган оммавий ҳаракат. XVIII аср охири ва XIX асрнинг биринчи ярмида АҚШда негрларни қулликдан озод қилиш учун бошланган ҳаракат иштирокчилари – аболиционист деб аталган.

Автономия (юнон. autos+nomos-ўзи+қонун); 1.ягона Давлат миқёсида ҳудудий-миллий тузилмаларга (вилоят, ўлка. ўзини ўзи бошқариш ваколатларини бериш; 2.Маъмурий-худудий бирлик; 3.Қандайдир органлар (хўжалик, давлат, партия ва бошқалар) фаолиятларидаги ўзини ўзи бошқариш ҳуқуқи.

Автономия (юнон. autos+nomos-ўзи+қонун); 1.ягона Давлат миқёсида ҳудудий-миллий тузилмаларга (вилоят, ўлка. ўзини ўзи бошқариш ваколатларини бериш; 2.Маъмурий-худудий бирлик; 3.Қандайдир органлар (хўжалик, давлат, партия ва бошқалар) фаолиятларидаги ўзини ўзи бошқариш ҳуқуқи.

Агрегация- (лот.) нодавлат ва жамоат ташкилотлари айрим манфаатларни агрегация қилиш, яъни турли мунозаралар ва муҳокамалар воситасида турли манфаатлар уйғунлаштирилади ва улар ўртасида муайян муносабатлар тизимини шакллантиради. Бу жараёнда асосий ва муҳим манфаатлар танлаб олинади уларни қондириш чора ва тадбирлари қўрилади.

Адвокатура-ҳуқуқий институт, адвокатлик фаолияти билан шугулланувчи шахсларнинг мустақил, қўнгилли, касбий бирлашмаларини ўз ичига олади. Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, ажнабий фуқаролар, фуқаролиги бўлмаган шахсларга, корхоналар, муассасалар, ташкилотларга юридик ёрдам кўрсатади. Ўзбекистон Республикасининг адвокатура тўғрисидаги қонуни 1996 йил 27 декабрда қабул қилинган.

Адлия-(араб.-адолат)-суд муассасаларининг бутун мажмуини, уларнинг одил судловни амалга ошириш фаолиятини, шунингдек, суд идорасини билдирувчи атама.

Адолат (араб. – одиллик, тўғрилиқ) – у ёки бу қадриятларнинг ўзаро умумий муносабатини ва уларнинг индивидлар ўртасида конкрет тақсимланишини ифодаловчи тушунча; инсоннинг моҳияти ва унинг ажралмас ҳуқуқларини ҳақидаги тасавурларга мос бўлган жамоа тартиби.

Актор - (лот. “actor” - арбоВ.; муайян ҳагги-ҳаракатларни амалга оширувчи индивид, ижтимоий гуруҳ, институт ёки бошқа субъект, зиддиятларда ишгирок этувчи томонлар. Сиёсатишуносликда актор ва субъект тушунчалари синоним сифатида ишлатилади.

Алармизм – интеллектуал ва экспертларни бирлаштирувчи замонавий ғоявий оқим. У ҳавф солаётган глобал муаммолар – яровий, экологик в.х. – борасида огоҳлантиради

Амнистия-жиноят содир этган шахсларни жиноий жавобгарликдан тўлиқ ёки қисман жазодан озод қилиш, шунингдек, илгари суд томонидан белгиланган жазони ўтаб бўлган шахслардан судланганликни олиб ташлаш. Амнистия акти норматив хусусиятга эга, яъни амнистия акти билан

белгиланган талабларга жавоб берадиган барча шахсларга нисбатан қўлланилади.

Анахронизм – (юнон. ана-орқага, chromos-вакт, замон); янглиш ҳолда бир даврдаги воқеа ёки ҳодисаларни бошқасига алмаштириб қўйиш.

Апатия – (юнон.) бутунлай бефарқлик ҳолати, лоқайдлик.

Артикуляция – (лот.) нодавлат ва жамоат ташкилотлари индивидлар ва ижтимоий гуруҳларнинг тарқоқ қарашлари, ижтимоийруҳий кечинмалари ва умидларини аниқ ва маълумсиёсий мақсадлар ва талабларга айлантиришжараёнини англатади.

Ахборот – (“informatio” лотинчаданмаълумотлар, тушунтиришлар, баёнларни англатади) – бу маъмурий, ташкилий тадбирлар ўтказиш ҳақида қарорларни қабул қилиш учун, шунингдек таклиф ва тавсияларни тайёрлаш учун асос бўлиб хизмат қилувчи муҳим фактлар (шахслар, ҳаракатлар, ташкилотлар, воқеалар) тўғрисидаги маълумотдир. Фалсафий нуқтаи назардан ахборот бизнинг маълумот (белги) олиш натижасида ўрганилаётган ҳодисалар (жараёнлар) ҳақида тасавурларимизнинг ноаниқлигини камайтириш ёки олиб ташлашни таъминлайди.

Ахборот- (информация) - лот. informatio-тасвирамоч, нимадир ҳақида тушунча тузиш; кимнидир фаолияти, нимадир фаолияти ёкиишнинг ахволи ҳақида ҳабар, ҳабардорлик.

Ахборот маданияти – жамиятнинг ахборот ресурслар ва ахборот-коммуникацион технологиялардан самарали фойдаланиш, шунингдек бу мақсадларда ахборотлаштириш воситалар ва ахборот технологияларни ривожлантириш соҳасида илғор ютуқларни қўллаш қобилияти. Ахборот маданияти кишида ахборот муҳити билан ўзаро муносабатда билим, маҳорат, кўникма ва рефлексли кўрсатмалар мавжуд бўлиши билан ифодаланади. Кишининг ахборот маданиятининг энг муҳим элементларидан бири – ахборот ресурсларини билиш (улардан эркин фойдаланиш имконияти).

Ахборот макони – (Ахборот муҳити) ахборотни сақлаш, ишлаш ва узатиш бўйича техникавий ва дастурий воситалар, шунингдек ахборотлаштириш жараёнининг ижтимоий-иқтисодий ва маданий шарт-шароитлари мажмуаси.

Ахборот соҳасини либераллаштириш – (libera lis лотинчадан эркинликка тааллуқли) ОАВ ҳуқуқ ва эркинликларини кенгайтиш жараёни, шунингдек уларнинг фаолиятидаги чекловларини олиб ташлаш ва давлат назоратини сусайтириш.

Ахборот эркинлиги-фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқларидан бири бўлиб, сўз, матбуот ва бошқа оммавий ахборотга эга бўлган ахборотни олиш ҳуқуқи ва қонуний асосда олинган ахборотларни тарқатиш ҳуқуқи ахборот эркинлиги ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясига асосан, оммавий ахборот воситалари эркиндир ва қонунга мувофиқ ишлайди. Улар ахборотнинг тўғрилиги учун белгиланган тартибда жавобгардирлар, цензурага йўл қўйилмайди (67-модда).

Ахборот-коммуникация технологиялари – ахборот фойдаланувчилари манфаатида уни йиғиш, ишлаш, сақлаш, тарқатиш, акс

этиш ва фойдаланиш мақсадида интеграллашган методлар, ишлаб чиқариш жараёни ва дастурий-техникавий воситалар мажмуи. Бугунги кунда АТ тушунчасига микроэлектроника, компьютерлар ва дастурий таъминотни ишлаб чиқиш ва ишлаб чиқариш, алоқа ва телефония, мобил сервислар, Интернетдан фойдаланишни таъминлаш, Интернет ахборот ресурсларини таъминлаш қиради.

Билл – ингл. Буюк Британия, АҚШ ва бошқа давлатларда қонун чиқарувчи ташкилот эътиборига ҳавола қилинувчи қонун лойиҳаси.

Бипартизм-ижтимоий шерикликнинг икки субъекти ўртасидаги келишув

Бозор – ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар (сотувчилар ва харидорлар) ўртасида пул орқали айирбошлаш жараёнида бўладиган муносабатлар йиғиндисидир.

Бозор иқтисодиёти – товар ишлаб чиқариш, айирбошлаш ва пул муомаласи қонун – қондалари асосида ташкил этиладиган ва бошқариладиган иқтисодий тизимдир.

Бозор механизми – бозор иқтисодиётининг фаолият қилишини тартибга солишни ва иқтисодий жараёнларни уйғунлаштиришни таъминлайдиган дастак ва воситалардир.

Бундесрат – нем. ГФРда ерлар палатаси. Германия Ерлари ҳукуматларининг учдан бештагача вакиллари билан иборат. Бундестаг – нем. ГФР парламенти. 1949 йилда ташкил этилган. Аралаш сайлов тизимида 4 йиллик муддатга сайланади.

Бунёдкор ғоя — жамиятни тараққийёт сари етакловчи, турли гуруҳ ва қатламларни, миллатларни эзгу мақсад йўлида биргаликда ҳаракат қилишни ундовчи, амалга оширишнинг реал асослари бўлган ғоя.

Вайронкор (бузгунчи) ғоя — ёвузлик ва жаҳолатга, айрим жинояткор кучларнинг ҳукмронлигини ўрнатишга хизмат қиладиган, инсонлар, миллатлар ва жамиятнинг мустақиллигига, эркинлигига, ижодкорлигига зид бўлган ғоялар мажмуини ифодаловчи тушунча.

Ватан (арабча “Ватан” – она юрт) – кишиларнинг яшаб турган, уларни авлод ва аждодлари туғилиб ўсган жойи, ҳудуди, ижтимоий муҳити, мамлакати. Ватан бир-бирини тақозо этувчи ташқи муҳит ва ички кечинмалар ҳамда тушунчаларни ўз ичига олади. Ташқи муҳит нуктаи назаридан Ватан киши ёки авлодлар туғилиб ўсган ва камол топган жой.

Ватан раўнақи – миллий истиқлол мафқурасининг Ислом Каримов томонидан асослаб берилган ғояларидан бири. Биринчи Президентимиз Ватан раўнақи ғоясини илгари сураб экан, унинг мазмунини ҳар бир кишининг манфаатларини юрт манфаатлари билан уйғунлаштирувчи, уни халқ бахт-саодати йўлида хизмат қилишга ундовчи бунёдкор ғоядир деб таърифлайди. Зеро, у миллий истиқлолнинг олий мақсади - Ўзбекистонда яшаётган барча фуқароларнинг эл-юрт қамоли билан боғлиқ орзу-умидларини амалга оширишни ифодалайди.

Ватанпарварлик – Ватанининг озодлиги ва ободлиги, унинг сарҳадлари дахлсизлиги, мустақиллигининг ҳимояси йўлида фидойилик кўрсатиб яшаш, уни

халқининг ор-номуси, шон-шарафи, бахту саодати учун куч-ғайрати, билим ва тажрибаси, бутун ҳаётини бахш этишдек дунёдаги энг муқаддас ва олижаноб фаолиятни англадиган инсоний ҳис-туйғудир. Ватанпарварлик - она-юртнинг, халқининг тарихи ва тақдирига чуқур ҳурмат билан қарайдиган, Ватан манфаатлари йўлида фидойлик намуналарини кўрсатишга қодир бўлган шахсларга хос фазилат.

Вербал – (лот.) оғзаки; бунда сиёсий ишгирикни шахснинг субъектив жихатига боғлиқ эътиборига ишорат қилинмоқда.

Вето – (лот. тақиқлайман) давлат бошлиғи ёки парламент олий палатасининг қонун чиқарувчи ташкилот қабул қилган қонунни қучга қиришини бир муддатга тўхтатиб қўйиш ёки уни қучга қиритмаслик ҳуқуқи; мутлоқ вето, кечиктирувчи вето.

Виждон эркинлиги – ижтимои-фалсафий тушунча; ҳар кимнинг ўз эътиқодига кўра, мажбур жамиятда мавжуд ижтимоий меъёрларни бузмаган ҳолда виждони буюргани бўйича яшаш, ишлаш имконияти. Бунда динга муносабат масаланинг бир томони ҳисобланади.

Виждон эркинлиги – фуқароларнинг истаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқи.

Генезис – юнон. genesis- келиб чиқиш; пайдо бўлиш, ташкил топиш жараёни.

Гильдия тизими – (нем. корпорация) элиталарни шакллантириш тизимларидан бири. Унга 1) эпиклик, юқори лавозимларга элитанинг қуйи қатламларидан номзод танлаш, юқорига сиқилишнинг погонавийлиги; 2) лавозимларни эгаллаш учун кўплаб расмий шартларнинг мавжудлиги; 3) танловни алоҳида имтиёзли кичик гуруҳ амалга ошириши; 4) мавжуд етакчи типини тиклашга, яратинишга, сақлаб қолишга ҳаракат қилиниши сигарилар хос.

Гипотетик – фарз қилинган, тахмин қилинган.

Глобал - фран. global-умумий); умуман олганда, бутун ер юзи бўйлаб.

Глобал - фран. global-умумий); умуман олганда, бутун ер юзи бўйлаб.

Ғоя – инсон тафаккурида вужудга келадиган, ижтимоий характерга эга бўлган, руҳиятга қучли таъсир ўтказиб, жамият ва одамларни ҳаракатга қорлайдиган, мақсад-муддао сари етаклайдиган қучли, теран фикр

Ғоявий бўшлиқ - деб, эски ҳукмрон мафкура ҳалокатга учраб, у билан боғлиқ тушунчаларнинг қадрсизланиши, бугунги ҳаёт, ўтмиш ва келажакка дахлдор қадриятлар, тушунча ва тасавурларни тўлиқ англаб етмаслиги оқибатида одамларнинг қалби ва онгида вужудга келадиган бўшлиққа айтилади.

Гуманизм (инсонпарварлик) – тенглик, адолат, ўзаро ҳурмат, инсон қадрини ардоқлаш, одамлар фаровонлиги учун ғамхўрлик қилиш ғоялари сингдирилган дунёқараш.

Гуруҳ - манфаатлар, қарашлар, касбий, фаолият тарзи бўйича бирлик ва умумийлик касб этган шахслар йиғиндиси, бирлашмаси.

Давлат – муайян ҳудудда жамият ва унинг сиёсий тизимини ташкил қилиш усули, ҳокимиятнинг марказий институти, жамиятнинг сиёсий ташкилоти бўлиб, маълум бир ҳудуд ва унда яшовчи халқларни ўз ичига олади. Жамиятни бошқарувга тизим сифатида Давлат ички тизимга ўз қаролатларини амалга ошириш учун махсус органларга эга. Давлат одамлар ва

жамоат гуруҳларининг фаолияти ҳамда муносабатларини ташкил этади, уларни йўналтиради ва назорат қилади.

Давлат тассарруфидан чиқариш - давлат мулки ҳисобидан бошқа нодавлат мулк шакллариининг вужудга келтирилиши.

Дахлдорлик хисси - фуқароларнинг туғилган жойи, она Ватани, мустақилликни англаш, уни асраб-авайлаш, ҳимоя қилиш, уни янада ривожлантиришга қорлайдиган, шарт-шароит, омиллар мажмуи.

Демократик институтлар - бу, давлат ва жамиятда демократик тузумни шакллантирувчи демократик тамойилларни амалга оширишнинг ташкилий шакллари ҳисобланади.

Демократик институтлар - жамият ҳаётида демократик тамойилларни қарор топишга хизмат қиладиган ташкилотлар ва тузилмалар мажмуаси.

Демократик кучлар блоқи - парламентдаги кўпчилиكنи ташкил этиш мақсадида ўздастурий мақсадли вазифаларининг яқинлигидан ёки мослигидан келиб чиққан ҳолда бир нечта сиёсий партиялар фракциялари ва Ўзбекистон экологик ҳаракатидан сайланган депутатлар ўз саъй-ҳаракатларини бирлаштириши.

Демократия (юнонча, “демос” - халқ, “кратос” - ҳокимият) - халқ ҳокимияти маъносини англатиб, халқни ҳокимият манбаи, деб билувчи сиёсий тизимни шакли. Демократия инсонни ҳар томонлама баркамол ривожланиши учун берилган имкон бўлиб, давлат конституциясида озчиликнинг кўпчиликка бўйсунуши тамойили расмий эълон қилинди, ҳамда фуқароларнинг эркинлиги тенг ҳуқуқлиги эътироф этилди. Демократия ҳар бир даврнинг ижтимоий - иқтисодий шароитларига мос шаклланиб, ривожланиб боровчи чегарасиз табиий - тарихий жараёндир.

Децентрализация - номарказлаштириш; марказий ҳокимият органлари ваколатларининг бир қисмини маҳаллий ҳокимият органлари, ўзини ўзи бошқариш органлари ва нодавлат ташкилотларга бериш; марказлашувни бўшаштириш ёки бекор қилиш, тугатиш.

Диаспора - юн. diaspora - тарқалиш маъносида бўлиб, маълум бир давлат ҳудудда яшовчи, аммо бошқа бир давлатда ўз давлат тузилмасига эга, маълум бир халқ миллат вакиллариининг йиғиндиси (масалан Ўзбекистонда яшовчи рус, украин миллиатининг диаспораси).

Диверсификация - лот. diversification - ўзгариш, турли-туманлик, фаолиятни ҳар томонламава турли-туман йўналишларда ривожлантиришга стратегик мўлжал олиш. Масалан, капитални диверсификациялаш - иқтисодий таваккалчиликнинг хавfli оқибатини камайтириш мақсадида капитал маблағларни турли объектлар ўртасида бўлиб-бўлиб жойлаштириш.

Диний бағрикенглик - бизнинг дунёмиздаги турли бой маданиятларни, ўзини ифодалашнинг ва инсоннинг алоҳидалигини намоён қилишнинг хилма-хил усулларини ҳурмат қилиш ва тўғри тушунишни аниглади. Уни билим, самимият, очик мулоқот ҳамда ҳурфикр, виқдон ва эътиқод вужудга келтиради.

Дискурс - ингл. discourse < лат. discursus - суҳбат, муомала, мунолоқ, диалог.

Дифференциация - (лот. differentia - фарқлаш, ҳар хиллик); тақсимланиш, нимаидир алоҳида турли хил унсурларга ажралиши, бўлақларга бўлиниши.

Дуализм – (лот.) икки тарафламалик (шунингдек, фалсафадаги дунё асосида иккита мустакил бош сабаб – рух ва модда, идеаллик ва моддийлик мавжуд деган қарашлар ҳақидаги таълимот).

Европоцентризм - Ғарбий Европа маданияти бутун инсоният учун наъмуна, деб қаровчи концепция. Унга қўра Ғарбий Европа – жаҳон тараққиёти марказидир.

Жазо – ҳуқуқбузарлик содир этишда айбланган шахсларга нисбатан қўлланадиган маънавий, моддий ёки жисмоний чеклашлар билан боғлиқ бўлган мажбурлов чораси.

Жамият – инсонлар муносабати ва ижтимоий алоқалар йиғиндиси. Жамият тарихий, моддий-маънавий ҳаёт тарзидан келиб чиққан ҳолда умумий орзу-мақсадлари билан бирлашган инсонлар уюшмасининг алоҳида шакли. Жамият доимо ўзгариш ва ривожланишда бўлиб, унинг асосини доимо инсонлар ташкил этади.

Жамоа манфаати - кишилар гуруҳи, корхона ва фирмаларга тегишли манфаатлар мажмуидир.

Жамоат бирлашмалари – фуқароларнинг қонунда белгиланган тартибга рўйхатдан ўтказилган бирлашмалари. Уларга қасаба уюшмалари, сиёсий партиялар, олимларнинг жамиятлари, фахрийлар ва ёшларнинг ташкилотлари, ижодий уюшмалар ва фуқароларнинг бошқа бирлашмалари қиради.

Жараён – муайян вақт оралиғида бўлиб ўтган ўзгаришлар, воқеа ва ҳодисаларнинг давомийлиги. Ж.лар узлукли ва узлуксиз, табиий ва сунъий, такрорланувчи ва бетакрор, бошқарилувчи ва бошқарилмас бўлиши мумкин.

Жиноят – қонунданазарда тутилган ижтимоий хавфли қилмиш. замин, ўлкадир.

Идентификация – (лот. ўхшатмоқ, тенглаштирмақ, бараварламоқ) монандлик. Сиёсий идентификация - у ёки бу сиёсий гуруҳга ўзини бошқалардан ажратиш имконини берувчи барқарор белгилар, хусусиятлар бирлиги.

Ижтимоий адолат – барча ижтимоий тоифаларнинг жамиятда ўз ўрни мавжудлигини ва қонун олдида уларнинг ўзаро тенг ҳуқуқларга эга эканлигини эътироф этиш.

Ижтимоий манфаат – бу барча жамият аъзоларининг биргаликда рўёбга чиқадиган манфаатларидир.

Ижтимоий уюшмалар – фуқаролар манфаатлари умумийлиги ва ихтиёрийлик асосида вужудга келувчи, лекин ўз фаолияти натижасида даромад олишни кўзламайдиган ташкилотлар (сиёсий партиялар, оммавий ҳаракатлар, қасаба уюшмалари, аёллар, кексалар, ногиронлар, ёшлар, болалар ташкилотлари, илмий техник, маданий-маърифий, спорт ва бошқа кўнгилли жамиятлар, жамғармалар, ассоциациялар, бошқа тузилмалар). Демак, фуқароларнинг ҳар қандай кўнгилли уюшмаси – ижтимоий уюшмадир. Мавжуд сиёсий ҳаётни ўзгартиришга ёки унга таъсир этишга уринувчи ижтимоий уюшмалар сиёсий, деб қаралади.

Ижтимоий ҳамкорлик – турлимиллат, ирқ ва динга мансуб кишилар ва гуруҳларнинг умумий мақсад йўлидаги ҳамжиҳатлиги.

Ижтимоий шериклик - давлат органларининг нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини, шу жумладан тармок, худудий дастурларни, шунингдек норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахлдор бўлган бошқа қарорларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш борасидаги ҳамкорлигидир

Ижтимоий-иқтисодий муносабатлар - бу кишилар учун зарур бўлган ҳаётий неъматларни ишлаб чиқариш, тақсимлаш, айирбошлаш ва истеъмол қилиш жараёнида вужудга келадиган муносабатлар.

Иқтисодий мустақиллик –муайян бир мамлакатнинг шу мамлакатда мавжуд ишлаб чиқариш кучлари ва ишлаб чиқариш воситаларига, табиий ва маънавий бойликларга ва шу бойликлар туфайли яратилган маҳсулотдан тушган миллий даромадга ва уни тақсимлашга ягона эгаллик қилиши.

Иқтисодий ресурслар – маълум даврда маълум бир мамлакат ихтиёрида тўпланган ва мавжуд бўлган ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш, уларни истеъмолчиларга етказиб бериш ва истеъмол жараёнларида қўлланилиши мумкин бўлган воситалар, кўр-қутлар, имкониятлар ва манбалардир

Индивид - лот. *individuum*-булинмас, алоҳида; инсон зотининг алоҳида олинган намунаси, унинг вакилларида бири; ҳар бири алоҳида, мустақил мавжуд бўлган тирик организм; шахс эса у ёки бу инсон сифатида намоён бўлиб, у маълум ва бетакрор индивидуалликка эга бўлади.

Инсон омили – инсон моҳиятига хос бўлган энг муҳим хусусиятларни – инсондаги жисмоний – рухий томонларнинг бирлиги.

Инсон ҳуқуқлари- унга тор маънода фақат давлат ҳимоя қиладиган ва қафолат берадиган ҳуқуқлар кириб, бу ҳуқуқларга барча фуқароларнинг қонун олдида тенглиги, яшаш ва жисмоний дахлсизлик ҳуқуқи, инсон қадр-қимматини ҳурмат қилиш, ўзбошимчилик ва ноқонуний ушлаш ёки қамаш, виждон ва дин эркинлиги, ота-оналарнинг ўз болаларини тарбия қилиш ҳуқуқлари кирази. Кенг маънодаги инсон ҳуқуқлари эса ўзида шахс эркинлиги ва ҳуқуқларининг кенг мажмуаси ва турларини ифодалайди

Инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлатнинг ўзига хос белгилари - биринчидан, жамоат ва давлат турмушининг барча соҳаларида ҳуқуқ ва қонуннинг устуворлиги, қонун талабларининг давлат ҳокимияти ва барча органлари, ўзини ўзи бошқариш органлари, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан ижро этилиши; иккинчидан, шахс ҳуқуқлари ва эркинликларининг реаллиги, уни эркин камол топтириш таъминланиши, давлат билан шахснинг ўзаро масъуллиги; учинчидан, давлат ҳокимиятини қонунчилик, ижрочилик ва судҳокимиятига бўлиш асосида амалга ошириш.

Институт - лот. *institutum*-маҳкама, идора, муассаса; тизимлаштирилган, ҳаммага танилган, амалда қўлланилаётган ва эътироф этилган (хар қачон ҳам ўз расмий тасдиғини топавермайдиган), у ёки бу тарзда

мустаҳкамланган қоидалар ва меъёрларга мувофиқ ўзаро ҳатти ҳаракат қилиш учун қўллаб-қувватланаётган кўрсатмаларга эга бўлган ижтимоий агентларнинг ўзаро ҳатти ҳаракатлари шакллари киради.

Интеграция - лот. *integratio*-тикланиш, бажариш; *integer*-бир бутун; қандайдир қисмларнинг бир бутунликка бирлашиши.

Интерактив давлат хизматлари – идоралар томонидан жисмоний ва юридик шахсларга идораларнинг ахборот тизимлари воситасида телекоммуникация тармоқлари орқали кўрсатиладиган хизматлар. Бизнинг мамлакатимизда бу хизматлар 2013 йил 1 июлдан ҳаракат қилувчи ҳамда давлат органларининг аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектлар билан ўзаро ҳамкорлигининг қулай ва самарали воситаси сифатида хизмат қилувчи *my.gov.uz* Интерфаол Давлат хизматлари ягона портали орқали кўрсатилади.

Интернет – ахборот билан алмашиш учун ҳам компьютер тармоқлари фойдаланувчиларни, ҳам шахсий компьютерларни ўзаро боғловчи бутун дунё ахборот компьютер тармоғи.

Интернет журналистика – бу интернет маконида ахборот шакллар долзарблигини шакллантириш ва тақдим қилиш бўйича фаолиятни касб этувчи сифат жиҳатидан янги ва цивилизацияли феномендир, бунда бундай шакллар ташувчисига нафақат сўз, балки расм, фотосурат, кино, видео, товуш, веб-саҳифа – кенг маънода ахборот ёки матн ташувчиси сифатида намоён бўлишга қодир ҳар қайси объект айланиши мумкин.

Интерпелляция - фр. *interpellation* < лат. *interpellatio* < *interpellare* – муносабат, аюқа, суҳбат ва бошқа шу қабилини бўлиб қўйиш, қарши чиқиш.

Интерфаол мулоқот – реал вақт режимида турли ОАВ (асосан Интернет) воситасида “жонли” мулоқот қилиш. Шартли равишда бундай мулоқотнинг бир неча шаклини белгилаш мумкин:

Информация – лот. *informatio* – хабардор қилиш, тушунтириш, баён қилиш маъноларини беради. Шунингдек, лот. *informare*- шакл бериш қабилида ҳам ишлатилади.

Иррационал – (лот.*irationalis*) билишнинг асосий воситаси сифатида ҳис-туйғу, инстинкт ва эътиқодни тан оловчи фалсафий қараш.

Ишлаб чиқариш усули - ишлаб чиқарувчи кучлар ва ишлаб чиқариш муносабатлари бирлиги ҳамда ўзаро таъсири.

Ишлаб чиқарувчи кучлар - ишлаб чиқаришнинг шахсий ва моддий омиллари, яъни ишчи кучи билан ишлаб чиқариш воситалари бирлиги.

Кадрлар тайёрлашнинг миллий модели тизими – Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан 1997 йилнинг 29 августига “Кадрлартайёрлашмиллий дастури тўғрисида” қарор қабул қилинди. Ушбу дастурда (3-банди) кадрлар тайёрлашнинг миллий модели қуйидаги таркибий қисмлардан иборатлиги белгилаб қўйилган:

1. Шахс – кадрлар тайёрлаш тизимининг бош субъекти ва объекти, таълим соҳасидаги хизматларнинг истеъмолчиси ва уларни амалга оширувчиси.

2. Давлат ва жамият – таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимининг фаолиятини тартибга солиш ва назорат қилишни амалга амалга оширувчи кадрлар тайёрлаш ва уларни қабул қилиб олишнинг кафиллари.

3. Узлуксиз таълим – малакали рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг асоси бўлиб, таълимнинг барча турларини, давлат таълим стандартларини, кадрлар тайёрлаш тизими ва унинг фаолият кўрсатиш муҳитини ўз ичига олади.

4. Кадрлар тайёрлаш тизимида – фан юкори малакали мутахассислар тайёрловчи ва улардан фойдаланувчи, илғор педагогик ва ахборот технологияларини ишлаб чиқувчи.

5. Кадрлар тайёрлаш тизимида ишлаб чиқариш – кадрларга бўлган эҳтиёжини, шунингдек, уларнинг тайёргарлик сифати ва савиясига нисбатан кўйиладиган талабларни белгиловчи асосий буюртмачи, кадрлар тайёрлаш тизимини молия ва моддий-техник жиҳатидан таъминлаш жараёнининг катнашчиси (“Баркамол авлод–Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори”, Т., 2008., 41–53 б.).

Касаба уюшмалари – корхона, муассаса, ўқув юрти ва бошқа меҳнат жамоларида ишлаётган ишчи ва ходимларни ижтимоий манфатларини ҳимоя қилиш, иш берувчилар билан ишловчиларнинг ижтимоий шерикчилигини ташкил этиш мақсадида фаолият юритадиган нодавлат ношаро ташкилот; **Квази..** – лот. турли сўзлар бошига қўйилувчи ва «гуё», «сохта» маъноларини берувчи қўшимча. Масалан, квазидемократия.

Квинтэссенция – (лот. бешинчи асос); бирор нарсанинг асос, моҳияти; энг муҳим, энг асосий эканлигини англатади.

Компетент – (лот. competens- лойиқлик, мутаносиблик); ўз билими ёки вақолати билан бирон-бир қарорни қабул қилиш, масалани ечиш ёки улар юзасидан ҳукм чиқариш учун зарур бўлган илмга ёки қобилиятга эга бўлишни англатади.

Конфессия – лат. confessio динлар ва унинг шаҳобчалари, тармоқлари, мазҳаб, оқим ва йўналишларини ифодаловчи умумий тушунча.

Концепция – лот. conceptio-идрок қилиш, идрок, ўзлаштириш; у ёки бу ҳодисаларга нисбатан қарашлар тизими; қандайдир ҳодисаларни кўриб чиқиш, ниманидир аниқлаш усули.

Конъюнктура – лот. conjunctura – боғлаш, қўшиш. Бозор конъюнктура-си – талаб ва таклиф, баҳолар даражалари, моллар захиралари, шунингдек, иқтисодий циклар ўзгаришлар даври – кўтарилиш ёки таназзул қабилад ўзаро тегишли нисбати натижасида эркин бозордаюзага келган иқтисодий вазиятлар. Конъюнктуранинг биринчи белгиси унинг тез ўзгарувчанлиги, доимий эмаслиги ва аксарият ҳолларда тебраниб туриши ҳисобланади.

Кооперация – лот. cooperatio-ҳамкорлик; кўпчилик кишиларнинг биргаликда битта ёки ўзаро бир-бирларига боғлиқ ўлган бир неча фаолиятлардаги иштироки, меҳнатни ташкил этиш шаклларида бири; ишлаб чиқариш ва маҳсулот айирбошлаш соҳасидаги жамоавий бирлашма.

Космополитизм – (юнон. kosmopolites — дунё фуқароси) — дунё фуқаролигини даъво қилиш, шунингдек, миллий ва давлат суверенитетини рад этиш, турли миллий аъғана, маданият ҳамда ватанпарварлик туйғусидан воз кечиш ғоясини илгари

сурадиган караш. Космополитизм- яъни, қаерда яхши ҳаёт бўлса ўша ерни ватан деб билиш. Бу тамойил инсонда ватан ҳиссини йўқотали, гурурни ўлдирали. Бу эса ҳар бир жамият учун ҳалокатлидир.

Кўппартиявийлик—мамлакат парламентида кўпчилик ўринни олиш учун тенг имкониятга эга бир неча сиёсий партиялар мавжуд бўлган сиёсий тизим.

Кучли давлат—омма фаолиятига асосланган кучли бошқарув тизимига, ривожланган иқтисодиёт, юксак маънавиятга эгабўлган давлат. Бундай давлат мустаҳкам иқтисодий, ҳуқуқий ва маънавий асосга эга бўлади. Унингқудрати фуқаролар ҳамжиҳатлиги, жамиятдаги дўстлик ва бағрикенглик, ҳар бир фуқаронинг онглилик даражаси, давлат бошқарувидаги фаол иштирокига асосланади.

Кучли давлатдан-кучли жамият сари—ушбу концепциянинг моҳияти одамларнинг сиёсий онги, сиёсий маданияти ва фаоллиги юксалиб боргани сари давлат вазифаларининг нодавлат тузилмалари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич ўтиши, маҳаллаларнинг нуфузи ва мавқеининг ошиши демакдир.

Кучли жамият-мустаҳкам негизнинг барқаролиги таъминланган, давлатнинг бошқарувчилиги фаолияти қисқариб, жамоат ташкилотларининг роли кучайган, фуқароларнинг қонун асосида, уларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари олий қадриятларга айланган жамият.

Кучли фуқаролик жамияти—инсон манфаатлари устуворлиги ва фуқаролик жамияти институтлари орқали уларнинг давлат ва жамият бошқарувида фаол иштирок этиши таъминланган, қонун устувор бўлган жамият.

Қонун—қонунчилик ҳокимиятининг фуқаролар, жамият ва давлат ҳаётига тааллуки муносабатларда муайян тартиб жорий этиш борасидаги иродасининг намоён бўлиши.

Қонун устуворлиги—ушбу тамойилнинг мазмуни шунинг аниқлиги, қонун ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида қатъий ҳукмрон бўлади. Яъни, ҳеч ким, ҳеч бир давлат органи, мансабдор шахс, тadbirkor ёки бошқа бир фуқаро қонунга бўйсунмиши, ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий муносабатлар фақат қонун билан тартибга солинади, унинг барча иштирокчилари эса, ҳеч бир истисносиз, ҳуқуқ нормаларининг бузганлиги учун жавобгарликка тортилиши керак. Ҳуқуқий нормаларни тadbirkor этишда конституция ва қонунларнинг нормалари бошқа ҳуқуқий нормалардан устун туради.

Легитимлик—(лот. қонуний) муайян давлат ҳокимиятининг қонунийлигини А. фуқаролар томонидан; В. халқаро ҳамжамят томонидан эътироф этилишини аниқлашчи қадриятнинг тушунча. Тарихан анъанавий, харизматик, оқилона-қонуний шаклларда номоён бўлади.

Либерализм—(лот. эркинлик) мафкура, ижтимоий-сиёсий ҳаракат. У ижтимоий имтиёзлар ва авлоддан-авлодга ўтувчи ҳокимиятга қарши чиқиш буржуа қатламларининг қарашларини ўзида мужассам этади. Асосий тамойиллари: индивидуализм, эркинлик, бозор ва рақобатнинг мутлоқлиги,

давлатни чеклаш заруриги (асосчилари И.Бентам, Ж.Милл, А.Смит, Г.Спенсер).

Либераллаштириш – ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида эркинлик устувор бўлишини, жамиятнинг эволюцион ривожланиш йўлини эътироф этувчи ва асословчи назария, амалиёт.

Лига - лот. ligare-боғламоқ; ижтимоий-сиёсий бирлашма; давлатлар, ташкилотлар, алоҳида шахслар иттифоқи.

Лобби - лот. lobуу-қулуар; жамиятдаги маълум бир сиёсий доиралар, кучли иқтисодий тизилмалар манфаатларини ифодаловчи, ана шу манфаатларни амалга ошириш парламент ва мансabdоршахсларга босим ўтказишга интилаётган гуруҳлар.

Маданият – кишиларнинг табиатни, борликни ўзлаштириш ва ўзгартириш жараёнида яратган моддий, маънавий бойликлар ҳамда бу бойликларни қайта тиклаш ва бунёд этиш йўллари ва услублари мажмуи.

Маданиятли одам – ўқимишли, замон талаблари асосида кийиниш ва муомала меъёрларига амал қилувчи, ахлоқ нормаларига тўла амал қиладиган, илғор фалсафий гояларга эга бўлган, жаҳон маданияти дурдоналаридан хабардор бўлган шахсга айтилади.

Манфаат – индивид ва ижтимоий гуруҳлар фаолиятининг асосий сабаби.

Манфаатлар - лот. interest аҳамият касб этиш, муҳим; объектив равишда аҳамият касб этган, инсон, жамоа, миллат, жамият кабилар учун зарур бўлган зарурий эҳтиёжлар; кимгадир фаровонлик бағишлайдиган, кимгадир фойда келтирадиган нарсалар.

Манфаатлар гуруҳлари - унга аъзо бўлган кишиларнинг манфаатларини бошқа гуруҳлар ва сиёсий институтларнинг ўзаро муносабатларида, шунингдек, ўз гуруҳи ичида ифода қилиш учун тузилган ихтиёрий ташкилотлар.

Маргинал – (фр. “marginal”) иккинчи даражали, охириги, четда турувчи; сиёсатшуносликда – олдинги ижтимоий алоқаларини йўқотган, янги ҳаёт шарт-шароитларига ҳали мослаша олмаган, қандайдир ижтимоий гуруҳлар орасида ёки энг чеккасида турган ижтимоий одам, жамиятнинг сиртида қолган: люмпен, мискин ва хоказо.

Маҳаллий (ёки муниципал) бошқарув - маъмурий-худудий бирликлардаги аҳолининг манфаатларини ифодалайдиган ва сайлаб қўйиладиган органлар ҳамда уларнинг маъмурий аппарати томонидан амалга ошириладиган маҳаллий аҳамиятга молик ишларни бошқариш.

Маънавий баркамол инсон – комил инсон тушунчаси билан ҳамоҳангдир. Айни вақтда маънавий баркамол инсон тушунчаси соғлом авлод тушунчаси билан ҳам боғланиб кетади. Илмий адабиётларда бу тушунчалар алоҳида-алоҳида ишлатилса-да, моҳиятан уларнинг ҳаммаси инсон ахлоқи ва одобини, уларда шаклланган барча ижобий хислатларни, уларнинг инсонларга, жамиятга ва Ватанга бўлган муносабатларидан тортиб, токи оилага, ота-онага ва бошқаларга муносабатларининг барча қирраларини қамраб олади.

Маънавий жасорат – ер юзида барча ўлмас обидаларни, инсоният ҳаётини тубдан ўзгартириб юборган жамики улуғ кашфиёт ва ихтироларни,

мумтоз санъат ва адабиёт дурдоналари ҳамда мардлик ва қахрамонлик намуналарини кўрсатган инсонларнинг мислсиз ақл-заковати ваюксак маънавий салоҳиятини ифодалайди.

Маънавий таҳдид – тили, дини, эътиқодидан қатъи назар, ҳар қайси одамнинг том маънодаги эркин инсон бўлиб яшашига қарши қаратилган, унинг айнан рухий дунёсини издан чиқариш мақсадини кўзда тутадиган мафкуравий, ғоявий ва информацион хуружларни назарда тутати.

Маънавият – инсонни руҳан покланиш, қалбан улғайишга қорлайдиган, одамнинг ички дунёси, иродасини бақувват, имон-эътиқодини бутун қиладиган, виждонини уйғотадиган бекиёс куч, унинг барча қарашларининг мезонидир.

Маънавиятга таҳдид – инсон қалби ва имон эътиқодини сусайтиришга қаратилган ҳамда инсоннинг ўзлигидан бегоналаштириб, келажақидан маҳрум этишга йўналтирилган ёт ва бегона ғоялар.

Маънавиятнинг шакллантирадиган мезонлар – инсон онгига таъсир кўрсатадиган, унинг дунёқараши тафаккур тарзини муайян йўналишга соладиган, ўзгартирадиган, жамият, миалатга ҳос маънавий, маданий ва моддий асослар, аъёналар, қадриятлар, мерос, турмуш тарзи, ғоялар ва қарашларни умумлаштирувчи тушунча.

Маърифат – таълим тарбия, иқтисодий, сиёсий, фалсафий, диний ва маънавий бойликларнинг, уларни янада кўпайтириб ҳамда такомиллаштириб бориш усулларининг мажмуи.

Менталитет – фран. mentalite; лот mentalis-ақлий, рухий, маънавий, ақл йўналиши ақл бичими, ақлий етуқлик, заковат; маълум шахс, иқтисодий гуруҳ (кичик, катта, миллий) учун характерли бўлган дунёқараш, дунёни англаш, атроф воқеликни қабул усули; фикрлаш тарзи.

Механизм – юнон. mechane-қурул, иншоот; ҳаракат ва тезликни амалга ошириш ёки узатиш қурилмаси. Сиёжатда маъжозий маънода бирон-бир режа, дастур, мақсадни амалга ошириш йўл-йўриқларини ва воситаларига нисбатан қўлланилади.

Миллат — тил, маънавият, миллий ўзликни ангаш руҳияти, урф-одатлар, аъёналар ва қадриятлар ягоналиги асосида муайян ҳудудда яшовчи иқтисодий алоқалар билан боғланган мустақил субъект сифатида ўзига ҳос моддий ва маънавий бойликларни яратувчи кишиларнинг этник бирлигидир.

Миллатлараро муносабатлар — бирга ёки айри тарзда яшайдиган ҳар хил миллатлар ўртасида амалга ошадиган турли-туман шакллардаги алоқаларни англаувчи тушунчидир.

Миллатлараро тотувлик ғояси - миллий истиқлол мафкурасининг асосий ғояларидан бири бўлиб, мамлакатимизда истиқомат қилиб келаётган барча этник вакиллари билан, авваламбор, ўзбек миллати ва шу билан бирга ўзларининг ўртасида кўп йилларга мўълкалланган эзгулик, ишонччилик, дўстоналик, яқдиллик, қариндошлик, маънавий-ахлоқий ва мафкуравий яқинлик ва бирдамлик, муросалилик ва бошқа инсонийлик муносабатлари мавжудлигини ва келажақда ҳам у янада қамол топишини ифодалайди.

Миллатчилик бу - миллат айириш, бир миллатни хар томонлама улуғлаб, бошқаларининг ҳуқуқ эҳтиёж ва манфаатларини назар-писанд қилмаслик, уларни ерга уришдан иборат бўлган недемократик мафкура.

Миллий ғоя - аждодлардан авлодларга ўтиб, асрлар давомида эъзозлаб келинаётган. шу юртда яшаётган хар бир инсон ва бутун халқнинг калбида чуқур илдиз отиб, унинг маънавий эҳтиёжи ва ҳаёт талабига айланиб кетган, таъбир жоиз бўлса, хар қайси миллатнинг энг эзгу орзу-интилиш ва умид-мақсадлари йиғиндиси.

Миллий ғоя негизлари - аждодлардан авлодларга ўтиб келаётган, халқнинг ўзига хос миллий хусусиятларини ифодалаган миллий маънавий мерос қадриятлари ҳамда дунё халқлари томонидан эътироф этилган демократиянинг умуминсоний принциплар мажмуидир.

Миллий қадрият - миллат учун муҳим аҳамиятга эга бўлган этник жиҳат ва хусусиятлар билан боғлиқ бўлган қадрият шакли.

Миллий мафкура - миллатнинг этноижтимоий бирлик сифатида мавжуд бўлиши ва ривожланиши, эркин ва озод тараққиётини ғоявий асослаш, таъминлашга қаратилган қарашлар тизими

Модель - фран. modele-намуна, тарх, ниманидир тасвири тавсифи.

Модернизациялаш - фран. modernizer-замонавий; замонавийлаштириш, ҳозирги давр талаблари, тарзи ва дидига мутаносиб равишдаги ўзгаришларни амалга ошириш.

Мулк объектлари - мулкка айланган барча бойлик турлари. Мулк субъектлари - мулк объектини ўзлаштиришда қатнашувчилар, мулккий муносабатлар иштирокчилари.

Мулкдан фойдаланиш - мол-мулкнинг Иқтисодий фаолиятда ишлатилиши ёки ижтимоий ҳаётда қўлланилиши, яъни унинг нафли жиҳатларининг бевосита истъмолад қилиниши.

Мулкни тасарруф этиш - мол-мулк тақдирини мустақил ҳал қилиш. Мулкка эгалик қилиш - мулкдорлик ҳуқуқининг унинг эгаси қўлида сақланиб туриши ва яратилган моддий бойликларни ўзлаштиришнинг ижтимоий шакли.

Мулкчилик муносабатлари - мулкка эгалик қилиш, ундан фойдаланиш, уни ўзлаштириш ва тасарруф этиш жараёнида вужудга келадиган муносабатлар.

Муниципал бошқарув - ингл. municipal ўзини ўзи бошқариш; бу бошқарувнинг нисбатан номарказлашган шаклидир. Шу билан бир вақтнинг ўзида у фуқаролик жамиятининг институти ҳисобланади. Бундай бошқарув органларининг асосий белгилари, - уларнинг сайланишлиги ва ўз ҳудудидаги аҳоли манфаатлари асосида маҳаллий аҳамиятга эга бўлган ишларга раҳбарлик қилишдаги нисбатан мустақиллик.

Муниципалитет - фран. municipalite-шаҳар ўзини ўзи бошқариш органи, кўпчилик мамлакатлардаги ўзини ўзи бошқариш органлари.

Мустақил босма ОАВ лари - давлат бошқарувидан ҳоли бўлган, узининг фикр ва сўз эркинлигини рўёбга чиқарувчи, лекин бунда ўз фаолиятини амалдаги конунчилик доирасидагина олиб боровчи оммавий ахборот воситаларидир.

Низом- муайян давлат ёки жамоат тузилмаларини ташкил этиш тартибини, тузилиши, вазифаси, функциялари ва воқолатларини белгиловчи кодекслаштирилган норматив ҳужжат ҳисобланади.

Нодавлат ношижорат ташкилоти (ННТ) - жисмоний ва (ёки) юридик шахслар томонидан ихтиёрийлик асосида ташкил этилган, даромад (фойда, олиш)ни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олмаган ҳамда олинган даромадларни (фойдани) ўз қатнашчилари (аъзолари) ўртасида тақсимламайдиган ўзини ўзи бошқариш ташкилотидир.

Нодавлат электрон оммавий ахборот воситалари - ўз олдида Интернет тармоғида оммавий ахборот воситаси (ОАВ, функцияларини бажариш вазифасини қўвчи нодавлат тусдаги рўйхатга олинган веб-сайтлари.

Оккультизм, - фр. occultisme, нем. Okkultismus < лат. occultus - сирли, яширин, дунёнинг яширин, ғайришуурий, илмий тафаккурга сиғмайдиган, аммо "танланган", "тақдим этилган"ларгагина насиб этувчи қудрати ҳақида нотабиий қараш.

Оммавий ахборот воситалари - кенг қўламда ахборотни йиғиш, ишлаш ва тарқатишни таъминловчи ижтимоий институтлар ва каналлар (матбуот, китоб нашриётлари, матбуот агентликлари, радио, телевидение ва х.к.). Оммавий ахборотни даврий тарқатишнинг доимий номга эга бўлган ҳамда босма тарзда (газеталар, журналлар, ахборотномалар, бюллетенлар ва бошқалар) ва (ёки) электрон тарзда (теле-, радио-, видео, кинохроникал дастурлар, умумфойдаланишдаги телекоммуникация тармоқларидаги веб-сайтлар) олти ойда камида бир марта нашр этиладиган ёки эфирга бериладиган шакли ҳамда оммавий ахборотни даврий тарқатишнинг бошқа шакллари оммавий ахборот воситасидир. «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида. (Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 3-сон, 20-модда).

Парламент - ингл. parliament, франц. parlement пармоқ ва сўзламоқ; парламент олий қонун чиқарувчи вакиллик органи ҳисобланади.

Парламентдаги кўпчилик - Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасида кўпчилик ўринини эгаллаган сиёсий партия фракцияси.

Парламентдаги муҳолифат - янгитдан шакллантирилган ҳукуматнинг тутган йўли ва дастурига ёки унинг айрим йўналишларига қўшилмайдиган сиёсий партиялар фракциялари, шунингдек Ўзбекистон экологик ҳаракатидан сайланган депутатлар гуруҳи.

Партиципация - (ингл) иштирок этмоқ; фуқаролар томонидан давлат ва жамият ишларини бошқариш жараёнида у ёки бу функцияларни бажаришини шарт қилиб қўядиган демократиянинг моделига доир нисбат.

Партия - лот. pars (partis) - қисм, гуруҳ; қандайдир ижтимоий қатлам ёки гуруҳманфаатларини ифодаловчи, қандайдир сиёсий мақсадларни қўзловчи ташкилот.

Пассив сайлов ҳуқуқи - фуқароларнинг сайланадиган давлат органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига сайланиш ҳуқуқи.

Плюрализм - лот. pluralis-турлича, турли туман; турли ижтимоий қатламлар манфаатларини ифодаловчи турли туман ижтимоий-сиёсий кучлар мавжуд бўлган сиёсий тизим.

Плюрализм - лот. pluralis-турлича, турли туман; турли ижтимоий қатламлар

Полиэтник – кўпмиллатли, монэтник – яққа, ягона ёки бир миллатли.

Президент – лот. praesidens (praesidentis) – олдинда ўтирувчи, раислик қилувчи, бошда турувчи сўзларидан олинган бўлиб, кўпчилик Президентлик ва парламент республикалари жорий этилган мамлакатларда маълум бир муддатга сайланган давлат бошлиғи.

Пресса - фран. presse; оммавий ахборот воситалари; оммавий жорий матбуот.

Принцип-лот. principium-асос, дастлабки, бошланғич; асос бўладиган пойдевор ғоялар; ҳулқ, фаолият ва ҳатти-харакатнинг асосий қондаси.

Пропорционал (- от. proportionalis-мутаносиб; сайловларда номзодлар учун бериладиган овозлар рўйхатлар бўйича бериладиган, ҳар бир рўйхат учун берилган овозларга мутаносиб равишда жой эгалланадиган сайлов ҳуқуқи тизими.

Профицит – бюджетга нисбатан қўлланилганида бюджетнинг даромад қисмини унинг харажат қисмига нисбатан ортиқ бўлганлигини ифодалайди.

Рационал – (лот. rationalis-оқилона); мақсадга мувофиқ, асосланган, далилланган (энг тўғри йўл маъносида ҳам ишлатилади).

Регим- фран. régime; давлат тузуми, идора этиш образи.

Сайлов – аҳолининг расмий мансабни эгаллаш учун бирор шахсни танлаши жараёнидир.

Сайлов ҳуқуқи – давлат бошлиғи, вакиллик органлари ва бошқани сайлаш тартибини белгилаб берувчи ҳуқуқий нормалар йиғиндиси. Сайлов ҳуқуқи, одатда, конституция ва сайлов тўғрисидаги махсус қонунлар билан белгиланади.

Секторлараро назария- ижтимоий шерикликнинг уч сектор: давлат органлари, бизнес вакиллари ва фуқаролик жамиятининг институтлари ўртасидаги муносабатларни тартибга солиши тўғрисидаги назария

Сенат - лот. senatus-эски, қария; кўпчилик мамлакатлар парламентининг юқори палатаси.

Сиёсат субъекти – сиёсий муносабатларда иштирок этаётган кучлар, социал гуруҳлар, қатламлар, ташкилотлар сиёсий фаолиятнинг ташувчилари, сиёсатнинг субъекти ҳисобланади.

Сиёсий жараёнлар – турли сиёсий институтлар, ижтимоий гуруҳлар, ташкилотлар индивидлар муносабати сифатида намоён бўлади.

Сиёсий қарашлар – сиёсий қарашларнинг шаклланиши ва қарор топишида ўзига хос анъаналар мавжуд бўлиб, сиёсий ҳодисалар турли хил галкин этилган.

Сиёсий маданият - инсоннинг сиёсий ҳодисаларга доир қадриятларга оид тасаввурлари ва унинг амалиётда намоён бўладиган ҳулқи кодекси ёки

унинг сиёсий ҳокимият субъекти сифатидаги фаолият услуги. Шу маънода, сиёсий маданият фуқароннинг умуминсоний аҳамиятга молик бўлган сиёсий фаолият намуналарини қай даражада эгаллаганлигини намоён қилади.

Сиёсий онг – турли ижтимоий гуруҳларнинг давлат ҳокимиятига, сиёсий ташкилотлар, уларнинг жамият ҳаётидаги ролига, бошқа давлат ва миллатлар билан муносабатига оид қарашларнинг бир тизимга солинган назарий ифодаси.

Сиёсий партиялар – ижтимоий гуруҳлар манфаатларини ифодаловчи, уларнинг энг фаол вакиллари бирлаштирувчи сиёсий ташкилотлар. Сиёсий партиялар жамият сиёсий тизимининг муҳим қисми, улар давлатнинг сиёсий йўналишини белгилашда иштирок этади, ҳукуматнинг вакиллик ва ижро этувчи муассасаларини шакллантиради.

Сиёсий ташкилотлар – сиёсий партиялар, турли ижтимоий қатлам ва гуруҳларнинг манфаатлари, мақсадларини ифода этади.

Сиёсий тизим жамиятда давлат ҳокимияти ва бошқарувни шакллантириш ва амалга ошириш билан боғлиқ муносабатлар ҳаракатларида ўз ифодасини топади.

Социал – лот. *socialis* – ижтимоий, жамоатчилик, жамият ва ижтимоий муносабатлар билан боғланган.

Социум – лот. *socium* – умумий, биргаликдаги; инсонлар ҳаёт фаолияти шарт-шароитларини бирлигини характерловчи ижтимоий умумийлик, бирлик.

Страта – (лот. *stratum*) – қатлам.

Структура (лотинча “*structura*” – “тузилма”, “тузилиш”) – объектнинг бир бутунлигини ва унинг ўзига ўзи айнанлигини, яъни турли ички ва ташқи ўзгаришларда ўзининг асосий хусусиятларини сақлаб олишини таъминловчи барқарор алоқалар йиғиндисидир.

Субординация – (лот.) тартибга келтириш; хизмат интизоми қоидаларига тегишли ҳолда мартаба даражалари бўйича кичик мансабдорларни катта мансабдорларга бўйсунтиришга қатъий амал қилиш.

Суверен – фран. *souverain* – олий сўздан олинган бўлиб, олий, суверенитетга эга бўлиш, мустақил қарам бўлмаган маъноларини беради.

Суверенитет – (фран. “*souveraineté*”) давлатнинг ички ишлар ва ташқи муносабатларда хорижий аралашувларга йўл қўймаган ҳолдаги мустақиллиги ва мухторияти.

Ўз эркинлигини таъминлаш – инсоннинг фундаментал ва табиий ҳуқуқларидан бири – ўз фикрини (хаёлини) ошқора (оғзаки, ёзма равишда ёки оммавий ахборот воситалардан фойдаланган ҳолда) ифода этиш ҳуқуқини амалга ошириш учун комплексли шарт-шароитларни яратиш.

Ўз эркинлигини таъминлаш – инсоннинг фундаментал ва табиий ҳуқуқларидан бири – ўз фикрини (хаёлини) ошқора (оғзаки, ёзма равишда ва ёки оммавий ахборот воситалардан фойдаланган ҳолда) ифода этиш ҳуқуқини амалга ошириш учун комплексли шарт-шароитларни яратиш.

Табақа (қатлам) – ўхшаш касб-хунар, машғулот, ҳолати ва аҳволи билан манфатлар умумийлиги асосида бирлашган шахсларнинг йирик гуруҳи.

Таракқиёт – жамият ривожланишининг оддийдан мураккабга, қуйидан юқорига йўналган, бир сифат босқичидан янги сифат босқичига ўтиши жараёни.

Таракқиётнинг “Ўзбек модели” - истиқлолнинг дастлабки йилларида Биринчи Президентимиз И.А.Каримов раҳбарлигида ишлаб чиқилган ислохотлар стратегия бўлиб, таракқий толган мамлакатларнинг бозор муносабатларига ўтиш тажрибаси, мамлакатимиз бошидан кечирган тарихий синовлар ва уларнинг сабоқлари, халқимизнинг турмуш ва тафаккур тарзи асос қилиб олинди. Шу тариқа юртбошимиз томонидан жамиятни ислох этишининг чуқур илмий асосланган қуйидаги беш тамойили вужудга келди: Биринчи тамойил: иқтисодиётнинг сиёсатдан устуңлиги; Иккинчи тамойил: давлат – бош ислохотчи; Учинчи тамойил: жамият ҳаётининг барча соҳаларида қонуннинг устуворлиги; Тўртинчи тамойил: аҳолининг демографик таркибини ҳисобга олган ҳолда, қучли ижтимоий сиёсат юритиш; Бешинчи тамойил: бозор иқтисодиётига объектив иқтисодий қонунларнинг талабларини ҳисобга олган ҳолда, тадрижий асосда, пухта ўйлаб, босқичма-босқич ўтиш.

Ташаббус- лот. инициатива initiative-ташаббус; қандайдир ишни бошлашга ундаш, ишбилармонлик, муҳокама қилиш учун таклифлар бериш.

Технотроника -ингл. technetronic;. Электроникадан фойдаланиб жамиятга таъсир этувчи техника воситалари.

Тинчлик – инсоннинг ҳаётий эҳтиёжи, эмин-эркин яшаш ва камол топишининг энг зарур омил.

Толерантлик - фр. tolérant (лат. Tolerāns-tolerantis) ҳозирги Ўзбек тилида луғавий таржима қилганда чидамлик, сабрлик, бардошлилик, тоқатлик маъноларини англатади. Антик давр ва ўрта асрларга қадар асосан таъобат соҳасида кенг истифода этилган мазкур тушунча ҳайвонлар ва инсонлар организмларининг турли-туман касалликлар, жароҳатлар ва умуман, ҳаёт учун курашиш жараёнларига доир иммун қобилиятини ўрганиш масалаларига алоқадор бўлган. Кейинчалик бошқа фанлар доирасида ҳам эътиборли асарлар яратган машҳур таъобат олимлари ва ақинча, таъобат борасида ҳам диққатга сазовор фикрлар билдирган бошқа соҳа олимлари мазкур тушунчани кенгрок маънода қўлай бошлаганлар (Эпименид, Горгий, Аристотел, Эпиктет, Ибн Сино). XX асрга қадар толерантлик тушунчасининг айниқса дин билан боғлиқ мурувват маъносидаги талқинларига кўп дуч келиш мумкин. Лекин мазкур аср бошларидан техника таракқиёти ва унинг асосида меҳнатни ташкил этиш муносабатларининг жадал ривожланиши натижасида толерантлик тушунчаси давлат ва халқ муносабатларида, айниқса ҳуқуқий муносабатлар тизимида кенг мазмун касб этади. Энди тушунча чидам, сабр-тоқат маъноларини йўқотмаган ҳолда кўпроқ бағрикенглик, ҳамжихатлик, ҳамкорлик каби мазмулда талқин этила бошланди.

Тоталитар - лот. totalis-бутун, тўла, бир бутун); давлат ҳокимияти органилари томонидан жамият ҳаётининг ҳамма соҳаларини назорат қиладиган давлат шакли, амалда конституцион ҳуқуқ ва эркинликларни тугатилиши; бу режимда давлат ҳокимияти бирон-бир гуруҳ (сиёсий партия) қўлида тўпланиб, мамлакатда демократик эркинликлар ва сиёсий муҳолифатни амал қилиши учун имкониятлар бўлмади.

Транзакция - ингл. bank transaction, от лот. transactio - келишув, шартнома; транзакция — бу сотиб олишга доир шарномани тузиш/молиявий восталарни сотишга доир шартнома. Банк транзакцияси, деганда бир банк хисоб рақамидан иккинчисига ёки банк ичидаги бир хисоб рақамидан иккинчисига пул маблағларини ўтказиш тушунилади.

Трансформация - лот. transformatio — ўзгариш; тузилмаларни, шаклларни ва усулларни ўзгартириш, фаролийатнинг мақсадли йўналишини ўзгартириш.

Тред-юнионистик назария - ижтимоий шерикликнинг мҳнат муносабатларини тартибга солиши тўғрисидаги назария

Трипартизм-ижтимоий шерикликнинг давлат органлари, бизнес вакиллари ва нодавлат нотажорат ташкилотлари ҳамда фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари ўртасидаги келишув.

Ўзини ўзи бошқариш (ингл. municipal ўзини ўзи бошқариш); у ёки бу маъмурий-худоудий бирликлардаги аҳолининг ваколатларини ифодаловчи сайланган органлар ва уларнинг маъмурий аппарати томонидан амалга ошириладиган маҳаллий аҳамиятга эга бўлган ишларни бошқаришга айтилади. Ўзбекистонда ўзини ўзи бошқариш органлари таркибига маҳалла, кишлоқ, овул ва шаҳарча фуқаролар йиғинлари киради.

Ўзини ўзи бошқаришнинг асосий принциплари - Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ва қонунларида мустахкамланган ўзини ўзи бошқариш органларининг табиати билан боғлиқ бўлган мустақил фаолиятни амалга оширишни ташкил қилувчи раҳбарий ғоялар йиғиндисиدير.

Уклад - тартиб, тарз; маълум ижтимоий-иқтисодий тузумнинг асосий ҳужжалик шакли.

Умумбашарий қадрият — дунё халқларининг қўпчилиги томонидан тан олинган, ҳуқуқий метёрлар таркибига киритилган ёки қадрият, анъана ва масъулиятига айланган, воқеълик ва ёхуд муносабатлар тизимига нисбатан қўлланиладиган тушунча.

Умуминсоний қадриятлар — бутун инсониятнинг тажрибасини ифодаловчи ва маълум фарқланишлар бўлишидан қатъи назар, барча одамлар учун муштарак бўлган дунёқарашнинг идеаллари ёки ахлоқий нормалар.

Унг - сиёсий қучлар жойлашувида жамиятнинг ижтимоий-сиёсий тузилишини сақланишини мақсад қилиб олган консерватив сиёсий оқим.

Универсал — (лот. universalis — умумий); ҳар томонлама, кенг қамровли. қўллаб мақсадлар учун яроқли, турли вазибаларни ва функцияларни бажара оладиган.

Учинчи сектор - дунёдаги барча мамлакатларда нотажорат ва хайрия мақсадларида ташаббус қўрсатаётган ва кенг фаолият юритаётган нодавлат иқтисодий ташкилотлар (ННТ) нисбатан қўлланилади (биринчи сектор - давлат, иккинчи сектор - тижорат сектори ёки шахсий сектор дейилади).

Фолл (актив) ойллов ҳуқуқи - фуқаронинг сайланадиган давлат органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига сайлаш ҳуқуқи.

Феминизм лот. femina-аёл; эрақлар билан аёллар ҳуқуқларини тенглаштириш учун фаолият юритадиган аёллар ҳаракати.

Феминизм- лот. femina-аёл; эркаклар билан аёллар ҳуқуқларини тенглаштириш учун фаолият юритадиган аёллар ҳаракати.

Фикр эркинлиги— бу жамият аъзоси бўлган ҳар бир шахс табиий ва ижтимоий жараёнларга, фуқаролар билан сиёсий ташкилотларга ва миллий, иркий, диний, синфий муносабатларга эга бўлган мустақил фикрларини ҳуқуқий, сиёсий диний ва бошқа муассасалар томонидан бўлиши мумкин бўлган турли таъйинлардан муҳофаза қиладиган ижтимоий муҳит.

Фискаль - ингл. fiscal policy; лот. fiscus - сават;касса, казна, молия, солиқ-бюджет сиёсати ҳукумат сиёсати, яъин истикболда барқарор иқтисодий тизимни таъминлаш ва бизнес-циклларни тебранишини камайтириш мақсадида давлатнинг иқтисодиётга аралашув усулларида бири; фискаль сиёсатининг асосий қуроли давлат бюджетининг даромадлари ва харажатлари, яъни: солиқлар, трансфертлар ва давлат сотиб олган товарлар ва хизматлар.

Форум- лот. forum;вакиллар мажлиси, курултойи, конгресси; қадимги Римда халқ мажлиси ўтказилган майдон.

Фракция - лот. fractio-бузиш, синиш, дарз кетиш; парламент аъзолигига ёки бошқа вакиллик органларига сайланган депутатлар бирлашмаси.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг ҳудудий асоси - фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини тузиш, бирлаштириш, тугатиш ҳамда уларнинг чегараларининг ўрнатиш ва ўзгартириш тартиб-қоидаларини белгилаб берувчи ҳуқуқий нормаларнинг муштарак тизимидир.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариши -Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва Қонунлари билан қафолатланадиган уларнинг ўз манфаатларидан, ривожланишнинг тарихий хусусиятларидан, шунингдек миллий ва маънавий кадрлардан, маҳаллий урф-одатлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал қилиш борасидаги мустақил фаолиятидир.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқаришнинг ташкилий асоси - ўзини ўзи бошқариш ҳуқуқининг институти сифатида ўзини ўзи бошқариш органларининг тузилиши, фаолият тартиби, шакли ва принципларини, фаолият доирасини белгилаб берувчи ҳуқуқий нормаларнинг муштарак тизимидир.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятининг молиявий асоси - фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ўз маблағларидан, ушбу органларга халқ депутатлари туман ва шаҳар кенгашлари белгиланган тартибда ажратган бюджет маблағларидан, юридик ва jisмоний шахсларнинг ихтиёрий хайр-эхсонларидан, шунингдек, қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа маблағлардан ташкил топади.

Фуқаролик – инсонларни муайян давлат, давлатчилик билан боғлиқ ҳуқуқий ҳолатларини, муносабатларини ифода этувчи тушунчадир.

Фуқаролик жамияти – фуқароларнинг давлат ва жамият бошқарувида тегишли фуқаролик институтлари орқали фаол иштирок этиши таъминланган ижтимоий макондир.

Фуқаролик жамияти институтлари – фуқароларнинг давлат ва жамият бошқарувида иштирок этишига хизмат қиладиган нодавлат,

нотижорат ташкилотлари, жамият бирлашмалари, онла, махалла, ижтимоий ҳаракатлар ва бошқа тузилмалар мажмуидир.

Фуқаролик масъулияти – қонун устиворлигини тан олиш ва ҳар бир шахснинг ижтимоий ҳаётни такомиллаштириш жараёнида иштирок этиш вазифасини теран ҳис қилиш.

Функция - лот. functio-фаолият, ўташ, бажариш; фаолият, мажбурият, иш, тайинлаш, бурч, вазифа, топширик.

Функция - лот. functio-фаолият, ўташ, бажариш; фаолият, мажбурият, иш, тайинлаш, бурч, вазифа, топширик.

Халқ - (араб. яратилган жонзот, одамлар) – кенг маънода, муайян мамлакатнинг барча аҳолиси, тор маънода, тарихий-этноижтимоий бирликларнинг турли шакллари, чунончи, миллат, элат, этник бирлик, уруғ ва бошқаларни ифода этувчи тушунчадир. Халқ - биринчи марта халқаро ҳуқуқ субъекти сифатида 1945 йили БМТ Уставида "Халқларнинг тенглиги ва ўз тақдирини ўзи белгилаш" тамойилининг мустақамланиши натижасида тан олинган.

Халқ фаровонлиги – миллий истиқлол мафқурасининг асосий ғояларидан бири. Халқ фаровонлиги ҳарбир шахс ва онла фаровонлиги билан боғлиқдир. Бунда инсоннинг шахсий манфаатлари жамият манфаатлари билан уйғунлашиб кетади ва ҳар бир фуқаронинг фаровонлиги бутун жамият фаровонлигидир, деган тамойил амалга ошади.

Хартия – (юн. қоғоз, ёрлик) ўрта асрларда оммавий ҳуқуқий сиёсий характердаги ҳужжат бўлган. Ҳозирги халқаро ҳуқуқда декларациянинг синоними. У – мажбурий кучга эга бўлмаган, умумий тамойиллар ва мақсадларни ифода этувчи ҳужжат.

Хусусийлаштириш - мулкка эгаллик ҳуқуқининг давлатдан хусусий шахсларга ўтиши.

Ҳамкорлик сиёсати – халқаро сиёсат субъектларининг биргаликдаги сиёсий ҳаракатларда вужудга келадиган масалалар юзасидан ягона нуқтан назарларни ишлаб чиқишида ифодаланувчи муносабат турларидан бири. Унга кўра томонлар ўз фаолиятининг асосий йўналишларида мустақилликни сақлаб қолгани ҳолда қарашлар мос тушувчи амалий масалаларда биргаликда фаолият кўрсатадилар. Масалан, гитлерчи Германиясига қарши давлатлар ҳамкорлиги.

Ҳуқуқ - давлат қонунлари билан бериладиган эркинлик, ҳаракат қилиш имконияти, ниманидир амалга ошириш ёки нимадандир фойдаланиш, нимагадир эгаллик қилиш; жамиятдаги муносабатларни, кишилар ва уларнинг ҳаракати ва хулқини мувофиқлаштириш, давлат ва жамият органларини яшашини таъминлашга имконият бериш мақсадларида давлат томонидан ўрнатилган ва ҳимоя қилинадиган умум мажбурий ижтимоий меъёрлар ва қоидалар.

Ҳуқуқий давлат - ҳуқуқ, Конституция ва Қонун ҳукмронлик қиладиган давлатдир. Давлат ва унинг институтлари, мансабдор шахслар жамият ва фуқаро олдидаги ўз масъулиятларини ҳис қилишлари, ўз навбатида жамият ва фуқаро, унинг ташкилотлари давлат олдидаги масъулиятларини ҳис қилишлари керак. Бу масъулиятни ошириш орқали ҳуқуқий демократик

давлат шакллантирилади ва ривожлантирилади ҳамда бу жараён узок муддатни талаб этади.

Ҳуқуқий маданият – умумий маданиятнинг муҳим қисми. Ҳуқуқий маданият тарихан аста – секин шаклланган ижтимоий воқеа бўлиб, ҳозирги даврда илғор ҳуқуқий давлатларнинг ва уларнинг фуқароларининг зарурий ҳислати ва тараққиёт омилига айланган.

Шок терапияси (иктисодиётда) – иктисодиётни соғломлаштиришга йўналтирилган қатор салбий оқибатларни (нархларнинг ўсиши, инфляция, бандликнинг пасайиши ва шунга ўхшаш бошқа ҳолатлар) ўз ичига олувчи радикал чора-тадбирлар мажмуаси.

Эволюция (лотин тилидан таржимаси – бошлаш, вужудга келиш) – тизимнинг ривожланиш жараёнини англатадиган тушунча бўлиб, биринчи галда жамиятга хосдир. Унга кўра, жамиятда аста-секин юз бераётган ўзгаришлар тизимга, унинг тузилмалари ташкил қилиниши ва функциялари сифатли ўзгаришига олиб келади.

Эгалитаризм- фран. egalite-тенглик; умумий тенглаштиришни жамиятни ташкил этишнинг принципи ғоясига асосланган ижтимоий-сиёсий фикр йўналишларидан бири.

Элат - бир тилда сўзлашувчи, ўзига хос маданияти мавжуд бўлган ва маълум ҳудудда яшайдиган ҳамда муайян мақсад асосида бирлашган ва ўз тузилмасига эга бўлган ижтимоий-тарихий бирилик тушунилади. Элат— кишиларнинг тил, ҳудуд, иктисодий ва маданий жиҳатдан тарихан таркиб топган бирилиги.

Электорал - лот. elector-сайловчи; сайланадиган, танланадиган.

Электорат – сайловларда маълум сиёсий партияга (сиёсий лидер)га овоз берувчи сайловчилар давраси; маълум бир сайлов округи ёки мамлакат сайловчилари мажмуи.

Электрон ҳуқумат – (англ. e-Government) – бу фуқаролар, бизнес, давлат ҳокимиятининг бошқа тармоқлари ва давлат хизматчиларига ахборотни тақдим қилиш ва шаклланиб бўлган давлат хизматларининг тўпламини кўрсатиш усулидир, бунда давлат ва аризаچи ўртасидаги ўзаро шахсий алоқа минималлаштирилган ва имкон борича максимал равишда ахборот технологиялардан фойдаланилади. Электрон ҳуқумат – мамлакат миқёсида бошқарув жараёнларнинг бутун мажмуасини автоматлаштиришга асосланган ҳамда давлат бошқарувининг самарадорлигини сезиларли даражада ошириш ва жамиятнинг ҳар бир аъзоси учун ижтимоий коммуникациялар ҳаражатларини камайтириш мақсадига хизмат қилувчи давлат бошқаруви электрон ҳужжат алмашинуви тизими. Электрон ҳуқуматни яратиш ҳужжатларни ва уларни ишлаш жараёнларини бошқариш билан боғлиқ вазифаларнинг тўлиқ кўламини ҳал этишни амалга оширувчи ижтимоий бошқарувининг умумдават тақсимлаш тизими қурилишини назарда тутди.

Эмиссия - фр. emission – чиқариш; пул эмиссияси - муомалага янги пулларни чиқариш, муомаладаги пул ҳажмини кўпайтириш. Эмиссия нақд ёки нақд пулсиз бўлиши мумкин.

Эмпиризм - юнон. еmpеrіа-тажриба; тажрибани билишнинг бирдан-бир воситаси, деб тан олувчи таълимот.

Эркинлаштириш -мамлакатнинг демократикжамятигаутиш ва ислохотлар ўтказишжараёнидамавжуд буладиган турли тўсиқлар, чеклашлар ва ёнберишгамажбурэтадиганомилларданкутилишга каратилган амалийфаолиятдир. У демократикжараёнларнингсамарали ривожитаянгикуч, кувват ва илҳом бағишлашимкониятиниияратади.

Этнос – юн. ethnos - халқ, қабила, тўда, кишилар гуруҳи, ирк маъноларни англатади.

Юксак маънавият – инсон маънавиятининг энг юқори даражаси бўлиб, у инсонларни энг эзгу ва улуг мақсадларга йўналтиришга хизмат қиладиган она Ватан бахти икболи йўлида буюк жасоратга чорлайдиган енгилмас кучдир.

Юрт тинчлиги – миллий истиқлол мафкурасининг асосий ғояларидан бири, мамлакат барқарор тараққиётининг асосийшарти.

ISESCO - Ислои Конференцияси ташкилотининг Таълим, фан ва маданият масалалари бўйича муассаси.

Uz домен зонаси – маълум даражадаги “Uz” доменига кирувчи домен номларининг мажмуаси; барча рўйхатга олинган “Uz” домен номли сайтларни бирлаштирувчи ва шу тарзда мазкур домен билан ягона Интернет-маконини ташкил этувчи веб-зона.Ўзбекистон Республикасининг мамлакат коддини ифодаловчи, махсус ваколатли ташкилот томонидбошқариладиган ва мувофиқлаштириладиган ҳамда Ўзбекистон Республикасининг юрисдикцияси остидаги ўз ичига кейинги даража домен номларини олувчи юқори даража домен. «UZ» доменидаги домен номларини рўйхатдан ўтказиш ва улардан фойдаланиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида.(Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 26-27-сон, 255-модда; 2015 й., 5-сон, 61-модда).

”Фуқаролик жамияти фанининг предмети, объекти, мақсад ва вазифалари” мавзусини ўқитишда фойдаланиладиган интерфаол таълим методлари*

1.1. “Такдимот” методи ўрганиладиган мавзу моҳиятини компьютер хизматидан фойдаланилган ҳолда слайдлар мажмуаси ёрдамида очиб берилишини таъминлайди. Методни қўллашда мавзунинг асосий гоёлари, таянч тушунчалари, муҳим хусусиятлари кичик матн, жадвал, тасвир, схема, расм ва диаграммалар асосида ёритилади. Ушбу метод талабаларда мавзу мазмунини образли, яхлит тарзда ўзлаштириш кўникмаларини шакллантиради.

1.2. “Савол-жавоб” методи мавзунинг талабалар томонидан қандай ўзлаштирилганлик даражасини аниқлаш учун хизмат қилади. Бунда ўқитувчи моҳияти ёритилган мавзу юзасидан саволлар тайёрлайди ва уларни талабаларнинг эътиборларига ҳавола этади. Талабалар берилган саволларга жавоб қайтариш орқали мавзунинг ўзлаштирилганлик даражасини намоён қилади. Методни қўллашнинг самарадорлиги савол-жавобларнинг аниқ, қисқа ва тушунарли тарзда ифода этилиши, айнан мавзуга доир бўлишига боғлиқ.

1.3. “Менга сўз беринг” методи талабаларда ўрганилаётган мавзу, муҳокама қилинаётган масала ёки тадқиқ этилаётган муаммо бўйича шахсий фикр-мулоҳазаларини билдириш, фикрларини далиллар билан исботлаш, уларни ҳимоя қилиш, мантикий хулосаларни илгари суриш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Метод ўқитувчи ва талабалар ўртасидаги таълимий ҳамкорликни қарор топширишга ёрдам беради. Машғулот жараёнида ушбу методни қўллашда талабалар дарснинг ташкилий жиҳатлари, самарадорлиги хусусида ўз фикрларини баён қилиш имкониятига эга бўлади.

1.4. “Тушунчалар таҳлили” методи. Методнинг мақсади: мазкур метод талабалар ёки қатнашчиларни мавзу бўйича таянч тушунчаларни ўзлаштириш даражасини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда текшириш, баҳолаш, шунингдек, янги мавзу бўйича дастлабки билимлар даражасини ташхис қилиш мақсадида қўлланилади.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар машғулот қондалари билан таништирилади;
- талабаларга мавзуга тегишли бўлган сўзлар, тушунчалар номи туширилган тарқатмалар берилди (индивидуал ёки гуруҳли тартибда);

254 *Мазкур иловада Фуқаролик жамияти фанидан дарс ўтиш жараёнида қўлланиладиган интерфаол таълим методлари намуна сифатида берилмоқда. Ўқитувчи ҳар бир мавзу хусусиятидан келиб чиқиб, дарс ўтиш жараёнида қўшимча ва ўзгартиришлар киритиши мумкин

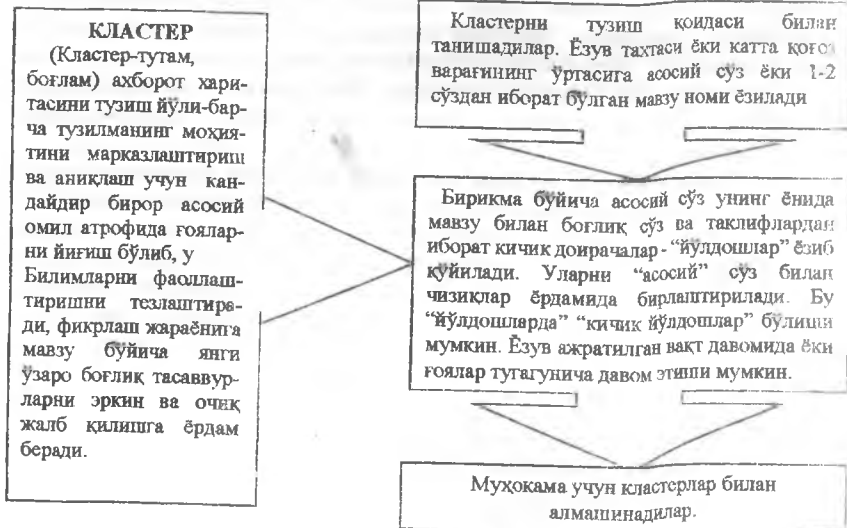

• талабалар мазкур тушунчалар қандай маъно англатиши, қачон, қандай ҳолатларда қўлланилиши ҳақида ёзма маълумот берадилар;

• белгиланган вақт якунига етгач ўқитувчи берилган тушунчаларнинг тўғри ва тўлиқ изоҳини ўқиб эпиттиради ёки слайд орқали намойиш этади;

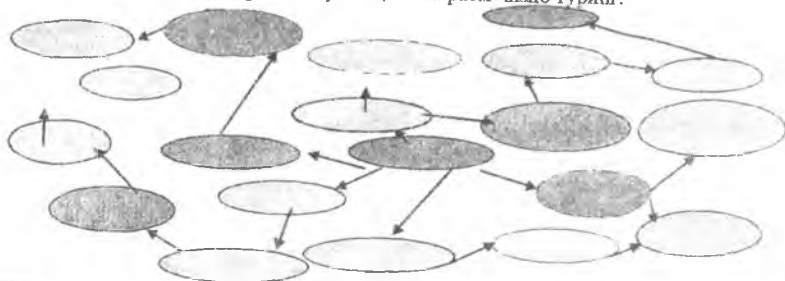
• ҳар бир иштирокчи берилган тўғри жавоблар билан ўзинини шахсий муносабатини таққослайди, фарқларини аниқлайди ва ўз билим даражасини текшириб, баҳолайди.

Кластер методи

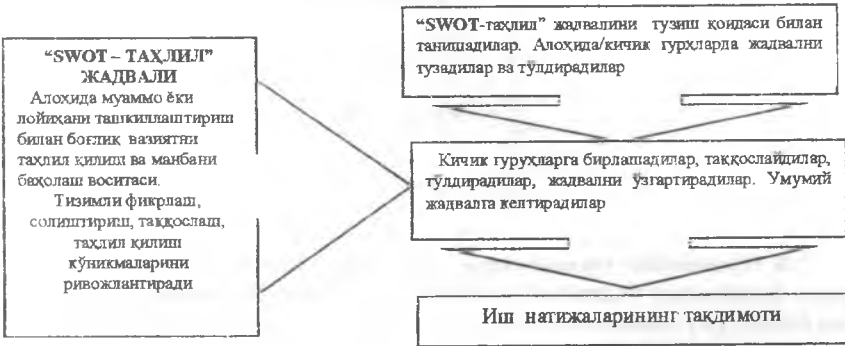

Кластерни тузиш қоидаси

1. Ақлингизга нима келса, барчасини ёзинг. Ғоялар сифатини муҳокама қилманг, фақат уларни ёзинг.
2. Хатни тўхтатадиган имло хатоларига ва бошқа омиларга эътибор берманг.
3. Ажратилган вақт тутагунча ёзини тўхтатманг. Агарда ақлингизда ғоялар келиши бирдан тўхтаса, янги ғоялар келмагунча қоғозга расм чизиб туринг.

1. 6. “SWOT – таҳлил” жадвали

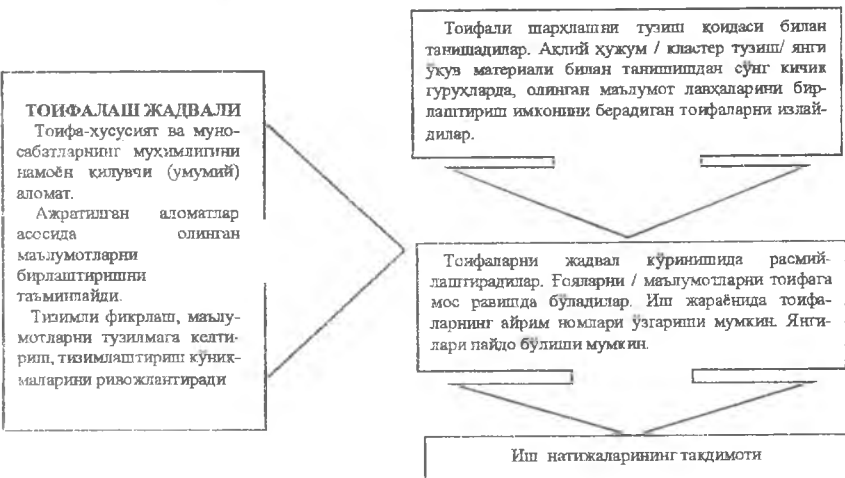

“SWOT – таҳлил” жадвалининг номи инглизча сўзларнинг бош ҳарфларидан тузилган:
Strengths – кучли томони, ташкиллаштиришнинг ички манбалари мавжудлиги назарда тутилади;
Weakness – кучсиз томони ёки ички муаммоларнинг мавжудлиги;
Opportunities – ташкиллаштиришдан ташқарида ривожланиш учун мавжуд имкониятлар;
Threats – ташқи муҳитда ташкиллаштиришнинг муваффақиятига таъсир этувчи хавф-хатарлар.

“SWOT – таҳлил” жадвали

S	W
O	T

1. 7. ТОЙФАЛАШ ЖАДВАЛИ

Тоифалаш жадвали

Тоифалар				

1.8. “Синквейн” технологияси. Синквейн технологиясини тузиш ва ундан фойдаланиш қондаси. Бунда талабалар “Фуқаролик жамияти” фанига оид бирор тушунчани танлайдилар. Тушунчадаги асосий калит сўз ҳаракатга келтирилиб, унинг маънодош (синоним) сўзи топилади. Масалан “Давлат”, “Демократия” ни калит сўз сифатида танласак, у куйидаги қонда асосида бажарилади.

“СИНКВЕЙН” – бу беш қатордан иборат бўлиб, унда бир тушунча ҳақида ахборот берилади.

Биринчи қаторда – мавзу (калит сўз) берилади;

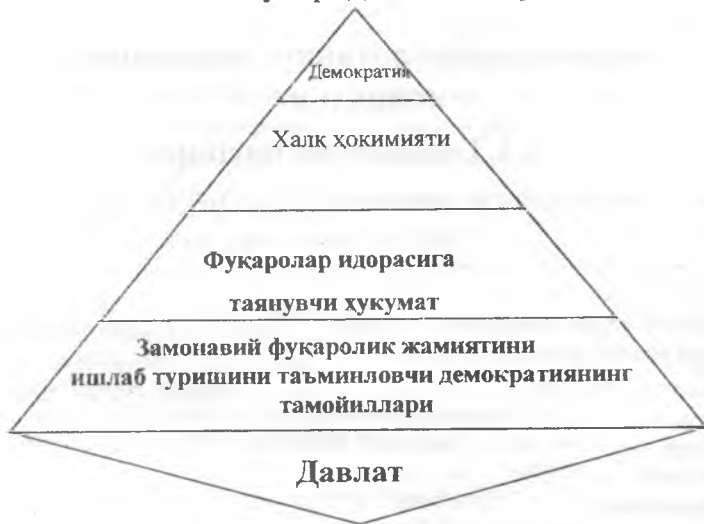
Иккинчи қаторда – унга бир ёки иккита аниқловчи танланади;

Учинчи қаторда – унга ҳаракат-ҳолат (фёъл) билан тўлдирилади;

Тўртинчи қаторда – сўз ҳар хил усул билан ёйиқ гапга айлантдирилади;

Бешинчи қаторда – калит сўзининг маънодоши (синоними) келтирилади.

Калит сўзлар: Давлат, Демократия.

**МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИНИНГ ТЕХНОЛОГИК
ЛОЙИҲАСИ**

2.1.Технологик паспорт

1-Мавзу   **ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ, ОБЪЕКТИ,
МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ**

Маърузага ажратилган вақт – 2 соат	Талабалар сони – 60 нафар
Ўқув машғулоти шакли ва тури	Маъруза (Кириш маърузаси)
<p align="center">Ўқув машғуло тинг таркибий тузилмаси</p>	<p>1. Ташкилий масалаларни хал қилиш, маъруза мавзуси ва унинг ўзига хос жиҳатлари тўғрисида маълумотлар бериш.</p> <p>2. “Рақамлар” методи асосида гуруҳларга маъруза матнини тарқатиш.</p> <p>3. Мавзуга оид таянч тушунчаларни аниқлаш.</p> <p>4. Маъруза моҳиятини “Такдимот” методи асосида ёритиб бериш.</p> <p>5.Фуқаролик жамияти фанининг асосий тушунчаларини-“Тушунчалар тавсифи” ҳамда “Кластер” методи асосида талабалар томонидан баён этишни ташкиллаштириш</p> <p>6. “Савол-жавоб” методи ёрдамида талабалар томонидан ўзлаштирилган билимларни мустаҳкамлаш.</p> <p>7. “Менга сўз беринг” методи ёрдамида Фуқаролик жамияти фанининг предмети, унинг ривожланиш босқичлари тўғрисидаги тушунчалар, Фуқаро, фуқаролик жамияти, давлат, давлат ҳокимияти, ҳуқуқий давлат, сиёсий институтлар, фуқаролик жамияти институтлари ҳақида талабаларнинг билим даражасини ўрганиш.</p>
<p align="center">Ўқув назарий машғулот мақсадлари</p>	<p>Фуқаролик жамияти фанининг предмети, объекти, мақсад ва вазифалари, фаннинг асосий тушунчалари, қонуниятлари ва бошқа ижтимоий-гуманитар фанлар билан ўзаро боғлиқлиги, фуқаролик жамияти ва унинг ривожланиш босқичлари, фуқаролик жамияти - таракқиётнинг юқори босқичи эканлиги ҳақидаги назарий билимларни талабалар онгига сингдириш ва тушунтириш ҳисобланади.</p>

Педагогик вазифалар:	Ўқув фаолияти натижалари:
<p>*Миллий мустақиллик ва Ўзбекистонда фуқаролик жамиятининг шаклланиши хусусида тушунчалар бериш;</p> <ul style="list-style-type: none"> • фуқаролик жамияти фанининг предмети, объекти услуги ҳамда унинг манбалари юзасидан билим бериш; • фаннинг асосий тушунчалари, қонуниятлари ва унинг бошқа ижтимоий-гуманитар фанлар орасида тутган ўрнини тушунтириш; • фуқаролик жамияти ҳақидаги ғоя, қарашларнинг вужудга келиши, манбалари ва ривожланишини тушунтириш; 	<p>* Миллий мустақиллик ва Ўзбекистонда фуқаролик жамиятининг шаклланиши хусусидаги тушунчаларга эга бўладилар;</p> <ul style="list-style-type: none"> * фуқаролик жамияти фанининг предмети, объекти, услуги ҳамда унинг манбалари юзасидан билим ва тушунчаларга эга бўладилар; • фаннинг асосий тушунчалари, қонуниятлари ва унинг бошқа ижтимоий-гуманитар фанлар билан боғлиқликларини ўрганадилар; • фуқаролик жамияти ҳақидаги ғоя, қарашларнинг вужудга келиши, манбалари ва ривожланиш босқич-лари ҳақида маълумотга эга бўлади-лар ҳамда фуқаролик жамияти - тараққиётнинг юқори босқичи эканлигини англаб етадилар.
Таълим методлари	График организерлар ва интерфаол таълим методлари: “Ақлий ҳужум”, “Такдимот”, “Рақамлар”, “Менга сўз беринг”, “Савол-жавоб”, “Синквейн”, “Ўйла, изла, топ”, “Тушунчалар таснифи” ва “Кластер” методларидан фойдаланиш
Таълимни ташкил этиш Шакли	Маъруза, кенг камровли, жамоавий, жуфтликда ишлаш.
Дидактик воситалар	Мавзуга оид манбалар, плакатлар, маъруза матии, такдимот
Таълимни ташкил этиш Шароити	Махсус техник воситалар билан жиҳозланган хона
Назорат	Жорий назорат, савол-жавоб, тест

2.2. МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИНИНГ ТЕХНОЛОГИК

ХАРИТАСИ

1-Мавзу   ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ, ОБЪЕКТИ,
МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ

Ишлаш боскичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Ўқитувчи	Талаба
Тайёр-гарлик боскичи	<p>1. Мавзу бўйича ўқув материални тайёрлайди.</p> <p>2. Кириш маърузаси учун тақдимот слайдларини тайёрлайди.</p> <p>3. Талабаларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади.</p> <p>4. Ўқув материални ўрганишда фойдаланиладиган адабиётлар рўйхатини тайёрлайди.</p>	
<p><i>1-боскич.</i> Ўқув машғулотига кириш (15 дақиқа)</p>	<p>1. Талабаларни машғулот мавзуси билан таништиради (1-слайд)</p> <p>2. Талабаларни ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништиради (2-слайд).</p> <p>3. Ўқув курсининг умумий моҳияти, таркибий тузилмаси билан таништиради (3-слайд).</p> <p>4. Биринчи машғулот режаси ва ўқув фаолияти натижалари билан таништиради (4-слайд).</p> <p>5. Мавзуга оид адабиётлар рўйхатини тақдим этади (5-слайд)</p> <p>6. Талабаларни фаоллаштириш учун саволлар беради (6-слайд)</p>	<p>Тинглайдилар</p> <p>Тинглайдилар</p> <p>Тинглайдилар</p> <p>Тинглайдилар</p> <p>Тинглайдилар, ёзиб оладилар</p> <p>Берилган саволларга жавоб берадилар</p>

<p>2-босқич. Асосий қисм – англаш босқичи</p> <p>(55 дақиқа)</p>	<p>1. Power Point дастури ёрдамида мавзу моҳиятини ёритиб беради: (1-масала-1-11; 2-масала-12-16 3-масала- 17-33; 4-масала-34-41-слайдлар).</p> <p>2. Плакатлар моҳиятини ёритади.</p> <p>3. Талабаларга назорат саволларини беради (42-слайд).</p> <p>4. “Ракамлар” методи бўйича талабаларни гуруҳларга ажратиб, мавзуга оид материални таркатади ва топшириқлар беради (43-слайд)</p>	<p>Тинглайдилар, конспектлаш-тирадилар</p> <p>Тинглайдилар</p> <p>Саволларга жавоб берадилар</p> <p>Кичик гуруҳларга бириккан ҳолда берилган топширикни бажарадилар</p>
<p>3-босқич. Якуний қисм – фикрлаш босқичи</p> <p>(10 дақиқа)</p>	<p>1. “Менга сўз беринг” методи асосида топширик ечимларини баён этишлари учун имкон беради.</p> <p>2. Гуруҳларнинг жамоа томонидан берилган саволларга жавоб кайтаришлари учун шароит яратади.</p> <p>3. Талабаларга мустақил ишлаш учун топширик бериб, унинг баҳоланишига оид мезонларни эълон қилади Мавзу бўйича умумий хулоса қилади.</p> <p>4. Фаол иштирок этган талабаларнинг билим ва кўникмаларини баҳолайди.</p> <p>6. Навбатдаги машғулотда кўриладиган масалани эълон қилади ва мустақил тайёргарлик кўришларини сўрайди.</p> <p>7. Адабиётлар рўйхати тавсия этилади.</p>	<p>Топширик бўйича ечимларни баён этадилар</p> <p>Берилган саволларга жавоб кайтарадилар</p> <p>Ўқитувчи томонидан берилган топширикни ёзиб оладилар</p> <p>Тинглайдилар</p> <p>Тинглайдилар</p> <p>Тинглайдилар, ёзиб оладилар</p>

2.3. Таълим бериш технологиясининг модели

1-мавзу	Фуқаролик жамияти фанининг предмети, объекти, мақсад ва вазифалари	1-слайд
---------	--	---------

2-слайд

Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари:
 2,0 балл – “аъло” (5); 1,5 балл – “яхши” (4)
 1,0 балл – “кониқарли” (3); 0,5 балл – “кониқарсиз” (2)

3-слайд

“Фуқаролик жамияти” фанининг тематик режаси					
№	Бўлимлар бўйича маърузалар номи ва мазмуни	М	С	Мус Т-м	Жами
1.	Фуқаролик жамияти фанининг предмети, объекти, мақсад ва вазифалари	2	2	2	6
2.	Фуқаролик жамияти гоёлари эволюцияси	2	2	3	7
3.	Фуқаро ,фуқаровийлик ва фаол фуқаролик позицияси	2	2	2	6
4.	Жаҳон тажрибасида фуқаролик жамияти институтлари	2	2	3	7
5.	Қонун устуворлиги - фуқаролик жамиятининг муҳим омили	2	2	2	6
6.	Сайлов ҳуқуқи эркинлиги – фуқаролик жамиятининг шarti	2	2	3	7
7..	Коррупцияга қарши кураш - фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг устувор шarti	2	2	3	7
8.	Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини барпо этишнинг назарий-методологик асослари	2	2	2	6
9..	Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини институтларининг шаклланиши ва ривожланиши	2	2	3	7
10	Ахборот соҳасини ислоҳ қилиш, ахборот ва суз эркинлигини таъминлаш	2	2	2	6
11	Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари		2	4	6
12	Жамоатчилик назорати ва давлат органлари фаолиятининг очиклиги	2	2	2	6
13	Ижтимоий шериклик	2	2	3	7
14	Фаол фуқаролик позициясига эга бўлган ёш авлодни тарбиялашнинг асосий йўналишлари	2	2	2	6
Жами		26	28	36	90

Мавзу: Фуқаролик жамияти фанининг предмети, объекти, мақсад ва вазифалари

МАШҒУЛОТ РЕЖАСИ

1. Кириш. Фуқаролик жамияти фан - сифатида.
2. Фуқаролик жамияти фанининг предмети ва объекти.
3. Фуқаролик жамияти фанининг тушунчалари, қонуниятлари ва бошқа ижтимоий-гуманитар фанлар билан ўзаро боғлиқлиги.
4. Фуқаролик жамияти – тараққиётнинг юқори босқичи.

Таянч
тушунча ва
иборалар

фуқаро, фуқаролик жамияти, давлат, давлат ҳокимияти, ҳуқуқий давлат, сиёсий институтлар, фуқаролик жамияти институтлари, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинлиги, инсон ҳуқуқлари.

ФЙДАЛАНИШ УЧУН ТАВСИЯ ЭТИЛАДИГАН
АДАБИЁТЛАР

1.Рахбарий адабиётлар:

Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргалликда барпо этамиз. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқ /Ш.М. Мирзиёев. - Тошкент: “Ўзбекистон”, 2016. -56 б.

Мирзиёев Ш.М. Таъкидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир рахбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза, 2017 йил 14 январь. - Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017.-104 б.

Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тарақиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганнинг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси 07.12.2016. –Тошкент: Ўзбекистон, 2017. -48 б.

Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халкимиз билан бирга курамиз. - Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017.-491 б.

Каримов И.А. Ўзбекистон ўз истиқлол ва тарақиёт йўли. – Т.: Ўзбекистон 1992. -22 б.

Каримов И.А. “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тарақиёт қафолатлари”.- Т. Ўзбекистон ,1997

Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан курамиз. - Ўзбекистон. 1997. 7-жилд.-334,388-бет,

Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз Т.: Ўзбекистон. 2000. 8-жилд. –528 б.

Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. –Т.: Ўзбекистон, 2001

Каримов И.А. Амалга оширилаётган ислохотларимизни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти қуриш – ёруғ келажакимизнинг асосий омилidir. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 21 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза. 2013 йил 7 декабрь. –Т.: Ўзбекистон. –Б.12

Каримов И.А. “Она юртимиз бахту икболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш— энг олий саодатдир”. Т.: Ўзбекистон. 2015.

2. ҲУҚУҚИЙ - НОРМАТИВ ХУЖЖАТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018
2. Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 10 сентябрдаги 07/1-616-сонли топириги ва Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2015 йил 18 сентябрдаги “Олий таълим муассасаларида “Фуқаролик жамияти” фанини ўқитилишни жорий этиш туғрисида”ги 352-сонли буйруғи

3. АСОСИЙ ДАРСЛИК ВА ЎҚУВ-УСЛУБИЙ ҚўЛЛАНМАЛАР:

1. Абдузимов О. Фуқаролик жамияти ва оммавий ахборот воситалари. –Т.: Академия, 2008.
2. Жалилов Ш. Фуқаролик жамиятининг пойдевори. – Т.: Ўзбекистон, 2003.
3. Одилқориев Х. Конституция ва фуқаролик жамияти. – Т. Шарқ, 2002.
4. Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: генезиси, шаклланиши ва ривожланиши. – Т.: Ўзбекистон, 2010.
5. Фуқаролик жамияти. Дарслик лойиҳаси. Муал. жамоаси. Т.: 2016.Эл.вр.
6. Фуқаролик жамияти: 300 саволга 300 жавоб //тузувчилар: Р.Ҳасанов,А.Утамуродов. –Т.: 2016.
7. Фуқаролик жамияти фанидан амалий машғулотлар//тузувчи: Р.Ҳасанов. -Т.:МРДИ, 2016
8. Утамуродов А. ва бошқадар. Фуқаролик жамияти фанидан тушунча ва атамалар луғати. –Т.: Тигон zamin ziyo, 2017.
9. Утамуродов А., Ҳасанов Р. Фуқаролик жамияти: гоълар эввоқияси. – Т.: МРДИ, 2017
10. Утамуродов А., Р.Ҳасанов., М.Алимова Фуқаролик жамиятининг ҳуқуқий асослари. – Т “BROK CLASS SERVIS “ 2018
11. Ҳасанов Р., Утамуродов А. Фуқаролик жамияти: назария ва амалиёт. -Т. “BROK CLASS SERVIS “ 2016
12. Ҳасанов Р., Утамуродов А. Фуқаролик жамияти фанининг предмети, объекти, мақсад ва вазифалари. Т.: TDPU нашриёти? 2017/

7-слайд

Талабаларни фаоллаштириш учун саволлар:

1. Фуқаролик жамияти тушунчаси нима билан белгиланади?
2. Фуқаролик жамияти қандай асослар жараёнида шаклланади?
3. Фани ўқитишдан мақсад—фикрингизни баён этинг?
4. Фуқаролик жамияти фанини ўқитиш жараёнида қандай методлардан фойдаланилади?
5. Фуқаролик жамияти фани қандай фанлар билан узвий, ўзаро боғлиқ ҳисобланади?

ТАЯНЧ КОНСПЕКТ УЧУН ЎҚУВ - ВИЗУАЛ МАТЕРИАЛЛАР

3.1. *Биринчи масала.* Кириш. Фуқаролик жамияти – фан сифатида

8-слайд

Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 10 сентябрдаги 07/1-616-сонли топшириги ва Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2015 йил 18 сентябрдаги “Олий таълим муассасаларида “Фуқаролик жамияти” фанини ўқитилишини жорий этиш тўғрисида”ги 352-сонли буйруғига асосан “Фуқаролик жамияти” фан сифатида 2016 йилдан бошлаб, барча олий таълим муассасаларида ўқитилиши белгиланган.

9-слайд

“Бизнинг бош стратегик мақсадимиз қатъий ва ўзгармас бўлиб, бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик давлат барно этиш, фуқаролик жамиятининг мустақкам пойдеворини шакллантиришдан иборат “

Ислам Каримов

“Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон
ҳаёт – пировард мақсадимиз”. Т.:
Ўзбекистон. 2000 8-жилд. -Б-331.

10-слайд

Фуқаролик жамияти тушунчаси нима билан
белгиланади
Фуқаролик жамияти тушунчаси – кишилик
жамиятининг асрлар мобайнида шаклланган тафаккур
маҳсули бўлиб инсон ҳуқуқлари ва эркинликларнинг
ҳолати билан белгиланади

Фуқаролик жамиятининг шакллантиришидаги
энг муҳим омиллар

Иқтисодий асос - шахс ва жамият манфаатларининг умумий-лигига асосланган мулк шакллариининг хилма-хиллиги, иқтисодий плюрализм, кўп укладлилиқ, эркин бозор муносабатлар, хусусий мулк дахлсизлиги, давлат томонидан кафолатланган тadbиркорлик, меҳнат ва истеъмол фаолияти эркинлигининг таъминланганлиги

Иътимоий-сиёсий асос – мустақил давлатларнинг ташкил топиши, иқтисодий ва сиёсий ҳокимиятнинг ажратилиши. Сиёсий плюрализм, давлат ҳокимияти функцияларининг секин-аста фуқаролик жамияти институтларига бериб борилиши. “Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари” тамойилининг намоён бўлиши. Йўл Каримов таъкидлаганидек, **“Фуқаролик жамияти куриши бир қанча ваколатли вазибаларни давлатдан маҳаллий ҳокимият органларига, жамоат тузилмаларига ва фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич топширишни кўзда тутади”**

(Каримов И. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан кураемиз. Тошкент. “Ўзбекистон”, 1999.7-жилд 388-бет.)

“Қонун ҳукмрон бўлган ҳойда эркинлик ҳам бўлади”

(А.Темур).

Ҳуқуқий асоси – “Фуқаролар билан давлат ўзаро ҳуқуқлар ва бурчлар орқали узвий боғлиқдирлар. Фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликлари дахлсиз бўлиб, ҳеч ким уларни суднинг қарори-сиз маҳрум этиши ёки чеклаши мумкин эмас. Айна вақтда фуқа-роларнинг ўз ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишлари бошқа фуқароларнинг, давлат ва жамиятнинг қонуний манфаатларига зил бўлмаслиги лозим”.

(Каримов И. А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура.-Т.: “Ўзбекистон”, 1996, 1-жилд.126-бет.)

Маънавий асос – инсонлар ўз кадр-қимматига, жамиятнинг асосий кадриятлари ҳимоясига тура оладиган зарурият туғилган-да улар учун кураша оладиган бўлишлари... - Фуқаролик жамиятининг маънавий асоси ҳисобланади. **Тафаккур озод бўлмаса, онг ва шуур тазйиқда, қўлликдан қўтулмаса, инсон тула озод бўлолмайди. Тараққиёт тақдирини маънавий жиҳатдан етук одамлар ҳал қилади”**

(Йўл Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир.-Т.: “Ўзбекистон”, 1996,3-жилд.34-бет.)

3.2. Иккинчи масала: Фуқаролик жамияти фанининг предмети ва объекти

12-слайд

Фуқаролик жамияти фанини ўқитиш асосида мамлакатда “Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари” тамойили асосида ислохотларни янада чуқурлаштиришга доир тажрибалар ва бошқа ижтимоий-гуманитар фанлар билимлари ёрдамида нафақат янги жамиятда яшайдиган, балки бу жамиятни ривожлантиришда бевосита фаол иштирок эта оладиган ёш авлодни шакллантиришга қаратилган билимлар бериш назарда тутилади

13-слайд

“Фуқаролик жамияти” атамаси турли хорижий адабиётларда алоҳида мазмун касб этган тушунча бўлиб, у ҳозирги давр талқинда жамиятнинг муайян шакли (ҳолати ва хусусияти)ни, унинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва ҳуқуқий табиатини, ривожланиш даражасини англатади

14-слайд

Фуқаролик жамияти фанининг предмети

Фуқаролик жамиятининг предмети – фуқаролик жамиятининг шаклланиши, ривожланиши, ҳар бир миллий давлатда фуқаролик жамияти қарор топишининг умумий, ўзига хос қонуниятларини ва тамойилларини ўрганишдан иборат.

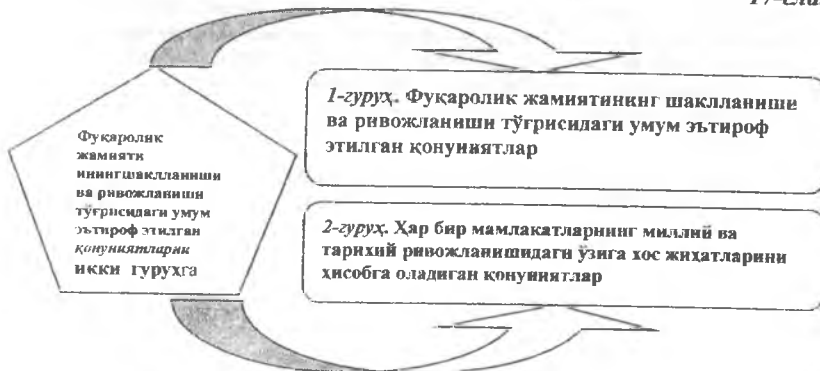
Фуқаролик жамияти фанининг объекти

Фуқаролик жамияти фанининг объекти – бу ривожланган мамлакатларда ва Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини шаклланиш ва ривожланиш жараёни ҳисобланади. Бу жараён ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маънавий соҳалардаги туб ўзгаришларни ифодалайди ва бир неча ўн йилликларни ўз ичига олиб, унда фуқаролик жамиятининг ҳуқуқий давлат билан ўзаро уйғунликда ривожланиш босқичлари назарий ва амалий нуқтаи назарлардан ўрганилади.

Фанни ўқитишдан мақсад

Фанни ўқитишдан мақсад – талаба- ёшлар онгида фуқаролик жамиятига доир тасаввурларни сингдириш, уларда жамиятни ривожлантиришга доир мустақил фикрлаш кўникмаларини шакллантириш, Ватанга садоқат ҳис-туйғуларини юксалтириш кабилардан иборатдир.

3.3. Учинчи масала: Фуқаролик жамияти фанининг тушунчалари, қонуниятлари ва бошқа ижтимоий-гуманитар фанлар билан ўзаро боғлиқлиги.

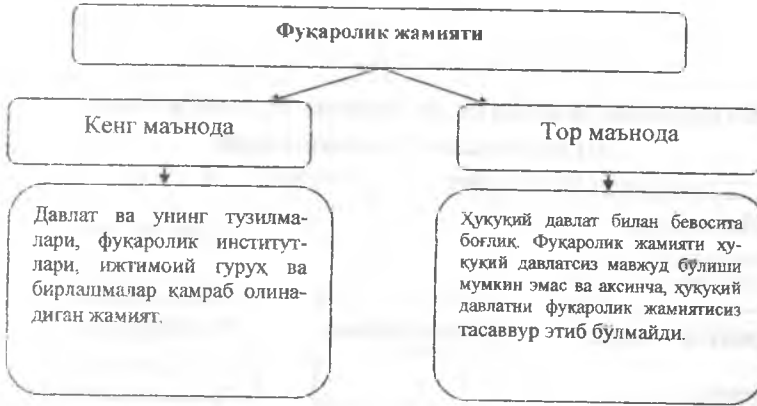

Фаннинг асосий тушунчалари: фуқаро, жамият, фуқаролик жамияти, давлат, ҳуқуқий давлат, сиёсий институтлар, фуқаролик жамияти институтлари, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинлиги, инсон ҳуқуқлари, жамиятининг ижтимоий тузилмаси, жамиятининг иқтисодий асослари, демократик институтлар, қонун устуворлиги, сайлов, сайлов ҳуқуқи, фуқаровийлик, фуқаро фаоллиги, юрт тинчлиги, ватан раънақи, халқ фаровонлиги, юксак маънавият, дахлдорлик ҳисси, оммавий ахборот воситаларини эркинлаштириш, ўзини-ўзи бошқариш, Миллатлараро ва конфессиялараро тотувлик, жамоатчилик назорати, давлат органлари фаолиятининг очиқлиги, ижтимоий шериклик кабилардир.

“Фуқаролик жамияти” тушунчаси илк бор Қадимги Греция ва Римда вужудга келган. Фуқаролик жамияти ҳақидаги дастлабки фикрлар Аристотелнинг “Сиёсат” асарида ёритилган. Унинг фикрига кўра, инсоннинг эркин яшаши учун жамиятда қонунлар устувор бўлиши лозим. Шу билан бир вақтда, ана шундай устувор қонунлар адолатли бўлиши ҳам керак. Бу ғоялар XVII асрга келиб янада ривожланди. Жумладан, инглиз файласуфи Т. Гоббс асарларида ривожлантирилди. XVIII асрда рўй берган Буюк француз инқилоби боис “Инсон ва фуқаро ҳуқуқлари декларацияси”нинг эълон қилиниши орқали фуқаролик жамияти тушунчаси кенг тарқала бошлади.

Фуқаролик жамияти – бу шундай ижтимоий тузумки, унда қонун устуворлиги таъминланади, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари қарор топади, сиёсий партиялар ва институтлар, мафкура ва фикрларнинг хилма-хиллиги таъминланади, инсонга иқтисодий, сиёсий ва маънавий ҳаёт шакллари эркин танлаш кафолатланади, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларининг мавқеи юксак бўлади. Мамлакатнинг ҳар бир фуқароси фуқаролик институтлари фаолиятларида кенг иштирок этади ва улар орқали сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, маънавий ва ҳуқуқий жиҳатдан ўз эҳтиёжларини қондиради. Фуқаролик жамиятида давлат ва унинг органлари фаолияти устидан фуқароларнинг *жамоатчилик назорати* ўрнатилади.

Фуқаролик жамияти фанини ўқитиш жараёнида қандай методлардан фойдаланилади?

Фуқаролик жамияти фанини ўқитиш жараёнида илмийлик, тарихийлик, мантиқийлик, тизимлилик, кийёсий таҳлил методларидан фойдаланилади

**Фуқаролик жамияти фанининг ижтимоий-гуманитар
фанлар билан ўзаро боғлиқлиги::**

26-слайд

Фуқаролик жамияти фанининг ўзига хослиги шундан иборатки, у жамиятни ривожланиб боровчи бир бутун яхлит тизим ва тизимнинг таркибий қисмлари сифатида ўрғанади.

Фуқаролик жамияти фанининг методологик функцияси ижтимоий фанларнинг ривожланиши ижтимоий жараёнларни ўрганишнинг умумий йўналишларини белгилашда, ишлаб чиқилган меъёрларнинг дастуруи амал сифатида фойдаланишда яққол кўзга ташланади.

Фуқаролик жамияти фанининг прогностик функцияси жамиятнинг ривожланиш истикболларини олдиндан кўришга инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг намоён бўлишида кўринади.

Бугунги кунга келиб дунёнинг аксарият давлатларида ҳуқуқий-демократик тизимлар умумбашарий ва миллий қадриятлар уйғунлиги сифатида қарор топаётганлиги, фуқаролик жамиятини барпо этиш инсоният ҳаёт тарзининг энг мақбул ривожланиш йўли эканини деярли барча эътироф этаётганлиги ва унинг жаҳоний кўлам касб этаётганлиги фуқаролик жамиятини фан сифатида ўрганишни тақозо этмоқда

«Эркин фуқаролик жамиятига дунёдаги кўп-кўп давлатлар асрлар давомида тўпланган тажриба ва демократик анъаналарни ривожлантира бориб етиб келган, - деб таъкидлайди И.А.Каримов. – Биз бундай жамиятни қуришни, барпо этишни орзу қилмоқдамиз ва шунга интилоқдамиз»¹.

Каримов И.А. Биз келажасимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Тошкент, «Ўзбекистон», 1999, 7-жилд. 304-6

ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИНГ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ

Биринчи босқич шартли равишда XVI-XVII аср. Бу даврда фуқаролик жамиятининг иктисодий, сиёсий ва мафкуравий асослари яратилди. Улар жумласига саноат ва савдонинг ривожланиши, ишлаб чиқариш турларининг ихтисослашуви, меҳнат тақсимотининг теранлашуви, товар-пул муносабатларининг ривожланишини киритиш мумкин. Шунингдек, ягона марказлашган давлатларнинг ташкил топиши билан феодал тарқоқлик даврида мавжуд бўлган тенгсизлик, ҳуқуқсизликларга барҳам беришга эътибор берилди.

Иккинчи босқич XVIII аср охиридан XIX аср охиригача давом этди. Бу даврда энг ривожланган мамлакатларда умумий юридик тенглик ва эркинликка, тадбиркорлик эркинлиги ва шахсий ташаббусга асосланган дастлабки капитализм кўринишидаги фуқаролик жамияти шаклланди.

Учинчи босқич (XIX аср охири ва кейинги давр) вертикал феодал тузилмалар ўрнини эркин одамларнинг ҳуқуқий тенглиги ва ўзаро битимларига асосланган горизонтал муносабатлар эгаллагани билан тавсифланади.

Фуқаролик жамиятининг амалда юзага келишига Ҳуқуқлар ҳақидаги Билль (Англия, 1689 й.; АҚШ, 1791 й.) ёки Инсон ва фуқаро ҳуқуқлари декларацияси (Франция, 1789 й.)нинг қабул қилиниши муҳим аҳамият касб этди. Фуқаролик жамияти – ўз шахси, ижодий ташаббусини эркин намоён этувчи тенг ҳуқуқли одамлар жамияти, ортиқча тақиқлар ва кераксиз маъмурий тартибга солишдан холи тенг имкониятлар жамияти сифатида шаклланди.

Фуқаролик жамиятининг асосий белгилари

Фуқаролик жамияти

Фуқаролик жамияти – очик ижтимоий тузилма

Фуқаролик жамияти – мураккаб таркибли ва плюралистик тизим

Фуқаролик жамияти – ўзини ўзи ривожлантирувчи ва ўзини ўзи бошқарувчи тизим

Фуқаролик жамияти – ҳуқуқий демократик давлат билан уйғунликда яшайди.

Фуқаролик жамиятининг асосий унсурлари айрим шахс бўлса, фуқаролик жамияти институтлари, ташкилотлар, гуруҳлар ва ҳоказолар унга шакллантирувчи омиллардир

Фуқаролик жамиятининг энг муҳим омиллари:

1) Иқтисодий эркинлик, мулк шаклларининг ранг-баранглиги, бозор муносабатлари;

2) инсон ва фуқаронинг табиий ҳуқуқларини сўзсиз эътироф этиш ва ҳимоя қилиш;

3) ҳокимиятнинг қонунийлиги ва демократик хусусияти;

4) қонун ва одил суд олдида ҳамманинг тенглиги, ҳар бир шахснинг юридик жиҳатдан ишончли ҳимояланганлиги;

5) ҳокимиятнинг учга бўлиниши ва ҳокимиятларнинг ўзаро алоқаси принципига асосланган ҳуқуқий давлат;

6) сиёсий ва мафқуравий плюрализм, конструктив муҳолифатнинг мавжудлиги;

7) сўз ва матбуот эркинлиги, оммавий ахборот воситаларининг мустақиллиги;

8) фуқароларнинг шахсий ҳаётига давлатнинг аралашмаслиги, уларнинг ўзаро мажбуриятлари ва бурчлари;

9) синфий ва миллий тотувлик, ижтимоий шерикчилик;

10) одамларнинг муносиб турмуш даражасини таъминловчи самарали ижтимоий сиёсат.

3.4. Тўртинчи масала: Фуқаролик жамияти – тараққиётнинг юқори босқичи.

34-слайд

“Фуқаролик жамияти” ва “ҳуқуқий давлат” тушунчаси биргаликда XVIII асрда пайдо бўлган. Одамлар ҳаёти ва фаолиятининг икки томони: уларнинг шахсий манфаатлари, ташаббуси, ихтиёрий фаолияти жабҳаси ва одамлар ҳуқ-атвори давлатнинг хоҳиш-иродасига бўйсунувчи халқ ҳокимияти жабҳаси шу тушунчалар билан ифодалянди

“ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ” ВА “ҲУҚУҚИЙ ДАВЛАТ” ТУШУНЧАСИ

Хар бир давлатда бўлганидек, ҳуқуқий давлат ҳокимиятининг суверенлиги ҳам мамлакат ичида унинг барча фуқароларга ва улар ташкил этувчи нодавлат ташкилотларига нисбатан устунлигида ва ундан ташқарида давлатнинг ташқи сиёсатни юритиш, бошқа давлатлар билан муносабатлар ўрнатишда ва мустақиллигида намоён бўлади ва такомиллашиб боради.

Ҳуқуқий давлат – бу шундай бир давлат ҳокимиятидирки, у ҳуқуқ нормаларига биноан ва уларнинг доирасида иш кўради, бу нормаларни бузиш, бекор қилиш ёки чеклашга жўрғат этмайди, фуқаролар ва уларнинг бирлашмаларининг узвий табиий-тарихий ҳуқуқларини эътироф этади.

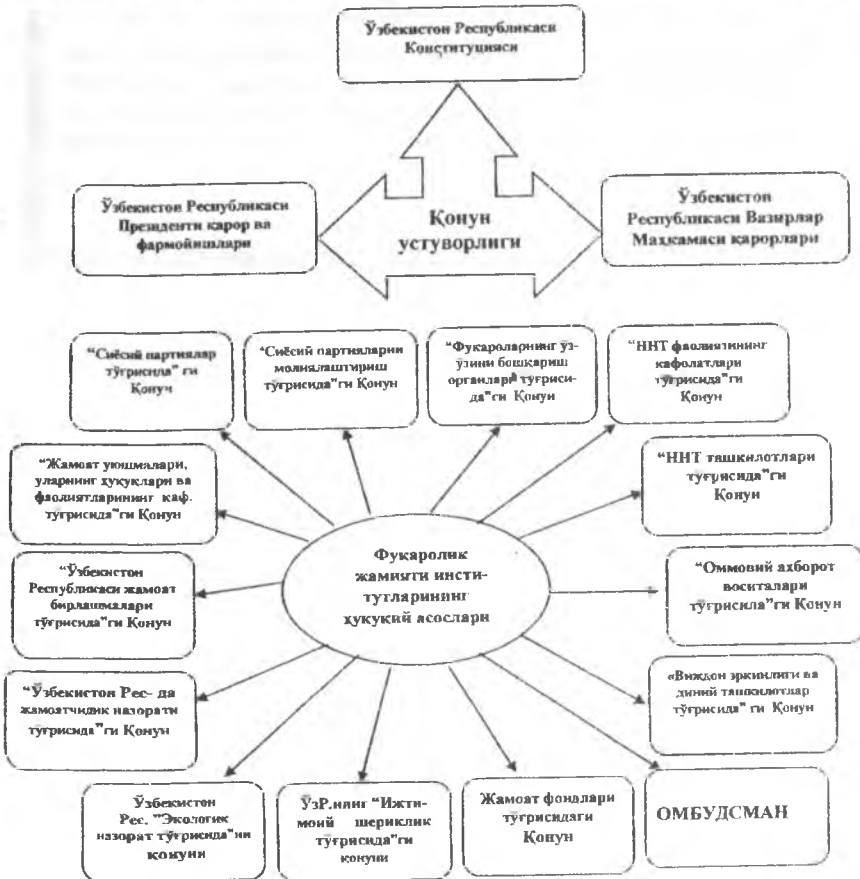
Ҳокимият – бу кишилар, ижтимоий гуруҳлар ҳамда синфларнинг фаолиятига, ҳуқуқ-атвorigа, ҳаракатларига иқтисодий, сиёсий, ғоявий, ижтимоий механизмлар, шунингдек, куч ишлатиш, зўрлик қилиш, ишонтириш қобилиятлари билан таъсир этувчи фаолиятнинг алоҳида шаклидир.

Давлат ҳокимияти (давлат аппарати) – бир-бири билан ўзаро боғлиқ булган муайян тузилмага бирлашган давлат ҳокимиятини амалга оширувчи давлат органларининг тизимидир.

ФУКАРОЛИК ЖАМИЯТИ - ИЖТИМОЙ МАКОН ВА
БУ МАКОНДА ҚОНУН УСТУВОР ЭКАНЛИГИ

“Биз учун фукаролик жамияти – ижтимоий макон. Бу маконда қонун устувор бўлиб, у инсоннинг ўз-ўзини камол топтиришга монелик қилмайди, аксинча, ёрдам беради. Шахс манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари тўла даражада рўйбга чиқишига кўмаклашади. Айни вақтда, бошқа одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари камситилишига йўл қўйилмайди. Яъни эркинлик ва қонунга бўйсунуш бир вақтнинг ўзида амал қилади”

Ислом Каримов

**Ўзбекистон Республикаси Конституциясида фуқаролик
жамиятининг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамланиши**

Фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг асосий мезонларидан бири -бу унинг ҳуқуқий негизини яратишдан иборат бўлганлиги боис, биринчи навбатда Ўзбекистон Республикаси Конституциясида фуқаролик жамиятининг ҳуқуқий пойдеворини ўрнатишга, унинг асосий қоида ва талабларини ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамловчи ҳуқуқий нормаларнинг ўз ифодасини топишига алоҳида эътибор берилди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида фуқаролик жамиятининг асосий қоида ва талабларини ақс эттирувчи принципл аҳамиятга эга бўлган нормалар сифатида давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилиши, давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдида масъул эканлиги (2-модда), халқ давлат ҳокимиятининг бирдан бир манбаи ҳисобланиши (7-модда), ва суд ҳокимиятига бўлиниши принципи асосланиши (11-модда) ни таъкидлаш мумкин

Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланиши, ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмаслиги (12-модда) қабиларда фуқаролик жамиятининг асосий принципл масалалари юридик жиҳатдан мустаҳкамланганлигини кўришимиз мумкин.

V БОБ. АМАЛИЙ ТОПШИРИҚЛАР*

41-слайд

4.1. Фуқаролик жамияти фанидан ўрганилаётган мавзу бўйича берилган топшириқларни шахсий мулохазаларингиз орқали баён этинг

Топшириқни бажариш учун бериладиган кўрсатмалар

Ўрганилаётган мавзу, муҳокама қилинаётган масала ёки тақдим этилаётган муаммо бўйича шахсий фикр-мулохазаларингизни билдириш

Фикрингизни далиллар билан исботланг

Фикрингизни химоя қилинг

Ўрганилаётган мавзу юзасидан мантиқий хулосаларни илгари суришга урининг

Машғулотнинг ташкил этилиши бўйича ўз фикрларингизни баён қилинг

ТАКЛИФЛАР

*Изоҳ: Қуйида тавсия қилинаётган амалий топшириқ ва вазифалар намунавий тарзда тузилган бўлиб, унга ўзгартириш, қўшимчалар киритиш мумкин.

Таҷрибалар шуни кўрсатадики, маъруза машғулотларида фойдаланиладиган интерфаол методлар ҳамда талабаларга бериладиган топшириқ ва вазифалар сони 5 тадан ортиқ бўлмаслиги мақсадга мувофиқдир

I топширик: Мушохада килинг!

1. Фуқаролик жамияти фанининг предмети бу .....
2. Фуқаролик жамияти фанининг объекти бу .....
3. Фанини ўқитишдан мақсад..... изоҳланг.
4. Фуқаролик жамияти фанини ўқитиш жараёнида қандай методлардан фойдаланилади?
5. Фуқаролик жамияти тушунчаси нима билан белгиланади?
6. Фуқаролик жамияти қандай асослар жараёнида шаклланади?
7. Фуқаролик жамияти фани қандай фанлар билан узвий, ўзаро боғлиқ ҳисобланади?

43-слайд

II топширик:

Мавзуга оид таянч тушунчаларни аниқланг ва "Тушунчалар тавсифи" методи ёрдамида уларнинг мазмунини ёритинг, муҳим белгиларини кўрсатинг

"Тушунчалар тавсифи" методи

Тушунча	Мазмуни	Муҳим белгилари

III топширик: *Куйидаги матни ўқиб чиқиб, тушириб қолдирилган сўзларни нуқталар ўрнига қўйинг*

“Биз учун фуқаролик жамияти – ижтимоий макон. Бу маконда конун устувор бўлиб, ... аксинча, ёрлам беради. Шахс манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари тўла даражада рўёбга чиқишига кўмаклашади. Айни вақтда, ... Яъни эркинлик ва конунга бўйсунуш бир вақтнинг ўзида амал қилади”

Ислом Каримов

IV топширик:

Талабаларга “Фуқаролик жамияти фанининг предмети, объекти, мақсад ва вазифалари”, “Фуқаролик жамияти” ва “ҳуқуқий давлат” тушунчаси, “Фуқаролик жамиятининг ҳуқуқий асослари” каби мавзулар бўйича аудиторияда бажариш учун “Кластер” график органайзерини қўллаган ҳолда топширик берилади.

Методик кўрсатма. “Кластер” технологияси – педагогик стратегия бўлиб, у талабаларни бирон бир мавзунини чуқур ўрганишларига ёрдам беради, мавзуга тааллуқли тушунча ёки аниқ фикрни эркин ва очик равишда кетма-кетлик билан узвий боғланган ҳолда тармоқлашларига ўргатади.

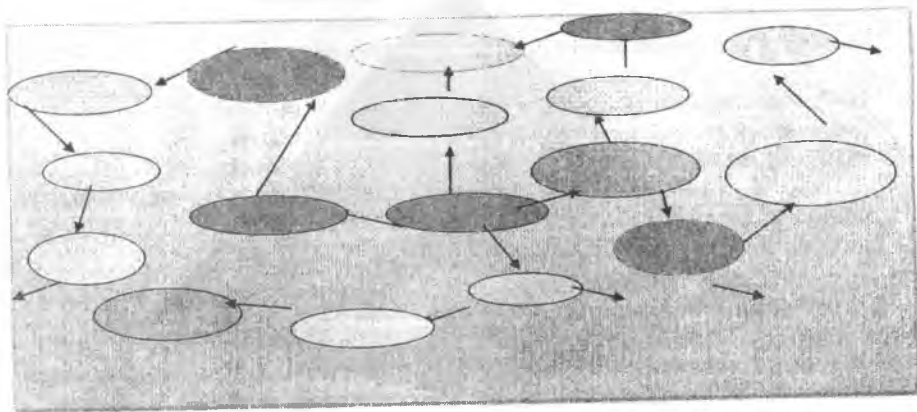
Бу усул бирон мавзунини чуқур ўрганишдан аввал талабаларнинг фикрлаш фаолиятини жадаллаштириш ҳамда кенгайтириш учун хизмат қилади. Шунингдек, ўтилган мавзунини мустаҳкамлаш, умумлаштириш ҳамда талабаларни шу мавзу бўйича тасаввурларини чизма шаклида ифодалашга ундайди. Бунда таълим олувчилар ўқитувчи томонидан белгиланган вақт мобайнида куйидаги “Кластер” график органайзерида акс эттирилган бўш шаклларни тўлдиради.

Изоҳ: Ақлингизга нима келса, барчасини ёзинг. Ҳојалари сифатини муҳокама қилманг, фақат уларни ёзинг.

- Хатни тўхтатадиган имло хатоларига ва бошқа омилларга эътибор берманг.

- Ажратилган вақт тугагунча ёзишни тўхтатманг. Агарда ақлингизда ҳојалар келиши бирдан тўхтаса, янги ҳојалар келмагунча қоғозга расм чизиб турунг.

ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ВА ҲУҚУҚИЙ ДАВЛАТ
тушунчаларини “КЛАСТЕР” график органайзерида акс эттиринг

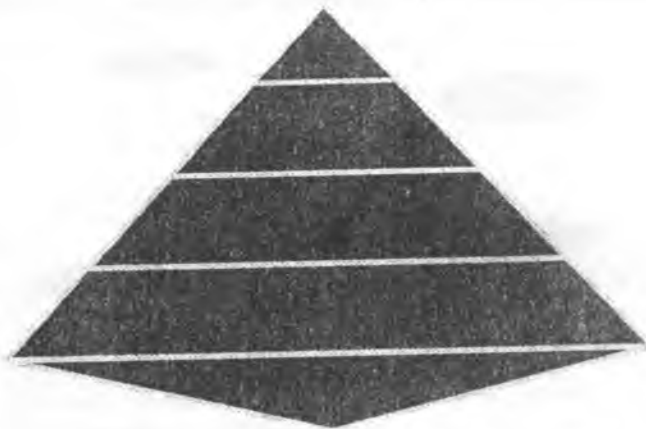
V тоғширик: “СИНКВЕЙН” технологияси асосида “Фуқаро”
ёки “Жамият” тушунчасини ифодаланг

**“СИНКВЕЙН” – бу беш қатордан иборат бўлиб, унда бир тушунча
хақида ахборот берилади.**

- Биринчи қаторда – мавзу (калит сўз) берилади;
- Иккинчи қаторда – унга бир ёки иккита аниқловчи
таълаилади;
- Учинчи қаторда – унга ҳаракат-ҳолат (фeyл) билан
тўлдирилади;
- Тўртинчи қаторда – сўз ҳар хил усул билан ёйиқ гапга
айлантирилади;
- Бешинчи қаторда – калит сўзнинг маънодоши (синоними)
келтирилади.

Калит сўзлар: “Фуқаро “, “Жамият”

VI топширик: Жамият ва фуқаролик жамияти ўртасидаги ўхшаш ҳамда фарқли жиҳатларини Венн диаграммаси орқали кўрсатиб беринг.

VII топширик :

Фуқаролик жамияти фанининг предмети, объекти, мақсади ва вазифалари мавзуси бўйича кейсларни босқичма – босқич таҳлил қилиш ва ҳал этиш бўйича талабаларга услубий курсатмалар ва амалий топшириқлар

Иш босқичлари	Маслаҳатлар ва тавсияномалар
Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан танишиш	Аввало кейс билан танишинг. Фуқаролик жамияти ҳақида тушунча ҳосил қилиш учун бор бўлган бутун ахборотни диққат билан ўқиб чиқиш лозим. Ўқиш пайтида вазиятни таҳлил қилишга шошилманг.
Берилган вазият билан танишиш	Маълумотларни яна бир маротаба диққат билан ўқиб чиқинг. Сиз учун муҳим бўлган сатрларни белгиланг. Бир хатбошидан иккинчи хатбошига ўтишдан олдин, уни икки уч маротаба ўқиб мазмунига кириб борамиз. Кейсдаги муҳим фикрларни қалам ёрдамда остини чизиб қўйинг. Вазият тавсифида берилган асосий тушунча ва ибораларга диққатингизни жалб қилинг.
Муаммоли вазиятни таҳлил қилиш	Асосий муаммо ва кичик муаммоларга диққатингизни жалб қилинг. Асосий муаммо нимага қаратилганини аниқланг. Муаммонинг асосий мазмунини ажратиб олинг. Муаммоли вазиятни таҳлил қилиш – объектнинг ҳолатини аниқланг, асосий қирраларига эътибор қаратинг, муаммоли вазиятнинг ҳамма томонларини таҳлил қилинг.
Муаммоли вазиятни ечиш усул ва воситаларини танлаш ҳамда асослаш	Ушбу вазиятдан чиқиб кетиш ҳаракатларни излаб топиш мақсадида қуйида тақдим этилган “Муаммоли вазият” жадвалини тўлдиришга киришинг. Муаммони ечиш учун барча вазиятларни қўриб чиқинг, муқобил вазиятни яратинг. Муаммонинг ечимини аниқ вариантлардан танлаб олинг, муаммонинг аниқ ечимини топинг. Жадвални тўлдиринг. Кейс билан ишлаш натижаларини ёзма шаклда илова этинг

Кейснинг асосий мақсади: Талабаларни фуқаролик жамияти фанининг мақсади, вазифалари, фуқаролик жамияти ҳақидаги концепциялар, фуқаролик жамияти фанининг умумметодологик ва назарий асослари, фуқаролик жамияти тушунчаси, белгилари, тузилиши ва унинг институтларини турли асосларга кўра таснифлаш кабиларни баён этишга, мушоҳада қилишга ўргатади ва дунёқарашини шакллантиради

Кейсни (муаммоли масалани) таҳлил жараёнида талабалар якка тартибда ёки кичик гуруҳларга бўлиниб, муаммоли вазиятни ўрганадилар – ечимнинг таклиф этилган вариантларини муҳокама қиладилар ва баҳолайдилар; вазият учун энг мақбул вариантни танлаб муаммоли вазият ечимига олиб келадиган ҳаракатлар йўлини амалга оширишнинг аниқ дастурини ишлаб чиқадиладар; тақдимотга тайёрланадилар.

Қуйида фуқаролик жамияти фанини ўрганишга оид бир қатор муаммоли вазиятларни тавсия этамиз

1-КЕЙС

Маълумки мустақиллик йилларида таълим соҳаси давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Республикамизда узликсиз таълим тизими жорий этилди, унлаб янги олий таълим муассасалари очилди, интеллектуал салоҳиятга эга бўлган кадрлар тайёрлашга эътибор қучайтирилди.

Шуни алоҳида таъкидлашимиз жоизки, умумтаълим мактаблари, лицей ва касб-хунар коллежлари, шунингдек, олий ўқув юртларидаги ўқитиш сифатини яхшилаш, ўқув-услубий қўлланмалар, дарсликлар яратиш ва уларни молиялаштириш, замонавий ўқув режа ва услубларни жорий этиш ҳозирги куннинг энг долзарб масалаларидан биридир.

Бу борада Республикамиз Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йил 14 январь кuni Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузасида : -Ҳозирги кунда "...таълим -тарбия ишига эътиборни қучайтириш... тажрибали педагог ва мутахассисларни жалб этган ҳолда, ўқув режа ва дастурларини тубдан кўриб чиқиш,...замонавий ўқув режа ва услубларини жорий этиш... турли дарсликларни яратиш, уларни чоп этиш ва молиялаштириш...Олий ўқув юртларидаги ўқитиш сифати!..." ни янада яхшилаш масаласига алоҳида эътибор қаратиб, йўл қўйилган камчиликларни бартараф этиш юзасидан бир қатор устувор вазифаларни белгилаб берди.

Мазкур устувор вазифаларни амалга ошириш мақсадида, республикамиз олий таълим муассасаларида зудлик билан чора-тадбирлар ишлаб чиқилди. Етакчи профессор-ўқитувчилардан иборат ишчи гуруҳлари тузилиб, олий ўқув юртларида ўқитиладиган фанларни интеграцилаш, ўқув режалари ва дастурларини ҳозирги замон талабига жавоб берадиган услубда яратишга жалб этилди. Жумладан ижтимоий - гуманитар фанларни ўқитиш борасидаги интеграция натижсида Ўбиринчи блок фанлари таркибига ўзгартиришлар киритилди.

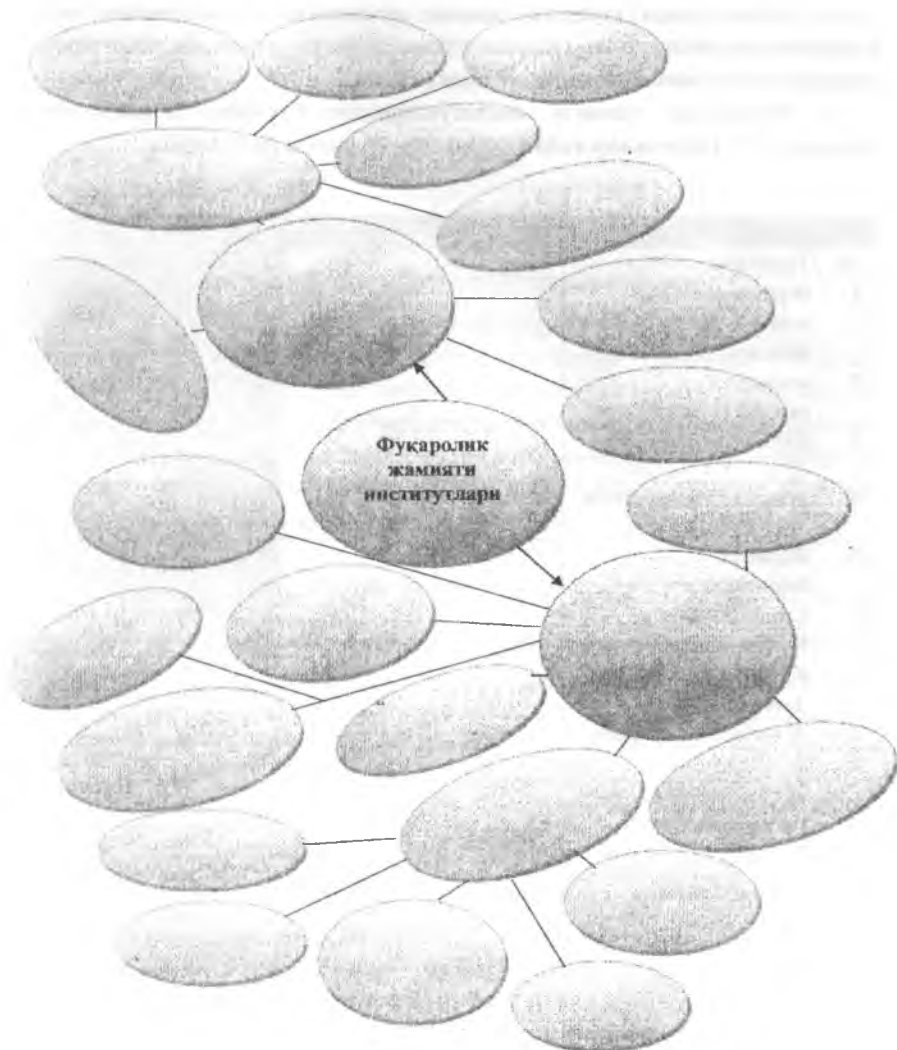
1. Бу қандай вазифалар эди?
2. Нима сабабдан устувор вазифа белгиланди?
3. Ижтимоий - гуманитар фанларни ўқитиш борасидаги интеграция натижсида биринчи блок фанлари таркибига қанлай ўзгартиришлар киритилди.
3. Мазкур масала баёнини "Қандай?", "Нима учун?" методлари ёрдамида ёритинг.

2-КЕЙС

1. Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримовнинг бир қатор асарлари ва чиқишларида мамлакатимизда фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантириш ҳақида багафсил маълумот келтирилган.

2. Президент фикрларини "Кластер" техникасидан фойдаланган ҳолда мушоҳада қилинг.

44-слайд
ТАРМОҚЛАШ УСЛУБИ

3-КЕЙС

1. Ўзбекистонда кучли фуқаролик жамиятини шакллантириш учун фуқаролик жамияти институтларининг ўрни бекиёс ва уларни ривожлантириш борасида кенг куламли ишлар олиб борилмоқда.
2. Фуқаролик жамияти институтларининг Сизнинг ҳаётингиздаги таъсирини “Тушунчалар таҳлили” методи ёрдамида очиб беринг.

№	“Тушунчалар таҳлили” методи	Мазмуни	Мухим белгилари
1.	Тушунча фуқаролик жамияти		
2.	Фуқаролик жамияти институтлари		
3.	НИТ		
4.	Жамоат ташкилоти		
5.	Жамоат бирлашмаси		
6.	Сийосий партия		
7.	Кучли давлат		
8.	Кучли жамият		
9.	Демократия		
10.	Жамоат фонллари		

Туғри жавоблар 9-10 га бўлса – «аъло»

Туғри жавоблар 7-8 га бўлса - «яхши»

Туғри жавоблар 5-6 га бўлса - «кониқарли»

Туғри жавоблар 5 талан кам бўлса – «кониқарсиз»

УШ топширик: 5 минутлик эссе ёзиш

1. Куйидаги мавзулардан бирини танлаб эссе ёзинг?
  2. Фуқаролик жамияти фанининг предмети ва объекти бу- ...
  3. Фуқаролик жамияти фанини асосий вазифалари деганда биз....
  4. Фуқаролик жамияти шаклланишининг асосий босқичлари деганда....
- булада,

IX топшириқ . Манбалар асосида ишлаш “*Ўйла, изла топ.*”

2-топшириқ. Фуқаролик жамияти ҳақида Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг “Мамлакатда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси” қачон эълон қилинган?

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16

X топшириқ: Тест саволлари асосида билимингизни синаб кўринг

Методик кўрматма: ўқитувчи машғулотда талабалар билимини синовдан ўтказиш учун, дарс охирида мавзуга оид тест саволларидан ҳам фойдаланиши мумкин. Агар машғулотда ўқитувчи тест материалларидан фойдаланмоқчи бўлса, уни бир неча вариантдан иборат шаклда тайёрлаб, машғулотдан олдин буни режалаштириши ва ўқув саволларини кўриб чиқиш вақтини шунга мувофиқ қайта тақсимлаши лозим

1- ВАРИАНТ

1. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси нечта устувор йўналишлардан иборат?

- A) 5 та   B) 4 та   C) 6 та   D) 7 та

1. Фуқаролик жамияти тушунчасига илк бор Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислом Каримов номидан қайси асарида таъриф берилган?

- A) Ўзбекистон XXI аср бўсағасида ҳавфсизликка таҳдид барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари.
B) Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли.
C) Баркамол авлод орзуси
D) Инсон манфаати, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, ҳаётимизнинг янада эркин ва обод бўлишига эришиш – бизнинг бош мақсадимиздир.

2. Ўзбекистонда фуқаролик жамияти асосларини барпо этишнинг бош устувор йўналиши - бу...

- A) Мустақиллик.

- В) Инсон омили
- С) Суд - ҳуқуқ тизими ислоҳоти.
- Д) Бозор муносабатларини чуқурлаштириш.

3. Фуқаролик жамияти фанининг предмети – бу... .

А). Фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланиши жараёндан иборатдир.

В) Муайян ҳудудда истиқомат қилувчи фуқаролар томонидан шу ҳудуд кадриятлари асосида шакллантирилган ва мустақил фаолият олиб борадиган жараёндан иборат

С) Инсонда фуқаролик жамиятига доир билимлар тизими ва тасаввурларни шакллантиришдан иборат,

Д) Уларда жамиятни ривожлантиришга доир мустақил фикрлаш қўникмаларини шакллантириш, Ватанга садоқат хис-туйғуларини юксалтиришдан иборатдир.

4. Фуқаролик жамияти тушунчаси қайси жавобда тўғри кўрсатилган?

А) Кишилиқ жамиятининг асрлар мобайнида шаклланган тафаккур маҳсули бўлиб инсон ҳуқури ва эркинликларининг ҳолати билан белгиладиган ижтимоий тизимдир.

В) Кишилиқ жамиятининг асрлар мобайнида шаклланган иқтисодий фаолиятининг маҳсули бўлиб, давлатнинг ривожланиш даражасини белгилайдиган муносабатдир

С) Қадимги даврдан шаклланиб келаётган ҳуқуқий муносабатларидир.

Д) Жамиятнинг ижтимоий муносабатлари тизимидир.

5. Фуқаролик жамияти ҳолатини белгилайдиган асосий мезонни аниқланг?

А) Иқтисодий кўрсаткичлар.

В) Демократлаштириш кўрсаткичлари.

С) Инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг таъминланиши.

Д) Инсонни камолотга эришиш даражаси.

2- ВАРИАНТ

1. Илк бор Мамлакатимиз Биринчи Президенти И.Каримовнинг қайси асарида фуқаролик жамиятини куриш бош стратегик мақсад сифатида белгиланган?

А) Ўзбекистон XXI аср бўсағасида хавфсизликка таҳдид барқарорлик шартлари ва тарақиёт кафолатлари.

В) Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тарақиёт йўли.

С) Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз

Д) Инсон манфаати, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, ҳаётимизнинг янада эркин ва обод бўлишига эришиш – бизнинг бош мақсадимиздир.

2. Фуқаролик жамияти фанини ўқитиш қайси ҳужжат асосида таълим жараёнига татбиқ этилди?

А) Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 10 сентябрдаги 07/1-616-сонли топшириғи ва Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2015 йил 18 сентябрдаги 343-сонли буйруғига асосан

В) Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 10 сентябрдаги 07/1-616-сонли топшириғи ва Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2015 йил 18 сентябрдаги 352-сонли буйруғига асосан

С) Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 10 сентябрдаги 07/1-616-сон топшириғи ва Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2015 йил 18 сентябрдаги 246-сонли буйруғига асосан

Д) Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 10 сентябрдаги 07/1-516-сонли топшириғи ва Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2015 йил 18 сентябрдаги 352-сонли буйруғига асосан

3. Фуқаролик жамияти фанининг асосий методлари

А) Илмийлик, тарихийлик, мангиқийлик, тизимлилик, қиёсий таҳлил

В) Тарихийлик, илмийлик, тизимлилик, мангиқий

С) Илмийлик, мангиқийлик, тарихийлик, ворисийлик, қиёсий таҳлил

Д) Тарихийлик, ворисийлик, башоратчилик, илмийлик, мангиқийлик

4. Фуқаролик жамиятининг пойдеворини яратиш ва уни амалда шакллантириш учун аввало нималарни билиш зарур

А) Маънавий асосини билиши лозим

В) Шахс ва жамият манфаатларининг умумийлигига асосланган мулк шакллари билиши лозим.

С) Ижтимоий-сиёсий асосларини билиши лозим

Д) У ҳақдаги ғоялар генезисини, асосларини билиш лозим

5. Фуқаролик жамияти модели ишлаб чиқилган дастлабки, базавий ижтимоий-фалсафий назарияларда концепциялар ёндашувга қўра нечта гуруҳга бўлинади:

A) 5 та

B) 3 та

C) 4та

D) 2 та

3- ВАРИАНТ

1. Мамлакатимиз Биринчи Президенти И.А.Каримов «Бизнинг бош стратегик мақсадимиз қатъий ва ўзгармас бўлиб, бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик давлат барпо этиш, фуқаролик жамиятининг мустақкам пойдеворини шакллантиришдан иборат» деб таъкидлаган эди. Ушбу ибора унинг қайси асарига қайд этилган?

A) Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт-пировард мақсадими

B) Ўзбекистон XXI асрга интиломда

C) Ўзбекистон Мустақилликка эришиш оstonасида

D) Юксак маънавият-енгилмас куч.

2. Ўзбекистонда «Фуқаролик жамияти» фанини ўқитиш қачон таълим тизимига киритилди?

A) 2016 йилда

B) 2000 йилда

C) 2015 йилда

D) 1991 йилда

3. Фуқаролик жамияти фанини ўрганишдан мақсад –

A) Фуқаролар онгида фуқаролик жамиятига доир тасавурларни сингдириш, уларда жамиятни ривожлантиришга доир мустақил фикрлаш кўникмаларини шакллантиришдан иборат.

B) фуқаролик жамиятига доир тушунчаларни таҳлил қилишда, унга доир назарияларни ўрганишда ҳар томонлама қўмаклашиш, жамият аъзоларининг тараққиётга доир қарашларини бойитишдан иборат

C) фуқаролик жамиятини барпо, этишнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий, маънавий асосларини очиб беришдан иборат;

D) фуқаролик жамиятининг маърифий ва руҳий асоси – миллий маънавиятни тиклаш ва уни ривожлантиришга доир билимлар билан бойитиш;

4. Ўзбекистонда фуқаролик жамиятининг шаклланиш босқичлари қайси қаторда тўғри кўрсатилган

A) Биринчи босқич 1991-2000, Иккинчи босқич 2000-2010 йиллар, 2010 - бугунги кунгача учинчи босқич

B) Биринчи босқич 1992-1997, Иккинчи босқич 1997-2010 йиллар, 2010 - бугунги кунгача учинчи босқич

C) Биринчи босқич 1994-1998, Иккинчи босқич 1999-2010 йиллар, 2010 бугунги кунгача учинчи босқич

D) Биринчи босқич 1990-1997, Иккинчи босқич 1997-2010 йиллар, 2010 - бугунги кунгача учинчи босқични бошлаб берди.

5. Фуқаролик жамиятининг асосий белгилари нималардан иборат?

А) Эркин индивидлар уюшмаси; ўзаро ҳамкорликка асосланган ижтимоий тузилма;

В) Ўзини-ўзи ривожлантирадиган ва ўзини-ўзи бошқарадиган тизим

С) Мураккаб тузилишга эга бўлган плюратистик тизим;

Д) Барча жавоблар тўғри

4- ВАРИАНТ

1. Таълим ва фан соҳасини ривожлантириш Ҳаракатлар стратегиясининг қайси устувор йўналишига тегишли?

А) Хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсат юритиш;

В) Давлат ва жамият қурилишини такомиллаштириш;

С) Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш;

Д) Ижтимоий соҳани ривожлантириш;

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони қабул қилинган санани аниқланг.

А) 2017 йил 7 февраль

С) 2016 йил 8 декабрь

В) 2017 йил 17 январь

Д) 2016 йил 4 декабрь

3. Фуқаролик жамияти шаклланиши асослари қайси жавобда тўғри кўрсатилган?

А) Ҳуқуқий, маънавий.

В) Ижтимоий-сиёсий, маънавий, ҳуқуқий.

С) Иқтисодий, ижтимоий-сиёсий.

Д) Иқтисодий, ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий, маънавий.

4. Фуқаролик жамиятининг шаклланиш босқичларини кўрсатинг

А) IX –XV, XVI-XIX асрлар.

В) IX –XV, XVI-XIX, XX асрдан ҳозирги кунгача

С) XV-XVI, XVII-XIX асрлар.

Д) XVI-XVII, XVIII-XIX, XX асрдан ҳозирги кунгача.

5. Фанда ўзаро боғланган ҳолда ривожлантириш, бир бутун қилиб бирлаштирмоқ, яхлит ҳолга келтирмоқ маъноларини қайси тушунча англатади?

А) интеграция

С) унификация

В) градация

Д) изоляция.

5- ВАРИАНТ

1. Вазирлар Махкамасининг 2015 йил 10 сентябрдаги 07/1-616-сонли топшириғи ва Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2015 йил 18 сентябрдаги 352-сонли буйруғига асосан Олий таълим тизимида қандай қандай янгилик жорий этилди?

- A) Масофавий ўқитиш тизими жорий этилди
- B) Сиёсатшунослик фанини ўқитиш таълим тизимидан чиқарилди
- C) Фуқаролик фани таълим тизимига киритилди
- D) Барча жавоблар тўғри.

2. Фуқаролик жамияти фанининг асосий методлари тўғри кўрсатилган қаторни топинг?

- A) Илмийлик, тарихийлик, мантиқийлик, тизимлик, қиёсий таҳлил
- B) Илмийлик, ворисийлик тарихийлик, мантиқийлик, тизимлик
- C) Тарихийлик, илмийлик, тизимлик, мантиқийлик
- D) Тарихийлик, ворисийлик, башоратлик, илмийлик, мантиқийлик

3. 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишининг биринчиси қандай номланади?

- A) Иқтисодий янада ривожлантириш ва либераллаштириш;
- B) Ижтимоий соҳани ривожлантириш;
- C) Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислох қилиш;
- D) Давлат ва жамият қурилишини такомиллаштириш;

4. “Кучли давлатдан кучли жамият сари” тамойиллари Ислам Каримовнинг қайси асаида илгари сурилган?

A) Ўзбекистон XXI аср бўсағасида хавфсизликка таҳдид барқарорлик шартлари ва тарақиёт кафолатлари.

- B) Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда.
- C) Ўзбекистоннинг бозор муносабатларига ўтишининг ўзига хос йўли
- D) Инсон манфаати, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, ҳаётимизнинг янада эркин ва обод бўлишига эришиш – бизнинг бош мақсадимиздир

5. Ўзбекистонда фуқаролик жамияти асосларини барпо этишнинг бош устувор йўналиши - бу...

- A) Мустақиллик.
- B) Инсон омили
- C) Суд - ҳуқуқ тизими ислоҳоти.
- D) Бозор муносабатларини чуқурлаштириш.

УЙГА ВАЗИФА: Мавзуга доир адабиётлар ҳамда маъруза матнини ўқиб чиқиб, куйидаги саволларга жавоб топинг

1. Нима учун мамлакатимизда фуқаролик жамиятини шакллантириш стратегик мақсад сифатида белгиланган?
2. Фуқаролик жамияти тушунчаси нима билан белгиланади?
3. Фуқаролик жамиятининг пойдеворини яратиш ва уни амалда шакллантириш учун нималарни билиш лозим?
4. Фуқаролик жамияти қандай асослар жараёнида шаклланади?
5. Олий таълим тизимида “Фуқаролик жамияти” фанини ўқитишдан кўзланган мақсад
6. Ўзбекистонда “Фуқаролик жамияти” фанини ўқитиш қачон таълим тизимига киритилди, нима учун... унинг асосий сабабини шархланг?
7. Фуқаролик жамияти фанини ўқитиш қайси ҳужжат асосида таълим жараёнига татбиқ этилди?
8. “Фуқаролик жамияти” атамаси қандай тушунча, изоҳланг?
9. Фуқаролик жамияти фанининг предмети нималардан иборат изоҳланг?
10. Фуқаролик жамияти фанининг объекти қандай жараён ҳисобланади, изоҳланг?
11. Фуқаролик жамияти фанининг предмети қандай тавсифланади?
12. Фаннинг асосий вазифалари нималардан иборат
13. Фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланиши туғрисидаги умумэътироф этилган қонуниятлар нечта гуруҳга ажратилади?
14. Фаннинг асосий тушунчалари.
15. Фуқаролик жамияти фанини ўқитиш жараёнида қандай методлардан фойдаланилади?
16. Фуқаролик жамияти фани қандай фанлар билан узвий, ўзаро боғлиқ ҳисобланади?
17. Фуқаролик жамияти фанининг методологик ва прогностик функциялари
18. “Фуқаролик жамияти”ни фан сифатида ўқитилишининг назарий асослари
19. Фуқаролик жамияти ҳақидаги тушунча ва фуқаролик жамияти категорияси қачондан бошлаб ўрганила бошланди?
20. Фуқаролик жамияти қандай асослар жараёнида шаклланади?
21. Олимлар ва мутахассислар фикрига кўра, фуқаролик жамиятининг ривожланишини неча bosқичга ажратилган?

22. Фуқаролик жамиятини амалда юзага келиши ва фуқаро ҳуқуқларини эътироф этувчи дастлабки қонун ва декларацияларнинг қабул қилиниши ҳамда унинг аҳамияти

23. Маълумки, XX асрда фуқаролик жамияти ғояси янада муҳимроқ аҳамият касб этиб, плюрализм назарияси кенг тарқалди. Бу назарияга биноан, демократик жамиятнинг асосий вазифаси қандай эътироф этилган эди?

24. Фуқаролик жамияти қандай тизим ва тузилма ҳисобланади?

25. Фуқаролик жамиятининг юзага келиши ва шаклланишидаги асосий омиллар нималардан иборат?

26. “Фуқаролик жамияти” ва “ҳуқуқий давлат” тушунчаси биргаликда қачон пайдо бўлган?

27. Ҳуқуқий давлат – қандай давлат ҳокимияти ҳисобланад?

28. Фуқаролик жамиятининг ҳавфсизлиги (жамоат ҳавфсизлиги) қандай кўрсаткичлар билан тавсифланади?

29. Инсон ҳуқуқлари ва фуқаро ҳуқуқларининг фарқланиши қандай тавсифланади?

30. Фуқаролик жамиятининг асосий кадриятларини нима ташкил этади?

31. Фуқаролик жамиятининг асосий белгилари

32. Фуқаролик жамиятининг энг муҳим омиллари:

33. Фуқаролик жамияти қандай тамойилларга таяниб фаолият кўрсатади.

34. Фуқаролик жамияти асосини иқтисодий соҳада нима ташкил этади?

35. Фуқаролик жамияти асосини ҳуқуқий соҳада нима ташкил этади?

36. Фуқаролик жамияти қандай муҳим функцияларни бажаради?

37. Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислоҳ Каримов “Фуқаролик жамияти” тушунчасига қандай таъриф берган?

38. Маълумки, фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг асосий мезонларидан бири - бу унинг ҳуқуқий негизини яратишдан иборатдир. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Конституциясида қандай ҳуқуқий нормалар белгиланган?

39. Ўзбекистонда фуқаролик жамияти асосларини яратиш ва ривожлантириш бўйича амалга оширилган ишларни “Фуқаролик жамияти шаклланишини мониторинг қилиш мустақил институти” томонидан неча босқичга бўлиб таҳлил қилиш тавсия этилган?

40. Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳатларнинг мазмун-моҳиятидан келиб чиқиб фуқаролик жамияти тушунчасига қандай даражада таърифлар берилмоқда?

41. Фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланиши бўйича қандай ҳулосалар чиқариш мумкин?

ФЙДАЛАНИЛАДИГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Назарий-методологик адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий таракқиёт йулимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кутарамиз. 1-жилд. - Т.: "Ўзбекистон", 2017. - 592 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза, 2017 йил 14 январь. - Тошкент: "Ўзбекистон", 2017.-104 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт таракқиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганнинг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси 07-12-2016.– Тошкент: "Ўзбекистон", 2017. – 48 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашим. - Тошкент: "Ўзбекистон", 2017.-491 б.
5. Каримов И.А. Асарлар тўплами, 1-24 жилдлар. – Т.: Ўзбекистон, 1996-2016.
6. Каримов И.А. Юксак маънавият - энгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008.
7. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2010
8. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Т.: Ўзбекистон, 2011.
9. Каримов И.А. Инсон манфаати, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, ҳаётимизнинг янада эркин ва обод бўлишига эришиш – бизнинг бош мақсадимиздир. Т.: Ўзбекистон. 2012.
10. Каримов И.А. "Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш — энг олий саодатдир". – Т.: Ўзбекистон, 2015.

2. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
2. Ўзбекистон Республикасининг "Ижтимоий шериклик тўғрисида"ги Қонуни, 2014 йил 28 декабрь.
3. Ўзбекистон Республикасининг "Электрон ҳуқуқат тўғрисида"ги Қонуни, 2015 йил 9 декабрь.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги Фармони //Халқ сузи. 2017, 8 февраль.

5. Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 3 январдаги “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни. /Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, №1. 2017.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 3 февралдаги “Маҳалла институтини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. /Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, №6. 2017.

Асосий адабиётлар:

1. Жалилов А бошқалар. Фуқаролик жамияти асослари. – Т.: Baktria press, 2015.

2. Шарифхўжаев М. Ўзбекистонда очик Фуқаролик жамиятининг шаклланиши. – Т.: Шарқ, 2003.

3. Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: генезиси, шаклланиши ва ривожланиши. – Т.: Ўзбекистон, 2010.

4. Фуқаролик жамияти. Дарслик лойихаси. – Т.: 2016. Ziyonet.uz. Муаллифлар жамоаси.

5. Ўтамурадов А. ва бошқалар. Фуқаролик жамияти фанидан тушунча ва атамалар лугати. Лугтин ёзувида. Т.: Турон-замин-зиё. 2017. – 186 б.

6. Хасанов Р., Ўтамурадов А. Фуқаролик жамияти: назария ва амалиёт. Ўқув-услубий қўлланма. – Тошкент: 2017. – 224 б.

Қўшимча адабиётлар:

1. Авесто. Тарихий – адабий ёдгорлик. – Т.: Шарқ, 2001.

2. Аристотель. Политика. – М.: АСТ, 2006.

3. Афлотун. Қонунлар. Урфон Отажон таржимаси. – Т.: Янги аср авлоди, 2002. – 458 бет.

4. Абдуазимов О. Фуқаролик жамияти ва оммавий ахборот воситалари. – Т.: Академия, 2008.

5. Фуломов М. Маҳалла – фуқаролик жамиятининг асоси. – Т.: Адолат, 2003.

6. Беруний Абу Райхон. 100 хикмат: ибратли сўзлар. – Т.: Фан, 1993.

7. Бобур. Бобурнома. – Т.: Юлдузча, 1989.

8. Жалилов Ш. Фуқаролик жамиятининг пойдевори. – Т.: Ўзбекистон, 2003.

9. Ибн Сина. Избранные философские произведения / Отв. ред. Асимов М.С. – М.: Наука, 1980.

10. Кайковус. Қобуснома. – Т.: Мерос, 1992.

11. Мавлонов Ж.Ё. Гражданское общество: от концепта к концепциям и парадигмам (социально-философский анализ). Монография. – Т.: Истиклол нури, 2014.

12. Милюкова Г.Р. Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари – миллий демократик институт / Масъул муҳаррир А.Х. Саидов. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2009.

13. Муминов Э.А. Модернизация гражданского общества в Республике Узбекистан и Королевстве Испания. – Т.: ИПТД имени Г. Гуляма, 2011.
14. Навоий А. Махбуб ул-қулуб. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1988.
15. Навоий А. Садди Искандарий. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1978.
16. Низомулмулк. Сиёсатнома ёки сияр ул-муяук– Т.: Адолат, 1997. .
17. Нишанбаева Э.З. Фуқаролик жамияти ва ижтимоий шериклик тамойиллари. – Т.: Шарк, 2015.
18. Одилқориев Х. Конституция ва фуқаролик жамияти. – Т.: Шарк, 2002.
19. Раҳманов А. Гражданское общество: достижения, проблемы, перспективы: учебное пособие. – Т.: Академия, 2007.
20. Толибов И.И. Фуқаролик жамияти: тушунчаси, институтлари, асосий принциплари ва функциялари / Ред. А.Х. Саидов. – Т.: Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий Маркази, 2008.
21. Усманов М. Ўзбекистан-по пути к сильному гражданскому обществу: тенденции и перспективы / М.Усманов, А. Саидов. – Ташкент: VneshInvestProm, 2014
22. Темур тузуқлари. Б. Аҳмедов тахрири остида– Т.: Ғ.Ғулом номидаги Нашриёт -матбаа бирлашмаси, 1991.
23. Форобий Абу Наср. Фозил одамлар шахри. – Т.: А. Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993.
24. Факторы развития гражданского общества и механизмы его взаимодействия с государством / под ред. Л.И. Якобсона. — М.: Вершина, 2008.
25. Юсуф Хос Хожиб кутадғу билиг. – Т.: Фан. 1971.
26. Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг долзарб муаммолари: Ўқув қўлланма / Т. Дўстжонов, М. Мирхамидов, С. Ҳасанов. – Т.: Iqtisod – Moliya, 2006.
27. Ўтамуродов А., Ҳасанов Р. Фуқаролик жамияти: ғоялар эволюцияси. Услубий қўлланма-Т.: МРДИ. 2017 - 88 б.
28. Ўтамуродов А., Ҳасанов Р. Фуқаролик жамиятининг ҳуқуқий асослари. Услубий қўлланма-Т.: МРДИ. 2018 - 94 б.
29. Ўтамуродов А. Фуқаролик жамияти ғоялари эволюцияси. (монография) Т.: “Adabiyot uchqunlari”, 2018. – 192 б.
30. Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: сиёсий партиялар, сиёсий мафқуралар, сийсий маданиятлар. – Т.: Шарк. 1998.
31. Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: назария ва хорижий тажриба. – Т.: Янги аср авлоди, 2006.
32. Ҳасанов Р. Фуқаролик жамияти фанини ўқитишда интерфаол таълим технологияларидан фойдаланиш. Услубий қўлланмап -Т.: 2016; 122 б.
33. Ҳасанов Р. Фуқаролик жамияти фанидан ўқув-услубий мажмуа .- Т.: 2017. -398 б.
34. Ҳасанов Р., Ўтамуродов А. Фуқаролик жамияти фанининг предмети, объекти, мақсад ва вазифалари. Услубий қўлланма. – Т.: 2017, 92 б.

Хорижий адабиётлар:

1. Arato A. 1981. Civil Society Against the State: Poland, 1980-81 – Telos,
2. B. Desker and M. N. M. Osman. S Rajaratnam on Singapore: from ideas to reality.— Singapore: World Scientific Publishing, 2006.
3. Baker G. 2002. Civil Society and Democratic Theory: Alternative Voices.
4. Habermas J. Theorie des Kommunikative Handeln. Frankfurt/Main, 1981.
5. Helmut K. Anheier, Stefan Toepler, International Encyclopedia of Civil Society, Springer-Verlag New York Inc., New York 2010.
6. O'Connell, Brian. Civil Society: The Underpinnings of American Democracy. Medford, Mass: Tufts University Press, 1999.
7. Schmitter Ph. Civil society East and West// Consolidation the Third Wave Democracies: Themes and Perspectives/ Ed. by L.Diamond et al. Baltimore and London: The Johns Hopkins U.P., - 1997. – P.239-262.
8. Toponymics: A Study of Singapore's Street Names. — Singapore: Eastern Universities Press, 2004.
9. Walzer M. Concept of Civil Society – Walzer M., ed. Toward a Global Civil Society. Providence RI: Berghahn Books. 1995.

***

10. Берк Э. Правление, политика и общество / пер. с англ. – Канон-Пресс-Центр, 2001.
11. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Пер. Б.Г. Столпнера, М.И. Левиной; Сост. Д.А. Керимов, В.С. Нерсисянц. – М.: Мысль, 1990.
12. Гоббс Т. Левиафан или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. – М.: Соцэскиз «Образцовая», 1936.
13. Козн Дж., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория. Пер. с англ. – М.: 2003
14. Платон. Государство// Платон. Соч. в 3-х томах. Т. 3. Часть I. М., 1971.
15. Токвиль А. Демократия в Америке. – М.Известие, 1992

Электрон таълим ресурслари:

1. www.press-service.uz
2. www.zivonet.uz
3. www.xs.uz
4. www.nimfogo.uz
5. www.xdp.uz/
6. www.adolat.uz/
7. www.uzlidep.uz/
8. www.milliytiklanish.uz/
9. www.ngo.uz
10. www.mahalla.uz
11. www.kamolot.uz
12. www.kasaba.uz

МУНДАРИЖА

Кириш.....	3
1-МАЗВУ: ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ, ОБЪЕКТИ, МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ	
1.1. Кириш. Фуқаролик жамияти – фан сифатида.....	7
1.2. Фуқаролик жамияти фанининг предмети ва объекти.....	9
1.3. Фуқаролик жамияти фанининг тушунчалари, қонуниятлари ва бошқа ижтимоий-гуманитар фанлар билан ўзаро боғлиқлиги.....	12
1.4. Фуқаролик жамияти – таракқиётнинг юқори босқичи.....	17
2-МАЗВУ. ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ҒОЯЛАРИ ЭВОЛЮЦИЯСИ	
2.1. Фуқаролик жамияти ҳақида ғоялар эволюцияси.....	25
2.2. Янги даврда фуқаролик жамияти назарияси ривожланишининг узига хос хусусиятлари.....	31
2.3. Фуқаролик жамияти ҳақидаги замонавий концепциялар.....	37
3-МАЗВУ: ФУҚАРО, ФУҚАРОВИЙЛИК ВА ФАОЛ ФУҚАРОЛИК ПОЗИЦИЯСИ	
3.1. Фуқаровийлик, мазмун-моҳияти ва асосий хусусиятлари.....	46
3.2. Фуқаровий онг ва унинг намоён бўлиш омиллари.....	48
3.3. Фуқаровий фаоллик ва унинг фуқаролик жамиятидаги ўрни.....	50
4-МАЗВУ: ЖАҲОН ТАЖРИБАСИДА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ИНСТИТУТЛАРИ	
4.1. Ривожланган Ғарб давлатларида фуқаролик жамияти институтларининг шаклланиши.....	54
4.2. Ғарб мамлакатларида давлат ва фуқаролик жамияти институтлари ўртасида ҳамкорлик сибсати.....	58
4.3. Ривожланган Шарқ мамлакатлари ижтимоий-иқтисодий ҳаётини модернизациялашда фуқаролик жамияти институтларининг ўрни.....	62
5-МАЗВУ: ҚОНУН УСТУВОРЛИГИ - ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ	
5.1. Қонун устуворлиги тушунчаси ва унинг моҳияти.....	68
5.2. Қонун устуворлигини таъминловчи асосий шартлар.....	72
5.3. Жиноий жазоларни либераллаштириш – қонун устуворлигининг муҳим шарти.....	75
5.4. Қонун устуворлиги тамойилининг Ўзбекистонда фуқаролик жамияти қурилишидаги аҳамияти.....	77
5.5. Қонун устуворлиги инсон ҳуқуқ ва эркинликлари кафолати.....	79
6-МАЗВУ: САЙЛОВ ҲУҚУҚИ ЭРКИНЛИГИ – ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИНГ ШАРТИ	
6.1. Эркин сайловлар фуқаролик жамиятининг асосий белгиси.....	84
6.2. Халқаро сайлов стандартлари ва Ўзбекистон қонунчилиги.....	89

6.3.Ўзбекистон сайлов қонунчилигининг ривожланиши.....	95
6.4.Эркин сайловларни ўтказишда оммавий ахборот воситаларининг роли.....	106

7-МАВЗУ: КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШ – ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ УСТУВОР ШАРТИ

7.1.Коррупция тушунчаси ва унинг ижтимоий иддиэлари.....	112
7.2.Коррупцияга қарши курашнинг ҳуқуқий асослари: миллий қонунчилик ва хорижий тажриба.....	115
7.3.Ўзбекистон Республикасида коррупция ва уюшган жиноятчиликка қарши кураш.....	116
7.4.Ўзбекистонда коррупция ва жиноятчиликнинг шаклланиши ҳамда унга қарши кураш борасида амалга оширилаётган тадбирлар.....	118

8-МАВЗУ: ЎЗБЕКИСТОНДА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ БАРПО ЭТИШНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ

8.1. Фуқаролик жамияти қуришга доир институтсионал ўзгаришлар.....	125
8.2.«Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» концептуал тамойилва унинг моҳияти.....	133
8.3.Фуқаролик жамиятини шакллантиришда давлатнинг бош ислохотчилик ўрни.....	144
8.4.Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини ривожлантириш истиқболлари.....	154

9-МАВЗУ: ЎЗБЕКИСТОНДА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ИНСТИТУТЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ

9.1.Ўзбекистонда қўшмапартиявийлик тизимининг шаклланиши ва ривожланиши.....	161
9.2.Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтлари шаклланиши ва ривожланиши ҳуқуқий асослари.....	173
9.3.Ўзбекистонда ННТнинг фуқаролик жамияти институти сифатида ривожланиши.....	177
9.4. “Ҳаракатлар стратегияси” – фуқаролик жамияти сари йўл.....	187

10-МАВЗУ: АХБОРОТ СОҲАСИНИ ИСЛОҲ ҚИЛИШ, АХБОРОТ ВА СЎЗ ЭРКИНЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ

10.1. Инсоният тарихида ахборот эҳтиёжи	192
10.2. Фуқаролик жамиятини барпо этиш жараёнида ахборот соҳасини ислоҳ қилиш, сўз ва ахборот эркинлиги.....	196
10.3. Фуқаролик жамияти бошқарув механизмлари такомиллашувида замонавий ахборот технологияларининг роли.....	205

11-МАВЗУ: ФУҚАРОЛАРНИНГ ЎЗИНИ-ЎЗИ БОШҚАРИШ ОРГАНЛАРИ

11.1.Фуқаролик жамияти тизимида маҳалла ва ўзини ўзи бошқариш органларининг ўрни.....	212
11.2.Маҳаллий ҳокимият ва фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг ўзаро муносабатлари.....	216
11.3.Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини ташкил этиш.....	221
11.4.Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқаришини ривожланишининг концептуал асослари.....	229

**12-МАВЗУ: ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИ ВА ДАВЛАТ ОРГАНЛАРИ
ФАОЛИЯТИНИНГ ОЧИҚЛИГИ**

12.1.Жамоатчилик назоратининг моҳияти.....	234
12.2.Жамоатчилик назорати тизими.....	241
12.3.Жамоатчилик назоратининг субъектлари.....	243
12.4.Жамоатчилик назоратининг шакллари.....	247

13-МАВЗУ: ИЖТИМОЙ ШЕРИКЛИК

13.1.Ижтимоий шериклик-етуклик мезони.....	258
13.2.Ижтимоий шерикликнинг тарихи ва тадрижи.....	259
13.3.Ижтимоий шерикликнинг назарий асослари.....	265
13.4.Ўзбекистонда ижтимоий шериклик назариясининг бойитилиши ва амалиётининг ривожлантирилиши.....	272

**14-МАВЗУ: ФАОЛ ФУҚАРОЛИК ПОЗИЦИЯСИГА ЭГА БЎЛГАН ЁШ
АВЛОДНИ ТАРБИЯЛАШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ**

14.1.Ёшларда фуқаролик позициясини шакллантиришнинг ижтимоий-маънавий ва ахлоқий жиҳатлари.....	278
14.2.Фуқаролик жамиятини ривожлантиришда фуқаролик маданияти ва масъулиятининг ўрни.....	283
14.3.Ўзбекистонда ёшларга ойда давлат сиёсатининг стратегик йўналишлари.....	287
14.4.Баркамол авлодни тарбиялаш ғояси ва уни амалга ошириш механизмлари.....	292

ГЕСТ САВОЛЛАРИ..... 299

ГЛОССАРИЙ..... 325

ИЛОВАЛАР..... 347

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати..... 393

РАҲМОНАЛИ ҲАСАНОВ, АКБАР УТАМУРОДОВ,
МУҚИМЖОН ҚИРҒИЗБОЕВ

ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ:
МАЪРУЗАЛАР КУРСИ

Ўқув-услубий қўлланма

Бичими 60x84 ¹/₁₆. «Times Uz» гарнитураси. Офсет усулида босилди.
Шартли босма табоғи 24,75. Нашр босма табоғи 25,0.
Тиражи 300. Буюртма № 134

«Fan va texnologiyalar Markazining bosmaxonasi» да чоп этилди.
100066, Тошкент шаҳри, Олмазор кўчаси, 171-уй.

